ZBORNIK RADOVA

2. MEĐUNARODNE ZNANSTVENO-STRUČNE KONFERENCIJE

MIGRACIJE I IDENTITET:
KULTURA, EKONOMIJA, DRŽAVA

SVEZAK II – ZNANSTVENA KNJIGA

SIGURNOSNI I GOSPODARSKI ASPEKTI MIGRACIJA

IMIN

ZBORNIK RADOVA

2. MEĐUNARODNE ZNANSTVENO-STRUČNE KONFERENCIJE

„MIGRACIJE I IDENTITET: KULTURA, EKONOMIJA, DRŽAVA“

SVEZAK II – ZNANSTVENA KNJIGA

SIGURNOSNI I GOSPODARSKI ASPEKTI MIGRACIJA

IZDAVAČ

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Razred za prirodne znanosti

ZA IZDAVAČA

dr. sc. Marina Perić Kaselj

UREDNICI

dr. sc. Marina Perić Kaselj

dr. sc. Danijel Knežević

UREDNIŠTVO

akademik Ferdo Bašić

akademik Anđelko Akrap

akademik Dragutin Feletar

dr. sc. Katica Jurčević

dr. sc. Aleksandar Vukić

RECENZENTI

dr. sc. Sanja Franc

dr. sc. Petar Mišević

Grafičko oblikovanje

Seniko studio d.o.o., Zagreb

Lektura

Marija Magdić, prof.

ISBN: 978-953-6028-55-9

Zagreb, 2022.

Knjiga je objavljena uz potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske.

Predgovor

Druga međunarodna znanstveno-stručna konferencija „Migracije i identitet: kultura, ekonomija, država“ održana je u hibridnom obliku, putem interneta i uživo, 19. i 20. svibnja 2021. na Sveučilištu Libertas, Edward Bernays Visokoj školi za komunikacijski menadžment, Hrvatskoj matici iseljenika u Zagrebu te 21. svibnja 2021. godine putem interneta na Ekonomskom fakultetu u Osijeku. Pokrovitelji konferencije bili su Ured predsjednika Hrvatskog sabora i Grad Zagreb. Uz Institut za migracije i narodnosti kao glavnoga organizatora, u organizaciji je sudjelovalo i 19 suorganizatora, od toga 9 međunarodnih sveučilišnih i znanstvenih institucija. Više od 240 znanstvenika, sveučilišnih profesora, doktoranda i stručnjaka iz područja migracija, ekonomije, kulture iz nekoliko zemalja i kontinenata i iz više od sto različitih znanstvenih, sveučilišnih, državnih institucija i udruga dalo je svoj doprinos u izlaganjima, raspravama i zaključcima. Radovi prezentirani na konferenciji koji su prihvaćeni za objavljivanje nalaze se u zborniku radova istoimenog naziva koji je podijeljen u tri sveska. Izdavači zbornika su Institut za migracije i narodnosti te HAZU – razred za prirodne znanosti. Prvi svezak zbornika znanstvena je knjiga pod nazivom *Demografski i kulturni aspekti migracija* u kojoj se nalazi 21 rad. Drugi svezak zbornika je znanstvena knjiga pod nazivom *Sigurnosni i gospodarski aspekti migracija* u kojoj se nalaze 24 rada. Treći svezak je znanstveno-stručna knjiga pod nazivom *Povijesni i suvremeni aspekti migracija* s ukupno 44 rada.

Druga znanstvena knjiga podijeljena je u dva poglavlja: *Migracije i sigurnost* te *Identitet, migracije, gospodarstvo*. U prvom poglavlju nalazi se 11 radova. Poglavlje započinje radom o europskim migracijama, a cilj mu je progovoriti o povijesti europskih migracija kako bi se iznjedrile lekcije za suvremene migracijske procese u Europi. Potom se u radu o korupciji u funkciji migracijskih kretanja istraživanje temelji na analizi i procjeni smjera te oblika utjecaja korupcije na migracijska kretanja. Sljedeći rad uvodi nas u koncept upravljanja ljudskim migracijama u kontekstu

Foucaultove biopolitike koju shvaća kao artikulaciju moći države da upravlja svojom populacijom/svojim državljanima. Preduvjet realizacije biopolitike je stanovništvo (narod), nacionalna država (politička kultura) i liberalna demokracija (legitimitet).

Nakon ovog filozofskog razmatranja problema etnološko istraživanje govori nam o političkim stavovima navijačkih scena zemalja članica EU-a prema izbjegličkim migracijama. Analizom navijačkih scena Njemačke, Grčke i Poljske donosi se pregled politički dominantnih stavova na pojedinim scenama, ali i uvid u dinamiku kreiranja političkog identiteta skupina te povezanosti sa strukturama, političkim strankama i radikalnim pokretima.

U radu o migracijama i sigurnosti u kontekstu religijskih izazova i perspektiva u europskom društvu naglašava se kako je interkulturalna komunikacija i priznavanje religijskog identiteta

migranata jedan od bitnih uvjeta procesa integracije na kojem se gradi nova etika migracija. U istraživanju globalnih migracija kao izazova za nacionalne države sa sigurnosnog aspekta autori na primjeru Hrvatske, koja se nalazi na migracijskoj ruti, analiziraju statističke pokazatelje dovodeći ih u vezu s porastom kaznenih djela povezanih s krijumčarenjem ljudi. Naime, cilj rada je odgovoriti na sigurnosne izazove koje nezakonite migracije postavljaju pred nacionalne države, ukazati na nužnost zajedničkog djelovanja na globalnoj razini kako bi se migrantima, kao ranjivoj skupini, pružila odgovarajuća zaštita te kako bi se adekvatno zaštitilo domicilno stanovništvo. Adaptivni terorizam i teroristička prijetnja tijekom pandemije COVID-19 obrađuje se s pozicije eventualne promjene sadržaja terorističke prijetnje, korištenje COVID-19 virusa kao sredstva terorističkog djelovanja te utvrđivanjem kritičnih područja koja se za vrijeme trajanja pandemije mogu pojaviti kao mete terorističkog djelovanja.

Sigurnosni aspekt migracijske krize kao jedan od najvećih izazova za zemlje članice Europske unije autori raspravljaju naglašavajući posljedice intervencionističkih politika zapadnih sila koje su proizvele seriju bliskoistočnih ratova te naposljetku suočile Europsku uniju s nekontroliranim priljevom migranata s područja MENA regije i Azije, time i s novim sigurnosnim prijetnjama, kao i slabosti europskih institucija u upravljanju migracijskom krizom. Na studiji slučaja migrantske krize u BiH autorice govore o izazovima kriznog komuniciranja u medijima. Polaze od stajališta kako je BiH u stalnoj krizi institucija koje se bez pomoći EU-a i međunarodnih organizacija ne bi mogle nositi s ovim problemom. Migrantska kriza paralizirala je ne samo državu već je postupno zahvatila i same građane. U radu o prevenciji trgovanja ljudima kao medijska tema Hrvatskog Crvenog križa autorima je bio cilj odgovoriti na pitanja kako najveća neprofitna organizacija provodi svoje humanitarne projekte, kako komunicira s medijima te kako mediji utječu na percepciju javnosti o humani-

tarnim projektima, ali i o samoj organizaciji. Posljednji rad u prvom poglavlju prikazuje društvene prakse i uloge žena pod međunarodnom i privremenom zaštitom u Republici Hrvatskoj. Autorica se opredijelila za kvalitativno istraživanje putem kojeg analizira dinamike uloga žena migrantske populacije trećih zemalja u Hrvatskoj uslijed akulturacijskog procesa.

Drugo poglavlje sadrži 13 radova. Prvi rad uspoređuje upravljačke okvire malih i srednjih poduzeća iz perspektive sustava za razvoj poduzetništva u Hrvatskoj, Portugalu i Njemačkoj odnosno razlike u dinamici razvoja i stupnju razvijenosti ekonomija Unije. U radu o utjecaju migracija na tržište nekretnina u Hrvatskoj u razdoblju od 2002. do 2019. godine pristupilo se putem modela višestruke linearne regresije uključivši „standardne“ čimbenike, ali i neke čimbenike specifične za Hrvatsku. Potom slijede dva rada vezana uz oblikovanje identiteta s aspekta turizma uslijed sve turbulentnijih promjena na tržištu. Uz sve adaptacijske procese koji zahtijevaju implementaciju u upravljanju turističkim doživljajem u destinaciji, jedan od ključnih uvjeta uspješne prilagodbe novonastaloj situaciji je na primjeni novih modela interpretacije baštine i tradicijske kulture u procesu brendiranja lokacije. Drugi rad usmjeren je na izgradnju identiteta grada. Danas je sve veća pozornost usmjerena na privlačenje investicija, turista, stanovnika pa gradovi osim obavljanja komunalnih i sličnih poslova koji pridonose zadovoljavanju osnovnih društvenih i gospodarskih potreba moraju postati i konkurenti na tržištu. Iz tih je razloga za kreiranje imidža važno definirati identitet grada te izgraditi brend grada.

Tri rada bave se pitanjima revitalizacije ruralnih područja koja danas obuhvaćaju većinu hrvatskog teritorija. Njih s jedne strane karakterizira depopulacija, zapuštenost, a s druge strane i velika prirodna, kulturna bogatstva te mogućnost različitih inovacija. Stoga prvi rad ima za cilj utvrditi u kojoj mjeri agroturizam pridonosi revitalizaciji ruralnih područja, primarno u kontekstu smanjivanja depopulacije stanovništva kao osnovnog preduvjeta prosperiteta i blagostanja ruralne zajednice. Drugi rad se bavi upravljanjem pametnih sela putem informacijsko-komunikacijskih tehnologija odnosno integriranjem tehnologije u svakodnevicu stanovnika sela kako bi im se omogućilo povezivanje s ostalim zajednicama ruralnih i urbanih područja. Treći rad istraživanjem na terenu identificira ključne izazove u razvoju ruralnih područja istočne Hrvatske te daje konkretne prijedloge rješavanja identificiranih izazova te primjere dobre prakse na kojima treba graditi buduće programe i pristupe pomoći razvoja ruralnih područja.

Posljednjih pet radova u knjizi govori o migrantskom poduzetništvu odnosno migrantima na tržištu rada – od medijskog prikaza poduzetništva u Hrvatskoj, percepciji migrantskog poduzetništva u RH od strane građana, aktivnostima izdvojenih skupina migranata iz trećih zemalja korisnika Crvenog križa do imigrantskog poduzetništva i njegovih odrednica u zemljama EU-a. Naime, porastom broja imigranata

na globalnoj razini, migrantsko poduzetništvo sve više dobiva na važnosti kao jedan od generatora zaposlenosti. U dva rada imamo slične rezultate istraživanja koji ukazuju na jako nisku medijsku pažnju posvećenu imigrantskim poduzetnicima. Većina medijskih objava o migrantskom poduzetništvu pozitivne je vrijednosne orijentacije i prema migrantima i prema temi migrantskog poduzetništva.

U trećem radu daje se uvid u socioekonomske aspekte zapošljavanja migranata u Europskoj uniji te pregled kretanja migranata na tržištu rada Europske unije te se iznose rezultati deskriptivne analize podataka o zaposlenosti izdvojenih migrantskih skupina iz baze korisnika Hrvatskoga Crvenoga križa. Dva posljednja rada u knjizi govore o nedostatku istraživanja migrantskog poduzetništva te usporedbi imigrantskog poduzetništvo u EU-u i Hrvatskoj.

Naglašava se kako je unatoč porastu broja migrantskih poduzetnika u Hrvatskoj ova tema u svim aspektima nedovoljno istražena. Iz tog razloga cilj ovih istraživanja je identifikacija i analiza ključnih problema za istraživanje migrantskog poduzetništva u Hrvatskoj kao što su manjak službenih statističkih podataka, nedostatna povezanost inicijativa koje podupiru migrantsko poduzetništvo, nedovoljna upućenost tijela javne uprave u problematiku migrantskog poduzetništva te izostanak praćenja migrantskog poduzetništva u znanstvenoj zajednici. Analizira se imigrantsko poduzetništvo u zemljama članicama EU-a i konkretizira određene preporuke za nositelje ekonomske politike u Republici Hrvatskoj po pitanju politika za privlačenje imigrantskih poduzetnika.

Iz pozicija multidisciplinarnog i interdisciplinarnog pristupa istraživanju radove u ovoj knjizi potpisuje 47 autora iz različitih znanstvenih, sveučilišnih, obrazovnih i inih institucija. Svi radovi su kategorizirani kao znanstveni i napisani su na hrvatskom jeziku. Uz to što je svaki rad prošao dvije slijepe recenzije, cjelovitu knjigu dodatno su recenzirali znanstvenici, stručnjaci s područja migracija i sigurnosti.

Sadržaj

I MIGRACIJE I SIGURNOST

1. **Bruno Rukavina**
Europske migracije – povijest, lekcije i izazovi 10

2. **Damir Piplica, Alen Jekunica, Tihomir Luković**
Korupcija u funkciji migracijskih kretanja Hrvatske 39

3. **Marita Brčić Kuljiš**
Upravljanje ljudskim migracijama u kontekstu Foucaultove biopolitike 59

4. **Andrej Ivan Nuredinović, Dino Vukušić**
Politički stavovi navijačkih scena zemalja članica
Europske unije prema izbjegličkim migracijama (2015. – 2017.) 78

5. **Dragan Nimac**
Migracije i sigurnost – religijski izazovi i perspektive u europskom društvu 99

6. **Dragutin Vurnek, Andrea Bengez, Dean Savić**
Globalne migracije-izazovi za nacionalne države sa
sigurnosnog aspekta s posebnim osvrtom na Republiku Hrvatsku 116

7. **Dario Malnar, Tomislav Dokman**
Adaptivni terorizam i teroristička prijetnja tijekom pandemije COVID-19 136

8. J**adranka Polović, Andreja Rudančić, Marko Akmačić**
Migracije kao sigurnosni izazov Europskoj Uniji: postoji li rješenje 152

9. **Ilarija Bašić, Andrea Raguž**
Izazovi kriznog komuniciranja u medijima –
studija slučaja: Migrantska kriza u BiH – paraliza državnih institucija 171

10. **Lada Baranašić, Krešimir Dabo**
Prevencija trgovanja ljudima kao medijska tema Hrvatskog Crvenog križa 184

11. **Karla Žagi**
Društvene prakse i uloge žena pod međunarodnom
zaštitom u Republici Hrvatskoj 203

II IDENTITET, MIGRACIJE, GOSPODARSTVO

1. **Domagoj Hruška, Tihomir Luković, Luis Silvera**
Usporedba upravljačkih okvira malih i srednjih poduzeća iz perspektive sustava za razvoj poduzetništva u Hrvatskoj, Portugalu i Njemačkoj 236

2. **Marija Beg, Tamara Slišković, Martina Solenički**
Utjecaj migracija na tržište nekretnina u Hrvatskoj 252

3. **Romana Lekić, Ingrid Padjen Đurić, Krešimir Dabo**
Uloga i nužnost edukacije turističkih djelatnika o interpretaciji tradicijske kulture u brendiranju identiteta destinacije 272

4. **Zlata Berkeš**
Utvrđivanjem identiteta do oblikovanja imidža grada Bjelovara 290

6. **Dejan Tubić, Martina Kovačević, Božidar Jaković**
Uloga agroturizma u revitalizaciji ruralnih područja 317

7. **Dominka Crnjac Milić, Stjpan Palm**
Upravljanje pametnim selima putem informacijsko komunikacijskih tehnologija 332

8. **Anamarija Delić, Sunčica Oberman Peterka**
Identifikacija ključnih izazova u razvoju ruralnih područja istočne Hrvatske 356

9. **Vlatka Škokić**
Medijski prikaz imigrantskog poduzetništva u RH 374

10. **Miriam Mary Brgles, Karla Žagi, Petra Palić**
Aktivnosti izdvojenih skupina migranata iz trećih zemalja, korisnika crvenog križa na tržištu rada u Republici Hrvatskoj iz socio-ekonomske perspektive 388

11. **Mirela Alpeza, Vlatka Škokić, Ružica Šimić Banović**
Izazovi istraživanja migrantskog poduzetništva u Hrvatskoj: što i kako dalje? 412

12. **Maja Has, Marija Volarević**
Percepcija migrantskog poduzetništva u RH: što građani misle, a što mediji izvještavaju? 429

13. **Valentina Vučković**
Imigrantsko poduzetništvo i njegove odrednice u zemljama Europske Unije: pouke za Hrvatsku 453

I

Migracije i sigurnost

Bruno Rukavina
bruno.rukavina.fpzg@gmail.com

Europske migracije – povijest, lekcije i izazovi

Sažetak

Migracije su stare koliko i samo čovječanstvo, a gotovo su neizbježna suvremena pojava. Za europski kontinent migracije predstavljaju izazov jer je nakon više stotina godina Europa postala useljenički kontinent, a ne više iseljenički. Da bismo razumjeli kakvi izazovi čekaju Europu, važno je pogledati u prošlost i zapitati se što nas povijest može naučiti o migracijama? Cilj članka je prikazati povijest europskih migracija i izvući lekcije za suvremene migracijske procese u Europi. Multidisciplinaran rad podijeljen je u tri dijela obrađujući (1) pojmovnu analizu, uzroke i tipove migracija, (2) povijesni pregled migracija na europskom kontinentu i (3) sadašnju deskripciju migracijskih tokova. Istraživanje je dokazalo da povijest migracija posjeduje relevantne lekcije za suvremene migracijske izazove u Europi, ali neki procesi su uvjetovani širim kontekstom.

Ključne riječi: *Europa, migracijski procesi i izazovi, povijest migracija, migrantska kriza, tipovi migracija*

Uvod

Migracijama je čovječanstvo preživjelo teške životne uvjete, katastrofalna prirodna i društvena razdoblja. Proučavanje migracija započinje u 20. stoljeću, prvenstveno u domenama ekonomske, antropološke i sociološke znanosti. U politološkim istraživanjima međunarodnih odnosa i sigurnosnih studija migracije postaju tema nakon hladnog rata jer nisu bile u stanju promijeniti balans suprotstavljenih svjetskih velesila (SAD-a i SSSR-a), poput utrke u naoružanju.[1] Završetkom bipolarizma i početkom unipolarizma ili Američkog primata (*American primacy*) (Beckley, 2018), dolazi do promjene sigurnosnih prijetnji i u fokusu više nisu prijetnje vojne naravi ili tvrdi sigurnosni izazovi (*hard security threats*), nego meki sigurnosni izazovi (*soft*

[1] Ovdje se može gledati kao na izuzetak Berlinska kriza i izgradnja Berlinskog zida, koji je izgrađen u jeku hladnog rata, ali tadašnjim međunarodnim odnosima dominirao je realistički pristup, koji je naglasak stavljao na moć i silu, a ne na pojedince kao aktere u međunarodnim odnosima, koji su bježali iz Istočne u Zapadnu Njemačku.

security threats), u koje ubrajamo organizirani kriminal, terorizam, neriješena granična, etnička, vjerska i nacionalna pitanja, proliferacija nuklearnog oružja i oružja za masovno uništenje, terorizam, ekološke katastrofe, klimatske promjene i nekontrolirane migracije (Čehulić-Vukadinović, 2010).

Glavni cilj rada je istražiti izazove, prilike i posljedice migracija te pronaći obrasce i lekcije iz povijesti europskih migracija. Rad je podijeljen u tri dijela kroz koji će se analizirati migracije u, iz i po Europi. Prije svakog istraživanja važno je provesti tipološku i pojmovnu analizu, zato se prvi dio članka bavi definicijama, vrstama i uzrocima migracija. U drugom dijelu opisuje se kronološka povijest s najvažnijim europskim migracijama. Treći dio rada obuhvaća deskriptivnu analizu suvremenih migracija u Europu. Istraživačko pitanje rada glasi: što nas povijest može naučiti o europskim migracijama?

Rad je multidisciplinarne naravi, koriste se različite znanstvene discipline poput povijesti, sociologije, politologije i migracijskih studija. Temelji se na metodi analitičko-kauzalnog istraživanja, teorijske deskripcije i formiranja hipoteza s podacima iz različitih vrsta znanstvene literature poput knjiga, akademskih članaka i institucionalnih izvještaja (Burnham, 2006).

Definicija, tipologija i uzroci migracija

„Svaka migracija uključuje kretanje, ali svako kretanje nije migracija“ (Mesić, 2002, str. 241). Baker je dao najopćenitiju definiciju migracija, po kojemu je migracija „čin seljenja iz jedne prostorne jedinice u drugu“ (ibid, str. 244). Po Oxfordskom rječniku migracije imaju dva značenja. Prvi označava migraciju ptica ili životinja s jednog na drugo mjesto, a drugi je seoba ljudi na novo mjesto stanovanja koje ima bolje životne uvjete (Oxford learner’s dictionary, 2021).

Migracije su u povijesti poprimale različite vrste i oblike. Jednu od najranijih i najjednostavnijih tipologija predstavio je 1925. godine H. P. Fairchild, po kojemu se migracije dijele na četiri glavna tipa: invazija, osvajanje, kolonizacija i imigracija. Tipovi su izvedeni iz dva kriterija – prvi se odnosi na kulturnu/civilizacijsku razinu zemalja i društva koja migriraju (razvijenija ili nerazvijenija), a drugi je karakter migracijskog toka (miroljubivi ili ratoborni) (Mesić, 2002). Na sličan način migracije su opisale Morreti i Cela koje, proučavajući povijest migracija na Mediteranu, govore o dva tipa migracija: invazije i kolonizacije. Ako se izuzme *modus operandi* ili način dolaska (invazijskim ratom ili kolonizacijskom trgovinom), može se zaključiti da su obje vrste esencijalno slične, odnosno uključivale su ljude u potrazi za novim životnim prostorima koji su već bili naseljeni. One postavljaju zanimljivo pitanje, razlikuju li se današnje suvremene migracije u Europu znatno od onih prije mnogo stoljeća s obzirom na

to da je esencija problema ostala ista: osobe idu u potragu za novim životom u nove prostore (Morreti i Cela, 2014). Koja je razlika između invazija i kolonizacija?

Invazije su migracije ljudi pod oružjem koji napadaju i cilj im je zauzeti ili osvojiti određeni teritorij s pripadajućim stanovništvom. Slučajevi koje su autori razmatrali (12. – 13. stoljeće prije Krista pa do 4. stoljeća poslije Krista) pokazuju da razvijene civilizacije s vremenom upadaju u krizu te postaju meta napada slabije razvijenih nomadskih ili polunomadskih naroda. Takva kretanja nomadskih (naoružanih) naroda postoje tisućljećima, a što je određena civilizacija bogatija, veći je rizik da će postati žrtva pljačkaških napada. Kolonizacija može poprimiti različite oblike s pozitivnom i negativnom konotacijom. Grčke i feničke kolonije bile su to samo po imenu; u stvarnosti su bili autonomni gradovi koji su održavali kulturne i trgovačke veze s domovinom. Nasuprot tome, kolonije iz 16. i 17. stoljeća imale su zadaću osigurati bogatstvo za svoje zemlje kroz trgovinu, piratstvo, iskorištavanje domaćeg stanovništva ili trgovinu robljem (ibid).

U istraživanjima je česta podjela migracija na slobodne i neslobodne. Međutim, ona dovodi do proučavanja samo određenog oblika migracija i to vrlo selektivno. Ako se usredotoči na neslobodne migracije, mogu se proučavati prijevozi robova, osuđenika, ratnih zarobljenika ili cijelih naroda te će se gotovo u svim primjerima opisivati migracije pod fašističkim i nacističkim režimima u Europi, nešto manje o Staljinovim prisilnim preseljenima naroda te gotovo nikako o milijunima ljudi koji su prisilno preseljavani pod Mao Ce Tungom (Lucassen et al., 2010) (McKeown, 2004). Većina migracija ima i slobodne i prisilne (neslobodne) elemente koje je teško razlikovati u određenim kontekstima. Ono što većini istraživanja migracija nedostaje je određena vrsta kvalitativne analize jer nije isto migrirati iz političkih, ekoloških ili socijalno-ekonomskih razloga, ili migrirati u susjednu državu ili na drugi kraj kontinenta (svijeta). Takve tipologije mogu biti neproduktivne ili čak kontraproduktivne, jer mogu uzimati te razlike kao ekskluzivne dihotomije *sui generis* bez slojevitog razumijevanja i kontekstualizma. Razlika u migracijama je između onih prisiljenih kretati se protiv vlastitih interesa (robovi) ili onih koji imaju neku vrstu izbora nad odlukom o migraciji, kao što je slučaj s migrantima u potrazi za sigurnijim ili boljim ekonomskim i materijalnim životom (Eltis, 2002).[2] S druge strane, istraživači slobodnih migracija mogu se fokusirati isključivo na pozitivne elemente naglašavajući argument kako proliferacija kultura (od tehnologija do vrijednosti i ideja) dovodi do razvoja civilizacija. Tako je „ljudima, za razliku od ostalih životinjskih vrsta, profitabilno migrirati u druge grupe“ (Lucassen et al., 2010, str. 14) (Manning, 2005).[3] Ovakva pozicija može

[2] „Knjiga koju je uredio Eltis stoga je veliki korak naprijed, jer uspoređuje čitav spektar migracija na kontinuumu slobodno-neslobodno“ (Lucassen et al., 2010, str. 10-11).

[3] U takvim migracijama među zajednicama razlikuje se nekoliko podtipova migracija i migranta: doseljenici (koji su se trajno pridružili novoj zajednici), stranci (koji su neko vrijeme migrirali, a zatim

zanemariti druge negativne implikacije, poput rasta ksenofobije, socijalnih napetosti i dugoročnog propadanja zajednice zbog smanjene razine solidarnosti u novim heterogenim (multikulturalnim) društvima (Putnam, 2007). Kako se migracije tipologiziraju u migracijskim studijima?

Postoje mnoge vrste i tipovi migracija određeni po različitim kriterijima. Način na koji se određen tip migracija klasificira i prikazuje može promijeniti stav javnosti ili državnog vodstva prema migracijama. Međunarodni institut za migracije Scalabrini daje sveobuhvatnu tipologiju migracija, koju je sastavio Fabio Baggio. Postoji pet klasifikacija migracija u svijetu: geografska, kronološka, demografsko-ekonomska, političko-legalna i uzročna klasifikacija. Geografska klasifikacija odnosi se na prijeđenu udaljenost zemljopisnih područja i geografski smjer migracija.[4] Kronološka klasifikacija temelji se na vremenskoj dužini trajanja migracija.[5] Demografsko-ekonomska klasifikacija migracija dijeli migrante po određenim demografskim obilježjima.[6] Političko-legalistička klasifikacija gleda migrante s obzirom na pravno-administrativne okvire teritorijalnih jedinica i legalnost statusa migranta.[7] Klasifikacija migracija po uzrocima dijeli migracije na dva osnovna oblika: slobodne migracije (poslovne, ekonomske, obrazovne, zdravstvene, turističke migracije i hodočašća) i prisilne migracije (deportirane i premještene osobe, azilanti, izbjeglice i izgnanici) (Baggio, 2015). Također je zanimljiv kriterij razina migracijske organiziranosti i po njoj postoje organizirane migracije, koje već imaju planski predodređeni cilj putovanja, i neorganizirane, koje se događaju spontano i stihijski (Wertheimer-Baletić, 1999). Tipologije pomažu znanstvenicima lakše i metodičnije proučavanje određenih procesa i aspe-

se vratili kući), putnici (koji su se preselili iz mjesta u mjesto, možda baveći se zanatom) i napadači (koji su pokušali preuzeti kontrolu nad svojom novom zajednicom) (Mannig, 2013).

[4] Prvenstveno se misli na prelazak između administrativnih i političkih teritorijalnih jedinica (gradovi, regije, države, federacije, kontinenti, itd). Pod geografske migracije spadaju i unutarnje migracije (selo-grad, grad-selo, međugradska, međuopćinska, međupokrajinska, unutarregionalna migracija, transhumacija, nomadizam) i međunarodne ili međugranične migracije (transoceanske, transkontinentalne, međudržavne, međuregionalne). Po geografskom smjeru migracije dijelimo na emigraciju, imigraciju, tranzitnu migraciju, kružnu ili cirkularnu migraciju i povratnu ili reemigraciju ili repatrijacija.

[5] Podijeljena je na dvije glavne podvrste: namjeravane ili subjektivne vremenske migracije, koliko migranti namjeravaju biti na određenom prostoru (privremeno, stalno, neodređena migracija) i efektivne, istinske ili objektivne migracije, koliko se migranti uistinu zadržavaju na tom prostoru (povremeno-ugovorna, povremeno-sezonska, povremeno-ritmička i stalna migracija).

[6] Poput: individualne, masovne, obiteljske, muške, ženske, radno-sposobne (human-power) migracije, itd.; te po ekonomskim kriterijima migranata: migranti s visokim/niskim obrazovanjem, migranti s/bez iskustva, odljev mozgova, tehnološke migracije itd.

[7] Postoje četiri vrste takvih migracija: slobodne ili nekontrolirane migracije, upravljano-kontrolirane migracije, regularno-ovlaštene migracije i neregularne, neovlaštene, nekontrolirane ili ilegalne migracije.

kata svijeta oko nas. Tako tipologija migracija pokazuje moguće aspekte istraživanja, pružaju uvid u dodatne kriterije i poboljšavaju predviđanja i posljedice migracija.

Uzroci migracija su mnogobrojni, ali jedan od poznatijih teorijskih koncepata koji opisuje kauzalnost migracija je *push-pull* model. On se sastoji od negativnih ili potisnih čimbenika u mjestu porijekla migranta i kombinira ih se s pozitivnim ili privlačnim čimbenicima drugog mjesta (Franchet, Gierveld, 2000).[8] Kombinacija ovih faktora utječe na razinu i veličinu migracijskih tokova. Međutim, glavni je problem u objašnjavanju zašto se migranti iz nekih mjesta koja imaju lošije uvjete života više iseljavaju, a neki s istim ili sličnim uvjetima, manje iseljavaju. Model ima problema s individualnim i kontekstualnim razlikama u obrascima migracija. Nadalje, ako negdje unutar svojih državnih granica migranti imaju nešto bolje životne standarde, veće su vjerojatnosti da će ostati tamo, s obzirom na to da se mali broj njih odlučuje na velike puteve do mjesta s velikim privlačnim čimbenicima. Takva daleka mjesta postaju opcija ako ne postoji nikakav pandan u blizini mjesta podrijetla (Portes, Böröcz, 1989).

Ovakvi modeli prvenstveno su prikazivali ekonomske privlačne silnice određenih mjesta u svijetu, ali pokazalo se da veliki prihodi i zaposlenost nisu glavni pokretači migracija. Stanovništvo koje živi u siromašnijim područjima ne migrira lako u bogata područja. Uzrok tome su mnogobrojne prepreke koje im stoje na putu, poput nedostatka financijske moći s kojim bi platili putovanje, manjak kulturnih sličnosti pomoću koje bi se lakše integrirali na novi način života te deficit socijalnog kapitala za uspješnu tranziciju u novo mjesto življenja. Zbog toga do migracija češće dolazi tek uslijed velikih katastrofalnih događaja, poput ratnog stanja ili razaranja prirodnog staništa, okoliša i cijelih ekosustava s kojim su uništeni osnovni životni standardi i potrebe (Castles, 2000).

Povijest europskih migracija

Kronološkom povijesnom analizom prikazat će se razvoj migracija u Europi s ciljem uviđanja određenih ponavljajućih obrazaca. Za pregledniji prikaz povijest europskih migracija podijeljena je u povijesne periode: prapovijest, stari vijek, srednji vijek, rani novi vijek, moderno doba i migracije u suvremenom razdoblju.

[8] Potisni čimbenici mogu biti ekonomsko-socijalni (nezaposlenost, siromaštvo, glad, loša kvaliteta života), sigurnosni (rat, terorizam, visoke stope kriminaliteta), politički (progoni političkih neistomišljenika) i ekološki (klimatske promjene, uništavanje okoliša), a privlačni čimbenici su komparativne prednosti različitih aspekata života u drugim, razvijenijim i sigurnijim mjestima.

Migracije u prapovijesti

U prapovijesti postoje teškoće u identificiranju migracijskih aktivnosti na precizan i praktičan način, poput razdvajanja ratnih ili katastrofalnih izbjeglica od ekonomskih migranata koji traže hranu. Također je teško precizno odrediti jesu li se migranti širili postupno i kontinuirano iz prvotnog prostora ili su poduzimali jedan ili više skokova na velike udaljenosti. Migracija je bila jednostavno trajno kretanje cijelog stanovništva ili dijela stanovništva kako bi se naselio novi teritorij pogodniji za život (Bellwood, 2013). Migracije u prapovijesti započinju u donjem paleolitiku, kad je po izvorima nastao prvi *Homo sapiens* koji je počeo razvijati svijest o svojoj intervenciji u prirodu, načinu prilagodbe klimatskim uvjetima s razvojem oruđa i kontrolom nad vatrom. Kroz paleolitik počinje obrada kože pomoću koje se moglo migrirati u sjeverna i hladnija područja (Mesić, 2002). Postoje tri faze migracija u prapovijesti: 1. migracije izumrlih članova roda *Homo*, kao što je *Homo erectus* i neandertalci; 2. migracije predaka suvremenih ljudi (*Homo sapiensa*) u gotovo sve dijelove svijeta gdje je pogodan život između 120 000 i 10 000 godina prije Krista; 3. migracije poljoprivrednika i stočara nakon 10 000 godina prije Krista (Bellwood, 2013).

U Europi postoje arheološka nalazišta *Homo sapiensa* i *Homo neanderthalensisa* (neandertalskog čovjeka). Zanemarujući antropološke rasprave oko podrijetla neandertalaca, istraživači su zaključili kako je on bio sezonski migrant koji putuje u ljetnim i zimskim intervalima zbog lovačkog načina života koji je postao dominantniji od njihovog pretka *Homo erectusa*. Lovci kasnog paleolitika „u jugozapadnoj Francuskoj i južnoj Njemačkoj migrirali su godišnje čak 300 do 600 kilometara prateći kretanja sobova“ (Mesić, 2002, str. 18). Migracijama je razvijeniji oblik *Homo sapiensa* uništio neandertalce i zauzimajući njihova lovišta u Europi. Lovci nisu migrirali sami za hranom, nego su vodili cijele prvotne skupine i zajednice, koje su nosile različite predmete, materijale, oruđa i oružja na desetke i stotine kilometara, jer još nisu postojale stalne nastambe (Hiscock, 2013). Takve integralne migracije s vremenom su povećale broj ljudi u zajednicama, ali i broj samih zajednica, što je povećalo pritisak na lovišta u Europi, te su određene skupine krenule u nove prostore koji su bili manje napučeni. U potrazi za hranom i povoljnijim klimatskim uvjetima s manje naseljenim prostorima mnoge zajednice krenule su na put nastanivši područja cijele Euroazije (Mesić, 2002).

Migracije su bile normalan oblik života sve do neolitika i početka stočarstva i poljoprivrede prije oko 10 000 godina. Do tada su migracije bile ekološki uvjetovane, motivirane preživljavanjem, ali s početkom sesilnosti možemo govoriti da migracije postaju nenormalnost, odnosno „izraz prirodnih i društveno-kulturnih poremećaja“ (ibid, str. 21). Razvoj poljoprivrede stacionirao je ljude na različita plodna mjesta. U Panonskoj nizini prvi poljoprivrednici nazivaju se *Linearbandkeramik* (LBK) koji su prije otprilike 7 500 godina počeli sesilnost i proširili je u ostatak srednje Europe

(Bentley et.al, 2002). Međutim, konstantno neplansko obrađivanje tla i klimatske promjene narušile su prirodnu ravnotežu u podunavskom području te je u 2. tisućljeću prije Krista ponovno došlo do ekoloških migracija prema plodnijim krajevima Europe (Mesić, 2002). Uz privremene poljoprivredne migrante koji tragaju za plodnijom zemljom i nastavkom ekspanzije nemobilnosti (sesilnosti), javljaju se i nomadi, ljudi koji su konstantno mobilni sa svojom stokom. Nomadskim životom u kolima živjela su brojna plemena Skita, što im je omogućavalo trajnu mobilnost. Nomadske skupine opredijeljene su na kretanje u ograničenom prostoru, ali različite okolnosti i opasne situacije (poput ratova), bile su motiv migracija na velike udaljenosti. Prijelazno neolitičko razdoblje iz prapovijesti u povijest obilježile su konstantne migracije nomada i privremene migracije zemljoradnika u potrazi za boljom zemljom, zbog klimatskih promjena i neodrživog rasta stanovništva (ibid).

Stari vijek

Migracije nisu nestale sa sjedilačkim načinom života, ali su postale neuobičajena pojava, a ne način preživljavanja. Širenjem i razvojem poljoprivrede sa sve boljim stalnim nastambama i gospodarskim uzletom nastajali su prvi gradovi na Bliskom istoku poput Jerihona, Çatal Höyük (neolitički grad), a kasnije na području Babilonije Ur, Uruk, Babilon, Kiš, Lagaš, Isin i drugi. Gospodarski razvoj gradova utjecao je na migracije jer su „građani sumerskih gradova na neki način, prije svega, zemljoradnici koji su se preselili iz sela u grad“ (Cravetto, 2007, str. 128-195). Ekonomske migracije iz sela u gradove, koji su imali pozitivne privlačne čimbenike, nisu karakteristične samo za suvremeno doba nego su stare koliko i ljudske civilizacije.

Nedovoljna kvaliteta zemlje ili loše upravljanje zemljom potiče na kolonizaciju slobodnih plodnih prostora. Feničke i grčke kolonije bile su prve poznate kolonije na svijetu. Smješteni na vrlo lošem klimatskom prostoru, suhom i neplodnom teritoriju istočne obale Sredozemlja, Feničani su se uzdržavali trgovinom i ribolovom. S vremenom su postali vrsni trgovci te su osnivati kolonije kao trgovačka pristaništa oko 1000. godine pr. Kr. kako bi povećali ekonomske dobiti, ali iako je postojala jaka ekonomska povezanost feničkih kolonija s matičnom zemljom, nedostajala je politička i kulturna povezanost (ibid). Grci su imali dugu tradiciju razvoja kolonija koju su naslijedili i od Minojaca iz vremena srednjeg i kasnog brončanog doba. „Platon je u svojim *Zakonima* osnovni razlog kolonizacijskog pokreta vidio u tjeskobi zemlje (*stenohoria ges*) ili u nekoj inoj nevolji, što se danas tumači u smislu demografskog pritiska“ (Mesić, 2002, str. 25). Grčke kolonije (na grčkom *apoikiai*, što bi značilo daleka odvojena boravišta) nastajale su stoljećima iz različitih polisa na obalama Sredozemnog i Crnog mora. One su bile samostalna društva, koja nisu ovisila o grčkim matičnim središtima. Osim demografskih pritisaka, ekonomija je bila poticaj za osnivanje kolonija,

ponajviše radi trgovine i poljoprivrede. Kolonije ili gradovi-kćeri bile su rješenje jednog od glavnih problema antičkog svijeta: opskrba hranom (Cravetto, 2007).

Kolonizacije su primjer slobodnih ekonomskih migracija u starom vijeku, međutim, prisilnih migracija izazvanih različitim socijalnim i ekološkim uzrocima bilo je mnogo više. Deportacije se spominju još u 3. tisućljeću prije Krista na području Mezopotamije (Frayne, 2003). Hetiti su bili poznati po deportacijama, koje su opisivane u analima hetitskih vladara, kao što su Suppiluliuma i Muršili II. (Sazonov, 2019). Prisilne migracije usavršili su Asirci koji su efikasno uspijevali deportirati cijele narode, a s vremenom su postale dio strateških odluka i državnih politika (Tsakanyan, 2018). Nakon deportacije na drugi kraj zemlje, deportirano stanovništvo radilo bi na zemlji, a ako se deportacije odvijaju tijekom rata, onda bi radili u proizvodnji oružja, izgradnji gradova i poslovima za gospodarsko jačanje Asirskog kraljevstva (Coenraad i Scheepers, 2010).[9] Takva preseljenja naslijedili su i Novobabilonci, koji su ponekad, za razliku od židovskih biblijskih priča, preseljavali dijelove naroda – političkog, ekonomskog i kulturnog vodstva, a ostavljali siromašno i neobrazovano stanovništvo. Preseljenje utjecajne vladajuće manjine bio je politički potez Novobabilonaca (i Asiraca) pomoću kojeg se osiguravalo da ne dolazi do pobuna, koje često vode utjecajni obrazovani ljudi (Farisani, 2008).[10]

Prisilne migracije postojale su u antičkoj Grčkoj u obliku prisilnih demokratskih egzila ostrakizama. Riječ dolazi od glinenih pločica ostrakona, na kojima je građanstvo (*demos*) pisalo imena i razloge potjerivanja prominentne političke figure na 10 godina iz polisa. Politička elita koristila je ovaj instrument za potjerivanje političkih protivnika, što označava političko izgnanstvo i takve situacije povećavale su nestabilnosti u grčkim polisima, jer su prognanici znali pozivati strane sile i saveznike u pomoć protiv ostrakizma (Forsdyke, 2005). Ovim instrumentom mediokratski despoti protjerali su nekoliko kvalitetnih vladara polisa, a ostrakizam je osmišljen kao političko sredstvo zaštite od tirana.[11] Sličan proces se događao na Sirakuzi, patelizam, koje je dobilo ime po listovima masline ili petale. Sirakuški proces obuhvaćao je kraći period progonstva, pet godina, no nije bilo ograničenja u pogledu broja petali-

[9] Geostrategija je utjecala na preseljenja, pa su ponekad, kao u slučaju Gaze i Palestine u 8. stoljeću prije Krista, Asirci premjestili dio naroda, a jedan dio ostavili s kraljem, kako bi stvorili buffer vazalnu državu prema Egiptu. Deportacije su bile jedne od „humanijih" politika koje su provodili Asirci, s obzirom da to su mnogi njihovi zarobljenici završavali u robovskim radnim logorima, bili mučeni (poput selektivnog zapaljivanja, deranje kože, nabijanje na kolac i živih i mrtvih) ili ubijani u masovnim pokoljima na desetke tisuća (Coenraad i Scheepers, 2010).

[10] Osim toga, premještanje siromašnog nekvalificiranog dijela naroda (kojih je bilo oko 90%), imalo bi ozbiljne ekonomske posljedice za Novobabilonsko gospodarstvo, jer je skupo održavati siromašne i zato ih je mnogo lakše bilo ostaviti da liderski obezglavljeni rade na zemlji u Izraelu (Farisani, 2008).

[11] Međutim, on nije bio pravni proces, nego politički instrument. Anegdota Aristida Pravednog odlično pokazuje ovaj argument, jer je on protjeran zbog zavisti demosa radi njegovih vrlina.

zama koji bi se mogao održavati godišnje, dok se ostrakizam događao jednom godišnje (u siječnju/veljači po gregorijanskom kalendaru). Zbog toga je na Sirakuzi dolazilo do pretjerane upotrebe petalizma, kad god bi javna osoba vodila nepopularnu politiku, zbog čega su se mnogi pripadnici političkih elita povukli iz javnih poslova (Malkopoulou, 2017).

Ropstvo je kao oblik prisilnih migracija bilo široko raširenu u tom antičkom svijetu. Grčki gradovi imali su mnogo robova koje su zadobili tijekom ratova i svi ne-Grci ili barbari smatrani su inferiornima i podobnim za ropstvo (Harrison, 2019). S druge strane, rimsko robovlasništvo nije gledalo suštinsku vrijednost osobe, nego je fokusirano na pravni status.[12] Kao i Grci, Rimljani su svoje robove najviše dobivali za vrijeme ratnih pohoda.[13] Uz ratove, opskrba robova dolazila je s tržnica robova, gdje se trgovalo najčešće s barbarima iz periferija grčkog i rimskog svijeta[14] (Fortune, 2019). Prostori Grčke nisu prestali s robovlasništvom kad su došli Rimljani, a niti kad je palo Zapadno Rimsko Carstvo. Istočno Rimsko Carstvo, Bizant, čiji su se građani nazivali Rimljanima (*Romaioi*), nastavili su s robovlasništvom sve do pada Carigrada 1453. godine (Hunt, 2018).

Rimljani su, osim robovlasništva, prisilno preseljavali zatvorenike rata, taoce, ljude koji su po zakonu poslani na prisilan rad u rudnicima ili u egzil (takvih je bilo brojčano malo, a protjerivanje je bilo iz Rima ili iz Rima i Italije). Rimsko Carstvo nije bilo poznato po masovnim preseljenjima naroda i velikim deportacijama, za razliku od satrapija na Bliskom istoku. Razlog tome je dovoljna količina radne snage za obradu zemlje, zbog kojeg stanovništva nije nedostajalo te legalni status i povezanost građana s provincijom u kojoj živi (Woolf, 2015). Međutim, pred kraj Rimskog Carstva to će se promijeniti. Već u trećem stoljeću, s provalama Gota u istočne provincije, dolazi do masovnih mobilnosti stanovništva. Zbog invazije barbarskih naroda dolazi do deportacija stanovništva u sigurnija područja, a oni koji su ostali, povlače se iza zidina utvrđenih gradova (Blois, 2015).

Stari vijek završava s velikim migracijama tzv. Seobom naroda, koje su uništile Zapadno Rimsko Carstvo. Ono je dugo vremena bilo u krizi, kako unutarnjoj tako i vanjskoj zbog mnogobrojnih vojnih kampanja koje su vođene na granicama Carstva. Kako bi se osiguralo bolje administrativno upravljanje u ogromnom Carstvu i bolji odgovori na vanjske prijetnje, pobune vojske i pitanja nasljeđivanja, Dioklecijan je

[12] U Rimu je velika prevara bila prodati slobodnu osobu u roblje.

[13] Grčka i Rim imali su praksu prodaje dojenčadi, kako nije bilo kontracepcije, a pobačaj je bio iznimno opasan. Ova praksa smatrala se nužnim zlom te je isto opskrbljivala gradove robovima. U Rimu, ako bi se prodalo novorođenče koje je imalo status slobodne osobe, moralo se osloboditi.

[14] Rimljani su imali velike tržnice na koje je moglo stati dnevno i po 100 000 robova, koji su dolazili od Britanije do Bliskog istoka.

uveo tetrarhiju – podjelu Carstva na četiri dijela (Jones, 1964). Podjela na Istočno i Zapadno Rimsko Carstvo, dogodila se 395. godine, nakon smrti cara Teodozija, kojeg su naslijedili sinovi, Honorije na zapadu i Arkadije na istoku (Sandberg, 2008). Međutim, podjela Carstva nije mogla zaustaviti velike migracije i provale različitih naroda. Rimljani su svoje granice pokušavali obraniti od barbarskih upada na različite načine, preko suradnje s pojedinim narodima, koje su primali u svoje redove, do izgradnje limesa – utvrđenih graničnih prostora koji se sastojao od logora za legije, prepreka i zidova (Antoninov, Hadrijanov, Trajanov zid) (Halsall, 2007). Postoje različite interpretacije uzroka Seoba naroda. Po mnogim povjesničarima riječ je o pomicanju jednog od gotskih plemena koji su živjeli nomadskim životom i nakon što su iskoristili zemlju na svom području, upadali su na područja drugih plemena što je izazvalo domino reakciju. Drugi autori uzroke vide u klimatskim promjenama i hladnijim vremenima koja su natjerala plemena da se sele na jug i plodniju zemlju (ibid). Ostali smatraju da su pojedina barbarska plemena uvidjela slabost Rimskog Carstva te su iskoristili priliku za pljačku i bogaćenje, poput Vandala ili Huna (Craughwell, 2008).[15] Hunska osvajanja i razaranja natjerala su ostala barbarska plemena da pred njima bježe i traže sigurnost iza limesa u Zapadnom Rimskom Carstvu. To nisu bili opće naoružani veliki narodi, nego najčešće stanovništvo koje želi živjeti mirnim i prosperitetnim životom u razvijenom Rimskom Carstvu (Tepelea, 2019). Vjerojatna je hipoteza kako je svaki od barbarskih naroda – Germani, Goti, Vandali, Huni, Burgundi, Avari, Alani, Franki, Saksoni i Angli – imao svoje razloge za migracije s kojima su na antagonistički način pridonijeli propasti Zapadnog Rimskog Carstva. „Francuski antički povjesničar André Piganiol dramatično je zaključio da rimska civilizacija nije umrla prirodnom smrću, nego je ubijena“ (Goffart, 2006, str. 231). Kraj Zapadnog Rimskog Carstva dogodio se 476. godine svrgnućem Romela Augustula od Odoakara, u doba kad je većina Carstva bila u barbarskim rukama (Craughwell, 2008).

Srednji vijek

Provale različitih naroda i barbara nisu stale s padom Zapadnog Rimskog Carstva. Nastavili su se u sljedećih nekoliko stoljeća s Avarima, slavenskim plemenima, Mongolima, Mađarima, Vikinzima i Saracenima. Razlozi tih migracija još su uvijek isti ili slični onima iz kasnog starog vijeka – potraga za boljim životom, plodnijom zemljom, sigurnošću pred nasilnim narodima ili pljačkaško-osvajački pohodi. Tadašnji srednjovjekovni kraljevi koristili su određena plemena za vlastite političke interese, pa tako Konstantin VII. Porfirogenet u djelu *De administrando imperio* tvrdi

[15] Huni su bez tradicije poljoprivrede, izgradnje gradova ili općenito sjedilačkog života pod Atilom htjeli steći slavu kroz besciljna osvajanja, pljačkanja, silovanja…

da su se Hrvati naselili na današnje prostore pobjedom nad Avarima po naređenju bizantskog cara Heraklija u 7. stoljeću (Heršak i Silić, 2002).

Vikinzi su poznati po pljačkama od najsjevernijih otoka Škotske do ukrajinskih gradova (Kijev), osvajanjima po Mediteranu, kolonizaciji Grenlanda i Islanda te putovanjima do Sjeverne Amerike. Potpuno neustrašivi u borbi, na kopnu i na pučini, nemilosrdni prema svima koji su im se opirali, Vikinzi su terorizirali Europu dvjesto godina. Međutim, osim terora, oni su bili vrsni trgovci, stratezi i organizatori koji su pomagali lokalnim plemenima i vladarima, dovodili još Vikinga i tako ovladavali i kolonizirali područja diljem Europe (Craughwell, 2008).

Uz Vikinge, u Europu su provalili iz Zapadnosibirske nizine Mađari. Razlog migracije Mađara su napadi turkijskih naroda na Pečenege, koji upadaju na mađarska područja (tada između Urala i Volge) te nakon sukoba s Pečenezima Mađari kreću u osvajanja prema zapadu. Zauzeli su Transilvaniju i Panonsku nizinu vodeći ratove i pljačke u današnjim prostorima Njemačke i sjeverne Italije, nekad samoinicijativno, a nekad na poziv Franaka, Moravljana i Nijemaca da ratuju s njima protiv susjeda. Mađari su zaustavljeni 925. godine porazom kod Augsburga, što označava kraj njihovih kretanja, nakon čega su se trajno smjestili u Panonskoj nizini (Valusica, 2011, str. 130-135).

Tijekom mađarskih i vikinških upada u Europu. s juga su krenula osvajanja Saracena na Mediteranu. U nekoliko stoljeća Saraceni će osvojiti prvo male otoke[16] na Mediteranu s kojih će potom lakše vršiti invazije na Europu. U 8. stoljeću došli su u posjed velikih teritorija na Pirinejskom poluotoku odakle su trebali nastaviti svoje osvajanje Europe. Međutim, Karlo Martel ih je porazio 732. godine kod Toursa (Wilson, 2013).[17] Na Apeninskom poluotoku Saraceni su korišteni kao plaćenici te su kroz dva stoljeća zauzeli i držali Siliciju i Kretu (Craughwell, 2008).[18] Zanimljivo je da će Normani, potomci Vikinga, istjerati Saracene iz južne Italije, Sicilije i Malte, te će ostati i uspostaviti svoju vladavinu. Migrirajući narodi ulazili su u sukobe i istjerivali druge migrirajuće narode.

Mongolska i hunska osvajanja motivirali su njihovi vođe Džingis-kan i Atila kako bi od svojih siromašnih, razjedinjenih nomadskih naroda stvorili svjetsku silu spajajući ih u nezaustavljivi borbeni stroj. Iako su se oba služila nasilnim osvajanjima koja su praćena silovanjima i pljačkama, Džingis-kan je bio ambiciozniji te je ovladao većim carstvom.[19] Nove invazije s istoka potaknula su bježanja plemena i naroda

[16] Pantelaria, Ponza, Ischia.

[17] Ili kod Poitiersa – bitka se dogodila između ta dva mjesta.

[18] 876. godine Saraceni su neuspješno napali Rim i radili prepade diljem Italije, obalama Provanse, na Jadranu i u Alpama.

[19] Na njegovu smrt njegovo carstvo se proširilo od Kine do istočne Europe, potičući trgovinu, otvorivši i osiguravši put svile koji je povezivao tržišta Rusije, Indije i Kine s onima u Maloj Aziji, sjevernoj Africi i Europi.

pred mongolskim hordama, od azijskih stepa, istočne Europe do Panonske nizine. Poljaci su primili izbjeglice iz Rusije, a u Mađarsku je stiglo desetak tisuća pripadnika turkijskog plemena Kipčak, koji su se prekrstili u katolike (jedno od najvećih masovnih katoličkih pokrštavanja) kako bi se borili protiv Mongola. Međutim, ispostavilo se da je to pleme peta kolona Mongola, te je njihovog vođu dao pogubiti austrijski nadvojvoda, nakon čega je ostatak plemena pobjeglo u planine kao banditi.[20] Da nije bilo smrti kana Ogodeija, Mongoli bi s lakoćom nastavili osvajati Europu jer su tadašnji europski vladari tvrdoglavo provodili politiku borbe svakog kraljevstva za sebe (ibid). Tada se već pokazalo da samo ujedinjeni europski vladari mogu uspješno zaustaviti osvajačke pohode i migracijske tokove.

Osim neslobodnih, prisilnih migracija i provala osvajačkih naroda, srednji vijek poznat je i po slobodnim, miroljubivim i dobrovoljnim migracijama, međutim one su bile više izuzetak, nego pravilo. Takve migracije odnosile su se na pojedine slojeve društvenih skupina: „vitezovi u križarskim ratovima, trgovci i zanatlije, mađioničari, putujući pjesnici-glazbenici, bjegunci u potrazi za zaštitom gradskih zidina“ (Mesić, 2002, str. 27). Migracije u koje uvrštavamo „deportacije, evakuacije, egzil i prisilne repatrijacije, prisilni transferi i panična izbjeglištva dio su europske srednjovjekovne i antičke povijesti“ (ibid).

Rani novi vijek

Povjesničari dva događaja uzimaju za kraj srednjeg vijeka: otkriće Amerike 1492. godine i pad Carigrada pod napadom Osmanlija 1453. godine. Oba imaju utjecaj na migracijske procese u Europi.

Nakon teške bitke i opsade Carigrada 1453. godine topovi su probili zidine i Osmanlije su osvojili grad. To je označilo kraj Bizanta i početak velikih migracija pred osmanskim osvajanjima te prisilna preseljenja stanovništva unutar Osmanskog Carstva (Inalçik, 1973). Kroz nekoliko stoljeća pljačke, osvajanja, otimanje i porobljavanje naroda od Bospora do Beča (i šire) postat će svakodnevni život za prostor jugoistočne Europe. Stanovništvo je bježalo prema sjevernoj i zapadnoj Europi zbog nesigurnosti i straha od robovlasništva u Osmanskom Carstvu. Raseljavanje stanovništva institucionalizirano je kao javna politika. Turski naziv za prisilno razmještanje stanovništvo je *sürgün*, što je označavalo voditi stado ovaca (Machiavelli, 1950). Oni koji su ostali u jugoistočnoj Europi prisilno su preseljavani u razne dijelove Osman-

[20] Za to vrijeme Mongoli su bili u pokretu i upali u Mađarsku, gdje će osvojiti Peštu. Zanimljivo je da su mongolska osvajanja zaustavljena u Dalmaciji, gdje je Kadan, unuk Džingis-kana, bezuspješno lovio mađarskog kralja Belu IV. po dalmatinskim otocima i gradovima te doživio poraz kod utvrde Klis, jednog od rijetkih poraza koji su Mongoli doživjeli u Europi.

skog Carstva, a na njihova mjesta su naseljavani muslimani s Bliskog istoka ili su islamizaciju provodili s preobraćenjem naroda na islam, kao u Bosni i Hercegovini (Todorov, 1983).

U vrijeme osmanskih osvajanja, u Europi su bjesnili vjerski sukobi koji su dugoročno kulminirali Tridesetogodišnjim ratom (1618. – 1648.). Uzroci njihovog izbijanja su nerazriješeni odnosi između katolika i protestanata u Europi 16. stoljeća koje je obilježeno međusobnim protjerivanjima i ubojstvima, naročito u Francuskoj (primjerice Bartolomejska noć 1572. godine), a povod ratu bila je druga praška defenestracija, kada su bohemijski protestanti izbacili katoličke predstavnike kroz prozor u Pragu 1618. godine (Bonney, 2002). U europskom sukobu gotovo svih europskih sila doći će do masovnog preseljena protestantskog stanovništva, primjerice oko 200 000 Hugenota,[21] u prostore gdje su vladali protestantski vladari (Engleska, Njemačka, Irska, Nizozemska, Švedska) (Sutherland, 1992). Ti prostori doživjeli su ekonomski rast nakon dolaska Hugenota jer su oni bili obrazovani i podučeni za različita obrtnička zanimanja, usmjereni na gradove te će kasnije vladari, poput brandenburškog Frederika Willima, zabraniti ulaz nekvalificiranih protestantskih radnika (Hornung, 2014). U Ženevu i London izbjegli Hugenoti su donijeli zanat visoke tehnologije proizvodnje satova „pretvorivši te gradove u nova vodeća urarska središta Europe“ (Mesić, 2002, str. 28). Osim protestanata, slična protjerivanja doživjeli su židovi, koji su protjerivani diljem svijeta kroz cijelu povijest, a u srednjem vijeku poznato je protjerivanje iz Engleske 1290. godine (Higgs Strickland, 2015) i Španjolske 1452. godine Granadskim ili Alhambrijskim ukazom[22] (Roth, 2007). Izuzetak su bili poljski vladari, koji su otvorili vrata židovima, poput vladara Kazimira III. Velikog, kako bi tako potaknuli urbani i ekonomski rast (Sanford, 2003).[23] Uz Hugenote i židove, katolici su prisilno raseljavani, po čemu su poznati britanski Tudori, a „Cromwell ih je deportirao u Zapadnu Indiju“ (Mesić, 2002, str. 34).

Otkrićem novog kontinenta 1492. godine otvorila se prilika mnogim europskim stanovnicima za novi život, što će potaknuti različite vrste migracija u narednih nekoliko stoljeća i pretvoriti Europu u iseljenički kontinent. „Europski rani moderni migranti uključivali su kolonijaliste, mornare, vojnike, trgovce, svećenike i administratore“ (ibid, str. 41). Međutim, nisu odmah krenuli valovi migranta iz Europe prema Novom svijetu. Migracije se ne događaju same od sebe i malo kad nastaju

[21] Naziv izbjeglice (eng. *refugeee*) nastao je upravo 1685. godine, kada su Hugenoti izbjegli iz Francuske u kojoj su im ukinute vjerske slobode, u Veliku Britaniju, a naziv dolazi of francuske riječi *refugier*, što znači tražiti utočište (Mesić, 2002)

[22] Koje će ostati na snazi sve do 20. stoljeća.

[23] Tako su se mnogi židovi naselili u Poljsku nakon protjerivanja iz Španjolske, a do sredine 17. stoljeća, tri četvrtine svih židova živjelo je u tadašnjoj Poljsko-Litvanskoj Uniji (Sanford, 2003)

zbog motiva pukog preseljenja. Motivacija za migraciju nastaje zbog političkih i ekonomskih poremećaja kojima su ljudi izloženi (Castles, 2000). Sto godina nakon Kolumbovog otkrića, 1607. godine, osnovana je prva britanska kolonija – Jamestown. Prvi kolonijalisti bili su hodočasnici i vjerski prognanici iz Velike Britanije (eng. *pilgrims*) u potrazi za vjerskim slobodama (Ragsdale, 2013). Od 16. do 19. stoljeća oko dva do tri milijuna Europljana preselilo se u Novi svijet (Mesić, 2002).

Moderno doba

Kraj 18. i početak 19. stoljeća obilježile su Američka i Francuska revolucija te Napoleonovi ratovi. Prve izbjeglice zbog nacionalnih revolucija bili su britanski lojalisti – torijevci, koji su pobjegli u Kanadu za vrijeme Američke građanske revolucije (ibid). Nakon Francuske revolucije emigriralo je ukupno oko 150 000 ljudi. Prvotno je to bila aristokracija, koja je bježala pred revolucionarima nakon pada Bastilje zbog političke isključenosti, a potom i ostali građani tijekom terora jakobinaca. „Rasprši li su se po praktički svim europskim državama od Švedske, Sicilije, Portugala do Rusije, kao i u tek nastalim Sjedinjenim Američkim Državama te francuskim, britanskim i španjolskim kolonijalnim teritorijima“ (Pestel, 2017). Većina emigranata nije bila bogato plemstvo te su se natjecali s lokalnim stanovništvom za poslove i stanovanje, stvarajući tako socijalne nemire i antagonizam. Jedan dio tih emigranata vratio se u Francusku dolaskom Napoleona na vlast, ali strahote napoleonskih ratova, poput opsade gradova, gladi zbog nestašica hrane, natjerale su mnoge stanovnike Europe na preseljenja ili u egzil u područja nepogođena ratom. Nakon bitke za Waterloo i zarobljavanja Napoleona na Svetu Helenu, jedan dio raseljenih ljudi se vratio s vojnicima koji su razvojačeni, ali dokazi pokazuju kako su mnogi Europljani ostali u mjestu gdje ih je odvela Revolucija i ratovi zbog novosklopljenih brakova ili poboljšanih ekonomskih prilika (Aaslestad, 2013) (Meadows, 2013).

Imperijalizam i kolonijalna osvajanja (prvenstveno Afrike, Južne Amerike i Azije) karakteriziraju 19. stoljeće. Mnoga europska kraljevstva slat će svoje stanovnike u kolonizaciju i osvajanja osiguravajući europske ekonomske potrebe za resursima i tržištem u novim kolonijama (Kardum, 2009). Tadašnji uzlet industrijalizacije i urbanizacije „natjerao je dotad interno ruralno stanovništvo na radne migracije u brzorastuća industrijska središta industrijalizacijom zahvaćene zemlje, a potom i preko njezinih granica, mahom preko oceana u Novi svijet“ (Mesić, 2002, str. 34). Nadalje, dolazi do masovnih migracija u Ameriku, a prvotni migranti bili su iz Velike Britanije, Njemačke i drugih razvijenih dijelova zapadne Europe, a pred kraj 19. stoljeća migranti su dolazili iz istočne i južne Europe. Gotovo sva europska politička uređenja doživjela su emigracijske valove, što im je odgovaralo zbog velikih socijalnih pritisaka, naročito u urbanim prostorima i nisu sprječavali emigraciju (primjerice Austro-

Ugarska), „jer domovinu napuštaju najsiromašniji i najnezadovoljniji te slobodan odlazak nezadovoljnog dijela stanovništva može biti dobar sigurnosni ventil protiv eventualnih socijalnih i političkih nemira“ (Kardum, 2009, str. 17). Zbog seobe siromašnih i bogatih dijelova stanovništva, istraživači imaju oprečne argumente razloga iseljavanja. Jedni smatraju da do migracija dolazi zbog povećanja materijalnih prihoda, a drugi da do migracija dolazi zbog njihovog nedostatka (Mesić, 2002). Moglo bi se zaključiti da do migracije izvan Europe najčešće dolazi kad se steknu materijalna sredstva za putovanja, a unutarnje europske migracije odnose se na siromašnije društvene slojeve. Dok zapadni Europljani odlaze na prekomorska putovanja, njihova mjesta su zauzimali migranti iz Irske, Poljske i Italije. „Iz istočne, pretežno agrarne Europe najviše odlaze seljaci bezemljaši, a iz industrijskih razvijenih zapadnih država kvalificirani radnici u potrazi za boljim poslom i zaradom“ (Kardum, 2009, str. 16).

Veliku dijasporu imala je Poljska, koja je nestala s karata Europe nakon podjela Poljske u 18. stoljeću od strane njenih susjeda Austrije, Pruske i Rusije. Nakon treće podjele Poljske, 1795. godine, u druge dijelove Europe otišli su aristokracija, inteligencija i mnogi rodoljubi. Iz dijaspore su pomagali mnoge ustanke i ponovnu obnovu Poljske, ali bezuspješno (Agičić, 2004). Poljsku emigraciju činili su mnogi vojni oficiri i političari, a velike ekonomske migracije iz Poljske započele se u razdoblju 1860. – 1918., kad je oko 3,5 milijuna Poljaka iselilo u zapadnu Europu i Novi svijet (Zubrzycki, 1953) (Burrell, 2013). Zanimljiv je slučaj Irske, osiromašene britanskom kolonijalnom eksplantacijom, koju je u 19. stoljeća nekoliko puta pogodila velika nestašica hrane i glad. Iz nje je krenuo masovni egzodus u Veliku Britaniju, SAD i Australiju, gdje su radili u tekstilnoj i građevinskoj industriji, prihvaćajući niske plaće i često ponižavajuće uvjete života, bili su „izloženi preziru i otvorenom neprijateljstvu domaćeg stanovništva svih klasa i slojeva“ (Mesić, 2002, str. 66-67). Slične ekonomsko-društvene diskriminacije i tenzije javljale su se početkom 20. stoljeća u SAD-u, zbog razlike u novim i starim migrantima. Dok su stari bili bijeli protestanti iz zapadnoeuropskih država koji su često uzimali zemlju i obrađivali je, bili vlasnici kapitala i industrije, novi migranti na kraju 19. stoljeća bili su katolici (Irci, Poljaci i Talijani) i Židovi, koji su naseljavali gradove. Masovne migracije Židova iz istočne Europe uzrokovane su pogromima, prisilnim potjerivanjima iz Ruskog Carstva, koji su trajali od kraja 19. do početka 20. stoljeća (Klier i Lambroza, 1992).

U razdoblju od 1820. do 1914. godine iz Europe je emigriralo oko 55 milijuna ljudi, većinom kao slobodne ekonomske masovne migracije (Ferrie i Hatton, 2013). Uvođenjem novih transportnih prijevoznih sredstva, poput parobroda, željeznice s parnom lokomotivom, znatno je olakšan, osiguran, pojeftinjen i ubrzan prijevoz migranata te su uvedene redovne kopnene i morske linije transporta. „Transatlantsku plovidbu jedrenjakom, koja je mogla trajati između jednog i tri mjeseca, parobrod je standardizirao na desetak dana“ (Mesić, 2002, str. 30-31).

Suvremeno doba

U Europi 20. stoljeće započinje i završava sukobima u jugoistočnoj Europi koji su popraćeni migracijama prognanika. Nakon Balkanskih ratova 1912. i 1913. godine, bolesnik na Bosporu, Osmansko Carstvo, izgubilo je velike posjede, a uz velike žrtve rata, oko 600 000, nakon rata oko 200 000 ljudi pobjeglo je prema Istanbulu. Ti prostori nisu ostali prazni, nego su ih pobjedničke male države Balkana postupno kolonizirali. Tako je Srbija provodila masovnu kolonizaciju, uz pomoć Srpske pravoslavne crkve, u Makedoniji, gdje je do 1941. godine stiglo oko 100 000 Srba „i to po dvama kriterijima, kao administracija u novim oblastima i kao renaseljavanje sela“ (Despot, 2013, str. 152-157). Velika razmjena stanovništva dogodila se poslije Prvog svjetskog rata, kad je iz Grčke preseljeno oko 350 000 muslimana, a u Grčku je iz Male Azije, Afrike i Europe pristiglo oko 565 000 Grka (ibid). Izbijanjem Prvog svjetskog rata jedan dio iseljenika zaraćenih strana vratio se služiti svojoj domovini iz Novog svijeta. U Europu su dovlačeni stanovnici kolonija velikih imperijalnih sila, kao vojnici i radna snaga (Velika Britanija i Francuska koje su imale najviše kolonija), dok je Njemačka zabranila emigraciju Poljaka, kako bi ostali i radili (Mesić, 2002). Prvi svjetski rat doveo je do velikog broja izbjeglica tijekom cijelog razdoblja. Oko milijun ljudi izbjeglo je iz Belgije odmah na početku rata, a do 1918. godine izbjeglo je ukupno i milijun Francuza. Napadom Rusije na istočnu Prusku, oko 800 000 civila pobjeglo je prema zapadu i s istoka je pred Rusima pobjeglo oko 75 000 Židova. U Rusiji je do 1917. godine ukupno 7 milijuna civila pobjeglo s graničnih područja, što je ostalo zapamćeno kao veliko bjegunstvo (rus. *Beženstvo*, eng. *Refugeedom*). Nekoliko stotina tisuća srpskih civila i vojnika bježalo je pred austro-ugarskom vojskom nakon pada Srbije, preko Albanije, a s osmanskim napadom na Armence, oko 300 000 Armenaca pobjeglo je iz Osmanskog Carstva (Gatrell, 2008). Mnogi nisu dočekani s dobrodošlicom, zbog uvjerenja da pridošlice povisuju cijenu hrane i stanovanja, uzimaju poslove i smanjuju plaće. Seljaci su se također žalili da su im ukrali ili oštetili njihovu imovinu na selu. Bile su vidljive jasne razlike između bogatih i siromašnih izbjeglica, jedni su se uspješno snašli u novom okruženju, a drugi su se borili za puko preživljavanje (ibid).

Dok je na zapadu Europe mir stupao na snagu, Rusija je nastavila krvariti u građanskom ratu između revolucionarnih boljševika i pobornika carizma nakon Listopadske revolucije 1917. godine. Osnivanje Sovjetskog Saveza rezultiralo je bijegom oko milijun i pol ruskih državljana u Europu. Oni su bili izbjeglice koji se nisu željeli vratiti u svoju domovinu dok je u rukama boljševičke revolucije, te su ostali bez dokumenata jer je Rusko Carstvo propalo. Radilo se o ruskoj aristokraciji, građanima, znanstvenicima i akademicima. Tadašnja novouspostavljena međunarodna organizacija – Liga naroda, uvidjela je priliku i pomogla izbjeglicama postavljanjem norveškog polarnog istraživača i diplomata Nansena za Visokog povjerenika za izbjeglice. Uvedene

su posebne putovnice (Nansenove putovnice) koje su služile kao dokaz identiteta za pružanje međunarodne pravne zaštite, a obuhvaćeni su, uz Ruse, i Armenci „koji su pobjegli iz Anadolije pred pokoljima mladoturske vojske“ (Mesić, 2002, str. 72-73).

Međuratno razdoblje karakterizira trend smanjenja migracija. Razlog tome je ekonomska stagnacija i krize te porast ksenofobije prema strancima u zemljama prema kojima idu migranti. Izvori ksenofobije bili su radnički pokreti i sindikati, koji su bili u strahu od konkurentne jeftine radne snage. U mnogim državama, poput Francuske, inozemni radnici su izbačeni s posla i potjerani, što je smanjilo broj stranaca u Francuskoj za oko pola milijuna do 1936. godine. U 20-im godinama 20. stoljeća strani radnici obavljali su najopasnije i najgore poslove u Europi, što je omogućilo domaćim radnicima izbor kvalitetnijih poslova i tako uzlaznu socijalnu mobilnost, a u 30-ima strani radnici bili su glavne žrtve velikog vala nezaposlenosti (ibid).

Ovo razdoblje obilježavaju masovne prisilne migracije. Za vrijeme Jozefa Staljina u Sovjetskom Savezu milijuni ljudi su prisilno preseljavani u sklopu masovnih deportacija zbog različitih političkih, ekonomskih, sigurnosnih i identitetskih razloga. Te su deportacije bile klasne i etničke naravi, pa su tako preseljeni kulaci (bogati ruski seljaci), Tatari s Krima, Židovi, Nijemci, Ukrajinci, Finci, baltički narodi i mnogi drugi na istok u Sibir i centralnu Aziju (Terry, 1998) (Pohl, 2012). Drugi totalitarizam, nacionalsocijalistički Treći Reich, nakon marginaliziranja i izoliranja Židova, počeo ih je proganjati i poticati njihovo iseljavanje izvan Njemačke.[24] Nakon što je počelo širenje Trećeg Reicha na istok, uvidjelo se da proganjanje Židova nije efektivno, te se u tijeku rata, 1942. godine, usavršio eliminacijski antisemitizam rezultirajući holokaustom – masovnim istrjebljenjem Židova i drugih osoba koje je režim smatrao nepodobnim (Goldhagen, 1978). Početak širenja na istok Trećeg Reicha i napadom na Poljsku 1939. godine započeo je Drugi svjetski rat, najveći sukob u povijesti čovječanstva. U njemu je bilo ukupno 40 milijuna izbjeglica i raseljenih osoba. Jedan dio njih će biti repatriran, ali velika većina se neće vratiti u matične države. Zato su bile osnovane međunarodne organizacije koje su se bavile pitanjima izbjeglica, poput Međunarodne organizacije za izbjeglice i Visoki povjerenik za izbjeglice Ujedinjenih naroda (Mesić, 2002).

Procesi nakon Drugog svjetskog rata još uvijek imaju utjecaj na današnje migracije u Europi. Radi se o promjeni europskog migracijskog trenda iz iseljeničkog u use-

[24] Jedan od najpoznatijih organiziranih progona Židova dogodio se u noći s 9. na 10. studenog 1938. godine. Mjesec dana prije, u listopadu 1938. 15 000 Židova protjerano je na granicu s Poljskom. U znak osvete 17-godišnji Herschel Grünspan, čiji su roditelji protjerani, ubio je u Parizu njemačkog veleposlanika. Goebbels je organizirao „spontane“ protužidovske izgrede u kojima je uništeno 7500 trgovina, spaljeno 177 sinagoga, a 30 000 Židova je uhićeno i odvedeno u logore (Goldhagen, 1978, str. 107-111)

ljenički kontinent. U prvoj polovici 20. stoljeća Europu je napustilo oko 35,7 milijuna, a u nju se uselilo oko 3,1 milijun ljudi. U drugoj polovici 20. stoljeća, upola se smanjilo iseljavanje iz Europe te je u periodu od 1951. do 2000. godine iz Europe iselilo 17,8 milijuna ljudi. Međutim, useljavanje u Europu iz drugih dijelova svijeta u istom periodu porastao je za osam puta i iznosi oko 24,7 milijuna useljenika neeuropljana (Lucassen et al., 2014).

Unutareuropske migracije nakon Drugog svjetskog rata možemo podijeliti na nekoliko faza. U prvoj fazi odmah nakon Drugog svjetskog rata, dok se Europa oporavljala od velikog sukoba kroz američki program pomoći – Marshallov plan, kad je fokus bio na poslijeratnom ulaganju i širenju proizvodnje u visoko razvijenim zapadnim državama. Regrutirali su se radnici iz siromašnijih država Europe s njenog juga: Portugal, Španjolska, Italija, Grčka i bivša Jugoslavija. Ekonomska kriza izazvana naftnom krizom 70-ih godina 20. stoljeća usporit će migracije prema Zapadu, a neoliberalizacija ekonomskih politika, deregulacija i fleksibilizacija tržišta rada, mnoge će migrante i njihovu djecu, drugu generaciju migranata, segregirati i marginalizirati. Međutim, ponovni rast 80-ih godina 20. stoljeća pokrenut će migracije s juga na sjeverozapad Europe (de Haas, 2018). Ove migracije bile su slobodne ekonomske i regulirane, koje će se nastaviti i u 21. stoljeću širenjem (tržišta) Europske unije na nove države članice koje pri ulasku imaju visoke emigracijske trendove. Takve migracije su masovne, ali planske i regulirane pravilima zajedničkog tržišta Europske unije (Draženović et al., 2018).

S druge strane, razdoblje hladnog rata i njegov kraj obilježile su prisilne migracije disidenata i neistomišljenika iz istočne i jugoistočne Europe. Izgradnja Berlinskog zida započela je zbog demografskog krvarenja, odnosno masovnog iseljavanja iz Istočne u Zapadnu Njemačku, koje je svoj vrhunac doživjelo 1961. godine kad je po nekoliko tisuća Nijemaca u danu prelazilo granicu. Većinom su to bili mladi ljudi i seljaci koji su odbijali sudjelovati u sovjetskoj kolektivizaciji poljoprivrednih proizvoda (Kershaw, 2019). Do kolovoza 1961. godine, otprilike 3,5 milijuna Nijemaca pobjeglo je u Zapadnu Njemačku, što čini otprilike 20 % ukupne populacije Istočne Njemačke (Dowty, 1987). Nakon raspada Sovjetskog Saveza, 1989. godine, oko 1,2 milijuna ljudi odselilo se u zapadnu Europu (Mesić, 2002). Mnogi etnički Rusi tada su izbjegli u novooformljenu Rusku Federaciju jer su postali nacionalna manjina u novooformljenim republikama (Messina, 1994).[25] Uz Sovjetski Savez, zbog sukoba na području bivše Jugoslavije, pobjeglo je između dva i tri milijuna izbjeglica diljem Europe (Morokvasic, 1992).

[25] Sveukupno je u Rusiju iselilo oko 11 milijuna ljudi nakon raspada SSSR-a, od kojih su mnogi bili visokokvalificirana radna snaga, te se govori o odlijevu mozgova (Korobkov, 2012, str. 329-337).

Što je s 21. stoljećem i gdje se danas nalazimo po pitanju migracija? Kako danas izgleda migracijska slika Europe? Izgleda drugačije nego ikada u povijesti u posljednjih tisuću godina. Razlozi za tu diferencijaciju u migracijskim procesima su višestruki i kontekstualni, ali posebno su uzrokovani zbog unutarnjih i vanjskih izazova s kojima se suočava Europa danas. Potonji imaju početke u 20. stoljeću i nadovezuju se direktno na trenutačne migracijske trendove.

U drugoj polovici 20. stoljeća dolazi do masovnih migracija u Europu što će se nastaviti u 21. stoljeću. Razlozi ovog trenda su prvenstveno ekonomski – potreba država za jeftinom radnom snagom, koja više nije u Europi, nego u Africi i Aziji. Međutim, ta radna migracija predstavlja višestruke izazove: prvo sigurnosne probleme, jer mnogi migranti dolaze iz nesigurnih dijelova svijeta, potom ekonomske probleme zbog visoke stope nezaposlenosti u Europi zbog nove jeftine radne snage i društveno-identitetske izazove uzrokovane neefikasnim integracijskim politikama. Iz toga je proizašlo javno mnijenje s negativnim stavovima prema migracijama, gdje se migrante povezuje s kriminalitetom i političkim ekstremizmom (Mesić, 2002). Međutim, javno mnijenje neće utjecati na donositelje odluka da se efikasno bore protiv migracija ili da ih reguliraju. Većina europskih političkih vođa upravo su suprotno provodili politiku otvorenih vrata masovnim migracijama, marginalizirajući one koji govore kritički o njima, zanemarujući negativne aspekte migracija i stvarajući jaz između političkih elita i zabrinute javnosti (Murray, 2017).

Vrhunac u vidu masovnosti migracija u Europu dogodio se 2015. godine, kad je u nekoliko mjeseci u Europu stiglo oko milijun migranata. Te migracije uzrokovane su sukobima na Bliskom istoku i Sjevernoj Africi, naročito nakon Arapskog proljeća 2011. godine, koje danas možemo gledati kao Arapsku jesen ili zimu zbog neuspješne europeizacije i demokratizacije europskog islamskog susjedstva. Rezultat toga su građanski sukobi i nemiri u Libiji i Siriji. Velik broj migranata iz Sirije privremeno se smjestio u Turskoj, koja 2015. godine nije zaustavljala njihove odlaske prema razvijenim državama sjeverne i zapadne Europe. Migranti su dolazili i iz subsaharske Afrike, koji su se do 2011. godine zaustavljali u Libiji gdje su pronalazili posao i ekonomsko-društvenu sigurnost u režimu Muamera al Gadafija, ali nakon njegovog rušenja krenuli su prema Europi (von Helldorf, 2015). Umjesto da se europeizirao Bliski istok (i Sjeverna Afrika), uništavanjem Libije i Sirije, došlo je do „bliskoistočizacije“ Europe.

Geopolitički možemo govoriti o četiri glavne migracijske rute: (1) zapadnoafrička i zapadnomediteranska prema Španjolskoj, (2) centralna mediteranska prema Italiji, (3) istočnomediteranska ili balkanska ruta i (4) istočna ruta, preko Rusije, Bjelorusije i Ukrajine (MacGregor, 2019). Europske države dijele se na tranzitne države (kroz koje migranti prolaze) i odredišne države (u koje migranti žele doći). Masovnim dolaskom tisuća migranta, većina bez službenih dokumenata, preko država jugoistočne Europe prema zapadnim i skandinavskim državama, nisu se poštovale granice i došlo

je do *de facto* i *de jura* kršenja graničnih odredbi o ulasku u države i Schengensko područje (Čapo, 2015). Migracije 2015. godine su masovne i neregularne. Zbog kršenja zakona i ilegalnih prelazaka, mnogi europski državnici, poput Viktora Orbana, donijeli su stroža sigurnosna rješenja, poput izgradnje zida i žilet-žice na svojim granicama. Tako su se sekuritizirale migracije, odnosno postale su sigurnosna prijetnja i provoditelji sekuritizacije (politički vođe) tražili su sigurnosne mjere protiv migracija za zaštitu referentnog objekta koji je ugrožen (europske države, društva i drugo) (Collins, 2010).

Europska unija je podijeljena po ovom pitanju između država članica na proimigrantske i antiimigrantske države, što otvara mogućnost geopolitičkih centrifugalnih sila i fragmentaciju jedinstva EU-a (Szczepanikova i Van Criekinge, 2018). Od 2016. godine, nakon sporazuma EU-a i Turske, broj migranta iz Afrike i Azije je u opadanju. Po podacima iz Frontexa, 2019. godine broj migranata iznosio je preko 136 000 (Staudenmaier i Dick, 2020), a u 2020. godini je oko 124 000, što je još uvijek mnogo (Frontex, 2021). Europski migracijski trend pokazuje ukupno povećanje imigracije za 50 % u razdoblju 1990. do 2019. godine u odnosu na ostatak 20. stoljeća, najviše iz Afrike i Azije, nešto manje iz Oceanije i Latinske Amerike. Emigracija iz Europe je padala do 2015. godine, kada je ponovno počela rasti (UN Immigration Report, 2020).[26] Kakva je situacija u europskim ciljnim odredištima migranata?

Europa (ili preciznije većina zapadnoeuropskih država) nalazi se u sociološko-psihološko-identitetskom stanju apatije, izgubljenosti i beznađa u 21. stoljeću, koje je počelo u krajem 20. stoljeća. Oswald Spengler u svom djelu *Propast Zapada* govori o kulturnoj i filozofskoj istrošenosti i propadanju europske civilizacije, uspoređujući je s ljudskim životom koji se razvija i propada (Spengler, 2016). Europljani osjećaju umor i iscrpljenost duha od povijesti i ideja. Iz toga proizlazi bezvoljnost i zamor, koji u kontekstu kulturnog i duhovnog vakuuma vodi u nihilizam. Bijeg iz tog stanja, atomizirani pojedinci pronalaze u hedonizmu i dekadentnom ponašanju, koji nastavlja potencirati besmislenost i apatiju (Murray, 2017). Nadalje, domicilnom europskom stanovništvu nameće se osjećaj krivnje za zlodjela iz 20. stoljeća, a koji to prihvaćaju na valu pogubnog mazohizma, reinterpretirajući i lažirajući povijest (ibid),[27] dok se istovremeno potiče multikulturalizam, koji je u osnovi protueuropska i protuzapadnjačka ideologija, te postaje glavni generator za buduće sukobe civilizacija (Huntington, 2017).

Zašto je ovo problem u pitanju migracija? Zbog očitog sukoba civilizacija kroz mnogobrojne napade ekstremnih skupina, kako islamskih tako i kršćanskih. Uz veliki

[26] Europljani se najviše sele u Sjevernu Ameriku.

[27] Takva ekspanzija kolektivne tiranijske krivnje je antiliberalna jer je temelj liberalizma individualizam, ne koletkivizam.

broj terorističkih napada od dolaska migranta 2015. godine, povećala se stopa kriminaliteta od strane novopristiglih migranta (Luša et al., 2018). Neintegriranost migranta iz drugih kultura, prvenstveno islamske, postaje sve očitiji problem u Europi, ne samo kod novopristiglih migranata nego pripadnika druge i treće generacije migranta rođenih u Europi. Ako nove generacije ne vide europske države kao svoj dom, a Europljane kao svoju braću, onda je Putnam u pravu kad dokazuje da multikulturalizam ne funkcionira, zbog niske razine solidarnosti koja društvo vodi u destrukciju alijenacijom multikulturalnih pojedinaca (Putnam, 2007). Nadalje, ako Europljani nemaju jasno razvijen vlastiti identitet ili ga odbacuju zbog krivice, kako će omogućiti integraciju i asimilaciju drugima da postanu Europljani? Za razliku od prijašnjih migracija u povijesti izloženih u ovom radu, kad je „dolazak milijuna ljudi iz drugih kultura u jaku i čvrstu kulturu mogao funkcionirati, dolazak milijuna ljudi u iznurenu i umiruću kulturu preopterećenu krivnjom, to sigurno ne može“ (Murray, 2017, str. 13). Prilika za Europu je upravo sada, jer je trenutačna pandemijska kriza rezultirala blagim olakšanjem migracijskog pritiska na europskim granicama, što se može iskoristiti za pronalaženje efikasnog operativnog okvira borbe protiv ilegalnih nereguliranih migracija stvaranjem dugoročne migracijske strategije Europe.

Umjesto zaključka – što smo naučili i koje su lekcije?

Istraživati migracije naročito u izazovnim razdobljima velikih migracija u kakvim se Europa trenutačno nalazi je vrlo kompleksno. Migracije su određena konstanta u ljudskoj povijesti, one se događaju u različitim oblicima i u različitim kontekstima. Buduća istraživanja migracija, naročito povijest migracija, trebala bi se temeljiti na metodološkom pristupu kontekstualizma profesora Skinnera, koji je opisao da se političke ideje mogu razumjeti samo ako se rasvijetli povijesni kontekst u kojemu su one nastale (Skinner, 1969). Slično je i s migracijama, koje razumijevanje dobivaju unutar povijesnog konteksta. Tipologizacija migracija nadopunjuje kontekst jer poznavanjem obilježja pojedine migracije mogu lakše uočiti uzroke i predvidjeti posljedice, ali kontekst i iskustva stvaraju tipove migracije. Važno je istaknuti opasnost od političkog manipuliranja tipovima migracija, kako bi se stvorile predrasude i stereotipi koji umanjuju ili uvećavaju problem migracija. Iako se rijetko mogu pronaći dva ista obrasca migracija, možemo izdvojiti nekoliko lekcija iz povijesti europskih migracija.

Migracije su bile način života i tehnika preživljavanja sve do pojave sesilnosti kad migracije postaju povremena pojava karakteristična za društvene i prirodne poremećaje. Demografski rast i pritisak potiču vlade na poticanje iseljavanja. Različita kraljevstva koristila su migracijske narode za svoje interese, pa su tako Germani i Franci koristili Mađare kao plaćenike, a slično su korišteni Saraceni na Apeninskom

poluotoku i pleme Kipčak kao peta kolona Mongola. Bogata i ekonomski prosperitetnija područja privlačna su migrantima (u povijesti osvajačima) iz slabije razvijenih i siromašnih regija (*push-pull* faktori). Ujedinjena Europa ima potencijala i kapaciteta kontrolirati, upravljati i zaustaviti migracije u nju, a razjedinjena Europa u kojoj nema suradnje i gledaju se sebični vlastiti interesi, postaje žrtva migracija. Ratni sukobi, nasilne revolucije i veliki ekonomski slomovi rezultiraju masovnim migracijama. Dolaskom obrazovanih i kvalificiranih migranata, mjesta gdje se nastane ekonomski prosperiraju poput Pruske koja je primila Hugenote ili Poljske koja je otvorila vrata Židovima. Migranti koji dolaze iz siromašnijih (ili nesigurnih) regija doživljavaju diskriminaciju i mogu biti izvor društvenih tenzija, ako nema adekvatne politike integracije ili ekonomske potrebe za njima te ih se doživljava kao socijalnu prijetnju i ekonomsku konkurenciju. Mirnodopska vremena popraćena ekonomskim razvojem povećavaju slobodne ekonomske migracije, zbog veće potražnje za radnom snagom, a prisilne migracije i izbjeglištva karakteristična su za krizna vremena i nedemokratske režime.

Ovo su neke od glavnih lekcija koje smo uočili povijesnom analizom migracija u Europu. Zbog kompleksnosti teme može se još detaljnije pisati o svakoj pojedinoj migraciji u ovom radu proučavajući ih kroz povijesna razdoblja zasebno ili analizirajući posebnim metodama i teorijama. Zanimljiva daljnja istraživanja mogla bi biti o utjecaju medija pri izvještavanju o migrantima kroz povijest (pomoću diskurzivne analize), učinkovitost javnih politika integracije i asimilacije u povijesti, komparativna analiza pojedinih migracija te primjeri povijesnih procesa sekuritizacije migracija.

Dvadeset prvo stoljeće karakteriziraju slobodne migracije. Krajem 20. stoljeća migracije su dovele do velikih promjena u Europi, koja je prestala biti iseljenički kontinent i postaje useljenički, ponajviše iz područja Azije i Afrike. Europske države s mnogobrojnim unutarnjim izazovima trebaju razvijati selektivan, kontroliran i reguliran migracijski pristup, pri kojemu će se paziti tko ulazi u Europu, s kojim razlogom i na koji period. Europske države trebaju migrante, ali ne da svi ostanu zauvijek u Europi, nego ih je potrebno primiti na određeno razdoblje, a potom ih vratiti u zemlju podrijetla gdje će naučeno europsko znanje i iskustvo moći primijeniti i tako razvijati svoje države podrijetla. Tim pristupom smanjio bi se migracijski pritisak na Europu, zaustavile bi se razorne centrifugalne geopolitičke silnice u Europskoj uniji, spriječila bi se eskalacija sukoba civilizacije i bliskoistočizacija Europske unije. Nadalje, riješili bi se problemi europskog susjedstva jer bi došlo do istinske europeizacije i demokratizacije, ne nasilnim *up-buttom* promjenama (poput Arapskog proljeća), nego dugoročnim *buttom-up* promjenama koje bi provodili migranti povratnici. Europa, ako ne želi doživjeti razornu sudbinu svog susjedstva, mora „odgojiti“ migrante svojih susjeda i zakonski ih repatrirati u njihove matične države, gdje će graditi privlačne čimbenike tih država. Takve privremene selektivne migracije mogu

održati ujedinjenu Europsku uniju i pacificirati njezino susjedstvo. Trenutačna pandemijska kriza, izazvana koronavirusom, smanjila je sveukupne migracije u svijetu i savršeno je vrijeme za redefiniranje strateških migracijskih okvira te propitivanje budućih ciljeva europskih migracija.

Literatura

1. Aaslestad, K. (2013). Napoleonic empire and migration. *The Encyclopedia of Global Human Migration*, doi: 10.1002/9781444351071.wbeghm382
2. Agičić, D. (2004). *Podijeljena Poljska 1772.-1918*. Zagreb: Srednja Europa.
3. Baggio, F. (2015). *Descriptive classifications of migration*. Scalabrini International Migration Institute. Dostupno na http://www.simiroma.org/Baggio/TS109/Classification%20Baggio%20EN.pdf
4. Beckley, M. (2018). *Unrivaled - Why America Will Remain the World's Sole Superpower*. London: Cornell University Press.
5. Bellwood, P. (2013). *First Migrants: Ancient Migration in Global Perspective*. Chichester: Wiley-Blackwell.
6. Bentley, A. Price, T. D. Luning, J. Gronenborn, D. Wahl, J i Fullagar, P. D. (2002). Prehistoric migration in Europe : strontium isotope analysis of early neolithic skeletons. *Current anthropology*, 43(5),. 799-804. doi: 10.1086/344373
7. de Blois, L. (2017). Invasions, Deportations, and Repopulation: Mobility and Migration in Thrace, Moesia Inferior, and Dacia in the Third Quarter of the Third Century AD. U Cascio, E. L. i Tacomaby R. (ur.), *The Impact of Mobility and Migration in the Early Roman Empire*. doi: 10.1163/9789004334809
8. Bonney, R. (2002). *The Thirty Years' War 1618-1648*. Oxford: Osprey Publishing.
9. Burnham, P. (2006). *Metode istraživanja politike*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
10. Burrell, K. (2013). Poland, migration 19th century to present. *The Encyclopedia of Global Human Migration,* doi: 10.1002/9781444351071.wbeghm416
11. Castles, S. (2000). International migration at the beginning of the twenty-first century: global trends and issues. *International Social Science Journal*, 52(165), 269-281. doi: 10.1111/issj.12185
12. Coenraad, L. i Scheepers, Van W. (2010). The effect of Neo-Assyrian non-interference policy on the Southern Levant: An archaeological investigation. *Old Testament Essays*, 23(2), 350-366. Dostupno na http://www.scielo.org.za/pdf/ote/v23n2/07.pdf
13. Collins, A. (2010). *Suvremene sigurnosne studije*. Zagreb: Politička kultura.

14. Craughwell, T. (2008). *How the Barbarian Invasions Shaped the Modern World: The Vikings, Vandals, Huns, Mongols, Goths, and Tartars who Razed the Old World and Formed the New*. Massachusetts: Fair Winds Press.
15. Cravetto, E. (2007). *Egipat i antička Grčka*. Istituto Geografico De Agostini. hrvatsko izdanje: Goldstein, I. (Ur.), Zagreb: Europraress holding d.o.o.
16. Cravetto, E. (2007). *Prapovijest i prve civilizacije*. Istituto Geografico De Agostini. hrvatsko izdanje: Goldstein, I. (Ur.), Zagreb: Europraress holding d.o.o.
17. Čapo, J. (2015). The Security-scape and the (In)Visibility of Refugees: Managing Refugee Flow through Croatia. *Migracijske i etničke teme*, 32(3), 387-406. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/154754
18. Čehulić-Vukadinović, L. (2010). *Euroatlantizam i suvremeni međunarodni odnosi*. Zagreb: Politička kultura.
19. Despot, I. (2013). *Balkanski ratovi 1912. – 1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*. Zagreb: Plejada.
20. Dowty, A. (1989). *Closed Borders: The Contemporary Assault on Freedom of Movement*. London: Yale University Press.
21. Draženović, I. Kunovac, M. i Pripužić, D. (2018). Dynamics and determinants of emigration: the case of Croatia and the experience of new EU member states. *Public Sector Economics*, 42(4), 415-447. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/212697
22. Eltis D. (2002). *Coercive and free migrations: Global perspective*. Stanford: Stanford University Press.
23. Farisani, E. (2008). The Israelites in Palestine during the Babylonian exile. *Old Testament Essays*, 21(1), 69-88. Dostupno na https://journals.co.za/doi/pdf/10.10520/EJC85931
24. Ferrie, J. i Hatton, T. J. (2013). Two Centuries of International Migration. *Institute of Labor Economics*, Discussion Papers 7866. Dostupno na http://ftp.iza.org/dp7866.pdf
25. Forsdyke, S. (2005). *Exile, Ostracism, and Democracy*. New Jersey: Princeton University Press.
26. Fortuné, R. (2019). Greek and Roman slavery. Projekt: *Classical archaeology and ancient history*. Dostupno na https://www.researchgate.net/publication/330703429_Greek_and_Roman_slavery
27. Franchet Y. i Gierveld J. (2000). *Push and pull factors of international migration: A comparative report.* Office for official publications of the European Communities. Dostupno na https://www.nidi.nl/shared/content/output/2000/eurostat-2000-theme1-pushpull.pdf.

28. Frayne, D. (1993). *Sargonic and Gutian periods, 2334-2113 BC*. Toronoto: Toronto Press.
29. Frontex, the European Border and Coast Guard Agency. *Irregular migration into EU last year lowest since 2013 due to COVID-19*. Dostupno na https://frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/irregular-migration-into-eu-last-year-lowest-since-2013-due-to-covid-19-j34zp2
30. Gatrell, P. (2008). Refugees and Forced Migrants during the First World War, Historical Studies in Ethnicity. *Migration and Diaspora*, 26(1-2), 82-110. doi: 10.1080/02619280802442613
31. Goffart, W. (2006). *Barbarian Tides: The Migration Age and the Later Roman Empire*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
32. Goldhagen, D. (1998). *Hitlerovi dobrovoljni dželati – obični Nemci i Holokaust*. Beograd: Samizdat B92.
33. de Haas, H. (2018). *European Migrations: Dynamics, drivers, and the role of policies*. Publications Office of the European Union. Dostupno na https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/european-migrations-dynamics-drivers-and-role-policies
34. Halsall, G. (2007). *Barbarian Migrations and the Roman West, 376-568*. Cambridge: Cambridge University Press.
35. Harrison, T. (2019). Classical Greek Ethnography and the Slave Trade. *Classical Antiquity*, 38(1), 36–57. doi: 10.1525/ca.2019.38.1.36
36. von Helldorff, J. (2015). *The EU Migration Dilemma*. Heinrich Böll Stiftung. Dostupno na https://eu.boell.org/sites/default/files/uploads/2015/09/the_eu_migration_dilemma.pdf
37. Heršak, E. i Silić, A. (2002). Avari: osvrt na njihovu etnogenezu i povijest. *Migracijske i etničke teme*, 18(2-3), 197-124. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/107378
38. Higgs Strickland, D. (2015). Gazing into Bernhard Blumenkranz's Mirror of Christian Art: The Fourteenth-Century Tring Tiles and the Jewishness of Jesus in Post-Expulsion England. U Buc, P. Keil, M. i Tolan, J. (Ur.), *Jews and Christians in Medieval Europe: The historiographical legacy of Bernhard Blumenkranz* (str. 149-187). Turnhout: Brepols Publishers.
39. Hiscock, P. (2013). Early Old World migrations of Homo sapiens: archaeology. *The Encyclopedia of Global Human Migration*. doi: 10.1002/9781444351071.wbeghm806

40. Hornung, E. (2014). Immigration and the Diffusion of Technology: The Huguenot Diaspora in Prussia. *American Economic Review*, 104(1), 84-122. doi: 10.1257/aer.104.1.84
41. Hunt, P. (2017). *Ancient Greek and Roman Slavery*. Chichester: Wiley-Blackwell.
42. Huntington, S. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. London: Simon & Schuster.
43. Inalçik, H. (1973). *Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600 (History of Civilization)*. New York: Praeger Publishers.
44. International Organization for Migration. (2020). *World Migration Report 2020*. United Nations. Dostupno na: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/wmr_2020.pdf
45. Jones, A. H. M (1964). The Later Roman Empire 284-602. A Social, Economic and Administrative Survey. *The Journal of Ecclesiastical History*, 16(2), 223-224. doi: 10.1017/S002204690005404X
46. Kardum, L. (2009). *Suton stare Europe: Europska diplomacija i Prvi svjetski rat*. Zagreb: Golden marketing / Tehnička knjiga.
47. Kershaw, I. (2019). *Do nade i natrag*. Zagreb: Fraktura.
48. Klier, J. i Lambroza, S. (1992*). Pogroms: Anti-Jewish Violence in Modern Russian History*. New York: Cambridge University Press.
49. Lucassen, J. Lucassen L. i Manning, P. (2010). Migration History: Multidisciplinary Approaches. U Lucassen, J. Lucassen L. i Manning, P. (Ur.), *Migration History in World History* (str. 1-35). Boston: Brill.
50. Lucassen, L. Lucassen, J. van de Water, M. de Jong, R. (2014). Cross-cultural Migration in Western Europe 1901-2000: a Preliminary Estimate. *IISH Research Papers*, 52. Dostupno na https://pure.knaw.nl/ws/files/777930/researchpaper_52_lucassen_lucassen_et.al_versie_voor_web140801.pdf
51. Luša, Đ. Bašić, F. Rukavina, B. (2018). European migration crisis: Political discourse, construction of stereotypes and securitisation of migrations at the university of Zagreb. *Teorija in Praksa*, 55(2): 388-418. Dostupno na https://www.fdv.uni-lj.si/docs/default-source/tip/european-migration-crisis-political-discourse-construction-of-stereotypes-and-securitisation-of-migrations-at-the-university-of-zagreb.pdf?sfvrsn=0
52. MacGregor, M. (22. ožujka 2019). Changing journeys: Migrant routes to Europe. *InfoMigrants*. Dostupno na https://www.infomigrants.net/en/post/15005/changing-journeys-migrant-routes-to-europe
53. Machiavelli, N. (1950). *The Prince and The Discourses*. New York: Random House.

54. Malkopoulou, A. (2017). Ostracism and democratic self-defense in Athens. *Constellations* 24(4), 623-636. doi: 10.1111/1467-8675.12285

55. Manning, P. (2005). *Migration in World History*. New York: Routledge.

56. Martin, T. (1998). The origins of Soviet ethnic cleansing. *Journal of Modern History*, 70(4), 813-861. doi: 10.1086/235168

57. McKeown A. (2004). Global migration 1846–1940. *Journal of World History*, 15(2), 155–189. doi: 10.1353/jwh.2004.0026

58. Meadows, D. (2013). Revolution and migration, France 1789. *The Encyclopedia of Global Human Migration*, doi: 10.1002/9781444351071.wbeghm456

59. Mesić, M. (2002). *Međunarodne migracije: tokovi i teorije*. Zagreb: Filozofski fakultet, Zavod za sociologiju

60. Messina, C. (1994). From Migrants to Refugees: Russian, Soviet and Post-Soviet Migration. *International Journal of Refugee Law*, 6(4), 620–635. doi: 10.1093/ijrl/6.4.620

61. Moretti, E. Cela, E. (2014). A Brief History of Mediterranean Migrations. *Rivista italiana di economia, demografia e statistica*, 68(2), 113-130. Dostupno na https://ideas.repec.org/a/ite/iteeco/140207.html

62. Morokvasic, M. (1992). Yugoslav Refugees, Displaced Persons and the Civil War. *Refuge: Canada's Journal on Refugees*, 11(4), 3-6. doi: 10.25071/1920-7336.21632

63. Murray, D. (2018). *Čudna smrt Europe*. Zagreb: Puls

64. Oxford learner's dictionary. Dostupno na https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/.

65. Pestel, F. (11. srpanj 2017.). French Revolution and Migration after 1789. *Euopean History Online*. Dostupno na http://ieg-ego.eu/en/threads/europe-on-the-road/political-migration-exile/friedemann-pestel-french-revolution-and-migration-after-1789

66. Pohl, O. (2012). Soviet Apartheid: Stalin's Ethnic Deportations, Special Settlement Restrictions, and the Labor Army: The Case of the Ethnic Germans in the USSR. *Human Rights Review*, 13(2), 205-224. doi: 10.1007/s12142-011-0215-x

67. Portes, A. i Böröcz J. (1989). Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on its Determinants and Modes of Incorporation. *International Migration Review*, 23(3), 606-630. doi: 10.1177/019791838902300311

68. Putnam R. (2007). E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century, The 2006 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian Political Studies*, 2(30), 137-174. doi: 10.1111/j.1467-9477.2007.00176.x

69. Ragsdale, S. (2013). Immigrants in the United States of America. *Advances in Historical Studies*, 2(3), 167-174. doi: 10.4236/ahs.2013.23021

70. Roth, N. (1992). The Jews of Spain and the Expulsion of 1492. *Historian*, 55(1), 17-30. doi: 10.1111/j.1540-6563.1992.tb00882.x

71. Sandberg, K. (2008). The so-called division of the Roman Empire in AD 395. Notes on a persistent theme in modern historiography. *Arctos* 42, 199–213. Dostupno na https://journal.fi/arctos/article/view/85853

72. Sanford, G. (2003). *Historical Dictionary of Poland*. Oxford: The Scarecrow Press.

73. Sazonov, V. (2019). Some Notes on the Evolution of the Hittite Royal Annals; U Da Riva, R. Lang, M. i Fink, S. (Ur.), *Literary Change in Mesopotamia and Beyond and Routes and Travellers between East and West* (str. 57-88). Münster: Zaphon.

74. Skinner, Q. (1969). Meaning and Understanding in the History of Ideas. *History and Theory* 8(1), 3-53. doi: 10.1163/18722636-12341441

75. Spengler, O. (2016). *The Decline of the West*. Brisbane: Random Shack.

76. Staudenmaier, R. i Dick, W. (5. ožujka 2020). Are Germany and the EU prepared for a new influx of refugees? *Deutsche Welle*. Dostupno na https://www.dw.com/en/are-germany-and-the-eu-prepared-for-a-new-influx-of-refugees/a-52651926

77. Sutherland, N. M. (1992). The Origins of the Thirty Years War and the Structure of European Politics. *The English Historical Review*, 107(424), 587–625. doi: 10.1093/ehr/CVII.CCCCXXIV.587

78. Szczepanikova, A. i van Criekinge, T. (2018). *The Future of Migration in the European Union: Future scenarios and tools to stimulate forward-looking discussions*. Publications Office of the European Union. Dostupno na https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC111774/kjnd29060enn.pdf

79. Tepelea, M. (2019). Migration and Integration of Barbarians into the Roman Empire. Izlaganje s konferencije: *Verteribung, Flucht, Migration*. Dostupno na https://www.researchgate.net/publication/331298708_Migration_and_Integration_of_Barbarians_into_the_Roman_Empire

80. Terry, M. (1998). The origins of Soviet ethnic cleansing. *Journal of Modern History*, 70(4), 813-861. doi: 10.1086/235168

81. Todorov, N. (1983). *The Balkan City: Socio-Economic and Demographic Development*. Seattle: University of Washington.

82. Tsakanyan, R. (2018). Tiglath-Pileser III (745-727 B.C.): Mass deportations and resettlements policy in Assyria. *Journal of Armenian Studies*, 1, 116-136. Dostupno na http://armstudies.asj-oa.am/234/1/116.pdf

83. Vulesica, M. (2011). Migracije Vikinga i Mađara (od 8. do 10. stoljeća). *Rostra: Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru*, 4(4), 118-138. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/169548
84. Zubrzycki, J. (1953). Emigration from Poland in the Nineteenth and Twentieth Centuries. *Population Studies*, 6(3), 248-272. doi: 10.1080/00324728.1953.10414889
85. Wertheimer-Baletić, A. (1999). *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: Biblioteka Gospodarska misao.
86. Wilson, J. (2013). *Poitiers 732 CE: Interpretation and Remembrance*. Dostupno na https://www.academia.edu/23498036/Poitiers_732_CE_Interpretation_and_Remembrance
87. Woolf, G. (2017). Moving Peoples in the Early Roman Empire. U Cascio, E. L. i Tacomaby R. (Ur.), *The Impact of Mobility and Migration in the Early Roman Empire,* (str. 42-55). Leiden: Brill.

European Migration – History, Lessons and Challenges

Abstract

Migrations are as old as humanity and an almost inevitable modern phenomenon. For the European continent, migration is a challenge because after hundreds of years, Europe has change from an emigrant continent to an immigrant. To understand what challenges, awaits Europe, it is important to look to the past and ask ourselves what can history teach us about migration? The aim of the article is to present the history of European migration and draw lessons for modern migration processes in Europe. The multidisciplinary paper is divided into three parts, dealing with (1) conceptual analysis, causes and types of migration, (2) a historical overview of migration on the European continent and (3) the current descriptive picture of migration flows. The research proved that the history of migration has relevant lessons for contemporary migration challenges in Europe, but are some processes are conditioned by wider context.

Keywords: *Europe, migration processes and challenges, history of migrations, migrant crisis, types of migrations*

Damir Piplica
Odjel za forenzične znanosti Sveučilišta u Splitu
damir.piplica@gmail.com

Alen Jerkunica
Visoka škola Aspira
alen.jerkunica@aspira.hr

Tihomir Luković
Visoka škola Aspira,
tiholukovic@gmail.com

Korupcija u funkciji migracijskih kretanja Hrvatske

Sažetak

Korupcija je, bez izuzetka, opće priznato zlo svake nacionalne ekonomije, ali isto tako, njena neizbježna činjenica. Uglavnom svi istraživački radovi, koji se bave korupcijom i njenim učincima, govore o brojnim negativnim utjecajima korupcije koji podrivaju nacionalnu ekonomiju i onemogućavaju brži razvoj ekonomije. S obzirom na tu činjenicu elitne svjetske i europske agencije bave se rangiranjem nacionalnih ekonomija s obzirom na upliv korupcije i gospodarskim tijekovima država. Na toj listi nalazimo uglavnom dvije grupe ekonomija koje korupcija podriva, ekonomije u tranziciji i razvijene ekonomije. Već takvo rangiranje pokazuje da je u razvijenim ekonomijama korupcija manje prisutna, dok je u ekonomijama u tranziciji prisutnost korupcije jedan od temeljnih razloga sporije dinamike ekonomskog razvoja, kao i stupnja razvijenosti. Ipak, kao što je poznato da niti jedna negativna pojava nije apsolutno negativna, tako i korupcija ima pozitivno djelovanje u određenim društvenim, političkim i ekonomskim uvjetima. Stoga je ovo istraživanje usmjereno na analizu i procjenu smjera i oblika utjecaja korupcije na migracijska kretanja. Odnosno, postavlja se pitanje i istraživački zadatak procijeniti i utvrditi utjecaj korupcije na razne karakteristike migracije, s ciljem utvrđivanja pozitivnog utjecaja, a što je sada teško utvrditi. Stoga je hipoteza istraživanja relativno neodređena, a kaže da postoji pozitivan utjecaj korupcije na neku od karakteristika migracije stanovništva.

Ključne riječi: *korupcija, migracijska kretanja, ekonomije u tranziciji, ekonomsko-politički interesi, nacionalni sustav*

Uvod

Migracijska kretanja, ona s trajnijim učinkom, promjenom mjesta života, svakodnevica su i jedan od uobičajenih životnih fenomena. Razni su razlozi što ljudi mijenjaju mjesto rada i života, ali uvijek je jedan te isti motiv promjene mjesta života, nada za boljim životom, kao i bolji uvjeti rada, ali i neki drugi razlozi također.

Migracijska kretanja u pravilu su dobra i prihvatljiva, jer težnja za boljim životom uvijek je dobra, ali kao i sve, i ta kretanja imaju svoju dobru i lošu stranu, posebno ako se promatra s nacionalnog makro aspekta. Promatrano s nacionalnog aspekta migracijska kretanja, a ne ona turistička, imaju svoju dobru stranu ako su poradi razloga osobnog razvoja, učenja, usvajanja znanja i drugo, uz uvijek da će se ta osoba uskoro vratiti. S druge strane, ako se migracija dešava poradi definitivnog odlaska to za naciju nije povoljno, a kada se to dešava u masovnom obliku onda je ta država u velik unutarnjim problemima. Problemi koji produciraju masovno napuštanje države razni su, od ratnih prilika pa do općeg siromaštva države, a najteži razlozi su gubitak nade u skori boljitak države kao i u politiku i političare koji kroje budućnost države.

Kada se dešava eskalacija problema neke države koja dovodi do velikih migracija i napuštanje države, gotovo u pravilu popraćena je korupcijom. Odnosno, nerješavanje svakodnevnih problema, kao i onih strateških, otvara jedinu mogućnost nekakvog načina rješavanja, a to je uz mito i korupciju. Tada se javlja sukob između dobrog i lošeg viđenja korupcije, a koja je inače u pravilu loša. Ne samo da je korupcija loša sama po sebi nego ona ukazuje na nešto šire i još lošije, a to je duboka erozija i nemoć šire društvene zajednice koja ne nalazi izlaz suočiti se s lošom stranom korupcije.

Svrha je ovog istraživanja analizirati povezanost korupcije i migracijskih kretanja u Hrvatskoj kako bi se utvrdili osnovni razlozi postojanja i opstanka ta dva nepovoljna fenomena koji opterećuju brži razvoj države. Cilj istraživanja sadržan je u procjeni snage i učinka korupcije koja potencira masovno iseljavanje stanovništva Hrvatske, posebno mladih i obrazovanih građana. Istraživačka hipoteza kaže da održavanje korupcije bitno održava i potiče masovna iseljavanja mladih i sposobnih građana Hrvatske. U svrhu dokazivanja istraživačke hipoteze koristile su se uobičajene istraživačke metode. Rezultati brojnih istraživanja inostranih istraživača, na temu korupcije, kao i analiza istih, poslužili su boljim spoznajama o oblicima korupcije i njenom odrazu na nacionalnu ekonomiju. Razlike koje su pritom uočene tražile su dodatnu analizu i spoznaje, kao i interpretaciju. Tako sintetizirani rezultati za ovo istraživanje imaju ulogu baze kojoj je sučeljeno stanje korupcije u državama EU-a, pri čemu je u fokus istraživanja postavljeno migracijsko kretanje stanovništva Hrvatske. S obzirom na masovno iseljavanje Hrvata u inozemstvo, a koje se u pravilu tumači kao „ekonomsko emigriranje“, došlo je u fokus ovog istraživanja. Korupcija, kao jedna od najtežih „bolesti“ hrvatskog društva, u ovom je istraživanju konfrontirana s iseljava-

njem, ali i drugim pokazateljima. Na taj su način, komparativnom analizom, kao i metodom korelacije dobiveni zanimljivi rezultati. Dakle, istraživanje *desk research*, obogaćeno nizom istraživačkih metoda, pridonijelo je konačnom zaključku i rasvjetljavanju problema i međusobne uvjetovanosti korupcije, iseljavanja, useljavanja, gospodarskog rasta, kao i poveznice s njemačkim gospodarskim rastom. Zaključak koji je zatim uslijedio zanimljiv je, a zahvaljujući korištenim metodama temelji se na mjerljivim rezultatima istraživanja, a koje se odnosi na Hrvatsku.

Korupcija i njeni pojavni oblici

Korupcija kao društveni fenomen tek je djelomično istražen i to uglavnom u smislu kazneno-pravnog djela. Ipak, s obzirom na njenu sve veću prisutnost u društvu, posebno u tranzicijskim ekonomijama Europske unije, analizi korupcije poklanja se sve više pažnje. Neosporan je njen loš utjecaj na rast BDP-a per capita, izostanak investicija ili pak pojavu spornih investicija, stopu gospodarskog rasta, rast sive ekonomije, kao i utjecaj na javne rashode i drugo. Osim tog materijalno-financijskog aspekta korupcije, važan je i onaj društveni koji korupcija izjeda u kulturnom i ekonomskom smislu. Problemom utjecaja korupcije na gospodarstvo bavili su se i autori, kao primjerice Baumol[1] koji je istraživao jednu posebnu vrstu korupcije nazvanu „rent-seeking“ te je kronološki argumentirao njen negativan utjecaj na ekonomski rast. Njegove nalaze i zaključke potvrdili su u svojim istraživanjima Barro[2] i Brumm[3]. Istražujući korupciju i ekonomske prilike u SAD-u na strukturi različitih primanja zaposlenika koji su bili uključeni u „rent-seeking“, Murphy, Vishny i Schleifer[4] došli su do zaključka da navedeni fenomen negativno utječe na ekonomski rast države. Uočavajući povezanost korupcije s državnom upravom, Cole i Chawdhry[5] su istraživali korupciju koja se odvija u državi uz dopuštenje vladajućeg lobija u državnoj upravi. Njihov je zaključak bio da bez obzira na veličinu promatranog gospodarstva korupcija, odnosno „rent-seeking“, ima negativan učinak na nacionalnu ekonomiju. Njihov se zaključak također odnosio na negativan učinak korupcije na javne financije.

---

[1] Baumol, W.J., Entrepreneurship: Productive, Unproductive, and Destructive, Journal of Political Economy, 1990, 98(5), 893-921.

[2] Barro, R.J., Economic Growth in a Cross Section of Countries, Quarterly Journal of Economics, 1991, 106(2), 407-443

[3] Brumm, H.J., Rent Seeking and Economic Growth: Evidence from the States, Cato Journal, 1999, 19(1), 7-16.

[4] Murphy, K., A. Shleifer, and R. Vishny, Why is Rent Seeking so Costly to Growth?, AER Papers and Proceedings, 1993, 83, 409-14.

[5] Cole, I.M., & Chawdhry, M.A., Rent-Seeking and Economic Growth: Evidence from a Panel of U.S. States, Cato Journal, 2002, 22(2), 211-225.

Shleifer i Vishny[6] istraživali su utjecaj korupcije na gospodarstvo u Rusiji, Filipinima i Africi. Svojim istraživanjem dolaze do zaključka da je korupcija društveni trošak. Svojim istraživanjima negativan učinak korupcije na gospodarstvo potvrđuju Sachs i Warner[7], Mauro[8], Brunetti[9], Ehrilch i Lui[10], Kaufmann, Kraay i Zoido-Lobaton[11], Leite i Weidmann[12], kao i Gyimah-Brempong[13], Neeman, Paserman i Simhon[14] i Welsch[15], kao i Pellegrini i Gerlagh[16]. Nadalje, Mauro[17] je u svojim istraživanjima došao do zaključka o negativnom učinku korupcije na investicije, a sličnog mišljenja je i Lui[18] koji smatra da korupcija ima negativan utjecaj na dugoročnu stopu gospodarskog rasta.

Neki drugi autori bavili su se istraživanjem povezanosti između razvijenosti makro nacionalnih ekonomskih sustava i korupcije, a u kojima su utvrđene neke nove relacije i međusobne uvjetovanosti. Primjerice, Mo, Méon i Sekkat svojim su istraživanjima došli do zaključka da neučinkovitost državne administracije rezultira bitnim smanjenjem ekonomskog rasta[19]. Njihovom zaključku pridružili su se i Aidt, Dutta i Sena koji tvrde da je nivo institucionalne kvalitete temeljni razlog negativnih

---

[6] Shleifer, A. and R. Vishny, Corruption, Quarterly Journal of Economics, 1993, 108 (3), pp. 599-617.

[7] Sachs, J.D., and A.M. Warner, Sources of Slow Growth in African Economies, Journal of African Economics, 1997 6, 335-376.

[8] Mauro, P., The Effects of Corruption on Growth, Investment, and Government Expenditure, International Monetary Fund, IMF Working Paper WP/96/98,1996, Washington, D.C.

[9] Brunetti, A., Political Variables in Cross-Country Growth Analysis, in: Journal of Economic Surveys, 1997, 11 (2); pp. 163-190.

[10] Lui, F. and I. Ehrlich, Bureaucratic Corruption and Endogenous Economic Growth, Journal of Political Economy, 1999, Vol 107, No 6: 270-293

[11] Kaufmann, D., Kraay, A. and P. Zoido-Lobaton, (1999), Aggregating 18 Governance Indicators, World Bank, Policy Research Working Paper,1999, No. 2195, Washington, D.C.

[12] Leite, C. and Weidmann, J., Does Mother Nature Corrupt? Natural Resources, Corruption, and Economic Growth, in: George T. Abed and Sanjeev Gupta (Ed.): Governance, Corruption, & Economic Performance, International Monetary Fund, Publication Services, Washington, D.C.;2002, pp. 159-196.

[13] Gyimah-Brempong, K., Corruption, Economic Growth, and Income Inequality in Africa, in: Economics of Governance, 2002,3 (3); pp. 183-209.

[14] Neeman, Z., Paserman, D., and Simhon, A. (2004), Corruption and Openness, Department of Economics, Hebrew University, Working Paper, 2004, No. 353, Jerusalem.

[15] Welsch, H., Corruption, Growth, and the Environment: a Cross-Country Analysis, in: Environment and Development Economics, 2004, 9 (5); pp. 663-693.

[16] Pellegrini, L., and R. Gerlagh, Corruption's Effect on Growth and its Transmission Channels, Kyklos, 2004, 57, 429-456.

[17] Mauro, P., Corruption and Growth, Quarterly Journal of Economics, 1995, 110, 3, 681-712.

[18] Lui, F.T., Three aspects of corruption, Contemporary Economic Policy,1996, 14 (3): 26-29

[19] Meon, P-G and Sekkat, K., Does Corruption Grease or Sand the Wheels of Growth?, in: Public Choice, 2005, 122 (1/2): pp. 69-97.

učinaka korupcije na gospodarski rast. Istodobno zaključuju da u državama s visokom kvalitetom i stabilnim sustavom korupcija, iako postoji, ipak nema utjecaja na gospodarski rast.[20] S druge strane Li, Xu i Zou[21] istraživali su utjecaj korupcije na distribuciju dohotka te su došli do zaključka kako korupcija ipak nema određeni učinak na gospodarski rast.

Suprotno radovima navedenih autora Barreto[22] u svojem istraživanju zaključuje kako korupcija čak omogućava brži makro ekonomski rast. Guetat[23] pak zaključuje da je loš institucionalni okvir, odnosno makro nacionalni sustav, glavni uzročnik negativnog učinka korupcije na ekonomski rast države. Nešto blažem utjecaju korupcije na nacionalnu ekonomiju pridružuju se istraživanja Islama[24] koji zaključuje da negativan učinak korupcije na gospodarski rast nije dugoročno značajan. Rock i Bonnett[25] istraživali su povezanost između veličine države i korupcije te su došli do zaključka da korupcija ima jači negativni učinak na investicije i gospodarski rast u malim državama nego što ima u velikim.

S obzirom na Europsku uniju i probleme korupcije u gospodarstvima u tranziciji, analizi i suzbijanju korupcije pridaje se sve više značaja. Visoka korupcija u gospodarstvima u tranziciji izaziva podozrenje međunarodnih financijskih institucija koje zaustavljaju ili pak limitiraju potpore, i to iz razloga opasnosti da će ta sredstva u tim državama biti netransparentno potrošena. Korupcija, koja u pravilu ima jezgro u visokim državnim krugovima i upravi, a zatim se spušta i na niže razine te okupira cijelo društvo, izaziva sve više građanskog negodovanja. Takvo nezadovoljstvo potaknuto je padom vlastitog standarda i rastom nezaposlenosti, egzistencijalnom nesigurnosti, a prije svega negativnim demografskim promjenama i masovnim napuštanjem zemlje, posebno mladih obrazovanih ljudi i njihovih obitelji.

---

[20] Aidt, T., J. Dutta, and V. Sena, Governance Regimes, Corruption and Growth: Theory and Evidence, Journal of Comparative Economics, 2008, 36, 195-220.

[21] Li, H., Xu, L. C. and Zou, H.F., Corruption, Income Distribution, and Growth, in: Economics and Politics, 2000, 12 (2); pp. 155-182.

[22] Barreto, Raul A., Endogenous Corruption, Inequality and Growth: Econometric Evidence, School of Economics, Adelaide University, Working Paper, 2001, No. 01-2, Adelaide.

[23] Guetat, I., The Effects of Corruption on Growth Performance of the MENA Countries, Journal of Economics and Finance, 2006, 30(2), 208-221.

[24] Islam, A., Economic Growth and Corruption Evidence from Panel Data, in: Bangladesh Journal of Political Economy, 2004, 21 (2); pp. 185-198.

[25] Rock, M. T. And H. Bonnett, The Comparative Politics of Corruption: Accounting for the East Asian Paradox in Empirical Studies of Corruption, Growth and Investment, in: World Development, 2004, 32 (6): pp. 999-1017.

Kratak opis metodologije i korištenih podataka u istraživanju

Poimanje korupcije može uključivati različite pojavne oblike koji se odnose na podmićivanje, nepotizam, pronevjeru, prijevaru, sukob interesa te druge oblike. Ovakvo poimanje ne mora uvijek biti istovjetno kao definiranje koruptivne aktivnosti u nekim člancima kaznenog zakona pojedinih zemalja. Stoga se postavlja važno pitanje kako uopće mjeriti korupciju koja je po svojoj naravi prikrivena? Treba imati na umu da koruptivna aktivnost izvana može ostaviti dojam potpuno legalne djelatnosti. Također se postavlja pitanje je li primijenjeni model mjerenja korupcije vjerodostojan jer svi načini mjerenja korupcije imaju određene prednosti, ali i nedostatke. Korupciju se, očigledno, ne može mjeriti matematički točno te se u praksi koriste posredne metode koje se odnose na percepciju građana o njezinom postojanju u društvu.

Najčešće korišteni modeli za mjerenje korupcije danas su Indeks percepcije (CPI), Indeks podmićivača (BPI) i Globalni barometar korupcije (GCB). U našem istraživanju koristit ćemo Indeks percepcije korupcije (CPI) Transparency Internationala jer mjeri korupciju među vladinim službenicima i političarima gdje je korupcija društveno najopasnija. Inače, CPI se koristi za mjerenje korupcije u oko 180 zemalja u svijetu, a njegovi su pokazatelji usporedivi po godinama, što daje kvalitetnu osnovu za primjenu u znanstvenim istraživanjima.

U našem ćemo radu ukratko najprije povijesno razmotriti migracijska kretanja u Hrvatskoj i demografske promjene na hrvatskom povijesnom prostoru. Deskriptivno ćemo sagledati migracijske procese, a potom ćemo analizom i sintezom pribavljenih podataka doći do određenih rezultata koji se odnose na negativne posljedice takvih migracija. U tom smislu koristit ćemo i odgovarajuće spoznaje i zaključke drugih autora čija istraživanja pomažu boljem sagledavanju migracijskih fenomena, a posebno ona koja se odnose na utjecaj korupcije.

Nakon svega posebno ćemo statistički kvantitativno obraditi obilježja određenog broja pojavnih oblika iz čega ćemo doći i do određenog zaključka o međuovisnosti korupcije i salda migracija, korupcije i iseljavanja, korupcije i useljavanja, korupcije i stope rasta BDP-a u Hrvatskoj te korupcije i stope rasta BDP-a u Hrvatskoj i Njemačkoj. U tom smislu smo za svaku pojedinu godinu u razdoblju od 2008. god. do 2019. god. pridružili pojedine podatke o korupciji i pojedinoj makroekonomskoj veličini te ih u konačnici promatrali u njihovoj međukorelacijskoj povezanosti. Osim statističke analize također ćemo primjenom metode komparacije dodatno sagledati i utjecaj korupcije na rast BDP-a u Njemačkoj kao važnog hrvatskog političkog i ekonomskog partnera.

Migracije i demografske promjene

Kao što Hrvatska enciklopedija kaže, migracije su, u najširem smislu, prostorna pokretljivost stanovništva, a u užem smislu trajnija promjena mjesta stalnoga boravka pojedinaca ili društvenih skupina. Migracije su stalne ili privremene.[26] Dakle, to je kretanje stanovništva koje u sebi nosi promjenu mjesta boravka iz nekog opravdanog razloga. Promatrano kroz povijest, migracije su bile često prisilne, kao što je primjerice bila trgovina robljem ili pak etničko čišćenje. Pojam migranti treba razlikovati u smislu pravca kretanja, a što uvodi pojmove emigranata (iseljenika), imigranata (useljenika), odnosno doseljenika.

Migracije su u povijesti uvijek ostavljale traga na kulturu, gospodarstvo te na druge karakteristike ljudskog života, kako u pozitivnom tako i u negativnom smislu. Jedan od tradicionalnih povijesnih oblika migracija bio je kolonijalizam koji je počeo u prapovijesti, pa se preko kolonijalizma Zapadnog Rimskog Carstva, preko osvajanja Amerike, zadržao do kraja 20. stoljeća. Karakteristike migracija zaintrigirale su i znanost te se razvila populaciona genetika čiji je pionir bio talijansko-američki genetičar Luigi Luca Cavalli-Sforza koji je počeo obrazlagati povijesne obrasce migracija.[27]

Razne su klasifikacije vrsta migracija, od kojih su kao osnovne vrste prihvaćene unutarnja i vanjska migracija. Unutar te podjele migracija, ako izuzmemo kratkoročne, dnevne i turističke migracije, za istraživanje su zanimljive migracije koje raspoznajemo sukladno uzrocima. Migracije koje se najčešće istražuju su migracije s ekonomskom pozadinom, a koje se događaju u mirnodopskim uvjetima, kao i migracije koje se zadnjih godina događaju poradi ratova i razaranja. Ekonomske migracije ipak su prisutne u gotovo svim vrstama migracije, jer u svima nalazimo i ekonomsku komponentu koja ne mora biti dominantna niti isključiva, ali uvijek je važna.

Promatrano kroz povijest poznate su velike seobe naroda koje su se događale od IV. do VII. stoljeća i postupno su oblikovale Europu tog doba. Razvoj trgovine i prijevoza uvjetovao je veliku migraciju i useljavanje europskog stanovništva u Novi svijet, a što je naznačilo početak prve industrijske revolucije. Prva pa zatim druga industrijska revolucija rezultirale su velikim unutarnjim, ali i vanjskim migracijama utječući bitno na profil i veličinu industrijskih gradova. Stanovništvo sela odlazilo je u gradove stvarajući novi radnički građanski sloj. Takva pojava se na tradicionalno selo odrazila dvojako, odnosno, države koje su poticale industrijalizaciju sela i poljoprivredne djelatnosti održala su se dok su druga propadala. U europskoj povijesnoj

[26] Migracija | Hrvatska enciklopedija (posjećeno 26. 12. 2020.)

[27] Cavalli-Sforza, L. L. & A.W.F. Edwards. 1965. Analysis of human evolution. pp. 923–933 in Genetics Today. Proceedings of the XI International Congress of Genetics, The Hague, The Netherlands, September 1963, volume 3, ed. S. J. Geerts, Pergamon Press, Oxford

„jezgri“, Francuskoj i Velikoj Britaniji, a zatim u Njemačkoj i Italiji industrijalizacija sela bila je zamjetna, dok je u drugim manjim sredinama, kao što su bile kraljevine u sastavu Habsburške Monarhije industrijalizacija sela posve je izostala. Istodobno, ni gradovi Monarhije nisu se industrijalizirali, barem ne kao u gradovima stare i nove *jezgre*. U tome su Trojedna Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije bili najnerazvijeniji dijelovi u sastavu Monarhije.

Što se tiče Hrvatske, migracije koje su obilježile njenu povijest tek su jedan od uzročnika njenog sporog razvoja. Velike migracije na hrvatskom povijesnom prostoru događale su se u valovima kroz stoljeća, a jedan od važnih uzroka bilo je Osmansko Carstvo kojemu su hrvatske zemlje bile na putu i kao granica prema Habsburškoj Monarhiji i središnjoj Europi. Poradi takvog geostrateškog položaja u Europi, Hrvatska je prolazila kroz velika masovna iseljavanja. Odnosno, krajem 15. i početkom 17. stoljeća oko 300.000 stanovnika iz hrvatskih zemalja seli u Austriju, Mađarsku, Italiju, Češku, Slovačku i Rumunjsku, a Osmanlije naseljavaju svoje muslimansko stanovništvo.

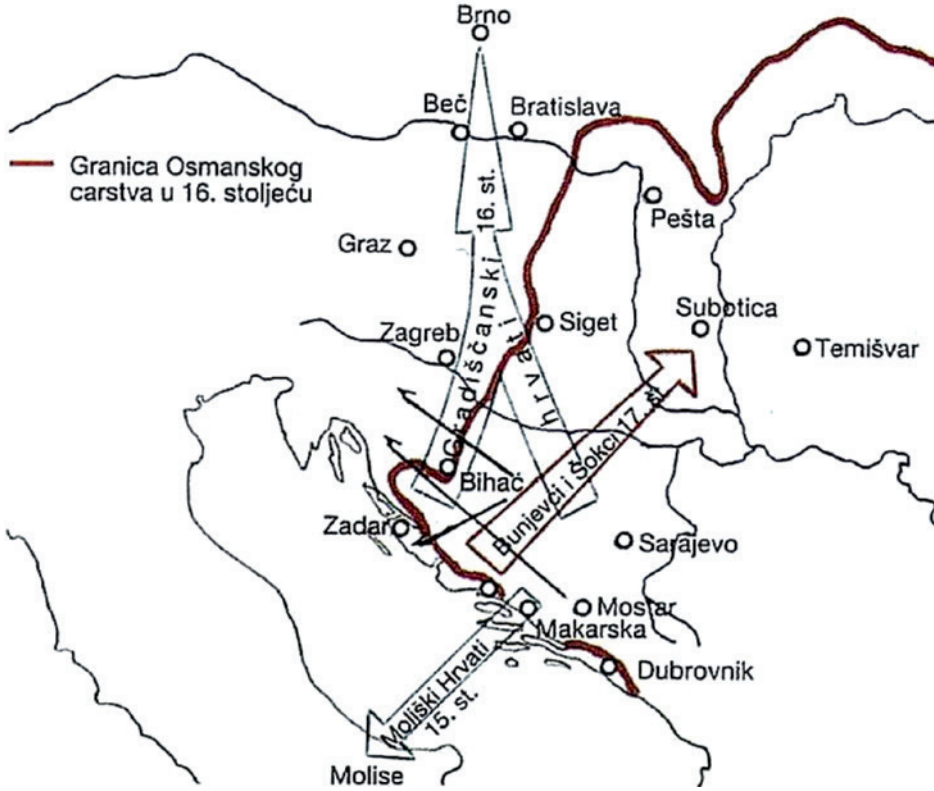

Izvor: Migracije hrvatskog stanovništva (srednja-skola.github.io)

Slika 1. Skica migracijskih kretanja na hrvatskom području krajem 15. i početkom 17. stoljeća

Nakon slabljenja Osmanskog Carstva početkom 18. stoljeća dio hrvatskog stanovništva se vraća u hrvatske zemlje, a useljava se i stanovništvo iz bliskih zemalja – Mađarske, Italije, Češke, Njemačke i Slovačke. Ta pozitivna migracija u 18. stoljeću zamijenjena je novom velikom emigracijom stanovništva u prekomorske države poradi bolesti vinove loze, kao i propasti tradicionalnog pomorstva, naročito parobroda, kojima se pomorske obitelji nisu mogle prilagoditi. Nesposobnost prihvaćanja industrijalizacije u Hrvatskoj, kao i njena rascjepkanost u 19. stoljeću, bila je uzrok nove velike emigrantske krize u hrvatskim zemljama i iseljavanja u Argentinu, Ameriku, Kanadu i Čile. Tome treba pridodati i ratove koji su desetkovali hrvatsko stanovništvo, bilo smrću ili pak iseljavanjem.

Treba napomenuti da je i Prvi svjetski rat odnio oko 300.000 života muškog radno- aktivnog stanovništva. Nadalje, u Drugom svjetskom ratu došlo je do velikog stradanja hrvatskog stanovništva kao i velikog stradanja u neposrednom poslijeratnom razdoblju od strane nove vlasti, a zatim i iseljavanje oko 250.000 stanovništva (politički emigranti). Nakon pripojenja Hrvatskoj Istru je napustilo oko 100.000 stanovnika pretežno talijanske nacionalnosti. Nadalje, uglavnom zbog političkih, ali i ekonomskih razloga 1960. Hrvatsku napušta oko 300.000 stanovnika, da bi se sada izvan Hrvatske našlo gotovo isto stanovnika kao i u Hrvatskoj.

Tablica 1. Kretanje stanovništva od 1948. do 2011. u Hrvatskoj

Godina popisa	Ukupan broj stanovnika		
	Ukupno	Od toga	
		U zemlji	U inozemstvu
1948.	3.779.858	3.779.858	
1953.	3.936.022	3.936.022	
1961.	4.159.696	4.159.696	
1971.	4.426.221	4.169.887	256.514
1981.	4.601.469	4.391.139	210.330
1991.	4.784.265	4.499.049	285.216
2001.*	4.492.049	4.200.214	291.835
2001.**	4.437.460	4.211.309***	226.151
2011.	4.284.899	3.679.997	604.902

Izvor: Wertheimer-Baletić A. (2005): Demografija Hrvatske – Aktualni demografski procesi, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, str. 102.

Napomena:

- U popisima 1948., 1953. i 1961. godine osobe na radu u inozemstvu nisu popisane.

* Ukupan broj stanovnika u popisu 2001. izračunat je prema istoj definiciji kao i u popisu 1991.

** Ukupan broj stanovnika prema modificiranoj definiciji ukupnog stanovništva, u popisu 2001. godine, tj. prema definiciji „uobičajeno boravište“

Kao što se vidi iz tablice 1., do početka Domovinskog rata u Hrvatskoj broj stanovništva „u zemlji“ mijenjao se po prosječnoj godišnjoj stopi od -1,34 % što znači da je opadao, ali rastao je broj Hrvata izvan Hrvatske, i to po stopi 10,34 % godišnje, dakle Hrvati su odlazili u inozemstvo. Statistika kretanja stanovništva obnovljena je 2011. pa od tada nije obavljan popis stanovništva, već samo procjene, a koja ukazuje na eroziju hrvatskog stanovništva.

Tablica 2. Kretanje stanovništva od 2009. do 2018. u Hrvatskoj

Godina	Doseljeni iz inozemstva	Odseljeni u inozemstvo	Migracijski saldo
2009.	8468	9940	-1472
2010.	4985	9860	-4875
2011.[1)]	8534	12.689	-4165
2012.[1)]	8959	12.877	-3918
2013.[1)]	10.378	15.262	-4884
2014.[1)]	10.638	20.858	-10.220
2015.[1)]	11.706	29.651	-17.945
2016.[1)]	13.985	36.436	-22.451
2017.[1)]	15.563	47.352	-31.799
2018.[1)]	26.029	39515	-13.486

1) Radi usklađivanja s međunarodnim standardima i pravnom stečevinom EU-a podaci statisike vanjske migracije od 2011. obrađuju se prema novoj metodologiji

Izvor: Priopćenje Državnog zavoda za statistiku RH: Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2018.

Kao što se vidi iz tablice 2., migracijski saldo u Hrvatskoj u zadnjih 10 godina kontinuirano je negativan. Napuštanje Hrvatske sve do 2018. u stalnom je porastu, što je ne samo za demografe nego i za sve ostale veoma zabrinjavajuće. Unatoč rastu useljavanja, nedostatak radne snage sve je očitiji, i to posebno u turističkoj sezoni. Postavlja se pitanje koji su razlozi iseljavanja i kako to riješiti.

Uz analize migracijskih kretanja u pravilu se vezuju demografske promjene što otvara niz novih pitanja koja u ovom radu ne želimo otvarati. Poznato je da je Domovinski rat na razne načine utjecao na populacijsku sliku Hrvatske. To se posebno odnosi na depopulaciju stanovništva i to u smislu sve starije Hrvatske poradi iseljavanja mladih. Projekcije budućeg kretanja stanovništva kazuju da se u razdoblju od 1991. do 2021. trend depopulacije hrvatskog stanovništva nastavlja i to s 4786 milijuna stanovnika u 1991. na 4453 milijuna stanovnika u 2021.,[28] a procjenjuje se da

[28] Alica Wertheimer-Baletić: „Demografska teorija, razvoj stanovništva Hrvatske i populacijska politika“ (Izbor radova) Meridijani, Samobor 2017., str. 121.

je broj stanovnika u Hrvatskoj danas i dosta niži. Unutar takve depopulacije u Hrvatskoj, ono što zabrinjava je procjena gubitka gotovo petine mladog stanovništva do 14 godina i oko 10 % radno aktivnog stanovništva do 65 godina. Istodobno, starije radno neaktivno stanovništvo, muškarci preko 65 godina, a žene preko 60 godina, povećava se.[29]

Kao što je rečeno, u ovom radu neće se istraživati demografski problemi Hrvatske općenito već poveznica korupcije i migracija hrvatskog stanovništva.

Korupcija u svjetlu migracija u Hrvatskoj

Migracije u Hrvatskoj zadnjih desetak godina, s obzirom na sve veće iseljavanje hrvatskog stanovništva, zabrinulo je Hrvatsku i hrvatsku politiku. Formirano je i posebno ministarstvo za pomoć u demografskim problemima Hrvatske, ali bez uspjeha. Razne mjere, kao posebni dodaci za novorođene bebe, nisu urodile plodom pa se iseljavanje iz Hrvatske nastavilo. Ono što je posebno zabrinjavajuće je „odljev mozgova“, odnosno iseljavanje visoko obrazovanih stručnjaka i njihovih obitelji, a u tome posebno mladih stručnjaka.

Kao osnovni problem iseljavanja iz Hrvatske stalno se isticala nezaposlenost, ali vrijeme je pokazalo da nezaposlenost ipak nije osnovni uzrok, barem ne kod „odljeva mozgova“. Što se tiče iseljavanja visokoobrazovanog stanovništva, treba znati da je u Hrvatskoj 2011. bilo 16,7 % visokoobrazovanog ženskog stanovništva i 16,0 % muškog. Iste je godine broj nezaposlenih visokoobrazovanih građana porastao za 4,5 %.[30] Dakle, nezaposlenost se može, barem za 2011. uzeti kao jedan od važnih uzroka iseljavanju u Hrvatskoj, ali ono što je posebno neprihvatljivo je (ne)potreba hrvatske ekonomije za visokoobrazovanim kadrovima. Odnosno, u uvjetima kada imamo nezaposlene visokoobrazovane kadrove u populaciji između 30 - 34 godine, Hrvatska ima 28,7 % visokoobrazovanih, dok je taj prosjek u Europskoj uniji (EU) 39,9 %. Dakle, dok je prosjek visokoobrazovanih u EU-u daleko iznad prosjeka Hrvatske, još uvijek u tim državama ima potreba za visokoobrazovanim Hrvatima. Cilj EU-a je pak da sve države članice imaju 40 % visokoobrazovanih u toj populaciji do 2020.[31] Za zaključiti je da u hrvatskoj politici i odnosu prema znanju i obrazovanju ne razvijamo pozitivne odnose koji bi vodili ka ukupnom boljitku.

---

[29] Isto, str. 121

[30] Popis stanovništva 2011; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011; Stanovništvo prema obrazovnim obilježjima 2011.,DZS http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2016/SI-1582.pdf (posjećeno 26. 12. 2020.)

[31] Prema priopćenju Instituta za obrazovanje i razvoj (IRO) 2018.

Visokoobrazovani kadrovi dolaze iz grupacije studenata, a upravo tu Hrvatska nazaduje. Od 2013/2014. broj studenata s 166.000 lagano, ali kontinuirano pada na 162.900 studenata u 2018/2019. u svim znanstvenim područjima studiranja.[32] Studiranje u Hrvatskoj mogli bi promatrati kroz tri grupe visokog obrazovanja: stručnih studija, sveučilišta i doktorata. Primjerice, za 2018. godinu 35,6 % visokoobrazovanih građana došlo je sa stručnih studija i 62,4 % sa sveučilišni studija, dok je bilo 2 % doktora znanosti.[33]

U takvim prilikama u 2018. Hrvatsku napušta čak 14 % visokoobrazovanih, a iza nas, na listi EU-a, su samo Rumunjska s 19 % i Litva s 15 %, dok je iz iste godine iz Poljske otišlo 7,8 %, iz Slovenije 3 %, a iz Njemačke samo 1 % visokoobrazovanog stanovništva.[34] S obzirom na navedeno može se zaključiti da ekonomije u tranziciji i nadalje nazaduju dok razvijene ekonomije EU-a održavaju razvoj temeljem strukture visokoobrazovanih i svojih znanja.

Naše istraživanje, na malom i nereprezentativnom uzorku za visokoobrazovane, pokazalo je dva ujednačena razloga odlaska iz Hrvatske:

a) politikantstvo u znanosti i nepotizam

b) bolji uvjeti za istraživanje u inozemstvu.

Kao što je i rečeno, osobni prihodi te grupacije visokoobrazovanih građana, koju nazivamo „mozgovi“, nisu na prvom mjestu kod napuštanja Hrvatske, već je to nezadovoljstvo koje proizlazi iz navedena dva razloga.

Što se tiče plaće, kao i minimalnih plaća, prema podacima za 2012. Hrvatska se nalazi devetom mjestu od dna, u grupi u kojoj su prosječne mjesečne neto plaće ispod 400 eura.[35] Dakle, sve ukazuje da nacionalni sustav u svojoj osnovi ne podržava razvoj znanosti i obrazovanja, a time direktno utječe na nisku radnu strukturu tržišta rada što označava eroziju ukupnog hrvatskog gospodarstva. Sve to izaziva opravdano nezadovoljstvo stanovništva koje u tihom buntu reagira iseljavanjem. Gubitak nade za skoro „bolje“ u Hrvatskoj i tiho nezadovoljstvo objektivno je okruženje u kojem radimo i živimo. Stoga je za zaključiti da je opće nezadovoljstvo radno aktivnog stanovništva ipak najvažniji razlog iseljavanja pa se postavlja pitanje što znači „nezadovoljstvo stanovništva“, odnosno s čime su to stanovnici hrvatske neza-

[32] Agencija za znanost i obrazovanje „Broj studenata po akademskoj godini, području i polju znanosti (2013/14 - 2018/19)“, Azvo.hr

[33] Prema priopćenju Instituta za obrazovanje i razvoj (IRO) 2018.

[34] EUROSTAT www.Hrvatska pri vrhu po broju visokoobrazovanih građana koji odlaze – narod.hr (2018.)

[35] Ivan Sarić, dipl. iur., doktorand: „Sustav minimalne plaće u Europskoj uniji“, Sveučilište u Osijeku, 2013.

dovoljni. Ono što se pokazalo kao osnovni uzrok nezadovoljstva građana Hrvatske postupno se oblikovalo u problemu korupcije. Unatoč svim teoretskim analizama i istraživanjima korupcije u kojima se donekle relativizira negativan utjecaj korupcije na društvo, u ekonomijama Europske unije korupcija je nedvojbeno dokazano zlo. U ekonomijama u tranziciji, kakva je Hrvatska, korupcija se pokazala kao uzročnik mnogih problema, a posebno ekonomskog relativnog razvojnog zaostajanja Hrvatske u odnosu na druge tranzicijske zemlje članice EU-a.

Tablica 3. Migracijska kretanja, korupcija i BDP Hrvatske od 2008. do 2019.

Godine	Iseljavanje iz Hrvatske	Useljavanje u Hrvatsku	Saldo migracija	Stopa rasta BDP-a u Hrvatskoj (stalne cijene)	Stopa rasta BDP-a u Njemačkoj (stalne cijene)	Korupcija u Hrvatskoj (CPI)
2008.	10.638	16.883	-6.245	1.8	1.0	44
2009.	12.355	13.213	-858	-7.4	-5.7	41
2010.	13.017	8.846	4.171	-1.5	4.2	41
2011.	12.699	8.534	4.165	-0.3	3.9	40
2012.	12.877	8.959	3.918	-2.2	0.4	46
2013.	15.262	10..378	4.884	-0.5	0.4	48
2014.	20.858	10.638	10.220	-0.1	2.2	48
2015.	29.651	11.706	17.945	2.4	1.5	51
2016.	36.436	13.985	22.451	3.4	2.2	49
2017.	47.352	15.553	31.799	3.1	2.6	49
2018.	39.515	26.029	13.486	2.7	1.3	48
2019.	40.148	37.726	2.422	2.9	0.6	47

Izvor: https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weodatabase/2020/October/weoreport?c=960,134,&s=NGDP_RPCH,&sy=1999&ey=2020&ssm=0&scsm=1&scc=0&ssd=1&ssc=0&sic=0&sort=country, https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_emi4ctb&lang, https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction, https://www.dzs.hr (posjećeno 26. 12. 2020.)

U narednom istraživanju izračunat će se korelacija između korupcije i drugih pokazatelja uspješnosti, kao i odnos korupcije prema migracijskim kretanjima u Hrvatskoj. Ako se usporedi kretanje korupcije i njen utjecaj na saldo migracija u razdoblju od 2008. do 2019. dolazi se do jake pozitivne korelacije.

Istraživanje 1. Korupcija u Hrvatskoj i saldo migracije 2008. – 2019.

Regression Results					
Dependent: Migration balance		R = 0,65862908	F = 7,661363	R^2= 0,43379227	df = 1,10
No. of cases: 12	Adjusted	R^2= 0,37717149	p = 0,019858	Std. error of estimate: 8462,0467123	
Intercept:	-80138,33105	Std. error: 32307,38	t(10) = -2,480	p = 0,0325	**CPI b*= 0,659**

Dakle, manji nivo korupcije ima jaku pozitivnu korelaciju s negativnim saldom migracija (više iseljenih od useljenih u Hrvatsku) u razdoblju 2008. – 2019. Odnosno, što je korupcija veća, to je negativni saldo migracija manji.

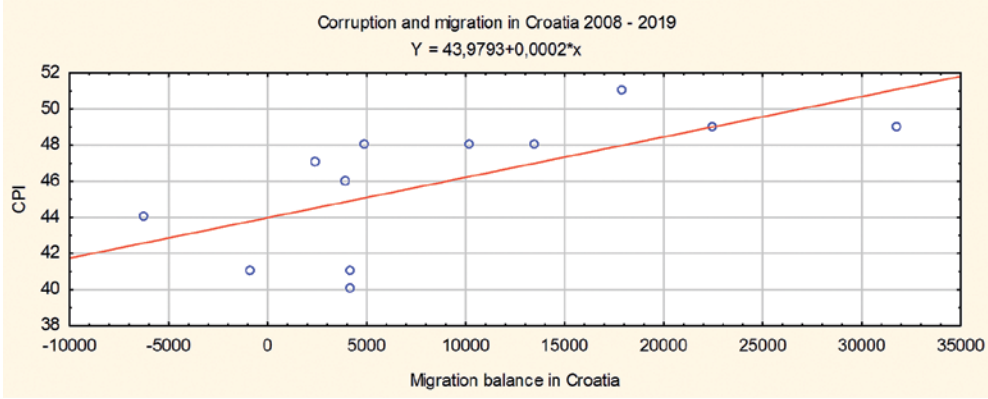

Istraživanje 2. Korupcija i iseljavanje iz Hrvatske

Regression Results					
Dependent: Emigration		R = 0,67774907	F = 8,496042	R^2= 0,45934381	df = 1,10
No. of cases: 12	Adjusted	R^2= 0,40527819	p = 0,015437	Std. error of estimate:10412,006512	
Intercept:	-91303,82192	Std.Error: 39752,17	t(10) = -2,297	p = 0,0445	**Var2 b*= 0,678**

Dakle, s obzirom na korelaciju od 0,678 manji nivo korupcije ima jak pozitivan utjecaj na broj iseljenih hrvatskih građana u razdoblju 2008. – 2019. Odnosno, što je manja korupcija, to je bitno veće i ukupno iseljavanje.

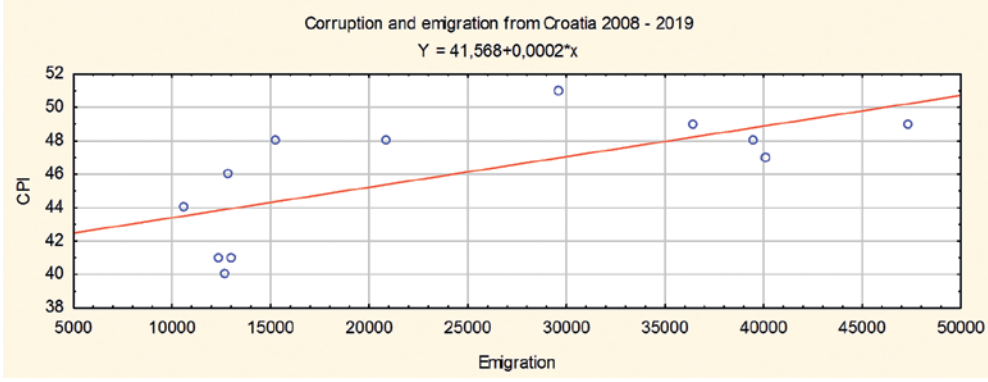

Istraživanje 3. Korupcija i useljavanje u Hrvatsku 2008. – 2019.

Regression Results					
Dependent: Imigration		R = 0,24291324	F = 0,6270698	R^2= 0,05900684	df = 1,10
No. of cases: 12	Adjusted	R^2= -0,03509248	p = 0,446809	Std. error of estimate: 8747,1210823	
Intercept:	-11165,49087	Std.Error: 33395,77	t(10) = -0,3343	p = 0,7450	**Var2 b*= 0,243**

Dakle, manji nivo korupcije ima slabu pozitivnu korelaciju s brojem useljenih građana u Hrvatsku u razdoblju 2008. – 2019. Odnosno, pad korupcije neznatno utječe na pad useljavanja, tj. može se reći da nisu u vezi, što ukazuje na potrebu dodatnih istraživanja vezanih za razloge useljavanja.

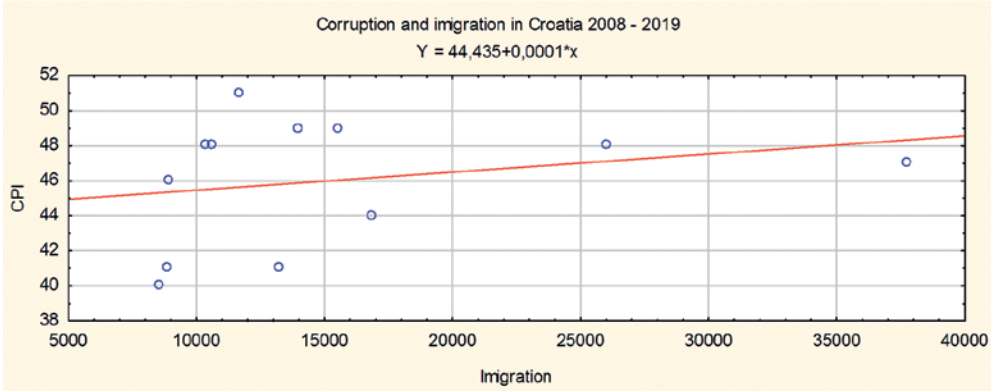

Istraživanje 4. Korupcija i stopa rasta BDP-a u Hrvatskoj 2008. – 2019.

Regression Results					
Dependent: GDP growth rate		R = 0,65189831	F = 7,390440	R^2 = 0 ,42497140	df = 1,10
No. of cases: 12	Adjusted	R^2= 0,36746854	p = 0,021615	Std. error of estimate: 2,475021563	
Intercept:	-25,25673516	Std.error: 9,449425	t(10) = -2,673	p = ,0234	**Var2 b*= 0,652**

Dakle, manji nivo korupcije ima jaku pozitivnu korelaciju sa stopom rasta BDP-a u Hrvatskoj u razdoblju 2008. – 2019. Odnosno, rast korupcije bitno utječe na pad BDP-a u Hrvatskoj.

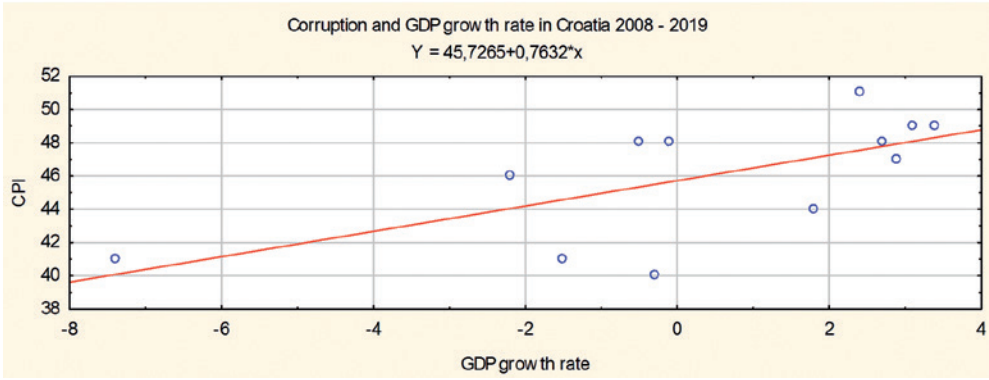

Istraživanje 5. Korelacija stope rasta BDP-a u Hrvatskoj i Njemačkoj 2008. – 2019.

Regression Results					
Dependent: Var1		R = 0,63123747	F = 6,624019	R^2 = 0,39846074	df = 1,10
No. of cases: 12	Adjusted	R^2 = 0,33830681	p = 0,027713	Std. error of estimate: 2,531431931	
Intercept:	-0,591570533	Std.Error: 0,8186766	t(10) = -0,7226	p = 0,4865	**Var2 b*= 0,631**

Dakle, stope rasta BDP-a u Hrvatskoj i Njemačkoj imaju jaku pozitivnu korelaciju u razdoblju 2008. - 2019. (Njemačka je jedan od najvažnijih hrvatskih vanjskotrgovinskih partnera). Odnosno, korupcija u Hrvatskoj ima bitnog odraza na odnos Njemačke prema Hrvatskoj, a s obzirom na snažan ekonomski utjecaj njemačkog gospodarstva na hrvatsko, to je BDP u Hrvatskoj bitno povezan s BDP-om u Njemačkoj. Stabilnost njemačke ekonomije dobar je oslonac za hrvatsku ekonomiju, ali korupcija to ugrožava.

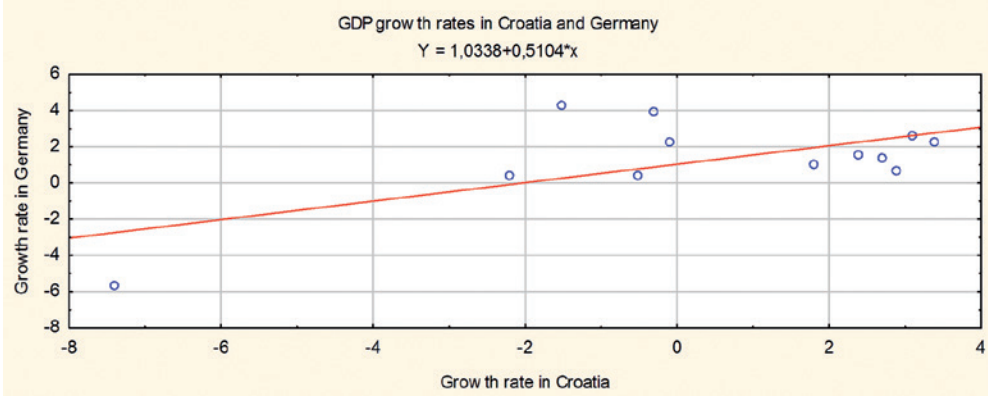

Iz prikazanih pet istraživanja koja se uglavnom odnose na povezanost korupcije s fenomenom migracije, bilo useljavanja ili iseljavanja, vidljivo je da je veza, odnosno korelacija snažna. Izuzetak je useljavanje stranog stanovništva koje raste iz godine u godinu. Očito je da useljenici ne mare za korupciju u Hrvatskoj jer im je ekonomski interes i sigurnost važnija. Veći dio useljenih građana još nisu integrirani u hrvatsko društvo i ne reagiraju na probleme kao što reagiraju Hrvati koje najviše pogađa korupcija i njene posljedice te reagiraju na korupciju nezadovoljstvom, ali i iseljavanjem. Posljednje istraživanje je pokazalo snažnu povezanost njemačke i hrvatske ekonomije o čemu treba voditi računa, posebno u sferi hrvatske ekonomske politike, kao i politike i ciljeva makro ekonomskog odlučivanja.

Zaključak

Kao što se vidi iz istraživanja, korupcija je duboko ukorijenjena u hrvatsko društvo te je postala oblik podsustava koji potkopava hrvatsku ekonomiju, a posebno poduzetništvo. Rezultati korupcije očituju se snažno u sporom gospodarskom rastu,

promatrano kroz rast BDP-a, ali ono što je posebno loše je demografska erozija Hrvatske. Procjene po kojima je u Hrvatsku potrebno prosječno useljavanje od oko 20.000 novih stanovnika i radnika realne su, ali uz njih je svakako potrebno zaustaviti odlazak mladih obrazovanih ljudi iz Hrvatske. Posebno kod populacije obrazovanih ljudi osobni dohodak nije primaran već uvjeti razvoja i istraživanja, a koji su zbog niskog ulaganja u znanost i istraživanja znatno ispod nivoa prosječnog ulaganja u EU.

Provedenim istraživanjem utvrdili smo da je korupcije snažno povezana s negativnim saldom migracija u Hrvatskoj te da, zanimljivo, manji nivo korupcije ima jak pozitivan utjecaj na broj iseljenih hrvatskih građana u razdoblju 2008. – 2019. S druge strane manja korupcija je povezana s većim iseljavanjem u navedenom razdoblju. Nadalje, manji nivo korupcije ima slabu pozitivnu povezanost s brojem useljenih građana, odnosno pad korupcije neznatno utječe na pad useljavanja, pa u tom smislu postoje razlozi i za dodatnim istraživanjima vezanim za razloge useljavanja. Suzbijanje korupcije i njezino snižavanje utječe snažno na povećanje stope rasta BDP-a u Hrvatskoj što je važno za izvršnu vlast jer se gospodarski rast ne može poticati samo „klasičnim“ sredstvima gospodarske politike. Povezanost niže razine korupcije i većeg gospodarskog rasta u Njemačkoj je značajan pokazatelj upravo stoga što postoji snažan ekonomski utjecaj njemačkog na hrvatsko gospodarstvo pa stabilnost njemačke ekonomije može biti posredno oslonac za hrvatsku ekonomiju,

Literatura

Knjige i članci:

1. „Analiza demografskih kretanja u Hrvatskoj“, University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
2. Abed, G. T. & Davoodi, H. R., Corruption, Structural Reforms, and Economic Performance in the Transition Economies, in: George T. Abed and Sanjeev Gupta (Ed.): Governance, Corruption, & Economic Performance, International Monetary Fund, Publication Services, Washington, D.C.; 2002, pp. 489-537.
3. Aidt, T., J. Dutta, and V. Sena, Governance Regimes, Corruption and Growth: Theory and Evidence, Journal of Comparative Economics, 2008, 36, 195-220.
4. Alica Wertheimer-Baletić: „Demografska teorija, razvoj stanovništva Hrvatske i populacijska politika“ (Izbor radova) Meridijani, Samobor 2017., str. 121. Rock, M. T. And H. Bonnett, The Comparative Politics of Corruption: Accounting for the East Asian Paradox in Empirical Studies of Corruption, Growth and Investment, in: World Development, 2004, 32 (6): pp. 999-1017.

5. Barreto, Raul A., Endogenous Corruption, Inequality and Growth: Econometric Evidence, School of Economics, Adelaide University, Working Paper, 2001, No. 01-2, Adelaide.
6. Barro, R.J., Economic Growth in a Cross Section of Countries, Quarterly Journal of Economics, 1991, 106(2), 407-443
7. Baumol, W.J., Entrepreneurship: Productive, Unproductive, and Destructive, Journal of Political Economy, 1990, 98(5), 893-921.
8. Baumol, W.J., On Entrepreneurship, Growth and Rent-seeking: Henry George Updated, The American Economis, 2004, 48(1), 9-16.
9. Brumm, H.J., Rent Seeking and Economic Growth: Evidence from the States, Cato Journal,1999,19(1), 7-16.
10. Brunetti, A., Political Variables in Cross-Country Growth Analysis, in: Journal of Economic Surveys, 1997, 11 (2); pp. 163-190.
11. Cavalli-Sforza, L. L. & A.W.F. Edwards. 1965. Analysis of human evolution. pp. 923–933 in Genetics Today. Proceedings of the XI International Congress of Genetics, The Hague, The Netherlands, September 1963, volume 3, ed. S. J. Geerts, Pergamon Press, Oxford
12. Cole, I.M., & Chawdhry, M.A., Rent-Seeking and Economic Growth: Evidence from a Panel of U.S. States, Cato Journal, 2002, 22(2), 211-225.
13. Guetat, I., The Effects of Corruption on Growth Performance of the MENA Countries, Journal of Economics and Finance, 2006, 30(2), 208-221.
14. Gyimah-Brempong, K., Corruption, Economic Growth, and Income Inequality in Africa, in: Economics of Governance, 2002,3 (3); pp. 183-209.
15. Islam, A., Economic Growth and Corruption Evidence from Panel Data, in: Bangladesh Journal of Political Economy, 2004, 21 (2); pp. 185-198.
16. Ivan Sarić, dipl.iur., doktorand: „Sustav minimalne plaće u Europskoj uniji“, Sveučilište u Osijeku, 2013.
17. Kaufmann, D., Kraay, A. and P. Zoido-Lobaton, (1999), Aggregating 18 Governance Indicators, World Bank, Policy Research Working Paper,1999, No. 2195, Washington, D.C.
18. Leite, C. and Weidmann, J., Does Mother Nature Corrupt? Natural Resources, Corruption, and Economic Growth, in: George T. Abed and Sanjeev Gupta (Ed.): Governance, Corruption, & Economic Performance, International Monetary Fund, Publication Services, Washington, D.C.;2002, pp. 159-196.
19. Li, H., Xu, L. C. and Zou, H.F., Corruption, Income Distribution, and Growth, in: Economics and Politics, 2000, 12 (2); pp. 155-182.

20. Lui, F. and I. Ehrlich, Bureaucratic Corruption and Endogenous Economic Growth, Journal of Political Economy, 1999, Vol 107, No 6: 270-293
21. Lui, F.T., Three aspects of corruption, Contemporary Economic Policy, 1996, 14 (3): 26-29
22. Mauro, P., Corruption and Growth, Quarterly Journal of Economics, 1995, 110, 3, 681-712.
23. Mauro, P., The Effects of Corruption on Growth, Investment, and Government Expenditure, International Monetary Fund, IMF Working Paper WP/96/98,1996, Washington, D.C.
24. Meon, P-G and Sekkat, K., Does Corruption Grease or Sand the Wheels of Growth?, in: Public Choice, 2005, 122 (1/2): pp.69-97.
25. Mo, P. H., Corruption and Economic Growth, in: Journal of Comparative Economics, 2001,29 (1); pp. 66-79.
26. Murphy, K., A. Shleifer, and R. Vishny, Why is Rent Seeking so Costly to Growth?, AER Papers and Proceedings, 1993, 83, 409-14.
27. Neeman, Z., Paserman, D., and Simhon, A. (2004), Corruption and Openness, Department of Economics, Hebrew University, Working Paper, 2004, No. 353, Jerusalem.
28. Pellegrini, L., and R. Gerlagh, Corruption's Effect on Growth and its Transmission Channels, Kyklos, 2004, 57, 429-456.
29. Sachs, J.D., and A.M. Warner, Sources of Slow Growth in African Economies, Journal of African Economics, 1997 6, 335-376.
30. Shleifer, A. and R. Vishny, Corruption, Quarterly Journal of Economics, 1993, 108 (3), pp. 599-617.
31. Welsch, H., Corruption, Growth, and the Environment: a Cross-Country Analysis, in: Environment and Development Economics, 2004, 9 (5); pp. 663-693.

Drugi dokumenti:

1. Priopćenje Državnog zavoda za statistiku RH: Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2018.

Internet:

2. Eurostat: Hrvatska pri vrhu po broju visokoobrazovanih građana koji odlaze – narod.hr (posjećeno 26. 12. 2020.)
3. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction (posjećeno 26. 12. 2020.)

4. https://www.dzs.hr (posjećeno 26. 12. 2020.)
5. https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2020/October/weo-report?c=960,134,&s=NGDP_RPCH,&sy=1999&ey=2020&ssm=0&scsm=1&scc=0&ssd=1&ssc=0&sic=0&sort=country&ds=.&br (posjećeno 26. 12. 2020.)
6. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_emi4ctb&lang (posjećeno 26. 12. 2020.)
7. www.migracija | Hrvatska enciklopedija (posjećeno 26. 12. 2020.)

Corruption in the function of Croatian migration

Abstract

Corruption is, without exception, a generally recognized evil of every national economy and its inevitable fact. Basically, all research papers, which deal with corruption and its effects, highlight many negative effects of corruption that undermine a national economy and prevent faster economic development. Given this fact, elite international and European agencies rank national economies according to the impact of corruption on the economic flows of a country. On that list, mainly two groups of economies that are being undermined by corruption are founded, i.e. economies in transition and developed economies. Such a ranking already shows that corruption is less present in developed economies, while in economies in transition the presence of corruption is one of the fundamental reasons for the slower dynamics of economic development, as well as the level of development. However, no negative phenomenon is absolutely negative and thus corruption has a positive effect on certain social, political, and economic conditions. Therefore, this research is focused on the analysis and assessment of the direction and form of the impact of corruption on migration. That is, the research task is to assess and determine the impact of corruption on various characteristics of migration, intending to determine the positive impact, which is now difficult to determine. Therefore, the research hypothesis is relatively vague, and it states that there is a positive impact of corruption on some of the characteristics of population migration.

Keywords: *corruption, migration, economies in transition, economic and political interests, national system*

Marita Brčić Kuljiš
Filozofski fakultet, Sveučilište u Splitu
mbrcic@ffst.hr

Upravljanje ljudskim migracijama u kontekstu Foucaultove biopolitike

Sažetak

Globalni kompakt o sigurnim, uređenim i regularnim migracijama ili tzv. Marakeški sporazum je, unatoč brojnim kontroverzama, pogotovo u pogledu zadiranja u suverenost država, podržan krajem 2018. godine, a zagovara bolje upravljanje ljudskim migracijama koje bi trebale biti na dobrobit svih.

O tome da će 21. stoljeće biti stoljeće migracija pisali su i govorili H. Arendt, ali i M. Foucault koji je komentirajući vijetnamske izbjeglice 1979. izjavio: „Problemi izbjeglica nagovještaj su velikih migracija 21. stoljeća". Globalne migracije danas su neupitni društveni fenomen, a globalizacija migracija izaziva i u pitanje dovodi niz koncepata koji su bili prihvaćeni kao sigurni i jasni (ljudska prava, nacionalna država, suverenost, liberalna demokracija). Oni sve češće pokazuju svoju ispraznost, nedorečenost i formalnost. U ovom ćemo izlaganju predstaviti koncept upravljanja ljudskim migracijama u kontekstu Foucaultove biopolitike. Foucault biopolitiku shvaća kao artikulaciju moći države da upravlja svojom populacijom/svojim državljanima. Preduvjet realizacije biopolitike je stanovništvo (narod), nacionalna država (politička kultura) i liberalna demokracija (legitimitet). U tom procesu vladanja ona se koristi znanstvenim dosezima demografije, statistike, epidemiologije itd. s ciljem ostvarenja biomoći. Biomoć je po Foucaultu suverena moć s ciljem, među ostalim i kontrole stanovništva, jer svaki oblik naglog i neprirodnog prirasta npr. migracijama iz drugačijih kultura dovodi u pitanje temelje suverenosti i nacionalne države.

Ključne riječi: *Biopolitika, biomoć, Foucault, Globalni kompakt, upravljanje ljudskim migracijama*

Uvod

U svom tekstu „The Factors That Make and Unmake Migration Policies“ S. Castles (2004, str. 854) navodi kako je najveći izazov upravljanja migracijama upravo kontradikcija između nacionalne logike o kontroli migracija i transnacionalne logike o međunarodnim migracijama u epohi globalizacije. Takve pretpostavke ne iznenađuju s obzirom na to da globalne migracije svojim intenzitetom izazivaju suverenost nacionalnih država. Međutim, postojanje granica ne zaustavlja migracije, a pogotovo danas kada je globalizirani svijet, kako navodi Z. Bauman (1998, str. 77), u pokretu.

O tome da će 21. stoljeće biti stoljeće migracija pisali su i govorili H. Arendt (2015), ali i M. Foucault (2015) koji je komentirajući vijetnamske izbjeglice 1979. izjavio: „Problemi izbjeglica nagovještaj su velikih migracija u 21. stoljeću“. Globalne migracije su danas neupitni društveni fenomen, a globalizacija migracija u pitanje dovodi niz koncepata koji su (bili) prihvaćeni kao sigurni i jasni (ljudska prava, nacionalna država, suverenost, liberalna demokracija). Oni sve češće pokazuju svoju ispraznost, nedorečenost i formalnost.

Prema statističkim podatcima koje iznosi *Međunarodna organizacija za migracije* (IOM -Migration Data Portal, 2019), u svijetu je preko 270 milijuna migranata. S ciljem postizanja zajedničkog stava o migracijama na svjetskoj razini donesen je *Globalni kompakt o sigurnim, uređenim i regularnim migracijama*[1] (*Globalni kompakt*) ili tzv. Marakeški sporazum koji su 2018. godine prihvatile 164 države (Australija, Mađarska, Austrija, Belgija, Italija, SAD su odustale od sporazuma). U svojim temeljnim načelima navedeni sporazum naglasak stavlja na „bolje upravljanje migracijama“. Naglašava se kako *Globalni kompakt* predstavlja pravno neobvezujući okvir za suradnju, dakle poštuje se suverenost država, ali se jasno daje do znanja da je situacija s migracijama takva da se „nijedna država sama za sebe ne može suočiti s migracijama“. Temeljni je cilj *Globalnog kompakta* „neka migracije budu na dobrobit svih“, a sredstvo ili sredstva za ostvarenje navedenog cilja su „odvijanje migra-

[1] „Ovaj Globalni kompakt počiva na ciljevima i načelima Povelje Ujedinjenih naroda. On također počiva na Općoj deklaraciji o ljudskim pravima; Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima; Međunarodnom paktu o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima; drugim temeljnim međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima; Konvenciji Ujedinjenih naroda protiv transnacionalnog organiziranog kriminaliteta, uključujući Protokol za sprječavanje, suzbijanje i kažnjavanje krijumčarenja ljudi, posebice žena i djece, te Protokol protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i zrakom; Konvenciji o ropstvu i Dopunskoj konvenciji o ukidanju ropstva, trgovine robljem i ustanova i prakse sličnih ropstvu; Okvirnoj konvenciji Ujedinjenih naroda o klimatskim promjenama; Konvenciji Ujedinjenih naroda za suzbijanje dezertifikacije; Pariškom ugovoru ; konvencijama Međunarodne organizacije rada o promicanju dostojanstvenog rada i migracija radne snage ; kao i na Agendi za održivi razvoj do 2030.; Akcijskom planu iz Addis Abebe; Sendajskom okviru za smanjenje rizika od katastrofa, te Novoj urbanoj agenda“ (Globalni kompakt, 2018).

cija uz odgovarajuće informacije te planski i dogovoreno“. Riječ je o pravnom okviru za upravljanje migracijama. Navedeni dokument, kao dogovoreni ishod međuvladinih pregovora, formalno gledajući, ima dobre pretpostavke jer teži sigurnim, uređenim i regularnim migracijama te nastoji zaštititi migrante, ali i pravo suverene države na vlastitu migracijsku politiku. I tu zapravo dolazi do spora. *Globalni kompakt* podupire suverenitet država po pitanju migracijskih politika, ali i prava migranata na migriranje.

Kada se govori o upravljanju migracijama, zapravo je riječ o upravljanju ljudima, dakle ljudima koji su migranti. Iz ove se rasprave isključuju izbjeglice, a u *Globalnom kompaktu* se navodi „Izbjeglice i migranti, imaju pravo na ista opća ljudska prava i temeljne slobode... Međutim, migranti i izbjeglice su različite skupine na koje se odnose različiti pravni okviri... Ovaj *Globalni kompakt* odnosi se na migrante i predstavlja zajednički okvir suradnje koji obuhvaća migracije u svim njihovim dimenzijama.“[2]

U ovom ćemo radu predstaviti relaciju upravljanja ljudskim migracijama u kontekstu biopolitike M. Foucaulta. Iako migracije, kako navodi Fassin (2001), nisu bile predmet Foucaultova interesa, postoje analize[3] koje smatraju kako nam Foucaultovi koncepti: bio-moć, biopolitika i *governmentality*[4] (guvernmentalizam/upravljanje) mogu poslužiti za bolje razumijevanje koncepta „upravljanje migracijama“.

Na samom početku sasvim ćemo kratko pojasniti na što se konkretno odnosi upravljanje ljudskim migracijama i kako je ono, s obzirom na način ustrojstva svijeta, postojanje nacionalnih država, ljudskih prava te nepostojanje globalne vlade, uopće zamišljeno.

Upravljanje ljudskim migracijama

Martin Geiger i Antoine Pécoud (2012) navode kako se koncept „upravljanje migracijama“ od 90-ih godina 20. stoljeća sve češće koristi za pojašnjenje i obrazloženje različitih inicijativa koje se odnose na međunarodne migracije i mobilnost ljudi, a s ključnom pretpostavkom prihvaćanja migracija ljudi kao normalnog društvenog procesa.

---

[2] *Globalni kompakt o izbjeglicama* donesen je 2018. godine.

[3] Već postoji niz autora koji su potvrdili povezanost Foucaultove teorije i teorije migracija. Tyler (2010); Vaughan-Wiliams (2010); Fassini (2001); Lemke (2001); Agier (2006); Kalm (2010) itd. Vidi u Walters, W. (2015). Reflections on Migration and Governmentality. https://movements-journal.org/issues/01.grenzregime/04.walters--migration.governmentality.html

[4] Pojam koji se na hrvatski jezik prevodi kao guvementalizam ili upravljaštvo odnosno guvermentalizam/upravljanje. Dalje u tekstu ću koristiti pojam upravljanje.

Koncept „upravljanje migracijama“ prvi je javno upotrijebio B. Ghosh 1993. godine (Geiger i Pécoud, 2010, str. 2) u svom odgovoru pod naslovom „Movements of People: The Search for a New International Regime“ koji je uputio *Commission on Global Governance* (Povjerenstvu UN-a za globalno upravljanje) na njihovo pitanje kako postupiti u razdoblju novonastale migracijske situacije koja se pojavila nakon *hladnog rata*. Prema Ghoshu, upravljanje migracijama je trebalo osigurati uređenost i predvidljivost kretanja ljudi te osigurati ravnotežu interesa ishodišnih i odredišnih država i, naravno, migranata (Ghosh, 2000, str. 1). Ono što je u to vrijeme, a i kasnije predstavljalo najveći problem po pitanju migracija bila je, u usporedbi s drugim područjima međunarodnih odnosa, niska razina institucionalne suradnje, odnosno nije postojala organizacija UN-a koja se bavila isključivo migracijama (Kalm, 2010, str. 21). Migracijska politika je bila predmetom državne politike.

Međutim, povećana mobilnost ljudi, zajedno s ostalim globalizacijskim procesima 20. i početka 21. stoljeća, sve je više ukazivala na nužnost sustavnog promišljanja o upravljanju migracijama, a sve s ciljem da se migracije transformiraju u uređeniji, predvidljiviji i upravljiviji proces i učini korisnim za sve uključene dionike (Geiger i Pécoud, 2010, str. 2). To je podrazumijevalo, kako navode Geiger i Pécoud (2010), „reguliranu otvorenost“ prema potrebnim ekonomskim migracijama, ali s jasnim smjernicama koje bi regulirale neregularne migracije koje za sobom povlače krijumčarenje i trgovanje ljudima, nesigurnost i opasnosti od deportacije itd. Gledajući političke dionike, ni liberali, odnosno preciznije kazano libertarijanci, a ni konzervativci, nisu bili pretjerano oduševljeni konceptom upravljanja migracijama. Libertarijanci, uključujući liberalne ekonomiste, ne preferiraju izraz upravljanje, jer vjeruju u slobodan protok ljudi, bez ikakvih ograničenja za pojedince na svjetskom tržištu (Ghosh, 2012, str. 26). Na suprotnom kraju, zagovornici državnog suvereniteta i drugi restrikcionisti po pitanju imigracije odbijaju koncept upravljanja, ali zagovaraju pravo na jednostranu kontrolu granica (Ghosh, 2012, str. 26).

S obzirom na složenost samog koncepta „upravljanja migracijama“ ovdje ćemo se osloniti na model koji je 2000. ponudio Ghosh, a riječ je o modelu koji je izgrađen na tri stupa (preuzeto iz Geiger i Pécoud, 2010, str. 3):

1. uskladiti politike i interese svih država koje se bave migracijama
2. donijeti novi međunarodni okvirni sporazum o globalnoj mobilnosti i migracijama
3. aktivirati ulogu međuvladine i nevladine organizacije u procesu donošenja migracijskih politika.

Taj koncept Ghosh dodatno pojašnjava u tekstu koji je objavio 2007. godine, a u kojem se najviše usmjerava na ekonomske migrante smatrajući kako i ishodišne i odredišne zemlje imaju problema s migracijama (emigracijom i imigracijom). Prema

pojašnjenju, potrebno je, s jedne strane, pronaći način uklanjanja negativnih posljedica na zemlje s izraženom emigracijom (problem demografije i *odljev mozgova*), a s druge strane smanjiti pritisak neregularnih migracija, ali povećati mogućnosti za legalnu imigraciju u skladu s tržištem rada, socijalnom sigurnošću i demografskim potrebama zemalja primateljica te njihovom socijalnom apsorpcijskom sposobnošću (Gosh, 2007, str. 303). Politički diskursi na nacionalnoj i regionalnoj razini teže migracijama pristupiti u smislu interesa i ciljeva dotične nacije ili regije. Nasuprot tome, diskurs globalnih aktera ili, preciznije kazano, globalnog civilnog društva u nastajanju uzima u obzir potrebe i dobrobit i ishodišnih i odredišnih zemalja, ali i samih migranata.

Uspostava međunarodne suradnje u konceptu „upravljanja migracijama" nailazi na prepreke jer u pogledu ovlaštenja za kontrolu migracija prvenstvo ima nacionalna država, a takav se stav zastupa i u *Globalnom kompaktu* (2018).

Globalni kompakt potvrđuje suvereno pravo država da odrede svoju nacionalnu migracijsku politiku, kao i njihovo pravo da upravljaju migracijama u okviru svoje nadležnosti, u skladu s međunarodnim pravom. U okviru svoje suverene nadležnosti, države mogu razlikovati regularan i neregularan migracijski status, uključujući i kroz vlastite zakonodavne i strateške mjere za provedbu Globalnog kompakta, uzimajući u obzir različite nacionalne stvarnosti, politike, prioritete i uvjete za ulazak, boravak i rad, u skladu s međunarodnim pravom. (Globalni kompakt, 2018).

To zapravo znači kako su države i dalje odgovorne za upravljanje migracijama na svom teritoriju te sukladno tome imaju pravo oblikovati vlastite (i)migracijske politike, dok nevladine organizacije djeluju kao savjetodavne najčešće po pitanju zaštite prava migranata.

Perspektiva upravljanja migracijama se često predstavlja holistički jer migracije sagledava iz različitih perspektiva, ali i razotkrivajući ideju da države nisu same u upravljanju migracijama, odnosno da upravljanje migracijama zagovara intenzivnu suradnju među državama, ali i s ostalim akterima (poput međuvladinih agencija, međunarodnih i nevladinih organizacija, think tankova i stručnjaka) (Geiger i Pécoud, 2012, str. 11). Tijekom godina sve se veći broj međunarodnih organizacija aktivira na području migracije iz svojih perspektiva (Kalm, 2010, str. 24), a ključnu ulogu imaju nevladine i međuvladine institucije (IGOs, INGOs. NGOs), ali i međudržavne organizacije kao što je Europska komisija, nove specijalizirane agencije (poput Frontexa), stručnjaci itd. Najpoznatija organizacija na svjetskoj razini zasigurno je *Međunarodna organizacija za migracije* (IOM) osnovana 1951. godine kao *Privremeni međuvladin odbor za kretanje migranata iz Europe* (PICMME). Danas takve nevladine organizacije djeluju kao akteri civilnog društva na globalnoj razini.

Vidjeli smo kako globalizacija ne smanjuje migraciju, već je pojačava. To je djelomično zbog trajnih ekonomskih razlika između bogatih i siromašnih regija svijeta, ali i zbog povećane svijesti o tim nejednakostima prouzrokovane razvojem informacijske i komunikacijske tehnologije, kao i zbog globalnog dosega medija (Tacoli 2005). Drugi važan čimbenik je dostupnost sredstava za prevladavanje razlika, uključujući poboljšani i jeftiniji prijevoz, kao i uspostavu migrantskih mreža i rad migracijske industrije (legalne ili ilegalne (Castles, 2004, str. 859)), koji olakšavaju kretanje i čini se da prkose svakom političkom naporu da se to spriječi (Kalm, 2010, str. 32-33). U tom kontekstu potrebno je, kako navodi C. Tacoli (2005), voditi računa i o načinima uklanjanja temeljnih uzročnika ekonomskih migracija, odnosno o ublažavanju razine siromaštva u ishodišnim zemljama. Velike ekonomske nejednakosti juga i sjevera jamče kako će se migracije nastaviti, a loša demografska slika sjevera kako će postojati potreba za ekonomskim migrantima u dogledno vrijeme. (Ekonomski) migranti se sele tamo gdje postoji potražnja za radnicima, ali ako su imigranti „ilegalni“ zbog restriktivnih migracijskih politika, oni su u nepovoljnom položaju na tržištu rada i žrtve iskorištavanja. *Globalni kompakt* (2018), ali i koncept „upravljanje migracijama“ pokušavaju ponuditi rješenja i za taj gorući problem. Osim navedenog, „upravljanje migracijama“, kako navode Geiger i Pécoud (2010), također je povezano s nizom praksi koje uključuju: borbu protiv trgovine ljudima; osposobljavanje državnih službenika u tranzitu i odredišnim zemljama po pitanju neregularne migracije i kontrola granica; razvoj migracijskih politika u zemljama u kojima nedostaju strategije na terenu (ili migracije ne smatraju ključnim prioritetom); povratni programi migracije, bilo prisilni ili dobrovoljni; razvojni projekti usmjereni na jačanje pozitivnog učinka migranata, dijaspore i doznaka na regije porijekla itd. (Geiger i Pécoud, 2010, str. 6).

Ono čemu danas svjedočimo je sukob dviju moćnih sila: rastući emigracijski pritisak s jedne strane i sve manje mogućnosti za legalni ulazak, posebno za niskokvalificirane radnike. Učinkovito upravljanje migracijama nastoji dovesti ovu neusklađenost u neku vrstu dinamičke ravnoteže ili harmonije. Da bismo to postigli trebaju nam sveobuhvatnije i proaktivnije akcije na oba kraja toka, a ne samo jednostrana i restriktivna kontrola. (Gosh, 2012, str. 26).

Prema mnogim zagovornicima upravo bi koncept „upravljanja migracijama“, kao pragmatičan scenarij srednjeg puta, predstavljao najbolji kompromis između neostvarivih zamisli i otvorenih i zatvorenih granica (Geiger i Pécoud, 2012: 13).

Koncept upravljanja u Foucaultovoj biopolitici

Iako migracije, kako smo i naveli u *Uvodu*, nisu bile predmetom Foucaultova istraživanja, neupitno je da nam njegovi koncepti kao što su „bio-moć“, „biopoli-

tika“ i „upravljanje“ mogu poslužiti za bolje razumijevanje koncepta „upravljanje migracijama“.

U svojim predavanjima o genealogiji moderne države, Foucault je predstavio pojam „upravljanje“. Riječ je o pojmu, kako nam pojašnjava M. Dean (2010), u kojem se spajaju dva pojma: *guvern* (upravljanje) i mentalitet. Spajanjem navedenih pojmova u pojam „upravljanje“, Foucault naglašava međusobnu ovisnost upravljanja i mentaliteta koji podupire to upravljanje (Lemke, 2002, str. 2). Drugim riječima, riječ je o vlasti koja djeluje na objekt/subjekt upravljanja kroz razne tehnike za kontrolu, normalizaciju i oblikovanje ponašanja ljudi. Stoga koncept „upravljanje“ identificira odnos između vladavine države (politika) i vladavine sobom (moral), odnosno konstrukcije subjekta (genealogija subjekta) s formiranjem države (genealogija države) (Lemke, 2002, str. 2-3). Zajedno su shvaćeni kao oblik političke racionalnosti.

U Foucaultovoj teoriji politička racionalnost teži oblikovanju mentaliteta u skladu s dominantnom formom znanja u društvu ili *epistemi*. To oblikovanje, kako ćemo vidjeti, nije jednosmjerno. Prema Deanu (2010, str. 24) mentalitet se može objasniti kao uvjet mišljenja i stoga često nije podložan propitkivanju od strane onih koji ga posjeduju. Proces internalizacije pravila ponašanja (odgoj, okolina, znanost, mediji) osigurava stabilnost mentaliteta. Mentalitet se zato i shvaća kao internalizirano poštivanje autoriteta koji se temelji na racionalnim (znanje eksperata) i iracionalnim sadržajima (mitovi i imaginacije), a koji će dominirati, ovisi o društvenoj situaciji (Dean, 2010, str. 24).

Prema Foucaultu (2009, str. 502), upravljanje je režim moći koji je uspostavljen u 18. stoljeću pojavom nacionalne države, a koji za cilj ima populaciju na određenom teritoriju, političku ekonomiju kao formu znanja i sredstva sigurnosti potrebna za realizaciju režima moći. Međutim, moć nije utemeljena po sebi ili generirana sama po sebi (Foucault, 2009, str. 17) već je riječ o općoj strategiji moći koja se oblikuje kroz skup mehanizama i procedura. Ta opća strategija moći sadržava tri modela moći: kazneni sustav (od srednjeg vijeka do 17. stoljeća), disciplinsku moć (do 18. stoljeća) i sigurnosnu moć (od 18. stoljeća). Međutim, sva tri modela su kontinuirano prisutna u društvenom sustavu, odnosno kako Foucault kaže, postoji korelacija među njima (2009, str. 22). Analizom tih mehanizama i procedura, prema Foucaultu (2016, str. 18), otvara se prostor za analizu prodiranja moći u sve aspekte društva i to s pozicije istine.

Da bismo još bolje razumjeli Foucaultov koncept upravljanja, potrebno je pojasniti pojmove koji mu prethode, ali ga i uvjetuju, a riječ je o biopolitici i biomoći.

Muller (2017, str. 3) navodi kako su upravljanje i biopolitika kulminacija Foucaultove misli. Zapravo, kada se sagleda ukupnost Foucaultova rada, onda nam postaje jasno kako čitav njegov misaoni razvoj – arheologija, genealogija i etika – vodi razvoju

koncepta biopolitike shvaćenog kao upravljanje, a koji se provodi kroz biomoć (Liesen i Walsh, 2012, str. 5). Arheologija je pristup koji Foucault koristi kako bi otkrio trajni, nužni i složeni odnos između moći i znanja kroz povijest (Foucault, 2002). Za Foucaulta arheologija nije opis povijesti ideja (Foucault, 2002, str. 152), već istraživanje kako su episteme/znanja/režimi moći oblikovali diskurzivni koncept političkih kultura u prošlosti, a da bismo mogli bolje razumjeti političku kulturu u kojoj mi živimo (Foucault, 2002, str. 211). Genealogija pak uključuje kritičko ispitivanje epistema (režima moći/istine) (Liesen i Walsh, 2012, str. 5.). Genealog ili kako Foucault kaže genealoška skupina analizira tri elementa: kako nastaju nizovi diskursa, unatoč ili uz pomoć postojećih sustava ograničenja; postoje li posebne norme za svaki; i kakvi su bili njihovi uvjeti pojavljivanja, rasta i varijacija (Foucault, 1972, str. 231). Što se tiče etike, Foucaultu (1994) smatra kako etika ne traži neki transcendentni moralni poredak, već je posljedica utjecaja postojećih diskursa istine i dinamike moći na razvoj sebstva. Ta tri aspekta Foucaultova rada - arheologija, genealogija i etika - razotkrivaju dijalektičnost modela širenja moći kroz društvo koje postiže vrhunac internalizacijom pravila ponašanja. Prema Foucaultu, osobe bivaju oblikovane i oblikuju, kreiraju i bivaju kreirane tj. formiraju i bivaju formirane u okvirima povijesnih i epistemičkih režima koje sami stvaraju (Downing, 2008). Ponašanje ljudi tako uključuje ne samo mjere koje izravno utječu na njihovo ponašanje (zakoni, sankcije, autoritet), već i neizravne i manje vidljive tehnike koje utječu na samoregulaciju i uz pomoć kojih se uspostavljaju i održavaju trajniji oblici dominacije odnosno moći (Foucault, 1994, str. 299). S obzirom na navedeno, možemo zaključiti kako upravljanje počiva na tri elementa: tehnika, znanje i ethos (Dean, 2010, str. 27).

Prema Mulleru (2017), Foucault moć vidi kao silu koja prodire u sve sfere društva i prožima sve aspekte ljudskog života, međutim, njega ne zanima što je moć, već kako se ona širi kroz društvo. Kada Foucault govori o biomoći, on zapravo govori o tome da je ljudski život u biološkom smislu postao predmetom političke strategije, odnosno opće strategije moći (2009, str. 16). Agamben (2006) nam iznosi razlikovanje dva značenja pojma život u antičkoj grčkoj: *zoe* i *bios*. *Zoe* se odnosni na prirodni život, a *bios* na formu ili način življenja koji je svojstven nekoj grupi ili pojedincu. Kada je riječ o čovjeku, smatra Agamben (2006), *bios* se odnosi na politički život pa ne treba čuditi na pojavu biomoći koja je usmjerena na ljudski život, a sve s ciljem formiranja „krotkih tijela“ kojima nije potrebna disciplina (Agamben, 2006, str. 9). Bio-moć se, shvaćena kao skup procedura i mehanizama, održava internalizacijom postulata dominantne episteme. Foucault provodi analizu tih mehanizama i procedura (u zatvorskom sustavu, psihijatrijskim ustanovama te na razini seksualnosti) da bi osigurao bolje razumijevanje svih aspekta moći u društvu. Tu su na djelu i arheologija i genealogija. U tom procesu najveću ulogu je odigrala znanost koja u određenom trenutku povijesti zamjenjuje religiju (odvajanje crkve i države), ali po nalogu

države. U tom trenutku država preuzima odgovornost za ponašanje ljudi (Foucault, 2009). Da bi se ponašanje ljudi moglo regulirati potreban je, kako Foucault smatra, suptilan pristup koji se provodi kroz nevidljive mreže moći (institucije, sustave i birokratizaciju) (Foucault, 2009, str. 442).

Prema Foucaultu, bio-moć djeluje u dvije domene: moć nad ljudskim tijelom i moć nad populacijom u cjelini. Biomoć usmjerenu na tijelo Foucault (1978) naziva „anatomo-politikom". Riječ je o moći koja je usmjerena na discipliniranje tijela i optimizaciju sposobnosti, a sve s ciljem integracije u sustave učinkovitih ekonomskih kontrola (Foucault, 1978, str. 139). Kada se bio-moć usmjerava na čitavu populaciju na scenu stupa biopolitika. Usmjerenost biopolitike na vrstu, odnosno na populaciju, sadržana je u nadgledanju „razmnožavanja, rađanja i smrtnosti, razine zdravlja, očekivanog trajanja života i dugovječnosti, uz sve uvjete koji mogu uzrokovati njihovo variranje" (Foucault, 1978, str. 139). Ukratko, kako anatomo-politika disciplinira tijelo, biopolitika preko bio-moći regulira populaciju (Liesen i Walsh, 2012, str. 6). Zajedno ta dva mehanizma, anatomo-politika i biopolitika, preko bio-moći za cilj imaju „podjarmljivanje tijela i kontrolu stanovništva" (Foucault, 1978, str. 141). Odnosno kako Agamben (2006, str. 8) navodi, politika se transformira u biopolitiku onda kada se prirodni život uključuje u mehanizme i kalkulacije državne moći. Odnosno kada „dobrovoljno ropstvo pojedinca konvergira s objektivnom moći" (Agamben, 2006, str. 11).

Iako se pojam biopolitika počeo koristiti još početkom 20. stoljeća u kontekstu biologističkog pogleda na državu, pa za vrijeme II. svjetskog rata u kontekstu eugenike i socijalnog darvinizma, odnosno 60-ih godina 20. stoljeća povezivanjem prirodnih i političkih znanosti[5], Foucault je biopolitici pristupao na drugačiji način. Najjednostavnije razumijevanje biopolitike može se pojasniti kao uporaba moći suverene države radi upravljanja stanovništvom koje se nalazi na njenom teritoriju (Foucault, 2016, str. 12-13). Prema Foucaultu, biopolitika nije dodatak ili proširenje pojma politika već novo određenje temelja moderne, suvremene politike (Paić, 2009, str. 18). To novo određenje politike oslanja se na ideju nacionalne države i svim pripadaju-

[5] Shvaćanjem biopolitike kao povezivanje političkih i prirodnih znanosti, biopolitika prvi put koristio švedski znanstvenik Rudolf Kjellen 1920. godine jer je zagovarao biologistički pogled na državu (Lemke). Taj pristup politici su koristili nacisti s ciljem unaprijeđivanja vlastitog genetskog materijala (eugenika, socijalni darwinizam itd.). Zbog izuzetno radikalnih stavova – da je npr. razlika u inteligenciji pitanje rase, pojam biopolitike se odbacuje. 1964. godine na scenu je vraća Lyton Caldwell koji navodi kako su prirodne znanosti važne za političke znanosti jer se smatra da je racionala teorija izbora ključna za razumijevanje politčkih znanosti tj. da nam okolišni elementi i socijalizacija mogu olakšati predvidejti ponašanja ljudi. U Americi su to najviše razvijali Somit i Peterson koji su za temelj političkih znanosti uzeli prirodne znanosti.

ćim idejama: suverenitet, narod (stanovništvo na određenom teritoriju) i legitimitet (liberalna demokracija). Formiranjem nacionalne države, smatra Foucault (2009), došlo je do promjene u paradigmi moći, odnosno suveren napušta *paradigmu vladanja* koja je bila utemeljena u moći nad smrću i uspostavlja *paradigmu upravljanja* koja je utemeljena u moći nad životom. Dok je nekoć suverenu bio najvažniji teritorij, formiranjem nacionalne države, najvažnije bogatstvo države (merkantilistička pretpostavka) postaje stanovništvo (Foucault, 2009, 491), odnosno narod. Pripadnost nekom narodu definira se i racionalnim i iracionalnim elementima, ali se uvijek konkretizira kroz tehničke aspekte pripadanja (putovnica/domovnica). S obzirom na to da je prostor moći suverena definiran granicama, navedeni tehnički aspekti pripadanja daju statusnu prednost u pogledu npr. prava na kretanje, ali omogućuju i sudjelovanje u procesima legitimiranja suverena.

U svom djelu *Security, Territory, Population*, Foucault (2009, str. 474) navodi kako biopolitika tretira stanovništvo (populaciju) na jednom teritoriju „kao skup koegzistirajućih bića s određenim biološkim i patološkim značajkama“. Da bi država mogla realizirati svoju moć, ona se koristi dosezima novoutemeljene političke racionalnosti koja se zasniva na idejama političke ekonomije, utilitarizma, liberalizma, ali i dosezima statistike i demografije. Kako Muller (2017, str. 2) navodi, biopolitika se prema Foucaultu svodi na konstrukciju i artikulaciju populacije, odnosno na upravljanje narodom, a u tome im pomaže birokratizacija države (škole, bolnice, azili, zatvori). Navedene institucije osiguravaju korekciju ponašanja stanovništva ako je ono odmaknuto od koncepta koje sugerira dominantna epistema. U ovom slučaju elementi dominantne episteme su vidljivi u zagovaranju samodiscipline, samoodgovornosti i samo-interesa. „Interes“ u filozofiju ulazi, kako Foucault (2016) navodi, preko britanskog empirizma i nevidljive ruke A. Smitha. „Interesi su, u biti, ono pomoću čega vlast može utjecati na sve one stvari koje su za nju važne (pojedinci, djela, riječi, bogatstvo, resursi, vlasništvo, prava)“ (Foucault, 2016, str. 14). U liberalno-demokratskom društvu egoistični partikularni interesi na jednom teritoriju čine totalitet, a taj totalitet funkcionira upravo zato što je aspekt usmjerenosti na vlastiti interes totalitetu nevidljiv. Uloga je političkog, a ne ekonomskog liberalizma, kako navodi Foucault, u uspostavljanju samoograničavajuće logike upravljanja koja se kao novi tip racionalnosti ostvaruje pristajanjem na upravljanje (Foucault, 2016, str. 30). Liberalizam, kako navodi Muller (2017), osigurava konstitutivne elemente razumljivosti biopolitike. Stoga možemo reći da je ljudska priroda proizvod, ali i da proizvodi snagu koje Foucault naziva biopolitika (Liesen i Walsh, 2012, str. 6). Upravljanje, kako navodi Dean (2010, str. 12), obuhvaća, ne samo način na koji izvršavamo vlast nad drugima ili kako upravljamo apstraktnim entitetima kao što su države ili stanovništvo, već i način na koji upravljamo sobom.

„U predavanjima u posljednje dvije godine sam, dakle, pokušao malo skicirati ovaj pojam upravljanja, koji mi se čini mnogo operativniji od pojma moći. 'Upravljanje', naravno, nije shvaćeno u uskom i aktualnom smislu najviše instancije izvršnih i administrativnih odluka u državnim sustavima, nego u širokom, uostalom i starom smislu mehanizama i procedura namijenjenih vođenju ljudi, upravljanju ljudskim ponašanjem, vođenju ljudskog ponašanja" (Foucault, 2019, str. 15).

Migranti i migracije u kontekstu Foucaultove teorije

Vidjeli smo kako prema Foucaultu politička moć u liberalno-demokratskom društvu postaje pozitivna, tj. konstituirajuća sila u društvu, a ne više disciplinirajuća, zabranjujuća i kažnjavalačka. Cilj je suverenove moći, prema Foucaultu, oblikovanje i formiranje ljudskog ponašanja, želja i osobnosti (Liesen i Walsh, 2012, str. 5). Djelujući preko života individue, bio-moć artikulira upravljanje života čitavog stanovništva. Riječ je o kolektivu koji je definiran granicama nacionalne države, a vođen načelima liberalne doktrine i elementima sigurnosti. U tom ćemo kontekstu raspravljati o migrantima i migracijama.

Već smo ranije naveli kako i najnoviji dokumenti, npr. *Globalni kompakt* (2018), ne dovodi u pitanje pravo suverene države po pitanju migracijskih politika. Ako krenemo od pretpostavke da svaka suverena država ima pravo na samoodređenje te da je oznaka samoodređenja sadržana i u tome da samo suverena država ima pravo odrediti tko se smije, a tko se ne smije doseliti na njen teritoriji (Wellman i Cole, 2011), postaje nam jasnija relacija biopolitike i migracija. Suverena država, dakle, ima pravo razvijati vlastitu migracijsku politiku, zatvarati ili otvarati granice te definirati kriterije na temelju kojih prihvaća ili odbija imigracijske zahtjeve. Osim toga, u novije vrijeme države razvijaju sofisticiranu tehnologiju koju koristi na granicama s ciljem targetiranja imigranta, a kontrole imigranata su kao i do sada prepuštene birokraciji (Fassin, 2011), ali i policiji.

Prema Fassinu (2011, str. 221), imigracija je povezana s tri stupa upravljanja: ekonomija, policija i humanitarni aspekt. Gledajući širu sliku, ekonomija funkcionira kao koncept potreba iznutra; humanitarni aspekt kao koncept potreba izvana i policija koja sagledava aspekt na granici – između vanjskog dojma i unutarnjih potreba (Fassin, 2011, str. 221). Humanitarni aspekt najčešće funkcionira ili kao oblik teleskopske filantropije[6], ili kroz sustav prava na azil. S obzirom na to da se bavimo migrantima, a ne izbjeglicama, pažnju ćemo usmjeriti na preostala dva stupa upravljanja: policiju i ekonomiju.

[6] Charles Dickens je u svom romanu *Sumorna kuća* prvi uporabio i popularizirao pojam teleskopske filantropije.

Prema Foucaultu, policija se bavi stanovništvom, ali ne zbog stanovništva, već zbog moći države. (2009, str. 323). Najvažniji saveznik policije je statistika koja daje uvid u populaciju kojom se treba upravljati. „Policija čini statistiku neophodnom, ali policija i omogućuje statistiku..... Statistika je znanje države o državi, shvaćeno kao znanje države kako o sebi tako i o drugim državama.“ (Foucault, 2009, str. 411).

Zahvaljujući policiji, odnosno pravu na primjenu sile na određenom teritoriju, suveren, kako navodi Foucault, postaje arhitekt discipliniranog prostora osiguravajući cirkulaciju ljudi i roba (Foucault, 2009, str. 51). Međutim, gledajući iz Foucaultove perspektive, disciplina se u modernom dobu preoblikovala u biopolitiku koja se odnosi na postojeće stanovništvo. „Biopolitika je moderna struktura moći suverene države u vladavini nad životima državljana“ (Paić, 2009, str. 22). S obzirom na to da je cilj biopolitike regulacija stanovništva, svaki oblik interveniranja u stanovništvo, a koje nije regulirano od strane suverena je problematično. Svaki porast stanovništva iznad očekivanog stupnja prirodnog prirasta (biopolitika je usmjerena i na obitelj (Foucault 2016)), a posebice porast stanovništva putem imigracija iz drugih i drugačijih kultura i društava može dovesti u pitanje vladajuću epistemu. Gledajući iz pozicije Foucaulta, u pitanje se dovodi i sam suveren. Država, dakle, u ime sigurnosti (političke, ekonomske, kulturološke) ima pravo pomoću policije štititi svoj teritorij i svoje stanovništvo. Zaštita se odvija i fizičkim i administrativnim putem.

U Europskoj uniji imamo npr. koncept (od)vraćanja[7], a Fassin navodi kako se policizacija imigracija provodi neovisno o tome je li vlast liberalna ili konzervativna, i to ne samo u smislu represije nego i u smislu davanja do znanja da se granice čuvaju i da je ulazak zabranjen (Fassin, 2011, str. 221). Upravo ti oblici policizacije granica, prisilne deportacije ili zatvaranje neautoriziranih imigranata u kampove, ukazuju kako migracijska politika ipak funkcionira po parametrima Foucaultovog discipliniranja. „Temeljni kategorijalni par zapadnjačke politike nije prijatelj-neprijatelj, nego goli život-politička egzistencija, *zoe-bios*, uključenje-isključenje“ (Agamben 2006, str. 14-15). Odnos imigrant-građanin je skriven u toj relaciji.

[7] *Institut (od)vraćanja* se navodi u *Zakoniku o schengenskim granicama* članak 13. točnije direktive 2008/115/EZ. U navedenoj Direktivi jasno je prikazana procedura „vraćanje“ – bilo kao prisilnog vraćanja ili dobrovoljno prihvaćanje obveze na povratak. Procedura podrazumijeva da se osoba koja je na nezakonit način ušla u neku državu administrativno procesuira. Administrativan proces završava „odlukom o vraćanju“ ili „odlukom o pravu na azil“. Ako se utvrdi ili odredi obveza vraćanja, država članica je dužna osigurati i fizički prijevoz osobe na koju se odluka odnosi. Navedena Direktiva dakle navodi „institut vraćanja“, a ne institut „odvraćanja“. Sam pojam „odvraćanje“ prema *Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje* označava „robusne otvorene mjere ustanovljene za učinkovito odvraćanje mogućih napadača“. Robusne mjere se primjenjuju pri korištenju metode *pushback*.

U vremenu globalnih migracija značajni autori globalizacije (Sassen 1999; Bauman 1998) tvrde kako se kretanje ljudi sve više ograničava, dok je protok roba, informacija i kapitala sve intenzivniji. Međutim, unatoč policizaciji granica, migracije ipak nisu zaustavljene. Broj migranata se značajno povećao te dolazi do stalne napetosti između zahtjeva za imigriranje i zahtjeva nacionalnih država da ograniči pristup svom teritoriju (Düvell, 2005, str. 24). Ipak, apsolutno zatvaranje granica nikada nije bilo konačno rješenje. Kalm (2010, str. 26) stoga i navodi kako je upravljanje migracija, kao mekši i suptilniji pristup, alternativa policizaciji migracija. Sam pojam „upravljanje" karakterizira njegovu apolitičnu i tehnokratsku prirodu, a njegova popularnost (na štetu drugih pojmova, poput „politike migracija") zapravo i dovodi do depolitizacije migracija (Geiger i Pécoud, 2012, str. 12). Migracije prestaju biti predmetom politika i postaju predmetom nekih drugih interesa. Amaya-Castro navodi kako konsenzualna priroda mnogih ciljeva koji su predstavljeni u upravljanju migracijama također pridonosi njihovoj depolitizaciji, „jer doista, tko je za neuređenu migraciju, zlouporabu trgovine ljudima ili nepoštivanje prava migranata?" (Amaya-Castro 2012, str. 48). „Upravljanje migracijama" se i shvaća kao srednji put između represivnih mjera nadzora i otvorenih granica (Kalm, 2012, str. 71). U tom kontekstu pokušavaju se pronaći argumenti koji će istovremeno biti na korist svima (i imigrantima, odredišnoj državi, ali i ishodišnoj državi). Možemo pretpostaviti da se najsnažniji argumenti kriju u području ekonomije, pa onda shodno tome i demografije.

Statistika i demografija ukazuju na potrebu za migracijama. Najpoznatiji oblik migracijske politike koji se oslanja na statističke podatke takve vrste je definiranje radnih kvota, odnosno osiguravanje radnih dozvola za ekonomske migrante. U dokumentu koji je objavljen 2011. godine *Living together. Combining diversity and freedom in 21st-century Europe. Report of the Group of Eminent Persons of the Council of Europe* izneseni su izračuni Europske komisije koji navode kako će se u EU, zbog starenja stanovništva, tijekom sljedećih 50 godina radna snaga smanjiti za gotovo 100 milijuna, čak i da stanovništvo u cjelini nastavi rasti (*Living together,* 2011, str. 10; Brčić Kuljiš, 2018, str. 213).

U novije vrijeme „upravljanje migracijama" naglasak stavlja i na ishodišne i na odredišne zemlje. Polazi se od pretpostavke ako bi se migracijama upravljalo na adekvatan način, onda bi one bile na korist i ishodišnoj i odredišnoj zemlji, odnosno upravljanje migracijama bi služilo kao alat koji bi regulirao potrebnu cirkulaciju radne snage na globalnoj razini (Geiger i Pécoud, 2012, str. 12). Ukupni cilj migracijske politike koji se pojavljuje u takvom kontekstu je maksimizirati pozitivne doprinose, a istovremeno minimizirati negativne posljedice migracije. Međutim, Kalm (2012, str. 61) postavlja pitanje za koga migracije treba optimizirati i u čijem će interesu upravljanje biti osmišljeno? Foucault (2016, str. 54) je, kako smo naveli, predstavio logiku upravljanja kao onu koja treba slušati načelo interesa shvaćeno kao igra između indi-

vidualnih i kolektivnih interesa. Foucault je govorio o interesima suverene države i njenih građana. Načelno, liberalno-demokratska država se obvezala štititi i ljudska prava, prvenstveno svojim građanima, a u izvanrednim okolnostima i onim pojedincima kojima dopusti pristup na svoj teritorij. Postaju nam jasniji biopolitički aspekti sadržani u logici upravljanja, a koji su zasnovani na strateškom promišljanju relacija između disparatnih pojmova: ljudskih prava i utilitarističkog koncepta interesa (Foucault, 2016, str. 52). Tu je na djelu politička racionalnost kojoj je za cilj očuvanje suverena u postojećem obliku.

Foucaultov pojam biopolitike, kako navodi Paić (2009, str. 23), treba shvatiti kao negativnu moć totalne vladavine koja je utemeljena na idejama prosvjetiteljstva (racionalnosti) i konzervativizma (povratak ideologijama prirodne nejednakosti i rasne čistoće sadržane u njemačkom romantizmu). U tom kontekstu možemo govoriti o konfliktu (ekonomske) racionalnosti i (kulturološke) (i)racionalnosti. Suveren iz razloga ekonomske racionalnosti dopušta imigriranje, ali ga ujedno, zbog neusklađenosti kultura (ili npr. kulturnog rasizma) ili ugroze vlastite kulture od strane drugih kultura, zabranjuje. Tu je očita razlika između granica (teritorijalna odrednica političkih entiteta) i ograničenja (društveni konstrukti koji donose simboličke razlike) (Fassin, 2011, str. 214).

S obzirom na statistiku najveća je potreba za ekonomskim imigrantima u Europi i Sjedinjenim Američkim Državama, zanimljivo je da su upravo ta područja s najvećim brojem neregularnih imigranta (Migration Data Portal, 2019). Fassin (2011, str. 2019) stoga postavlja pitanje „proizvode li države, iz nekog svog razloga ili koristi, neregularne imigrante jer donose takve zakone koji nečiji boravak čini nelegalnim?“ Neregularni imigranti su nevidljivi suverenu pa shodno tome oni nisu predmetom njegova interesa iako suveren ima (npr. ekonomsku) korist od njih. Kada nisi predmetom interesa suverena, ti si zapravo pravno i politički nevidljiv ili kako bi Agamben (2006) rekao *homo sacer*.

Upravljanje migracijama se posebno usmjerava i na problem neregularnih migracija, a kao jedan od načina rješavanja tog problema je model kružne/cirkularne/privremene migracije. Kalm navodi kako se danas u globalnom političkom diskursu koncept kružne ili privremene migracije mnogo više zagovara u odnosu na trajnu mobilnost (Kalm 2010, str. 38). Odnosno, u kontekstu globalizacije, migracije se shvaćaju kao prirodno kružne naravi te da stara paradigma trajnog naseljavanja migranata postupno nestaje (Kalm, 2010, str. 32). Ako isključimo dobrovoljnu cirkularnu ekonomsku migraciju, ekonomska prisilna cirkularna migracija je poznata i ranije pod terminom privremenih radnika, odnosno gastarbajtera. Zanimljivo je to što novi argumenti za cirkularnu mobilnost (prisutni su i u *Globalnom kompaktu*) naglasak stavljaju na interese svih uključenih strana: imigranta; ishodišne zemlje i odredišne zemlje. Imigrant koji pristupa migraciji s planom da se vrati u svoju domo-

vinu ima veću mogućnost dobiti legalni status i zaštitu države primateljice. Ishodišna zemlja ima korist od zarade koju imigrant šalje članovima svoje obitelji, a osim toga, ako se imigrant vrati u domovinu prije mirovine, ima mogućnost svoje novostečeno znanje i vještine staviti matičnoj državi na raspolaganje. Odredišna zemlja profitira jer je dobila gotovu radnu snagu (dakle nije utrošila ništa u obrazovanje i osposobljavanje). U takvom kontekst migranti se shvaćaju, s jedne strane, kao neoliberalni subjekti, spremni za selidbu, a s druge strane kao odgovorni subjekti, zabrinuti za razvoj domaće zajednice (Kalm, 2010, str. 40).

U kontekstu biopolitičkog upravljanja cirkularna mobilnost se savršeno uklapa u postavljene ciljeve političke racionalnosti. Suveren ostaje stabilan, a ekonomski imigranti, kojima su dodijeljena određena radna prava, ne dovode u pitanje legitimnost suverena koji je i dalje upravitelj nad svojim stanovništvom. Ako je prema biopolitici narod, odnosno stanovništvo najveća vrijednost države, onda su ekonomski imigranti samo dodatak koji svojim radom mogu povećati vrijednost države (prvenstveno ekonomski). Dodjeljujući im radna prava, suveren i nad ne-građanima na svom teritoriju osigurava moment samo-regulacije. Tu se novi tip racionalnosti, kada vlasti kažem – „sve to prihvaćam, želim, planiram i računam da se u to ne smijem miješati“ (Foucault, 2016, str. 30) – proširuje i na privremene imigrante. Ekonomski imigranti ipak nisu subjekti, nego samo objekti procesa, svedeni na sredstvo zadovoljavanja interesa suverena (*imigracijski kmetovi*). Suveren prima samo one imigrante koje želi i do kada želi, a oni djeluju i ponašaju se u skladu s pravilima koja su im izvanjska. Oni nikako ne mogu prijeći u stanje trajne samo-regulacije, odnosno sigurnosti, osim u slučaju da bivaju naturalizirani.

Upravljanje, stoga, uvijek balansira između interesa i interesa. Bez sumnje, države su uvijek dizajnirale svoje stanovništvo putem migracija i postavljenih kriterija za prosuđivanje poželjnosti ili nepoželjnosti imigranata na temelju rase/kulture/ekonomskog doprinosa itd., ali uvijek iz perspektive interesa suverena.

Zaključak

Iako se Foucault, kako smo vidjeli, nije izravno bavio migracijama, njegova teorija bio-moći, biopolitike te upravljanje osigurava nam bolje razumijevanje odnosa suverene države i migracijskih politika. Trodiobna dimenzija političke racionalnosti (bio-moć, biopolitika i upravljanje) razotkriva nam načine funkcioniranja liberalno-demokratskih država. Ako krenemo od pretpostavke da se bio-moć reflektira na individuu, biopolitika na stanovništvo, a upravljanja na relaciju bio-moći i biopolitike, postaje nam jasnije kako se usklađuju interesi liberalizma i komunitarizma, liberalizma i demokracije. Odnosno, kako je već rečeno, bez obzira tko je na vlasti, temelj političke racionalnosti, ustrojen na ta tri elementa, ne dovodi se u pitanje.

Shodno tome se pristupa i migracijama. Suveren je, kako smo već i vidjeli, usmjeren na stanovništvo, a svako useljavanje ili iseljavanje stanovništva predstavlja izazov s kojim se suveren, pogotovo ako je riječ o masovnoj pojavi, mora nositi. Kako se suveren nosi s masovnim migracijama? Najčešće (osim u totalitarnim porecima) ne zabranjuje iseljavanje (iako po potrebi donosi strategije za smanjivanje iseljavanja), ali zabranjuje useljavanje (osim onog kojeg dopušta na temelju interesa ili potreba stanovništva). Iako su migracije stalna društvena pojava, statistika, kako nam navodi Düvell (2005, str. 24), često zanemaruje migracije koje nisu problematične i usmjerava se na mobilnosti koje, zbog svog intenziteta, izazivaju društvene konflikte.

Upravljanje koristi statističke podatke prema potrebi, odnosno interesu suverena. Bilo da se kod naroda potiču osjećaji protiv imigracije (npr. zbog kulturne ugroze) ili za imigraciju (npr. zbog obveza prema ljudskim pravima/potreba za radnom snagom).

Uspjeh koncepta „upravljanje migracijama“ neizvjestan je sve dok je politička racionalnost suverena utemeljena u biopolitičkim aspektima. Takav suveren o (biološkom) životu svojih građana brine s pozicije vlastite koristi i razvija odgovornost prema njima s te pozicije, a u odnosu na imigrante, suveren, osim deklarativne, odnosno one zapisane u potpisanim deklaracijama i sporazumima (dakle neobvezujuće), nema nikakvu (bio)političku odgovornost. S obzirom na to da ne postoji globalni suveren, upravljanje (globalnim) migracijama se odvija na temelju migracijskih politika suverenih država. Upravljanje migracijama je zapravo upravljanje ljudima između granica ishodišne i granica odredišne zemlje pa ti ljudi nisu predmet biopolitičke moći jer je ona usmjerena na postojeće stanovništvo/državljane/narod, odnosno ljude-građane unutar granica.

Literatura

1. Agamben, G. (2006). *Homo Sacer. Suverena moć i goli život*. Zagreb: Multimedijalni institut- Arkzin,
2. Amaya-Castro, M. J. (2012). Migration and the World of Work: Discursive Constructions of the Global in ILO Narratives about Migration. U M. Geiger i A. Pécoud, (Ur.), *The New Politics of International Mobility Migration Management and its Discontents* (str. 33-49). Osnabrück: Institut für Migrationsforschung und Interkulturelle Studien (IMIS).
3. Arendt, H. (2015). *Izvori totalitarizma*. Zagreb: Disput.
4. Bauman, Z. (1998). *Globalization. The Human Consequences*. Cambridge: Polity Press.

5. Brčić Kuljiš, M. (2018). Living together in the European Union? *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 5(5), 212-223. doi: http://dx.doi.org/10.18415/ijmmu.v5i5.382
6. Castles, S. (2004). The Factors That Make and Unmake Migration Policies. *The International Migration Review*, 38 (3), 852-884. doi: https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2004.tb00222.x
7. Dean, M. M. (2010). *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*. London: Sage Publication.
8. Downing, L. (2008). *The Cambridge Introduction to Michel Foucault*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
9. Düvell, F. (2005). Globalisation of migration control. A tug-war between restrictionists and the human agency? U H. Henke (Ur.) *Crossing Over: Comparing Recent Migration in Europe and the United States* (str. 23-46). New York, Oxford, Mass.: Lexington Books.
10. Fassin, D. (2011). Policing Borders, Producing Boundaries. The Governmentality of Immigration in Dark Times. *Annual Review of Anthropology*, 40, 213-226. https://doi.org/10.1146/annurev-an40
11. Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge and The Discourse on Language*. New York: Pantheon Books.
12. Foucault, M. (1978). *The History of Sexuality: Volume I. An introduction.* New York: Pantheon Books.
13. Foucault, M. (1994). *Essential Works of Foucault 1954–1984*, Vol. 1: Ethics. London: Penguin.
14. Foucault, M. (2002). *The Archeology of Knowledge*. London/New York: Routledge.
15. Foucault, M. (2009). *Security, Territory, Population*. Lectures at the Collège de France 1977–78. New York: Palgrave Macmillan
16. Foucault, M. (2015, 22. listopada). The refugee problem is a foreshadowing of the 21st century's great migration. https://politheor.net/michel-foucault-on-refugees-an-interview-from-1979/ (Pristupljeno 10. svibnja 2020).
17. Foucault, M. (2016). *Rođenje biopolitike*. Zagreb: Sandorf &Mizantrop.
18. Foucault, M. (2019). *O vladanju živima*. Zagreb: Sandorf &Mizantrop.
19. Geiger, M. i Pécoud, A. (2010). The Politics of International Migration Management. U M. Geiger i A. Pécoud, (Ur.), *The Politics of International Migration Management* (str. 1-21). New York: Palgrave Macmillan.
20. Geiger, M. i Pécoud, A. (2012). The New Politics of International Mobility. Migration Management and its Discontents. U M. Geiger i A. Pécoud, (Ur.), *The*

New Politics of International Mobility Migration Management and its Discontents (str. 11-25). Osnabrück: Institut für Migrationsforschung und Interkulturelle Studien (IMIS).

21. Ghosh, B. (2000). *Managing Migration: Time for a New International Regime?* Oxford: Oxford University Press.
22. Ghosh, B. (2007). Managing Migration: Whither the Missing Regime? How Relevant is Trade Law to Such a Regime? *Proceedings of the Annual Meeting* (*American Society of International Law*), 101, 303-306. https://doi.org/10.1017/S0272503700025945
23. Ghosh, B. (2012). A Snapshot of Reflections on Migration Management. Is Migration Management a Dirty Word? U M. Geiger i A. Pécoud, (Ur.), *The New Politics of International Mobility Migration Management and its Discontents* (str. 25-33). Osnabrück: Institut für Migrationsforschung und Interkulturelle Studien (IMIS).
24. *Globalni kompakt o sigurnim, uređenim i regularnim migracijama*. http://www.mvep.hr/hr/ostalo/globalni-kompakt-o-sigurnim-uredenim-i-regularnim-migracijama/
25. Heath Wellman, C. i Cole, P. (2011). *Debating the Ethics of Immigration. Is There a Right to Exclude?* Oxford: Oxford University Press.
26. Kalm, S. (2010). Liberalizing Movements? The Political Rationality of Global Migration Management. U M. Geiger i A. Pécoud, (Ur.), *The Politics of International Migration Management* (str. 21-45). New York: Palgrave Macmillan.
27. Lemke, T. (2002). Foucault, Governmentality, and Critique. *Rethinking Marxism*, 14 (3), 49-64. doi: 10.1080/089356902101242288
28. Liesen. L. T. i Walsh, M. B. (2012). The competing meanings of “biopolitics” in political science: Biological and postmodern approaches to politics. *Politics and the Life Sciences*, 31 (1/2), 2-15. doi. https://doi.org/10.2990/31_1-2_2
29. *Living together. Combining diversity and freedom in 21st-century Europe. Report of the Group of Eminent Persons of the Council of Europe* (2011). https://www.coe.int/t/dg4/highereducation/2011/KYIV%20WEBSITE/Report%20on%20diversity.pdf
30. Migration Data Portal https://migrationdataportal.org/?i=stock_abs_&t=2019
31. Muller, B. J. (2017). Governmentality and Biopolitics. https://oxfordre.com/internationalstudies/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-50 https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626013.50
32. Paić, Ž. (2009). Preobrazba biopolitike. *Politička misao*, 46 (1), 7-27.

33. Sassen, S. (1999). *Globalization and Its Discontents*. New York: New Press.
34. Tacoli, C. (2005). The challenges of managing migration. *International Institute for Environment and Development*.
35. Walters, W. (2015). Reflections on Migration and Governmentality. *Journal for Critical Migration and Border Regime Studies*, 1(1) https://movements-journal.org/issues/01.grenzregime/04.walters--migration.governmentality.html

Human Migration Management in te Context of Foucault's Biopolitics

Abstract

The Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration (GCM) or the Marrakesh Agreement, which, despite numerous controversies, especially in terms of encroaching on the sovereignty of states, was supported at the end of 2018, advocates better management of human migration, which should be for the benefit of all. H. Arendt has written and spoken about the 21st century as a century of migration, but also M. Foucault commenting on the Vietnamese refugees 1979, he said: "The refugee problem is a foreshadowing of the 21st century's great migration". Today, global migrations are an unquestionable social phenomenon, and globalization of migration challenges and calls into question a number of concepts that have been accepted as safe and clear (human rights, nation-state, sovereignty, liberal democracy). They are increasingly showing their vanity, vagueness and formality. Foucault understands biopolitics as the articulation of the power of a state to rule/manage population/citizens. The precondition for the realization of biopolitics is the population (people), the nation-state (sovereign), and liberal democracy (legitimacy). In this process of governance, biopolitics uses the scientific achievements of demography, statistics, epidemiology, etc. with the aim of realizing biopower. According to Foucault, biopower is a sovereign power with the aim, among other things, of controlling the population, because any form of sudden and unnatural growth, such as migration from different cultures, calls into question the foundations of sovereignty and the nation-state.

Keywords: *Biopolitics, biopower, Foucault, Global Compact, human migration management*

Andrej Ivan Nuredinović
Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
anuredin@ffzg.hr

Dino Vukušić
Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar
dino.vukusic@pilar.hr

Politički stavovi navijačkih scena zemalja članica Europske unije prema izbjegličkim migracijama (2015. – 2017.)

Sažetak

U proteklih nekoliko godina, Europa se suočila s problemom rasta broja izbjeglica, tražitelja azila i neregularnih imigranata, koji je uzdrmao temeljne postavke identiteta Europske Unije, pritom pokazavši ksenofobnu i etnocentrističku, ali i humanitarnu stranu europskih društava. Navijačke skupine, obično masovni, organizirani i većinom mladenački pokreti, nastaju i razvijaju se po pravilima subkulture koja svoje rituale razmjenjuje i promovira putem masovnih medija, ipak njihove prakse, u mnogome, zrcale prakse lokalne kulture. Performans koji navijači izvode na javnim mjestima često posjeduje političke konotacije, a izvode ga skupine kojima politička usmjerenost predstavlja jednu od bitnijih komponenata identiteta. U ovom radu se etnografskim istraživanjem, koje podrazumijeva etnografsku analizu sadržaja fotografija rituala navijačkih skupina i analizu navijačkih foruma te neformalne razgovore s predstavnicima navijačkih skupina, istražuje i opisuje europska navijačka scena u kontekstu njezinih stavova o izbjegličkom pitanju. Analizom navijačkih scena Njemačke, Grčke i Poljske donosi se pregled politički dominantnih stavova na pojedinim scenama, ali i uvid u dinamiku kreiranja političkog identiteta skupina te povezanosti sa strukturama, političkim strankama i radikalnim pokretima. Otkriva se podjela između navijačkih stilova, ali i političkih istupa navijačkih scena europskog Zapada i Istoka, koja odgovara političkoj pat poziciji u Europskoj Uniji.

Ključne riječi: *migracije, Europska Unija, izbjeglice, navijači, supkultura*

Uvod i teorijska konceptualizacija[1]

U svijetu je 2016. godine oko 66 milijuna ljudi bilo raseljeno. U 2015. i 2016. u Europu je pristiglo oko 1.6 milijuna izbjeglica i neregularnih migranata (Aksoy i Poutvaara, 2019). U usporedbi s krizom u 90-im godinama 20. stoljeća, ova kriza ima puno veće posljedice za Europu jer ima više aktera na koje Zapad nema toliko utjecaja. Drugo, izbjeglice su percipirane kao nositelji puno veće kulturne distance nego izbjeglice iz 90-ih godina. Treće, Europa je već podijeljena među populističkim i separatističkim nacionalnim pokretima i oslabljena Velikom recesijom te krizom Eurozone (Dustmann, Fasani, Frattini, Minale i Schönberg, 2017).[2] Radikalni i populistički pokreti ojačali su s obje strane političkog spektra (Bruner i Hare, 2017). Njihova ekspanzija je obuhvatila dobar dio Zapada, no isto tako i bivšeg Istočnog bloka te europskog Jugoistoka, u koji se često ubraja i Hrvatska. U takvim pokretima posebice su zanimljive navijačke skupine jer se sastoje od kontingenta relativno mladih ljudi (Lalić i Biti, 2008; Bodin, Robène i Héas, 2007) s jakom organizacijom i hijerarhijski ustrojenom strukturom (Kossakowski, 2020; Bodin, Robène i Héas, 2007). Katkad su politički pokreti isprepleteni s navijačkim skupinama u tolikoj mjeri da se prominentni pojedinci pojedinih političkih stranaka ubrajaju u bivše ili sadašnje navijače (Spyros i Balabanidis, 2015; Fisun, 2014).[3]

Prema Šiberu (1973), politički stavovi su dio vrijednosnog sistema pojedinca. Oni se stječu prilikom socijalizacije u interakciji sa socijalnom okolinom te pojedincu služe kao sredstvo prilagodbe društvenoj grupi dok mu se za uzvrat nude prihvaćanje i poštovanje (1973, str. 403). Prilikom promatranja političkog utjecaja društvenih grupa važno je dotaknuti se grupne svijesti, koju se može definirati kao „politiziranu svijest ili ideologiju koja se tiče pozicije grupe u društvu i dužnost kolektivne akcije usmjerene na ostvarenje grupnih interesa“ (Conover, 1988, str. 53). Identifikacija s grupom stoga je *conditio sine qua non* grupne svijesti. Kada se pojedinac identificira s grupom, grupni interes preuzima simboličku vrijednost koja se razlikuje od isključivo pojedinačnog interesa. Utjecaj grupe može se pojaviti čak i prilikom izostanka sličnih pojedinačnih interesa pripadnika grupe. Osjećaj kolektivne svijesti utječe na individualnu reakciju prema vanjskoj grupi (Conover, 1988).

---

[1] Ovaj članak nastao je u okviru projekta Hrvatske zaklade za znanost „Sport, diskriminacija i integracija. Sport kao medij društvene inkluzije i participacije (INTEGRA)“ i projekta “CHIEF (Horizon2020)“ na kojima su zaposleni autori.

[2] Za pojašnjavanje etičkih dilema oko imenovanja statusa i situacije u kojoj se trenutno nalaze stotine tisuća ljudi predlažemo konzultiranje sljedećeg članka: https://www.theguardian.com/news/2019/aug/01/media-framed-migrant-crisis-disaster-reporting (listopad 2020)

[3] Deklarirani pripadnici navijačkih pokreta nisu strani ni na domaćoj političkoj sceni. Neki su navijači bivši ili sadašnji zastupnici u gradskim skupštinama (Davorin Karačić), saborski zastupnici (Marko Sladoljev) pa čak i ministri (Zlatko Hasanbegović).

Mark Doidge (2013) navodi kako se ne može govoriti o unificiranosti navijačkih stavova jer se navijačke grupe sastoje od velikog kontingenta različitih ljudi. No, stavovi prema „navijačkim pitanjima“ su stabilniji i često će biti ujedinjeni prema situacijama od važnosti za njihovo navijačko pleme (Nuredinović i Vukušić, 2021; Kossakowski, 2020; Perasović i Mustapić, 2018). Politički stav krucijalan je za osiguranje konzistentnog odnosa pojedinca prema političkim zbivanjima. Kada stavovi postanu relativno stalni, oni pojednostavljuju taj odnos, ali pomažu u izbjegavanju psihološke napetosti (Šiber, 1973, str. 403). Potvrda političkog stava je ključna za razumijevanje konformizma koji prati djelovanje navijača u skupini. S obzirom na „fuziju identiteta“ (Kossakowski, 2020, str. 20), koja se sastoji od pronalaženja sebe unutar nekonvencionalnog društvenog okruženja i pokazivanje subkulturnog otpora kroz ritual, pojedinac se ponaša konformistički radi osjećaja zajedništva i jednakosti s drugim navijačima. Zbog toga će, čak i pojedinac koji se ne slaže s pojedinim performansima koje izvodi njegova navijačka skupina, sudjelovati u njima kako se ne bi isticao i kako bi pokazao svoju lojalnost skupini i zajedničkim ciljevima (Kossakowski, 2020, str. 28). Bez obzira na to što se njihova politička aktivnost rijetko prenosi društveno prihvatljivim kanalima, poput popularnih medija ili službenih institucija društva i države, ona nije nevidljiva. Ona postoji u izvješenim porukama na navijačkim tribinama (Nuredinović i Vukušić, 2021; Kossakowski, Szlendak i Antonowiz, 2017), u peticijama i bojkotima (Šantek, 2017), a očituje se ne samo na stadionima, već i na drugim javnim mjestima, najčešće u obliku grafita i tekstualnih poruka (Nuredinović i Vukušić, 2021; Nuredinović, 2019), ali i u navijačkim „akcijama“ u vidu organizacije raznih oblika prosvjeda i demonstracija (Castells, 2012; Lalić, 2011) pa čak i organiziranog uključivanja u oružane sukobe (Katchanovski, 2016; Vrcan i Lalić, 1999, Žanić, 1995). Te performativne karakteristike navijačkih grupa (Kossakowski, 2020; Guschwan, 2007) u fokusu su ovog rada. Ovaj rad je prikaz političkih stajališta o „izbjegličkoj krizi“[4] koje navijačke skupine pokazuju i šire unutar svoga kontingenta, kako bi utjecale na javnost i poslale svoj komentar na trenutna zbivanja te kreirale okvir za politički angažman članova njihovih skupina (Kossakowski, 2020, str. 164).

Doidge i Lieser (2018) navode kako je navijački pokret u suvremenom svijetu sve više povezan putem različitih društvenih mreža, foruma i drugih internetskih platformi te tako, kao nikada do sada, dolazi do interakcije između aktera različitih navijačkih scena. Kroz takav tip komunikacije lokalno susreće globalno. S obzirom na dugogodišnja djelovanja navijačkih pokreta u određenim lokalitetima, ali i političku

[4] Izraz „izbjeglička kriza“, često korišten u derogativnom smislu percipiranja izbjeglica kao uzroka, a ne posljedice prethodnih političkih odluka zemalja Europske unije i šire, u ovome radu se primarno odnosi na potkapacitiranost u pravovremenom rješavanju masovnog protoka ljudstva, nesposobnost suradnje i slabost u očuvanju osnovnih vrednota zemalja članice Europske unije (Šelo Šabić, 2017).

situaciju u zemljama koje su uzete za primjer, promatra se sadržaj i način na koji navijači šalju poruke o pitanju „pojačane imigracije“ u Europsku uniju. U ovom radu prikazane su grčka, njemačka i poljska navijačka scena u kontekstu političkih poruka vezanih uz stavove o izbjegličkom pitanju.

Navijačka subkultura podrazumijeva nekoliko različitih stilova ovisno o specifičnoj lokalnoj kulturi i društvu u kojem djeluje, razlikama u onome što se percipira kao „tradicijske prakse“ neke skupine, pokreta ili navijačke scene, ali i unutarnjoj strukturi samih skupina. Ne čudi stoga klasifikacija iste kao složenog društvenog fenomena (Doidge i Lieser, 2018; Nuhrat, 2017; Kennedy i Kennedy, 2014).[5] Dunning, Murphy, Astrinakis i Waddington (2002) polaze od promatranja fenomena navijača kroz prizmu huliganskog očitovanja te zaključuju da je ekonomska, politička i kulturna diferencijacija po zemljama i regijama u kojima postoji nogometni huliganizam vrlo indikativna jer se i sam huliganizam uglavnom razlikuje zbog specifičnih lokalnih karakteristika (Spaaij, 2007). Isto se može protegnuti na sve specifične instance navijačkog pokreta (ultras subkultura, casual subkultura, mods subkultura i dr.). On se ne može naprosto izolirati od ostatka društva (Tsoukala, 2009).

Navijački se pokreti od svojih početaka 60-ih godina 20. stoljeća u Italiji vežu za politiku. Od preuzimanja imena koja su sinonimi za terorističke skupine, odnosno političke gerile poput *Brigate RossoBlu*, navijača Bologne ili *Brigate Rossonere*, navijača Milana (Doidge, 2013) do otvorene podrške određenim političkim pokretima, kao što je to slučaj s *Bad Blue Boysima* i podrškom HDZ-u početkom 90-ih godina 20. st. Brojnost, mladenačka energija, organizacija i hijerarhija mogu biti političko oružje i samih navijačkih pokreta koji se bore protiv modernog nogometa (skupih i personaliziranih ulaznica, TV-prava, nadzora, „kazališne“ atmosfere i dr.), no ona su važan resurs za političke aktere koji se ne mogu jednostavno domoći komunikacijskih sredstava ili ne posjeduju dovoljno novca za ozbiljnije političke kampanje. Uz sve to, kako navijačke skupine uobičajeno koriste nasilje ili bar njegovu latentnu verziju, one postaju upravo idealna baza za regrutiranje politički podobnih i poslušnih „vojnika“ koji će odrađivati „prljavi posao“ širenja straha na ulicama prilikom demonstracija ili prosvjeda (Bozóki i Cueva, 2020; Međedović, Kovačević i Knežević, 2020). Ovakav kontingent može biti odlučujući faktor i mehanizam koji nedostaje malim radikalnim pokretima koji navijače mogu pridobiti bilo kontroliranjem centralnih grupa ili obe-

[5] Premda su ispreplitanja pojedinaca, koji sudjeluju u različitom sektoru istog pokreta uobičajena, postoji bazna distinkcija praksi koje provode ultras grupe i huliganske grupe. *Ultras stil* odlikuje konstantno praćenje svojeg tima glasnom podrškom, izradom koreografija, paljenjem bakljada i dizanjem poruka te više ili manje često (ovisno o navijačkoj skupini) navijačko nasilje dok *huliganski stil* u svojoj srži ima ritualno navijačko nasilje (vidi npr. Kossakowski, 2020).

ćanjima „idealizma“ i zaštite pred represivnim sistemom.[6] Primjer navedenoga daje zastupnik Demokratske unije za integraciju u makedonskom Sobranju, Artan Grubi:

> „Navijači […] čine biračko tijelo koje bi svaka politička stranka htjela. Oni su dobro organizirani, drže se zajedno – funkcioniraju kao grupa, kao vojska […] Oni su motor političke stranke u prosvjedima.“ (Montague, 2018) (prijevod autora)

Češće je, ipak, da sama navijačka skupina djeluje u nekom smjeru zahvaljujući stavovima njihovih centralnih grupa, odnosno „prvih ljudi“.[7] Nakana takvih navijačkih grupa je uvijek, u skladu sa samom subkulturnom podlogom, nastupiti originalno, sljedeći nepisani *credo* globalnog navijačkog pokreta, ali isto tako vrednujući „slavnu tradiciju“ zajednice, koja se performansom pokušava istaknuti te simbolički i faktički zaštiti, a istodobno pokazati nadmoć nad protivnikom i spremnost na bilo kakav prkos moćnijem društvenom akteru. „Specifični kulturalni performans“, kako ga naziva Guschwan (2007), u kojemu se refleksivno komentiraju i prezentiraju vrijednosti i ideje društva u kojem se performans izvodi, ključan je za razumijevanje njegovih „vještih izvođača“ (navijačkih skupina), koji pritom istodobno bivaju protagonisti i publika (Guschwan, 2007, str. 251-252 prema Nuredinović i Vukušić, 2021).

Etnografski istraživački pristup i određenje predmeta istraživanja

Ishodišna točka pri odabiru metodološkog pristupa našem istraživanju sadržana je u konzultiranju sociologa Čikaške škole, koji su u svojim istraživanjima kombinirali različite metodološke pristupe pri istraživanju urbanih fenomena (Čaldarović, 2012). Specifičnost pristupa čikaških sociologa očitovala se u njihovoj želji za proučavanjem fenomena „iz bliza“, neposrednim pristupanjem predmetu istraživanja. Navedene odrednice njihovog pristupa pronalazimo u etnografijama koje obrađuju fenomen subkultura mladih, a specifično subkulture nogometnih navijača (Pearson, 2012; Armstrong, 1998). Naš pristup ovom istraživanju u sebi kombinira nekoliko aspekata etnografskog istraživanja koje uključuje etnografsku analizu sadržaja (Altheide, 1987) te vođenje neformalnih razgovora s navijačima putem navijačkih foruma.

---

[6] O sličnom slučaju zadobivanja povjerenja i regrutiranju govori Ignatio Silone kada opisuje nastanak fašističke stranke: „Na osnovu ličnog poznavanja našao sam među fašistima pretežno studente i srednjoškolce, zatim bivše oficire, podoficire i same vojnike, zanatlije, sitne trgovce, poljoprivrednike i nekoje radnike; u mnogome „idealiste“, mlade, žarkim patriotizmom zanesene poletarce, temperamentne koji su željni gibanja, za koje fašizam znači šport…“ (Silone, 2006, str. 90)

[7] Jezgra skupine obično počiva na onima koji su se unutar navijačke skupine dokazali svojim postupcima kroz različite izazove, primjerice u tučnjavama s drugim navijačima ili u organizaciji gostovanja.

Etnografska analiza sadržaja odnosi se na analizu različitih navijačkih performansa (poruke dignute na stadionima i izvan njih, transparenti, koreografije, grafiti, demonstracije i drugo) isključivo na *Ultras-tifo* forumu, najvećem navijačkom forumu s preko četrdeset tisuća korisnika, više od osamsto tisuća upisa i nekoliko desetaka tisuća objavljenih fotografija.[8] Analizirano razdoblje obuhvaća period od 2015. do 2017. godine. Logika odabira ovog vremenskog okvira sadržana je u činjenici kako u tom razdoblju dolazi do pojačanog migriranja prema Europi, često kolokvijalno nazivanog „migrantska kriza". Prilikom prikupljanja podataka koristili smo nekoliko podforuma od kojih su najvažniji podforumi „Political tifo" i „Politics topic". U navedenim podforumima radili smo distinkciju s obzirom na zemlje u fokusu. Zatim su se istraživale pojedine teme podforuma unutar grčke, mađarske, njemačke i poljske navijačke scene.[9] Ukupno je prikupljeno 108 performansa, koji su zatim, s obzirom na karakteristike, upisani u obrasce za evidentiranje te su razvrstani prema vrsti performansa, lokaciji (navijačkoj sceni) te izdvojenom sadržaju i značenju performansa. U ovom radu donosimo kategorizaciju koja se odnosi isključivo na značenje pojedinih performansa.

Neformalni razgovori s navijačima vođeni su putem *Ultras-tifo* foruma u kontekstu istraživanja stanja na njemačkoj sceni. Takav neformalni razgovor odvijao se tako da je korisniku koji je izdvojen, zbog svoje aktivnosti objave novog sadržaja na forumu, poslana privatna poruka s pitanjima koja su se odnosila na političke stavove navijačke scene čiji je pripadnik.

Postoji nekoliko kriterija po kojima se vršio odabir pogodnih zemalja za istraživanje. Prvi kriterij se odnosi na položaj. Zbog što boljeg obuhvata stajališta europskih navijačkih scena, odabrane su zemlje, članice Europske unije, na različitim dijelovima kontinenta. Drugi je kriterij usmjeren na statističke podatke o zemljama koje su najveće primateljice migranata i izbjeglica, dok je treći kriterij bio službeni politički stav državnika i/ili dužnosnika zemalja. Vodeći se tim smjernicama, odabrane su Njemačka, kao zemlja sa statistički najvećim brojem imigranata, tražitelja azila i izbjeglica i zemlja koja predstavlja europski Zapad[10,11]; Grčka, kao jedna od zemalja turbu-

[8] Bitno je naglasiti kako postoji hijerarhijska ljestvica važnosti pojedinih navijačkih performansa. Primjerice, neke poruke mogu biti djelo određenih pojedinaca ili podgrupa te se s njima ne mora slagati cijela navijačka skupina dok su poruke izvješene na stadionu obično produkt ideja jezgre skupine i kao takve predstavljaju službeni stav navijačke grupe (Nuredinović i Vukušić, 2021).

[9] *Ultras-tifo* forum koncipiran je tako da predstavnici svake scene na svojim podforumima mogu objavljivati recentni sadržaj s utakmica. Taj je sadržaj podijeljen ili po mjesecima ili po sezonama.

[10] Podaci iz 2019. godine o prvih 25 zemalja primateljica migranata jasno ističu Njemačku kao najveću primateljicu migranata u Europi https://www.migrationpolicy.org/programs/data-hub/charts/top-25-destinations-international-migrants?width=1000&height=850&iframe=true (listopad 2020).

[11] „Zapad" u ovom specifičnom slučaju ne predstavlja službenu geografsku determinaciju zemalja europskog kontinenta već prije zemlje koje Habermass i Derrida nazivaju jezgrom ili srcem Europe poput Njemačke i Francuske (Holly, 2009).

lentne i masovne Istočno-mediteranske izbjegličke rute[12] te Poljska, kao zemlja bivšeg Istočnog bloka, istaknutog navijačkog pokreta i anti-izbjegličke državne politike (Woźniak, Kossakowski i Nosal, 2019; Goździak i Marton, 2018).

Istražujući ovo problematiku susreli smo se s problemom dvojake vizualne ekspresije kod navijačkih grupa, a ona se odnosi na postojanje tekstualnih poruka i isticanja simbola bez prisutnosti teksta. Analiza i rezultati u sebi sadrže obje grupe jer nas je zanimalo konačno značenje performansa, a ne posebnost stila, izražajne forme i drugih razlikovnih elemenata unutar navijačke subkulture. Važno je napomenuti da smo u istraživanje uključili navijačke skupine koje izražavaju neku od nama važnih vrsta stavova, dok navijačke grupe koje su apolitične nismo uzimali u obzir. Apolitičnost je uvelike prisutna unutar navijačke subkulture te je bitno istaknuti kako većina grupa spada u kategoriju apolitičnih. Svjesni smo kako generalizacija ovakvog tipa uvelike prelazi okvire ovog rada, ali kroz istraživanje se pokazalo da se većina grupa ne izjašnjava o fenomenima kojima se bavimo u radu. Također, možemo zaključiti kako je moguće da većina članova ne smatra bitnim javno manifestirati ideološko i svjetonazorsko opredjeljenje vlastite navijačke skupine ili ne postoji homogeni stav prema ovim pitanjima.

Grčka

Grčka je prva članica Europske unije unutar šengenskog režima na najprometnijoj Istočno-mediteranskoj ruti. U 2015. je zbog većeg broja izbjeglica iz Sirije broj evidentiranih ulazaka u zemlju obalnim putevima porastao na 800 000 (Aksoy i Poutvaara, 2019). Teška ekonomska kriza, koja je, među članicama, najviše pogodila Grčku ekonomiju, vodila je ka porastu populizma i desnih, ali i lijevih pokreta s alternativama dosadašnjem ustroju grčke ekonomije i društva. Strankama poput ljevičarske Syrize i desničarske Zlatne zore članstvo je raslo dok se na ulicama Atene i drugih gradova moglo svjedočiti masovnim i obično nasilnim demonstracijama u kojima su sudjelovali i navijači.

Navijački pokret u Grčkoj, jedan je od najstarijih pokreta u Europi s temeljima u 70-im godinama 20. stoljeća (Zaimakis, 2018). Grčki se pokret „temelji“ na navijačkim skupinama iz Atene, Pireja i Soluna. Ostale navijačke skupine nemaju veliku navijačku bazu, no znaju biti poprilično politički aktivne. Karakteristična je za grčku scenu upravo njezina politički aktivna, ulična priroda, gdje su navijači ujedno sudio-

[12] Na Grčke je obale u 2015. godini pristiglo oko 872,500 izbjeglica/migranata zbog režima zatvorenih granica koji je postignut u ljeto 2012. između Turske, EU i Grčke na kopnu. U istom razdoblju se u Egejskom moru utopilo oko 800 ljudi. Podaci preuzeti s European Stability Commision: https://www.esiweb.org/pdf/ESI%20-%20The%20refugee%20crisis%20through%20statistics%20-%2030%20Jan%202017.pdf (listopad 2020).

nici uličnih prosvjeda i demonstracija. Osim toga, zato što se radi uglavnom o gradskim derbijima i animozitetima, „rat na ulicama“ Atene ili Soluna je konstantan pa se određene četvrti u Ateni mogu skroz drugačije očitovati od matičnih grupa. Primjerice, matična skupina Panathinaikosa, *Gate 13* u jednom je momentu izbjegličke krize izvjesila zastavu „Open borders“, dok je u drugom trenutku jedna njezina podgrupa izvjesila zastavu „Close borders, open Gate 13“ (kao reakciju na zatvaranje stadiona Leoforos nakon nereda koji su se dogodili između navijača Panathinaikosa i policije). Navijači AEK-a iz Atene, *Original 21* imaju jasniju političku poziciju, koju pokazuju redovno na svim svojim utakmicama te je ona postala neodvojivi dio njihovog navijačkog imidža. Ipak, u 90-im godinama 20. stoljeća nije bilo tako jer je pod utjecajem skinheads pokreta i među navijačima AEK-a jačala neonacistička ideologija. AEK-ovi ultrasi su danas dio ljevičarskog navijačkog bloka koji tvore s navijačima Livorna i Marseillesa. Sličnu poziciju kao i AEK dijele i drugi klubovi u Grčkoj, ali i na Cipru (Panionios, Peristeri, Iraklis, Omonia, Pas Giannina, OFI Kreta i drugi.), no oni nemaju toliku navijačku bazu. Aris iz Soluna i njegovi navijači *Super 3* najaktivniji su što se tiče lijevih političkih poruka i poruka podrške izbjeglicama. Jezgro njihove navijačke skupine aktivno pomaže sirijskim izbjeglicama u graničnim kampovima (Redakcija, 2014c). Uz drugi klub iz Soluna PAOK veže se navijačka grupa *Gate 4*. Kao i druge slične grupe u Grčkoj, *Gate 4* su anarhisti, no postoji vrlo bitan broj navijačkih podgrupa koje su pripadnice Zlatne zore (Zaimakis, 2018). Većina članova sudjeluje u Black Blocku i aktivno se bore protiv Zlatne zore u Solunu (Redakcija, 2014b). Međutim, PAOK-ovi navijači organizirali su i nasilne demonstracije protiv proglašenja Makedonije Sjevernom Makedonijom. Uz to, PAOK-ovi ultrasi su jedina grupa u Grčkoj koja je masovno napala manjinu muslimanskih vjernika, među kojima i izbjeglice prilikom proslave rođenja proroka Muhameda[13]. Najkontroverznija grupa u Grčkoj te najmasovnija je *Gate 7*, navijači Olympiakosa iz Pireja. Druge navijačke skupine često ih karakteriziraju kao fašiste ili kao „marionete Zlatne zore“ (radi ubojstva antifašističkog repera Pavlosa Fyssasa – Killah P, 18. 9. 2013. u Pireju) (Redakcija, 2014a).

Ovakvu analizu prati analiza navijačkih performansa. Na grčkoj je sceni pronađeno 25 oblika različitih navijačkih, političkih performansa koji se mogu povezati s fenomenom imigracije tijekom 2015., 2016. i 2017. godine. Većina analiziranog sadržaja pripada velikim grupama koje su i prije imale decidiran lijevi politički stav (*Super 3* i *Original 21*), kroz koji možemo iščitati pozitivnu reakciju na imigraciju. Stavovi protivni imigraciji se u Grčkoj prikazuju najviše tijekom demonstracija te uličnih sukoba u kojima prednjače grupe čiji su članovi ujedno i članovi Zlatne zore ili drugih sličnih radikalno desnih pokreta (pojedinci iz *Gate 4*, *Gate 7* i *Gate 13*) te pripadnici navijačke skupine grčke reprezentacije – Plave vojske. Potrebno je naglasiti kako

[13] Video napada je dostupan na https://www.youtube.com/watch?v=d8eLaoiY_Ug (listopad 2020)

gotovo sve velike grčke grupe imaju oba krila (i lijevo i desno) te kako su službeni stavovi većine navijačkih skupina u Grčkoj ustvari sadržani u „ultras no politica“.

Njemačka

Njemačka je najveća europska zemlja imigracije te zemlja s najviše zatraženih azila. U skladu s njemačkom kontinuiranom politikom prihvata početkom 2000. godina, promjenom, odnosno olakšavanjem režima dobivanja državljanstva 2005. godine te sve snažnijom pozicijom unutar sustava odlučivanja Europske unije, Njemačka se početkom novog tisućljeća okrenula promoviranju multikulturalizma. Osjetno slabije se politika multikulturalizma očituje nakon velike izbjegličke krize iz 2015. godine jer sada Njemačka prima samo one izbjeglice koje mogu dokazati da su zaista protjerane radi ratnog stanja na Bliskom istoku. Ipak, Njemačka ostaje najpoželjnija destinacija kako za izbjeglice tako i za migrante i tražitelje azila.

Sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća, prilikom sve većeg bujanja nacionalnih ideja o ponovnom jedinstvu Istočne i Zapadne Njemačke, velikog broja izbjeglica iz Turske, imigranata iz Istočne Europe te, na kraju, i utjecaja subkulturnih struja sa Zapada (poput nazi-skinhead pokreta i huliganske subkulture) jačaju i radikalni subkulturni pokreti u Njemačkoj. Tih godina njemački nogometni navijači osnivaju prve navijačke skupine.[14] One su uglavnom desno orijentirane zbog bunta prema vladajućim strukturama, no s vremenom se, devedesetih godina, razvija i neonacistički skinhead pokret te rastu ksenofobni stavovi, a napadi na migrante dostižu vrtoglave brojke od čak 2600 napada na migrante i 17 smrti u 1992. godini (Lucassen, 2005).[15] Njemački nogometni savez (DFB) za prigodu Svjetskog prvenstva u nogometu 2006. okreće se rješavanju pitanja ikonografije i rituala ekstremnih navijačkih skupina tako da im se zabrani dolazak na stadione, no ne i postojanje. DFB time bitno mijenja njemačku navijačku scenu, gdje ubrzo počinju prevladavati masovne ultras skupine.[16] Polako se DFB-ovim pravilnicima i političkom aktivacijom lijevim ultras skupinama tijekom prvog desetljeća 21. stoljeća, huliganskoj grupaciji desničarske ideologije, uglavnom zabranilo nošenje ikonografije na stadionima (Gabler, 2010)[17] pa tako i neke navijačke skupine, koje su inače tradicionalno

[14] Kratki dokumentarni film o razvitku navijačke scene HSV-a je dostupan na https://www.youtube.com/watch?v=-hzXMjbn_Z0 (listopad 2020)

[15] Kratki dokumentarni film o neredima njemačkih huligana u tom razdoblju je dostupan na https://www.youtube.com/watch?time_continue=1&v=W1DykiRJCYg (listopad 2020)

[16] Sve akcije DFB-a pri suzbijanju rasizma dostupne su na https://www.uefa.com/MultimediaFiles/Download/footballeurope/FootballEurope/415389_DOWNLOAD.pdf (pristup 20. 10. 2019.)

[17] Jedan takav pravilnik o ikonografiji, pjesmama i odjeći se nalazi na https://www.dfb.de/fileadmin/_dfbdam/90006-151221_BR_GegenRechts.pdf (listopad 2020)

naginjale desno, mijenjaju svoj imidž (poput navijača Borussije Dortmund). Premda je takvim pravilnicima stvorena situacija u kojoj i sami navijači poistovjećuju njemačku zastavu s ekstremizmom (danas aktivne desne grupe pokazuju njemačku zastavu na utakmicama), tijekom ekonomske krize i trenutne izbjegličke krize desni pokreti poput PEGIDE i AFD-a počinju dobivati poklonike među pripadnicima navijačkih grupa, a njemačka se scena bitno polarizira između navijača huliganskih skupina i ultras skupina. Ogromna razlika između ta dva pokreta najvidljivija je upravo u Njemačkoj. Navijačke skupine u Njemačkoj možemo podijeliti na većinu onih u kojima postoji razlika između ultrasa i huligana te one u kojima oba subkulturna stila djeluju zajedno. Većina ultras skupina je apolitična, no u gotovo svakoj ultras skupini postoje tendencije lijevog ili desnog krila. Ne treba zanemariti niti postojanje različitog spektra stavova unutar tih grupa. Slijedom toga, neke skupine mogu prikazivati primjerice antirasističke, antihomofobne, multikulturalne i slične političke poruke, a ne smatrati se lijevom opcijom. Većina huliganskih skupina je nacionalistički orijentirana, a neke su i radikalno desne. Ipak, prema navodima korisnika „Germania“ (2015) s *Ultras-tifo* foruma, jasno je kako se radi o „klasičnom“ anti-sistemskom radikalizmu. Tih je godina, a i danas je slično, radikalna desnica vidjela svoj probitak u umrežavanju s navijačkim huliganskim pokretima. Kasnih su se 90-ih godina 20. st. njemački huligani ipak odredili motom „Fußball ist Fußball und Politik bleibt Politik“, stoga je daljnji razvoj navijačke subkulture (kroz ultras skupine) uglavnom išao u tom smjeru – apolitičnosti. Danas je nogomet u Njemačkoj na tada neslućenim razinama gledanosti, stoga navijački pokreti nisu više dominantni na njemačkim stadionima. Takva je situacija promijenila i strukturu navijačkih skupina. Jednako tome, prisutne su brojne klupski organizirane instance nogometnih navijača koje ne prate većinu subkulturnih rituala (surađuju s medijima, sveučilištima, s upravama klubova i policijom) te time navijačke skupine dovode u nepovoljan položaj. U Njemačkoj danas postoji nekoliko primjera ultras skupina koje postaju platforma za djelovanje određenih aktivističkih organizacija, koje vide potencijal za djelovanje u masovnosti navijačkog pokreta, dok su huliganske grupacije istjerane na margine sportskih događanja (Merkel, 2014). Istodobno, masovne ultras skupine pokušavaju zadržati „ideal“ apolitičnosti konkretno se zalažući protiv modernog nogometa (pa i time privlače sve veću pozornost političkih pokreta koji u tome vide potencijalnu priliku za omasovljenje svojih političkih agendi).

Od ukupno 108 performansa, u Njemačkoj je zabilježeno 52. To dovoljno govori o političkoj aktualnosti ovog pitanja u toj zemlji. Većina je ultras grupa sama izvjesila ili dopustila transparente dobrodošlice na svojim tribinama (50 zabilježenih performansa je ovakvog značenja), dok se neke i aktiviraju oko prihvata migranata i njihove integracije u društvo (poput navijača St. Paulija, Werder Bremena, Bayern Münchena i dr.) (Montague, 2015). Neke skupine su uspješno izbjegavale odreći-

vanje po tom pitanju sukladno stavu „ultras no politica“ (poput navijača Dynama Dresdena). Ipak, u tom razdoblju nekolicina navijačkih skupina u kojima prednjače huligani (poput navijača Energie Cottbusa) i dalje na tribinama pokazuju ksenofobne stavove.[18] Njemački huligani, uglavnom desne orijentacije, s obzirom na to da su im ikonografija, a nekad i dolazak na stadion zabranjeni, svoj stav prema imigrantima pokazuju kroz organizaciju prosvjeda.[19] Jedan od masovnijih prosvjeda *HO-GE-SA* (Hooligans gegen Salafisten) skupio je oko 5000 prosvjednika na ulicama Kölna i izazvao veliku medijsku pozornost te doveo do nasilja.[20] Istodobno, navijačke skupine St. Paulija, Werdera iz Bremena, Bayerna i drugih, koje su tradicionalno lijevo orijentirane, prilagođavaju svoj diskurs recentnim događajima. Stoga se, u određenoj mjeri, i njihovi uobičajeni anti-sistemski performansi (Daniel i Kassimeris, 2013) usmjeravaju na pitanja koja su vezana uz restrikciju imigracije.

U većini njemačkih grupa, sugovornik „Saektion Raetia“, navodi problem „infiltracije“ aktivista iz „srednjih staleža“ zbog toga što je navijački pokret u Njemačkoj, prema njegovim riječima, bio utemeljen u radničkoj klasi[21]. Naglašava problematiku gubljenja identiteta navijačkih grupa koje se raspadaju zbog sustavnog nadzora i zabrana dolaska na stadion. Neke navijačke skupine održavaju svoj „način života“ jer u njima sudjeluje veliki broj „starih migranata“ iz Italije, Portugala, Poljske, Hrvatske, Maroka, Srbije i Turske (primjerice *Ultras Frankfurt* ili *Original 75 Werder*). Sugovornik navodi kako su sve navijačke baze u Njemačkoj sastavljene od više navijačkih skupina koje nekada surađuju, ali se nekada i nadmeću oko moći na tribini. Problematiku različitih percepcija navijačkih skupina prema migrantskom pitanju naziva samo još jednim političkim „spinom“ kako bi se navijački pokret ugasio međusobnim borbama oko nečega što s navijačima nema veze.

Poljska

Poljska je, uz Mađarsku i Slovačku, jedna od europskih članica koja je smatrana izrazito restriktivnom prema izbjegličkom pitanju. Takav stav poljskih političara slijedi i aktivnost na tribinama. Aktivacija poljskih navijačkih skupina (koje se u pravilu

[18] Video s gostovanja *Inferno Cottbus* u Babelsbergu: https://www.youtube.com/watch?v=muVoYSreu5Q (listopad 2020).

[19] Video prosvjeda dostupan na https://www.youtube.com/watch?v=0svhfTp5ciA (listopad 2020)

[20] Video nasilnih prosvjeda HO-GE-SA dostupan na https://www.youtube.com/watch?v=NRZiTreKcCk (listopad 2020)

[21] Prevedeni tekst originalnog odgovora: “Ostale navijačke grupe su uglavnom lokalne antifa grupe, takozvani *Bobos* - studenti i školska djeca iz više srednje klase. Ulaze u nogometne klubove koji nisu imali ili su imali slabu navijačku scenu (Victoria, TeBe, RS, Dresdner SC i dr.) kako bi pridobili više članova (Saektion Raetia, privatna poruka 11. listopad 2019.).

isto mogu podijeliti na ultrase i huligane, ali ne u mjeri kako je to prisutno u Njemačkoj) po pitanju zabrane ulaska migranata u Poljsku, ali i u Europu, najistaknutija je u Europi. Navijačke skupine u Poljskoj čvrsto su povezane sa svojevrsnim pokretom za demokratizaciju Poljske kasnih 80-ih godina 20. stoljeća. A protukomunistički stav jasno ih je udaljio od lijevih ideologija (Kosakowski, 2020). Potom se u Poljskoj javlja nazi-skinhead pokret pa je i subkultura nogometnih navijača prožeta njime (Kossakowski, 2020). Sugovornik, korisnik *Ultras tifo* foruma „Sempre Fidelis", navodi Krakow i Lodz kao gradove u kojima je još aktivan nazi-skinhead pokret među navijačima. Jedan od mogućih razloga je i veliko rivalstvo između navijačkih skupina Cracovije i Wisle Krakow te LKS Lodza i Lodza. Rivalstvo je to koje se očituje u percepciji drugog kluba kao „židovskog", a to se često izražava kroz nacističku ikonografiju u grafitima na ulicama gradova (Sinnreich, 2004).

Od ukupnog broja svih analiziranih performansa, njih 31 odnosi se na poljske navijače. Poljske navijačke skupine gotovo su ujedinjene u islamofobnim stavovima i političkom aktivizmu protiv imigranata i izbjeglica s Bliskog istoka u Poljskoj. Najveće skupine, navijači Lech Poznana, Legije iz Varšave[22], LKS Lodza, Ruch Chorzowa i drugih zajedno se „bore" protiv islamizacije Poljske. „Skup nezavisnosti" je masovan i odvija se u režiji navijačkih skupina, a posljednjih godina odlikuje se antisemitizmom, islamofobijom i drugim ksenofobnim performansima demonstratora[48]. Ekstremni stavovi nisu zaobišli niti niže lige. Tako su navijači Piast Zigmunda (4. liga) prezentirali koreografiju „POLSKA TYLKO DLA POLAKOW" (Poljska samo za Poljake) s keltskim križem, čestom ikonom radikalno desne ideologije (Kosakowski, Szlendak i Antonowicz, 2018.). Neke skupine organiziraju i vlastite demonstracije na kojima se onda okupljaju i drugi građani istog uvjerenja. Obično su te demonstracije usmjerene zahtjevima protiv imigranata i izbjeglica, poput marša u Krakowu u režiji navijača Wisle Krakow. S druge strane političkog spektra postoji samo mala grupa navijača Polonije iz Varšave, pod imenom *Black Rebels*, koja je dio mreže *Alerta Antifascista!* i koja ima kontakte s drugim navijačkim skupinama takvog uvjerenja poput navijača St. Paulija, Livorna, Marseillesa, Werder Bremena, Partizana iz Minska, Arsenala iz Kijeva i drugih[23]. Black Rebelsi su u nekoliko navrata napadnuti na vlastitoj tribini isključivo zbog svojih stavova.

Poljski navijači po recentnim istraživanjima imaju izrazito konzervativne stavove po pitanju moralnih i kulturnih vrijednosti. Podupiru uglavnom desne, a često i radikalno desne anti-sistemske političke opcije (Kossakowski, 2020, Woźniak, Kossakowski i Nosal, 2019).

---

[22] Video navijača Legije iz Varšave prilikom utakmice i poziva na okupljanje protiv „islamske okupacije Poljske": https://www.youtube.com/watch?v=iCGzzyTMqN4 (listopad 2020)

[23] Više o *Black Rebelsima* i pokretu *Alerta Antifascista!* može se pročitati na sljedećem linku: http://rebelultras.com/latest-news/europe/black-rebels-polonia-warsaw/#prettyPhoto (listopad 2020).

Kategorizacija navijačkih političkih poruka o imigraciji

U analizi fotografija navijačkih performansa od siječnja 2015. do prosinca 2017. godine prikupljeno je ukupno 108 navijačkih performansa. Najviše je performansa posvećeno imigraciji izdvojeno u Njemačkoj (52), zatim u Poljskoj (31) pa u Grčkoj (25).

Rezultati analize performansa s foruma *Ultras-tifo* sugeriraju da postoji moguća tipologija s obzirom na političke poruke koje određene skupine šalju. Prema tome je ustanovljena idealtipska kategorizacija navijačkih performansa.

a) Uobičajeni politički performansi koji uglavnom mogu prezentirati i stav prema izbjeglicama poput keltskog križa i drugi oblici neonacističke ikonografije, s druge strane slike Che Guevare te srp i čekić. Također postoje slučajevi u kojima se navedeni simboli s obzirom na ideološku poziciju grupe prikazuju u negativnom kontekstu (primjerice prekrižena svastika ili srp i čekić).[24]

b) Performansi koji specifično ističu borbu za ljudska prava ili negativne sentimente poput rasizma, ksenofobije, homofobije i sl. Primjer možemo pronaći u isticanju zastave duginih boja (St. Pauli; Bayern München; Werder Bremen; Babelsberg i dr.), potpori feminističkom pokretu (“Stop gender apartheid” – Bayern München) i multikulturalizmu (“Melting pot” – HSV) te protivljenju rasizmu (“Kein hier für Rassisten” – Borussia Dortmund; “Throw nazis out of football” – AEK). S druge strane postoje primjeri isticanja upravo obrnutih sentimenata (prekriženi LGBT simbol – JKS Jaroslaw).[25]

c) Performansi usmjereni primarno na političke aktere odnose se na pružanje podrške ili neslaganje te protivljenje određenim strankama ili pokretima (“Kein Kreuz für die AFD”; “Scheiss Hogesa und Salafisten”).

d) Politički performansi usmjereni sportskim i navijačkim rivalima uglavnom se odnose na animozitet suprotstavljenih navijačkih grupa u kojima se koristi određeni set političkih uvreda s ciljem diskreditiranja protivnika (“Cottbus merda” – St. Pauli; “Love football hate antifa – Babelsberg not welcome” – Zwickau).

---

[24] Ikonografija koja se veže uz lijevi politički spektar česta je kod navijača u Njemačkoj (St. Pauli, Carl Zeiss Jena, Werder Bremen, Bayern München i dr.) i Grčkoj (AEK, Aris, Panionios, Iraklis i dr.), dok je ista u Poljskoj (Jagiellonia Białystok, Legia Varšava, Lechia Gdanjsk, Lech Poznan i dr.) najčešće prikazana u negativnom kontekstu (prekriženi simboli). Ikonografija desnog spektra je prisutna u Grčkoj (Olympiakos, PAOK i dr.) i Poljskoj dok je u Njemačkoj zabranjena.

[25] Poruke u kojima se ističe važnost borbe za ljudska prava te se pruža podrška borbi protiv rasizma, ksenofobije i homofobije najčešće su u Njemačkoj, a može ih se pronaći i na grčkoj sceni (isključivo poruke protiv rasizma), dok s druge strane poljski navijači ne ističu ovakve poruke, već suprotno, izražavaju postojanje negativnih sentimenata prema navedenim stvarima.

e) Performansi koji upućuju poruku izbjeglicama ili imigrantima poput poruke "Refugees Welcome" ("No nations no borders" – Peristeri) ili "Refugees Not Welcome" ("Stop islamizacji Polski" – Legia, Radomiak i dr.).

f) Performansi solidarnosti s akterima u tekućim situacijama odnose se na performanse podrške pojedincima poput migranata, aktivista za prava migranata, osoba osumnjičenih za nasilničko ponašanje prema migrantima i dr. („Justice pour Theo"; "Suleiman bleibt soll – kein Mensch ist Illegal").

Zaključak

Nakon provedene analize možemo zaključiti kako u Njemačkoj, s obzirom na analizirane performanse, prevladava sadržaj koji ukazuje na pozitivne stavove navijačkih skupina prema imigraciji. Grčka scena prati ovakav nalaz, međutim postoji ozbiljna tendencija uključivanja velikog broja navijača i u radikalno desne pokrete poput Zlatne zore pa se može pronaći i više performansa koji se ne slažu s procesom imigracije. S druge strane, u Poljskoj su performansi isključivo orijentirani prema „obrani Poljske" od onog što se percipira negativnim oblikom imigracije (imigrante kao ljude druge vjere, druge boje kože ili druge kulture). Prilikom detaljnije analize navijačkog pokreta u tri europske zemlje prikazali smo kako se subkulturni stilovi i nasilje vežu za političke, ekonomske i općenito društvene situacije. Veoma različite pozicije spram imigranata i izbjeglica koje manifestiraju tri proučavane navijačke scene odnose se na različite političke i kulturne pozadine, ali isto tako i na represiju koju su scene doživjele. Dok u Njemačkoj ne postoji skupina koja može na stadionima javno pokazati da se ne slaže s ulaskom izbjeglica, u Poljskoj je takva praksa ključna u isticanju identiteta navijačkih skupina. Gdje konstitutivni element identiteta postaje odnos prema „drugima" i „drugačijima", u ovom slučaju imigrantima. Slično ne vrijedi i za Grčku. Na grčkom primjeru je jasno kako određena subkulturna tradicija navijačkih blokova može, u ključnim momentima, reagirati pravedno i zaštititi društvo od radikalnih ideja te rasističkog nasilja. U Njemačkoj posljednjih godina, prema riječima sugovornika, dolazi do ulaska većeg broja političkih aktivista u organizirane navijačke skupine čime se nerijetko mijenja njihova percepcija društvenih i političkih zbivanja. Premda ovaj stav njemačkih sugovornika treba detaljnije provjeriti, moguće je da pripadnici njemačke navijačke scene doživljavaju pojedine ultras skupine kao protutežu idealima huliganskih grupa na čijim temeljima je nastala cijela navijačka scena u Njemačkoj. Zbog tog razloga njihova je percepcija trendova doživljena kao nasilni prekid tradicije njemačkih navijača te put prema promijeni navijačkog *habitusa* onim aktivističkim u današnjim ultras skupinama. Takva politizacija navijača donosi sve veće prijepore između različitih navijačkih aktera koji rezultiraju međusobnim sukobima, ali i kreiranjem masovnih navijačkih blokova temeljenih na političkim pozicijama.

Zajednička karakteristika svih navedenih pokreta je prikazivanje *otpora kroz ritual* uz povremeno unošenje kroz političke performanse. Učiniti nešto šokantno i društveno neprihvatljivo znači ujedno i pokazati vlastitu snagu i prkos. Takva se tendencija „suverenosti“ navijačkih skupina smanjuje ili povećava s obzirom na ozbiljnost političke situacije te propusnost represivnog sistema. U Grčkoj su stadionski i van stadionski performansi rezultat borbe za prevlast na ulicama velikih gradova. Radikalni pokreti oba politička spektra su u Grčkoj prožeti navijačkim skupinama. U Njemačkoj je navijački pokret ujedinjen jedino u borbama protiv saveza (protiv skupih ulaznica, termina utakmica, promjene identiteta klubova i sl.) što možemo razumjeti kao dio borbe protiv modernog nogometa. Prema Kossakowskom (2020), politički stavovi lijevog spektra su sličniji upravo toj borbi protiv modernog nogometa. Navijačke skupine u Njemačkoj su, premda izrazito brojne i snažne u usporedbi s drugim navijačkim scenama, ustvari puno manje neovisne nego što su to bile 90-ih godina 20. stoljeća. *Otpor kroz ritual* u smislu prikazivanja elemenata šoka zapravo ne postoji na njemačkim tribinama osim onda kada se tiče modernog nogometa. Takva je agenda često suprotna „ultras no politica“ geslu. Skupine kojima je dozvoljeno prikazivati svoje političke stavove su uglavnom one koje se svojim diskursom uklapaju u multikulturno i uključivo društvo, a uklapanje u mainstream narativ do sad nije bila odlika subkulturnog navijačkog pokreta. Zbog ovih razloga je potrebno konkretnije proučiti generacijske i stilske promjene unutar njemačkog navijačkog pokreta. U Poljskoj je pak navijački pokret usmjeren na davanje vlastitih nefiltriranih komentara na politička zbivanja. Od militantnih parada u koje se uključuju i drugi građani do koreografija koje Poljake odvajaju od imigranata te ciljaju na zaštitu teritorija, poljski se ultrasi i huligani određuju prema dnevno-političkim temama na način koji kombinira anti-sistemski narativ popraćen ksenofobijom i patriotizmom. Izvjestan šok koji donose koreografije usmjerene protiv „islamizacije Poljske“ te popratna neonacistička ikonografija može se protumačiti i kao dio subkulturne pobune. Važno je istaknuti još jednu kontekstualnu razliku kada govorimo o poljskim i njemačkim navijačima. Nogomet koji se igra u poljskim nogometnim ligama ipak nije toliko atraktivan koliko onaj u njemačkim pa je i slabije popraćen. Izostanak drugačijeg tipa navijača sa stadiona razlog je tolike samostalnosti navijačkih skupina u Poljskoj (Kossakowski, 2020).

Klasifikaciju performansa po značenju prema pitanju imigracije podijelili smo u 6 kategorija. Kategorizacija navijačkih performansa može nam pomoći u seciranju navijačkih političkih aktivnosti te razložiti načine na koji se navijači određuju po nekim svakodnevnim političkim pitanjima, dok istodobno, kroz performanse, ističu svoj identitet i pokazuju određeni politički stav. Kroz dugoročnu analizu političkih stavova putem navijačkih performansa eventualno je moguće i unaprijed odrediti vrstu reakcije navijačkog pokreta prema određenom pitanju. Stoga, smatramo kako je ovakve klasifikacije potrebno detaljnije izučavati i primjenjivati češće.

Ovim je radom prikazana i polarizacija, prije svega politike, a potom i sporta u razvijenom Zapadu i tranzicijskom, postsocijalističkom Istoku. Velika polarizacija stajališta prema izbjeglicama, stoga, duguje i općenitoj situaciji u Europi. Unatoč tome, navijački pokret Europe iznimno je povezan. Od mreže antifašističkih navijačkih skupina, radikalno desnih blokova pa do puno veće mreže onih koji se bore protiv modernog nogometa.

Literatura

1. Aksoy, C. G. i P. Poutvaara (2019). Refugees' Self-selection into Europe: Who Migrates Where? Ifo Working Papers 289, Ifo Institute – Leibniz Institute for Economic Research at the University of Munich. Dostupno na https://www.ifo.de/DocDL/wp-2019-289-aksoy-poutvaara-refugees-self-selection.pdf (siječanj 2021)
2. Altheide, D. L. (1987). Ethnographic Content Analysis. Qualitative Sociology, 10, str. 65-77. doi: 10.1007/BF00988269
3. Armstrong, G. (1998). Football Hooligans: Knowing the Score. Oxford: Berg Publishers.
4. Bodin, D., Robène, L. i S. Héas (2007). Sport i nasilje u Europi. Zagreb: Knjiga trgovina d.o.o.
5. Bozóki, A. i S. Cueva (2020). "Nationalizing Rhetoric and Homogenizing Culture. An Outline of the Cultural Politics of the Hungarian Far Right". U Wimmer, M. (Ur.), Kann Kultur Politik? – Kann Politik Kultur? (str. 92-99). Berlin, Boston: De Gruyter. doi: 10.1515/9783110682823-011
6. Bruner, R. F. i K. Hare (2017). The Panic of 2008 and Brexit: Regional Integration versus Nationalism. Dostupno na https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3703194 (veljača 2021).
7. Castells, M. (2012). "The Egyptian Revolution". U Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age. Cambridge: Polity Press.
8. Conover, P. J. (1988). The Role of Social Groups in Political Thinking. British Journal of Political Science, 18(1), str. 51-76. Dostupno na http://www.jstor.org/stable/193688 (veljača, 2021).
9. Čaldarović, O. (2012). Čikaška škola urbane sociologije: Utemeljenje profesionalne sociologije. Zagreb: Jesenski i Turk.
10. Daniel, P. i C. Kassimeris (2013). The Politics and Culture of FC St. Pauli: from leftism, through anti-establishment, to commercialization. Soccer & Society, 14(2). doi:10.1080/14660970.2013.776466

11. Doidge, M. (2013). The birthplace of Italian communism: political identity and action amongst Livorno fans, Soccer & Society, 14(2), str. 246-261. doi: 10.1080/14660970.2013.776471
12. Doidge, M. i M. Lieser (2018). The importance of research on the ultras: introduction. Sport in Society, 21(6), str. 833-840. doi: 10.1080/17430437.2017.1300377
13. Dunning, E., Murphy, P., Astrinakis, A. E. i I. Waddington, I. (Ur.). (2002). Fighting fans: Football hooliganism as a world phenomenon. Dublin: Univ College Dublin Press.
14. Dustmann, C., Fasani, F., Frattini, T., Minale, L. i U. Schönberg (2017). On the Economics and Politics of Refugee Migration. Economic policy, 32(91), str. 497-550.
15. Fisun, O. (2014). Ukrainian nationalism, soccer clubs, and the Euromaidan. PONAR Eurasia Policy Memo, 324. Dostupno na http://www.ponarseurasua.org/sites/deafult/files/policy-memospdg/Pepm324_Fisun_July2014_0.pdf (siječanj 2021).
16. Gabler, J. (2010). Der DFB und die Ultras gemeinsam gegen Rechtsextremismus im Fußball? Neue Soziale Bewegungen, 23 (2), str. 52-62.
17. Germania (2015, rujan 6.). Politics. Ultras-tifo.net. [forumski post #245]. Dostupno na http://forum.ultras-tifo.net/politics-t2957-s240.html (siječanj 2021).
18. Goździak, E. M. i P. Marton (2018). Where the Wild Things Are: Fear of Islam and the Anti-Refugee Rhetoric in Hungary and in Poland. Central and Eastern European Migration Review, 7(2): 125-151.
19. Guschwan, M. (2007). Riot in the Curve: Soccer Fans in Twenty-first Century Italy. Soccer & Society, 8(2-3), str. 250-266. doi: 10.1080/14660970701224467
20. Haenfler, R. (2014). Subcultures. The Basics. London, New York: Routledge.
21. Katchanovski, I. (2016). The Far Right in Ukraine During the ‘Euromaidan’ and the War in Donbas. U SSRN, Annual Meeting of the American Political Science Association in Philadelphia, September 1-4, 2016. Dostupno na https://ssrn.com/abstract=2832203 (ožujak 2020).
22. Kennedy, P. i D. Kennedy (2014). Fan culture in European football and influence of the left wing ideology. London: Routledge.
23. Kossakowski, R. (2020). Hooligans, Ultras, Activists: Polish Football Fandom in Sociological Perspective. Cham: Springer Nature.
24. Kosakowski, R., Szlendak, T. i D. Antonowicz (2018). Polish ultras in the post-socialist transformation. Sport in Society, 21(6): 854-869, doi: 10.1080/17430437.2017.1300387

25. Lalić, D. (2011). Politički prosvjedi u Hrvatskoj: klasične demonstracije, političko gibanje ili novi društveni pokret. Političke analize, 2(6), str. 23-28. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/102850 (veljača 2021).
26. Lalić, D. i O. Biti (2008). Četverokut sporta, nasilja, politike i društva: znanstveni uvid u Europi i u Hrvatskoj. Politička misao, 45 (3-4), str. 247-272. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/37890 (veljača 2021).
27. Lucassen, L. (2005). The Immigrant Threat: The Integration of Old and New Migrants in Western Europe since 1850. Urbana: University of Illionois Press.
28. Međedović, J., Kovačević, U. i G. Knežević (2020). Militant extremist mind-set in Serbian football supporters: relations with the adherence to extremist social movements. Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression. doi: 10.1080/19434472.2020.1859583
29. Merkel, U. (2014). German football culture in the new millenium: ethnic diversity, flair and youth on and off the pitch. Soccer and Society, 15(2), str. 241-255. doi: 10.1080/14660970.2013.849189
30. Montague, J. (2015, 9. rujan). In Germany Migrant Aid is a Team Effort. *Nytimes.com*. Dostupno na https://www.nytimes.com/2015/09/10/sports/soccer/german-soccer-clubs-open-their-gates-to-refugees.html
31. Montague, J. (2018, 29. rujna). Macedonia's ultra-important referendum (Football fans of two countries are on frontlines of battle to oppose name deal with Greece). *Politico.eu*. Dostupno na https://www.politico.eu/article/macedonias-ultra-important-referendum-greece-footbal-thessaloniki-ivan-savvidis/
32. Nuhrat, Y. (2017). Ultras in Turkey: Othering, Agency, and Culture as a Political Domain. Sport in Society, 21(6), str. 870-882. doi: 10.1080/17430437.2017.1300388
33. Nuredinović, A. I. (2019). Simboličko označavanje teritorija navijačkih skupina u Splitu i Zagrebu. Studia ethnologica Croatica, 31 (1), str. 187-216. doi: 10.17234/SEC.31.7
34. Nuredinović, A. I. i D. Vukušić (2021). Navijačke poruke - segment vizualne ekspresije navijačke subkulture. Socijalna ekologija, 30(2), str. xx-xx.
35. Pearson, G. (2012). An ethnography of English Football Fans: Cans, Cops and Carnivals. Manchester: Manchester University Press.
36. Perasović, B. (2001). Urbana plemena. Sociologija subkultura u Hrvatskoj. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

37. Perasović, B. i M. Mustapić (2018). Carnival supporters, hooligans, and the ‘against Modern Football’movement: Life within the ultras subculture in the Croatian context. Sport in Society, 21(6), str. 960-976.

38. Redakcija. (2014a, 30. ožujka). Interview with a member of fan associations Gate 13 (Panathinaikos Athens). *Avtonom.org*. Dostupno na https://avtonom.org/en/news/interview-representative-fan-associations-gate-13-panathinaikos-athens

39. Redakcija. (2014b, 4. travnja). Interview with a member of the fan club Gate 4 (PAOK Thessaloniki). *Avtonom.org*. Dostupno na https://avtonom.org/en/news/interview-member-fan-club-gate-4-paok-thessaloniki

40. Redakcija. (2014c, 23. studeni). The history of the fan movement in the Super 3 (Aris Thessaloniki). Avtonom.org. Dostupno na https://avtonom.org/en/news/history-fan-movement-super-3-aris-thessaloniki

41. Silone, I. (2006). Fašizam. Zagreb: Durieux.

42. Sinnreich, H. J. (2004). Reading the writing on the wall: a textual analysis of Lodz graffiti. Religion, State and Society, 32(1), str. 53-58. doi: 10.1080/0963749042000182096

43. Spaaij, R. (2007). Football hooliganism as a transnational phenomenon: Past and present analysis: A critique – More specificity and less generality. The International Journal of the History of Sport, 24(4), STR. 411-431. doi: 10.1080/09523360601157156

44. Spyros, T. A. i Y. Balabanidis (2015). Football, Politics and Crisis in Greece 2. Framing Financial Crisis and Protest: North-West and South-East Europe. TheOpenUniversity. Dostupno na http://www.open.ac.uk/arts/research/finance-crisis-protest/comment-and-debate/football-politics-and-crisis-greece-2 (listopad 2019).

45. Šantek, G.-P. (2017). Dinamo - to smo mi! Antropološki ogledi o Dinamu i njegovim navijačima. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu: FF Press.

46. Šelo Šabić, S. (2017). Humanitarianism and It’s Limits: The Refugee Crisis Response in Croatia. U Barlai, M., Fahnrich, B., Griessler, C. i M. Rhomberg (Ur.), The Migrant Crisis: European Perspectives and National Discourses (str. 93-106). MüNSTER: LIT Verlag.

47. Šiber, I. (1973). Što su to politički stavovi? Politička misao, 10(4), str. 396-404. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/114977 (veljača, 2021).

48. The refugee crisis through statistics (A compilation for politicians, journalists and other concerned citizens) (2017). European Stability Initiative Berlin-Brussels-Istanbul. Dostupno na: https://www.esiweb.org/pdf/ESI%20-%20The%20refugee%20crisis%20through%20statistics%20-%2030%20Jan%202017.pdf (listopad 2020).

49. Trilling, D. (2019, 1. kolovoza). How the media contributed to the migrant crisis. *Theguardian.com*. Dostupno na: https://www.theguardian.com/news/2019/aug/01/media-framed-migrant-crisis-disaster-reporting
50. Tsoukala, A. (2009). Football Hooliganism in Europe: Security and Civil Liberties in the Balance. New York: Palgrave Macmillan
51. Vrcan, S. i D. Lalić (1999). From Ends to Trenches, and Back: Football in the Former Yugoslavia. U Armstrong, G. i R. Giulianotti (Ur.), Football Cultures and Identities (str. 176-185). London: Macmillan.
52. Woźniak, W., Kossakowski, R. i P. Nosal (2019). A Squad with No Left Wingers: The Roots and Structure of Right-Wing and Nationalist Attitudes among Polish Football Fans. Problems of Post-Communism, (), str. 1–14. doi:10.1080/10758216.2019.1673177
53. Zaimakis, Y. (2018). Football fan culture and politics in modern Greece: the process of fandom radicalization during the austerity era. Soccer and Society; 19(2), str. 252-270. doi: 10.1080/14660970.2016.1171214
54. Žanić, I. (1995). Navijači i rat. Erasmus - časopis za kulturu demokracije, 10, str. 50-62.

Political attitudes of the football fan scenes of EU member states towards refugee migration (2015. – 2017.)

Abstract

In the last few years, Europe has faced the problem of growing refugee numbers, seeking asylum and irregular immigrants, which has shaken the fundamental tenets of the European Union's identity, showing the xenophobic and ethnocentric but also the humanitarian side of European societies. Fan groups, usually mass, organized and mostly youth movements, are formed and developed according to the rules of a subculture that exchanges and promotes its rituals through the mass media, yet their practices, in many, mirror the practices of local culture. Performances performed by fans in public places often have political connotations, and are performed by groups for which political orientation is one of the most important components of identity. In this paper, ethnographic research, which includes ethnographic analysis of the content of photographs of rituals of fan groups as well as informal conversations with

representatives of fan groups, explores and describes the European fan scene in the context of its views on the refugee issue. The analysis of the fan scenes of Germany, Greece and Poland, provides an overview of the politically dominant attitudes on individual scenes, but also an insight into the dynamics of creating the group's political identity and connections with structures, political parties and radical movements. The division between fan styles is revealed, but also the political appearances of the fan scenes of the European West and East, which corresponds to the political stalemate in the European Union.

Keywords: *migration, European Union, refugees, football fans, subculture*

Dragan Nimac
Klinika za psihijatriju Vrapče
dragan.nimac@gmail.com

Migracije i sigurnost – religijski izazovi i perspektive u europskom društvu

Sažetak

Suvremeni dominantni narativi o migracijama, često podložni ideologiziranim stavovima, kao posljedicu imaju nesiguran suživot u višekulturnoj sredini. Sigurnosna dimenzija migracija, u smislu sigurne integracije migranata, ali i temeljne sigurnosti domicilnog stanovništva, pokazuje se tako kao izrazito važan aspekt migracijskih procesa. S obzirom na to da se migracijska problematika u Europi vodi velikim dijelom pod prizmom svjetonazorskih i religijskih razlika, u ovom radu analizira se uloga i mjesto religije u integraciji migranata i povećanju sigurnosti migranata i europskog društva. U radu se kroz analiziranje odnosa religije prema drugom, „strancu" i migrantu, međuodnosa unutar religijskih zajednica, te kroz pozitivne i negativne sigurnosne aspekte povezane s religijama, promatra sekularno europsko društvo, te migrante kojima je religijski jedan od najbitnijih identiteta u njima novim, „stranim" europskim sredinama. Interkulturna komunikacija i priznavanje religijskog identiteta migranata stoga je jedan od bitnih uvjeta procesa integracije na kojem se gradi nova etika migracija. Upravo su interkulturne komunikacijske kompetencije, kao vještine koje omogućavaju dublji, obzirniji i sveobuhvatniji dijalog između ljudi različitih kulturnih, svjetonazorskih i političkih gledišta, temeljni preduvjet za stabilnije i sigurnije društvo. Preduvjet za takvu komunikaciju i upravljanje mogućim sukobima ili nesporazumima koje eventualno izaziva susret različitih religijskih svjetonazora je religijska pismenost, i to ne samo s obzirom na religiju „drugih", već s obzirom i na „našu" religijsku tradiciju.

Ključne riječi: *religija, migranti, sigurnost, europsko društvo, sekularizacija*

Uvod

Brojna istraživanja pokazuju da su suvremeni dominantni narativi o migracijama često podložni ideologiziranim stavovima, što kao posljedicu ima nesiguran suživot u višekulturnoj sredini. Stoga se ova sigurnosna dimenzija migracija, u smislu sigurne integracije migranata ali i temeljne sigurnosti domicilnog stanovništva, pokazuje kao izrazito važan aspekt migracijskih procesa. U samoj esenciji društvenog ugovora modernih društava sigurnosni aspekt je temeljno građansko pravo, u smislu razmjene naše građanske slobode kako bi dobili zaštitu države. Ovo se pravo sukobljava s pravima drugih ljudi na sigurnost (onih koji tu sigurnost ne nalaze u svojoj zemlji), pravom da potraže sigurno utočište i s dužnošću sigurnijih država da im pruže to utočište. Susret tih ljudskih i građanskih potreba ne teče glatko, odnosno brojni su problemi posrijedi, od isključivih i ekstremnih stavova do nekih kompromisnih rješenja. Dvije krajnje filozofske pozicije, koje zastupaju univerzalisti i partikularisti, odražavaju jedan (sigurnost) ili drugi (sloboda kretanja) aspekt, a tako se polariziraju i političke stranke ljevice i desnice (Đorđević, 2008, str. 241). Komunikacija koja se odvija između ta dva suprotstavljena pola često je površna i isključiva te se još uvijek vodi malo računa o usavršavanju interkulturne komunikacijske kompetencije, kao vještine koja omogućava dublji, obzirniji i sveobuhvatniji dijalog između ljudi različitih kulturnih, svjetonazorskih i političkih gledišta i koja je temeljni preduvjet za stabilnije i sigurnije društvo. S obzirom na to da se taj dijalog u Europi vodi velikim dijelom pod prizmom temeljnih svjetonazorskih i religijskih razlika, u ovom radu istaknut ćemo ulogu i mjesto religije u stvaranju interkulturnog europskog društva. Budući da se radi o tako širokoj i kompleksnoj temi koju je nemoguće iscrpsti ne samo jednim radom već i puno opsežnijim studijama, ovdje ćemo se fokusirati samo na neke aspekte koji ukazuju na potencijal religije koji može pridonositi sigurnijem i mirotvornijem europskom društvu. U analizi uloge i doprinosa religije u integraciji (i)migranata religiju ćemo stoga promatrati u instrumentalnom ključu, te pokušati pokazati kako religija može i utječe na ekonomski, kulturni i društveni aspekt integracije (u zemlji doseljenja) te tako može biti važan element za stvaranje pretpostavki sigurnog višekulturnog društva.

Fenomen migracija i pojam stranca: neke premise

Migracije su univerzalan povijesni i geografski realitet koji kao fenomen postoji od početka civilizacija. Čovječanstvo je zapravo od svog samog početka uvijek „u hodu“ i čitava ljudska povijest se može sagledati kao jedan veliki egzodus. Mnogi autori 20. stoljeće nazivaju stoljećem migracija ili „stoljećem izbjeglica“ (Opitz, 1999), no čini se da se taj trend posebno odnosi na 21. stoljeće (Nail, 2015). Migracije se nadalje sve više diferenciraju, a uzroci ili motivi tim migracijskim trendovima su vrlo

različiti. Oni se ugrubo mogu podijeliti po kriteriju dobrovoljnosti u prisilne (ratovi, ekološke i prirodne katastrofe, genocidi, prozelitizam i sl.) ili dobrovoljne (potraga za boljim životom, istraživački, avanturistički, turistički i sl.), a po kriteriju legalnosti u regularne ili zakonite (radne migracije, migracije studenata, umirovljeničke migracije, spajanje obitelji i dr.) i neregularne (nezakoniti ulazak, nezakoniti boravak i nezakoniti rad migranata) (Gregurević, 2020, str. 79; Lalić Novak, Kraljev, 2014, str. 16). Upravo je istovremenost raznolikih *push* ili potisnih faktora ono što u najvećoj mjeri razlikuje 21. stoljeće od prethodnih (Kumpes, 2018, str. 276). Takva distinkcija i diversifikacija je izrazito važna i treba je uzeti u obzir kako bi uspjeli ostvariti etički održive migracije i sustave zaštite te izbjeći sterilni ideološki kontrast između politike zatvorenih granica i politike otvorenih granica.

S obzirom na veliku raznolikost uzroka migriranja, danas se stoga puno vodi računa o pojmovnoj distinkciji između termina „migrant“ i „izbjeglica“ pa je operacionalizacija pojmova često važan uvodni dio većine istraživanja. Iako ne postoje jedinstvene definicije, migrantom možemo smatrati osobu koja boravi u drugoj zemlji dulje od jedne godine, bez obzira na razloge i načine migriranja (Lalić Novak i Kraljev, 2014, str. 16). Što se tiče pojma izbjeglice, Konvencija o statusu izbjeglica iz 1951. navodi da je izbjeglica osoba koja se ne nalazi u zemlji svog državljanstva i koja se zbog osnovanog straha od proganjanja (ako se utvrdi da je taj strah utemeljen) zbog svoje rase, vjere, nacionalnosti, pripadnosti određenoj društvenoj grupi ili zbog političkog mišljenja ne može ili se zbog tog straha ne želi staviti pod zaštitu dotične države.

Ova pojmovna distinkcija je važna zato što se često u jeziku krije neka vrsta normativne distinkcije koja se perpetuira i na ljudsko ponašanje, vrlo često nesvjesnim putem, kako je to inače slučaj s učenjem kulturnih i jezičnih obrazaca. Dobar primjer za ovu tvrdnju donosi De Castro Burica. U sklopu simpozija „Krimigracija – kriminalizacija migracija i građanske solidarnosti“ održanog 27. i 28. studenog 2019. godine u organizaciji Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, De Castro Burica je održala izlaganje na temu „Od izbjeglice do ilegalaca: analiza diskursa internetskih portala na temu migranata, izbjeglica i tražitelja azila“. Među ostalim, u svom je izlaganju donijela prikaz analize medijskog diskursa i zaokreta u korištenju termina „izbjeglica“ prema korištenju termina „migrant“ te utvrdila da mediji zapravo legitimiziraju ideološke nazore prema migrantima i reproduciraju društvenu nejednakost. Naime, ona smatra da termin „izbjeglica“ izražava i onaj moment motivacije koji te ljude potiče na migriranje, a što nije očevidno u terminu „migrant“ (Jergović, Kavain, Klasić, Orhanović i Osmančević, 2019, str. 96). Ako se u jeziku ili etimologiji više ne skriva i neki širi kontekst koji omogućava bolje razumijevanje, za očekivati je da jezik nesvjesno može utjecati na stavove ljudi.

Fenomen migracija, kada ga se proučava u kontekstu interkulturne i međureligijske komunikacije i dijaloga, vrlo je usko povezan uz fenomen „stranca“ i teme „ksenofobije“. U Hrvatskoj o toj temi iz sociološke, ali velikim dijelom interdisciplinarne perspektive govori jako dobra i iscrpna knjiga Anđelka Milardovića *Stranac i društvo* (Milardović, 2013). Naime, migracije uvijek sa sobom povlače susret s drugim koji je često drugačiji ili potpuno stran, pa time i neka vrsta prijetnje našem zamišljenom stabilnom ili poznatom životu. Uloga je interkulturne komunikacije premostiti taj susret dva nepoznata i prijeteća svijeta, a religija u tom premošćivanju ima neizostavnu ulogu kako ćemo vidjeti kasnije. Kako bi relativizirala pojam stranca, Julia Kristeva je skovala termin „stranac u nama“ kao kategoriju otuđenja, ali i ideju da ni mi sami sebi nismo uvijek poznati (Kristeva, 1991). Ta „stranost nas samih“ je dobra premisa ili polazište za susret sa stranim drugim koji „ne odgovara iskustvenome kontekstu i horizontu očekivanja nekoga subjekta“ (Hoffman, 2006, str. 16). George Simmel je u svom eseju iz 1908. pod naslovom „Ekskurs o strancu“ istaknuo također prednosti te pozicije stranca kao onoga koji je takoreći „unutra“ i „preko puta“, ali koji zbog svoje izvanjske pozicije zadržava određenu dozu objektivnosti i slobodu komuniciranja sa svima, iako mu nedostaje socijalna podrška grupe u koju dolazi (Simmel, 2001). Alfred Schütz također ima sličnu ideju o strancu kao onom koji ne dijeli „uobičajeno mišljenje“ autohtonih stanovnika te stoga on kao „čovjek bez povijesti“ objektivno preispituje svijet u koji dolazi, i posljedično ne može računati na lojalnost grupe u koju dolazi (Milardović, 2013, str. 146). Iako je dakle stranac osoba koja nema društvenu podršku, on u naš svijet unosi nešto novo, ali i gleda na naš svijet na drugačiji način, pa nam zapravo omogućuje da na sebe gledamo iz neke druge perspektive.

Kako bi se taj put premostio od stranca-kao-prijetnje do stranca-kao-učitelja-nečeg-novog-o-nama-samima, potrebno je prije svega nadići onu prije spomenutu stranost u nama samima i upoznati sebe i svoju kulturu. Tako, na primjer, paradigmatski radovi interkulturne komunikacije upravo ističu kako je premisa za upoznavanje drugih kultura i religija zapravo upoznavanje sebe, svoje kulture i religije. Govoreći o kulturnom nesvjesnom, jedan od prvih autora koji se bavio interkulturnom komunikacijom Edward Hall rekao je da „kultura skriva više toga nego što otkriva, a začudo, ono što skriva, skriva najviše od svojih vlastitih pripadnika“ (Hall, 1959, str. 53). Naše se iskonsko prianjanje uz kulturu, a možemo tako reći i za religiju, ne događa samo zato što je ona dobra ili ispravna već zato što nam je to jedini poznati svijet, svijet predviđenih interakcija i automatiziranih ponašanja koje smo usvojili procesom socijalizacije. Stoga je nepovjerljivost prema strancu jednostavno dio naše urođene sklonosti prema sferi poznatoga, a nesigurnost prema strancu „vapi za razjašnjavanjem pitanja tko je ili što je taj stranac; vapi za akutnim rješenjem problema različitosti“ (Hoffman, 2006, str. 20).

Fenomen stranca proizlazi dakle iz temeljne pa i legitimne ljudske potrebe za socijalnom identifikacijom i kategorizacijom, odnosno sklonosti ljudi da se svrstaju u grupe. Modus na koji se to svrstavanje događa ima jedan važan parametar, a to je traženje sličnosti, odnosno poznatoga. Nije čudno stoga da s globalizacijskim procesima koji ukazuju na različitost i složenost svijeta ujedno jačaju religijske, etničke i nacionalističke tenzije, odnosno usporedno raste potreba ljudi da nađu neku sigurnu luku ili zonu koja se temelji na nekoj zajedničkoj karakteristici, bilo da se radi o etničkoj sličnosti, zajedničkoj religiji, gospodarskom interesu ili politički sličnim stavovima. Bergerova i Calabreseova teorija o „smanjenju nesigurnosti" zbog tjeskobe koju osjećamo u nepoznatom ili okruženi nepoznatim te potreba da se poveća predvidljivost u odnosima s drugima odražavaju istu ideju (Samovar, 2013, str. 327).

Potreba pripadanja u sebi sadrži potrebu unutargrupnog favoriziranja, odnosno stvaranja pozitivne slike svoje grupe i negativne slike drugih grupa, te učvršćuje neku vrstu grupocentrizma ili etnocentrizma. Radi se o evolucijskom mehanizmu ljudi da favoriziraju pripadnike vlastite skupine poznatoj kao *in-group* ili *out-group bias* (Milardović, 2013, str. 70). Razlog toj činjenici da su ljudi skloniji empatiji prema vlastitim srodnicima ili pripadnicima vlastite skupine je u tome što empatija nije evolucijski razvijena kako bi povećala našu moralnost već kako bi povećala grupnu koheziju i osnažila određenu grupu u odnosu na one koji su *outgroups*. Osim što imaju prirodnu sklonost stvarati svijet kao ja i drugi, ljudi su također po prirodi skloni umanjiti vrijednost drugoga, na primjer, svodeći druge na stereotipove grupe kojoj pripadaju. Iako stereotip može imati pozitivnu ulogu u smislu da nam pomaže kategorizirati složena iskustva na jednostavan način, oni sužavaju našu percepciju i previše pojednostavljuju složen svijet te ne bi smjeli upravljati našim ponašanjem prema drugim ljudima. U nastavku ćemo objasniti kako religija može imati istaknutu ulogu u smanjivanju stereotipa, ksenofobije i širenju tzv. *moralnog kruga*, ali prije toga želimo ukratko prikazati odnos religije prema migrantima koji u našim zapadnim društvima predstavljaju „inkarnaciju autsajdera" ili stranca.

Religija i migranti

Razumijevanje složenog odnosa između migranta i društva u koje dolaze svakako podrazumijeva sveobuhvatno istraživanje religijske komponente migracijskih procesa kao važne dimenzije života. Neki autori čak smatraju da je ta dimenzija kao razlikovna kategorija migranata koji dolaze u europsko društvo prenaglašena (Kumpes, 2018, str. 278) kako bi se usporili procesi integracije, odnosno kako bi se religioznost nametnula kao neka diskvalificirajuća kategorija migranata koji su većinom muslimanske vjeroispovijesti. Iako se religiju ne bi smjelo promatrati izolirano od društvenog, kulturnog i političkog konteksta, jer su religijska obilježja prepoznata

kao jedan od temeljnih i jačih identiteta u očuvanju osobnoga i društvenog identiteta, potrebno je ipak istaknuti neke specifične odrednice tog odnosa i ukazati na potencijal koji religija ima u području upravljanja migracijama.

Prva činjenica koju moramo imati u vidu jest odnos Europe prema religiji općenito, a koji se također reflektira na odnos prema religiji migranata. Za razliku od Sjedinjenih Američkih Država u kojima religija ima važnu javnu ulogu pa tako i važno mjesto u integraciji migranata, u Europi je situacija potpuno drugačija, odnosno religija se smatra faktorom koji priječi integraciju migranata (Haramija, 2018, str. 349). U Americi općenito religija ima važnu javnu ulogu te nerijetko „migranti u SAD-u skloni su postati religiozniji nego što su bili u zemljama iz kojih su došli“ (Haramija, 2018, str. 348). Iako je ova tendencija jačanja religije u novoj sredini zapravo uobičajen fenomen zbog psihosocijalne funkcije religije da pruža sigurnost, Europa se sve više čini da nije područje koje pogoduje razvoju te tendencije. Naime, proces sekularizacije koji se dogodio u Europi na krilima racionalizacije, a posebno nakon potpisivanja Rimskih ugovora 1957., jest obilježje Europe koja ona ne dijeli s ostatkom svijeta. Dok su svuda u svijetu religije u porastu, u Europi se događa obrnut trend u smislu jačanja deklarativne religioznosti ili „pripadanja bez vjere“ (Harvieu-Lager, 2006), „religije bez pripadanja“ (Davie, 1990), odnosno utjecaja religijskih institucija na vjernike, te jačanja ateizma i agnosticizma.

Nadalje, postavljanje individualnih prava ispred prava na vjeru te prava na slobodu govora ispred vjerskih osjećaja ne pridonosi religijskoj integraciji (Haramija, 2018, str. 341), posebno ako se uzme u obzir suprotno shvaćanje religije kod većine migranata koji su muslimanske vjeroispovijesti. Za razliku od SAD-a gdje su kolektivni vjerski identiteti važno sredstvo strukturiranja društvenog pluralizma, u Europi se na naglašavanje vjere kao privatne stvari ne polaže dovoljno brige prema javnom kontekstu izražavanja vjere i javnoj politici upravljanja religijskim zajednicama. José Casanova, jedan od vodećih svjetskih znanstvenika na području sociologije religije, tako smatra da europska društva, koja nastoje štititi i tolerirati individualnu vjersku slobodu, privatizirajući religiju zapravo vrše pritisak i stvaraju odnos nepovjerenja u odnosu na muslimansku religioznost koja ne poznaje odvojenost sekularnog i sakralnog kao što se to procesom sekularizacije dogodilo u Europi (Casanova, 2007, str. 60). Antimuslimanski diskurs u Europi, prema njegovu mišljenju, trpa sve u isti koš i neselektivno miješa „[a]ntiimigrantski ksenofobični nativizam, sekularističke antireligijske predrasude, liberalno-feministička kritika muslimanskog patrijarhalnog fundamentalizma i strah od islamističkih terorističkih mreža“ (Casanova, 2007, str. 65).

Ova činjenica koja se tiče dva suprotno usmjerena trenda prema religiji također je jedno od razlikovnih obilježja Europe o kojima moramo voditi računa pri poimanju religijske integracije migranata. Isključiv ili indiferentan stav prema religiji u Europi u odnosu na migrante posebno zabrinjava ako se uzme u obzir i činjenica da istraživa-

nja pokazuju kako restriktivni pristupi vjerskim slobodama vode prema neizbježnom konfliktu i nasilju (Grim i Finke, 2011) te da radikalni pristupi sekularnih država često vode prema radikalizaciji religije ili „rađaju nove religije“ (Tadić, 2007, str. 21). Naime, prema sociolozima religije, proces sekularizacije prati antisekularizacijski proces, te je tzv. *religijski revival,* zapravo „religijski prosvjed protiv pretjerane svjetovnosti svijeta i reakcija na religijske institucije koje su suviše daleko otišle u kompromisima s tom svjetovnošću“ (Tadić, 2007, str. 33). S obzirom na narav islama koji povezuje svjetovno i sakralno, čini se da niti antisekularizacijski procesi (ako ih shvaćamo kao odvajanje sakralnog od svjetovne vlasti) ne pridonose boljem razumijevanju muslimanske vjere. Religijski identitet migranata često se susreće sa stereotipnim shvaćanjima koja tjeraju migrante na izolaciju i getoiziranju kako bi zaštitili svoj identitet i svoju vjeru i oduprli se procesu sekularizacije. U slučaju prisilnih migracija događa se da nepriznavanje njihovog vjerskog identiteta obezvređuje i njihovo iskustvo progona i patnje, odnosno nepriznavanje religijskog identiteta postaje velika prepreka integraciji i na drugim područjima.

Religijski identitet je često otporniji od etničkog, a vrlo često u nedostatku drugih identifikacijskih oslonaca religija postaje surogat identifikacije i medij koji prenosi etničke, nacionalne i opozicijske stavove. Neki autori smatraju da su se religije održale jer zadovoljavaju niz ključnih potreba, a u normativnom smislu one odobravaju ili neodobravaju ljudska ponašanja. S obzirom na psihološki, kulturološki, sociološki i duhovni potencijal religije, uključujući i onaj komunikacijski, sve upućuje na to kako se ovoj temi zapravo pridaje malo pozornosti s obzirom na njenu stvarnu važnost i ulogu u stvaranju neke šire integracijske strategije (Markešić, 2005). Pokušaji muslimana da izgrade svoje vjerske institucije i javno prakticiraju svoju vjeru u Europi sve više postaje problem, pa se oni nastoje getoizirati i sve više radikalizirati svoju vjeru (Haramija, 2018, str. 350). To se često ne odnosi samo na migrante prve generacije već i na pripadnike druge ili treće generacije kod kojih religija postaje neka vrsta „oporbenog identiteta“ u odnosu na postojeći sustav vrijednosti u koji se ne uklapaju. Tu religija zauzima važno mjesto s obzirom na to da se ona pokazuje „učinkovitom pomoći u posve osobnim teškoćama i egzistencijalnim stiskama, ali i ovaj put kao poticaj različitim psihičkim stanjima“ (Mardešić, 1998, str. 409). Engleski politolog Bhikhu Parekh ističe istu misao prema kojoj religija gotovo u svim suvremenim društvima zauzima značajno mjesto jer „suočeni s golemim promjenama u načinu života i u strahu od gubitka identiteta velike skupine ljudi – kako u zapadnim tako i u ne-zapadnim društvima – okreću se religiji kako bi im pružila moralnu stabilnost“ (Parekh, 2008, str. 10).

Na tragu ovih misli istraživanje koje je proveo Kumpes (2018) o religiji kao simboličkoj granici prema migrantima može se razumjeti iz dvije prethodno spomenute perspektive koje su zapravo povezane. Naime, odnos prema migrantu kao „inkar-

naciji autsajdera“ logično je naglašeniji kod osoba koji se više identificiraju sa svojim religijskim i kulturnim krugom, odnosno više drže do vlastite religije pa će širenje neke druge religije smatrati prijetnjom za svoju vlastitu. Kod nereligioznih osoba koje ionako religiju (tuđu, kao niti religiju svojih sunarodnjaka, sugrađana) ne smatraju temom od javnog interesa očigledno je da se može očekivati drugačiji stav u odnosu na religijski kontekst migranata. Ovoj tvrdnji pridonosi i činjenica raširenog stereotipa prema kojem se „migrant“ i „musliman“ često uzimaju kao sinonimi, kao i činjenica da se prema često iskrivljenoj medijskoj slici, ali i prema istraživanjima u većem dijelu europskih država precjenjuje stvarni udio imigranata u ukupnoj populaciji (Kumpes, 2018, str. 276). Zanimljiva bi bila i istraživačka usporedba odnosa prema migrantu kao „inkarnaciji autsajdera“ kod nereligioznih osoba koji su doživjeli ili smatraju migrantsku prijetnju njihovom identitetu, tj. reakciju i stavove kod nereligioznih osoba koji su doživjeli ili imaju predrasude negativnog iskustva drugoga, „stranca“. Zaključno se može reći kako je religija uistinu vrlo osjetljivo i diskutabilno područje kada se govori o integraciji migranata, ali razlog nije samo otpor religioznih (strah za vlastitu religiju) već i indiferentnost nereligioznih (nebriga za religiju). S obzirom na to da je religija područje života koje, posebice kod europskih imigranata koji su ujedno većinom i muslimani, ima velik utjecaj na druga životna područja i druge aspekte integracije, u idućem ćemo poglavlju prikazati neke temeljne smjernice upravljanja religijskim aspektom integracija.

Uloga religije u integraciji imigranata

Često se stječe dojam da se u upravljanju procesom migracija u Europskoj uniji više pozornosti pridaje proceduralnim aspektima nego vrijednosnim. Takav dojam pomalo čudi, posebno ako se uzme u obzir da su izazovi migracijske politike u zadnjim godinama puno složeniji i izazovniji je su migranti sve više skupine, a ne kao nekad pojedinci, koje su kulturno, etnički i vjerski vrlo heterogene, a pretendiraju na zajednički suživot u kojem je vrlo zahtjevno pomiriti različite vrijednosne sustave. Proceduralni aspekt i institucionalna podrška su svakako važan aspekt koji olakšava čitav integracijski proces, ali vrijednosni aspekt svakako mora imati svoje važno mjesto jer se on upisuje u sve dimenzije i aspekte migracijskog procesa, pa tako i u način na koji migranti percipiraju i odnose se prema institucijama. Multidimenzionalnost migracija i integracija migranata podrazumijeva dakle oboje, proceduralnu i institucionalnu razinu (mjesto migranata u poslovnim, obrazovnim, zdravstvenim i sličnim institucijama) i normativnu razinu, odnosno vrijednosni i kulturni utjecaj društva u koje migranti dolaze i iz kojeg dolaze.

Priznavanje religijskog identiteta migranata – koji se danas često negira i na kulturnoj razini i u svakodnevnoj interakciji – bitan je uvjet procesa integracije na kojem

se gradi nova etika migracija. To za sobom nužno povlači obrazovnu hitnost u smislu suzbijanja religijske nepismenosti, i to ne samo s obzirom na religiju „drugih“, već s obzirom i na „našu“ religijsku tradiciju i njezino bogatstvo, kao i važnost upoznavanja sa samim procesom sekularizacije koji je u Europi na djelu. Svijest o vlastitom religijskom identitetu je preduvjet za suočavanje s drugim religijskim zajednicama i upravljanje mogućim sukobima ili nesporazumima koje eventualno izaziva susret različitih religijskih svjetonazora. Stoga, iako ćemo u nastavku ukazivati na funkcionalnu ulogu religije kao integrativnog faktora, važno je najprije podsjetiti na važnost uspostavljanja veze s njezinom vlastitom transcendentnom dimenzijom. Primarna uloga religije upravo je povezivanje s transcendentnim ili božanstvom, a kao posljedica toga proizlazi društveno povezivanje ili integracija (Jukić, 1999, str. 61). Što se pak tiče ove društvene i funkcionalne uloge religije, ona treba počivati na uvjerenju da je religija javno, a ne samo privatno dobro te da je važno (ponovno) otkriti ulogu religije/a u javnoj sferi jer različite religijske zajednice podržavaju integraciju migranata te religija tako može imati dragocjenu ulogu u izgradnji kohezivnog, solidarnog, stabilnog društva kao i u cijelokupnom procesu prilagodbe i upravljanja migracijama.

S obzirom na funkcionalnu ulogu religije, Snježana Gregurović u svojoj analizi povezujućih i premošćujućih uloga religijskih institucija, pozivajući se na neke sociologe religije (Lehmann, Allen, Herberg, Hirshman), ističe kako religija može imati povezujuću i premošćujuću ulogu s obzirom na migrante, iako napominje da se najveći dio istraživanja koji na taj način govore o religiji odnosi na američko područje. Dok se povezujuća uloga odnosi na povezanost sa zemljom porijekla, premošćujuća uloga, koju smo ranije uvodno spomenuli, tiče se prilagodbe na kulturu u zemlji dolaska, odnosno na premošćivanje jaza između matične i domicilne kulture. Te su dvije uloge zapravo međusobno povezane, odnosno povezujući migrante međusobno religija ih također povezuje sa širom društvenom zajednicom jer im nudi psihološku i sociološku podršku. Religija tako u svom premošćujućem momentu također može ponuditi jednu mrežu odnosa s društvom primitka te utječe pozitivno na identitetsku afirmaciju, izgradnju mreže društvenih odnosa i veza, pronalaženja posla i slično. Religija stoga nema samo ulogu ispunjavanja duhovnih potreba već također pomaže da lakše ostvarimo neke društvene potrebe, te preuzima ulogu nekih društvenih institucija i pružanja socijalne pomoći (karitativno djelovanje, dječji vrtići, škole, radionice, folklori i sl.) (Gregurević, 2020, str. 84).

Što se tiče povezujuće uloge, dobar primjer su hrvatski pastoralni djelatnici u inozemstvu i hrvatske katoličke misije te povezujuća uloga s domovinom koju je religija za hrvatske migrante imala. Religija je ujedno imala i premošćujuću snagu u smislu lobiranja za Hrvate izvan domovine kako bi se nametnuli na neke značajnije pozicije u smislu njihove društvene afirmacije i stvaranja socijalnog kapitala, ali i kako bi na taj način mogli utjecati na politička pitanja u zemlji. Hrvatske katoličke misije su

stoga primjer povezivanja religije i drugih društvenih ciljeva i potreba. Tako, na primjer, kada je nakon 1955. Njemačka sklopila ugovore o zapošljavanju radnika iz južnoeuropskih zemalja s pretežno katoličkim stanovništvom, njihove su biskupije za radnike (Gastarbeitere) iz južnoeuropskih zemalja „ustanovile katoličke misije kako bi im omogućile vjerski život na njihovu jeziku, njegovanje vlastitog identiteta i kulture te lakše snalaženje u novim okolnostima“ (Ančić, 2017, str. 56).

Teorija o ulozi religije u životu migranata je teorijski konstrukt koji naravno uvijek ne odgovara stvarnosti. Tako se nekad stječe dojam da je ovaj povezujući moment puno naglašeniji kod migranata nego premošćujući, odnosno suprotno od onoga što bi se trebalo dogoditi. U praksi se ponekad događa da je povezujući moment prepreka premošćujućem ili rjeđe obrnuto. Drugim riječima, upravo zato što imaju snažno religijsko i kulturno uporište u svojim religijskim zajednicama, migranti se dovoljno ne trude integrirati u domicilnu društvenu zajednicu niti komunicirati s predstavnicima drugih religija ili ih upoznavati. To je recimo kritika njemačke autorice Jenni Winterhagen u odnosu na hrvatske migrante koje smatra nedovoljno integriranima u njemačko društvo. Ona smatra da su određene karakteristike hrvatskog dušobrižništva među migrantima zapravo zapreka potpunoj integraciji hrvatskih doseljenika u njemačko društvo. Prema njenom mišljenju takva vrsta dušobrižništva ne pridonosi kulturnoj i emocionalnoj integraciji jer se previše fokusira na očuvanje vlastitoga kulturnog i nacionalnog identiteta (Ančić, 2017, str. 56). Ovaj isključujući moment između povezujuće i premošćujuće uloge religije još je više prisutan kod migranata muslimanske vjeroispovijesti u Europi, a on postaje element zabrinutosti kada premošćujuća uloga potpuno zakaže ili se prenaglasi ova povezujuća. Primjeri mlađih generacija muslimana koji se revoltirano okreću od društva u kojemu su rođeni prema grupama religijskih istomišljenika često fundamentalistički nastrojenih pokazuju opasnost za sigurnost Europe ako se o ovom premošćujućem aspektu religije ne vodi dovoljno računa. Potvrda ovoj tezi je i tvrdnja koju Gregurević navodi da je „prakticiranje religije kod migranata ustvari potvrdilo tezu da teorija sekularizacije ne može objasniti religiju u višekulturnim i višereligijskim društvima“ (Gregurević, 220, str. 85). Ovu tezu zapravo potvrđuju i neka druga istraživanja, koja pokazuju da proces migracije ne utječe nepovoljno na religiju, već kao što smo i ranije istaknuli, migracije često potiču jače prianjanje uz vlastitu religiju koja u stranoj zemlji za njih postaje kao neko utočište.

Osim već spomenutih uloga i funkcija religije koje pridonose ili olakšavaju integraciju migranta, možemo istaknuti još dvije dimenzije koje spadaju na samu bit religije i često se previđaju nauštrb spomenutih funkcija (posebno kritičari ideološke i političke zloupotrebe religije često previđaju ovaj aspekt) a tiču se više društva prihvata i njegovog odnosa prema integraciji migranata. Prva dimenzija se tiče interkul-

turne naravi kršćanstva kao većinske religije u Europi, ali i religija općenito, a drugi se tiče uloge religije u širenju moralnog kruga.

Što se tiče prve dimenzije, talijanski teolog Dotolo ističe kako kršćanstvo u svom DNK-u ima upisanu dimenziju interkulturalnosti kao stil života. Međutim taj interkulturalni mentalitet zahtjeva neke preduvjete, koji su prema Dotolu sljedeći: interkulturalnost kao prevođenje/prijevod, interkulturanolost kao gostoljubivost i interkulturalnost kao oslobađanje. Ulazak u interkulturalni svijet zahtjeva neku vrstu prijevoda, odnosno hermeneutike koja nam čini razumljivim svijet drugačijih ljudi. Ne radi se ovdje samo o lingvističkoj sferi već mogućnosti novih interpretacija koje prihvaćaju obje strane u diskursu, nečemu što vodi prema *transkulturalnome* odnosno novom čitanju stvarnosti. Prevođenje je dakle konstruktivni proces koji nudi etičko-kulturalne perspektive onkraj vlastitih interesa i ograničava arbitrarne interpretacije te vodi prema kulturi gostoljubivosti. Gostoljubivost se tiče naše suradnje u izgradnji općeg dobra, stvaranje uvjeta života u kojima recipročnost postaje građanska dimenzija, u konkretnosti lokalnih zajednica, s posebnom pažnjom prema slabijim članovima društva i budućim generacijama koji nemaju mogućnost kompenzacije. I posljednji aspekt koji Dotolo naglašava tiče se potencijala religije da oslobađa od kulture i nadilazi kulturu i apatiju povijesne ukorijenjenosti. (Dotolo, 2011, str. 159-162)

Ovaj interkulturni potencijal dijele i ostale religije koje, ako se ispravno shvaćaju, postaju prostor slobode s kojeg možemo kritički gledati na našu vlastitu kulturnu tradiciju. S obzirom na to da je religija često „najsigurniji način da dođete do srca nekog naroda“ (Smith, 1986, str. 13) i s obzirom na to da kroz religiju dobivamo uvid i u druge važne dimenzije nečije kulture i društvenosti, ona je nužan građevni element integracijskih procesa. Tako određena „religijska kultura“ i religijska tolerancija postaje preduvjet mirotvornom i kooperativnom društvu, a interkulturalni i pomirujući potencijal u suvremenom svijetu zapravo je najveći izazov religijama, kao i uopće najveće zajedničko očekivanje čovječanstva od religija.

Druga vrlo važna pretpostavka koja omogućava/olakšava integraciju je shvaćanje religije kao mosta između kultura i uloga religije u proširenju tzv. *moralnog kruga.* Brojna istraživanja nam ukazuju na činjenicu da se moralni krug stvara zbog naše genetske sklonosti da se svrstamo u grupu i lakše razumijemo ljude koji su nam slični. S obzirom na činjenicu da ljudi su koji imaju veću razinu identifikacije ili međusobnog razumijevanja ili empatije ujedno skloniji altruističnom ponašanju, zadaća religije je upravo u tome da proširi opseg altruističnog kruga daleko izvan kruga srodnika ili *ingroups*. Socijalni psiholog David Batson bio je jedan od prvih znanstvenika koji je smatrao da religija ima važnu ulogu u širenju moralnog kruga te je istaknuo da se to može učiniti korištenjem specifičnog jezika (npr. kao kad Isus kaže da su svi ljudi braća i sestre, da ljubimo susjede kao same sebe i sl.) i religijskih priča i slika, odnosno narativa (Batson, 1983, str. 1380-1381). Što se tiče upotrebe jezika,

već smo na početku naznačili kako jezik sam po sebi može otežavati ili olakšavati dijalog i razumijevanje. Što se pak tiče biblijskih narativa, npr. prispodoba o milosrdnom Samaritancu odličan je primjer priče koja neke općeprihvaćene koncepte kao što je „bliskost“ promatra iz drugačije perspektive. U toj prispodobi Isus pita učenike: „Tko je tvoj bližnji?“ dok učenici odgovaraju: „Onaj koji iskaza milosrđe!“ Isus potvrđuje da naš bližnji nije onaj tko je naš sunarodnjak, iako nam je fizički blizu, niti onaj koji nam je sličan, nego onaj kome je stalo do nas, koji o nama brine bez obzira na etničko porijeklo (Židovi su Samaritance doživljavali kao neprijateljski narod). U svom radu vrlo zanimljivoga podnaslova *The ethics of seeing in a culture of looking the other way*, R. Zimmerman upozorava na važnost *etike gledanja u kulturi odvraćanja pogleda* te kaže da priča o dobrom Samaritancu postaje neka vrsta narativa koja postaje dio kolektivnog pamćenja u svrhu empatije (Zimmerman, 2008). Mnogi egzegete Isusovu prispodobu o Samaritancu tumače kao njegovu poruku učenicima da djeluju u višekulturnom kontekstu na isti način kako je on to u prispodobi predložio te da prošire svoj vlastiti religijski, kulturni i moralni krug prema onima koji su „preko“ ili „izvan“ našeg moralnog kruga.

Sigurnosni aspekti religije u migracijskim integracijama

Do sada smo više puta istaknuli da religija svojim pripadnicima pruža osjećaj sigurnosti i zaštite (psihološke, socijalne, duhovne). Sociolog John Opitzs to je iskustvo sažeo ovako: „Religijska vjerovanja nude utješni osjećaj da ranjivo ljudsko stanje ima neki veći smisao. Kad su ljudi osnaženi takvim vjerovanjima, manja je vjerojatnost da će se slomiti u očaju pred životnim nedaćama“ (Smovar, Porter i McDaniel, 2013, str. 83). Brojni su autori izrazili snagu religije u upravljanju ljudskim životima na dominantan način, čak i među autorima koji religiju smatraju pukim sredstvom društvene regulacije i ispražnjenu same njene biti – povezivanja s božanstvom. Sociolozi religije navode brojne primjere neispunjenih proročanstava onih koji su smatrali da će se religija dokinuti, te ističu pojavu *religijskog revivala* unatoč sekularizaciji, a gotovo je unisono prihvaćeno da se Thomasov teorem[1] može odnositi i na religiju, u smislu da bez obzira na istinitost vjerovanja, posljedice takvog vjerovanja su stvarne te da religija ima svoju javnu i društvenu funkciju. Dakle, ako prihvaćamo tvrdnju prema kojoj religija ima neosporan potencijal usmjeravati ljudsko ponašanje, pa čak i u trenucima kriza i teškoća, onda s tom činjenicom moramo ozbiljno računati kada govorimo o programima integracije migranata i sigurnosnih aspekata društva u koje migranti dolaze. Tim je ovo posebno važnije ako znamo da je većina

[1] William Isaac Thomas bio je jedan od tvoraca socijalne psihologije te je 1928. godine formulirao izreku koja će kasnije biti poznata kao Thomasov teorem: „Ako ljudi definiraju situacije kao stvarne, onda su one stvarne u svojim posljedicama“.

migranata koji u Europu pristiže muslimanske vjeroispovijesti kojoj je religija izrazito važan dio kulturnog i društvenog života i teško se uklapa u sekularni javni prostor koji dominira Europom.

Druga misao o kojoj moramo voditi računa sa sigurnosnog aspekta su pokušaji da se religija potisne, prešuti ili jednostavno izuzme kao nerelevantna u formiranju javnih politika i integracijskih programa. Time se samo „dolijeva ulje na vatru“, odnosno motivirajući i humani potencijali religioznosti mogu se okrenuti u nepovoljnom pravcu stvaranja političkog fundamentalizma uobličenog kao religijski fundamentalizam u smislu reakcije otpora. Takvi pokušaji zapravo idu protiv demokratskih uzusa pa i same teorije sekularizacije koja u svojim temeljima ima zadaću štititi svaku ljudsku slobodu, uključujući i onu religijsku. Previđanje religije kao važnog faktora interkulturnog dijaloga i integracijskih programa zapravo usmjerava prema arbitrarnom tumačenju religije. Takvo tumačenje često s pravom religijskom biti nema veze i odvija se daleko od službenih autoriteta koji jamče pravovjernost. To konkretno znači i nemogućnost da se građani obrazuju o tome što religija (njihova i tuđa) uistinu predstavlja, nemaju mogućnosti naučiti vještine razumijevanja religije i dijalogiziranja s drugim religijama.

Sigurnosne aspekte religije treba promatrati i kroz religijsku isključivost „drugoga“, odnosno stranca. Kod religijskih zajednica često je tijekom povijesti prevladavao monološki i konfliktni stav prema drugim religijskim zajednicama. Poznati teolog Yves Congar istaknuo je da se “stoljećima nastojalo drugog svesti na sebe. Ljubilo ga se i poštivalo poradi onoga što je taj drugi mogao postati idući prema onome što smo mi bili“ (Congar, 1983, str. 54). Stoga, međureligijski dijalog ima bitnu ulogu u mirotvornim nastojanjima, suživotu i međusobnom uvažavanju. Poznati švicarski teolog Hans Küng, promicatelj dijaloga među religijama, zastupa tezu da mira u svijetu i među narodima nema bez mira među religijama, mira među religijama bez dijaloga, a dijaloga ni mira kao ni opstanka na Zemlji nema bez zajedničkih etičkih standarda, tj. minimalnoga temeljnog konsenzusa oko obvezujućih vrednota, čvrstih kriterija i temeljnih moralnih ponašanja (Nimac i Nimac Ćurković, 2014, str. 117-118).

Sigurnosne aspekte u migrantskoj krizi treba promatrati i kroz zloporabu religioznog identiteta kod terorističkih pojedinaca i grupa. S jedne strane može se razumjeti religiozna identifikacija terorista jer su oni u religiji pronašli snagu kolektivnog identiteta koja ih motivira i osnažuje u njihovim ciljevima. No, neprihvatljiva je činjenica da se u suvremenom društvu sve više stvara percepcija da većina terorista to radi iz religioznih pobuda. Naime, pojedinci ili skupine povezani s terorizmom vrlo malo, površno ili nikako poznaju i prakticiraju naučavanja religija na koje se pozivaju. Odgovornost treba tražiti i kod vjerskih zajednica koji se nedovoljno i neuvjerljivo distanciraju od terorista i terorističkih skupina. Istina, ne može se zanijekati da se tijekom ljudske povijesti činio teror u ime Boga i u ime religija, ali u suvreme-

nom značenju, od sedamdesetih godina prošlog stoljeća pa nadalje, terorizam označava politički motivirano izazivanje straha i nesigurnosti građana, grupe građana ili pojedinaca uporabom različitih oblika nasilja. S druge strane, nijedna istinska religija ne odobrava terorističke čine. Primjer različitog korištenja, shvaćanja i učinkovitosti izraza „religijski terorizam“, a koji mogu kod drugih stvoriti određenu sliku i predrasude o religiji, možemo vidjeti kod švedskog diplomata Ingmara Karlssona i bosanskog pravnika Seada Hodžića. U knjizi *Vjera, teror i toleran*cija Karlsson je stavio jedan od podnaslova i *Religijski terorizam*. U njemu, premda bi naslov na to mogao upućivati, nije povezao istinska vjerska naučavanja s terorizmom, već donosi primjere iz kojih je vidljivo da pojedinci ili grupe zloporabe religiju u ostvarenju svojih političkih ciljeva. Hodžić, s druge strane, ne odobrava korištenje takve terminologije i smatra da se takvom retorikom religijske zajednice još više udaljavaju od društveno-sigurnosnih integracija (Nimac i Nimac Ćurković, 2014, str. 121).

Kako se ovaj rad prvenstveno bazirao na Europu u koju imigriraju mnogi migranti muslimanske vjere, slažemo se s engleskim politologom Bhikhu Parekhom koji ističe da treba poticati stvaranje *europskog islama* koji će se temeljiti na višekulturnom društvu u kojem svi vide slobodu života po vlastitoj vjeri i mogućnost njezina propagiranja i da je to važno iz sigurnosnih razloga. Ono što je još važno prema Parekhu, jest činjenica i stav da se islam mora transformirati u otvoreni dijalog prema ljudima koji pripadaju različitim kulturama i religijama (Parekh, 2008, str. 106-113).

Zaključak

Migracije su univerzalan povijesni i geografski realitet koji kao fenomen postoji od početka civilizacija. Migracije su dio prošlosti i sadašnjosti, ali i nezaobilazni dio budućnosti. Živimo u vremenu globalizacije koja je još više i brže pogodovala stvaranju multikulturnih sredina i suživotu ljudi različitih svjetonazora, kultura, religija, običaja, tradicije. Globalizacija je također pogodovala migrantskim gibanjima koja u suvremenom društvu postaju važan religijski, kulturni, politički, ali i sigurnosni izazov. Religija je kroz povijest imala značajnu ulogu, a i danas je većina svjetske populacije religiozna, te je stoga u europskom kontekstu nužno promišljati o njezinoj javnoj ulozi i integracijskom potencijalu. Religija zasigurno ima značajnu, a ponekad i presudnu ulogu u izgradnji kohezivnog i sigurnog društva te u globalnom upravljanju migracijskim procesima. Iako je vjerski identitet često izvor otpora, također je nerijetko i *push* faktor za odluku o migraciji kod onih pojedinaca koji su kontekst vjerske slobode iskusili tek nakon migracije. Tako su oni paradoksalno iskusili religijsku slobodu u sekularnoj državi dok u svojim državama koje povezuju sekularno i sakralno to nisu mogli. Priznavanje vjerskog identiteta migranata nužan je preduvjet za ispravnu migracijsku politiku i upravljanje sukobima. Pritom je nužno religiju shva-

ćati u njenoj izvornosti i autentičnosti te poticati na kritičke pristupe prema religiji, te njegovati religijsku pismenost u kontekstu novih migracijskih procesa i sve više interkulturnih društava. U tom smislu religijska kultura kao dio građanske kulture ili opće kulture treba biti temelj za suprotstavljanje stereotipnim predodžbama o migrantima bilo koje religije i vjeroispovijesti. A tako shvaćena, religija će biti temelj

Literatura

1. Ančić, N. A. (2017). Identitet u dijaspori – Hrvatski katolici između stare domovine i novog prebivališta. *Crkva u svijetu,* 52(1), 49-66. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/178970
2. Batson, D. (1983). Sociobiology and the Role of Religion in Promoting Prosocial Behavior: An Alternative View. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(6), 1380-1385. https://doi.org/10.1037/0022-3514.45.6.1380
3. Casanova, J. (2007). Immigration and the New Religious Pluralism: A European Union/ United States Comparison. U T. Banchoff (Ur.). *Democracy and the New Religious Pluralism* (str. 59–83). New York: Oxford University Press. doi: https://doi.org/10.1093/ac
4. Castles, S. (2007). Twenty–first–century migration as a challenge to sociology. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33(3), 351–371. doi.org/10.1080/13691830701234491
5. Congar, Y. (1983). *Diversità e comunione*. Assisi: Cittadla Editrice.
6. Davie, G. (1990). Believing without Belonging: Is This the Future of Religion in Britain?. *Social Compass*, (37)4, 455-469.
7. Dotolo, C. (2011). *Cristianesimo e iterculturalità. Dialogo, ospitalità, ethos.* Assisi: Cittadella Editrice.
8. Đorđević, B. (2008). Etika migracije, *Fakultet političkih nauka – Godišnjak,* 2(2), 239-253.
9. Gregurović, S. (2020). Katolička crkva i migranti: prema prihvaćanju multikulturnoga modela integracije migranata. *Obnovljeni Život*, 75(1), 77–92. doi.org/10.31337/oz.75.1.6
10. Brian, G. i Roger, F. (2011). *The Price of Freedom Denied Religious Persecution and Conflict in the Twenty-First Century*. New York: Cambridge University Press.
11. Hall, E. T. (1959). *The Silent Language*. NewYork: Doubleday Company.
12. Haramija, P. i Trošelj Miočević, T. (2018). Religija i ekonomska integracija migranata u europskoj uniji. *Ekonomska misao i praksa*, 27(1), 335-374. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/202287

13. Hoffman, M. (2006). Interkulturalnost, stvarnost, različitost. *Jat: časopis studenata kroatistike*, 1(1), 10-34. Dostupno a https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=167254
14. Jergović, P., Kavain, V., Klasić, A., Orhanović, M. i Osmančević, M. (2019). Izvještaj sa simpozija „Krimigracija - kriminalizacija migracija i građanske solidarnosti“. *Diskrepancija : studentski časopis za društveno-humanističke teme*, 15(22/23), 92-104. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/224101
15. Jukić, J. (1999). Religijske integracije i uloga pomirenja. U I. Grubišić i S. Zrinščak (Ur.), *Religija i integracija* (57–81). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
16. Kristeva, J. (1991). *Strangers to Ourselves.* New York: Columbia University Press.
17. Kumpes, J. (2018). Religioznost i stavovi prema imigrantima u Hrvatskoj. *Migracijske i etničke teme*, 34(3), 275-320. doi.org/10.11567/met.34.3.3
18. Lalić Novak, G. i Kraljev, R. (2014). *Zaštita izbjeglica i ranjivih skupina migranata. Priručnik za edukatore*. Zagreb: Hrvatski Crveni križ.
19. Mardešić, Ž. (1998). Političke religije i novo mirotvorstvo, *Crkva u svijetu*, 33(4), 408-415. Dostupo na https://hrcak.srce.hr/51397
20. Markešić, I. (2005). Religija kao komunikacija. Razmatranja iz suvremene sociološke perspektive, *Socijala Ekologija*, 14 (1-2), 93-116. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/9134
21. Milardović, A. (2013). *Stranac i društvo. Fenomenologija stranca i ksenofobije.* Zagreb: Pan liber.
22. Nail, T. (2015). *The Figure of the Migrant*. Stanford: Stanford University Press.
23. Nimac, D. i Ćurković Nimac, J. (2014). Religija kao socijalni kapital u kontekstu sigurnosne politike suvremenog europskog društva. *Bogoslovska smotra*, 84(1), 111-136. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/120309
24. Parekh, Bhikhu. (2008). Nova politika identiteta. Politička načela za međuovisni svijet. Zagreb: Politička kultura.
25. Samovar, L.A, Porter R.E. i McDaniel E.R. (2013). *Komunikacije između kultura*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
26. Simmel, G. (2001). *Kontrapunkti kulture. Zagreb:* Jesenski i Turk Hrvatsko sociološko društvo.
27. Smith, H. (1991). *The Worls's Religions*. New York: HarperCollins.
28. Smith, H. (1986). *The Religious of Man.* New York: Harper i Row.
29. Tadić, S. (2007). Sekularizacija, antisekularizacija i suvremena revitalizacija religije. *Nova prisutnost*, 5(1), 21-38. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/83266
30. Zimmermann, R. /2008). The etho-poietic of the parable of the good Samaritan (Lk 10:25-37). The ethics of seeing in a culture of looking the other way. *Verbum et Ecclesia,* 29(1), 269-292. DOI: 10.4102/ve.v29i1.16

Migration and security – religious challenges and perspectives in European society

Abstract

Contemporary dominant narratives about migration are often subject to ideologized attitudes as a result of uncertain coexistence in a multicultural environment. The security dimension of migration, in terms of the safe integration of migrants but also the basic security of the domicile population, proves to be an extremely important aspect of migration processes. Given that migration issues in Europe are largely governed under the prism of worldviews and religious differences, this paper analyses the role and significance of religion in the integration of migrants and increasing the security of migrants and European society. The paper examines the relationship of religion to others, "foreigners" and migrants, the relationship within religious communities and the positive and negative security aspects related to religions, looking at secular European society and migrants for whom religion is one of the most important identities in new, "foreign" European environments. Intercultural communication and recognition of the religious identity of migrants is therefore one of the essential conditions of the integration process on which the new ethics of migration is based. It is precisely the competencies of intercultural communication, as skills that enable a deeper, more careful and comprehensive dialogue between people of different cultural, ideological and political views, that are a fundamental precondition for a more stable and secure society. A precondition for such communication and management of possible conflicts or misunderstandings that may be caused by the encounter of different religious worldviews is religious literacy, not only with respect to the religion of "others" but also with regard to "our" religious tradition.

Keywords: *religion, migrants, security, European societyy, secularization*

Dragutin Vurnek
Međunarodno sveučilište Libertas
dvurnek17@gmail.com

Andrea Bengez
Međunarodno sveučilište Libertas
abengez77@gmail.com

Dean Savić
Ministarstvo unutarnjih poslova
dsavic@mup.hr

Globalne migracije – izazov za nacionalne države sa sigurnosnog aspekta s posebnim osvrtom na Republiku Hrvatsku

Sažetak

Globalne migracije sagledavamo u pozitivnom kontekstu, ali i kroz izazove koje one sa sobom donose za nacionalne države. One su kroz povijest pridonosile društvenim i političkim promjenama te su utjecale na stvaranje svijeta kakvog danas poznajemo. Pred suvremenu državu migracije postavljaju niz izazova: od socijalnih, gospodarskih i političkih, preko kulturoloških, zdravstvenih, integracijskih do sigurnosnih. Upravo su sigurnosni aspekti globalnih migracija, pogotovo onih ilegalnih, izazov s kojim je moguće suočiti se samo zajedničkim mjerama i rješavati ih kroz suradnju svih nacionalnih i međunarodnih subjekata na globalnoj razini. Jedna od sigurnosnih prijetnji s kojima su suočene nacionalne države, a neraskidivo je vezana uz nezakonite migracije, je krijumčarenje ljudi. Ove kriminalne aktivnosti izuzetno su dinamične i prilagodljive te predstavljaju jedan od najbrže rastućih pojavnih oblika organiziranog kriminala. Trendovi koji su zabilježeni na globalnoj razini u odnosu na ovu vrstu kriminaliteta primijećeni su i u Hrvatskoj, gdje se u svezi s kaznenim djelom pod nazivom Protuzakonito ulaženje, kretanje i boravak u Republici Hrvatskoj, drugoj državi članici Europske unije ili potpisnici Schengenskog sporazuma bilježi kontinuirani porast. Tako je u 2019. godini evidentirano povećanje za 576 % u odnosu na 2014. (godina koja je prethodila velikoj migracijskoj krizi). Također, to kazneno djelo je sve zastupljenije u broju kaznenih djela organiziranog kriminaliteta. Cilj ovog rada je ukazati

na sigurnosne izazove (s kriminalističkog aspekta) koje nezakonite migracije postavljaju pred nacionalne države te ukazati na nužnost zajedničkog djelovanja na globalnoj razini kako bi se migrantima, kao ranjivoj skupini, pružila odgovarajuća zaštita, te kako bi se adekvatno zaštitilo domicilno stanovništvo. Sve to je potrebno zato što u uvjetima nekoordiniranog djelovanja i nezakoniti migranti i domicilno stanovništvo postaju žrtve kaznenih djela. Kako to predstavlja sve veći sigurnosni izazov, zaključno su ponuđeni prijedlozi u svezi s time koje mjere je potrebno provesti kako bi se na ovu prijetnju adekvatno odgovorilo. U radu će biti rabljena kvantitativna (deskriptivno-statistička) i kvalitativna metoda (studija slučaja). U skladu s time bit će analizirani i protumačeni statistički pokazatelji. Isto tako problematika će biti istražena kroz studiju slučaja na primjeru Republike Hrvatske kao jedne od država koja se nalazi na migracijskoj ruti, odnosno državi koja bilježi velik porast kaznenih djela povezanih s krijumčarenjem ljudi.

Ključne riječi: *globalne migracije, nacionalne države, sigurnost, organizirani kriminal, krijumčarenje ljudi*

Uvod

Globalne migracije, jedan od najvećih izazova današnjice, nalaze se u središtu svjetske pozornosti. Broj međunarodnih migranata u svijetu, prema podacima Međunarodne organizacije za migracije (IOM), dosegnuo je 280,6 milijuna migranata u 2020. godini.

I Europa se suočila s najvećim priljevom migranata i izbjeglica od kraja Drugog svjetskog rata. Migrantima, izbjeglicama i tražiteljima azila Europska unija, osim zbog razvijenosti i povoljnog geografskog položaja, zanimljiva je i zbog svoje stabilnosti, otvorenosti i velikodušnosti u kontekstu sve brojnijih međunarodnih i unutarnjih sukoba, klimatskih promjena, globalnog siromaštva i dr. Iako se rekordan broj migranata koji je zabilježen u 2015. i 2016. godini s vremenom smanjio, u budućnosti je moguće ponovno očekivati njihov sve veći priljev u Europsku uniju.

Migranti pokušavaju doći u Europu na različite načine te se pri tome izlažu i raznim opasnostima. Od 2016. godine na Sredozemlju i na Atlantiku smrtno je stradalo više od 14.000 osoba u nastojanju da stignu na europsko tlo. Postojeću situaciju uvelike koriste kriminalne skupine te je u skladu s time krijumčarenje migranata značajno poraslo od 2015. godine. Prema podacima Europola i Interpola više od 90 % migranata plaća krijumčarima kako bi stigli do Europe. Europol i Interpol procijenili su da je od krijumčarenja migranata u 2015. godini ostvarena dobit između tri i šest milijardi eura, a u 2019. godini samo na krijumčarenju morskim rutama prema Europskoj uniji procijenjena dobit iznosila je oko 200 milijuna eura. Migranti za kri-

jumčarenje morem plaćaju u prosjeku od 2200 do 2500 eura po osobi, a kopnom u prosjeku plaćaju 1500 eura.[1] Mali rizik i visoka profitabilnost utjecala je na to da je ovo djelo postalo lukrativni pojavni oblik organiziranog kriminala s najvećim porastom kako na nacionalnoj tako i na međunarodnoj razini.

Europska unija je veliki priljev izbjeglica i migranata dočekala relativno nespremna s nizom nedostataka u politikama koje se bave problematikom azila, vanjskih granica i migracija. Nekoordinirano djelovanje dovelo je do propusnosti i slabe kontrole velikog broja nedeklariranih migranata u odnosu na njihovu državu podrijetla te time i do velike tamne brojke kriminaliteta (Vurnek, Bengez, Petković, 2020). Upravo je to bio poticaj Europskoj uniji da započne s nizom reformi radi rekonstruiranja svojih politika kako bi se pružila odgovarajuća zaštita migrantima, ali i domicilnom stanovništvu.

Krijumčarenje migranata definirano je člankom 3.a *Protokola protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i zrakom*, kojim se dopunjuje *Konvencija Ujedinjenih naroda protiv transnacionalnog organiziranog kriminaliteta* kao „posredovanje, u svrhu izravnog ili neizravnog stjecanja financijske ili druge materijalne koristi od nezakonitog ulaska osobe u državu koje ta osoba nije državljanin ili u njoj nema trajno boravište.“ Člankom 3.b istog protokola, nezakonit ulazak definiran je kao „prelazak granica bez udovoljenja uvjetima nužnim za zakonit ulazak u državu primateljicu.“[2]

Često se krijumčarenje migranata poistovjećuje s trgovanjem ljudima. S tim u svezi vrlo je bitno uočiti razlike koje postoje jer su elementi ovih kaznenih djela različiti, kao i odgovori mjerodavnih tijela na njih jer se ne radi o istovjetnim kaznenim djelima. Vrlo često se događa da žrtve trgovanja ljudima svoje putovanje započnu kao neregularni migranti tako da angažiraju osobe iz kriminalnog miljea u zamjenu za određenu financijsku ili drugu materijalnu korist. U klasičnom krijumčarenju odnos između migranta i krijumčara je dobrovoljan i kratkoročan; završava u trenutku kad migrant dođe u zemlju odredišta. Neki krijumčareni migranti ne mogu otplatiti visoke troškove krijumčarenja pa su primorani ostati u daljnjem odnosu s krijumčarom; svojevrsnom dužničkom ropstvu. Ono može imati različite oblike, odnosno dug se naplaćuje uporabom sile ili prijetnje, prisilnim radom, prisilom na činjenje raznih kaznenih djela u korist krijumčara, prisilom na prostituciju i slično.

I Republika Hrvatska se suočava s visokom stopom nezakonitih ulazaka i krijumčarenjem migranata. Migranti u Hrvatsku ulaze s namjerom tranzita prema razvi-

---

[1] https://www.europol.europa.eu/publications-documents/emsc-profits-of-smugglers-infographic, pristupano 23.02.2021.

[2] https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006D0616&from=HR, pristupano 23.02.2021.

jenijim državama Unije. Zbog svog geografskog položaja na vanjskoj granici Europske unije, ujedno i jednoj od najdužih vanjskih granica, Hrvatska je stavljena u poziciju graničnog policajca. Hrvatska, iako je članica Europske unije i NATO-a, još uvijek nije dio šengenskog prostora što utječe na propusnost regije Jugoistočne Europe i jačanje zapadno-balkanske rute kojom migranti dolaze i stvaraju dodatan pritisak na granice.

Vezano uz navedenu problematiku trendovi u Hrvatskoj razlikuju se od onih u Europskoj uniji gdje se bilježi smanjenje evidentiranih nezakonitih ulazaka i krijumčarenja migranata. S tim u svezi može se postaviti sljedeća hipoteza: *Republika Hrvatska i druge države na nacionalnoj razini koordiniranim radom i međuinstitucionalnom suradnjom utječu na smanjenje broja nezakonitih ulazaka i krijumčarenja migranata u Europsku uniju.*

Kako bi se hipoteza potvrdila ili opovrgnula, kroz studiju slučaja na primjeru Republike Hrvatske, bit će analizirani i protumačeni statistički podaci o evidentiranim nezakonitim ulascima i krijumčarenju migranata. Podaci će se usporediti na razini Republike Hrvatske i Europske unije, te će biti izvršena analiza aktivnosti koje se poduzimaju u Uniji i Hrvatskoj u odnosu na promatranu problematiku. Isto tako, metodom korelacije, putem statističkog računalnog programa SPSS (verzija 19.0), provjerit će se međusobna povezanost između statističkih podataka o nezakonitim ulascima u Uniju i prelascima državne granice Hrvatske i međusobna povezanost između evidentiranih i osuđenih počinitelja. Hipoteza će se testirati hi-kvadrat testom.

Također vezano uz problematiku postavlja se pitanje mogu li mjerodavna tijela biti još učinkovitija kako bi se smanjila propusnost granice te mogu li nadležna tijela u značajnijoj mjeri doprinijeti na zaštiti ranjivih skupina migranata i domicilnog stanovništva.

Analiza statističkih pokazatelja

Prostor Jugoistočne Europe područje je migrantskih kretanja još od najranije povijesti. Isto područje granica je i političkih sustava, pa čak i civilizacija. Kroz prostor Jugoistočne Europe prolazile su granice Rimskog i Osmanskog Carstva kao i hladnoratovska granica koja je kasnije zamijenjena nešto istočnijom, šengenskom. *Strategijom nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske* (NN 73/17) područje Jugoistočne Europe prepoznato je kao izvor potencijalnih prijetnji sa sigurnosnog aspekta s jednom od najfrekventnijih migracijskih tranzitnih ruta. Navedena ruta, koja prolazi kroz Republiku Hrvatsku, rabi se, osim za tranzit migranta, i za krijumčarenje oružja, droge i druge robe.

Prema podacima Državne geodetske uprave, Republika Hrvatska ima ukupnu površinu od 88.073 km² od čega 56.594 km² kopna i 31.479 km² teritorijalnog mora i unutarnjih morskih voda. Graniči s Italijom, Bosnom i Hercegovinom, Mađarskom, Slovenijom, Srbijom i Crnom Gorom.[3] Državna granica Republike Hrvatske, njezinim pristupanjem Europskoj uniji dana 1. srpnja 2013. godine, djelomično je postala vanjska granica EU. Vanjska granica nalazi se između Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine (1010,9 km), Republike Hrvatske i Republike Srbije (325,80 km) te Republike Hrvatske i Crne Gore (19,5 km); u ukupnoj dužini od 1.356,2 km, što je jedna od najdužih vanjskih granica Unije.

Nadzor državne granice obavlja se na području 18 županija od ukupno 20 (županija bjelovarsko-bilogorska i požeško-slavonska nemaju granice na svome području.) Ti se poslovi obavljaju u 78 policijskih postaja, od čega je 15 postaja granične policije. Ukupno je oko 6500 policijskih službenika granične policije, što je gotovo trećina u odnosu na ukupan broj policijskih službenika. Kontrola se obavlja na 135 stalnih graničnih prijelaza za kopneni promet, 4 stalna granična prijelaza za riječni promet, 14 stalnih i 11 sezonskih graničnih prijelaza za pomorski promet te 9 stalnih graničnih prijelaza za zračni promet (Vurnek i sur., 2020).

Pravci koje migranti rabe kako bi ušli u Europsku uniju, a prolaze kroz teritorij Republike Hrvatske, prema podacima Frontexa[4] su sljedeći:

- Zapadno-balkanska ruta (kopnena i morska ruta od grčko-turske granice, preko Makedonije i Srbije u Mađarsku i Hrvatsku; uglavnom se njome služe azijski migranti iz Sirije, Afganistana i Iraka, ali i velik broj migranata iz zemalja tzv. zapadnog Balkana, ponajviše Kosova)
- Istočno-mediteranska ruta (koridor kojim se služe ponajviše azijski migranti; ulazi iz Turske u Europsku uniju preko Grčke, Bugarske ili Cipra; velik dio ovih migranata nastavlja preko zapadno-balkanske rute prema Mađarskoj ili Hrvatskoj).[5]

Zapadno-balkanska ruta prolazi posavskim koridorom koji povezuje Srbiju i Sloveniju. Posavski koridor, koji prolazi Slavonijom nema nikakvih reljefnih barijera, izuzev tokova rijeka, te je vrlo dobro povezan željezničkom i cestovnom infrastrukturom koja povezuje srednju i jugoistočnu Europu. Upravo radi toga ova ruta logičan je izbor migrantima za što brži i lakši ulazak u razvijenije države Europske unije.

---

[3] Državna geodetska uprava, https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/ljetopis/2018/sljh2018.pdf

[4] Frontex, Agencija za europsku graničnu i obalnu stražu, osnovana je 2004. godine kako bi pomogla zemljama EU-a i zemljama pridruženima schengenskom prostoru pri zaštiti vanjskih granica područja slobodnog kretanja unutar EU-a.

[5] *Migratory routes maps*, Frontex, http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/migratory-routes-map/, 12. 12.2020.

Posljednjih godina, zbog pojačane kontrole i zaštite granica, izgradnje zidova i žičanih ograda kao i sekuritizacije migracija, promijenio se pravac kretanja migranata. Nova balkanska ruta vodi iz Turske do Grčke, pa dalje preko Albanije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije. Drugi pravac ide preko Makedonije, Kosova, Crne Gore u Bosnu i Hercegovinu i dalje prema Hrvatskoj te zemljama Europske unije. Treći balkanski pravac je od Sarajeva prema Donjem Lapcu. Migracijske rute su fluidne pa se pomiču ovisno o različitim utjecajima, kao što su vremenski uvjeti, pojačana granična kontrola, zaštita granice i slično (Dragović, 2018). Prema izvješćima Središnje obavještajne agencije za 2018. i 2019. godinu balkanska ruta vrlo je atraktivna za organizirane kriminalne skupine krijumčara migranata. Najveći broj migranata na balkanskoj ruti do EU-a pokušava doći preko teritorija Bosne i Hercegovine. Prema podacima Frontexa, tijekom 2019. godine na balkanskoj ruti detektirano je više od 82.000 ilegalnih migranata, odnosno oko 46 % više nego godinu ranije. Zbog jačanja kontrole na migrantskim krijumčarskim rutama dolazi i do njihove diverzifikacije. Najizraženija migrantska ruta tako je već nekoliko godina ona koja prolazi iz Srbije prema zapadnom dijelu Bosne i Hercegovine, gdje se nezakoniti migranti preko hrvatskog teritorija nastoje probiti prema zapadnoj Europi. Prema podacima IOM-a za 2019. godinu, na balkanskoj ruti od ukupnog broja migranata njih 24 % dolazi iz Pakistana, 18 % iz Afganistana, 10 % iz Sirije, 9 % iz Maroka, 8 % iz Iraka, a 31 % iz ostalih država Azije i Afrike. Države na balkanskoj ruti nemaju dovoljne kapacitete za zbrinjavanje većeg broja migranata, a migrantski pritisak potiče jačanje krijumčarskih mreža. Osim toga, povećanju broja migranata na balkanskoj ruti pogoduje i liberalizacija viznih režima pojedinih država jugoistočnog susjedstva s državama odakle dolazi velik broj migranata. Prema izvješćima SOA-e jedan od sigurnosnih izazova za Republiku Hrvatsku je tranzit nezakonitih migranata preko hrvatskog teritorija, a za koje postoje indicije da podupiru ili simpatiziraju terorističke aktivnosti. Također, među migrante se infiltriraju i „strani borci“, povratnici s ratišta u Siriji i Iraku koji predstavljaju dodatni sigurnosni izazov. Europol upozorava da veliki rastući broj nezakonitih migranata iz zemalja i regija u kojima djeluju islamističke terorističke grupe – poput Čečenije, Afganistana, Iraka, Pakistana i Somalije – povećavaju mogućnosti da se kanalima ilegalnog useljavanja sve više služe oni koji žele sudjelovati u terorističkim aktivnostima u Europskoj uniji (Tadić, Dragović, Tadić, 2016). Ipak, migranti rijetko provode terorističke aktivnosti u zemljama željene destinacije, gotovo nikada u tranzitu, a razina radikalizacije i potencijalnog terorističkog djelovanja uvelike ovisi o načinu etabliranja u novim društvima (Simeunović, 2017).

Teoretičari zavjere ukazuju na to da se ova nova balkanska ruta, koja prolazi preko područja Turske, Albanije, Kosova, Sandžaka, Bosne i Hercegovine, s pretežito muslimanskim stanovništvom, zapravo podudara s imaginarnom linijom tzv. Zelene transverzale koja povezuje pretežito muslimanske prostore Balkana s Turskom i Bli-

skim istokom. Nadalje, ti teoretičari navode kako Europska unija namjerava duž svojih jugoistočnih granica smjestiti migrante kojima će biti uskraćen pristup Uniji, kao i onima kojima će biti odbijen zahtjev za azil i uskraćen boravak s posljedicom deportacije. U znanstvenoj i političkoj javnosti ova teorija često se kritizira kao jedna od teorija kojom se samo stvara podloga za širenje islamofobije.

Za sada najmanje izložena hrvatska regija nezakonitim prelascima migranata je Dalmacija zbog njezinih istaknutih reljefnih uzvišenja u većem dijelu graničnog područja između Hrvatske i Bosne i Hercegovine, koja onemogućuju laku i brzu prohodnost. Od ukupne granice između Bosne i Hercegovine i Hrvatske, u dijelu Dalmacije samo 68,73 km granice prolazi preko područja čija je nadmorska visina niža od 300 m (kroz Imotsko i Vrgoračko polje, dolina Neretve i uski obalni pojas Neumskog koridora). Upravo na tom području postoji rizik od otvaranja nove rute kojom bi migranti preko Albanije i Crne Gore ušli u Republiku Hrvatsku kroz Dubrovačko-neretvansku županiju te nastavili prema sjeverozapadnoj Hrvatskoj i dalje prema razvijenijim državama Europske unije (Botić, Boban, 2018)

Nezakoniti migranti biraju pravce kojima prelaze manji broj državnih granica, jer svaki nezakoniti prelazak predstavlja veći rizik od neuspjelog pokušaja. Izloženost Hrvatske nezakonitim migrantskim kretanjima negativno se reflektira na sigurnost i nezakonitih migranata i domicilnog stanovništva.

Zakonski okvir kojim su regulirane migracije u Republici Hrvatskoj su *Zakon o strancima* (NN 133/20), *Zakon o privremenoj i međunarodnoj zaštiti* (NN 70/15, 127/17), *Zakon o nadzoru državne granice* (NN 83/13, 27/16) i *Kazneni zakon* (NN 125/11, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19). Krijumčarenje migranata pokriva članak 326. *Kaznenog zakona* kojim se sankcionira i kažnjava svatko tko s namjerom pomaže osobi koja nije državljanin države članice da uđe ili prijeđe preko državnog područja države članice te tako krši zakon te države o ulasku i tranzitu stranaca, kao i dužnost sankcioniranja i kažnjavanja svake osobe koja, zbog financijske koristi, namjerno pomaže osobi koja nije državljanin neke države članice da boravi na državnom području te države članice te time krši zakone te države o boravku stranca. Također, taj članak propisuje obvezu sankcioniranja poticatelja, supočinitelja i osobe koja sama pokuša počiniti kazneno djelo protuzakonitog ulaženja, kretanja i boravka u RH, drugoj državi članici EU-a ili potpisnici šengenskog sporazuma.

Kako bi dodatno suzbila krijumčarenje ljudi Republika Hrvatska povećala je kaznu za počinjenje ovog kaznenog djela. Sa zaprijećenih pet godina zatvora prije pristupanja Europskoj uniji, godine 2015. kazna je povećana na maksimalnih osam godina zatvora, da bi zadnjim izmjenama zakona iz 2018. godine bila predviđena zatvorska kazna u maksimalnom trajanju od 12 godina. Kvalificirani oblik postoji kada je kazneno djelo počinjeno u sastavu zločinačkog udruženja.

Tablica 1. Broj nezakonitih ulazaka i prelazaka u EU i RH

	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Nezakoniti prelasci u EU	1.822.180	511.050	204.720	150.100	61.500
Nezakoniti ulasci u RH	3759	4496	4808	8207	20.278

Izvor: Frontex i MUP RH, izradili autori

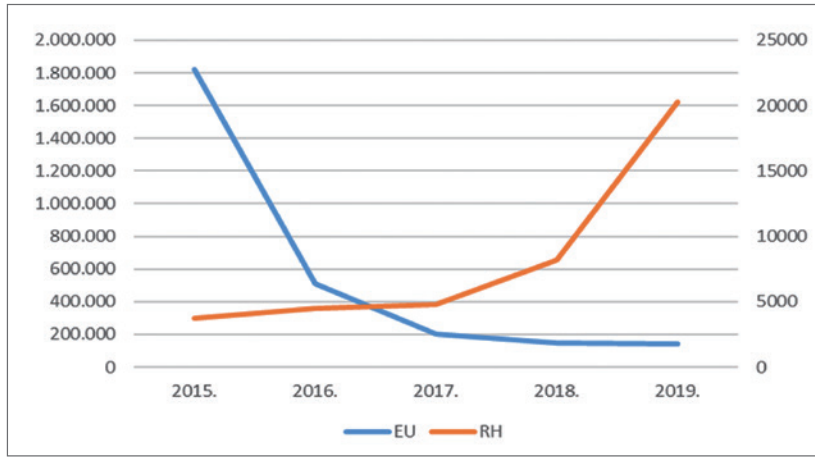

Izvor: Frontex i MUP RH, izradili autori

Grafikon 1. Usporedba nezakonitih ulazaka migranata u EU i RH

Europska unija od 2015. do 2019. godine bilježi pad broja evidentiranih nezakonitih ulazaka u Europsku uniju (v. tablicu 1). Za razliku od toga, Republika Hrvatska bilježi porast nezakonitih prelazaka državne granice za 43,5 % u 2020. godini (29.094) u odnosu na 2019. godinu (20.278) i za čak 674 % u odnosu na 2015. godinu (3.759) (v. grafikon 1).

Tablica 2. Korelacija između podataka o nezakonitim ulascima u EU i RH

		EU	RH
EU	Pearson korelacija	1	-0,467
	Sig. (2)		,427
	N	5	5
RH	Pearson korelacija	-,467	1
	Sig. (2)	,427	
	N	5	5

Kako Europska unija bilježi pad broja evidentiranih nezakonitih ulazaka u Europsku uniju, a Republika Hrvatska bilježi porast metodom korelacije provjerena je nji-

hova međusobna povezanost. Korelacija je negativna (-0,467), što znači da veći broj zapriječenih nezakonitih prelazaka državne granice u Hrvatskoj utječe na smanjenje ukupnog broja evidentiranih ulazaka u Uniju. Radi se o srednje jakoj korelacije (0,30-0,50), iako je vrlo blizu razine jake korelacije (0,50-1,0). To ujedno potvrđuje hipotezu da je koordiniranim radom nadležnih tijela u Hrvatskoj i drugim državama na nacionalnim razinama smanjen broj ulazaka u Uniju (v. tablicu 2).

Tablica 3. Testiranje hipoteze o distribuciji kategoričke varijable hi-kvadrat testom

	Nulta hipoteza	Test	Sig.	Rezultat
1	Broj nezakonitih ulazaka u EU o odnosu na broj nezakonitih prelazaka državne granice RH	Hi-kvadrat test	,180	Hipoteza se potvrđuje

Razina značajnosti je 0,05.

Testiranjem nulte hipoteze da je koordiniranim radom nadležnih tijela u Hrvatskoj i drugim državama na nacionalnim razinama smanjen broj ulazaka u Uniju hi-kvadrat testom hipoteza je potvrđena (v. tablicu 3).

Tablica 4. Broj evidentiranih kaznenih djela i počinitelja iz članka 326. KZ-a

	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
Broj evidentiranih KD po članku 326.	68	156	371	619	946	698
Broj evidentiranih počinitelja (čl. 326)	75	178	338	639	1039	755
Broj evidentiranih KD po čl.326 počinjeni u sastavu zločinačkog udruženja	26	27	126	44	59	53

Izvor: MUP RH, izradili autori

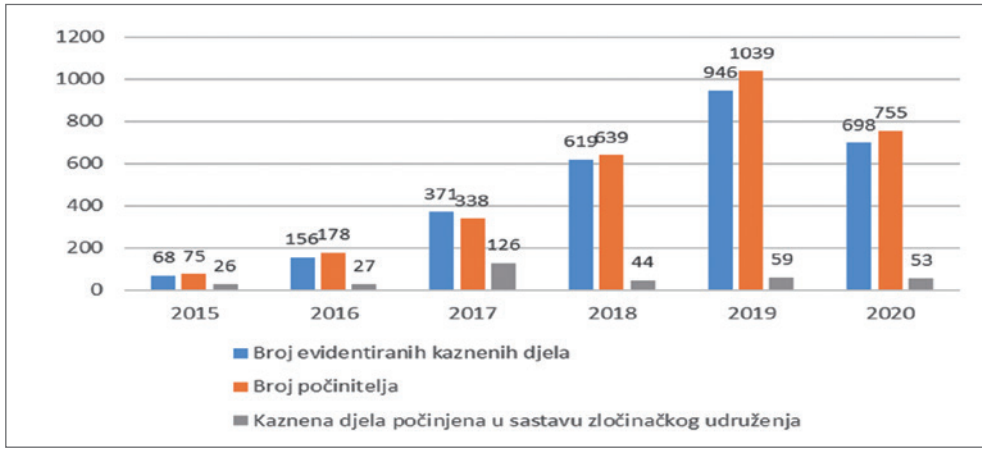

Izvor: MUP RH, izradili autori

Grafikon 2. Broj ukupnih evidentiranih kaznenih djela, počinitelja i kaznenih djela u sastavu zločinačkog udruženja u vezi s člankom 326. KZ-a u razdoblju 2015. - 2020.

Također se u 2020. godini povećao broj evidentiranih kaznenih djela protuzakonitog ulaženja, kretanja i boravka u Republici Hrvatskoj, drugoj članici Europske unije ili potpisnici Šengenskog sporazuma iz članka 326. *Kaznenog zakona* za 926,5 % u odnosu na 2015. godinu, te za 1291,2 % u 2019. godini (v. grafikon 2 i tablicu 4). Prosječan godišnji porast je 71,9 % uz specifičnu 2020. godinu obilježenu koronakrizom, koja je imala utjecaja i na ovaj segment društvenog života. Broj počinitelja prati trend rasta evidentiranih kaznenih djela, dok počinjena kaznena djela u sastavu zločinačke organizacije variraju.

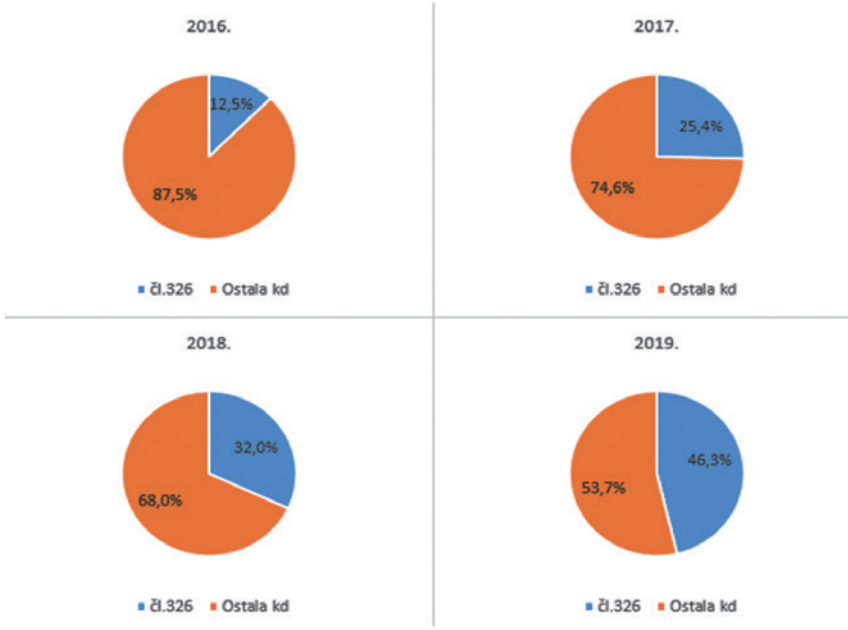

Izvor: MUP RH, izradili autori

Grafikon 3. Udio kaznenog djela po čl. 326 Kaznenog zakona u organiziranom kriminalitetu u Hrvatskoj

Sve linije kriminaliteta u Hrvatskoj bilježe pad broja evidentiranja kaznenih djela, izuzev organiziranog kriminaliteta koji bilježi porast. Kazneno djelo koje je najzastupljenije je kazneno djelo iz članka 326. *Kaznenog zakona*, a zastupljenost u broju kaznenih djela organiziranog kriminaliteta permanentno raste (godišnje prosječno raste za 29,1 %) (v. grafikon 3).

Tablica 5. Broj evidentiranih kaznenih djela iz članka 326. KZ-a po županijama

	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
BJELOVARSKO-BILOGORSKA						1
MEĐIMURSKA			6	6	12	14
DUBROVAČKO-NERETVANSKA	1	1	7	6	18	15
LIČKO-SENJSKA	1	2	2	55	94	25
KARLOVAČKA	1	5	9	85	79	45
KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA			3			3
OSJEČKO-BARANJSKA		3	25	5	7	3
ISTARSKA	8	51	17	47	64	17
PRIMORSKO-GORANSKA	3	21	52	205	248	177
SISAČKO-MOSLAVAČKA	3	11	4	29	116	125
POŽEŠKO-SLAVONSKA						2
BRODSKO-POSAVSKA			25	16	29	14
SPLITSKO-DALMATINSKA	5	1	12	16	45	23
ŠIBENSKO-KNINSKA		1	5	5	6	29
VARAŽDINSKA		3	1	8	32	13
VUKOVARSKO-SRIJEMSKA	25	31	105	65	73	83
KRAPINSKO-ZAGORSKA		2		7	21	12
ZADARSKA		1	1	7	14	3
ZAGREBAČKA	21	23	91	57	88	94
Ukupni zbroj	68	156	365	619	946	698

Izvor: MUP RH, izradili autori

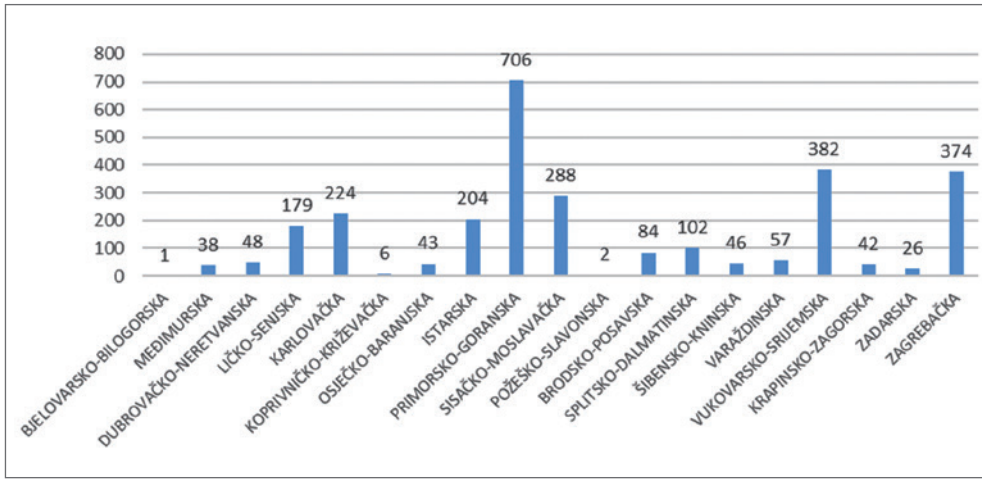

Izvor: MUP RH, izradili autori

Grafikon 4: Broj evidentiranih KD iz članka 326. KZ-a po županijama u razdoblju 2015. – 2020.

Najveći broj kaznenih djela iz članka 326. *Kaznenog zakona* u razdoblju od 2015. do 2020. godine evidentiran je na području Primorsko-goranske županije, Vukovarsko-srijemske i Zagrebačke županije (v. grafikon 4). Ako se promatra broj evidentiranih kaznenih djela iz članka 326. po godinama (v. tablica 5), vidljivo je da osim standardno visokog broja na području Primorsko-goranske i Zagrebačke županije, visok broj evidentirala je i u 2017. godine Vukovarsko-srijemska, u 2018. godini Karlovačka i Ličko-senjska, u 2019. i 2020. godini Sisačko-moslavačka županija. Upravo iz navedenog može se izvesti zaključak da je promijenjena ruta krijumčarenja nakon pojačanih aktivnosti na područjima gdje je u ranijem razdoblju evidentiran veći broj ovih kaznenih djela (v. sliku 1).

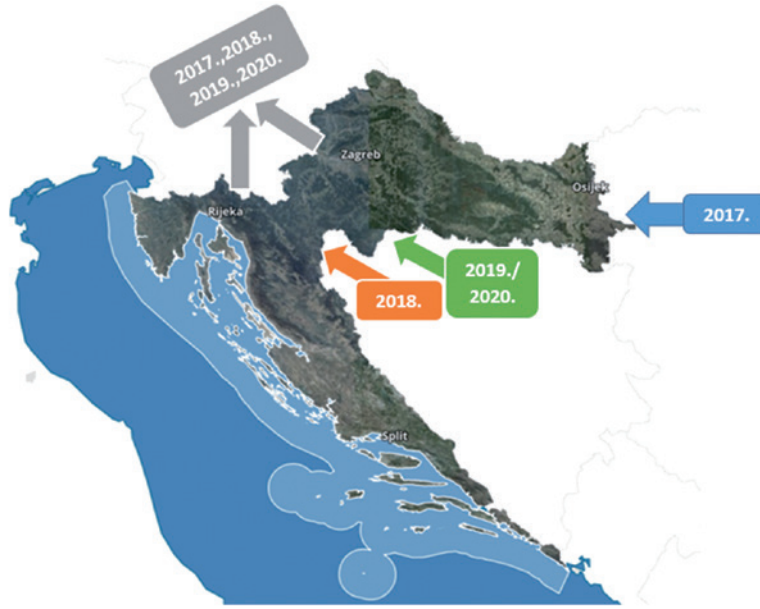

Izvor: Državna geodetska uprava (karta), izradili autori

Slika 1. Mjesta najvećeg broja nezakonitih prelazaka državne granice i krijumčarenja migranata u RH (promjena ruta ulaska nezakonitih migranata)

Tablica 7. Broj evidentiranih, prijavljenih, optuženih i osuđenih počinitelja kaznenog djela protuzakonitog ulaženja, kretanja i boravaka u Republici Hrvatskoj, drugoj državi članici Europske unije ili potpisnici Šengenskog sporazuma u razdoblju 2016. – 2019.

	2016.	2017.	2018.	2019.
EVIDENTIRANI	178	329	639	1036
PRIJAVLJENI	297	242	226	923
OPTUŽENI	94	197	209	459
OSUĐENI	94	197	209	483

Izvor: Državni zavod za statistiku, izradili autori

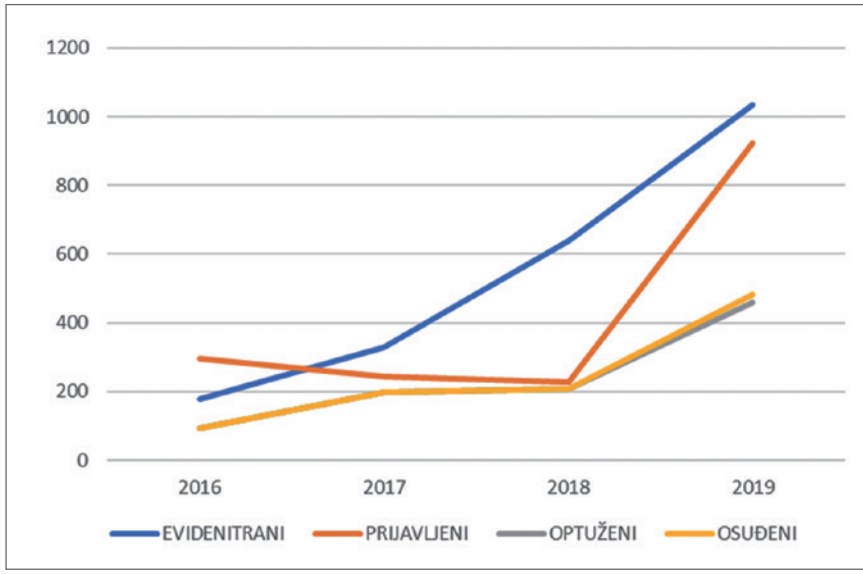

Izvor: Državni zavod za statistiku, izradili autori

Grafikon 5. Broj evidentiranih, prijavljenih, optuženih i osuđenih počinitelja po kaznenom djelu iz čl. 326. Kaznenog zakona

Tablica 8. Korelacija između evidentiranih počinitelja i osuđenih

		EVIDENTIRANI	OSUĐENI
EVIDENTIRANI	Pearson Correlation	1	,946
	Sig. (2-tailed)		,054
	N	4	4
OSUĐENI	Pearson Correlation	,946	1
	Sig. (2-tailed)	,054	
	N	4	4

Izvor: Državni zavod za statistiku, izradili autori

Promatrajući relevantnu sudsku praksu prikazanu u tablici 7. i grafikonu 5., u Republici Hrvatskoj vidljivo je da broj evidentiranih počinitelja kaznenog djela iz članka 326. *Kaznenog zakona* raste proporcionalno broju prijavljenih počinitelja za navedeno kazneno djelo. Od 923 prijavljena počinitelja u 2019. godini optuženo je njih 459, a osuđena 483 (veći broj osuđenih od optuženih počinitelja može se pripisati vremenskom odmaku, odnosno dovršetku sudskih postupaka pokrenutih ranijih godina). Korelacija između evidentiranih i osuđenih počinitelja kaznenog djela iz članka 326. *Kaznenog zakona* je pozitivna i postoji jaka povezanost između ove dvije varijable. Pozitivna je jer broj osuđenih počinitelja raste sukladno broju evidentiranih počinitelja.

Tablica 9. Osuđene punoljetne osobe za kazneno djelo protuzakonitog ulaženja, kretanja i boravaka u Republici Hrvatskoj, drugoj državi članici Europske unije ili potpisnici Šengenskog sporazuma prema izrečenoj sankciji iz čl. 326 Kaznenog zakona

	2016.	2017.	2018.	2019.
Ukupno	94	197	209	483
žene	4	12	8	21
pokušaj	3	8	13	24
Visina zatvorske kazne	94	197	209	
ukupno 5 - 10 godine				4
ukupno 3 - 5 godine		1	3	10
Uvjetno 3 - 5 godine				
ukupno 2 - 3 godine		3	6	29
Uvjetno 2 - 3 godine		1	3	11
ukupno 1 - 2 godine	10	23	36	150
Uvjetno 1 - 2 godine	4	13	14	100
ukupno 6 - 12 mjeseci	73	150	152	273
Uvjetno 6 - 12 mjeseci	60	131	112	201
ukupno 3 - 6 mjeseci	6	20	12	15
Uvjetno 3 - 6 mjeseci	6	16	5	10
ukupno 2 - 3 mjeseci	5			
Uvjetno 2 - 3 mjeseci	1			
Osuđeni, a oslobođeni kazne				1
Pridržaj maloljetničkog zatvora				1

Izvor: Državni zavod za statistiku, izradili autori

Ako promatramo podatke iz tablice 9. o osuđenim punoljetnim osobama za počinjenje kaznenog djela iz članka 326. *Kaznenog zakona*, vidljivo je kako je sudska politika kažnjavanja iznimno blaga te su svega četiri osobe u četverogodišnjem razdoblju osuđene na kaznu zatvora u trajanju od 5 do 10 godina; iako je izmjenama zakona iz 2018. stvoren zakonski okvir za njihovo strože kažnjavanje. Upravo blage kazne, koje se često zbog olakotnih okolnosti preinačuju u uvjetne kazne, negativno utječu na problematiku nezakonitih migracija te zapravo utječu na činjenje i recidiv kriminalnih aktivnosti.

Na temelju provedene analize statističkih pokazatelja mogu se izdvojiti sljedeći trendovi i zaključci:

– trend jačanja krijumčarskih mreža
– trend nezakonitog ulaženja, kretanja i boravaka u Republici Hrvatskoj u stalnom je porastu

- najviše evidentiranih osoba kao nezakonitih migranata zabilježeno je u Primorsko-goranskoj županiji, Vukovarsko-srijemskoj i Zagrebačkoj županiji
- sve učinkovitije koordinirano djelovanje u otkrivanju i procesuiranju počinitelja kaznenih djela iz članka 326. *Kaznenog zakona*
- sporo procesuiranje počinitelja i blago kažnjavanje počinitelja.

Analiza poduzetih mjera

Europska unija svoje reforme temelji na četiri stupa koja djeluju na faktore nezakonitih migracija rješavanjem njezinih temeljnih uzroka; poboljšanja postupka vraćanja i razbijanja mreža krijumčara i trgovaca ljudima, spašavanja života i osiguranja vanjskih granica; uspostave snažne politike Unije na području azila i uvođenja većeg broja zakonitih načina dolaska za tražitelje azila i više učinkovitih pravnih kanala za zakonite migrante (Botić, Boban, 2018).

Na Sredozemlju se trenutno provode tri operacije Frontexa:

- Operacija THEMIS (prijašnji Triton) na središnjem Sredozemlju – tom operacijom pruža se potpora zaštiti državne granice u središnjem Sredozemlju s ciljem sprječavanja ulaska stranih terorističkih boraca u EU
- Operacija POSEIDON na istočnom Sredozemlju – usmjerena na zaštitu državne granice duž grčke morske granice s Turskom
- Operacija INDALO na zapadnom Sredozemlju – obuhvaća aktivnosti na zapadnosredozemnoj ruti između Maroka i Španjolske.

U okviru politike EU-a za borbu protiv organiziranog i teškog međunarodnog kriminala, Europska multidisciplinarna platforma za borbu protiv kaznenih djela (EMPACT) utvrdila je da je borba protiv nezakonitih migracija jedan od prioriteta za razdoblje 2018. – 2021.

Mjere i aktivnosti Europske unije su u 2019. godini koordiniranim djelovanjem država članica dovele do uhićenja 2601 osobe te je razbijeno 86 organiziranih kriminalnih skupina. Zaplijenjeno je 1,2 milijuna eura u gotovini, 57 komada vatrenog oružja, 2875 krivotvorenih isprava i 7 brodskih motora. Također, Europska unija kroz Frontex provodi niz operacija kojima, osim što se sprječavaju krijumčari u svome naumu, spašavaju i životi migranata. Na Sredozemlju je od 2016. godine spašeno više od 538.900 osoba u sklopu tih operacija.[6]

[6] EU Policy Cycle to tackle organised and serious international crime 2018/2021 –EMPACT-Implementation monitoring –Factsheets of results 2019, https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7623-2020-INIT/en/pdf

Europsko vijeće je u prosincu 2018. godine postiglo dogovor o operativnim mjerama za jačanje borbe protiv mreža krijumčarenja migranata koje se temelje na jačanju međuagencijskog pristupa na razini EU-a i na nacionalnoj razini, maksimalnom iskorištavanju sinergije među dostupnim operativnim alatima te maksimalnom iskorištavanju vanjskih potencijala EU-a.

U veljači 2016. godine EU je pokrenula Europski centar za borbu protiv krijumčarenja migranata (EMSC) kako bi državama članicama pomogao u borbi protiv krijumčarenja migranata. Glavna zadaća tog centra je pružiti potporu policiji i graničnim tijelima u koordiniranju vrlo složenih prekograničnih operacija za borbu protiv krijumčarenja migranata. U srpnju 2019. uspostavljena je i zajednička stručna skupina za borbu protiv krijumčarenja i trgovanja ljudima. Ukupno 45 stručnjaka pomaže europskoj policiji i tijelima za nadzor granica u koordinaciji prekograničnih operacija protiv krijumčarenja migranata.

U ožujku 2016. godine Vijeće je usvojilo zaključke o krijumčarenju migranata i pozvala na poboljšanu suradnju i razmjenu podataka, analizu kako se društvene mreže zlorabe u svrhu krijumčarenja migranata, bližu suradnju s privatnim sektorom i poboljšanu suradnju sa zemljama porijekla i tranzita. U studenom 2015. dogovoreno je poboljšanje razmjene informacija te policijska i pravosudna suradnja na području krijumčarenja migranata.

Zaštita državne granice, suzbijanje nezakonitih migracija te borba protiv krijumčara ljudi prioritet je djelovanja Republike Hrvatske.

Republika Hrvatska je u rujnu 2019. godine usvojila novu strategiju integriranog upravljanja granicom i Akcijski plan za provedbu Strategije. Svrha donošenja Strategije je uvođenje novog europskog koncepta integriranog upravljanja granicom kako bi se još konsolidirali svi sudionici na nacionalnom i europskom planu, pozicioniranje strateške uloge integriranog upravljanja granicom na nacionalnoj i europskoj razini, usklađivanje političkih i operativnih očekivanja u efikasnom integriranom pristupu upravljanja granicom, uspostave vizije i misije integriranog upravljanja granicom, postavljanje strateških ciljeva upravljanja granicom.[7] Strategiju zajednički provode Ministarstvo unutarnjih poslova, Ministarstvo financija, Ministarstvo poljoprivrede, Ministarstvo zdravstva, Ministarstvo vanjskih i europskih poslova, Ministarstvo mora, prometa i infrastrukture, Ministarstvo turizma i Agencija za zaštitu osobnih podataka.

U svrhu nadzora vanjskih granica vrši se dodatno opremanje granica te se jačaju kapaciteti granične policije kroz nacionalne obuke, suradnju s drugim državama i

[7] Godišnje izvješće za 2019. godinu o migracijama i azilu u Hrvatskoj, https://www.irh.hr/docm/izvjestaji/114-godisnje-izvjesce-o-migracijama-i-azilu-za-republiku-hrvatsku-za-2019-godinu/file

Frontex-om, sudjelovanjem u zajedničkim operacijama Frontex-a i suradnju s trećim zemljama.

Provode se mjere i radnje koje su usmjerene na prevenciju, otkrivanje i procesuiranje kaznenih djela i drugih kažnjivih ponašanja vezanih uz krijumčarenje ljudi i nezakoniti ulazak migranata. Pojačane aktivnosti kontinuirano se provode u okviru operativnih akcija kodnih naziva OA „ISTOK“, OA „KORIDOR II“, OA „KORIDOR ZAPAD“ i OA „KORIDOR SJEVER“ i OA „KORIDOR JUG“.

MUP RH sudjeluje u radu *EU Policy Cycle* u okviru kojeg Europol pruža potporu u odnosu na razmjenu i analizu informacija te operativnu koordinaciju.

Što se tiče bilateralne i multilateralne suradnje s trećim zemljama u suzbijanju nezakonitih migracija i krijumčarenja migranata, pojačani su napori prema učinkovitijem radu Zajedničkog operativnog ureda (*JOO – Joint Operational Office*). Taj ured je uspostavljen u Beču 2016. godine na inicijativu Austrije. Na temelju postojećih sporazuma, kao što su Prümski sporazum ili PCC SEE, dužnosnici u JOO provode istrage s jedne zajedničke lokacije.

MUP RH također provodi projekt „Praćenje postupanja policijskih službenika Ministarstva unutarnjih poslova u području nezakonitih migracija i azila“. U sklopu tog projekta obavljeno je 20 promatranja postupanja prema nezakonitim migrantima, koja su obavljali pravnici Hrvatskog pravnog centra i djelatnici UNHCR-a.

Zaključak

Vezano uz postavljenu hipotezu da *Republika Hrvatska i druge države na nacionalnoj razini koordiniranim radom i međuinstitucionalnom suradnjom utječu na smanjenje broja nezakonitih ulazaka i krijumčarenja migranata u Europsku uniju* može se zaključiti da je hipoteza potvrđena s obzirom na činjenicu da trend porasta evidentiranja broja nezakonitih prelazaka državne granice i porasta evidentiranja broja kaznenih djela i počinitelja po kaznenom djelu iz članka 326, protuzakonito ulaženje, kretanje i boravak u Republici Hrvatskoj, drugoj državi članici Europske unije ili potpisnici Šengenskog sporazuma, utječe na smanjenje evidentiranog broja nezakonitih ulazaka u Europsku uniju. Iz analiziranih statističkih podataka vidljivo je da jačom zaštitom i nadzorom državne granice migranti i krijumčari mijenjaju rute kojima pokušavaju na nezakoniti način ući u Republiku Hrvatsku. Otvaranje novih ruta otežava rad pri zaštiti i nadzoru granice što je vidljivo da je najveći broj kaznenih djela i počinitelja evidentiran na području Primorsko-goranske županije, na izlazu iz Hrvatske. Također, iz provedene analize vidljivo je da je Hrvatskoj najbrže rastuća linija kriminaliteta, organizirani kriminalitet, koji je najvećim djelom zastupljen počinjenjem kaznenog djela iz članka 326. *Kaznenog zakona*.

Kao problem treba istaknuti blago kažnjavanje i uvjetne kazne koje se izriču počiniteljima kaznenog djela protuzakonitog ulaženja, kretanja i boravaka u Republici Hrvatskoj, drugoj državi članici Europske unije ili potpisnici Šengenskog sporazuma iz članka 326. *Kaznenog zakona*, što utječe na daljnje ilegalne aktivnosti zbog male kazne koja im objektivno prijeti, a velike financijske koristi koju potencijalno mogu ostvariti.

Na temelju provedene analize može se donijeti zaključak kako aktivnosti nadležnih tijela mogu biti još učinkovitije i u značajnijoj mjeri utjecati na stanje i kretanje nezakonitih migracija. Koordiniranim radom relevantnih institucija s jasno definiranim ciljevima i razrađenom strategijom može se znatno utjecati na sigurnosne izazove koje predstavljaju nezakonite migracije.

Zbog geopolitičke situacije u svijetu, novih oružanih sukoba koji izbijaju, kršenja ljudskih prava, terorizma, progona, siromaštva, klimatskih promjena i sličnih negativnih uzročnika, moguće je očekivati veći priljev novih migranata prema državama zapadne Europe. To će stvoriti dodatni pritisak na vanjsku granicu Europske unije i Republiku Hrvatsku kao tranzitnu zemlju kroz koju prolazi najfrekventnija ruta, a koju rabe nezakoniti migranti i krijumčari. Samo koordiniram djelovanjem svih nadležnih institucija u jačanju kontrole i nadzora državne granice, kako bi se smanjila propusnost pri ulasku u Republiku Hrvatsku, koordinirane međunarodne suradnje te pravovremena i kvalitetna razmjena informacija svih državnih i međunarodnih tijela, može se utjecati na suzbijanje krijumčarenja migranata. Također, potrebno je strože kažnjavanje počinitelja kaznenog djela protuzakonitog ulaženja, kretanja i boravaka u Republici Hrvatskoj, drugoj državi članici Europske unije ili potpisnici Šengenskog sporazuma iz članka 326. *Kaznenog zakona* kako bi se građani Republike Hrvatske osjećali sigurnije te kako bi se zaštitili migranti, kao iznimno ranjiva skupina.

Literatura

1. Botić, J., & Boban, M. (2018). Geostrateški i sigurnosni aspekti potencijalnih utjecaja suvremenih migrantskih kretanja na Dalmaciju. *Geoadria*, 23(1), 7-27.
2. Dragović, F. (2018). *Sigurnost europskih granica i migracije*. Zagreb: Jesenski Turk.
3. Državni zavod za statistiku. (2018). Statistički ljetopis Republike Hrvatske. Zagreb. Preuzeto sa https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/ljetopis/2018/sljh2018.pdf, 15.05.2020.
4. EUROPOL, INTERPOL (2016). Migrant smuggling in the EU. Preuzeto sa https://www.europol.europa.eu/publications-documents/migrant-smuggling-in-eu, 20.02.2021.

5. FRONTEX, Risk Analysis for 2017. Preuzeto sa https://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Annual_Risk_Analysis_2017.pdf, 01.12.2020.
6. Godišnje izvješće za 2019. godinu o migracijama i azilu u Hrvatskoj, ARM, 2020.
7. Kazneni zakon. *Narodne novine,* 125/11, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19.
8. Međunarodne organizacije za migracije (IOM), Preuzeto sa https://migrationdataportal.org/?i=stock_abs_&t=2019., 24.02.2021.
9. Migrant smuggling 2019. The profits of smugglers *, www.europol.europa.eu › default › files › documents, pristupano 24.02.2021.
10. Ministarstvo unutarnjih poslova (2017). *Policija: hrvatska sigurnost i sigurna budućnost*. Zagreb: TISAK.
11. Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske. Statistički pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada za 2007.-2018. godinu. Preuzeto sa https://www.mup.hr/ministarstvo/dokumenti/statistika, 24.02.2021.
12. Simeunović, D. (2017). Migraciona kriza kao bezbednosni izazov za zemlje zapadnog Balkana – stanje u 2017. i perspektiva, *Kultura polisa*, 14. (posebno izdanje), 31-56.
13. Strategija nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske. *Narodne novine*, 73/17.
14. Tadić, J., Dragović, F., Tadić, T. (2016). Migracijska i izbjeglička kriza – sigurnosni rizici za EU, *Policija i sigurnost*, 25 (1), 14-42.
15. Vurnek, D., Bengez, A., Petković, D. (2020). *Pojedine karakteristike kaznenog djela protuzakonitog ulaženja, kretanja i boravka u Republici Hrvatskoj, drugoj državi članici Europske unije ili potpisnici Schengenskog sporazuma s osvrtom na sudsku praksu.* Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova, Policijska akademija.
16. Zakon o nadzoru državne granice. *Narodne novine,* 83/13, 27/16.
17. Zakon o privremenoj i međunarodnoj zaštiti. *Narodne novine,* 70/15, 127/17.
18. Zakon o strancima. *Narodne novine,* 133/20.

Global Migrations – a Challenge for Nation States/ Countries From the Security Aspect with Special Reference to the Republic Of Croatia

Abstract

Global migrations can be viewed in a positive context, however also through the challenges they pose for nation states/countries. Throughout history, migrations have contributed to social and political changes and have influenced the creation

of the world as we know it today. Migration presents a number of challenges to the modern countries: from social, economic and political, cultural, healthcare and integration, to all kinds of security challenges. Security aspects of global migration in particular, especially illegal migration, are a challenge that can only be addressed through joint measures and cooperation of all national and international institutions at the global level. One of the security threats faced by nation states/countries, inextricably linked to illegal migration, is human trafficking. These criminal activities are extremely dynamic and adaptable and represent one of the fastest growing forms of organized crime. Trends recorded at the global level in relation to this type of crime have also been observed in Croatia as well, where the criminal offense of "Protuzakonito ulaženje, kretanje i boravak u Republici Hrvatskoj, drugoj državi članici Europske unije ili potpisnici Schengenskog sporazuma" (engl. Illegal Entry, Movement and Stay in the Republic of Croatia, another EU Member State or a Schengen Agreement signee) is increasing continuously. Thus, in 2019, a 576% increase of this particular criminal offence was recorded compared to 2014 (the year preceding the great migration crisis). Also, this criminal offense has become increasingly represented in the number of offences connected with organized crime. The aim of this paper is to point to the security challenges that illegal migration poses to nation states/countries and to point on the necessity of joint actions on a global level, in order to provide migrants, as a vulnerable group, with adequate protection and at the same time provide adequate protection for the domicile population. This is essential/necessary because uncoordinated action puts both, the illegal migrants and the domicile population, in a position to become the victims of crime. Since this poses an increasing security challenge, suggestions are made as to which measures need to be taken to adequately address this particular threat. Quantitative (descriptive statistical) and qualitative methods (case study) will be used in the paper. Statistical indicators will be analyzed and interpreted accordingly. In addition, the issue will be investigated/researched through a case study on the example of the Republic of Croatia as one of the countries on the migration route, i.e. a country that records a large increase in crimes related to human trafficking.

Keywords: *global migration, nation states/countries, security, organized crime, human trafficking*

Dario Malnar
Hrvatsko vojno učilište „Dr. Franjo Tuđman“
email: malnar.zg@gmail.com

Tomislav Dokman
Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
email: dokman.tomislav@gmail.com

Adaptivni terorizam i teroristička prijetnja tijekom pandemije COVID-19

Sažetak

Pandemija uzrokovana širenjem bolesti COVID-19 ubrzo po izbijanju suočila je države i globalnu zajednicu s potrebom brze reakcije koja je kroz pokušaj sprječavanja širenja pandemije rezultirala brojnim restriktivnim mjerama i ograničenjima kretanja kako između država tako i na unutardržavnom planu. Reakcija državnih sustava na širenje pandemije angažirala je cjelokupne državne institucionalne sustave i nametnula se kao značajan izazov za dionike sustava nacionalne sigurnosti. Fokusiranost na suprotstavljanje pandemiji, potencijal brzog širenja virusa, neizvjesnost i strah kod ljudi, teroristi i terorističke skupine nastoje iskoristiti te ostvariti partikularne interese difuznom primjenom akcija terora. Brzo adaptirajući karakter i modus operandi terorista manifestira se u materijaliziranju terorističkih akata bez korištenja visoko sofisticiranih sredstava i oblika napada što pojednostavljuje samu izvedbu napada te otežava sprječavanje akcija terora. Uzimajući u obzir kontinuitet terorističke prijetnje, u radu se izvodi analiza eventualne promjene sadržaja terorističke prijetnje, korištenje COVID-19 virusa kao sredstva terorističkog djelovanja te detekciju kritičnih područja koja se za vrijeme trajanja pandemije mogu pojaviti kao mete terorističkog djelovanja. Analizom se teži utvrditi moguće obrasce evolucije terorističke prijetnje u uvjetima kriza i pratećih restriktivnih mjera neophodnih za razumijevanje terorističke prijetnje u planiranju upravljanja krizama.

Ključne riječi: *terorizam, COVID-19, sigurnost, prijetnja*

Uvodna razmatranja

Ono što je istaknuti autor Walter Laquerur 1987. godine nazvao „Razdobljem terorizma“ (engl. *The age of Terrorism*), a gotovo dvadeset godina kasnije autor Brian Jenkins (2006) govorio o „Novom razdoblju terorizma“ (engl. *The New Age of Terrorism*), istom logikom sadašnje doba u sigurnosnom smislu bez imalo ustezanja možemo nazvati razdobljem pandemije virusa COVID-19.

Pandemija je izuzetno brzo po izbijanju postala prvorazredno sigurnosno pitanje višedimenzionalnog karaktera na svim razinama sigurnosti, kako na međunarodnoj tako i na nacionalnoj razini. Neposredno po izbijanju krize pokazale su se brojne slabosti postojećih nacionalnih i međunarodnih mehanizama kriznog postupanja što je otvaralo pitanje sposobnosti država i međunarodne zajednice za očuvanje sigurnosti. Fokusiranost stručne i opće javnosti na sprječavanje pandemije i državna briga za zdravlje i sprječavanje širenja virusa egzaktan su pokazatelj kako je „sigurnost neophodan konstitutivni element svakog dobrog društva“ (Bilandžić 2017: 343). Usredotočenost na ovladavanje pandemijom, uz postojeće slabosti sustava odgovora na krize, otvarale su prostor generiranju sigurnosnih prijetnji uključujući i one vezane uz terorizam.

Istovremeno, socijalni konstrukt sigurnosti i državna briga za zdravlje inspirirala je terorističke skupine iz čitavog spektra na ispunjavanje partikularnih ciljeva. Konkretnije, terorističke skupine agresivnom propagandnom naracijom u medijskom prostoru ciljaju iskoristiti društvenu izoliranost te individualnu otuđenost i radikalizirati potencijalne istomišljenike na kognitivnoj (misaonoj) i bihevioralnoj (ponašajnoj) razini.

Nova agenda terorističkih skupina utjecala je na dodatni angažman država u suprotstavljanju možebitnim akcijama terora za vrijeme trajanja aktualne pandemije COVID-19. S tim u vezi, sadašnji sigurnosni izazovi determinirani su s malo ili nimalo prethodnog iskustva iz ranijih epidemija te istovremenog koreliranja s više sigurnosnih ugroza. To je ono što sociolog Frank Furedi (2009: 51) naziva „neuobičajenom prijetnjom“ jer na virusnu epidemiju nismo pripremljeni niti smo je u stanju predvidjeti. Zabrinjavajuće je da je svijet 2006. godine već bio suočen sa sličnom virusnom prijetnjom, konkretnije virusom H5N1, za koju se tada tvrdilo da je zbog prijetnje koju predstavlja potencijalno veći sigurnosni izazov od samog terorizma (CNN, 2006). Međutim, dostupnost i mogućnost širenja idejnih konstrukata posredstvom društvenih medija tada nije bila na tehničkom nivou razvoja kao što je danas, kada je razdioba informacija jednostavnija i brža nego ikad prije te je opasnost od terorizma izraženija.

Primjerice, pripadnici terorističke skupine ISIL društvene mreže upotrebljavaju za strateško komuniciranje i usmjeravanje targetirane skupine (Dokman, Kuzelj i

Malnar, 2018:139). Stoga terorističke organizacije koriste pandemiju COVID-19 za propagandne medijske aktivnosti i širenje teorije zavjere o podrijetlu virusa, dijeleći pritom upute o budućim akcijama terora, ali i ohrabrujući svoje pripadnike na izvršavanje terorističkih udara. Primjerice, Al Qa'ida je u javno dostupnoj publikaciji *Wolves of Manhattan* poticala terorističke ćelije na Zapadu na izvršavanje terorističkih napada prema „nevjernicima“ (Hodge, 2020). Al Qa'ida je istovremeno pozivala svoje pripadnike i da kontaminiraju zaštitne (medicinske) maske i dijele ih po ulicama zapadnih gradova (Hodge, 2020). ISIL je u svom magazinu *Al-Naba* iz ožujka 2020. u djelu *The Crusaders' Worst Nightmare* veličao da „politeistima“, odnosno zapadnjacima prijeti socijalno distanciranje i zatvaranje zbog širenja virusa, a nakon toga ekonomska kriza i nemiri (ICG, 2020). Osim toga, ISIL je u svojim objavama veličao pojavu pandemije COVID-19 tvrdeći da će se muslimanske zemlje Bliskog istoka i subsaharske Afrike osloboditi zapadnih oružanih snaga (CCE, 2020). Nadalje, ISIL i Al'Qaida su obmanjivali svoje istomišljenike kako je COVID-19 „Božja kazna zapadu“ i „Alahov vojnik“ (Gordon Meek, 2020). Osim toga, aktivne su bile i radikalno desne skupine koje su pak za pojavu virusa COVID-19 optuživale migrante te propagirale njihovo udaljavanje sa Zapada u matične države (UNICRI, 2020).

Uzimajući u obzir opasnost od širenja virusa COVID-19 i potencijal terorističke prijetnje u radu se propituju možebitne promjene sadržaja terorističke ugroze, korištenje COVID-19 kao sredstva terorističkog djelovanja to jest veponizacije virusa, ali se detektiraju i ciljevi terorističkog djelovanja za vrijeme aktualne pandemije. Cilj je ovog rada utvrditi i moguće obrasce evolucije terorističke prijetnje u uvjetima kriza i pratećih restriktivnih mjera neophodnih za razumijevanje terorističke prijetnje u planiranju upravljanja krizama.

Sigurnosne posljedice izbijanja pandemije COVID-19

Pojava zaraze koja će postati poznata kao pandemija COVID-19 uočena je krajem prosinca 2019. kada se u javnost probijaju prve informacije o slučajevima virusne upale pluća u kineskom gradu Wuhanu. Informacija je odmah privukla pažnju i potakla reakciju međunarodne javnosti. Svjetska zdravstvena organizacija je tako već 1. siječnja 2020. aktivirala svoj krizni mehanizam (engl. *Incident Management Support Team*) kao dio okvira za hitno reagiranje i koordinaciju aktivnosti u hitnim slučajevima za javno zdravstvo (World Health Organization, 2020). Brza reakcija bila je potaknuta procijenjenom visokom razinom virulentnosti virusa i brojnih nepoznanica o strukturi, nastanku i ishodištu širenja virusa. Unatoč brzom prepoznavanju prijetnje sustavi za sprječavanje širenja virusa pokazali su se nedostatnima. Virus se do početka ožujka 2021. godine proširio na 219 država i teritorija pri čemu je zabilježeno 116.753.865 slučajeva zaraze koje je pratilo 2.593.713 smrtnih slučajeva (Worldometer, 2021). Još uvijek nije pronađen učinkovit odgovor. Direktor Svjetske zdrav-

stvene organizacije Tedros Adhanom Ghebreyesus u isto vrijeme „upozorava kako može doći do trećeg i četvrtog vala pandemije“ (World Health Organization, 2021), a njemačka kancelarka procjenjuje kako će „cjepiva protiv koronavirusa biti potrebna za mnogo godina koje dolaze“ (DW, 2021).

Neposredno po izbijanju pandemije uvedene su razne izvanredne mjere, primarno vezane uz obvezu nošenja zaštitnih sredstava i ograničavanje kretanja kako bi se zaustavilo širenje pandemije. Istovremeno se s jedne strane iskazala nespremnost država pri čemu i najrazvijenije zapadne države nisu bile u stanju osigurati elementarna zaštitna sredstva, a s druge strane ovisnost o jednom proizvođaču, Kini. Lanci opskrbe bili su poremećeni ili prekinuti. Tu se došlo do prve razine prijetnje nacionalnoj sigurnosti država, a to je nesposobnost samostalnog osiguravanja djelovanja sustava kriznog upravljanja i ovisnost o trećoj strani. Takvo stanje generiralo je daljnje prijetnje kroz informacijske i dezinformacijske kampanje kojima se, od strane autoritarnih država, primarno Rusije i Kine, dovodila u pitanje sposobnost demokratskih država za zaštitu vlastitog stanovništva i krizno djelovanje ili optuživalo za širenje virusa. Istovremeno te države vode snažne kampanje za poboljšanje vlastitog međunarodnog imidža.[1] Pri tom se koriste zaštitnom opremom i cjepivima kao sredstvom za jačanje svog utjecaja u trećim državama što za posljedicu može imati ili već ima i geopolitičke rekonfiguracije. Ozbiljno nesnalaženje EU-a oko nabave potrebnih cjepiva i organizacije procjepljivanja stanovništva takvim pristupima otvara dodatan prostor, posebno dok se pojedine članice okreću upravo prema Rusiji i Kini kao mogućim dobavljačima cjepiva. To je potaklo i podjele u samoj EU te dok Thierry Breton, povjerenik EU-a za unutarnje tržište tvrdi kako je „u redu ako EU države kupuju cjepiva od Rusije i Kine“, francuski ministar za europska pitanja Clément Beaune „kritizira zemlje EU-a koje su se okrenule prema ruskom ili kineskom cjepivu“ (Politico, 2021).

Ograničavanje kretanja za posljedicu je imalo značajne negativne posljedice za gospodarstva država koja su zabilježila negativne rezultate i, što je sigurnosno vrlo značajno, bilo praćeno širenjem negativnih ocjena o učinkovitosti gospodarstva u općoj populaciji (Pew Research Center, 2020), što posljedično dovodi u pitanje sposobnost i autoritet vlada. Ojačale su i kriminalne aktivnosti, posebno one vezane uz online prodaju medicinske opreme i lažnih lijekova[2] što je dodatno jačalo nesigurnost građana.

---

[1] Pogledati šire u EEAS (2020). EEAS Special report update: Short assessment of narratives and disinformation around the COVID-19 pandemic (update May - November), December 02, 2020. Dostupno na https://euvsdisinfo.eu/eeas-special-report-update-short-assessment-of-narratives-and-disinformation-around-the-covid-19-pandemic-update-may-november/ Uvid 6.3.2021.

[2] Šire u Europol. (2020a). Pandemic profiteering how criminals exploit the COVID-19 crisis, March 2020. Dostupno na file:///C:/Users/User/Downloads/pandemic_profiteering-how_criminals_exploit_the_covid-19_crisis.pdf Uvid 6.3.2021.

Osim što je pandemija COVID-19 suočila države i globalnu zajednicu s dosad neviđenim nepoznanicama o smrtonosnom potencijalu virusa, načinu širenja te dugoročnim posljedicama infekcije na imunološki sustav i ljudski organizam u cjelini dolazi i do propitivanja demokratskog utemeljenja brojnih restriktivnih mjera i ograničenja kretanja kako između država tako i na unutardržavnom planu i kršenja demokratskih načela, osobnih sloboda i ustavom zajamčenih ljudskih prava. Bove i Di Leo sublimiraju efekte pandemije navodeći kako je „pandemija COVID-19 stvorila osjećaj straha koji je bez presedana kod većine stanovništva, potaknuvši nacionalne vlade na uvođenje izvanrednih mjera u cilju suzbijanja širenja virusa (…) COVID-19 je također značajno utjecao na ocjene odobravanja i povjerenje javnosti prema postojećim vladama, posebno u zapadnim demokracijama.“ (Bove i Di Leo, 2020: 1). Upravo su strah i nepovjerenje u vlasti elementi koji čine snažnu poveznicu s terorizmom koji također za cilj ima razvoj nepovjerenja u određeni sustav kroz širenje straha. U takvim uvjetima se s pravom otvaralo pitanje na koji način novonastala situacija može djelovati na prijetnju koja dolazi od terorizma, kako u pozitivnom tako i negativnom smislu. To je pitanje posebno važno imajući na umu da potaknuto pandemijom i pratećim mjerama neminovno dolazi do transformacije prioriteta sigurnosnih sustava te određenog preusmjeravanja fokusa i sredstava, što otvara prostor za širenje drugih prijetnji.

Terorizam i strateško komuniciranje terorističkih skupina za vrijeme COVID-19

Terorizam, *sui generis* pojam, koji kao malo koji predmet društvenih istraživanja zaokuplja mnogobrojne znanstvenike i opću međunarodnu javnost u naporu za pronalaskom sveobuhvatne i opće prihvaćene definicije koja bi adekvatno opisala taj sigurnosni fenomen. Iako je terorizam prema svom nastanku dio društvenih odnosa još od prije „zabilježene povijesti“ (nav. u Victoroff 2005: 3 prema Merari i Friedland, 1985), taj društveno-politički pojam nikada nije prestao biti prisutan, štoviše on je danas društveno prisutniji nego ikad prije u svojoj povijesti.

Drugim riječima, pojedinci, skupine pa čak i države posežu za terorizmom više nego ikad prije. Tome svjedoči i činjenica da je danas u svijetu prema podacima Globalne baze podataka o terorizmu (engl. *Global Terrorism Database*) Sveučilišta u Marylandu evidentirano više od 3500 terorističkih skupina. Naprosto, terorizam je u 21. stoljeću postao centralno sigurnosno pitanje i supstitucija hladnom ratu i ugrozi koju je on generirao na međunarodne odnose i općenito na međunarodnu sigurnost (Bilandžić, 2014: 93). Terorizam, kroz uporabu i prijetnju nasiljem nastoji „utjecati na sociopolitički poredak“ te „destabilizirati i možebitno promijeniti taj poredak“ (Bilandžić 2014: 95). Upravo na ovom primjeru jasno je da terorizam dolazi kao rezul-

tanta društvenih odnosa, to jest društveno je uvjetovan. Stoga brojni autori terorizam dijele prema nositeljima, političkoj ideologiji, načinu djelovanja i inim parametrima. Prema Victoroffu (2005: 5) terorizam je moguće raščlaniti prema: (1) broju počinitelja, (2) sponzorstvu, (3) odnosu s vlastima, (4) lokaciji, (5) vojnom statusu, (6) duhovnoj motivaciji, (7) financijskoj motivaciji, (8) političkoj determinanti, (9) hijerarhiji, (10) spremnosti za umiranje, (11) cilju napada i (12) načinu izvođenja terorizma. Konkretno, dimenzije terorizma prema Victoroffu prikazane su u tablici 1.

Tablica 1. Dimenzije i klasifikacija terorizma (Victoroff 2005: 5).

Varijable terorizma	**Klasifikacija terorizma**
Broj počinitelja	Individualni – grupni
Sponzorstvo	Državni – subdržavni – državni
Odnos prema vladajućima	Anti-državni/anti-vladajući/separatistički – prodržavni/vladajući
Lokacija	Unutardržavni – transnacionalni
Vojni status	Civilni – paravojni/vojni
Duhovna motivacija	Sekularni – vjerski
Financijska motivacija	Idealistički – poduzetnički
Politička determinanta	Lijevi/socijalistički – desni/fašistički – anarhistički
Hijerarhija	Sponzorirani – lider ili srednji menadžment – sljedbenik
Spremnost za umiranje	Samoubilački – nesamoubilački
Cilj napada	Vlasništvo (uključivo i podatke) – pojedinci – šira javnost
Modus operandi	Bombaški napad – atentati – otmice/uzimanje taoca – masovno trovanje – silovanje – drugo (bioterorizam, kibernetički terorizam)

Terorizam, neovisno o tipu, osim ideološkog utemeljenja uvelike ovisi i o dinamici i kvaliteti diseminiranja ciljeva, odnosno vlastitog medijskog etabliranja. Pitanje diseminiranja narativnih konstrukata terorističkih skupina, koje se tradicionalno smatra strateškim komuniciranjem, u prvom redu podrazumijeva razdiobu informacija, to jest idejnih konstrukata prema ciljanoj skupini radi izgradnje reputacije, promoviranja ciljeva, ali i samog postojanja terorističke skupine i dobivanja željene medijske pažnje. Za istaknutog autora Christophera Paula (2011: 17) strateško komuniciranje jest složena i koordinirana aktivnost usmjerena na širenje utjecaja, u formi slika, poruka i drugih signala, prema selektiranim recipijentima koja se provodi s ciljem postizanja strateškog učinka. U tom kontekstu, poseban benefit terorističke skupine ostvaruju zahvaljujući svima dostupnim socijalnim mrežama koje su decentralizirane i omogućavaju slobodan pristup i nesmetanu razdiobu informacija (Weimann, 2006: 3). Nesporna demokratizacija javnog prostora utjecala je na činjenicu da se danas „sukob odvija na nekoliko zasebnih bojišta“ pri čemu su „operacije u medijskom prostoru jednako bitne kao i vojne operacije“ (Yarchi, 2019: 53).

To je naročito vidljivo u okolnostima pandemije COVID-19 i njezine globalne raširenosti koja je rezultirala brojnim restriktivnim mjerama, uključujući otežano kretanje ljudi između država, što su terorističke skupine prilagodbenim djelovanjem u javnom prostoru naglo iskoristile za asimetrični medijski sukob[3]. Tu svakako ubrajamo medijske akcije usmjerene prema: (1) aktualnim i budućim simpatizerima, (2) široj međunarodnoj javnosti i (3) neprijateljskoj strani (Weimann 2006: 2). Wither i Mašek (2020) naglašavaju kako je svim terorističkim skupinama za vrijeme trajanja pandemije COVID-19 unisono pojačano medijsko djelovanje.

Situaciju s pandemijom COVID-19 u Australiji je pokušao iskoristi neimenovani neonacist koji je preko društvenih mreža zagovarao i pozivao na terorizam s ekstremno desnih polazišta, pozivajući na masovno nasilje u pokrajini Novi Južni Wales (Pearson, 2021). Primjerice, čelnik šiitskog nacionalnog pokreta iz Iraka naziva *Sadrist Movement*, Muqtada Al-Sadr u ožujku 2020. optužio je tadašnjeg predsjednika Sjedinjenih Američkih Država Donalda Trumpa i njegovu administraciju za širenje virusa COVID-19 po području zemalja suprotstavljenih SAD-u (MEMRI, 2020). Slične informacije su nastavili diseminirati i drugi radikalni akteri, smatrajući da COVID-19 nije pandemija koja će ugroziti muslimansko stanovništvo. Tako je jedan od mentora suosnivača Al'Qaide u Iraku Abu Musaba al-Zarqawija, Jordanac Abu Muhammad al-Maqdisi ukazao na pozitivne strane virusa COVID-19, konkretnije on je podržao zatvaranje dekadentskih objekata, poput kafića i restorana, uslijed pandemije te od muslimana zatražio da se mole Alahu iz vlastitih domova i od njega traže da koronavirus napada nevjernike, to jest nemuslimane i dovede do njihove smrti (Izak, 2020: 358). Čelnik terorističke skupine Boko Haram Abubakar Shekau je pojavu pandemije COVID-19 okarakterizirao Alahovom kaznom nevjernicima, tvrdeći da muslimani imaju urođeni antivirus koji ih štiti od zaraze te kritizirao socijalno distanciranje i obustavu hodočašća u Meku (Campbell, 2020) i time dodatno radikalizirao brojne hodočasnike zbog nemogućnosti odlaska na tradicionalni hadž. Jedna od frakcija ISIL-a u Indoneziji pozvala je pripadnike na širenja infekcije COVID-19 prema tamošnjim snagama zakona i reda, dok su u Tunisu uhićena dva islamista u planiranju širenja virusa na policijske službenike (Gunasingham, 2020).

Više vodstvo Al'Qaide (engl. *Al-Qaeda's Senior Leadership*) iskoristilo je situaciju s pandemijom COVID-19 za promoviranje ideologije i pozvalo zapadnjake da konvertiraju na Islam jer je to „čista vjera“ (engl *hygiene-oriented Religion*) i prilika da se uvjere u moć i čistoću svemogućeg Boga, to jest Alaha (Joscelyn, 2020). Korak dalje

[3] Primjerice, Tamilski tigrovi isticali su se po naprednom strateškom komuniciranju u javnom prostoru, zbog čega su nakon formiranja mnogobrojnih foruma, blogova i društvenih mreža za širenje propagandnog sadržaja i proklamiranja strateških ciljeva skupine, čak pokušali kreirati virtualnu Tamilsku državu (Gerrits 1992 nav. u Rothenberger, 2012: 18).

je otišao jedan od džihadista iz Sirije Asif Abd ar-Rahman predloživši Iranu da pacijente s infekcijom COVID-19 koriste kao biološko oružje (Izak, 2020: 358). Istovremeno je ISIL početkom pandemije poručio svojim pripadnicima da ne dolaze na područje Europske unije u jeku pandemije COVID-19 (Haltiwanger, 2020), međutim to nije spriječilo izolirane ćelije na europskom tlu za pripremu terorističkog udara. Konkretnije, njemačke policijske snage, u početku pandemije COVID-19, sredinom travnja 2020. godine uhitile su četiri osobe povezane s terorističkom skupinom ISIL u planiranju izvedbe terorističkog napada prema zapadnim ciljevima (DW, 2020). Na ovom primjeru je vidljivo da unatoč smjernicama o izbjegavanju europskog tla to područje i dalje naseljavaju ili su na njezin prostor migrirali radikalni pojedinci povezani s ISIL-om i drugim islamističkim skupinama te na tom području djeluju samostalno i u skladu s novonastalim okolnostima. Stoga, uzimajući u obzir činjenicu da je na prostor Europske unije tijekom migrantskih valova penetrirao i značajan broj osoba bliskih radikalnoj islamističkoj ideologiji i onih direktno povezanih s islamističkim terorističkim skupinama s Bliskog istoka, ugroza od terorizma za vrijeme pandemije COVID-19 je realna, osobito nakon strateškog komuniciranja terorističkih skupina i poticanja na terorizam. Tim više, uvažavajući podatke koje je 2018. prezentirao Interpol, a oni govore o čak pedeset pripadnika ISIL-a za koje postoje saznanja da su se unutar migrantskog vala infiltrirali na područje Italije i planiraju nastaviti kretanje prema središtu Europe (Tondo, 2018). Tako je krajem travnja 2020., za vrijeme zatvaranja granica uslijed pandemije COVID-19, na područje Španjolske iz Ujedinjenog Kraljevstva migrirao jedan od najtraženijih pripadnika ISIL-a u Europi Abdel Majed Abdel Bary koji je potom uhićen (Harley, 2020), međutim postavlja se pitanje koliko je sljedbenika radikalne terorističke ideologije na europskom tlu, a nije detektirano i predstavlja sigurnosnu prijetnju? Navedena činjenica oprečna je pretpostavkama o otežanom kretanju ljudi između država za vrijeme pandemije, što dodatno upućuje na shvaćanje da je prijetnja od terorizma visoko rangirana za vrijeme COVID-19 pandemije. Teško je zaboraviti koordinirani teroristički napad koji su izveli teroristi u studenom 2015. godine u Parizu, među kojima su bila i dva terorista-migranta, gotovo asimilirana na europsko tlo, pokazujući adaptivni karakter, infiltrirali su se u EU-u s drugim izbjeglicama/migrantima iz Sirije (FRANCE 24, 2015).

Pandemija COVID-19 i teroristička prijetnja

Kada govorimo o prijetnji od terorizma za vrijeme pandemije COVID-19, empirijski pokazatelji do kojih je u jednom od rijetkih istraživanja o broju terorističkih udara provedenih prije i za vrijeme pandemije COVID-19 došao Krzysztof Izak (2020:368) ukazuju da je u prvih četiri i pol mjeseca 2020. godine na globalnoj razini došlo do smanjenja broja terorističkih udara uspoređujući s istim razdobljem 2019. godine. Međutim, odgovaraju li empirijski pokazatelji zaista činjeničnom stanju, pitanje je

na koje tek treba potražiti odgovore. Naime, istraživanje Krzysztofa Izaka nudi samo parcijalne podatke, to jest u istraživanje nisu uključeni svi zabilježeni teroristički udari 2020. godine što bitno umanjuje aplikativnu vrijednost u povlačenju paralela između 2019. i 2020. godine po pitanju terorizma, odnosno ugroze od terora.

S druge pak strane, u Sjedinjenim Američkim Državama terorizam s ekstremno desnih polazišta odgovoran je za čak 90 % svih terorističkih udara u 2020. u toj državi, što je uspoređujući s razdobljem 2019. godine, kada je iz spektra desnog terorizma počinjeno 66 % terorističkih udara, vidljivo povećanje u godini pandemije, zatvaranja i brojnih drugih restriktivnih mjera koje su bile na granici Ustavom zajamčenih ljudskih prava (EUREKALERT, 2020). Upravo je iz spektra desnog terorizma 26. ožujka 2020. u Missouriju u Sjedinjenim Američkim Državama spriječen teroristički napad bijelog supremacista Timothyja Wilsona, koji je planirao izvršiti teroristički napad auto-bombom na COVID-19 bolnicu (Earnhardt, Hyatt i Roth, 2021). Da je terorizam s ekstremno desnih polazišta akcelerirao za vrijeme pandemije COVID-19, ukazuje i tvrdnja FBI-a o sprječavanju pripadnika ekstremne desnice u namjeri otmice guvernera savezne države Michigan početkom listopada 2020. godine (USNEWS, 2020). Osim toga, podaci koje su podastrli istraživači američke zaklade *New America Foundation* ukazuju na činjenicu da niti jedan američki državljanin nije smrtno stradao od posljedica terorističkog udara neke od džihadističkih terorističkih skupina u 2020. godini, dok ih je samo godinu dana ranije stradalo gotovo trideset (Byman, 2020). I Australija bilježi porast broja terorističkih akata iz spektra desnog terorizma, konkretno australska sigurnosno-obavještajna služba tvrdi da je za vrijeme pandemije COVID-19 terorizam iz područja desnog ekstremizma u stalnom porastu i zastupljen je s udjelom od čak 40 % od sveukupnog broja zabilježenih terorističkih slučajeva (Ross, 2020).

Istovremeno, pandemija COVID-19 gotovo da nije imala utjecaj na terorističku skupinu ISIL u pogledu smanjenja broja provedenih terorističkih akata. Drugim riječima, ISIL je u prva tri kvartala 2020. godine na području Sirije počinio čak 126 terorističkih akata, dok je primjerice u cijeloj 2019. godine izvršio 144 teroristička udara (Clarke, 2021). Štoviše, javno dostupna saznanja o broju provedenih terorističkih udara ISIL-a u Iraku u travnju 2020. godine ukazuju da je navedena teroristička skupina samo u tom mjesecu izvršila 151 teroristički udar, što je broj koji je gotovo jednak broju terorističkih udara provedenih u istom razdoblju 2019. godine (Browne, 2020). Navedena činjenica je u korelaciji s proglasom glasnogovornika ISIL-a Abu Hamza al-Qurashija koji je pozvao sljedbenike da „manje vremena provode na društvenim mrežama, a više vremena posvete destruktivnim terorističkim napadima“ (Burke, 2021). Drugim riječima, navedeno je još jedan od pokazatelja da situacija s pandemijom COVID-19 nije zaustavila pretenzije terorističkih skupina, u ovom konkretnom slučaju ISIL-a, prema ostvarivanju političkog cilja posredstvom akcija terora/nasilja, osobito na području zone konflikta, odnosno nastanka terorističke

organizacije. Međutim, i europski kontinent je iskusio razornu snagu islamističkog terorizma za vrijeme trajanja pandemije COVID-19, što dodatno ukazuje da prijetnja i ugroza od terorizma nije nestala pojavom pandemije na području ne-konfliktnog područja i nije smanjena te da se potvrđuje njegov adaptivni karakter.

Primjerice, Austrija je u studenom 2020. pretrpjela izolirani teroristički udar u kojem je islamist „vuk samotnjak" sljedbenik terorističke skupine ISIL u svom pohodu eliminirao četvero civila u strogom centru Beča. U Francuskoj je u Nici radikalni islamist porijeklom iz Tunisa u listopadu 2020. u terorističkom napadu nožem napao i usmrtio troje prolaznika u blizini tamošnje crkve u samom centru grada, dok je početkom studenog u Parizu u terorističkom napadu dekapitiran školski učitelj. Sigurnosna služba (Security Service - MI5) Ujedinjenog Kraljevstva, prepoznavši ugrozu od terorizma za vrijeme pandemije, uputila je javno upozorenje svojim građanima da pripadnici terorističkih skupina zbog brojnih restrikcija vezanih uz smanjenje broja ljudi koji smiju boraviti na javnom prostoru mogu diversificirati ciljeve napada, s dosadašnjih mjesta masovnog javnog okupljanja na mjesta manje gužve (Thompson, 2020).

Istodobno terorističke aktivnosti na afričkom kontinentu nisu smanjene uslijed globalne pandemije COVID-19, štoviše, islamistička teroristička skupina Boko Haram, ideološki bliska i povezana s Al'Qaidom, odbila je odložiti oružje i zaustaviti provedbu terorističkih napada za vrijeme koronakrize (Simons i Bianca, 2020). Primjerice, tako su pripadnici Boko Harama nastavili sa svojim brutalnim terorističkim kampanjama, a jedna od prvih po pojavi pandemije jest samoubilački teroristički napad u sjevernom Kamerunu u kojem je smrtno stradalo sedam osoba, dok su krajem ožujka 2020. pripadnici iste skupine u Čadu u blizini poluotoka Bomo ubili 92 vojnika (Jalloh, 2020). I podaci Afričkog Centra za istraživanje terorizma (engl. *African Centre for Study & Research on Terrorism*) ukazuju na konstantan porast terorističkih udara za vrijeme pandemije COVID-19, konkretno izvidi Centra ukazuju na porast terorističke aktivnosti u rujnu 2020. za 3 % u odnosu na kolovoz 2020., ali i prema broju smrtno stradalih osoba, kojih je 18 % više u rujnu nego u kolovozu 2020. (ACSRT, 2020). Primjerice, talibani su jedna od rijetkih skupina koja je za vrijeme pandemije COVID-19 ukazivala na problem infekcije i proglasila primirje kako bi ukazali na opasnost od novog i nepoznatog virusa COVID-19 (Kapur i Saxena).

Zaključak

Adaptivni karakter terorističkih skupina potvrdio se i u uvjetima globalne pandemije COVID-19. Opasnost koju ona predstavlja za čovječanstvo prvorazredno je sigurnosno pitanje. S jedne strane, otežano ovladavanje i smirivanje pandemijom COVID-19 obilježilo je razdoblje od izbijanja same pandemije do danas, dok je s druge pak strane prijetnja od terorizma ostala na identičnoj razini od prije pojave pandemije,

a u specifičnim područjima poput Bliskog istoka (Sirija, Irak, Jemen) i konfliktnim područjima Afrike (Tunis, Libija, Nigerija, Čad) čak je dodatno multiplicirana. Pored neminovnog jačanja terorizma s islamističkih polazišta, prije svega na području Iraka i Sirije, ali i država Afrike u kojima egzistiraju terorističke skupine naslonjene na ISIL i Al Qa'idu, globalnu terorističku arenu obilježilo je osnaživanje i buđenje terorizma s ekstremno desnih polazišta, osobito na tlu Europske unije, ali i na području Australije i Sjedinjenih Američkih Država. Prilagodljivost terorističke prijetnje, koja je prezentirana u ovom radu, činjeničnim prikazom porasta broja terorističkih akata u konfliktnim područjima, naglašeni su jasni obrisi nepromjenjivog kontinuuma prijetnje iz spektra terorizma, ali i spremnosti terorista i terorističkih skupina da ustraju na ispunjavanju strateških ciljeva.

Osima toga, terorističke skupine koriste pandemiju COVID-19 i za: (1) propagandne medijske aktivnosti usmjerene prema ohrabrivanju pripadnika u trenucima socijalne izoliranosti te njihovom radikaliziranju na kognitivnoj (misaonoj) i bihevioralnoj (ponašajnoj) razini; (2) širenje teorija zavjera o podrijetlu virusa i obmanjivanje istomišljenika da je riječ o svojevrsnoj Božjoj kazni usmjerenoj prema zapadnom svijetu te (3) stvaranju straha i nepovjerenja kod ciljane skupine u elemente vlasti, čineći tako snažnu poveznicu prema teroru, odnosno stvarajući nemir i javnu osudu, to jest opće nezadovoljstvo.

Iako je očuvanje zdravlja i sprječavanje širenja smrtonosnog virusa COVID-19 imperativ državne i međunarodne sigurnosti, ali i državna odgovornost, novoegzistirajuća situacija nipošto ne umanjuje razinu ugroze od terorizma niti ju je izbrisala za vrijeme pandemije. Štoviše, terorizam kao društveno neprihvatljiv i protuzakonit oblik političkog djelovanja, dodatno inspiriran i potaknut pandemijom COVID-19 i brojnim zabranama te privremenim dokidanjima društvenih i pojedinačnih sloboda, potiče terorističke skupine na rekonfiguraciju i diverzifikaciju aktivnosti, ali i unutarnjeg preslagivanja s ciljem ostvarivanja vlastitih ciljeva. Pandemija COVID-19 i prepoznata ubojitost virusa potakli su terorističke skupine na promišljanje strategije napada korištenjem virusa. Iako je takav scenarij minimalno moguć, to jača prijetnju da terorističke skupine u budućnosti korištenjem bioterorizma pokušaju ostvariti partikularne ciljeve.

Literatura

1. ACSRT. (2020). Africa recorded a total of 195 terrorist attacks resulting in a total of 573 deaths. *African Centre for the Study & Research on Terrorism*. Dostupno na https://caert.org.dz/africa-recorded-a-total-of-195-terrorist-attacks-resulting-in-a-total-of-573-deaths/ Uvid 1.3.2021.

2. Bilandžić, M. (2017). Socijalna politika (sigurnost) kao područje nacionalne sigurnosti: prilog raspravi o kritičkim sigurnosnim studijama. *Revija za socijalnu politiku*, 24(3), 343-358.
3. Bove, V. i Di Leo, R. (2020). COVID-19, Security Threats and Public Opinions. *Peace Economics, Peace Science and Public Policy*, 2020; 26(3). Dostupno na https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/peps-2020-0033/html Uvid 3.3.2021.
4. Browne, R. (2020, 8. svibnja). ISIS seeks to exploit pandemic to mount resurgence in Iraq and Syria. *CNN Politics*. Dostupno na https://edition.cnn.com/2020/05/07/politics/isis-coronavirus-iraq-syria/index.html Uvid 1.3.2021.
5. Burke, J. (2021). Islamic extremists planning 'rash of attacks' after Covid curbs lifted, says UN. *The Guardian*. Dostupno na https://www.theguardian.com/world/2021/feb/05/islamic-extremists-planning-rash-of-attacks-after-covid-curbs-lifted-says-un Uvid 1.3.2021.
6. Byman, D. (2020, 21. prosinac). Some good news from 2020: So far, very few Americans have been killed in terrorist attacks. *The Washington Post*. Dostupno na https://www.washingtonpost.com/politics/2020/12/21/2020-appears-be-good-year-counterterrorism/ Uvid 1.3.2021.
7. Campbell, J. (2020, 17. travnja). Boko Haram's Shekau Labels Anti-COVID-19 Measures an Attack on Islam in Nigeria. *Council on Foreign Relations*. Dostupno na https://www.cfr.org/blog/boko-harams-shekau-labels-anti-covid-19-measures-attack-islam-nigeria Uvid 22.2.2021.
8. CCE (2020, srpanj). COVID-19: How hateful extremists are exploiting the pandemic. *Commission for Countering Extremism*. Dostupno na https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/906724/CCE_Briefing_Note_001.pdf Uvid 20.2.2021.
9. Clarke, C.P. (2021). Trends in Terrorism: What's on the Horizon in 2021? *Foreign Policy Research Institute*. Dostupno na https://www.fpri.org/article/2021/01/trends-in-terrorism-whats-on-the-horizon-in-2021/ Uvid 1.3.2021.
10. CNN. (2006, 3. svibnja). U.S.: Flu pandemic could be worse than terrorist attack. Dostupno na http://edition.cnn.com/2006/HEALTH/conditions/05/03/us.birdflu/index.html Uvid 12.2.2021.
11. Dokman, T., Kuzelj, M., i Malnar, D. (2018). Društvene mreže u ulozi modernog oružja–percepcija doktoranada. *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, *21*(41), 133-150.
12. DW. (2021). Angela Merkel: COVID vaccines could be necessary for years. *Deutsche Welle*. Dostupno na https://www.dw.com/en/angela-merkel-covid-vaccines-could-be-necessary-for-years/a-56406591 Uvid 6.3.2021.

13. DW. (2020). Germany arrests IS suspects plotting attacks on US bases. *Deutsche Welle*. Dostupno na https://www.dw.com/en/germany-arrests-is-suspects-plotting-attacks-on-us-bases/a-53129563 Uvid 24.2.2021.
14. Earnhardt, R.L., Hyatt, B. i Roth, N. (2021). A threat to confront: far-right extremists and nuclear terrorism. *The Bulletin*. Dostupno na https://thebulletin.org/2021/01/a-threat-to-confront-far-right-extremists-and-nuclear-terrorism/ Uvid 25.2.2021.
15. EUREKALERT. (2020, 30. listopada). COVID-19 a “golden opportunity” for terror organisations to intensify their propaganda. *Eurekalert*. Dostupno na https://eurekalert.org/pub_releases/2020-10/tfg-ca103020.php Uvid 25.2.2021.
16. FRANCE 24. (2015). At least two Paris attackers ‘travelled through Greece. *France 24.* Dostupno na https://www.france24.com/en/20151121-least-two-paris-attackers-travelled-through-greece-refugees-syria-migrants Uvid 24.2.2021.
17. Global Terrorism Database. (2021). Search the Database. Dostupno na https://www.start.umd.edu/gtd/search/Results.aspx?search=&sa.x=54&sa.y=3 Uvid 12.3.2021.
18. Gordon Meek, J. (2020, 2. travnja). Terrorist groups spin COVID-19 as God’s ‘smallest soldier’ attacking West. *Abc News*. Dostupno na https://abcnews.go.com/International/terrorist-groups-spin-covid-19-gods-smallest-soldier/story?id=69930563 Uvid 21.2. 2021.
19. Gunasingham, A. (2020, 26. svibnja). Has Covid-19 increased the risk of bioterrorism? *Todayonline*. Dostupno na https://www.todayonline.com/commentary/has-covid-19-increased-risk-bioterrorism Uvid 22.2.2021.
20. Haltiwanger, J. (2020, 17. ožujka). ISIS is urging its fighters to avoid Europe because of the coronavirus pandemic. *Insider.* Dostupno na https://www.businessinsider.com/coronavirus-isis-issues-travel-advisory-for-europe-to-its-fighters-2020-3 Uvid 23.2.2021.
21. Harley, N. (2020). Experts warn that high-profile ISIS terror arrest in Spain shows group is using virus lockdowns to move around Europe. *Thenationalnews*. Dostupno na https://www.thenationalnews.com/world/experts-warn-that-high-profile-isis-terror-arrest-in-spain-shows-group-is-using-virus-lockdowns-to-move-around-europe-1.1009825 Uvid 24.2.2021.
22. Hodge, M. (2020, 1. prosinca). MASKED RAIDERS Sick jihadis call on fanatics to kill ‘crusaders’ by handing out POISONED Covid face masks. *The U.S. Sun*. Dostupno na https://www.the-sun.com/news/1894340/jihadi-poisoned-face-masks-terror/ Uvid 16.2.2021.

23. ICG. (2020, 31. ožujka). Contending with ISIS in the Time of Coronavirus. *International Crisis Group*. Dostupno na https://www.crisisgroup.org/global/contending-isis-time-coronavirus Uvid 16.2.2021.
24. Izak, K. (2020). Impact of the COVID-19 pandemic on radicalization and terrorism. *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego*, *12*(23), 353-381.
25. Jalloh, A.B. (2020, 9. travnja). Increased terror attacks in Africa amid coronavirus pandemic. *Deutsche Welle*. Dostupno na https://www.dw.com/en/increased-terror-attacks-in-africa-amid-coronavirus-pandemic/a-53066398 Uvid 1.3.2021.
26. Jenkins, B. M. (2006). The new age of terrorism. *The McGraw-Hill homeland security handbook*, 117-130.
27. Joscelyn, T. (2020, 1. travnja). Twitter Thomas Joscelin. Dostupno na https://twitter.com/thomasjoscelyn/status/1245311851325423616 Uvid 23.2.2021.
28. Kapur, R. i Saxena, C. (2020). The Taliban makes the most of Covid-19 crisis in Afghanistan. *The Interpreter*. Dostupno na https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/taliban-makes-most-covid-19-crisis-afghanistan Uvid 1.3.2021.
29. Laqueur, W. (1987). *The age of terrorism*. Boston: Little, Brown.
30. MEMRI. (2020, 18. ožujka). Conspiracy Theories In The Arab Media: Coronavirus Is Part Of An American Plot To Ruin The Chinese Economy And Reprogram The Global Economy. Dostupno na https://www.memri.org/reports/conspiracy-theories-arab-media-coronavirus-part-american-plot-ruin-chinese-economy-and Uvid 21.2.2021.
31. Paul, C. (2011). *Strategic Communication: origins, concepts, and current debates: origins, concepts, and current debates*. ABC-CLIO.
32. Pearson, N. (2021, 19. veljače). Terror plot planned from inside Goulburn Supermax jail cell: police. *9news*. Dostupno na https://www.9news.com.au/national/terror-attack-goulburn-supermax-prison-terrorist-life-sentence-arrest-cell-evidence/bf49b162-26c5-43f7-8597-cc1a8bc3e8a5 Uvid 1.3.2021.
33. Pew Research Center. (2020, 1 rujna). In most countries surveyed, majorities think the economy is doing poorly. Dostupno na https://www.pewresearch.org/fact-tank/2020/09/03/views-of-the-economy-have-turned-sharply-negative-in-many-countries-amid-covid-19/ft_2020-09-03_viewsofeconomy_01/ Uvid 6.3.2021.
34. Politico. (2021, 4. ožujka). Commission's Breton: 'It's fine' if EU countries buy vaccines from Russia, China. Dostupno na https://www.politico.eu/article/commissions-breton-its-fine-if-eu-countries-buy-vaccines-from-russia-china/ Uvid 6.3.2021.

35. Ross, K. (2020, 11. prosinac). Far-right groups have used COVID to expand their footprint in Australia. Here are the ones you need to know about. *The Conversation*. Dostupno na https://theconversation.com/far-right-groups-have-used-covid-to-expand-their-footprint-in-australia-here-are-the-ones-you-need-to-know-about-151203 Uvid 1.3.2021.

36. Rothenberger, L. (2012). Terrorist groups: Using internet and social media for disseminating ideas. New tools for promoting political change. *Revista Română de Comunicare şi Relaţii Publice*, *14*(3), 7-23.

37. Simons, G. i Bianca, C. (2020, 8. svibnja). The Specter of Terrorism During the Coronavirus Pandemic. *E-International Relations.* Dostupno na https://www.e-ir.info/2020/05/08/the-specter-of-terrorism-during-the-coronavirus-pandemic/ Uvid 1.3.2021.

38. Thompson, F. (2020, 14. listopada). Terrorists look for different targets as coronavirus cuts crowds, new MI5 boss warns. *Irish Examiner.* Dostupno na https://www.irishexaminer.com/world/arid-40064738.html Uvid 1.3.2021.

39. Tondo, L. (2018). Interpol circulates list of suspected Isis fighters believed to be in Italy. *The Guardian*. Dostupno na https://www.theguardian.com/world/2018/jan/31/interpol-circulates-list-of-suspected-isis-fighters-believed-to-be-in-italy Uvid 24.2.2021.

40. UNICRI. (2020, studeni). Stop the virus of disinformation. *United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute*. Dostupno na http://unicri.it/sites/default/files/2021-01/misuse_sm_0.pdf Uvid 24.2.2021.

41. World Health Organization. (2020, 29. lipnja). Listings of WHO’s response to COVID-19. Dostupno na https://www.who.int/news/item/29-06-2020-covidtimeline Uvid 6.3.2021.

42. World Health Organization. (2020). WHO warns of third and fourth waves of COVID-19. Dostupno na https://www.sabcnews.com/sabcnews/who-warns-of-third-and-fourth-waves-of-covid-19/ Uvid 6.3.2021.

43. USNEWS. (2020, 22. listopada). The New Wave of Global Terrorism Is Right-Wing Extremism. Dostupno na https://www.usnews.com/news/best-countries/articles/2020-10-22/right-wing-extremism-the-new-wave-of-global-terrorism Uvid 1.3.2021.

44. Victoroff, J. (2005). The mind of the terrorist: A review and critique of psychological approaches. *Journal of Conflict resolution*, *49*(1), 3-42.

45. Yarchi, M. (2019). ISIS’s media strategy as image warfare: Strategic messaging over time and across platforms. *Communication and the Public*, *4*(1), 53-67.

46. Weimann, G. (2006). *Terror on the Internet: The new arena, the new challenges*. US Institute of Peace Press.

47. Wither, J. i Mašek, R. (2020). The COVID-19 Pandemic: Counterterrorism Practitioners' Assessments. George C. *Marshall European Center for Security Studies*. Dostupan na https://www.marshallcenter.org/en/publications/perspectives/covid-19-pandemic-counterterrorism-practitioners-assessments Uvid 17.2.2021.
48. Worldometer. (2021). COVID-19 Coronavirus Pandemic. Dostupno na https://www.worldometers.info/coronavirus/ Uvid 6.3.2021.

Adaptive terrorism and terrorist threats during the COVID-19 pandemic

Abstract

The pandemic caused by the spread of the COVID-19 soon after the outbreak confronted countries and the global community with the need for a quick response which, through an attempt to prevent the pandemic from spreading, resulted in numerous restrictive measures and movement restrictions, both between and within states. The countries' response to the spread of the pandemic has engaged state institutional systems and became a serious challenge for stakeholders of the national security system. Terrorists and terrorist groups seek to exploit this focus on countering the pandemic, the potential for the rapid spread of the virus, uncertainty and fear among people, and achieve particular interests through the diffuse use of terrorist acts. The adaptive character and modus operandi of terrorists is manifested in the materialization of terrorist acts without the use of highly sophisticated means and forms of attack, which simplifies the execution of attacks and makes it more difficult to prevent them. Taking into account the continuity of the terrorist threat, the analysis of possible changes in the content of the terrorist threat, the use of COVID-19 virus as means of terrorist action and the detection of critical areas that may appear as targets during the pandemic is performed. The analysis seeks to identify possible patterns of evolution of the terrorist threat in crisis situations and the accompanying restrictive measures necessary to understand the terrorist threat in crisis management planning.

Keywords: *terrorism, COVID-19, security, threat*

Jadranka Polović
Međunarodno sveučilište Libertas
jpolovic@libertas.hr, jadrankapolovic13@gmail.com

Andreja Rudančić
Međunarodno sveučilište Libertas
arudancic@hotmail.com, arudancic@libertas.hr

Marko Akmačić
Međunarodno sveučilište Libertas
makmacic@libertas.hr marko.akmacic@icloud.com

Migracije kao sigurnosni izazov Europskoj Uniji: postoji li rješenje?

Sažetak

Sigurnosni aspekt migracijske krize jedan je od najvećih izazova za zemlje članice Europske unije. Naime, posljedice intervencionističkih politika zapadnih sila koje su proizvele seriju bliskoistočnih ratova suočile su Europsku uniju s nekontroliranim priljevom imigranata s područja MENA regije i Azije, time i s novim sigurnosnim prijetnjama koje su ogolile sigurnosne deficite šengenskog prostora, kao i slabosti europskih institucija u upravljanju migracijskom krizom. Sve ovo zahtijeva raspravu o kapacitetima i sposobnostima EU-a u suočavanju s rastućim izazovima, ali posljedično i o odgovornosti europskih političkih elita za post-hladnoratovski geopolitički „preustroj“ svog neposrednog susjedstva – regije MENA-e, što je temeljni uzrok teško kontroliranog migracijskog vala.

Ključne riječi: *migracije, EU, MENA, sigurnosni izazovi, geopolitika*

Uvod

Kada je jedan od najuglednijih američkih politologa Samuel Huntington (1927. – 2008.) još davne 1993.g., u časopisu *Foreign Affairs*, objavio članak *The Clash of Civilization* (Huntington, 1993), a nešto poslije i knjigu *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order* (Huntington, 1997), mnogi intelektualni autoriteti

poput Alaina Finkielkrauta, Noama Chomskog, Amartya Sena i brojnih drugih nastojali su osporiti njegove teze koje su se tijekom godina prometnule u jednu od najvažnijih paradigmi suvremenih međunarodnih odnosa, presudno značajnu za razumijevanje svjetske politike u posthladnoratovskom razdoblju.

Huntingtonove ideje o sukobu civilizacija, različitih kultura i religijskih identiteta već su tijekom 90-ih godina 20. stoljeća zadobile naklonost kreatora američke vanjske politike koji su uskoro, uz pomoć korporativnih medija, institucionalizirali „legitimirajući diskurs“ (Kung, 1999) intervencionističkih politika oblikovan inženjeringom manipulativnih informacija. Prema Ö Tuathailu, (**Ö** Tuathailu, 1996) teza je bila prilagođena različitim relevantnim auditorijima koji su zahtijevali novi vanjskopolitički pristup s obzirom na sve slabiju interpretacijsku snagu *kraja povijesti* Francisa Fukuyame (Fukuyama, 1993), kao i nedovršenog koncepta novog svjetskog poretka Georga H. W. Busha, prvog američkog posthladnoratovskog predsjednika. Selektivna istina, često i izravno oslanjanje na *fake news* (Polović, 2019) kao moćni alati koji su početkom 21. stoljeća kreirali medijski diskurs, postali su temelj za pokretanje niza invazija ili koalicijskih humanitarnih vojnih intervencija na području Bliskog istoka i Sjeverne Afrike.

Time su Huntingtonove teze postale misao vodilja američkog intervencionizma, a međucivilizacijski sukob (ili dijalog) s vremenom se nametnuo kao jedan od ključnih izazova kako u međunarodnim odnosima tako i unutar društava mnogih zapadnih zemalja koja su se našla na udaru nezapamćenog migracijskog vala (Haynes, 2019). Scenarij izazovne budućnosti koji ljudski rod razdvaja po demografsko-socijalnim odrednicama već je viđen u brojnim holivudskim filmovima, dok su futurističke vizije novog svjetskog poretka velikih američkih geostratega, poput Brzezinskog (Brzezinski, 1994; Brzezinski, 1999) ili Kissingera (Kissinger, 2000), pomno razrađene unutar najutjecajnijih američkih trustova mozgova (engl. *think-tank*) Kako je Huntington vizionarski najavio, najvažniji sukobi nakon završetka hladnog rata odvijat će se duž civilizacijskih razdjelnica, a glavna os svjetske politike bit će odnos *Zapada i ostalih*. U skladu s tim, teze Huntingtona uskoro su zadobile kultni status samoispunjavajućeg proročanstva koje će na najgori mogući način obilježiti naredna desetljeća.

Predmet istraživanja i analize ovog rada jesu sigurnosne i geopolitičke okolnosti unutar kojih je humanitarni pristup migracijama, koji je 2015. godine promovirala njemačka kancelarka Angela Merkel, a podržala Europska unija i Ujedinjeni narodi, kao i prateće nevladine organizacije, postupno tranzitirao prema *sekuritizaciji* migracija. Već od 2017. godine problematika migracija prestaje biti isključivo humanitarno pitanje te se zbog niza sigurnosnih izazova premješta u kontekst nacionalne, ali i globalne sigurnosti, dok se rješenja traže u okvirima eksternalizacije migrantske krize. Naime, posljedice agresivnih intervencionističkih politika zapadnih sila koje su od 2001. godine proizvele seriju bliskoistočnih ratova, suočile su države članice Europ-

ske unije s masovnim priljevom imigranata s područja sjeverne i supsaharske Afrike, te Bliskog istoka i Azije, uslijed čega se nameće potreba propitivanja uzroka sadašnjeg stanja regije za koje su moćne europske zemlje, kao i Sjedinjene Američke Države, izravno (vojne intervencije) ili posredno (destabilizacija vlada, proizvodnja ekonomskih kriza, dugovi, siromaštvo) odgovorne (Polović, 2013). Globalizacija rata, proces u kojem sudjeluje i Europska unija, postaje trajno društveno stanje koje europske vlade suočava s pitanjem vlastite odgovornosti, osobito zbog činjenice da rješenja u okviru eksternalizacije i kontrole vlastitih granica učvršćuju imidž *tvrđave Europe* koja ima malo interesa priznati ili rješavati stvarne uzroke migracija.

Geopolitički aspekti suvremenih migracijskih kretanja

Migrantska kriza, najvećim dijelom izravna posljedica složenih geopolitičkih previranja na prostoru regije MENA (*Middle East and North Africa*), početkom 21. stoljeća našla se u samom središte europske, time i svjetske politike. MENA -e je često korišten sinonim za jednu od politički najkonfliktnijih, time i najnestabilnijih regija u suvremenom svijetu koja obuhvaća povijesno, politički, gospodarski i kulturološki vrlo različite zemlje Bliskog istoka i Sjeverne Afrike. Termin se koristi za označavanje područja koje se proteže od Maroka do Irana, a prema najopsežnijoj definiciji obuhvaća 24 države: 21 članicu Arapske lige (Alžir, Bahrein, Džibuti, Egipat, Irak, Jordan, Kuvajt, Libanon, Libija, Mauritanija, Maroko, Oman, Palestina, Katar, Saudijska Arabija, Somalija, Sudan, Sirija, Tunis, Ujedinjeni Arapski Emirati i Jemen), kao i Iran, Izrael i Tursku. Ovaj se akronim, podudaran s pojmom Veliki Bliski istok, često koristi u akademskim i poslovnim krugovima, kao i u radu međunarodnih organizacija.

Gotovo stoljeće dugu geopolitičku konfiguraciju regije uspostavljenu 1916. godine tajnim sporazumom *Sykes-Picot* kojim su iscrtane granice Bliskog istoka u skladu s interesima tada vodećih kolonijalnih sila – Velike Britanije i Francuske – početkom 21. stoljeća narušio je američki plan stvaranja *Velikog Bliskog istoka* (*Greater Middle East*)*,* razrađen desetljeće prije u okviru vrlo utjecajnog, neokonzervativnog trusta mozgova – *Project for the New American Century*. Najvažniji geopolitički i geostrateški ciljevi, izloženi u dokumentima *PNAC-a,* (PNAC, 1997) koji su 2002. postali integralni dio vanjskopolitičke strategije administracije Georga W. Busha (2001. – 2009.), fokusirali se na obnovu globalnog vodstva Sjedinjenih Država te ovladavanje ključnim regijama svijeta: Euroazijom, Mediteranom, Bliskim istokom, Perzijskim zaljevom i jugozapadnom Azijom zbog uspostave nadzora nad energetskim resursima čime je ova supersila demonstrirala povratak klasičnoj geopolitici Halforda Mackindera i Nikolasa Spykmana prema kojoj su geografija i raspoloživost resursa „gravitacijsko polje“ (Azenhamer, 2018: 283) posthladnoratovskih međunarodnih odnosa.

Nakon terorističkih napada 11. rujna 2001. godine, koji su izravno ugrozili simbole hegemonijske moći SAD-a, američka strategija redizajna Bliskog istoka podrazumijeva usitnjavanje regije, tj. slabljenje i razbijanje velikih arapskih država, te formiranje *luka nestabilnosti* od Libanona, Sirije, Iraka, Perzijskog zaljeva, Irana, Afganistana, sve do Kine. U američkoj viziji *Greater Middle East,* uskoro proširen novim konceptom *Broader Middle East and North Africa,* prostire se od Maroka i Mauritanije do Afganistana i Pakistana, te Turske na sjeveru, dodatno se širi na prostor Centralne Azije i Kavkaza (Garfinkle, 1999). Stoga su dva mandata predsjednika Busha obilježili ratovi, vođeni protiv nepoćudnih država (*rouge states*) uvijek s agendom širenja demokracije i ljudskih prava, kao i borbe protiv globalnog terorizma. Međutim, invazije na Afganistan (2001.), a zatim i na Irak (2003.) esencijalni su dio *strategije anakonde,* tj. zaokruživanja *Heartlanda,* kojom su Sjedinjene Države stvorile pretpostavke za dugoročnu prisutnost u regiji. Naime, države Bliskog istoka, kao pripadajućeg dijela *Rimlanda,* posjeduju obilne svjetske zalihe nafte, prirodnog plina te drugih mineralnih bogatstava, zbog čega regija postaje područje snažnog nadmetanja i sukobljavanja globalnih centara moći oko kontrole energetskih resursa. (Polović, 2020).

Stoga se migrantska kriza u Europi, izazvana velikim priljevom izbjeglica i migranata s prostora Bliskog istoka, sjeverne i supsaharske Afrike, svakako može analizirati u kontekstu dominacije postavki klasične geopolitičke škole koja geografske čimbenike smatra *prima causa* povijesnih procesa (Ajzenhamer, 2018). Međutim, geografska realnost ili darvinistička nastojanja moćnih sila da ovladaju resursima određenih zemalja ili regija, još su kod Halforda Mackindera, tvorca teorije Heartlanda koja je oblikovala atlantistički pristup Euroaziji, prikrivena narativom o demokratskim idealima, vrijednostima slobode i samoostvarenja (Mackinder, 2009). Iz tog je razloga analizu potrebno osloniti i na instrumentarij kritičke geopolitike, odnosno na diskurs strukturalnih promjena međunarodnih odnosa i svjetske politike nakon hladnog rata. Naime, u velikoj geopolitičkoj igri nasilnog prekrajanja granica Bliskog istoka iskorišten je potencijal socijalnih i političkih težnji građana koji su u uvjetima demografske eksplozije, velike nezaposlenosti i socijalne besperspektivnosti, ogromnih društvenih i ekonomskih nejednakosti, postavili legitimne zahtjeve za smjenom autoritarnih režima. To je društveni kontekst nove globalne misije Sjedinjenih Država unutar kojeg su s ciljem zaštite vlastitih nacionalnih interesa promovirale (neo)imperijalnu strategiju ljudskih prava kao integralni dio *geopolitičkog koda* (Guney i Gokcan, 2010) Bushove i Obamine administracije koji je legitimirao američko hegemonijsko vodstvo i eksteritorijalnu projekciju moći na prostoru regije u narednim desetljećima.

Time je vojni humanitarizam SAD-a, koji je uskoro podržala EU kao dio globalnog geopolitičkog inženjeringa, postao moćno sredstvo promjene postojećih režima

nakon čega je destabilizacija sedam zemalja regije – Afganistan, Irak, Sirija, Libanon, Libija, Somalija, Sudan, Iran postala legitiman cilj. Vojno humanitarna intervencija *Koalicije voljnih* 2003. g. u Iraku koju su predvodile Sjedinjene Države, Velika Britanija i Australija, s izuzetkom dvije vodeće zemlje *stare* Europe – Njemačke i Francuske, ali uz podršku Nizozemske, Danske, Portugala, Španjolske, Italije, Turske, kao i niza država istočne Europe pred prijemom u NATO – Albanije, Makedonije, Bugarske, Rumunjske, Mađarske, Češke, Poljske, Slovačke, Slovenije, Estonije, Letonije i Litve, rezultirala je potpunim kaosom zemlje izravno odgovornim za „najopasnije oblike povratne reakcije koji su za posljedicu imali jačanje vjerskog fundamentalizma i sektaške sukobe“ (Klein, 2008:351). Naime, nakon Arapskog proljeća 2011. ili domino efekta širenja demokracije na području sjeverne Afrike, humanitarnu vojnu intervenciju u Libiji 2011. godine pokrenula je međunarodna koalicija predvođena Francuskom i Velikom Britanijom, a uz potporu SAD-a, te VS UN-a (Rezolucija 1973) kojoj su se pridružile Belgija, Danska, Nizozemska, Španjolska, ali i države, danas na iznimnom udaru migranata – Italija i Grčka.

Dekompozicija i destabilizacija velikih država regije Iraka, Libije i Sirije koja se odvijala tijekom pokrenutih bliskoistočnih ratova rezultirale su velikim sigurnosnim izazovima s kojima se suočila regija, ali i Europa. Dok je 2001. g. zona terorizma, zbog koje je i pokrenut *rat protiv terorizma*, bila ograničena na Afganistan, Libanon, Pojas Gaze i Zapadnu obalu kao područja palestinske samouprave, dva desetljeća poslije terorističke organizacije radikalnih islamista čvrsto su pozicionirane i u Iraku, Siriji, Pakistanu, Jemenu, Libiji, Egiptu, Tunisu, Alžiru, Maliju, Nigeriji, Somaliji, kao i na prostoru Indonezije. Zahvaljujući izvanjskim sponzorima - velikim silama: SAD-u i zapadnoeuropskim državama, kao i zainteresiranim regionalnim akterima, sektaški su ratovi na prostoru Bliskog istoka mutirali u posrednički rat koji cijelu regiju država u stanju permanentnih kriza, sukoba i kaosa. Naime, s obzirom na neuspjelo iskustvo izravnog vojnog angažiranja u Afganistanu i Iraku, Sjedinjene Države, kao i NATO-ove članice, svoje ciljeve nastoje ostvariti kroz posredničke ratove (*proxy war)*, pomoću kojih nastavljaju podrivati teritorijalnu cjelovitost i nacionalni suverenitet ovih država. (Napoleoni, 2015).

U tom je kontekstu biblijska, humanitarnim intervencijama pokrenuta „seoba naroda“ koja svoje korijene vuče iz geopolitičkih interesa Sjedinjenih Država i saveznika, Europsku uniju kao i prostor obodnih zemalja suočila s nizom sigurnosnih, političkih, gospodarskih, socijalnih, ali i kulturoloških izazova. Posljedice zapadnog intervencionizma ogledaju se dvojako: a) gospodarski, socijalno, politički i sigurnosno devastirana društva na prostoru regije MENA svojom nestabilnošću postaju značajna prijetnja međunarodnom miru i sigurnosti; b) vojno humanitarni intervencionizam zapadnih sila snažno je destabilizirao europsku periferiju – osobito Italiju i Grčku, a posljednjih godina, pored Bugarske i zemlje Zapadnog Balkana. Sigurno-

sni izazovi koji se analiziraju u narednom poglavlju ukazuju na činjenicu da Europska unija postaje epicentar turbulentnih zbivanja, odnosno u kontekstu klasičnih geopolitičkih teorija dio nestabilnog Rimlanda. Stoga, upravljanje migrantskom krizom predstavlja snažan izazov za institucije Europske unije, kao i za zemlje članice.

Migrantska kriza kao sigurnosni izazov Europske unije

Iako je Europska unija ciljana migrantska destinacija još od završetka hladnog rata, u 2015. godini broj migranata se udvostručio – više od 1,2 milijuna osoba zatražilo je azil u EU-28 (Eurostat 2016). Njemačka vlada pod vodstvom Angele Merkel uskoro je postala ključni akter u nastojanju da definira rješenja i pristupe prihvatu migranata, pa je samo tijekom 2015. i 2016. godine zahvaljujući politici „otvorenih vrata“ ili „kulture dobrodošlice“ (*welcome culture*) njemačke kancelarke, u Europu preko otvorenih ilegalnih ruta pristiglo više od 2,3 milijuna migranata (EP, 2017).

Pojam *welcome culture* koristi se kao sinonim za politiku njemačke kancelarke Angele Merkel koja usklađena s reformiranim zakonom o migraciji iz 2005. godine predstavlja prekretnicu u njemačkom pristupu migracijama. Naime, zakon je objedinio prethodno različite koncepte migracijske i integracijske politike, nakon čega su stalne migracije javnosti predstavljene kao politički cilj (Trauner i Turton, 2017), koji je moguće analizirati u kontekstu primarno ekonomskih ciljeva, odnosno zahtjeva njemačkih poslodavaca prema kojima su masovne migracije resurs kojim je moguće, u nepovoljnom demografskom okruženju, nadoknaditi nedostatak radne snage u gospodarstvu Njemačke, kao i drugih visokorazvijenih država Europske unije. Suočena s odlukom mađarske vlade koja je tijekom prihvata sirijskih izbjeglica u kolovozu 2015. godine suspendirala uredbu Dublin-III, Angela Merkel je svojom čuvenom rečenicom „Mi to možemo“ (*Wir schaffen das!*) nagovijestila da je njemačka vlada spremna preuzeti vodstvo i time nadoknaditi nekooperativni pristup drugih članica Europske unije. Uskoro je *kultura dobrodošlice* postala međunarodno priznata referentna točka (Trauner i Turton, 2017) ili nova politička agenda koju su snažno podržali strani ključni politički akteri EU-a, medija, kao i nevladinih organizacija koji su oblikovali dominirajući narativ prema kojem je imigracija zbog globalizacije nezaustavljiva, što je postao „eksplozivni argument za nedjelovanje“ (Murffey, 2018:64) institucija Europske unije.

Rezolucije Europskog parlamenta (EP, 2015; EP, 2016) koje su obvezale i Vijeće Europe Europske unije naglasile su humanitarni pristup i „sveobuhvatnu humanitarnu i političku odgovornost“ vlada zemalja članica te postavile zahtjeve za „spremnošću država u suočavanju s izazovima novih migrantskih valova koji su nezaustavljivi“. *Metajezik* korišten u definiranju humanitarnog pristupa migracijama („dostojanstvo i solidarnost s migrantima“; „harmonizacija politika zaštite ljudskih prava

migranata“…) podržale su i strane Međunarodne organizacije za migracije (IOM) čiji su čelni ljudi William Lacy Swing i Michael Diedring najavili scenarij masovnih migracija u članku objavljenom u *Europe's World* (Europe's World, 2014.) u kojem o migracijama govore, ne kao o izazovu već kao o „procesu kojim se upravlja“, pozivajući istovremeno na potpuno otvaranje nacionalnih granica kako bi se potakle migracije.

Međutim*, Globalni sporazum o sigurnim, uređenim i regularnim migracijama* (*Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration*), poznatiji kao *Marakeška deklaracija* (GCM, 2018), usvojen 2018. godine, kao prvi multilateralni sporazum pripremljen pod pokroviteljstvom UN-a, uskoro je postao diplomatski „sporazum razdora“ jer su Sjedinjene Države, Australija, Izrael, kao i niz europskih zemalja odustale od njegovog potpisivanja, uz optužbe da GCM planira povećati, a ne kontrolirati globalne migracije. Unatoč činjenici da sporazum naglašava suverenitet nacionalnih država te nema obvezujući karakter, *Marakeška deklaracija* je po prvi put pravo na migracije definirala kao temeljno ljudsko pravo, a vrlo različite kategorije migranata kao ranjive skupine. Kako je status izbjeglica već zaštićen Ženevskom konvencijom iz 1951. i Protokolom 1967. o statusu izbjeglica, novi set mjera odnosi se na ekonomske i socijalne kategorije migranata te se od vlada potpisnica GCM-a zahtjeva „izgradnja kapaciteta“ (*capacity-building activities*), aktivnosti koje bi bile povjerene nevladinim organizacijama i privatnom sektoru, dok bi vlade bile zadužene za uklanjanje „strukturalnih čimbenika“ koji sprječavaju neometan ulazak svih kategorija migranata na teritorij nacionalnih država.

Globalizacija pokrenutih migracija uzrokovala je globalne promjene, a višedimenzionalni politički, gospodarski, sigurnosni, socijalni, kao i individualni rizici koji su Europsku uniju oblikovali kao *društvo rizika* (Beck, 2011) postupno su ugrozili mogućnosti institucionalnog upravljanja krizom, uslijed čega su pitanja budućnosti EU-a, kao i promjene njenog sociokulturnog identiteta postala legitimna. Iluzija multikulturalizma, odnosno suživota u etnički raznolikom društvu obnovila je rasprave o asimilaciji i integraciji novih migranata koju su kao novu društvenu paradigmu nakon 2015. godine ustoličili njemačka kancelarka Merkel, britanski premijer Camerun i francuski predsjednik Sarkozy, podržani *mainstream* medijima (Murray, 2018:105). Međutim, čak i prije migrantskog vala 2015. godine europska se javnost, zbog brojnih terorističkih napada izvedenih u Europi, suočila s činjenicom da se u zemljama primateljicama stvaraju *paralelna društva* s rastućim stopama kriminala i bitno pogoršanim stanjem javne sigurnosti koja postaju utočišta rastuće populacije neintegriranih „bijesnih migranata“, zbog čega dio njih „gaji duboku mržnju prema vrijednostima koje ta društva poštuju“ (Fukyjama, 2020:216-217). Sve to otvorilo je prostor za polarizirajuće rasprave o nacionalnom identitetu i mjestu islama u Europi, što je dodatno produbilo nepovjerenje unutar zapadnoeuropskih društava te proizvelo duboke podjele između *stare* i *nove* Europe.

Uslijed naraslih sigurnosnih prijetnji i geopolitičkih izazova humanitarni pristup migracijama definiran unutar EU-a, UN-a te podržan od strane NVO i *mainstream* medija, postupno je tranzitirao prema ***sekuritizaciji*** migracija. Pojam se odnosi na koncept sigurnosti redefiniran već krajem 80-ih godina 20. stoljeća unutar teorije sekuritizacije, nastale u okviru kopenhaške škole sigurnosnih studija, čiji su vodeći teoretičari (Buzan, Wæver, de Wilde, 1998) proširili koncept sigurnosti na referentne društvene rizike povezane s imigracijom te nizom drugih sigurnosnih izazova poput organiziranog kriminala, djelovanja međunarodnih terorističkih skupina, regionalnih etničkih sukoba, posljedice klimatskih promjena, hibridne i kibernetičke prijetnje, kao i širenje infektivnih bolesti. Osobito u kontekstu zbivanja nakon terorističkih napada izvedenih 11. rujna 2001. u SAD-u, a u skladu s teorijom sekuritizacije, diskurzivna konstrukcija određenih pitanja kao egzistencijalnih prijetnji društvenoj / državnoj zajednici oblikuje se ne samo političkim već i medijskim alatima, te ju takvu prihvaća i javnost. Već od 2017. godine problematika migracija prestaje biti isključivo humanitarno pitanje, te se zbog niza sigurnosnih izazova premješta u kontekst nacionalne, ali i globalne sigurnosti.

Migracijske politike EU-a ili kako upravljati „ljudima u pokretu“

Tijekom više od šest desetljeća postojanja EU je doživjela radikalnu transformaciju kontrole graničnog režima. Od vrlo složenog postupka ulaska na prostor EEZ-a, u posthladnoratovskom razdoblju svjedočimo snažnoj liberalizaciji i otvaranju granica Europske unije, osobito od početka Arapskog proljeća 2011. godine. Iako je pitanje azila aktualizirano već krajem hladnog rata, kada je EU permisivne imigracijske politike proširila prema prostoru bivših socijalističkih zemalja Istočne Europe i SSSR-a, nakon pada Berlinskog zida zaštita izbjeglica i migranata formalizirana je uspostavom *Zajedničkog sustava azila* (*Common European Asylum System – CEAS*) 1999. godine, čiji je cilj bio osigurati najviše standarde zaštite izbjeglica, te učinkovite postupke dodjeljivanja azila u državama članicama. Međutim, zbog pojačanih migracija od početka stoljeća, sustav je revidiran 2003., a zatim 2013. godine Uredbom Dublin III (EC, 2013) tako da je uspostavljeno pravilo odgovornosti država članica za obradu zahtjeva za azil. U pravilu se radi o zemlji prvog neregularnog ulaska zbog čega su najizloženije postale Italija i Grčka, uz načelnu obvezu svih članica EU-a da primijene minimalnu razinu pogodnosti prema državljanima trećih država kojima je potrebna međunarodna zaštita. Naime, i Dublin II i Dublin III uspostavljaju institut obiteljskog spajanja, dok zemlje članice svoje postupanje prema migrantima/izbjeglicama trebaju temeljiti na načelima solidarnosti, podjele odgovornosti kao i obveze suradnje s trećim državama. Međutim, upravo su predložene reforme sustava (2016.; 2017.) ili namjera uvođenja obvezujućeg mehanizma ravnomjerne raspodjele migranata sukobile Europsku komisiju i zemlje članica Višegradske sku-

pine (V-4) koje su odbile predložene kvote za prihvat migranata. Europski sud za ljudska prava izdao je mišljenje prema kojem su Poljska, Češka i Mađarska prekršile zakone Europske unije o azilu, a prva presuda Europskog suda pravde izrečena je Mađarskoj 2020. godine zbog odbijanja kvota za prihvat migranata/izbjeglica o kojoj je EK odlučila u okviru programa raspodjele tražitelja azila u zemljama članicama koji je pokrenut 2015. (HINA, 2021.)

Već 2018. godine kompromisna diplomacija Angele Merkel raspala se uslijed odbijanja većine zemalja članica EU-a da potpišu bilateralne ugovore o preuzimanju migranata u skladu s politikom kvota za relokaciju izbjeglica/migranata, odnosno tražitelja azila registriranih u drugim zemljama EU-a, te stvaranju *hotspotova* na teritoriju zemalja članica EU-a u kojima bi se njihovi zahtjevi obrađivali. Kancelarka Merkel koja je nastojala internacionalizirati unutarnju njemačku političku krizu suočila se s činjenicom da je po pitanjima migracija, politike azila, kao i zaštite vanjskih granica Europske unije, tada 28 članica duboko podijeljeno. Problematika imigracije nametnula se kao ključni izazov EU-a, a pitanja ljudskih prava migranata usko vezana uz do tada dominirajući humanitarni pristup postupno su uslijed sve većih prijetnji koje su ogolile sigurnosne deficite šengenskog prostora, kao i slabosti europskih institucija u upravljanju migracijskom krizom izgubila na značaju.

Zbog povećanog protoka migranata i tražitelja azila nakon 2015., te niza terorističkih napada koji su uslijedili, brojne su se članice odlučile na uvođenje kontrole unutarnjih granica. Problematika i način upravljanja migrantskom krizom izazvali su duboke podjele između bogatih zemalja europske jezgre i zemalja Višegradske skupine – Mađarske, Poljske, Češke i Slovačke čiji su stavovi o kontroli granica, nacionalnom suverenitetu, kulturnoj i vjerskoj koheziji postali duboko suprotstavljeni Europskoj komisiji i drugim tijelima EU-a. Istovremeno, *stare* mediteranske članice – osobito Italija i Grčka koje su pod pritiskom migrantske krize snažno destabilizirane, optužile su EK, kao i zemlje članice za nedostatak solidarnosti, odbijanja sufinanciranja ili prihvata određenih kvota migranata. Velika Britanija, Irska i Danska u potpunosti su odbile bilo kakav sporazum o prihvatu migranata.

S ciljem pronalaska rješenja za krizu EU je kao dodatak financijskim potporama koje se dodjeljuju državama članicama u okviru politike EU-a o upravljanju migracijama predložila reformu zajedničkog europskog sustava azila (*CEAS*). Glavna je svrha reforme izmjena mehanizma Uredbe Dublin III kojom se tražitelje azila obvezuje na podnošenje zahtjeva u zemlji prvog ulaska u Europsku uniju, zakonska odredba koja je izazvala velike nesuglasice i podjele među zemljama članicama. Umjesto toga, EK je predložila uvođenje trajnog sustava premještanja kojim se zamjenjuju privremeni programi raspodjele na temelju kvota koji su istekli u rujnu 2017. (Europski revizorski sud, 2021). Novi Pakt o migracijama i azilu temelji se na tri glavna stupa: učinkovitom postupku azila i povratka, solidarnosti (veća potpora regijama na granicama EU-a)

i raspodjeli odgovornosti, te ojačanim partnerstvima s trećim zemljama kojima se definira kvalifikacija prihvata, uvjeti povratka i preseljenja migranata. Sva tri stupa duboko su problematična jer i dalje značajan dio tereta u prihvatu izbjeglica/migranata ostaje na državama članicama na vanjskoj granici EU-a koje provode procedure obvezne registracije nelegalnih migranata, utvrđivanje njihova identiteta, zdravstvenu i sigurnosnu provjeru, procjenom ispunjavanja uvjeta za dobivanje azila ili vraćanja (*readmisija*). Osobito je koncept sponzorstva koji obuhvaća preseljenje tražitelja azila iz zemlje prvog ulaska do preuzimanja odgovornosti za osobe bez prava na boravak koje se vraćaju u emitivne zemlje vrlo složen i dugotrajan postupak koji od obodnih zemalja EU-a zahtjeva osiguranje smještajnih i administrativnih kapaciteta za prihvat velikog broja migranata, s posebnim naglaskom na zaštitu ranjivih skupina poput maloljetnika bez pratnje, osobe s invaliditetom i sl. (EC, 2021). Pakt proširuje definiciju „članova obitelji" te olakšava kriterije za priznavanje diplome ili kvalifikacija, a uspostavom mehanizma nadzora Agencije EU-a za temeljna prava (FRA) te nevladinih organizacija vlade zemalja prvog ulaska i dalje ostaju pod kontinuiranim političkim pritiscima, sada u skladu s modificiranim ciljem - selekcije izbjeglica/migranata za bogata društva Zapada.

Europska unija je vidljivo odlučna nastaviti birokratski i tehnokratski rješavati problem migracija, a predložene reforme koje će teško promijeniti stajališta država članica, osobito V-4, prema mnogima će izazvati i niz novih tenzija. Austrijski kancelar Sebastian Kurz također je odbacio ideju o solidarnoj raspodjeli migranata, što izbjeglice/migrante kao *ljude u pokretu* (Cvikić, 2021) ostavlja u permanentnom stanju pokreta koji postaje način života, time i veliki sigurnosni izazov za Europsku uniju.

Organizirani kriminal i terorizam kao sigurnosni izazov

Nakon 2015. godine Europska se unija suočila s vrlo raširenim oblicima organiziranog kriminala unutar kojih je krijumčarenje ljudima preraslo u profitabilan, multinacionalni biznis. *Humanitarni idealizam* koji je promovirala Angela Merkel, a koji je potakao biblijsku seobu naroda, tj. ulazak u EU na stotine tisuća ljudi bez dokumenata i identifikacije, omogućio je nesmetanu uspostavu sveeuropske čvrste i vrlo sofisticirane kriminalne infrastrukture. Već tijekom 2016. godine EUROPOL (EUROPOL, 2016) je objavio podatak da je najmanje 10 000 djece koja su u velikom migrantskom valu 2015. pristigla u Europu bez pratnje roditelja ili skrbnika nestalo, zapravo, postalo žrtvama kriminalnih grupa za trgovinu ljudima. U travnju 2018. u bazi EUROPOL-a evidentirano je 65 000 krijumčara migrantima, što je dvostruko više nego 2015. godine kada je migrantska kriza bila na vrhuncu. Prema UN-u, zarada u području ovog vrlo profitabilnog biznisa 1999. g. iznosila je oko 7 milijardi dolara, dok je u 2018. ona dosegla iznose oko 30 milijardi dolara.

Nadalje, nakon 2016. godine zapadnoeuropske države, članice Europske unije, postaju sve učestalija meta islamističkog terorizma. Nakon serije brutalnih dekapitacija i egzekucija zapadnih državljana koje su počinili pripadnici tzv. Islamske države, dokumentirane video snimkama i široko dostupne putem društvenih mreža, terorizam je eskalirao i na europskom tlu. Od krvavih napada u Madridu (2004.) i Londonu (2005.) zapadnoeuropske zemlje kontinuirano se suočavaju s terorističkim napadima koji su posebno eskalirali tijekom 2015., 2016. i 2017. godine na području Francuske, Belgije, zatim Njemačke i Velike Britanije.

Naime, teroristička prijetnja u Europi u međuvremenu je poprimila sasvim nove, neočekivane, vrlo sofisticirane oblike koji ciljaju društveno tkivo i slobodu kretanja ljudi. Prema procjenama američkih i europskih obavještajnih službi (2018.), čak 1900 stranih boraca koji su se vratili u Europu, nakon ratovanja na sirijskom i iračkom ratištu, ostaju predani radikalnim idejama, te samim time spremni na izvršenje terorističkih napada, bilo samostalno, bilo kao dio terorističke ćelije.

Još 2006. godine nizozemski je Institut za međunarodne odnose, u studiji *Jihadi terrorists in Europe* (Baker, 2006) sasvim detaljno elaborirao postojanje terorističkih mreža na području Nizozemske, Belgije, Francuske, Španjolske i Ujedinjenog Kraljevstva koje regrutiraju mlade ljude, uglavnom odrasle u zapadnoj Europi, te činjenicu da je na djelu snažna radikalizacija. U međuvremenu je broj masovnih napada opao, međutim, samoubilački napadi koje izvode pojedinci, vukovi samotnjaci (*lone wolf*) koji djeluju samostalno, često izvan zapovjedne strukture i materijalne potpore džihadističkih organizacija, ali snažno inspirirani islamističkom ideologijom, postaju složena sigurnosna prijetnja Europi. Naime, samoubilački terorizam sve se češće javlja kao oblik asimetričnog ratovanja, planirana odmazda kojom se teroriziraju zapadne zemlje zbog sudjelovanja u agresiji na Irak, Libiju, Siriju i šire.

Istovremeno, masovne su migracije stvorile snažan pritisak na europske države, što je velikim dijelom utjecalo na uspjeh populističkih stranaka, ali i afirmiralo ekstremnu desnicu kao prihvatljivu političku opciju. Većina Europljana nekontrolirane migracije vidi kao „neupravljivu“ situaciju, kao egzistencijalnu krizu koja nosi promjenu civilizacijske paradigme i prijetnju europskom načinu života. Temeljne vrijednosti EU-a – multikulturalnost, tolerancija, otvorenost granica, postupno se rastaču uslijed rasta ksenofobije, nacionalizama i radikalnih političkih ideja. Poput islamističkog terorizma i nasilje motivirano ekstremnom desnom ideologijom je nesumnjivo ozbiljan izazov za europsko društvo u 21. stoljeću. Navedeni izazovi tek su dio sigurnosnog ozračja koje su u Europskoj uniji proizvele masovne migracije, a diskurs polarizirajućih rasprava o nacionalnom identitetu i mjestu islama u Europi dodatno je produbio nepovjerenje unutar zapadnoeuropskih društava.

Eksternalizacija migrantske/izbjegličke krize: rješenje koje postaje problem

Od 2015., godine u kojoj je Europa postala izložena dotad nezabilježenim razinama migracijskih tokova, Europska unija svoje politike upravljanja krizom temelji na *Europskom migracijskom programu* (*EU,* 2015) koji je početno kroz operacije spašavanja života na moru[1] bio prvi odgovor na ljudsku tragediju koja se tih godina odvijala na Sredozemlju. *Europski migracijski program* imao je za cilj razviti održive mjere za suzbijanje mreže krijumčara migrantima, osigurati zaštitu vanjskih granica EU-a, te uspostaviti jasne politike azila koje bi se temeljile na ravnoteži između solidarnosti i odgovornosti država članica. Ipak, zbog jačanja sigurnosnih izazova, problematika migracija je izvučena iz humanitarnog te premještena u kontekst europske, kao i nacionalne sigurnosti država članica, nakon čega je humanitarni pristup postupno tranzitirao prema sekuritizaciji migracija – zaštiti vanjskih granica EU-a, te orijentaciji na upravljanje migracijama u suradnji s trećim zemljama za koje je pripremljen niz političkih i financijskih instrumenata.

Naime, tek je sporazum Europske unije i Turske iz 2016., koji europske porezne obveznike stoji šest milijardi eura, znatno smanjio broj migranata na balkanskoj izbjegličkoj ruti. Ipak, provedba ovog sporazuma ovisi velikim dijelom o odnosima EU-a i Turske koji su zbog niza dodatnih razloga vrlo napeti, stoga postoji stalna bojazan da bi Turska mogla prestati ispunjavati svoj dio sporazuma kao što je to kratkotrajno učinila u ožujku 2020. kada je migrantima/izbjeglicama otvorila vrata prema Europi, što je stvorilo veliku humanitarnu i sigurnosnu krizu na prostoru Grčke, Bugarske i Makedonije.

U javnom diskursu sve češće je prisutan stav da problem ilegalnih migracija treba rješavati na izvorištu problema, rješenje koje za EU ne podrazumijeva preispitivanje vlastitih, naglašeno imperijalističkih politika prema regiji, već prvenstveno diplomatsku soluciju ili uspostavljanje tzv. *friendship agreementa* sa zemljama MENA-e čiji je cilj osiguranje vanjskih granica EU-a. Već 2015. godine EU je osnovala *Uzajamni krizni fond EU-a za Afriku* (*The EU Emergency Trust Fund for Africa*) s ciljem pružanja „integriranog i koordiniranog odgovora“ na različite oblike neregularnih migracija i prisilnog raseljavanja, te borbe protiv krijumčarskih mreža, nakon čega su sporazumi o partnerstvu potpisani s 26 zemalja s područja sjeverne Afrike, Roga Afrike, Sahela i jezera Čad. Uslijedila je i uspostava zajedničke radne skupine za migracije s *Afričkom unijom* (*African Union*) i UN-om, suradnja koja je nastavljena i s ostalim zemljama podrijetla i tranzita migranata. Oblici te suradnje uključuju humanitarnu i logističku potporu, programe preseljenja te osnivanje prihvatnih centara za obradu azila izvan

[1] operacije *Triton* i *Poseidon*

Europe, tzv. *hotspotove*. Suzbijanje krijumčarenja migranata dio je zajedničke sigurnosne i obrambene politike EU-a - operacija *Sophia* (*EUNAVFOR Med)* i misije EU-a za pomoć u integriranom upravljanju granicama u Libiji (*EUBAM Libija)*.

Iako je EU prepoznala da bi Afrika trebala biti u središtu njenih napora za rješavanje problema migracija, politike koje je nastavila provoditi nisu pridonijele rješavanju tog pitanja na strukturnoj razini. Realnost europske migracijske politike u Africi ogleda se u različitim oblicima institucionalizacije modernog ropstva. Naime, upravo je Europska unija svojom politikom eksternalizacije krize doprinijela nastavku ciklusa zlostavljanja migranata koji se u afričkim prihvatnim centrima suočavaju s iznimno ponižavajućim uvjetima, izloženi mučenju, seksualnom nasilju, iznudama i prisilnom radu.

EU je potvrdila sporazum Italije i Libije kojim se milijunskim iznosima financira nekoliko imigracijskih prihvatnih centara u Libiji, praksa koju je osudio UN i međunarodne organizacije za ljudska prava (Nakache, D. i Losier, J. 2017). Slični su sporazumi potpisani i sa sjevernoafričkim zemljama poput Maroka i Tunisa, s osobitim naglaskom na olakšavanje postupka povratka njihovih državljana (Abderrahim, 2019)

I na području Bliskog istoka Europska unija ima niz programa – *EU Regional Trust Fund in Response to the Syrian Crisis* namijenjen je sirijskim izbjeglicama i interno raseljenim osobama u Jordanu, Libanonu, Turskoj i Iraku. U skladu s posebnim mjerama o migracijama i raseljavanju u Aziji i na Bliskom istoku, usvojenim 2016. i 2017. godine, EU pruža financijsku pomoć Afganistanu, Bangladešu, Pakistanu, Iranu i Iraku s ciljem pružanja potpore migrantima, izbjeglicama, interno raseljenim osobama, te državnim institucijama u upravljanju migracijama i provedbi održive reintegracije povratnika (EK, 2019).

Eksternalizacija migrantske krize nakon 2017. godine predstavlja odmak od humanitarnog pristupa krizi te fokusiranje EU-a na vlastite sigurnosne interese – kontrolu granica, sigurnost i mjere za ograničavanje migracijskih tokova, dok su potpuno zapostavljena pitanja podrijetla i tranzita, te sigurnosti migranata. Osobito je promišljanje i analiza uloge *Zapada* u proizvodnji krize na području MENA-e gotovo potpuno nestalo iz javnog, političkog i medijskog diskursa zapadnih društava, iako su članice EU-a vođene vlastitim interesima i dalje snažno zastupljene u oblikovanju geopolitičkih te gospodarskih odnosa na prostoru Bliskog istoka, sjeverne i supsaharske Afrike. U kontekstu geopolitičkih ambicija EK, predvođene Ursulom von der Leyen, Afrika predstavlja vanjskopolitički prioritet Europske unije, bilo zbog demografskih trendova koji mogu pokrenuti dodatne migracijske pritiske, bilo zbog činjenice što kontinent ima veliki ekonomski potencijal, osobito s obzirom na novu zelenu agendu EU-a. Nadalje, nastojanje EU-a da ojača svoju afričku politiku i razvije snažno partnerstvo „kontinent-kontinent“ usko je vezano uz geopolitički prioritet suzbijanja sve izraženijih kineskih, ali i ruskih utjecaja u regiji.

Ipak, Europska unija koja je kroz prisutnost u civilnim i vojnim misijama u Africi djelotvorno proširila svoj utjecaj prema Sahelu, upravo oslanjanjem na sigurnosni pristup migracijama riskira pogoršanje okolnosti koji pokreću migracije u zemljama emisije, a zato što ne „zadire u srž problema niti se bavi njihovim uzrocima" (Vogrinec, 2020) dugoročno stvara sve veću nestabilnost na prostoru regije. Unatoč činjenici da je EU najveći donator međunarodne humanitarne pomoći, praksa eksternalizacije i kontrole vanjskih granica pomogla je oblikovati imidž „tvrđave Europe" koja ima malo interesa priznati ili rješavati stvarne uzroke migracija. Naime, uspjeh u savladavanju ovog humanitarnog i sigurnosnog izazova ovisi o stabilizaciji regije te stvaranju uvjeta za život u zemljama podrijetla migranata.

Zaključak

Zbog snažnih povijesnih veza MENA-e i Europe, kao i etablirane nove matrice neokolonijalne geopolitike koja je politički i sigurnosno destabilizirala te ekonomski devastirala regiju, Europska je unija od početka stoljeća suočena s rastućim sigurnosnim izazovima nekontroliranih migracija. Iako je EU završetkom hladnog rata na prostoru regije pokušala promovirati suradnju kao način sprečavanja prelijevanja sukoba prema Europi, američka invazija na Irak 2003., Arapsko proljeće 2011., te građanski ratovi u Libiji i Siriji snažno potpomognuti zapadnim akterima imali su najsveobuhvatniji utjecaj na transformaciju postojećeg regionalnog poretka MENA-e što je rezultiralo velikim migrantskim valom prema Europi 2015. godine.

Izbjeglička kriza, izazovi novih oblika organiziranog kriminala te terorističkih napada odrazili su se i na Europsku uniju tako što su promijenili dinamiku društvenih, političkih i osobito sigurnosnih procesa na kontinentu. Naime, do 2015. godine postalo je jasno da su nestabilnosti i sukobi u europskom južnom susjedstvu više ili manje izravni povod migracijama, uzrok širenja radikalnih ideologija, često i motiv za brojne terorističke napade kojima je Europa postala izložena, ali i kontekst za jačanje populističkih narativa i desnih radikalnih ideologija kao ozbiljnih sigurnosnih izazova Europske unije. Iako Europska unija nastoji koordinirati strategije za rješavanje migrantske/izbjegličke krize, uključujući i pitanja azila, te kontrole granica, činjenica je da usvojene politike u potpunosti izostavljaju raspravu o odgovornosti vodećih međunarodnih aktera, ne samo SAD-a već i moćnih članica EU-a, koje su tijekom proteklih desetljeća slijedom vlastitih geopolitičkih interesa snažno destabilizirale područje Bliskog istoka, sjeverne i supsaharske Afrike (MENA) odakle pristiže većina migranata i izbjeglica.

Stoga, rješenje sve izraženijih sigurnosnih izazova migracija ovisi: 1.) o mogućnostima političke i ekonomske stabilizacije regije MENA-e u čemu EU ima ključnu ulogu; 2.) o sposobnosti Europske unije koja prolazi kroz krizu legitimiteta da odgo-

vori na izazovne scenarije budućnosti usklađivanjem i jačanjem vlastitih sigurnosnih platformi koje će omogućiti djelotvorno upravljanje sigurnosnim krizama, time i migracijama.

Naime, sigurnosni aspekt migracijske krize jedan je od najvećih geopolitičkih izazova za zemlje članice Europske unije. Može li EU preuzeti novu geopolitičku ulogu u suvremenim, vrlo turbulentnim međunarodnim odnosima, ovisi o sposobnostima njenih lidera i ključnih institucija da odrede prioritete i definiraju vlastite strateške interese u procesu kriznog upravljanja na prostoru MANE-e. Geopolitička snaga i utjecaj Europske unije u budućnosti determinirani su odnosima između institucija EU-a i država članica, mogućnostima njihove suradnje i solidarnosti, te prevladavanju sve izraženijih podjela između bogate europske jezgre i njene periferije, kao i odnosima EU-a s izvanjskim akterima poput Sjedinjenih Država, Rusije i Kine, koji imaju izravni ulog u regiji. Stoga je neophodno da europske liberalne demokracije, kao i Europska unija, revidiraju svoje vanjskopolitičke pristupe prema zemljama „trećeg svijeta“ odakle pristiže najveći broj migranata. U protivnom, postojeće taktike rješavanja krize koja se produbljuje geopolitičkim interesima izvanjskih aktera samo produbljuju strah i kaos, mržnju te proizvode nove, često neočekivane izazove unutarnjoj stabilnosti europskih društava. Europska je unija danas duboko interesno podijeljena, proživljava duboku krizu institucija što rezultira bitno smanjenim utjecajem u globalnim geopolitičkim odnosima.

Literatura

1. Abderrahim, T. (2019). A Tale of Two Agreements: EU Migration Cooperation with Morocco and Tunisia, PapersIEMed. European Institute of the Mediterranean
2. Ajzenhamer V. (2018). Migrantska kriza kao „kriza“ klasične geopolitike. U Lutovac Z. i Mrđa S (Ur), Suvremene migracije i društveni razvoj.: interdisciplinarna perspektiva; Beograd; Srpsko sociološko društvo; Institut društvenih nauka; Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet; Institut za sociološka istraživanja;
3. Baker E. (2006). Jihadi terrorists in Europe Netherlands Institute of International Relations, Clingendael https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20061200_cscp_csp_bakker.pdf, zadnji pristup 19.06.2021.
4. Beck, U. (2011). Svetsko rizično društvo: u potrazi za izgubljenom sigurnošću, Novi Sad, Akademska knjiga
5. Brzezinski, Z. (2004). Američki izbor: globalna dominacija ili globalno vodstvo, Zagreb, Politička kultura
6. Brzezinski, Z. (1999). Velika šahovska ploča, Varaždin Interland

7. Buzan, B., Wæver, O., de Wilde, J. (1998). Security: "A new Framework for Analysis" Boulder: Lynne Rienner Publishers. Pristup 09/2020; https://www.academia.edu/39047709/Buzan_Waever_and_De_Wilde_1998_Security_A_New_Framework_For_Analysis
8. Cvikić, S. (2021). „U mreži Prvog" o novom paktu o migracijama i azilu, HRT, 24.09.2020.
9. European Commission (2015). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A European Agenda on Migration, Brussels, 13.5.2015 COM(2015) 240 final. Pristup 19.06.2021.; https://ec.europa.eu/antitrafficking/sites/antitrafficking/files/communication_on_the_european_agenda_on_migration_en.pdf
10. European Commission (2020). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Action plan on Integration and Inclusion 2021-2027 Brussels, 24.11.2020 COM (2020) 758 final. Pristup 19.06.2021; https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/default/files/pdf/action_plan_on_integration_and_inclusion_2021-2027.pdf
11. Europska komisija (2019). Izvješće o napretku u provedbi Europskog migracijskog programa, Bruxelles, 16.10.2019. COM(2019), 481 final. Pristup 23.03.2021.; https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2019:0481:FIN:HR:PDF,
12. Europski parlament (2016). Rezolucija Europskog parlamenta od 12. travnja 2016. o stanju na Sredozemlju i potrebi za cjelovitim pristupom EU-a migraciji (2015/2095(INI). Pristup 19.06.2021.; https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016IP0102&from=RO
13. Europski parlament (2017). Azil i migracije u EU-u: Činjenice i brojke. Pristup: 03.2021.; https://www.europarl.europa.eu/news/hr/headlines/society/20170629STO78630/azil-i-migracije-u-eu-u-cinjenice-i-brojke
14. Regulation (EU) No 604/2013 of the European Parliament and the Council. Pristup 10.06.2021. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02013R0604-20130629
15. Europski revizorski sud (2019). Tematsko izvješće br.24/2019: potpora EU-a upravljanju migracijama u Grčkoj i Italiji. Pristup 10.06.2021.; https://op.europa.eu/webpub/eca/special-reports/migration-24-2019/hr/index.html,
16. EUROPOL (2016). Nestalo 10 000 izbjegličke djece nakon dolaska u Europu, Večernji list, 31.01.2016. Pristup 19.06.2021. https://www.vecernji.hr/vijesti/europol-nestalo-10000-izbjeglicke-djece-nakon-dolaska-u-europu-1056405

17. Fukuyama (1989). The End of History, The National Interest No.16
18. Fukuyama F (2020). Identitet zahtjev za dostojanstvom i politike zamjeranja, Zagreb TIM press
19. Garfinkle A., The Greater Middle East 2025, Foreign Policy Research Institute, December 1 1999, Pristup 2.3.2021.; https://www.fpri.org/article/1999/12/the-greater-middle-east-2025/
20. Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration, GCM, 2018 / IOM. Pristup 19.06.2021.; https://www.iom.int/global-compact-migration
21. Guney A. Gokcan F. (2010). The “Greater Middle East” as a “Modern” Geopolitical Imagination in American Foreign Policy. Geopolitics, 15:1, 22-38, DOI: 10.1080/14650040903420370 Pristup 19.06.2021.; https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/14650040903420370
22. Haynes, J. (2019). Introduction: The “Clash of Civilizations” and Relations between the West and the Muslim World, The Review of Faith & International Affairs, Volume 17, Issue 1
23. HINA (2020). Europski sud osudio Mađarsku zbog odnosa prema migrantima i kršenja europskih zakona o pravu na azil. Slobodna Dalmacija, 17.12.2020. Pristup 10.06.20121.; https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/svijet/europski-sud-osudio-madarsku-zbog-odnosa-prema-migrantima-i-krsenja-europskih-zakona-o-pravu-na-azil-1064945,
24. Huntington P. S. (1993). The Clash of Civilization, Foreign Affairs, Vol.72. No. 3 pp.22-49
25. Huntington P. S. (1996). The Clash of Civilization and the Remaking of World Order. New York. Touchstone Book,
26. Kissinger H. (2000). Diplomacija, Zagreb, Golden marketing
27. Klein N. (2008). Doktrina šoka uspon kapitalizma katastrofe, Zagreb, V.B.Z.d.o.o.
28. Kung, H. (1999). Inter-Cultural Dialogue Versus Confrontation in Herzog, R., Etzioni, A. i Schmiegelow, H. (ed). Preventing the Clash of Civilizations: A Peace Strategy for the Twenty-First Century, New York. St. Martin’s Press
29. Mackinder, H. (2009). Demokratski ideali i stvarnost. Beograd. Metaphysica
30. Nakache, D. i Losier, J. (2017). The European Union Immigration Agreement with Libya: Out of Sight, Out of Mind? E – International relations. Pristup 19.06.2021.https://www.e-ir.info/2017/07/25/the-european-union
31. Napoleoni Loretta (2015). Uspon islamizma, islamska država i prekrajanje granica na Bliskom istoku, Zagreb, SANDORF

32. Ó'Tuathail (1996). Critical Geopolitics. The Politics of Writing Global Space London: Routledge pp. 244, 245
33. Polović J. (2013). Etički aspekti američkog intervencionizma: ljudska prava kao djelotvorna strategija mijenjanja međunarodnog poretka i njihov utjecaj na globalne migracije u Milardović, A. (ur) Stranci pred vratima Europe, Zagreb, IEGS
34. Polović, J. (2017). „Migracije – prljava sprega političkih elita i klasične mafije", 6. srpanj 2017. Pristup 19.06.2021.; https://www.geopolitika.news/analize/dr-sc-jadranka-polovic-migracije-prljava-sprega-politickih-elita-i-klasicne-mafije/
35. Polović J. (2019). „Lažne vijesti" kao politički alat sistemske krize liberalne demokracije i korporativnih medija, Zagreb. In Medias Res, Vol.8, br.15,2019. (2455-2470)
36. Polović, J. (2019). „Crno nam se piše: Hrvatska na udaru zahtijeva za prihvatom migranata", 3. kolovoz 2019. pristup 19.06.2021.; https://www. geopolitika. news/razgovori/komentari/crno-nam-se-pise-hrvatska-na-udaru-zahtjeva-za-prihvatom-migranata/
37. PNAC (1997). Statement of Principles, June 3, 1997. pristup 19.06.2021. https://www.rrojasdatabank.info/pfpc/PNAC---statement%20of%20principles.pdf
38. Trauner, F., Turton, J. (2017). „Welcome culture": the emergence and transformation of a public debate on migration OZP Vol.46, Issue 1, March 31, 2017, str. 33-42)
39. Vogrinec, M. (2020). Azilantski pakt razdora, H-ALTER. Pristup 19.06.2021.; https://www.h-alter.org/vijesti/azilantski-pakt-razdora

Migration as a security challenge for the European Union: is there a solution?

Abstract

The security aspect of the migration crisis is one of the biggest geopolitical challenges for EU member states. Namely, the consequences of the interventionist policies of the Western powers that produced a series of wars in the Middle East faced the EU with an uncontrolled influx of immigrants from the MENA region and Asia, and thus new security threats that exposed the security deficits of the Schengen area, as well as the weaknesses of the European institutions in managing the migration crisis.

All this requires a discussion of the capacities and capabilities of European security services in the fight against growing challenges, but also the responsibility of European political elites for the post-Cold War "restructuring" of their immediate neighborhood – the MENA region. This is the root cause of the difficult-to-control migration wave.

Keywords: *migration, EU, MENA, security challenges, geopolitics*

Ilarija Bašić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru
ilarija.basic@ff.sum.ba

Andrea Raguž
Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru
andrea.raguz@ff.sum.ba

Izazovi kriznog komuniciranja u medijima – studija slučaja: *Migrantska kriza u BiH – paraliza državnih institucija*

Sažetak

BiH se od 2018. godine suočava s velikom migrantskom krizom. Zemlja je izložena brojnim problemima – humanitarnim, sigurnosnim, ekonomskim, pa i zdravstvenim. S druge strane, BiH je u stalnoj krizi institucija koje se bez pomoći EU-a i međunarodnih organizacija ne bi mogle nositi s ovim problemom. Sve to uzrokuje neprestano krizno komuniciranje iz kojeg mnogi pojedinci i institucije ne znaju izaći. Dodatno to utječe na kolektivnu svijest građana kojima su negativne priče o migrantima u našoj zemlji dostupne putem svih uređaja, masovno se fabriciraju i plasiraju te se nameće jedina misao – migrantska kriza je paralizirala ne samo državu, nego postupno zahvaća i građane ove zemlje.

Rad će pokazati na koji način su bosanskohercegovački politički subjekti komunicirali i djelovali u ovoj kriznoj situaciji, (ne)dajući pravovremene i potpune, pomalo manipulativne informacije o migrantskoj krizi te kako su mediji izvještavali o tome. Objave iz medija će se analizirati kvalitativno i kvantitativno. Cilj je da na osnovu dobivenih rezultata ukažemo na činjenicu da je komunikacija političara o migrantima negativna te da mediji u BiH negativno prikazuju ponašanje migranata koji su nastanjeni u BiH, kao i da negativno prikazuju ophođenje građana BiH prema migrantima.

Ključne riječi: *migrantska kriza, migrant, Bosna i Hercegovina, mediji*

Uvod:

Stranac je osoba koja je nepoznata drugoj osobi ili skupini. Zbog nepoznata statusa mogu se shvatiti kao prijetnja sve dok se ne utvrde njihov identitet i karakter. U svrhu društvene znanosti utvrđene su različite klase stranaca, a ispitana je i tendencija njihova preklapanja. Njihova prisutnost može dovesti u pitanje uspostavljeni društveni poredak jer stranac nije ni prijatelj ni neprijatelj, upravo zato što može biti i jedno i drugo (Ahmed, 2000). Nepovjerenje prema njima dovelo je do toga da se shvaćaju kao opasnost, a naglasak je stavljen na to da roditelji uče djecu da ne razgovaraju sa strancima.

Bosna i Hercegovina itekako je privlačna strancima za život zbog svoga položaja i prirodnih bogatstava. Prelijepe rijeke, planinski potoci i visovi planina, jezera, šume, doline, kanjoni, nacionalni pakovi, vodopadi, pećine, polja, banje, vrela i sva ta jedinstvena prirodna bogatstva čine BiH jednom od najljepših zemalja za život. Brojni su primjeri onih koji su napustili neku mnogo razvijeniju zemlju i započeli novi život u ovoj zemlji.

Novinar i analitičar Christopher Bennett, autor knjiga *Krvavi raspad Jugoslavije* i *Paralizirani mir u Bosni*, sagradio je kuću u Sarajevu i od 2006. trajno se skrasio u tome gradu. Tu je i Tim Clancy koji se bavio humanitarnim i dobrovoljnim radom, a novi dom i posao pronašao je također u Sarajevu. Nakon toga postao je autor prvoga vodiča kroz Bosnu i Hercegovinu na engleskome jeziku. Ova je zemlja idealna i za Parižanku Floriane Valladon koja je sa svojim suprugom pokrenula uspješnu i veoma popularnu francusku pekarnicu *Maison Coco* u glavnome gradu BiH. Jasmin iz Sarajeva i njegova supruga Nepu iz Finske upoznali su se u Sloveniji, a danas žive u njegovu rodnom gradu i uspješno vode planinarski dom i restoran na padinama Sarajeva. Vjerojatno se skoro svako mjesto u BiH može pohvaliti nekim strancem koji je našao svoju novu domovinu i priliku za rad, pa čak i za pokretanje posla (Nikolić, 2019).

Ovu zemlju sve više posjećuju i oni koji dolaze u kupovinu zbog povoljnijih cijena. Prema podatcima Uprave za indirektno oporezivanje (UIO) za osam mjeseci 2019. stranim državljanima odobren je povrat PDV-a u iznosu od 12,06 milijuna KM, što su najviše koristili državljani Srbije, Hrvatske i Crne Gore. „Strancima je za osam mjeseci lani vraćeno 9,37 milijuna konvertibilnih maraka“, rekao je Ratko Kovačević, načelnik Odjeljenja za komunikacije i međunarodnu suradnju u UIO BiH (Poslovni.hr, 2019).

Opće je poznato da su ljudi u BiH srdačni, otvoreni, puni empatije za sve one koji dođu kao turisti ili ostanu živjeti. Međutim, 2018. počinju dolaziti i migranti koji na putu prema Europskoj uniji privremeno borave u BiH. U samim početcima migrantske krize građani su pokazivali razumijevanje i pomagali osobama u potrebi, no usli-

jed negativnoga medijskog izvještavanja te još negativnijih izjava političara, većina građana promijenila je stav prema ovoj populaciji iz straha za vlastitu sigurnost.

Osim huškačkih komentara koje ostavljaju čitatelji ispod članaka na internetskim portalima, može se primijetiti i da dio građana ne razlikuje zemlje, da o migrantima i izbjeglicama govore kao Arapima, ljudima s Bliskoga istoka, a često njihove zemlje nazivaju „necivilizirani rupama“. Naglašen je strah od drugačijega, što se posebno vidi kroz komentare u kojima ističu „naše“ i „njihove“ običaje ne bi li ilustrativnije ukazali na razlike i prezir prema onima koji su napustili svoje države. Najčešći su problem vojno sposobni muškarci koji su mogli ratovati, ali su pobjegli, odnosno dezertirali. Sve ovo ukazuje na to da dio građana i ne zna razloge zašto ljudi odlaze iz svojih zemalja i da nije svaka od tih država pogođena ratom (Buljubašić, 2019).

Metodologija:

Cilj rada je analizirati izjave bosanskohercegovačkih političara koje se odnose na migrante, kao i odnos građana prema migrantima. Sukladno postavljenomu cilju rada postavljaju se sljedeće hipoteze:

Mediji u BiH negativno prikazuju ponašanje migranata koji su nastanjeni u BiH.

Mediji u BiH negativno prikazuju ophođenje građana BiH prema migrantima.

U ovom radu su korištene analiza sadržaja, komparativna i deskriptivna metoda. Istraživanje 20 bosanskohercegovačkih medija i 200 objava koje su plasirali kroz svoje kanale sadržano je u radu s ciljem da se ukaže na mahom neetično izvještavanje o migrantskoj populaciji u Bosni i Hercegovini.

Rezultati i rasprava:

Tijekom veljače 2020. glavne vijesti u Bosni i Hercegovini i regiji odnosile su se na situaciju koju je prouzrokovala Turska otvarajući svoje granice migrantima i izbjeglicama. Poslije toga su u medijima i javnosti glavne teme dolazak više desetaka tisuća migranata i izbjeglica u Bosnu i Hercegovinu te preuveličavanje stvarne opasnosti od njih. Predsjedavajući Vijeća ministara Zoran Tegeltija za RTRS izjavio je (11. veljače) da je migrantska kriza, prije svega, sigurnosno pitanje za BiH i možda najteže pitanje u radu Granične policije. Medijskom paničnom informiranju javnosti pridružio se i šef misije Međunarodne organizacije za migracije (IOM) u BiH Peter Van der Auweraert koji je za O kanal izjavio:

„U kratkom periodu možemo imati povećan broj dolazaka migranata u BiH, trenutno je cifra oko 700 migranata sedmično što može porasti na oko tisuću,

> a broj odlazaka se može smanjiti. Zbog toga se može desiti da broj osoba koji u prosjeku borave u Bosni i Hercegovini poraste, jer će im trebati više vremena da iz BiH pređu u Hrvatsku. Trenutno, oko 7 tisuća ljudi boravi u zemlji, ta brojka je poprilično stabilna u proteklih nekoliko mjeseci. Moguće je da će se taj broj povećati ako se broj dolazaka održi, a broj odlazaka smanji. Tako da ćemo možda imati 10 tisuća ljudi u BiH za nekoliko sedmica ili mjesec-dva“ (Mušić, 2020).

Radikalna se retorika nastavila pa je 8. ožujka za RTRS član Predsjedništva BiH Milorad Dodik izjavio da je, „kada je riječ o migrantima, u pitanju jedna vrsta civilizacijske okupacije hrišćanskog svijeta, a ne humana priča“ (Mušić, 2020). Mediji svakodnevno bombardiraju novim informacijama o nadolazećoj krizi te o posljedicama dolaska migranata, i sve tako do pojave drugoga zla – koronavirusa. Međutim, migranti su zloupotrijebljeni i u ovome kontekstu pa su se nerijetko mogle čuti izjave političara prema kojima su se te dvije opasnosti spojile te su oni najveća opasnost za širenje koronavirusa u BiH. Međutim, do danas (27. travnja 2020.) ni jedan migrant nije registriran kao pozitivan na koronavirus.

Deutsche Welle (DW) 23. ožujka prenosi da državni ministar sigurnosti BiH i predsjednik Koordinacijskoga tijela za zaštitu i spašavanje BiH Fahrudin Radončić izjavljuje da migranti koji se slobodno kreću izvan prihvatnih centara mogu biti najveće žarište koronavirusa. Isti ministar čak smatra da se za migrante hitno moraju podići šatorska naselja s bodljikavom žicom kako bi se onemogućilo njihovo kretanje. Ove su izjave prenijeli mnogi strani i domaći mediji, a dobronaklono su ih dočekali i populistički i desničarski politički krugovi (Mušić, 2020).

Direktor Službe za poslove sa strancima Slobodan Ujić navodi da je Institut za traženje azila čista zloupotreba jer kada migranti izraze namjeru za azilom, dobivaju potvrdu koja traje 14 dana. Nakon toga se upute u najbliži prihvatni centar, a kada ih se traži za deset dana, njih već nema. Ujić je za N1 izjavio:

> „Preko 87 posto ekonomskih migranata iz mnogo bogatijih zemalja dolazi u BiH. Njihovo ponašanje je na ivici zakona. U imigracionom centru imamo onih koji konzumiraju opojne droge. BiH to mora procesuirati. Mi smo jedina država u regiji koja registruje sve migrante – uzima biometrijske podatke, fotografiše ih. Imali smo 16 lica koji su predstavljali prijetnju. Imate lica koja nemaju utvrđen identitet, a države iz kojih dolaze neće da sarađuju“ (N1 BiH, 2020).

Početkom ožujka glasnogovornik UNHCR-a za Jugoistočnu Europu Neven Crvenković je za N1 izjavio da je situacija s brojkama dosta fluidna te da su svi svjesni zaoštrene situacije na granici Turske i Grčke. „Svaka država ima pravo da čuva granice, ali nama je bitno da se svi suzdrže od svake nesrazmjerne ili prekomjerne upotrebe sile

koje bi dodatno ugrozile najranjivije skupine ljudi. Apeliramo da se smire tenzije, da se na jedan solidaran način iznađe rješenje“ (N1 BiH, 2020).

Izvještavanje o migrantima i izbjeglicama u BiH vrlo često odstupa od novinarske etike, a u novinarskim su pričama predstavljeni u negativnome svjetlu. To naročito utječe na bosanskohercegovačku javnost i dovodi do zabrinutosti građana, porasta netrpeljivosti prema migrantima, ali i čestoga ispoljavanja straha kod naših stanovnika. Istraživanjem se želi steći dojam o trendovima medijskoga izvještavanja o migrantima i izbjeglicama u BiH. Obuhvaćen je uzorak od 200 medijskih sadržaja, koji su odabrani metodom slučajnoga odabira, iz 20 medija. Mediji su birani prema dostupnim podatcima o čitanosti i gledanosti na razini BiH. Prilikom desk-istraživanja korištene su metoda deskripcije i metoda analize diskursa u odnosu na naslove i sadržaj novinskih članaka, TV priloga i članaka na portalima.

Od 2018. godine rijetko je koja tema prisutna u bosanskohercegovačkim medijima kao migrantska kriza. Pristup toj temi razlikuje se od medija do medija, od urednika do urednika, od novinara do novinara. Način na koji se pristupa obradi teme uvelike ovisi i o političkim odnosima u BiH. Na samome početku mediji su o ovoj tematici izvještavali empatično, dok su trenutni naslovi 90 % negativni, stigmatizirajući, a tekstovi su politički obojeni i ukazuju na migrante kao opasnost za BiH i građane ove zemlje.

Analizom obuhvaćenih objava može se utvrditi da mediji o licima u pokretu najčešće izvještavaju kroz prizmu:

a) stigmatizacije (40 %)

b) osoba koje vrše kriminalne radnje (35 %)

c) lica koja su sigurnosna prijetnja za BiH i građane ove zemlje (55 %)

d) izvještavanja s dozom empatije (42 %)

e) senzacionalističkoga izvještavanja (21 %).

U velikoj većini mediji lica u pokretu predstavljaju kao sigurnosnu prijetnju za državu i njezine građane. Ovakvim je medijskim sadržajima već od samoga naslova cilj širenje panike. Većinom se radi o sadržajima koji kod građana izazivaju strah i negativne reakcije koje se mogu vidjeti u komentarima ispod objavljenih medijskih sadržaja. Nažalost, većina ovakvih novinarskih uradaka zasnovana je na pretpostavkama ili neutemeljenim informacijama. Naslovi poput *Situacija s migrantima van kontrole?* (Redakcija TV1, 2018), već su sami po sebi panična karaktera. Ovakve novinarske priče izazivaju negativnu retoriku političara, ali i građana.

Mediji su skloni izvještavanju o kriminalnim radnjama migranata, poput onih da su provalili u napuštenu kuću, da su nešto otuđili i sl., što budi negativne emocije građana prema licima u pokretu. U mnogim objavama ovoga tipa izvori su anoni-

mni, a često nedostaju i izvještaji ili izjave policijskih službenika („U protekla tri dana migranti na području USK-a počinili nekoliko krivičnih djela: Provaljuju, pljačkaju i opijaju se! (Krajinavijesti.ba, 2018).

Mediji iz Republike Srpske plasiraju više negativnih sadržaja o migrantima od medija iz Federacije BiH, posebno od medija iz Unsko-sanske županije na kojoj boravi većina osoba u pokretu. Migranti i izbjeglice koriste se i u političkoj sferi za širenje negativne političke propagande, primjerice: „Naseljavanje migranata na srpsku zemlju je pokušaj etničkog čišćenja“ (Nezavisne.com, 2018).

Ukupno 40 % analiziranoga medijskog sadržaja ima izričito negativan stav prema migrantima, izbjeglicama i tražiteljima azila, što potiče jačanje postojećega negativnog stava građana BiH prema ovoj populaciji. Sadržaji obično imaju dramatične naslove poput ovoga: „Dramatično u centru Sarajeva: Migranti tuku i pljačkaju“ (Kurt, 2018).

Ukupno je 42 % analiziranoga sadržaja empatično i u tim su novinarskim pričama osobe u pokretu na neki način predstavljene kao žrtve. U ovakvim novinarskim pričama bosanskohercegovački političari najčešće su predstavljeni kao oni koji nisu dovoljno učinili za migrantsku populaciju, odnosno ukazuje se na to da zbog nedovoljne komunikacije političara migranti trpe i na gubitku su.

Mnogo je dramatičnih izjava u vijestima kojima se želi potaknuti empatija građana: „Izbjeglice koji su nas, bez obzira na težinu situacije u kojoj se nalaze, dočekali toplim osmijehom…“, „Migranti u prihvatnom centru ‘Miral’ kod Velike Kladuše spavaju na krevetima na sprat oko kojih su postavili deke kako bi imali minimum intimnosti.“

Prema analiziranom sadržaju senzacionalističkih je naslova 21 %. Radi se o naslovima koji sami po sebi pozivaju na otvaranje/čitanje vijesti: „Pogledajte kako se policija ‘obračunava’ s migrantima u Bihaću“ (Poskok.info, 2018). Senzacionalistički su sadržaji zastupljeni s 80 % u *online* medijima. Istraživanje je pokazalo da izvještavanje o licima u pokretu često nije u skladu s profesionalnim i etičkim standardima novinarstva. To su potvrdila i priopćenja za javnost Udruženja BH novinara i Koalicije za borbu protiv govora mržnje i zločina iz mržnje.

Isto tako, istraživanjem je utvrđeno da većina medija ne zna razliku između termina *migrant* i *izbjeglica* te da ih najčešće naziva zajedničkim imenom – migrant. Često se u medijskim izvještavanjima ova populacija generalizira – ne pribjegava se navođenju grupe ili isticanju pojedinaca, pa tako i mišljenje ili odnos bosanskohercegovačkih građana postaje generalan i u velikoj većini negativan prema licima u pokretu.

Pozitivan je primjer prihvaćanja drugih i drugačijih na području Unsko-sanske županije na čijem je prostoru smješten najveći broj migrantske populacije, što u organiziranim privremenim prihvatnim centrima, što po napuštenim objektima ili privatnim smještajima. Procjenjuje se da na području te županije ima oko 6000 migranata. Obitelji su smještene u obiteljske kampove, a djeci je omogućeno da se uključe u nastavni proces po tzv. HEART programu oporavka i učenja preko umjetnosti. Program im pomaže prvenstveno da se oslobode trauma i da se lakše prilagode sredini u kojoj se nalaze, ali i da dosegnu određenu razinu znanja kako bi krenuli u redovni sustav školovanja.

> Belmana Trivunić, direktorica OŠ Harmani, kaže da je već oformljen stručni tim koji čini devet osoba različite struke: „Jako smo sretni zbog činjenice da ćemo dobiti djecu s kojom ćemo tako moći da radimo. Oni će nas obogatiti posebno zbog upoznavanja drugih kultura, običaja i tradicije. Bila sam na obuci, zajedno sa pedagogicom, na razmjeni iskustava sa školama u Beogradu koje već tri godine rade sa djecom iz migrantskih centara. Naučile smo puno toga, ne može čovjek reći da zaista sve zna. Presretna sam i iz razloga što će se naša djeca upoznati sa drugim kulturama sa kojima inače ne dolaze u komunikaciju, osim možda na televiziji, a znamo kolika je sad koncentracija dječje pažnje za takve emisije danas. Potrudit ćemo se zaista da ih integriramo u naš sustav u potpunosti, jer smatramo i obveza je svih naših uposlenika u školama da djeca budu u sustavu obrazovanja, bez obzira koliko se gdje zadržavaju i zašto su ustvari ovdje“ (Duraković, 2019).

S druge strane, čak 45 % građana Bosne i Hercegovine iskazuje izrazitu netrpeljivost prema migrantima, iako većina njih priznaje da nisu imali nikakva kontakta s njima i da ih nikad nisu vidjeli uživo, pa svoje stavove formiraju uglavnom na temelju informacija koje su saznali iz medija. „Ipak, oko 20 do 25 % ispitanika reklo je da su spremni prihvatiti migrante“, rekao je dr. Srđan Dušanić, dekan Filozofskoga fakulteta u Banjoj Luci i jedan od istraživača ovoga projekta (Redakcija Hayat.ba, 2019).

Prihvatiti druge i drugačije ponekad je teško, posebice ako su izloženi medijskoj stigmatizaciji, što utječe na percepciju i stavove građana. Treba se sjetiti da je i narod iz BiH prije 20-ak godina bio u njihovoj koži i da je bio primoran napustiti svoje domove, da je i on za nekoga predstavljao prijetnju. Podršku i pomoć migrantskoj populaciji u BiH na divan način pruža i NVO „Žene sa Une“ koji nastoji raznovrsnim sadržajima i aktivnostima njihov život tijekom boravka u ovome dijelu BiH učiniti lakšim i boljim. Udruženje „Žene sa Une“ iz Bihaća od početka migrantske krize uključeno je u aktivnosti oko prihvaćanja i zbrinjavanja izbjeglica i migranata, posebice najranjivijih kategorija – obitelji s djecom.

„Mi u okviru projekata i suradnje s UNICEF-om, Međunarodnom organizacijom za migracije (IOM), Fondom za otvoreno društvo, provodimo različite aktivnosti. Najznačajnije, najinteresantnije i nama najdraže, ali i najkorisnije su ove koje provodimo za djecu. U okviru svih Privremenih prihvatnih centara imamo četiri sigurna prostora za djecu. To nisu prostori gdje se djeca samo igraju, to je mjesto gdje provodimo različite kreativne i edukativne radionice, radimo na jačanju njihovih socijalnih kompetencija i vještina, učimo ih naš jezik i sl. Naravno, tu su i prostori posvećeni onim najmlađim, novim stanovnicima grada Bihaća, a to su prostori za majke i bebe“, kaže Aida Behrem, direktorica NVO „Žene sa Une“ (Duraković, 2019).

Kako jačati empatiju i razumijevanje prema drugačijim kulturama pokazuju i održane radionice za zdravstvene radnike koji pružaju direktnu podršku migrantima i izbjeglicama u BiH. Radionice su organizirane u okviru projekta *Poboljšanje zdravstvene zaštite i zaštite osoba o kojima brine UNHCR* u Unsko-sanskoj županiji, a koju podržava Vlada Švicarske i provodi u suradnji s Danskim vijećem za izbjeglice (DRC), sve to s ciljem jačanja kapaciteta zdravstvenoga sustava i poboljšanja kulturnoga senzibiliteta, kao i tehnike upravljanja stresom kod zdravstvenih radnika koji rade s migrantima, tražiteljima azila i izbjeglicama u BiH.

„Jačanje kulturne osjetljivosti u pružanju usluga najugroženijim kategorijama sigurno je postalo jedan od važnih elemenata za pružanje bolje usluge u zdravstvenom sistemu, posebno u prepoznavanju stresa i upravljanja njime. Vrlo je važno da ovu kategoriju ljudi prepoznajemo i podržavamo, i ne smijemo zaboraviti činjenicu da smo i mi, ne tako davno, bili u sličnom položaju i dobivali podršku drugih“, rekao je dr. Goran Čerkez, pomoćnik ministra za javno zdravlje za međunarodnu suradnju i koordinaciju strategije razvoja (Oluja.info, 2020).

Još jedan primjer koji je zaslužio više pažnje u bosanskohercegovačkim medijima i kojim bi se zasigurno olakšala određena razmišljanja građana projekt je *Sounds of Migration* kojim se želi produbiti tolerancija i međusobno razumijevanje između migranata i mjesnoga stanovništva te potaknuti sve ljude da osluhnu i sagledaju pozitivne osobine svakoga pojedinca. Projekt ostvaruje Muzička omladina Bihać u okviru *Bosnia and Herzegovina Resilience Initiative* (BHRI) programa koji financira USAID, a provodi IOM. *Sounds of migration* proces je u kojem sudionici međusobno upoznaju jedni druge i zajedno grade nešto lijepo – glazbu koja sve može oplemeniti.

Kada su voditelji glazbenih radionica pitali polaznike iz Irana i Afganistana da im predstave neku popularnu pjesmu iz svojega mjesta, odgovor je bio gotovo jednoglasan – *Soltane Ghalbha*, pjesma iz istoimenoga iranskog filma koja je postala *evergreen* i doživjela brojne obrade. Govori o ljubavi, a njezin naslov mogao bi se preve-

sti kao *Sultan moga srca*. Pjesma je sada dostupna i bosanskohercegovačkoj javnosti jer je snimljena u izvedbi iskusnih domaćih glazbenika, a solističke dionice i prateće vokale pjevaju predstavnici migrantske populacije. Objavljen je i videospot u kojem glavne uloge također pripadaju migrantima (Radiosarajevo.ba, 2019).

Predsjednik Udruženja za pomoć mentalno nedovoljno razvijenim licima Gradiška Dragoslav Šinik, koji je postao regionalno poznat za vrijeme novogodišnjih praznika kada je migrante koji su mu provalili u vikendicu nahranio i kupio im lijekove, objasnio je svoj stav o migrantima:

> Kada sam, usred zime, na svom imanju zatekao grupu migranata, među kojima je bilo i bolesne djece, srce mi se steglo. I ja sam roditelj, a jedna od djevojčica je ličila na moju kćerku, kao da su jednojajčane blizanke. Nabavio sam im lijekova i hrane, donio drva, znam šta je zima, ja sam vjernik, ali ikonu bih naložio da zagrijem svoje dijete. Onda sam otišao u policiju i objasnio situaciju. Rekao sam: Ljudi, ja ne mogu da čuvam granicu, nije to moj posao, ali mogu i hoću da nahranim i ugrijem djecu.

Još je dodao i da je njegova vikendica otvorena za migrante koji žele tijekom svoga puta predahnuti, odmoriti se i štogod pojesti (Gradiška.tv, 2019).

Mnogo je primjera lokalnih udruga i građana aktivista koji svakodnevno pokreću inicijative i pomažu migrantima diljem BiH darujući im hranu, odjeću te lijekove. Tuzla je odličan primjer toga jer lokalna vlast nije ništa uradila za migrantsku populaciju, naprotiv ostavila ih je na kolodvoru da spavaju pod otvorenim nebom. Međutim, građani, volonteri, humanitarne i internacionalne organizacije svakodnevno su brinule o migrantskoj populaciji, osiguravale im tri obroka dnevno, ogrjev tijekom zimskih dana, odjeću i obuću, kao i medicinske timove koji su pružali prvu pomoć svima u potrebi. Tako je bilo sve do početka ožujka 2020. kada je ova populacija iz Tuzle premještena u kamp Blažuj u Sarajevu.

Migranti su skromni i zadovoljni i s onim malo što im se pruži. U velikoj većini hvale gostoprimstvo i srdačnost naših građana. Pakistanac Muhamed Ediša već je tri godine u potrazi za boljim životom:

> „Otkako smo počeli svoj put prije tri godine prošli smo, takoreći, pakao. Pratili su nas hladnoća, glad i nerazumijevanje. Zato nam je neophodno sklonište, hrana, zdravstvena pomoć, jer nadam se da razumijete da smo jednostavno bili prepušteni sami sebi. Ovdje u Bosni i Hercegovini imamo značajno drugačiji tretman u odnosu na druge zemlje. Većina ljudi je ljubazna, pomažu nam. Najviše se razlikuje odnos policije i medija prema nama i zbog toga smo izuzetno zahvalni“ (Fokus.ba, 2018).

Život u Bosni i Hercegovini hvali i devetnaestgodišnji Khadem Hussein iz Afganistana: „Ova je zemlja predivna i ljudi su jako ljubazni. U centru je dobro sve organizirano, ljudi su dobri prema nama, hrana je dobra, dobili smo odjeću i obuću i azil. Mogu samo reći da je predivno sve i da mi je ovo omiljena zemlja. Želim živjeti u Bosni i Hercegovini“ (Jabuka.tv, 2018). Sadad iz Pakistana također je zadovoljan: „Sve je dobro. Imam jaknu i hranu. Kamp je dobar. Ljudi su dobri. Nema problema, Bosna je dobra, ovdje nema problema“ (N1 BiH, 2019).

Zaključak:

Migranti u Bosni i Hercegovini suočavaju se s različitim aspektima prihvaćanja – od najtoplije dobrodošlice do stigmatizacije. To umnogome ovisi o načinu i razlogu dolaska u BiH, kao i boravku u ovoj zemlji. Poslovni ljudi i investitori, bez obzira na to iz kojega dijela svijeta dolaze, najčešće su prihvaćeni bez pogovora u svim dijelovima Bosne i Hercegovine, čak su i dobrodošli. Međutim, kada su u pitanju izbjeglice i migranti, situacija je puno drugačija. Građani različito reagiraju na njih. Na građenje stavova prema strancima itekako utječu i političari te njihovi javni istupi. No, isto tako, važnu ulogu u formiranju odnosa prema njima imaju i mediji koji su na samome početku o ovoj tematici izvještavali empatično, dok su trenutni naslovi 90 % negativni, stigmatizirajući, a tekstovi su politički obojeni i ukazuju na migrante kao opasnost za BiH i građane ove zemlje.

Može se ustvrditi da su građani Bosne i Hercegovine u velikoj većini otvoreni i humani prema strancima koji dođu kao turisti, radna snaga, kao i prema onima koji odluče živjeti u ovoj zemlji. S druge strane imamo populističke političare koji na retorici mržnje i izazivanja straha od drugih i drugačijih, konkretno od migrantske populacije, dobivaju glasove i prave stručni animozitet prema ovoj vrsti stranaca. Za takve politike koriste se mediji koji su režimski ili su plaćeni te tako svoje stavove dodatno potenciraju javnosti. Unatoč svakodnevnim negativnim porukama političara te istim takvim objavama u medijima, građani Bosne i Hercegovine svakodnevno iskazuju solidarnost s migrantskom populacijom zbog osobnih ratnih iskustava koja su doživjeli te stradanja koja su proživjeli.

Na samome kraju ovoga rada mogu se potvrditi hipoteze koje su iznesene u uvodu da su mediji negativno izvještavali o migrantima koji trenutno žive u Bosni i Hercegovini i da su mediji prikazali kako se građani Bosne i Hercegovine negativno ophode prema migrantima, kao i migranti prema mještanima. Unatoč tome, to nije realno stanje i odnos između migranata i BiH građana. Sve je više pozitivnih slučajeva i uzajamne pomoći, primjera lokalnih udruga i građana aktivista koji svakodnevno pokreću inicijative i pomažu migrantima diljem BiH darujući im hranu, odjeću te lijekove.

Literatura:

1. Ahmed, S. (2000). Strange encounters: Embodied others in post-coloniality. London: Routledge.
2. Buljubašić, B. (2019. 5. prosinca). Izvještavanje o migrantskoj i izbjegličkoj krizi u BiH: insinuacije, rasizam i ksenofobija. Dostupno na https://media.ba/bs/magazin/izvjestavanje-o-migrantskoj-i-izbjeglickoj-krizi-u-bih-insinuacije-rasizam-i-ksenofobija
3. Duraković, Dž. (2019. 20. travnja). Djeca izbjeglice u bihaćkim školama: obogatiće nas svojim kulturama. Dostupno na https://www.slobodnaevropa.org/a/nve-škole-djeca-izbjeglice-migranti/29893304.html
4. Duraković, Dž. (2019. 22. rujna). U Bihaću kreativne i edukativne radionice za migrante. https://www.slobodnaevropa.org/a/udruzenje-zene-sa-une/30176425.html
5. Fokus.ba (2018. 21. travnja). Državna nebriga za migrante u BiH. Dostupno na https://www.fokus.ba/vijesti/bih/drzavna-nebriga-za-migrante-u-bih/1083030/
6. Jabuka.tv (2018. 24. svibnja). Migranti u Salakovcu: BiH je predivna, želimo ostati živjeti ovdje Dodstupno na https://www.jabuka.tv/migranti-u-salakovcu-bih-je-predivna-zelimo-ostati-zivjeti-ovdje/
7. Krajinavijesti.ba (2018. 20. studenog). U protekla tri dana migrant na području USK počinili nekoliko krivičnih djela: provaljuju, pljačkaju i opijaju se. Dostupno na https://krajinavijesti.ba/u-protekla-tri-dana-migranti-na-podrucju-usk-pocinili-nekoliko-krivicnih-djela-provaljuju-pljackaju-i-opijaju-se/
8. Kurt, S. (2018. 6. svibnja). Dramatično u centru Sarajeva: migranti tuku i pljačkaju. Dostupno na https://avaz.ba/vijesti/bih/375453/dramaticno-u-centru-sarajeva-migranti-tuku-i-pljackaju
9. Mušić S. (2020. 4. listopada). Korona virus kao maska za stigmatizaciju migranata. Dostupno na
10. https://avangarda.ba/post/type-1/910/Koronavirus_kao_maska_za_stigmatizaciju_migranata
11. Nezavisne.com (2018. 20. srpnja). Naseljavanje migranata na srpsku zemlju je pokušaj etničkog čišćenja. Dostupno na https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Naseljavanje-migranata-na-srpsku-zemlju-je-pokusaj-etnickog-ciscenja/489116
12. Nikolić, Z. (2019. 14. lipnja). Lako je izabrati BiH kad nisi Hrvat, Bošnjak ili Srbin. Dostupno na http://balkans.aljazeera.net/blog/lako-je-izabrati-bih-za-zivot-kad-nisi-hrvat-bosnjak-ili-srbin

13. N1 BiH (2020. 5. ožujka). Dolazak većeg broja migranata u BiH neprihvatljiv. Dostupno na https://ba.n1info.com/vijesti/a414118-nadlezni-u-studiju-n1-dolazak-veceg-broja-migranata-u-bih-neprihvatljiv/
14. N1 BiH (2019. 24. prosinca). Firidanova porodica u Njemačkoj, on pokušava otići: Ne mogu više! Dostupno na http://ba.n1info.com/Vijesti/a399904/Firidanova-porodica-u-Njemackoj-on-pokusava-otici-iz-BiH-Ne-mogu-vise.html
15. Oluja.info (2021. 21. veljače). Stručne radionice za zdravstvene radnike koji pružaju izravnu podršku migrantima i izbjeglicama u BiH. Dostupno na https://oluja.info/2019/12/06/strucne-radionice-za-zdravstvene-radnike-koji-pruzaju-izravnu-podrsku-migrantima-i-izbjeglicama-u-bih/
16. Poskok.info (2018. 6. prosinac). Pogledajte kako se policija „obračunava“ s migrantima u Bihaću. Dostupno na https://poskok.info/ustaj-sta-gledas-pogledajte-kako-se-policija-obracunava-s-migrantima-u-bihacu/
17. Poslovni.hr (2019. 18. rujna). Stranci više kupuju u BiH. Dostupno na https://www.poslovni.hr/svijet/stranci-vise-kupuju-u-bih-357592
18. Radiosarajevo.ba (2019. 28. svibnja). Metromahala. Muzika spaja/Soltane Ghalbha: bihaćki muzičari snimili spot s migrantima. Dostupno na https://radiosarajevo.ba/metromahala/zmajevi/soltane-ghalba-pogledajte-kako-su-bihacki-muzicari-snimili-spot-s-migrantima/338485
19. Redakcija Hayat.ba (2019. 17. studeni). Građani i migranti u BiH: dok ih se jedni boje, drugi pomažu i dive se njihovoj hrabrosti. Dostupno na https://hayat.ba/gradani-i-migranti-u-bih-dok-ih-se-jedni-boje-drugi-pomazu-i-dive-se-njihovoj-hrabrosti/54239/
20. Gradiška.tv (2019. 17. siječnja). Dragoslav Šinik: Djeca ne smiju patiti. Dostupno na Dragoslav Šinik: Djeca ne smiju patiti – Gradiska.TV
21. Redakcija TV1 (2018. 23. listopada). Situacija s migrantima van kontrole? Dostupno na https://www.google.com/search?q=Situacija+s+migrantima+van+kontrole&oq=Situacija+s+migrantima+van+kontrole&aqs=chrome..69i57j69i61.696j1j4&sourceid=chrome&ie=UTF-8

The Challenges of Crisis Communication in the Media — A Case Study: The Migrant Crisis in Bosnia and Herzegovina — The Paralysis of State Institutions

Abstract

Bosnia and Herzegovina has been dealing with a major migrant crisis since 2018. The country has been confronted with numerous problems, including humanitarian, security, economic and even health concerns. Furthermore, Bosnia and Herzegovina is in a constant state of crisis with institutions that, without the assistance of the EU and international organizations, would not be able to deal with the migrant problem. All of this results in constant crisis communication, which many individuals and institutions are unable to escape. This also affects citizens' collective consciousness, as negative stories about migrants in our country are available through all devices, mass-produced and published, and the only thought imposed is — the migrant crisis has paralyzed the state and gradually affects the citizens of this country. The paper will show how political entities in Bosnia and Herzegovina communicated and acted in this crisis by (not) providing timely and complete information about the migrant crisis and how the media reported on it. The media's publications will be analyzed both qualitatively and quantitatively. The goal is to highlight the fact that, based on the results, politicians' communication about migrants is negative and that the media in Bosnia and Herzegovina portrays the behavior of migrants living in Bosnia and Herzegovina, as well as the treatment of migrants by Bosnian and Herzegovinian citizens, negatively.

Keywords: *migrant crisis, migrant, Bosnia and Herzegovina, media*

Lada Baranašić
Veleučilište Vern', Zagreb
lada.lakovic@gmail.com

Krešimir Dabo
Visoka škola Edward Bernays
kresimir.dabo@bernays.hr

Prevencija trgovanja ljudima kao medijska tema Hrvatskog Crvenog križa

Sažetak

Jedan od najosjetljivijih segmenata u radu neprofitnih organizacija humanitarni su projekti. To su projekti koji se prvenstveno baziraju na empatiji (oni projekti koji prikupljaju sredstva), ali i projekti koji se baziraju na podizanju svijesti o nekoj problematici u društvu. Oni iziskuju pomnu razradu svakog njihovog dijela kako bi projekt u javnosti bio transparentan i prihvaćen. Pri tome veliku ulogu ima komunikacija s medijima, koja nije uvijek jednostavna, a tom dijelu projekta mora se pružiti velika pažnja, jer će o medijskom izvještavanju ovisiti uspjeh projekta. Cilj rada bio je analizirati kako najveća neprofitna organizacija provodi svoje humanitarne projekte, kako komunicira s medijima te kako mediji utječu na percepciju javnosti o humanitarnim projektima, ali i o samoj organizaciji. Za primjer je odabran Hrvatski Crveni križ i projekt prevencije trgovanja ljudima.

Ključne riječi: *mediji, neprofitne organizacije, odnosi s javnošću, odnosi s medijima, trgovanje ljudima*

Uvod

Jedan su od najosjetljivijih segmenata u radu neprofitnih organizacija humanitarni projekti. To su projekti koji se prvenstveno baziraju na empatiji (oni projekti koji prikupljaju sredstva), ali i projekti koji se baziraju na podizanje svijesti o nekoj problematici u društvu. Oni iziskuju pomnu razradu svakog njihovog dijela kako bi projekt u javnosti bio transparentan i prihvaćen. Pritom veliku ulogu ima komunikacija s medijima, koja nije uvijek jednostavna, a tom dijelu projekta mora se pružiti velika pažnja, jer će o medijskom izvještavanju ovisiti uspjeh projekta.

Kako bi se analizirala sama izrada humanitarnog projekta, ali i komunikacija s medijima, uzet je konkretan primjer projekta prevencije trgovanja ljudima kojim se bavi Hrvatski Crveni križ. Trgovanje ljudima jedan je od najvećih problema današnjice, te se uz trgovinu oružjem i preprodaju droge našao na vrhu najprofitabilnijih ilegalnih poslova. Uvriježeno je mišljenje da su žrtve trgovaca ljudima neobrazovane žene u potrazi za boljom budućnosti, međutim to je samo djelomična istina. Danas svatko može postati žrtva trgovanja ljudima, a javnost nije svjesna koliko nam je ta prijetnja blizu. Važnu ulogu u suzbijanju te kriminalne radnje predstavlja prevencija. Tu se ubrajaju edukacije, ali i podizanje svijesti populacije kroz razne projekte i medije. Cilj rada bio je ispitati koliko je javnost upoznata s problematikom trgovanja ljudima, koji su izvori informacija te na koji način javnosti približiti tematiku i pružiti edukaciju o prevenciji i zaštiti od potencijalne opasnosti. Osim toga, sekundarni cilj bio je saznati kako organizacije koje se bave prevencijom trgovanja ljudima tu tematiku približavaju javnosti, na koji način provode edukacije i projekte te kako komuniciraju s medijima. U teorijskom dijelu rada korišteni su podaci uzeti u hrvatskoj i stranoj literaturi, materijali korišteni na edukacijama Crvenog križa, te statistike MUP-a i Ministarstva za demografiju. Istraživanje je provedeno korištenjem dviju metoda. Za prikupljanje podataka primarnog cilja istraživanja korištena je anonimna anketa provedena tijekom prosinca 2019. godine, dok je za istraživanje sekundarnog cilja korišten dubinski intervju s djelatnicama Crvenoga križa koje se bave prevencijom trgovanja ljudima i odnosima s javnošću.

Mediji i neprofitne organizacije

Za djelovanje neprofitnih organizacija iznimno je važna percepcija javnosti, koja je još uvijek podijeljena u percepciji neprofitnih organizacija. S obzirom na suvremeni kontekst medijske produkcije informacija, ali i brzo širenje lažnih vijesti na digitalnim platformama, jasno je da je teško stvoriti uvjerenje u javnosti kako još uvijek postoje organizacije koje se bave humanitarnim radom, a da pritom ne traže ništa zauzvrat. Iz tog razloga može prevladavati paušalno mišljenje kako su organizacije ove vrste krinka za razne prevare. Dio javnosti koji nije dovoljno upoznat s radom takvih organizacija može kreirati negativan stav te sumnjati kako se iza njihovih humanitarnih aktivnosti kriju prevare, dok dio javnosti koji je upoznat s radom pojedinih organizacija i možda čak aktivno sudjeluje kroz volonterski angažman njihovo će djelovanje smatrati svrsishodnim, ne samo za pojedince kojima organizacija pomaže već i za društvo u cijelosti. Kod projekata koje ove organizacije provode od iznimne je važnosti njihova vidljivost, a za vidljivost projekta ključni suradnici su mediji. Što mediji budu bolje informirali javnost o projektu, to će on imati veći uspjeh i bolju mogućnost za stvaranje pozitivnije percepcije javnosti o projektu, ali

i prema samoj organizaciji. Iako Zakon o medijima jasno definira što su to mediji, oni danas predstavljaju puno širi pojam i ne služe samo kao sredstvo koje prenosi informacije. Mediji kao nepresušan izvor informacija danas stvaraju trendove, oblikuju stavove i kreiraju mišljenje javnosti. Utjecaj medija je prisutan u gotovo svim segmentima ljudske svakodnevice, a ljudi su konstantno izloženi medijskom utjecaju. Ako analiziramo aktivnosti tijekom jednog dana, vidjet ćemo koliko su mediji prisutni. Od ranog jutra dok putujemo na posao obavezno slušamo radio; kad sjedne za radnu jedinicu, većina ljudi prvo pogleda medijske sadržaje na internetu koji su danas u velikom broju zamijenili tiskane medije; po dolasku kući gotovo obavezno se uključuje televizor, a društvene mreže su cjelodnevna konstanta i pretražuju se svaki slobodni trenutak. Medije danas koriste različite javnosti: stari i mladi, obrazovani i neobrazovani, zaposleni i nezaposleni. Iz tog razloga važan je sadržaj koji se u medijima objavljuje i prikazuje, a mora biti razumljiv svakome. U tom obilju informacija i sadržaja vrlo je važna medijska pismenost kako bi se prepoznala razlika između dobrih i loših sadržaja, te pravih i lažnih vijesti (Majdenić, 2019). Pod neprofitne organizacije podrazumijevamo udruge koje su zasnovane kako bi pomogle ljudima u nevolji: siromašnima, starima i osobama s invaliditetom, djeci bez roditelja, žrtvama obiteljskog nasilja, stradale u ratu, izbjeglice i migrante. Takve organizacije imaju za cilj pomoć pri rješavanju materijalnih, psiholoških i socijalnih problema potrebitih osoba, a spadaju u neprofitni sektor. Pod terminom neprofitnog sektora podrazumijeva se kako te organizacije mogu ostvarivati profit, ali se on usmjerava na poslovanje organizacije, odnosno za ciljeve koji su definirani u djelatnosti organizacije, a ne dijeli se među onima koji upravljaju organizacijom (Broom, 2009). Sve veći društveni značaj humanitarnih organizacija danas raste zato što se cjelokupna svjetska zajednica nalazi u zahtjevnim uvjetima, društvo se dijeli na bogate i siromašne, a mnogi se ljudi nalaze u teškim životnim uvjetima, te brzim promjenama kojima se ne mogu prilagoditi pa doživljavaju tzv. šok budućnosti (Dukić, 2013). U svom je istraživanju Bežovan (2007) zaključio da u medijima ima još puno prostora u kojem bi organizacije civilnog društva zaslužile pozornost šire javnosti i time stvorile mogućnost veće potpore za ostvarenje vlastitih ciljeva.

Odnosi s javnošću u neprofitnim organizacijama

Pošto neprofitne organizacije uvelike ovise o mišljenju javnosti i ugledu koji organizacija uživa u zajednici, velika se pažnja posvećuje odnosima s javnošću. Ovaj odjel nije samo odgovoran za izgradnju pozitivne slike o organizaciji u medijima već gradi i povjerenje djelatnika unutar organizacije (Tomić, 2016). Broom (2009) navodi da odnosi s javnošću u neprofitnim organizacijama za cilj imaju:

1. definirati ili brendirati organizaciju, postići prihvaćanje njezine misije i zaštititi njezin ugled
2. stvoriti komunikacijske kanale s onima kojima organizacija služi
3. stvoriti i održavati povoljnu klimu za prikupljanje sredstava
4. poduprijeti razvoj i opstanak javne politike koja bi bila naklonjena misiji organizacije
5. informirati i motivirati ključne činitelje organizacije da se posvete organizaciji i produktivno podupiru njezinu misiju i njezine opće i posebne ciljeve (str. 442).

Kako bi se ovi ciljevi (koji su većini neprofitnih organizacija zajednički) ostvarili, različite organizacije koriste različite taktike. Tu se nastoji stvoriti okruženje u kojem opstanak dobrotvorne organizacije neće biti upitan, a ovisi o javnoj politici, volonterskom sudjelovanju i filantropskoj potpori. Upravo jer su ciljevi neprofitnih organizacija vrlo slični, i konkurencija je velika pa nijanse čine razliku. Baš ta konkurencija za ograničenim sredstvima dovela je do velikih promjena u načinu prakticiranja odnosa s javnošću u neprofitnim organizacijama. Odnosi s javnošću počeli su se integrirati s marketingom. Povisuju se standardi pa se povećava potreba za korištenjem profesionalnog kadra u vidu zapošljavanja stručnog osoblja ili angažiranja vanjske agencije. Od odnosa s javnošću se očekuje prikupljanje donacija i privlačenje volontera. Glavna taktika kontrolirane komunikacije je postalo plaćeno oglašavanje. Strateška partnerstva s korporacijskim donatorima i medijskim organizacijama koja za svrhu imaju pojačati ugled i promicati usluge neprofitne organizacije. Veći doseg komunikacije postigao se razvojem tehnologije, ali i otvorio pitanja poput etičnosti, privatnosti i zakonitosti (Broom, 2009). „Tehnike i alati kojima se koriste odnosi s javnošću općenito, pa tako i u neprofitnim organizacijama, su: adrema (popis medija i novinara), najave za medije, fotovijest, personalizirano pismo, priopćenje za javnost, konferencija za novinare, internetska konferencija, izjava za javnost (medije), PSA – *Public Service Announcement*." (Tomić, 2016, str. 394-395). Uz tehnike i alate kojima se koriste odnosi s javnošću, bitna je pozicija i autonomija koju taj odjel ima u organizaciji. Što je pozicija bliža upravi, to su informacije koje odjel dobiva čišće i brže stižu do odjela. Tako ne nastaje šum u komunikaciji i informacije stižu pravovremeno, što je vrlo bitno u trenutku kada dođe do neke krize kako bi se moglo brzo i adekvatno reagirati. Isto tako je s autonomijom odjela. Što je autonomija veća, rad odjela je manje ometan i fluentniji (Tkalac Verčić, 2015). Razvoj novih komunikacijski tehnologija ima veliki utjecaj na odnose s javnošću općenito, pa tako i neprofitnim organizacijama. Internet pruža puno mogućnosti ovoj struci. Lakši i brži pristup širokoj publici samo je jedna od prednosti. Tu su još od vitalne važnosti i mogućnosti istraživanja koje su ovim putem također olakšane, a pored toga na internetu imaju nepresušnu bazu podataka (Tafra Vlahović, 2007).

Odnosi s medijima u neprofitnim organizacijama

Kao što je već prije spomenuto, u pojedinim društvima neprofitne organizacije ne uživaju pozitivan ugled, nešto jer pojedinci ne shvaćaju koje prednosti takve organizacije donose zajednici, a nešto jer je cjelokupno društvo konstantno izloženo negativnim situacijama i primjerima iz svakodnevnog političkog i ekonomskog života. Iz tog razloga važno je kako će neprofitna organizacija biti predstavljena u medijima. Kako će mediji pisati o njima i njihovim aktivnostima, kakve će biti objave na društvenim mrežama, koje će aktivnosti biti prikazane i tko će biti ambasador organizacije. Zato ne čudi što je upravo odnos s medijima jedan od najvažnijih segmenata djelovanja neprofitnih organizacija u sklopu njihovih odnosa s javnošću (Radalj, 2018). U ovom segmentu djelovanja organizacije bitni su odnosi koje odjel odnosa s javnošću gradi s medijima. Za izgradnju ovih odnosa važno je dobro poznavanje medija, ali i novinarske struke, kao i načina profesionalnog funkcioniranja novinara. Prema Tomiću (2016) tu podrazumijevamo ono što novinari u svom svakodnevnom radu očekuju od stručnjaka za odnose s javnošću:

- da su otvoreni za komunikaciju
- da su raspoloživi i na usluzi
- daju prave i konkretne informacije
- ne traže da se događaji zataje ili prikriju
- ne zatrpavaju novinare informacijama
- profesionalno šalju objave za medije kako ne bi gubili vrijeme na prepravke, već objavu odmah iskoristili.

Ova znanja olakšavaju rad stručnjaka za odnose s javnošću u komunikaciji s medijima, ali i u stvaranju dugotrajnih i dobrih odnosa s novinarima, jer iako novinari smatraju da je njihovo vrijeme dragocjeno i ne žele gubiti vrijeme na nebitne vijesti, ove dvije profesije u velikom dijelu ovise jadna o drugoj. Ali prije svih ovih znanja i međuljudskih odnosa važno je prepoznati karakteristike koje mora imati informacija da bi vijest bila vrijedna objavljivanja.

Također prema Tomiću (2016) bitno je još naglasiti da se strateška komunikacija neprofitnih organizacija može podijeliti u tri kategorije:

1. Medijska promocija – korištenje masmedija kao resursa za promoviranje neke društvene ili javne inicijative
2. Umrežavanje – suradnja s drugim članovima svoje organizacije, kao i s drugim organizacijama koje imaju slične ciljeve
3. Kreiranje i distribucija vaših medijskih sredstava – na primjer biltena i TV emisija. Tako se mogu izbjeći masmediji ako nisu spremni za suradnju (str. 393-394).

Istraživački problem i metodologija

Humanitarni projekti su ponekad vrlo kompleksni u organizacijskom, logističkom, operativnom i komunikacijskom smislu. Razlozi su mnogostruki, od toga da je često više od jedne organizacije uključeno u projekt, teme projekta često su osjetljive, emotivno zahtjevne i povezane s ranjivim skupinama ljudi, pa do toga da organizacije ponekad nemaju iskustva u provođenju projekta, a javnost je često nezainteresirana ili nesenzibilizirana za temu. Kako bi se što preciznije odredila uloga odnosa s medijima u takvoj vrsti humanitarnih aktivnosti, odabran je konkretan primjer prevencije trgovanja ljudima te organizacija koja se bavi upravo tom problematikom - Hrvatski Crveni križ. Tako je dobiven uvid u načine i mehanizme komunikacije s medijima jedne od najvećih humanitarnih organizacija u Hrvatskoj i to prije, tijekom i nakon organizacije nekog humanitarnog projekta. Trgovanje ljudima je jedan od najvećih problema današnjice i poprimio je globalne razmjere. Ovo je jedan je od najunosnijih i najbrže rastućih oblika organiziranog kriminala, a nakon ratnih zločina, primjer je najtežih kršenja ljudskih prava. Svake godine ova kriminalna radnja odnese oko 700 000 žrtava diljem svijeta, a otprilike 200 000 žrtava završi u Europi. Ove brojke iz godine u godinu rastu. Žrtve više nisu samo iz siromašnih zemalja već se aktivnosti vrbovanja žrtava šire i na razvijene zemlje. Kriminalne organizacije koje se bave trgovanjem ljudima godišnje zarađuju od sedam do 13 milijardi dolara (Europarl.europa.eu). Ovo je globalni fenomen koji većinom pogađa nerazvijene države, ali ima utjecaj i na razvijene zemlje. Žrtve najčešće kreću upravo iz tih nerazvijenih zemalja u potrazi za boljom budućnosti, a odredišta su razvijene zemlje gdje postoji potreba za jeftinom radnom snagom (Doležal, 2007). Iz ovih brojki i činjenica proizlaze pitanja na koja se ovim istraživanjem željelo naći odgovor.

IP2: Je li javnost upoznata s opasnostima trgovine ljudima koje prijete?

IP3: Provode li se edukacije kako bi se pojačala svijest o ovoj problematici?

IP4: Koji su koraci poduzeti kako bi se svijest o problematici pojačala?

IP5: Koliko je problem zastupljen u medijima?

IP6: Može li se napraviti više kako bi se javnosti približile metode prevencije?

Kako bi se dobile informacije potrebne za ovo istraživanje korištene su dvije različite metode: dubinski intervju i anketni upitnik. Dubinski intervju sastojao se od nekoliko dijelova. Prvi dio odnosio se na projekte koje je Hrvatski Crveni križ proveo u sklopu prevencije trgovanja ljudima, drugi dio intervjua odnosio se na odnose s medijima i kako organizacija surađuje s medijima vezano uz ovaj, ali i ostale projekte i treći dio intervjua odnosio se na pozicioniranje i rad odjela za komunikaciju u strukturi organizacije. Prva dva dijela intervjua provedena su ispitivanjem lice u lice. Intervju se sastojao od 14 pitanja, a odgovore je dala ravnateljica Gradskog društva

Crvenog križa Poreč Vesna Janko Findrle, koja je od samih početaka uključena u projekt prevencije trgovanja ljudima, a kao ravnateljica Gradskog društva svakodnevno komunicira s medijima. Zadnji dio intervjua izvršen je elektroničkim putem. Intervju se sastojao od devet pitanja koja su poslana u ured glasnogovornice Hrvatskog Crvenog križa Katarine Zoričić, a iz ureda su poslani odgovori. Druga metoda anketni je upitnik sastavljen pomoću Google obrasca, a korištena je CAWI metoda. Upitnik je poslan na adrese elektroničke pošte kolega i suradnika metodom slučajnog odabira, a s ciljem dobivanja širokog spektra ispitanika. Upitnik se sastojao od 30 pitanja, od toga 23 zatvorena, četiri otvorena i tri s Likertovom skalom. Ispitivanje je provedeno u razdoblju od 5. prosinca 2019. do 5. veljače 2020., a prikupljeni su podaci od 110 ispitanika.

Predstavljanje odabranog primjera – Hrvatski Crveni križ

U današnjem globaliziranom načinu života s tendencijom rasta otuđenja između ljudi te ubrzanog svakodnevnog ritma usmjerenog na digitalnu komunikaciju mnoge humanitarne organizacije i udruge pokušavaju stvoriti nadu za bolju budućnost pomažući najpotrebnijima i stvarajući povezanost među ljudima. Najveća i najstarija svjetska humanitarna organizacija takve vrste koja ujedinjuje gotovo sve zemlje svijeta jest Crveni križ. Ova organizacija nastala je iz idealistične ideje jednog čovjeka, koji nije ostao indiferentan vidjevši patnju koju uzrokuje ratno stradanje. Henry Dunant nije bio svjestan da će upravo njegova ideja, koja se rodila dok je pomagao ranjenima na bojnom polju kod Solferina, postati misija i vizija milijuna ljudi širom svijeta. Danas Crveni križ broji više od 115 milijuna članova (Hck.hr). Pokret Crvenog križa i Crvenog polumjeseca nastao je kako bi zaštitio dostojanstvo i ublažio patnje najranjivijih skupina za vrijeme rata, ali tijekom godina ova organizacija je širila svoj krug djelovanja i na druge oblike zaštite ljudskog života. Upravo iz tog razloga i broja humanitarnih projekata i djelatnosti ova organizacija je odabrana kao primjer za analizu u radu. Hrvatski Crveni križ djeluje još od 1878. po načelima pokreta Crvenog križa. Kroz desetljeća mijenjao je države pod čijim je Crvenim križem djelovao, a prijelomna godina u njegovom djelovanju je 1991. Te je godine donesena odluka o istupanju Crvenog križa Hrvatske iz sastava Crvenog križa Jugoslavije te od tada djeluje kao samostalno nacionalno društvo Crvenog križa pod nazivom Hrvatski Crveni križ. Hrvatski Crveni križ je nacionalno društvo Crvenog križa. Nepristrano je i na teritoriju Republike Hrvatske djeluje kako bi promicalo i ostvarivalo humanitarne ciljeve i programe koji su od opće koristi. Pod njim djeluju 111 općinskih i gradskih, te 20 županijskih društava Crvenog križa. U svojem radu Hrvatski Crveni križ djeluje na području zaštite i unapređenja zdravlja, socijalne skrbi, zdravstvenog i humanitarnog odgoja i zalaže se za poštivanje međunarodnog humanitarnog prava i zaštitu

ljudskih prava. Djelovanje Hrvatskog Crvenog križa najvidljivije je u situacijama oružanih sukoba, velikih katastrofa (prirodnih, ekoloških, tehnoloških) i epidemija, tj. svih situacija u kojima ima masovnih stradanja ljudi. Programi koje provodi kako bi se izgradilo humanije, tolerantnije i sigurnije društvo su: prva pomoć, zaštita i promicanje zdravlja, rad na bolestima ovisnosti, pripreme i odgovor na krize, spašavanje života na vodi, ekološka zaštita, skrb o tražiteljima međunarodne zaštite, prevencija trgovanja ljudima, briga za socijalno ugrožene građane, služba traženja nestalih osoba te edukacija mladih (Hck.hr).

Projekt prevencije trgovanja ljudima

Odjel koji se bavi problematikom trgovanja ljudima u Hrvatskom Crvenom križu je pod odjelom koji se bavi azilom i migracijama. Hrvatski Crveni križ, zbog načela pod kojim djeluje i djelatnosti kojom se bavi, može doći do najranjivijih skupina i pružiti im podršku.

„U skladu s tim, ali i svojim mandatom humanitarne organizacije, Hrvatski Crveni križ

- pruža podršku odraslim žrtvama trgovanja ljudima
- radi u lokalnoj zajednici na podizanju svijesti građana o rizicima trgovanja ljudima i mjerama zaštite, te provodi edukativne aktivnosti za različite ciljane skupine
- aktivno zagovara prava žrtava i poboljšanje sustava identifikacije, pomoći i zaštite.“ (Hck.hr)

Osim pomoći žrtvama trgovanja ljudima, u aktivnosti koje su dio ovog programa spadaju i edukacije koje se provode u školama, a dio su školskog kurikuluma. Te edukacije provode djelatnici i volonteri Hrvatskog Crvenog križa koji su prošli modul edukacije za prevenciju trgovanja ljudima. Iznimno je važna edukacija predavača, jer je tema jako osjetljiva i potrebno ju je što bolje približiti rizičnim skupinama. Svake godine se obilježavaju Svjetski dan borbe protiv trgovanja ljudima (30. srpnja) i Europski dan suzbijanja trgovanja ljudima (18. listopada). Na te dane u javnost se izlazi s raznim projektima kako bi se podigla svijest o ovoj teškoj problematici. Šira javnost još uvijek nije svjesna da je to globalna prijetnja koja se ne događa nekome drugome, nego je prisutna i kod nas te može zadesiti svakoga. Trgovanje ljudima nije nešto što se događa samo na filmu i uključuje crni kombi i dvojicu koji u njega uguraju slučajnog prolaznika. Trgovanje ljudima uključuje cijeli niz pomno osmišljenih kriminalnih radnji koje su naizgled sasvim bezazlene (većinom ljudi ne shvaćaju da su žrtve trgovanja ljudima dok nije prekasno), a kriju veliku opasnost. Zato je bitno educirati djecu od najranije dobi kako bi im se pobudila svijest o toj opasnosti i kako bi bila u stanju prepoznati potencijalno rizičnu situaciju (hck.hr). Od ulaska u Europsku

uniju, Hrvatska je od tranzitne zemlje postala zemlja destinacija žrtava. Iz tog razloga nije bitno samo educirati ljude kako bi zaštitili sami sebe, već ih treba educirati kako bi bili u stanju prepoznati žrtvu ovog zločina i znali kako pomoći.

Analiza rezultata istraživanja

Kako bi se prikupili podaci relevantni za iznošenje nekog zaključka, prvo se proveo polustrukturirani dubinski intervju s djelatnicama Hrvatskog Crvenog križa, iz kojeg je razvidno kakve aktivnosti na ovu temu organizacija provodi te kakva im je formirana komunikacija s medijima. Nakon toga bilo je potrebno provjeriti percipira li to javnost, te je stoga provedena anketa s ciljem ispitivanja stavova i mišljenja javnosti o trgovanju i prevenciji trgovanja ljudima. Odjel Hrvatskog Crvenog križa koji se donedavno bavio upravo pitanjima prevencije trgovanja ljudima doživio je reorganizaciju, pa je intervju odrađen s ravnateljicom Gradskog društva Crvenog križa Poreč Vesnom Janko Findrle, koja je izravno sudjelovala u osmišljavanju projekata za rad u školama, ali i organizaciji gotovo svih ostalih projekata koji su se provodili u sklopu ovog programa, iako u trenutku same provedbe nije radila u navedenom odjelu. U nastavku su navedene teme i odgovori dobiveni vezano uz projekt prevencije trgovanja ljudima. Intervju je proveden ispitivanjem lice u lice, a odgovori snimljeni, a dijelovi odgovora preneseni su izvorno i integralno.

TEMA 1: Počeci prevencije trgovanja ljudima

IZJAVA 1: *Ja sam se educirala 2005. godine, a HCK je s osposobljavanjem kadra za educiranje edukatora počeo godinu dana ili dvije ranije. Cilj je bio educirati i upoznati s ovom tematikom što više djece, tako da smo se bazirali najprije na srednju školu, i to na treće razrede, jer u tom periodu djeca polako počinju napuštati svoje prebivalište, maturalni izleti, prvi poslovi, priprema za odlazak na studij. Krenuli smo u tom smjeru jer smo vidjeli da bi tu mogla biti opasnost. Godinu dana kasnije, pažnju nam je privukla skupina koja također predstavlja rizičnu skupinu, a to su djeca u osnovnoj školi koja polako ostaju sama kod kuće i kreću sama u školu.*

TEMA 2: Aktivnosti provedene u sklopu programa prevencije

IZJAVA 2: *Cilj je prevencija tako da se prvo krenulo s radionicama za prevenciju. U sklopu toga izrađuju se različite brošure kako bi se predočila tematika, ali i dale kratke upute kako se ponašati. Za djecu u drugom razredu osnovne škole također se rade radionice u vidu igrokaza, a tiskaju se i materijali na tu temu, a zaštitno lice projekta za djecu je naša simpatična Mišica Milica koja stalno upada u nevolje, ali se uvijek uspije spasiti koristeći korisne savjete svojih roditelja.*

TEMA 3: Projekti vezani uz prevenciju trgovanja ljudima

IZJAVA 3: *Osim edukacija u sklopu školskog sustava, 18.10. obilježava se Europski dan suzbijanja trgovanja ljudima. Osim anketiranja građanstva, tu se rade razne prezentacije, a Hrvatski Crveni križ je snimio (kratke) filmiće* s našim poznatim glumcima *u kojima se opisuju stvarni događaji i realne žrtve, naravno s lažnim imenima, jer žrtve ovog zločina imaju posebnu skrb Red bell – crveno zvono kampanja za podizanje svijesti građanstva o problematici trgovanja ljudima. U sklopu te kampanje bio je foto-natječaj gdje su profesionalni fotografi prikazali svakodnevnu patnju ne samo žrtava nego i situacija na koje čovjek ne može ostati indiferentan*.

TEMA 4: Medijska popraćenost projekata

IZJAVA 4: *Medijska popraćenost pojedinih projekata je sigurno dobra, međutim ljudska percepcija Crvenog križa je takva da se još uvijek misli kako se mi bavimo darivanjem krvi i socijalom, pa su ostali važni projekti kao prevencija manje zastupljeni u medijima. Iako mislim da to nije problem samo HCK-a, već i ostalih neprofitnih organizacija.*

TEMA 5: Dostatnost aktivnosti koje se trenutno provode

IZJAVA 5: *Trebalo bi više poraditi na toj tematici. Na*žalost, trenutne aktivnosti *nisu dovoljne niti od strane Hrvatskog Crvenog križa, niti od strane MUP-a s kojim surađujemo na edukacijama u školama. Ljudima je interes za ovu tematiku jako loš, jer misle da se to kod nas ne dešava. Još uvijek je to tabu tema i ljudi na društvenim mrežama pitaju zašto toliko pričamo o toj tematici kad se kod nas to ne dešava. Ja sam mišljenja da se o ovoj temi treba što više govoriti i da bi trebalo iskakati iz paštete, kako se kaže.*

Iz odgovora dobivenih u intervjuu razvidno je da se na programu prevencije trgovanja ljudima djeluje, ali ne u onolikoj mjeri u kojoj bi to bilo potrebno i u kojoj bi se željelo. Edukacijama su obuhvaćene najranjivije skupine, poput školskog uzrasta djece, međutim kako ispitanica navodi, javnost još uvijek taj problem percipira kao da se događa negdje drugdje, ali ne i da je prisutan i u Hrvatskoj. Još je jedan značajan problem naznačen i istaknut u odgovorima ispitanice, a odnosi se na percepciju javnosti o organizaciji, odnosno nedostatna informiranost javnosti o širokom spektru djelatnosti kojim se Hrvatski Crveni križ bavi, odnosno opće prihvaćen stav javnosti kako se Hrvatski Crveni križ bavi pitanjima socijalne skrbi i darivanjem krvi. Dubinski intervju o suradnji s medijima proveden je također metodom ispitivanja

licem u lice, audio je sniman i dijelovi odgovora su izvorno preneseni. Ispitanica je bila ista osoba kao u prethodnom intervjuu.

TEMA 1: Komunikacija s medijima

IZJAVA 1: *Komunikacija s medijima je jako bitna. Čim nešto napravimo, neku radionicu i slično, odmah je moramo medijski popratiti, jer onda to ima drugu priču.*

TEMA 2: Medijski prostor

IZJAVA 2: *Inače zna biti. Dosta kolegica mi se zna potužiti da nisu dobro popraćene medijski, međutim mi nikad nismo imali takav problem. Mediji čim nešto stavimo i na naše Facebook stranice, oni odmah povlače, dijele, zovu, traže intervju. Tako da mi nemamo problema s tim. Jako sam zadovoljna količinom medijskog prostora koju kao organizacija dobivamo.*

TEMA 3: Organizacija humanitarnog projekta

IZJAVA 3: Prije nekoliko godina organizacija humanitarnog projekta je bila puno jednostavnija i lakša. Iskreno, sada je dosta teška. Svaki projekt treba prijavljivati posebno, otvarati žiro račune, ishodovati dozvole i puno papirologije, gdje se jako puno vremena i resursa troši za organizaciju, a u akciji se ne prikupe neka značajnija sredstva. Papirološki to je nekakva veća sigurnost kako ne bi došlo do nekih malverzacija i vjerojatno bi i ostale udruge organizirale humanitarne akcije, ali je problem oko birokracije.

TEMA 5: Problemi s medijima (novinarima)

IZJAVA 5: *Nikad nismo imali problema s novinarima, apsolutno su empatični prema našoj organizaciji. Čak oni mene znaju zvati kad vide da se nešto organizira, a moglo bi biti interesantno medijima.*

Iz gore navedenih odgovora razvidno je kako je percepcija ispitanice da organizacija dobro surađuje s medijima, te da su im oni jako važni. Ne samo da dobivaju dovoljno medijskog prostora, već i novinari prate njihov rad i traže suradnju, što je dokaz da su svoj posao stvaranja odnosa s medijima dobro odradili, sukladno ovim odgovorima. U daljnjem tekstu slijede teme i izjave iz pitanja koja su postavljena uredu glasnogovornice Hrvatskog Crvenog križa i odgovori koji su od njih dobiveni.

TEMA 1: Djelovanje i djelokrug ureda glasnogovornice

IZJAVA 1: *Za internu i eksternu komunikaciju zadužena je glasnogovornica + 1 članica PR tima, obje iz svijeta novinarstva. PR je tako dio ureda izvršnog predsjednika smješten horizontalno do njega i na samom je izvoru informacija, što olakšava svakodnevne poslove.*

Bave se unutarnjom i vanjskom komunikacijom. Redovita komunikacija s medijima, povremeni brifinzi s novinarima, održavanje profila na društvenim mrežama – Facebook, Instagram, Twitter – redovite objave i odgovori na upite fanova/korisnika. Na upite se odgovara u dogovoru s voditeljima službi zaduženih za različite poslove. Interna komunikacija: svake godine u svibnju objavljuje se godišnjak u formatu časopisa (primjerak možeš podići kod nas u HCK-u, ako zatreba). Od ostalih alata tu je intranet, e-mail, sastanci, druženja na događanjima vezanim uz rad HCK-a (Natjecanja prve pomoći, Natjecanja spasilačke službe koja su onda i svojevrsni teambuildinzi).

TEMA 2: Tipičan radni dan

IZJAVA 2: *Tipičan radni dan uključuje održavanje društvenih mreža i službene stranice HCK-a, dogovore s medijima (gostovanja voditelja službi, glasnogovornice – ovisno o aktualnim temama. Kontakti s medijima su česti zbog širine područja kojima se HCK bavi i koja pokriva – od spasilačke službe, intervencija u krizama, volontiranja, dobrovoljnog davanja krvi itd.*

Obavljamo medijske treninge za društva, analize medijskih nastupa i, ako smo uslijed kampanji, organizaciju snimanja video materijala, tiskanja publikacija i sl. U slučajevima kriza (poplave, imigranti) aktivnosti su, naravno, drugačije, uključuju terene i drugačiji, intenzivniji ritam. Više je upita i korisnika i novinara, veća frekventnost objava.

TEMA 3: Suradnja s upravom

IZJAVA 3: *Zbog pozicije PR-a, komunikacija s Uredom IP je dobra i lakša nego u brojnim organizacijama u kojima je PR npr. dio odjela marketinga. Svake godine, u skladu s temama koje se biraju na zajedničkom sastanku, PR sastavlja komunikacijski plan. Primjerice, prošle godine naglasak je bio stavljen na 140 godina Hrvatskog Crvenog križa i u sklopu te godišnjice brigu o starijim osobama koje žive u neodgovarajućim uvjetima. Druga važna tema koja je komunicirana bilo je 65 godina dobrovoljnog davanja krvi u organizaciji HCK-a.*

TEMA 4: Krizna komunikacija

IZJAVA 4: *Postoji priručnik za krizno komuniciranje. Krize su u slučaju HCK uglavnom vezane uz vremenske prilike i sl. krizne situacije (imigranti) kada na teren izlazi naš interventni tim, djelatnici i brojni volonteri. Temelj kriznog komunikacijskog plana je centralizirana komunikacija – glasnogovornica i dobar tok informacija/ komunikacije s društvima (telefonska dežurstva). Veće krize /* širenje dezinformacija preveniraju se upravo pravovremenim odgovorima i dobrom komunikacijom unutar cijele organizacije i društava.

TEMA 5: Novi trendovi u komunikaciji

IZJAVA 5: *Smatramo da su važne. Osim spomenutih profila na društvenim mrežama, HCK mnogo pažnje posvećuje službenom webu gdje objavljujemo i priče volontera/djelatnika kao i vijesti iz društava.*

Analizom odgovora koji su dobiveni iz ureda glasnogovornice Hrvatskog Crvenog križa, vidljivo je da je njihov odjel dobro pozicioniran u organizaciji, odmah do ureda izvršnog predsjednika te da vrlo dobro surađuje s njim, da imaju značajnu autonomiju u komunikaciji i odlučivanju, nastoje pratiti nove tehnologije i pokušavaju se približiti što široj javnosti.

Anketa je provedena putem interneta na slučajnom uzorku od 110 ispitanika. U dobi 18 - 29 godina bilo je 75 % ispitanika, 15 % u dobi 30 - 39 godina i 10 % u dobi 40 - 49 godina. Žene čine 70 % ispitanih, 30 % su muškarci. Ispitanici su s područja cijele Hrvatske. Anketni upitnik je koncipiran tako da su prvo postavljena pitanja zatvorenog tipa, a nakon njih pitanja otvorenog ili zatvorenog tipa kojim se provjerilo jesu li odgovori koje su ispitanici dali u prethodnim pitanjima stvarna slika njihove informiranosti ili samo nagađanje i zaokruživanje logičnih odgovora. Na pitanje jesu li se kad susreli s pojmom trgovanja ljudima, 90 % ispitanika je odgovorilo da se susrelo s tim pojmom, dok se njih 10 % nije susrelo. Kod pitanja o tome znaju li što je trgovanje ljudima, 100 % ispitanika je odgovorilo da zna što je trgovanje ljudima. Iz odgovora na pitanje postoji li razlika između trgovanja ljudima i krijumčarenja ljudima, vidljivo je da jedan dio ispitanika ta dva pojma poistovjećuje, jer je 90 % ispitanika odgovorilo da postoji razlika, a 10 % da ne postoji.

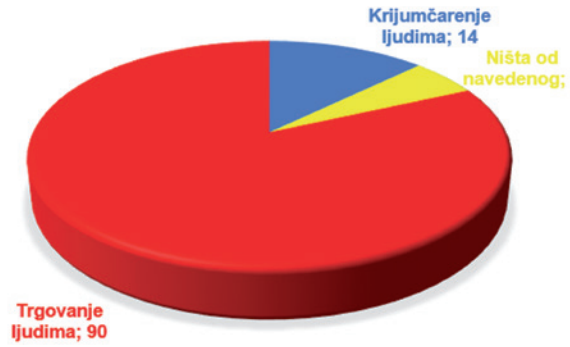

Izvor: rad autora

Slika 1. Definicija trgovanja ljudima

Kako je vidljivo iz grafikona, 82 % ispitanika je na pitanje u kojem je postavljena definicija, prepoznalo da se radi o trgovanju ljudima, 13 % je mislilo da se radi o krijumčarenju, dok 5 % smatra da definicija nije ništa od navedenog. Iz toga je vidljivo da većina ispitanika ipak zna što je to trgovanje ljudima. Dok je kod pitanja s definicijom krijumčarenja ljudima 94 % ispitanika odgovorilo da je to definicija krijumčarenja, a njih 6 % da je to trgovanje ljudima. Pitanja zašto se trguje ljudima, o načinu iskorištavanja žrtava, tko sve može postati žrtva trgovanja ljudima, tko su to trgovci ljudima, imala su više točnih odgovora i većina ispitanika je znala prepoznati veliki dio točnih odgovora, ali niti jedan ispitanik nije prepoznao sve točne odgovore. Žrtvu trgovanja ljudima bilo bi u stanju prepoznati samo 18 % ispitanika, dok ostalih 82 % ne bi. Potencijalno rizičnu situaciju bilo bi u stanju prepoznati 80 % ispitanika, a 20 % ne.

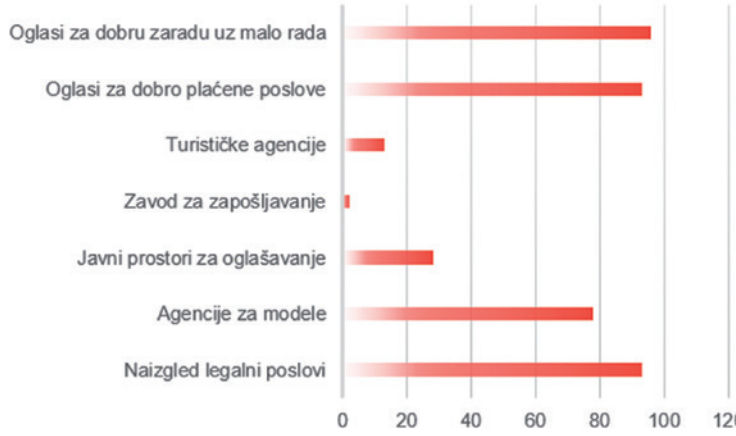

Izvor: rad autora

Slika 2. Potencijalno rizične situacije

Iz gornje slike vidljivo je da su ispitanici prepoznali najrizičnije situacije, ali ni na jedan odgovor nisu svi odgovorili da je potencijalno rizična situacija. Zanimljivo je da dva ispitanika smatraju da se trgovanje ljudima krije i iza zavoda za zapošljavanje.

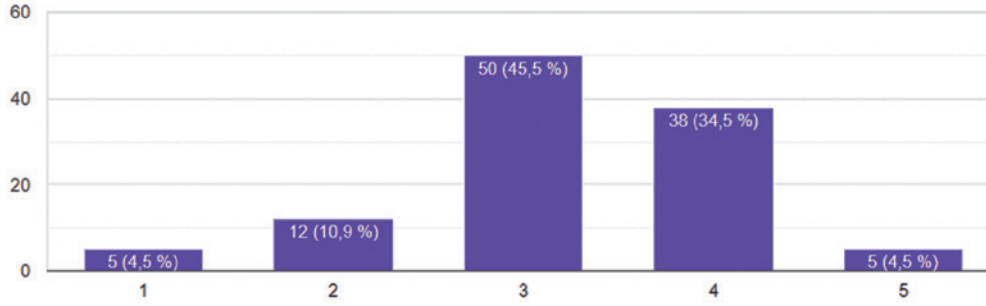

Izvor: rad autora

Slika 3. U kojoj je mjeri trgovanje ljudima prisutno u Hrvatskoj

Prema gornjoj slici 45,5 % ispitanika ne zna u kojoj je mjeri trgovanje ljudima prisutno u Hrvatskoj. Veliki postotak, čak 34,5 % ispitanika, misli da je trgovanje ljudima u Hrvatskoj prisutno vrlo malo. Ovi odgovori su zabrinjavajući, jer se iz njih vidi da većina javnosti ne shvaća da je problem prisutan i u Hrvatskoj.

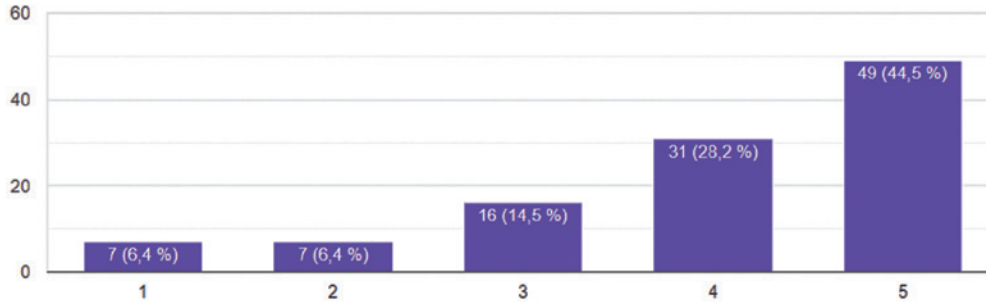

Izvor: rad autora

Slika 4. Dovoljna zastupljenost problema u medijima

Čak 44,5 % ispitanika smatra da problem trgovanja ljudima nije nikako zastupljen u medijima, a 28,2 % smatra da je zastupljen jako malo. Ako se povežu ovi odgovore s prethodnim pitanjem, dalo bi se zaključiti da mala ili nikakva zastupljenost problematike u medijima može stvoriti lažnu sliku sigurnosti.

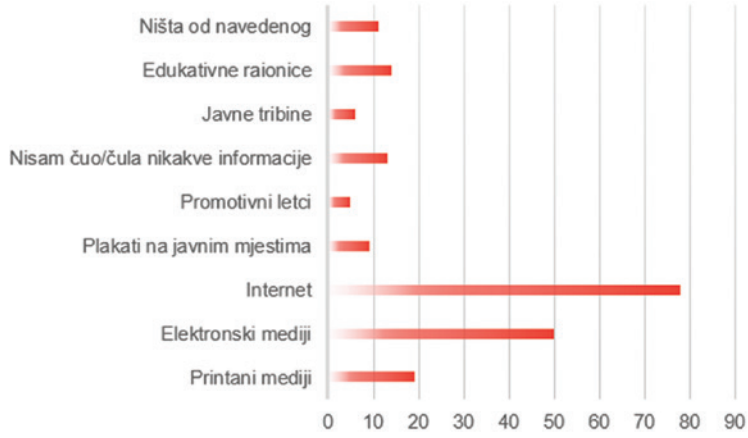

Izvor: rad autora

Slika 5. Na koji način ispitanici dobivaju informacije

Najveći broj ispitanika je do informacija o problemu trgovanja ljudima došlo putem interneta i elektroničkih medija, što nije začudno jer je najveći broj ispitanika u starosnoj dobi koja informacije najčešće konzumira iz tih medija. S nekim oblikom edukacije o prevenciji trgovanja ljudima susrelo se 15 % ispitanika, a 85 % nije. Od onih koji su odgovorili na pitanje gdje su se susreli s edukacijom, devet ih je odgovorilo u školi, četiri u nekoj udruzi i jedan ispitanik na televiziji.

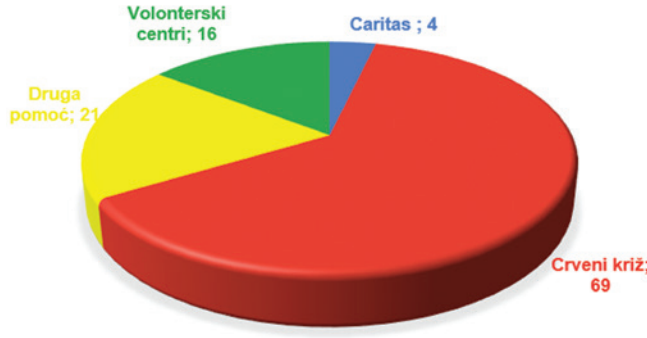

Izvor: rad autora

Slika 6. Humanitarna organizacija koja se bavi prevencijom

Iz grafikona se može iščitati da najveći postotak, čak 63 % ispitanika, zna da je humanitarna organizacija koja je angažirana u prevenciji trgovanja ljudima Crveni križ, 19 % misli da je to Druga pomoć, 15 % volonterski centri, a samo 4 % misli da je to Caritas. Na jedno od najvažnijih pitanja u ovoj anketi, jesu li upoznati s nekom od aktivnosti Hrvatskog Crvenog križa vezanom uz prevenciju trgovanja ljudima, 99 % ispitanika je odgovorilo da nije, samo jedan posto da je. Taj jedan posto nije odgovorio na sljedeće pitanje – s kojom aktivnošću je upoznat.

Rasprava

Prema podacima dobivenim istraživanjem, prvi zaključak koji se nameće jest intenziviranje medijskog publiciteta i stvaranje medijski zanimljivih priča. Neminovno je i jasno kako bi ovu temu trebalo više iznositi u medijima, na njima prihvatljiv način. Strategije medijske prezentacije trebale bi biti prilagođene ciljanim javnostima. Ako istraživanja ukazuju kako mlađa populacija danas uvelike konzumira društvene mreže u odnosu na konvencionalne medije, a sadržaji na društvenim mrežama su slabije vidljivi, tada je to svakako korisna smjernica u formiranju sadržaja upravo na tim platformama. Starija populacija, koja još prati televizijske programe i tiskane medije, usmjerila je svoju pažnju na informativni program i zabavni sadržaj u kojima bi se moglo pronaći mjesto i za teme prevencije trgovanja ljudima, ispričane na prikladan način u zadanom medijskom formatu. Uz to, jedna je od mogućih strategija digitalna marketinška kampanja. Digitalne kampanje se ne moraju plasirati isključivo na društvenim mrežama, nego i pomoću aplikacija za komunikaciju kao što su V*iber*, *WhatsApp* ili *Facebook messenger*. U današnje vrijeme na internetskim platformama nije nužno problematično pozicionirati obavijesti, samo je pitanje mogu li pojedine organizacije koristiti sva sredstva koja im stoje na raspolaganju za takvu vrstu digitalnog, plaćenog oglašavanja i da li je takvo trošenje predviđeno strateškim planom ili sličnim dokumentom. *Jumbo* plakati, iako im opada značaj, i dalje mogu biti učinkovit marketinški alat u komunikaciji jer, iako teško prenose sve informacije koje se žele prenijeti u brzom prolazu, ipak se percipira barem dio sadržaja. Uz dodatnu aktivaciju edukacija, nužno je uključiti i projekte takvog tipa druge relevantne ustanove i institucije u strateškom oblikovanju komunikacije. Iako su anketni upitnik i dubinski intervjui dali odgovore na gotovo sva pitanja, stvorili su i neka nova, na koja se, u ovom istraživanju, nije našao odgovor. Javnost je donekle upoznata s opasnostima koje prijete, ali procjena je ispitanika kako je percepcija javnosti da se to ipak događa negdje drugdje. Edukacije se provode, ali ne u mjeri u kojoj je to potrebno za jačanje informiranosti. Da bi se problem približio javnosti, provode se edukacije po školama, ali i neki projekti koji su vidljivi široj javnosti. Prema mišljenju ispitanika problem je jako malo zastupljen u medijima, što potvrđuje i rezultat dubinskog intervjua koji ide

u prilog nužnosti jačanja vidljivosti ove teme u medijima. Ispitanici u anketnom upitniku znaju ponešto o trgovanju ljudima, čak i o prevenciji, a većina je upoznata s time da Hrvatski Crveni križ provodi aktivnosti vezane uz prevenciju, ali gotovo nitko se nije susreo s nekom od tih aktivnosti.

Zaključak

Cilj rada bio je saznati kakvu komunikaciju imaju neprofitne organizacije s medijima. U tu svrhu uzet je konkretan primjer, točnije Hrvatski Crveni križ i njihov projekt prevencije trgovanja ljudima. Još jedan cilj rada bio je ispitati koji su stavovi i mišljenja javnosti o trgovanju i prevenciji trgovanja ljudima. Kako bi se dobile informacije o komunikaciji neprofitnih organizacija i medija, napravljen je dubinski intervju s djelatnicama Hrvatskog Crvenog križa, a percepcija javnosti ispitana je pomoću anketnog upitnika poslanog putem interneta. Putem intervjua utvrđeno je da organizacija ima dobru komunikaciju s medijima, da im mediji daju određeni prostori i ne koče vidljivost projekta u svojim programima, između ostalog, jer se radi o najvećoj i najstarijoj humanitarnoj organizaciji na svijetu. Također je utvrđeno da projekti koji se provode jesu korisni, ali nisu dostatni. Ovim projektima se ulazi u obrazovni sustav i dolazi do djece koju je važno osvijestiti o problematici od ranih nogu, ali projekti ne dopiru do šire javnosti. Iz tog razloga nužno je više javno progovarati o ovom fenomenu, a otkrivene slučajeve spominjati u javnosti, naravno uz diskreciju i maksimalnu zaštitu žrtava. Nakon izvršene analize cjelokupnog stanja, zaključeno je da djelatnici Hrvatskog Crvenog križa unutar svojih redovnih aktivnosti nastoje ugraditi i odnose s medijima kao neophodno važan aspekt projektnog djelovanja. Iako su projekti od neupitne društvene važnosti, odnosi s medijima prema ispitanicima, korektni i konstantni, još uvijek postoji prostor za poboljšanje kako bi se projekti predstavili široj javnosti.

Literatura

1. Bežovan, G. (2007). Analiza pisanja hrvatskih dnevnih novina o civilnom društvu, Politička misao, 44(2), str. 129-154. (https://hrcak.srce.hr/20646)
2. Broom, M.G. (2010). Učinkoviti odnosi s javnošću. Zagreb: Mate d.o.o.
3. Doležal, D. (2007). Prevencija trgovanja ljudima, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, 28(2), str. 1399-1420. (https://hrcak.srce.hr/25236)
4. Dukić, S. (2013). Model e-marketinga humanitarnih organizacija u Republici Hrvatskoj, Ekonomski vjesnik, XXVI(1), str. 199-213. (https://hrcak.srce.hr/108143)

5. *Gotovo 16 tisuća žrtava trgovine ljudima u EU-u*. (2017. 17. listopada). Europski parlament. (https://www.europarl.europa.eu/news/hr/headlines/society/20171012STO85932/gotovo-16-tisuca-zrtava-trgovine-ljudima-u-eu-u)
6. Majdenić, V. (2019). Mediji / tekst / kultura. Zagreb: Ljevak.
7. Radalj, M. (2018). Odnosi s javnošću u neprofitnim organizacijama. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada; Hrvatska udruga za odnose s javnošću.
8. Tafra Vlahović, M. (2007). Utjecaj novih tehnologija na funkciju odnosa s javnostima, MediAnali, 1(1), str. 169-178. (https://hrcak.srce.hr/41358)
9. *Predavanje za radionice u srednjim školama*. GDCK Poreč. 2019.
10. Tkalac Verčić, A. (2015). Odnosi s javnošću. Zagreb: Hrvatska udruga za odnose s javnošću.
11. Tomić. Z. (2016). Odnosi s javnošću teorija i praksa. Zagreb – Sarajevo: Synopsis.
12. Hrvatski crveni križ. *Trgovanje ljudima*. (2020). (https://www.hck.hr/sto-radimo/azil-i-migracije/trgovanje-ljudima/215)
13. Hrvatski crveni križ. *Tko smo*. (2020). (https://www.hck.hr/tko-smo/povijest-hck/18)

Prevention of human trafficking as a media topic Croatian Red Cross

Abstract

One of the most sensitive segments in the work of non-profit organizations are humanitarian projects. These are projects that are primarily based on empathy (those projects that raise funds), but also projects that are based on raising awareness of some issues in society. They require careful elaboration of each of their parts in order for the project to be transparent and accepted by the public. Communication with the media plays a big role in this, which is not always easy, and great attention must be paid to this part of the project, because the success of the project will depend on media coverage. The aim of the paper was to analyze how the largest non-profit organization implements its humanitarian projects, how it communicates with the media and how the media influence the public perception of humanitarian projects, but also about the organization itself. The Croatian Red Cross and the project for the prevention of human trafficking were chosen as examples.

Keywords: *media, non-profit organizations, public relations, media relations, human trafficking*

Karla Žagi
Odjel za sociologiju Hrvatskog katoličkog sveučilišta
karla.zagi@unicath.hr

Društvene prakse i uloge žena pod međunarodnom zaštitom u Republici Hrvatskoj

Sažetak

U godinama koje su uslijedile nakon izbjegličke krize u 2015., proučavanje akulturacije među državljanima trećih zemalja u Europi raste. Berryjev akulturacijski model koji uključuje moguće strategije integracije, asimilacije, marginalizacije i separacije u empiriji može biti proučavan kroz društvene prakse migranata u zemlji prihvata te kroz analizu dinamike preoblikovanja i kreiranja uloga. Ovaj rad pruža uvid u kvalitativno istraživanje koje za cilj postavlja analizu dinamike uloga žena migrantske populacije trećih zemalja u Hrvatskoj uslijed akulturacijskog procesa. Poseban naglasak stavljen je na iskustvo života prije odlaska iz zemlje porijekla, iskustvo života u Hrvatskoj, doživljaj i značenje integracije te pitanje uloga i njihovog preoblikovanja uslijed uključivanja u hrvatsko društvo. Rezultati ukazuju na različit doživljaj i iskustvo integracije između žena koje su u Hrvatsku migrirale s pratnjom i onih žena koje su u Hrvatsku migrirale same. Navedene skupine sugovornica razlikuju se i u svojim kazivanjima o svakodnevnim aktivnostima u zemlji prihvata, pri čemu se kod sugovornica koje su migrirale samo sa supružnikom primjećuje društvena izoliranost. S druge strane, u kazivanjima sugovornica koje su migrirale s djecom primjećuje se fenomen obrnute socijalizacije, pri čemu su žene društveno aktivnije upravo zbog djece. Sugovornicama je zajedničko pridavanje važnosti sudjelovanju na tržištu rada i aktivnoj uključenosti u hrvatsko društvo, što rezultira promjenom u njihovoj društvenoj i obiteljskoj ulozi.

Ključne riječi: *društvene prakse, uloge, migrantice, akulturacijski model*

Uvod

Akulturacijski model predstavlja interdisciplinaran koncept koji u migracijskome procesu smatraju važnim društvene i humanističke znanosti, zbog čega je ovu temu teško promatrati isključivo iz kuta jedne discipline. Od početka izbjegličke krize u Europi prošlo je punih pet godina, zbog čega u skorijoj budućnosti možemo očeki-

vati porast istraživanja o promjenama koje se kod migrantske populacije događaju kad je riječ o društvenim praksama i ulogama u svakodnevnom životu. Pitanje akulturacije i promjena vezanih uz kulturu, ponašanje, ali i identitet pojedinca kroz povijest do danas uživa veliku popularnost u Sjedinjenim Američkim Državama, što je očekivano s obzirom na multikulturalni razvitak same zemlje. Međutim, u posljednje vrijeme istraživanja akulturacijskih strategija i promjena uvjetovanih drugačijim kulturnim, vrijednosnim i normativnim sistemom zemalja destinacije sve više postaju popularna i u Europi upravo zbog povećanog broja novih sugrađana koji nisu preselili procesom unutarnjih migracija u određenu europsku državu, već dolaze iz različitih bliskoistočnih zemalja, ponajviše Sirije, Iraka, Irana i Afganistana (Borić i Šelo Šabić, 2016).

Iako je Hrvatska kroz povijest do danas smatrana emigracijskom i tranzitnom zemljom u kontekstu tekućih migracija, ipak do 2019. godine možemo promatrati porast broja zatraženih azila upravo na području Hrvatske (MUP, 2020). Stoga je osnovna motivacija ovog kvalitativnog istraživanja izravno proučavanje navedenih elemenata akulturacijskoga procesa – rekonstrukcije formalnih i neformalnih djelovanja te uloga vezanih uz obiteljske odnose ili zanimanja i to na uzorku žena pod međunarodnom zaštitom, koje su u pravnome smislu ušle u službeni proces integracije. Žene predstavljaju posebno zanimljivu skupinu, s obzirom na to da se u zemljama destinacije često susreću s potpuno novim očekivanjima koja nameću društva prihvata, ali i mnoštvom mogućnosti koje u zemlji porijekla nisu uspijevale ostvariti – u smislu posla, obrazovanja ili slobodnih aktivnosti (Hunt, 2008). S druge strane predstavljaju vrlo osjetljivu skupinu koja je kroz proces migracija podložna različitim oblicima nasilja i kao takva treba više vremena za oporavak i osnaživanje u novoj zemlji (Freedman, 2016). U tom kontekstu rad se bavi pitanjima života sugovornica prije i nakon migracije, specifičnim promjenama koje se kod sugovornica događaju i njihovom interpretacijom istih te analizom integracijskih mehanizama koje sugovornice primjećuju kao važne za njihovo kvalitetnije uključivanje u hrvatsko društvo. Prije same razrade istraživanja, radom su prikazana teorijska polazišta koja se odnose na akulturacijski model za koji je ključno definirati termine praksi i uloga, s obzirom na to da se akulturacijske strategije analiziraju upravo preko navedenih društvenih koncepata.

Teorijska polazišta

Akulturacija se kroz povijest društveno-humanističkih znanosti razvijala dominantno u kontekstu dviju disciplina – antropologije i sociologije. Dok su antropolozi imali zadaću baviti se proučavanjem akulturacije kod zatvorenih zajednica i plemena u trenutku kontakta s tehnološki razvijenijim društvima, sociolozi su bili usmjereni na analizu akulturacije kod imigrantske populacije u društvima prihvata te meha-

nizmima prilagođavanja dominantnoj kulturi (Sam, 2006). Nakon početnog interesa sociologije i antropologije, psihologija je također prepoznala važnost akulturacije, zbog čega se razvila nova grana unutar discipline, a to je međukulturalna psihologija. Psihologija se, za razliku od sociologije, bavi utjecajima akulturacijskih strategija na ličnost i identitet, kao i obrnuto, razlikama u ličnostima te, s obzirom na njih, odabiru različitih strategija akulturacije u novoj zemlji. Stoga akulturacija neminovno predstavlja važan koncept za većinu društvenih i humanističkih znanosti. Opće uvriježena definicija akulturacije jest ona Redfielda, Lintona i Herskovitsa koja akulturaciju objašnjava kao „one fenomene koji se javljaju kad grupe pojedinaca koji dolaze iz različitih kultura stupe u izravan i uzastopan kontakt, pri čemu se događaju promjene u originalnim kulturnim obrascima jedne ili obaju grupa“ (Redfield i sur., 1936, str. 149). Navedena Redfieldova definicija ukazuje na svaku promjenu u vjerovanjima, običajima, svakodnevnim navikama ili praksama do kojih dolazi uslijed kontakta dviju različitih kultura, točnije u trenutku kad pojedinac ulazi i počinje živjeti unutar kulture u kojoj nije primarno i sekundarno socijaliziran. Pri navedenome procesu mijenjaju se elementi vlastite kulture ili praksi pojedinaca, a nerijetko i uloge koje je pojedinac ranije ispunjavao u obitelji, zajednici ili društvu. Više puta spomenute „prakse“ odnose se na društveni aspekt života pojedinca u zemlji destinacije. Prakse u širem smislu možemo promatrati kroz formalna i neformalna djelovanja pojedinaca, koja Giddens naziva zajedničkim terminom „društvene prakse“. U formalne prakse u kontekstu ovog rada ubrajamo sve „institucionalizirane prakse“ koje su izravno povezane s djelovanjima u određenoj instituciji u društvu (Giddens, 1984, str. 31). To mogu biti obaveze koje se obavljaju u zdravstvenim institucijama, poput ambulanti, u Hrvatskom zavodu za zapošljavanje, na radnome mjestu, obrazovnoj instituciji ili u nevladinoj organizaciji u kojoj pojedinac volontira ili koja mu pruža pomoć. S druge strane, pod neformalne prakse ubrajamo svakodnevne aktivnosti vezane uz stjecanje novih neformalnih životnih iskustava, stjecanje novih poznanstava, svih aktivnosti vezanih uz obitelj, susjedstvo, zajednicu ili okolinu, koja nisu institucionalizirana. U užem smislu ih prema Hunt možemo promatrati kao (1) potrošačke prakse, kao što su investiranja u veću kupovinu poput kupnje automobila ili stana, ali i svakodnevne manje potrošačke prakse u obliku nabavke za kućanstvo; (2) društvene prakse, kao što je stjecanje novih osobnih iskustava, sudjelovanje u različitim radionicama, udrugama; (3) obrazovne prakse, koje se odnose na aktivno sudjelovanje u obrazovnim programima te (4) poslovne prakse, koje su uglavnom vezane uz radno mjesto (Hunt, 2008). Ovdje je vidljivo kako autorica, za razliku od Giddensa, specificira vrste praksi te društvene prakse odvaja od Giddensova krovna poimanja društvenih praksi kao zajedničkog termina za sve navedene aktivnosti.

Navedene prakse ključne su za prepoznavanje određenih procesa akulturacije jer se upravo preko njih akulturacija i analizira. Berry tako prakse definira kao sva ponašanja u zemlji destinacije, poput formalnog uključivanja u institucije države i

novog društva ili pak neformalnih svakodnevnih međukulturalnih susreta i djelovanja vezanih uz stjecanja novog društvenog kapitala u zemlji destinacije te navika. Društvene su prakse u kontekstu akulturacijskoga modela od velike važnosti jer se akulturacijske strategije mjere upravo preko društvenih praksi u koje se pojedinci uključuju (Berry, 2003). Zajedničko svim definicijama akulturacije ideja je promjene u pojedincu i to njegovu identitetu i društvenim praksama koje se odnose na djelovanje unutar određene kulture. U ovome kontekstu, kulture se mogu razlikovati u poimanju određenih djelovanja, kao što su primarna i sekundarna socijalizacija, sudjelovanje na tržištu rada, običaji ili djelovanja prema normama i kolektivnim vrijednostima specifičnima za pojedinu zemlju. Berry, koji je postavio akulturacijski model, promatra navedene razlike među kulturama ključnima jer upravo one predstavljaju svojevrstan impuls pojavnosti akulturacije (Berry, 2005).

Prema Berryju, u središtu modela akulturacije nalaze se akulturacijske strategije ili orijentacije koje se odnose na načine na koje se migranti putem praksi odnose prema društvu i kulturi vlastite zemlje porijekla te društvu i kulturi zemlje destinacije. Drugim riječima, akulturacijske strategije predstavljaju stupanj uključenosti u prakse primarne kulture te s druge strane kulture i društva zemlje destinacije, što se promatra kroz svakodnevne prakse pojedinaca. Postoje četiri akulturacijske strategije kojima se pojedinac može okrenuti u zemlji prihvata: (1) integracija, (2) asimilacija, (3) separacija i (4) marginalizacija. (1) Integracija je smatrana jedinom pozitivnom akulturacijskom strategijom za identitet pojedinca, ali i za društvo u cjelini jer uslijed navedene strategije različite skupine ljudi pokušavaju zajedno živjeti, neovisno o kulturološkom kontekstu i različitostima (Greenland, 2016). Razlog za navedeno jest taj što je u integraciji ključno očuvanje vlastite kulture, uz istovremeno učenje i prihvaćanje kulture društva prihvata te djelovanje u skladu s time. Tako migranti uspijevaju istovremeno njegovati i djelovati u skladu s dvama setovima vrijednosti i kulture, bez isključivanje jedne od njih, bilo one zemlje porijekla ili zemlje destinacije (Greenland, 2016). (2) Druga akulturacijska strategija odnosi se na asimilaciju. Navedena strategija podrazumijeva odbacivanje kulture zemlje porijekla koju je migrant poznavao te potpuno orijentiranje ka prihvaćanju kulture zemlje prihvata. (3) Separacija je suprotna prethodnoj strategiji, s obzirom na to da podrazumijeva zadržavanje isključivo elemenata vlastite kulture u svakodnevnim praksama te odbacivanje kulture zemlje destinacije. (4) Posljednja Berryjeva strategija jest marginalizacija. Migranti koji su skloni strategiji marginalizacije istovremeno odbacuju obje kulture, a često su u državi destinacije društveno izolirani te se nalaze na „marginama“ društva, zbog čega se strategija upravo tako i naziva (Berry, 2006). Prema teoretičarima, posljednja strategija akulturacijskoga modela smatra se najnepovoljnijom za identitet migranata nakon preseljenja zbog općeg gubitka kulturnih i vrijednosnih normi (Greenland, 2016). Prema Berryju (2003) akulturacija je ključan koncept u migraciji, s obzirom na to da kontakt s kulturom destinacije može rezultirati promjenama u vri-

jednostima, stavovima, vjerovanjima, a samim time i dijelu identiteta ili pak do promjena čitavog kulturnog sustava i socijalnih dimenzija pojedinaca. Berryjevoj tezi ide u prilog važnost same migracije kao ključnog događaja u životu svakog pojedinca, pri čemu ju Fawcett promatra kao „prostorna kretanja koja su za većinu ljudi najznačajniji prijelazni događaji, koji označuju životni smjer, a disciplina koja se bavi takvim događajima ključna je za razumijevanje ljudskog ponašanja“ (Fawcett, 1985, str. 6).

Nadalje, s obzirom na to da je spomenuto kako su različiti oblici praksi pojedinaca važni za analizu akulturacije, u ovome radu ne mogu se zaobići i društvene uloge, koje su od tih praksi neodvojive, jer ih pojedinci uslijed djelovanja preuzimaju (Biddle, 1986). Društvene uloge u ovome radu prema Biddle (1986) promatram kroz sva ona djelovanja koja moraju biti u skladu s određenim društveno definiranim praksama, odnosno kroz leću ponašanja koja su očekivana od pojedinaca koji se nalaze u određenoj društvenoj kategoriji. Prema Meadu (2003) one mogu biti u užem smislu vezane uz formalne prakse na tržištu rada, pa tako govorimo o radnim ulogama, ili uz neformalne prakse, pa možemo govoriti o obiteljskim ulogama. Turner je razradio nešto detaljniju kategorizaciju društvenih uloga, pri čemu razlikuje temeljne uloge vezane uz opće društvene kategorije, kao što su rod, dob ili etnicitet. Turner dalje razlikuje položaje ili statuse, koji su vezani uz uloge zanimanja ili obiteljske veze. Na posljetku, razlikuje funkcionalne uloge koje su nestalne i kratkotrajne, a pojedinac ih stječe i mijenja svakodnevno ovisno o situacijskim faktorima (Turner, 2001). U kontekstu ovog istraživanja podrazumijevam da se, nastavno na Meada, uloge preuzimaju uslijed specifičnih djelovanja u društvu, ali i interpersonalne komunikacije te da same uloge mogu biti rekonstruirane uslijed značajnih promjena u životu pojedinca (Mead, 2003). Na to se izravno nadovezuje Goffmanovo viđenje uloga koji ih promatra u kontekstu sudjelovanja u društvenim praksama putem specifičnih ponašanja, uz sva prava, obveze i očekivanja koja su pojedinom društvenom statusu pripisana (Goffman, 1956). Goffman pretpostavlja da uloge izravno proizlaze iz praksi i interakcije među akterima, zbog čega mogu biti rekonstruirane u situacijama koje su ključne za pojedinca, kao što je migracija te susret s novom kulturom i društvom (Goffman, 1956).

Ciljevi i orijentacijske hipoteze

Osnovni cilj istraživanja je utvrditi dinamiku praksi i ulogu žena pod međunarodnom zaštitom u Republici Hrvatskoj. Drugi cilj istraživanja je utvrditi o kojim se praksama i ulogama radi, dok se treći odnosi na prepoznavanje osobnog doživljaja akulturacijskih strategija kod sugovornica. Iako u kvalitativnoj metodologiji nije uobičajeno navoditi hipoteze, u ovom slučaju iz općeg cilja na temelju prethodnih istraživanja kreirana je orijentacijska hipoteza. Prema njoj pretpostavljam kako će pojedine prakse i uloge žena pod međunarodnom zaštitom biti rekonstru-

irane nakon dolaska u Hrvatsku, uslijed čega je važno ostvariti drugi cilj i otkriti o kojim se praksama i ulogama radi.

Metodologija i uzorak

Kako bi postavljeni ciljevi bili ostvareni, korištena je kvalitativna metodologija i to tehnika dubinskog polustrukturiranog intervjua. Intervju je korišten kako bi se dobio dubinski uvid u iskustva i doživljaje prije i nakon migracije, što je od velike važnosti za prepoznavanje doživljaja sugovornica o vlastitim orijentacijama ka određenim akulturacijskim strategijama, kao i za samo određenje rekonstrukcije praksi i uloga nakon migracije. U uzorak je ušlo ukupno 30 sugovornica pod međunarodnom zaštitom, što prema mnogim autorima (Ahearn, 2000; Sulaiman-Hill i Thompson, 2011) predstavlja metodološki više nego dostatnu veličinu uzorka za izučavanje ove teme, s obzirom na to da je skupina koja ulazi u uzorak u Republici Hrvatskoj malobrojna, osjetljiva te podložna čestom daljnjem raseljavanju. U uzorak su uključene punoljetne sugovornice koje u Hrvatskoj žive minimalno godinu dana te im je dodijeljen status zaštite. Isključujući faktor predstavlja status tražitelja azila jer navedena skupina još ne sudjeluje ni na koji način u svakodnevici društvenog života u Hrvatskoj, zbog čega ne možemo analizirati njihove uobičajene prakse u kontekstu akulturacije. Istraživanje je rađeno na navedenome uzorku jer žene koje dolaze iz većinski islamskih zemalja predstavljaju temelj obitelji, prenoseći ostalim članovima obitelji vrijednosti, norme i pravila, što je od ključne važnosti u procesu integracije u društvo prihvata (Goodhue, 2012). Uz navedeno, žene pod zaštitom susreću se sa znatno drugačijim očekivanjima u zemljama članicama Europske unije u kontekstu aktivnog sudjelovanja na tržištu rada, društvenog sudjelovanja i obrazovanja, no što je to bilo u zemlji porijekla, što nerijetko predstavlja znatnu promjenu u dinamici svakodnevnih društvenih praksi, što je bila dodatna motivacija da upravo one budu uključene u uzorak (Leibig i Tronstad, 2018). Podaci su prikupljani na ne-probabilističkome uzorku tehnikom „snježne grude“, što predstavlja idealnu metodu uzorkovanja za specifične i relativno male populacije žena pod zaštitom koja se trenutno nalazi u Republici Hrvatskoj (Hunt, 2008). Sugovornice čine heterogen uzorak kad je riječ o zemljama porijekla iz kojih dolaze, no u sociološkom smislu ih promatramo kao jednu društveno relevantnu skupinu zbog iskustva migracije i dobivanja statusa koje su sve sugovornice prošle te procesa akulturacije u kojem se upravo nalaze u hrvatskome društvu. Intervjui su provođeni u domovima sugovornica, što je osiguralo sigurno okruženje za sugovornice u „njihovom prostoru“ te u prostorima Hrvatskog Crvenog križa, gdje su osigurane tihe prostorije za sugovornice i istraživačicu te u određenim slučajevima prevoditeljicu. Prevoditeljica je sugovornicama dobro poznata, što je u razgovoru pružalo dodatnu sigurnost. Prevoditeljica je, uz navedeno, sudjelovala u kreiranju instrumenta za kvalitativno istraživanje te je prethodno bila detaljno upu-

ćena u ciljeve istraživanja. Provedba istraživanja uz pomoć prevoditeljice rađena je prema službenim pravilima rada s prevodiocima utvrđenima od strane organizacije Liječnici svijeta Belgija – Ured za Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. Intervjui koji su u prosjeku trajali 1 sat snimani su audio metodom, prije čega su se sugovornice upoznale s istraživačicom, kao i svrhom istraživanja, garancijom anonimnosti te su potpisale informirani pristanak. Istraživanje je provođeno u trajanju od 3 mjeseca i to tijekom studenog, prosinca i siječnja 2020. godine, što u metodološkom smislu predstavlja idealan period s odmakom od 5 godina od početka izbjegličke krize u Europi, kad je većina sugovornica emigrirala. Protokol za intervju sastojao se od tri tematske cjeline: Život prije odlaska iz zemlje porijekla, Život u Republici Hrvatskoj i Mehanizmi integracije. U svakoj tematskoj cjelini sugovornicama su postavljana ranije kreirana pitanja, no s obzirom na to da se radi o polustrukturiranome intervjuu, imale su mogućnost razgovor odvesti u smjeru koji one smatraju važnim, što je pružilo bogate podatke.

Rezultati

Kako bi se pružila bolja kontekstualizacija sugovornica po nekim važnim varijablama, prvo će biti objašnjena njihova brojčana struktura prema zemlji porijekla, dobi, strukturi kućanstva te stupnju obrazovanja. Najveći broj sugovornica dolazi iz Sirije (N=16), Iraka (N=9), nešto manje iz Irana (n=3) te manjina iz ostalih država, kao što su Egipat ili Palestina (N=2). Sugovornice pokrivaju i različite dobne skupine, pa su tako u istraživanju sudjelovale sugovornice iz kategorije punoljetnih tinejdžera (N=2), mlade dobi od 20 do 35 godina (N=16), srednje dobi od 36 do 49 (N=10) te zrele dobi iznad 50 godina (N=2). Za rezultate je važno žive li sugovornice u Hrvatskoj same ili s ostalim članovima obitelji, pri čemu su podijeljene u nekoliko kategorija: sugovornice koje kućanstvo dijele sa supružnikom (N=5), sugovornice koje žive same (N=2), sugovornice koje kućanstvo dijele s djecom i supružnikom (N=18), samohrane majke (N=5). Kad je riječ o obrazovnoj strukturi većina sugovornica završila je osnovnu školu (N=14), zatim višu školu (N=5) i fakultet (N=5), neke od sugovornica nisu sudjelovale u formalnom obrazovanju ili bilo kakvom obrazovnom programu do dolaska u Hrvatsku (N=4), dok su ostale završile srednju školu (N=2). Kod obrazovanja važno je naglasiti kako tinejdžerke još uvijek pohađaju gimnaziju te su naglasile želju za nastavkom obrazovanja na fakultetskoj razini, dok je jedna od sugovornica koja je u zemlji porijekla stekla fakultetsku diplomu u Hrvatskoj započela s pohađanjem još jednog fakulteta.

Rezultati istraživanja podijeljeni su u 3 tematske cjeline koje se odnose na svakodnevni život u zemlji porijekla, svakodnevni život u Republici Hrvatskoj te integracijske mehanizme. Svaka navedena tema ima svoje podteme koje će biti detaljno obrađene u nastavku te u raspravi.

Život prije odlaska iz zemlje porijekla

U prvoj tematskoj cjelini sugovornicama su postavljana pitanja vezana uz svakodnevni život u zemlji porijekla te društvene prakse i uloge kojima je bio prožet. Navedena tematska cjelina od velike je važnosti jer se analize i zaključci o osobnim iskustvima navedene skupine mogu razviti tek ako razumijemo uloge koje sugovornice donose u novu zemlju te na koje su načine navedene uloge uklopljene ili prilagođene u zemljama destinacije (Lipson i Miller, 1994). Na pitanje o svakodnevici u zemlji porijekla, sugovornice se uglavnom referiraju na kvalitetu života, pri čemu su izdvojene tri ključne podteme: život u strahu, sretan život i želja za boljim životom za svoje kćeri i to neovisno o sociodemografskim varijablama ili migriranju s pratnjom ili bez nje.

Svakodnevni život u zemlji porijekla

Živjeti u strahu

Sugovornice kazuju o neprestanom životu u strahu koji su doživljavale u svojim zemljama porijekla. Pri tome jasno odvajaju kategoriju države ili pojedinog dijela stanovništva koji predstavljaju opasnost od ostalih sugrađana, odnosno društva u kojem su živjele. Tako jedna od sugovornica navodi specifično skupinu vehabija, kao one zbog kojih su bili u strahu i opasnosti, dok druga sugovornica pozitivno opisuje kulturu vlastite zemlje, ali prisjeća se određenog islamskog dijela društva koji je stvarao probleme:

> *Uvijek oni su došli kod nas, oni zovu Vahabiji*[1]*, da rade probleme i čak je i dijete imalo problem s tim, od straha, kako smo živjeli u strahu.* (S1, 25)[2]

> *Voljela sam kulturu, voljela sam i ljude iz Irana, ali ne volim neke dijelove društva, in Iran, kao muslimani.* (S2, 24)

---

[1] Naziv vehabi (Wahhābī ili Wahābī) o kojima sugovornica kazuje predstavlja one osobe koje se zalažu za islamsku reformu započetu još u 18. stoljeću od Muḥammada ibn ʿAbd al-Wahhāba, po kojem su i dobili ime. Vehabizam kao pokret najviše je povezan upravo s religijom te propagira povratak originalnom učenju islama i odbacuje sve oblike politeizma (Britannica, n.d.) Prema nekim teoretičarima (Darwich, 2016), iako je Iran većinski šijitska zemlja, pojedine manjinske vjerske struje među kojima ima zagovaratelja vehabizma, definiraju islamsku revoluciju koja se u Iranu dogodila 1979. godine „nevjerničkom i devijantnom“ u odnosu na „istinski put islama“ (Darwich, 2016, str. 479), na koji prema prethodno navedenoj definiciji poziva vehabizam. Navedeno objašnjava pomalo iznenađujuće kazivanje sudionice o vršenju pritiska od strane vehabija na drugu populaciju u većinski šijitskoj zemlji.

[2] Sugovornice su zbog pokušaja što veće zaštite anonimnosti označavane kraticama S1, S2, S3 itd., pri čemu „S“ označava sugovornicu, a brojka pored oznake označava dob.

Ostale sugovornice navode rat kao najvažniji izvor nesreće i straha u svojoj zemlji te općeniti osjećaj nesigurnosti, čime su posebno bile opterećene zbog djece. Općenito, atmosferu u zemljama iz kojih dolaze opisuju vrlo opasnom, nesigurnom i neizvjesnom, što je moguće vidjeti u kazivanjima sljedećih dviju sugovornica:

U Iraku je rat, slično kao u Siriji i ja jednostavno nikad u životu nisam bila sretna. Cijeli život sam nesretna. (S3, 41)

I kad smo mi išli u park, na primjer, znali smo da nismo sigurni, zemlja nije sigurna, za djecu, za nas, jako puno problema je u Iraku, neki su govorili da će uzeti djecu, rade svakakve stvari u Iraku. Pa kad idete negdje i ostavite djecu doma, osjećate se da niste sigurni. (S4, 41)

Sretan život prije razaranja

Drugi dio sugovornica, za razliku od onih iz prethodnog potpoglavlja, prisjeća se sretnog i mirnog života prije početka razaranja. Pod razaranjem mislim na ratna razaranja, ali i društvene nerede u zemljama koje rat nije zahvatio, ali u kojima društvo osjeća posljedice političkih, vjerskih ili društvenih neslaganja. Važno je ipak naglasiti da svoj život doživljavaju sretnim u vlastitoj zemlji porijekla dominantno sugovornice koje su bile prisiljene pobjeći upravo zbog razaranja u obliku rata. Navedeno se može iščitati iz kazivanja sugovornica koje navode kako su u svojoj zemlji porijekla živjele *jako dobro,* no nakon rata su sve izgubile.

Bilo je jako lijepo. Život je bio super, djeca su išla u školu normalno, muž je radio, imali smo svoju kuću, svoj rad, svi smo živjeli jako dobro. Mi smo jako dobro živjeli. (S5, 45)

Kad smo bili u Iraku, ja sam radila, moj suprug je radio u svojoj firmi, a ja sam radila u Iraku u Državnom zavodu za statistiku i imamo djecu, oni su uvijek bili u školi normalno i… radila sam normalno isto. A bilo je sve OK – mir do 2003., kad su Amerikanci došli u Irak i [tiše govori] Saddam Hussein otišao… sve je drugačije bilo, nije kao prije. A do 2007. i 2008. mi smo izgubili svoju kuću i svoj auto i moj suprug on je izgubio isto firmu, tako je sve do sad. Ali, mislim, do 2003. je bilo sve OK, mir i sve normalno, da. (S6, 46)

Bolji život za svoje kćeri

Neke od sugovornica stavljaju naglasak na nezadovoljstvo vlastitim životom u svojim zemljama porijekla upravo zbog položaja žena u društvu. Navode nemogućnost ostvarenja željenog obrazovanja i drugih aktivnosti koje nisu uspjele ispuniti zbog običaja udaje u ranoj dobi. U tom kontekstu kao jedan od razloga *bijega*

navode upravo želju za pružanjem boljeg života specifično ženskoj djeci u svojoj obitelji, što smatraju da u Hrvatskoj mogu ostvariti. Iako se u istraživanju radi o kulturološki heterogenom uzorku, pri čemu se pojedina zemlja može unutar sebe razlikovati ovisno o regiji ili veličini mjesta, sugovornice dominantno naglašavaju snažnu povezanost s domom, odnosno kućom, za razliku od muškaraca za koje navode da su vrijeme mogli provoditi izvan kuće.

> *U Iranu, to je u našoj kulturi, morala sam se udati. Nema škole, nema ništa, samo sam se morala udati. Nemamo nikakvo obrazovanje, škola, ništa. Kad sam imala 18, roditelji su rekli da se moram udati i ja sam se udala. Nisam poznavala svoga muža, ništa i rekla sam si „do kad mi u ovoj kulturi moramo tako živjeti? U Iranu?“ To nije život. Želim da moja kći, isto kao ti – ide u školu. Zato sam pobjegla iz Irana. I važno je, moj muž je promijenio religiju u Iranu, prešao je s islama na kršćanstvo, a u toj kulturi su jako strogi. Tko promijeni religiju, ubiju ga odmah. Ja sam muslimanka. A moj muž je kršćanin. Zato smo pobjegli.* (S7, 38)

Društvene uloge i prakse u zemlji porijekla

U podtemi koja se odnosi na društvene uloge i društvene prakse u zemlji porijekla, istaknule su se statusne uloge vezane uz zanimanje, koje ću za potrebe ove analize nazivati profesionalnim ulogama te statusne uloge vezane uz obitelj, koje ću dalje u radu nazivati obiteljskim ulogama. Uloge su u ovome kontekstu neodvojive od obiteljskih i ekonomskih praksi. Sve sugovornice koje su u zemlji porijekla imale vlastitu obitelj – supruga i djecu, ističu svoju aktivnu obiteljsku ulogu, no rijetke sugovornice uz obiteljsku ulogu ističu i aktivnu profesionalnu ulogu. Dvije najvažnije i najčešće spominjane uloge sugovornica odnose se upravo na posao i na obitelj te su prikazane kroz ulogu hraniteljice i kućanice.

Hraniteljica

U kategoriju hraniteljica ulaze one sugovornice čija je profesionalna uloga u zemlji porijekla bila aktivna, što znači da su sudjelovale na tržištu rada i privređivale za obitelj, uz supruga ili ostale ukućane, čime su ostvarile ulogu hranitelja obitelji, ali to istovremeno ne isključuje i temeljnu obiteljsku ulogu u okviru brige za sve članove obitelji.

> *Bila sam u Iranu, bila sam frizerka za žene i tamo sam radila.* (S2, 24)

> *A, ne znam, ako ti znaš, u našoj kulturi muž ne radi ništa, samo ima posao i ide na posao i žena mora obaviti sve. Najčešće sve stvari ona mora obaviti. Ja sam brinula o djeci, ja sam brinula o kući, ja sam kuhala i išla sam na posao i o sto stvari sam morala brinuti. A muž samo je imao posao i išao možda ponekad*

ako su stvari za doma trebale, kao hrana ili nešto, on može kupiti. Ali ja nisam imala samo moje dijete da brinem, mi smo bili velika obitelj, zato što moj muž ima veliku obitelj, mama, tata i moji mama i tata isto, morala sam brinuti, moja mama bila malo bolesna, imala je dijabetes i morala sam ići svaki dan ujutro brinuti ili pripremati ručak ili nešto za nju i isto jer ona ima dijabetes, morala sam dat inzulin i provjerit jel ona ima sad, danas visoki ili ne… I onda imala sam puno, my life full, nemam vremena za ništa. (S6, 46)

Kućanice

Sugovornice koje nisu bile hraniteljice obitelji u zemlji porijekla bile su čvrsto vezane uz kuću i brigu za obitelj. Uglavnom se radi o sugovornicama koje nikad nisu sudjelovale na tržištu rada, neovisno o obrazovanju ili posjedovanju kvalifikacija za određen posao. Sugovornice upravo ovu ulogu smatraju važnom zbog odgoja djece i prenošenja znanja i vrijednosti članovima obitelji, pa tako jedna od sugovornica objašnjava:

Imala sam važnu ulogu zbog djece jer sam ih učila, pa su išli u školu, kuhala sam, spremala kuću. (S8, 46)

Nepovoljan položaj žene u društvu

Zanimljivo je da su sve sugovornice, neovisno o njihovoj ulozi u zemlji porijekla, prepoznale položaj i ulogu žena općenito u zemljama porijekla kao nepovoljnu zbog višestrukih razloga. U kazivanjima spominju nedostatak bilo kakve zaštite žena ili pojedinih prava općenito, kao što su mogućnost ostvarenja vlastitih ambicija ili pravo na samostalno kretanje u javnosti. Uz navedeno, sugovornice su često samostalno naglašavale izravne usporedbe s ulogom žena u Hrvatskoj koja je znatno drugačija, što su brzo nakon migriranja prepoznale. Jedna od sugovornica tako progovara o pitanjima slobode žena i objašnjava problematiku samostalnih izlazaka iz kuće te ozbiljnih posljedica koje takvo djelovanje može donijeti u njenoj zemlji porijekla.

Ne. Zato što u Iraku žene nisu slobodne, uvijek su kod kuće (...) Ako ideš van, trebaš biti s bratom, mamom, tatom, ne smiješ ići sama. (…) Potpuno je drugačija, ovdje mogu otići van, nitko me ne pita, a u Iraku je pravilo da na primjer tvoj otac ili roditelj kaže, „oke možeš otići van na 1 sat sa svojom sestrom ili bratom“. Samo jedan sat, a nakon dva sata odmah pitaju „zašto kasniš, gdje si bila?“ I ja sam ovdje slobodna, mogu ići bilo gdje. Tamo imamo i jako stroge zakone, mogu te rezati, silovati, ubiti… Nismo sigurne tamo. A ovdje po noći, ne znam, u 10 na večer je ovdje sigurno. U Iraku u 9 na večer nije sigurno vraćati se kući bez ikakve zaštite jer te mogu ubiti. (S3, 41)

Život u Republici Hrvatskoj

Druga tematska cjelina odnosi se na svakodnevni život u zemlji destinacije – Republici Hrvatskoj te se dotiče sličnih podtema o kojima su sugovornice govorile kad je riječ o zemlji porijekla – kao što su svakodnevni život te društvene uloge i prakse, upravo kako bi se dobila šira slika i kontekst o mogućim sličnostima i razlikama života u zemlji porijekla i destinacije.

Svakodnevni život u Republici Hrvatskoj

Osjećaj sigurnosti

Sigurnost je dominantni kod koji se nameće unutar podteme Svakodnevni život u Republici Hrvatskoj. Osim što sugovornice navode osjećaj sigurnosti i mira kojim je prožet njihov život danas, to predstavlja posebnu vrijednost zbog djece, koja imaju priliku odrastati u drugačijim uvjetima no što je to bio slučaj u zemlji porijekla. U kontekstu sigurnosti navodi se i red koji doživljavaju u Hrvatskoj kad jer riječ o pravima i obavezama pojedinaca te zakonodavstvu u cjelini, što daje osjećaj sigurnosti i uređenosti države u kojoj žive.

> *Kad smo došli u Hrvatsku osjetili smo da smo sigurni ovdje, čak i u kampu gdje smo prvo bili, da nam nitko sada ne može ništa učiniti (…) Kad idemo do grada ili negdje, osjećam da je život dobar i da je sve OK, i da je s djecom sve u redu, da su sigurna, da mogu ići bilo gdje, da je u redu ovdje. Uvijek kad sam bila u Iraku, kad je kćer išla u školu, nikad nije išla sama. Tata bi ju vodio, baka bi dolazila po nju, tako da sada ide sama svugdje. Osjećamo da je zaista sigurna zemlja. I ovih dana opet je puno problema u Iraku i puno ljudi je umrlo, ovih dana je stvarno loše. Kad sam došla u Europu, osjetila sam da je strah potpuno otišao i da sam sigurna.* (S4, 41)

> *Ti moraš znati što ti možeš, a šta ne, kao znati koje su prava, a što obaveze. I on i ja isto, mi volimo zakon. Mi volimo organizirat sve. Ja ne volim živit „randomly“. Mi volimo, na primjer ja probudim se ujutro, znam – ovo, ovo, ovo, dođem na moj posao, u 4 ja završim i idem kući pravit ručak ili nešto, moram kuhat za sutra, ne volim taj kao „randomly“ život. A on isto. Jučer je rekao „ovaj zakon je jako lijep“, rekla sam „da, ovaj zakon je dobar“. U cijelom svijetu mora bit zakon i svi ljudi moraju poštovat zakon.* (S6, 46)

Financijska neizvjesnost

Ipak, osjećaj sigurnosti koji sugovornice jasno iskazuju prožet je osjećajem neizvjesnosti u pogledu financija, točnije zarade i pronalaska posla u Hrvatskoj. Nave-

denu neizvjesnost učestalo iskazuju one sugovornice kojima u skorije vrijeme istječe period u kojem im država plaća smještaj, nakon čega ga imaju obavezu samostalno pronaći i plaćati. Ovakva je situacija posebno zahtjevna za samohrane majke, no navode ju sve sugovornice. Općenito, može se prepoznati percepcija o Hrvatskoj kao sigurnoj zemlji, no istovremeno ekonomski nestabilnoj za hrvatske građane, a pogotovo osobe pod zaštitom.

> *Život ovdje je skup. Ovdje su ljudi jako dobri, ali sve je skupo. Sve. Jako skupo. Ja sam završila dvije godine [odnosi se na 2 godine u kojima država pruža smještaj, nakon čega osobe pod zaštitom same imaju obavezu brinuti o novom smještaju], pa onda trebam iznajmiti stan, moram platiti režije. Prije je država platila, sad ja moram platiti. Jako teško sad kad sam našla stan.* (S10, 54)

Društvene uloge i uključenost

U navedenoj podtemi mogu se prepoznati tri osnovne kategorije, a to su Socijalni kapital, Prakse i Rekonstrukcija uloga. Navedene kategorije ukazuju na osobnu percepciju sugovornica o pojedinim akulturacijskim strategijama, odnosno uključenosti ili izoliranosti iz hrvatskog društva.

Socijalni kapital

a) Stvaranje novih društvenih veza

U navedenoj tematskoj cjelini prvi se put pojavljuju razlike u kazivanjima ovisno o pojedinim varijablama, kao što su: dolazak u zemlju destinacije s punoljetnom pratnjom, samo s djecom ili samostalno. Tako najveću otvorenost i zainteresiranost za uključivanje u hrvatsko društvo te stvaranje novih društvenih veza pokazuju upravo one sugovornice koje su u Hrvatsku došle samostalno ili sa supružnikom i djecom, dok sugovornice koje su u Hrvatsku došle isključivo sa supružnikom učestalo pokazuju upravo suprotne prakse koje će biti prikazane kasnije u rezultatima. Iznimku predstavljaju one sugovornice koje su došle samo sa supružnikom, a imaju visok stupanj obrazovanja te su u zemlji porijekla ostvarivale ulogu hraniteljice.

> *Ovdje skoro svaki dan idem u posjet prijateljici koja živi u Hrvatskoj godinama, nije izbjeglica, nego se udala za muža Hrvata. Prijateljica je iz Saudijske Arabije i govori arapski. Ovdje se družim s prijateljima oko 4 puta tjedno, a u Siriji nisam imala nikoga s kim se mogla družiti. Samo stari ljudi imaju društvo, a mi ne.* (S11, 27)

b) Gubitak socijalnog kapitala

Sugovornice se neovisno o pojedinim sociodemografskim varijablama slažu u jednom, a to je gubitak socijalnog kapitala i veza koje su bile čvrste i neprestano prisutne u zemlji porijekla. Tako se u kazivanjima nekih sugovornica primjećuje gubljenje veza u poslovnome kontekstu, pri čemu su izgubile posao i sve segmente koji su s tom ulogom bili povezani, dok se druge fokusiraju na gubitak prijatelja, članova obitelji ili susjeda s kojima su bili svakodnevno povezani te su im pomagali u obavezama koje sad obavljaju samostalno, zbog čega su i zaposlenije.

Ništa nije drugačije, ali problem je što sad nemam nikoga tu da je u blizini, razumiješ? Nema. Jer uvijek sam išla kod rodbine i kod ljudi. Išla sam kod mame, kod tate, kod sestre, a tu nemam nikoga. Ali zapravo iste obaveze imam. (S5, 45)

Ja sam dala otkaz na poslu, moja djeca tamo i ja sam izgubila sve i došla tu, moram od početka. I jezik i, ovaj, nije engleski kao u Kanada, ili Amerika ili možda London, pa ću se brzo integrirat. Tu, ovaj, jezik teško, ja ne razumijem ni jedne riječi, znam samo „dobar dan“. Od početak moram i moram nać posao, a koji posao? Ja nemam ništa kao handcraft. Imam obrazovanje, ali ja nisam radila ništa kao šivanje, ne znam frizer, ne znam ništa. Meni teško prvih, prvih, pa ajmo reći prvih godinu dana. Ja sam sjedila kod kuće i ništa, ja koristim samo engleski kad trebam nešto, ić u banku ili nešto, pa idemo na engleskom pričat. (S6, 46)

c) Samoća

Kao posljedica gubitka socijalnog kapitala, javlja se osjećaj usamljenosti te izoliranosti od društva kod onih sugovornica koje nisu učestalo uključene u društvene ili poslovne aktivnosti u Hrvatskoj. Kazivanja o samoći najčešće su zabilježena upravo kod onih sugovornica koje su osjetile gubitak socijalnog kapitala, ali ga još nisu uspjele kompenzirati novim vezama ili iskustvima te svakodnevnim formalnim ili neformalnim društvenim praksama – u obliku pronalaska posla ili s druge strane neformalnog druženja, volontiranja, sudjelovanja u radionicama koje pružaju nevladine organizacije. Samoća i osjećaj izoliranosti često je prepoznat kod onih sugovornica koje su u Hrvatsku došle same sa supružnikom, a srednje su ili zrele životne dobi te onih koje nisu imale priliku učenja hrvatskog jezika, dok se kod sugovornica tinejdžerske ili mlađe životne dobi ovakve prakse puno rjeđe ili nikad ne javljaju.

Ja se jako volim družit sa ljudima, a i razbolila sam se zbog toga što se ovdje nisam družila s ljudima. (S12, 43)

Tu je sad meni teško, tu ovoj sobi s djecom i ponekad mi se guši i drugo je isto došlo, kad moj brat poginuo u Siriji, pa je to bio jako veliki šok i do dan danas je

to meni šok i tu u sobi onda osjećam nekada, kao, tipa, astmu, kao gušenje. Želim izaći iz ove prostorije. (S13, 35)

Ljudi su jako dobri, ali mi nemamo vremena za to. Na primjer muž, nema uopće vremena za to, on mora ić radit, na poslu, da može platit za stan, dat za djecu i to sve jer nama sad završava one dvije godine što država plaća i više nemamo dalje. Ja imam vremena i želim, ali mi treba jezik. A ja to nemam. Da bih se mogla uključiti i družiti (…) Šećemo tu okolo, ali kad stoje s nekim, onda kažem samo „dobar dan, kako ste?" Ja želim učiti jezik baš zbog toga da se družim, da se ne isključujem iz društva više. (S14, 46)

Društvene prakse

Podtema koja se odnosi na svakodnevno sudjelovanje u pojedinim društvenim praksama odnosi se na aktivnosti, navike, obaveze i društvene odnose s grupama i institucijama u hrvatskome društvu. Navedena kategorija od velike je važnosti jer se upravo u njoj očituje uključenost ili izoliranost iz društva te konkretni razlozi zbog kojih sugovornice djeluju na te načine. Također, ova kategorija povezana je izravno i s analizom akulturacijskih strategija, pri čemu u kazivanjima sugovornica možemo promatrati njihovu sklonost pojedinim strategijama koje se očituju u svakodnevnom djelovanju u društvu. Navedene formalne ili neformalne društvene prakse mogu biti promijenjene dolaskom u zemlju destinacije, što kod većine sugovornica i jest slučaj, međutim važna su i ona kazivanja koja ukazuju na nepromijenjene prakse, odnosno identična djelovanja u kojima su sudjelovale u zemlji porijekla, bez prepoznavanja novih praksi.

a) Nove formalne i neformalne društvene prakse

Veći broj sugovornica sudjeluje u novim formalnim praksama u Hrvatskoj, što ranije u zemlji porijekla nije bio slučaj. Mnoge sugovornice koje sudjeluju u navedenim aktivnostima, u vlastitoj zemlji porijekla navedene aktivnosti nikad nisu radile, poput sudjelovanja u stručnim obrazovnim aktivnostima koje imaju za cilj pripremu za tržište rada. Radi se o posebno velikoj promjeni za sugovornice nižeg stupnja obrazovanja koje dosad nisu nikad sudjelovale na tržištu rada ili u obrazovnome procesu. Kad je riječ o neformalnim društvenim praksama, primjećuje se preuzimanje većih odgovornosti sugovornica unutar obitelji, što je izravno povezano s gubitkom socijalnog kapitala, odnosno članova obitelji, susjeda ili prijatelja koji su odrađivali pojedine zadatke vezane uz kuću ili obitelj u zemlji porijekla. Navedene su se prakse utoliko promijenile što sugovornice sada većinu poslova vezanih uz privatni život obavljaju samostalno, zbog čega učestalo navode problem *nedostatka slobodnog vre-*

mena. Ipak, uz nedostatak slobodnog vremena, javljaju se novi interesi i želje koje u Hrvatskoj imaju priliku ostvariti, a to je izdvajanje vremena isključivo za sebe u obliku sportskih aktivnosti ili potrošačkih praksi te s druge strane nekih aktivnosti za društvenu dobrobit, kao što je volontiranje. Još jedna prepoznata neformalna aktivnost je sudjelovanje u društvenim praksama protestantske Crkve, u kojoj jedna od sugovornica aktivno sudjeluje s prijateljem kojeg je upoznala u Hrvatskoj, pri čemu se javlja interes za navedene religijske prakse i mogućnost prelaska s islama na kršćanstvo.

> *Ovo je moj posao, vidiš, ovo ti je moj posao [glasno se smije i pokazuje na djecu]. Djeca! Također idem s njim u protestantsku Crkvu [pokazuje na prijatelja koji je bio tada prisutan], nema problema. Sad ja isto razmišljam da pređem na kršćanstvo, meni se to svidjelo.* (S15, 38)

> *Vidjela sam veliku razliku kad sam živjela u Iraku i sad ovdje. Jer tu imam osjećaj da moram sve obaviti sama, nitko ne može umjesto mene. Vodim djecu u vrtić, ili u park ili u školu jer u Iraku nisam zapravo radila ništa i tamo je samo kćer išla u školu, svi su bili mali, pa ju je ili baka ili djed vodili u školu. Ja nisam baš izlazila iz kuće u Iraku (…) Ali tu idem na nastavu, stignem se baviti nečim, imamo hranu u restoranu pa imam puno slobodnog vremena. I tu bih htjela ići u shopping.* (S4, 41)

> *Završila sam ekonomiju, u Siriji sam bila uglavnom kod kuće i družila se sa susjedima u kući ili sam samo sa suprugom u pratnji išla van. Živjela sam u obiteljskoj kući sa svojim roditeljima i nisam još imala tada ulogu „homemakera“, ali sada se sve promijenilo. Raspored je gust, radim puno toga, prije trudnoće sam često izlazila u grad, išla u šetnje, radila i uz to volontirala u JRS-u kako bih pomogla ljudima koji su prošli ista iskustva kao ja. Uz sve to obavljam puno više zadatka kod kuće jer smo sada sami u stanu u Hrvatskoj.* (S16, 36)

Rekonstrukcija društvenih uloga

Postoji razlika između praksi i uloga koje sugovornice ciljano ispunjavaju u realitetu i onih koje smatraju poželjnima, ali ne djeluju u skladu s njima. Naime, žene koje su mlađe životne dobi, obrazovanije ili se nalaze u Hrvatskoj bez punoljetne pratnje, prepoznaju drugačije norme i društvenu ulogu žena u Hrvatskoj te u skladu s time i djeluju. S druge strane, žene srednje i zrele životne dobi, koje su u Hrvatsku migrirale same s punoljetnom pratnjom (najčešće supružnik) ili su nižeg stupnja obrazovanja, prepoznaju navedene drugačije prakse i uloge žena u Hrvatskoj poželjnima, međutim ne djeluju u skladu s time, već se u obitelji i javnosti ponašaju jednako kao u zemlji porijekla. Unatoč navedenome, neke od sugovornica kazuju kako je njihova uloga nepromijenjena, no iz kazivanja je primjetno da na sebe preuzimaju zadatke i

poslove koje ranije nisu obavljale. Zbog takvog djelovanja imaju više obaveza i odgovornosti u zemlji destinacije, dok o nekim sugovornicama supružnici počinju ovisiti jer su društveno aktivnije i znaju bolje hrvatski ili engleski jezik, zbog čega se lakše snalaze u novome društvu.

a) Statusne uloge vezane uz obiteljske odnose

Društvene uloge i njihova rekonstrukcija neodvojive su od praksi, odnosno društvenog djelovanja, s obzirom na to da proizlaze upravo iz djelovanja ili situacija. U svojim kazivanjima o praksama u obitelji te odnosima unutar obitelji, često se prepoznaju elementi rekonstrukcije pojedinih obiteljskih uloga. Tako su neke sugovornice nakon dolaska u Hrvatsku preuzele ulogu samohrane majke zbog smrti supružnika zbog čega su na sebe preuzele sve zadaće i uloge u obitelji, pri čemu se javlja i nova uloga udovice, koja je situacijski uvjetovana. Iako je takav položaj težak, sugovornice navode da ih je navedeno iskustvo osnažilo i dalo im dodatno samopouzdanje:

> *A sada moji sinovi su mi jako, jako dobri, hvala Bogu. Jako dobri. Kad ja sam rekla nešto, oni rekli „OK, mama." U arapski – mama je mama i tata je baba. Pa onda me moj drugi sin zove „maba". Ja sam mama i ja sam tata. Jer ja sam mama i tata sad. Svi koji su vidjeli moje sinove, rekli su da su dobri, ali oni ne vole učiti kao ja. Da. (…) Ali sad ja napravila sve papire sama! Kad ja trebam nešto, javila sam brat, pa onda može, ali šta trebam papiri, ja sam sad napravila sama. Tako treba. Ja moram napraviti sve šta ja trebam. Ja ne mogu da drugi rade šta meni treba. Ja. Moram ja raditi šta ja trebam. Ja tako volim.* (S10, 54)

Drugo, neke od sugovornica razvele su se ili prekinule odnose sa supružnicima, što također predstavlja promjenu obiteljske uloge, ali najčešće i društvenih praksi u kontekstu veće društvene otvorenosti i uključenosti. Tako jedna od sugovornica navodi:

> *Da… Tada sam bila sa svojim mužem, u Iranu, OK, tamo je bilo normalno. Kad smo došli u Europu, on je upoznavao djevojke i ostavio me. On je sad u Njemačkoj. I sad ja živim slobodan život, nema problema. Ako želi otići, neka ode.* (S2, 24)

Posebno zanimljiva su ona kazivanja u kojima sugovornice navode identične prakse i uloge koje su preuzimale u zemlji porijekla, no istovremeno sadrže i ideju *ovisnosti supružnika* o njima te *brigu o supružniku.* Iako su njihove uloge naizgled slične u zemlji porijekla i destinacije jer se zadaci koje u ulozi majke i supruge obavljaju čine istima, promjena se primjećuje u tome što su društveno aktivnije i snalažljivije u zemlji destinacije, zbog čega supružnici o navedenim sugovornicama ovise u pogledu aktivnosti u određenim društvenim institucijama te svakodnevnog sporazumijevanja. Na kraju, nekolicina sugovornica progovara o ravnopravnom odnosu

u bračnim odnosima koje su stekle tek dolaskom u Hrvatsku, pa tako naglašavaju supružnikovo preuzimanje dijela kućanskih poslova koje je u zemlji porijekla obavljala isključivo žena, dok ona u tim trenutcima koristi slobodno vrijeme za sebe.

> *A tu meni isto. Moram kuhat i doć na posao i subotu i nedjelju nešto moram, kao svaka žena, operem odjeću, kuham nešto specifično preko vikend. Ali ja sad isto imam brinut o suprugu, kad ima nešto, ti znaš, zbog jezika. Prije je on mogao ić doktoru ili negdje bez mene, a sad moram ić s njim zbog jezika jer malo treba pomoć.* (S6, 46)

> *Sad je obrnuto. Sad i on radi i čisti po kući, a ja igram igricu na tabletu.* (S15, 38)

b) Promjena statusnih uloga vezanih uz zanimanje

Statusne uloge vezane uz zanimanje ili kraće, profesionalne uloge, često su neodvojive od prethodno analiziranih obiteljskih uloga. To se može uočiti u kazivanjima o sudjelovanju na tržištu rada u Hrvatskoj po prvi puta u životu, pri čemu se javljaju dvije nove uloge. To su nova uloga vezana uz zanimanje jer počinju raditi određeni posao, ali i nova uloga vezana uz obitelj jer prvi put postaju jedine hraniteljice u obitelji ili hraniteljice u obitelji uz supružnika koji je također hranitelj. Kod pojedinih sugovornica to se nadovezuje na obiteljske uloge i utoliko što su i na tom planu zamijenjene uloge supružnika i sugovornica, u slučajevima u kojima supružnici ostaju kod kuće zbog nepoznavanja jezika i nemogućnosti pronalaska posla, dok sugovornice privređuju. Navedeno predstavlja obrnutu ulogu unutar obitelji od one koja je postojala u zemlji porijekla. Nadalje, promjenu profesionalne uloge predstavlja i činjenica da je manjina sugovornica uspjela zadržati vrstu zanimanja koju su obavljale u zemlji porijekla te pronaći posao u istome području u Hrvatskoj, dok je veći broj sugovornica suočen s gubitkom posla dolaskom u Hrvatsku, čime su preuzele ulogu „nezaposlene osobe“ te je njihova profesionalna uloga u potpunosti promijenjena. Posebno je važno istaknuti osjećaj *samopouzdanja* o kojem sugovornice progovaraju u kazivanjima vezanima za zaposlenje u Hrvatskoj ili nova iskustva u formalnim institucijama, gdje su samostalno obavljale određene birokratske zadaće.

> *Prije tjedan, možda sad već dva tjedna, vidjela sam ovaj stan i isto ja tražila stan, ali samo da nije tak skup jer ja sam sama, nemam muž jer on, moj muž umro je u ratu u Siriji. I onda sam tražila stan, nije jako skup, ali isto nije jeftin. Ali ja mogu platiti! Ja moram raditi puno, ali platiti to mogu! Tako da kad ja hoću raditi nešto, ja znam, ja mogu.* (S10, 54)

> *Sad imam stan i ja sam platila svojim novcem.* (S11, 27)

c) Povoljan položaj žene u Hrvatskoj

Gotovo sve sugovornice su se u nekom dijelu svojih kazivanja osvrnule na usporedbu položaja žene u njihovim zemljama porijekla s položajem žene u Hrvatskoj. Iako se iz kazivanja može zaključiti kako navedenu temu osobno smatraju važnom te položaj žene u Hrvatskoj promatraju pozitivnim i poželjnim, ova podtema predstavlja segment istraživanja koji sadrži najviše proturječnih kazivanja. Naime, naglašavanje povoljnog položaja žene u hrvatskome društvu od strane sugovornica ne predstavlja nužno garanciju da djeluju u skladu s time. Neke od sugovornica koje su naglašavale drugačiji, ali povoljan položaj žene u Hrvatskoj, istovremeno naglašavaju kako je u njihovoj obitelji i dalje vrednovana ideja o društvenom položaju žene kao što je to bilo u zemlji porijekla te u skladu s čime i djeluju. Ipak, veći dio sugovornica priklanja se položaju žena u hrvatskome društvu te iskorištavaju mogućnost djelovanja u skladu s tim, rekonstruirajući pojedine društvene prakse i vlastite uloge, što je bilo spomenuto prethodnom analizom kodova.

> *Žene u Iranu su jako slabe! Jako slabe. Muškarci rade, a žene samo kuhaju, služe tome da se brinu o djeci, nemaju slobodu. Ali onda sam došla ovdje i vidjela „wow, ovdje je drugačije!" Ovdje je kultura takva da su muškarac i žena jednaki. I ponekad vidim, da ako imaš djecu, djeca su za muškarca, a ne za ženu, a u Iranu je drugačije. Suprotno. Sviđa mi se ova kultura.* (S2, 24)

> *[Značajni smijeh] Znaš, u našoj zemlji, u Iraku muškarac je na prvom mjestu, samo muškarac, muškarac, muškarac, a žena ništa. Ako na primjer, ne znam, evo na primjer muškarac i žena se ožene i žele se razvesti, na sudu sudac muškarca pita što želi i da li želi to. Žena je ništa u našoj zemlji! Ali kad smo došli u Hrvatsku, vidjeli smo da je prvo žena, pa djeca, pa pas, pa muškarac. Ili prvo je dijete, pa onda žena, pa onda pas, pa onda muškarac. A mi imamo muškarac, pa dijete, pa pas i na kraju žena (...) U našoj obitelji isto – muškarac, dijete, pas i žena. I sad je isto tako.* (S4, 41)

Integracijski mehanizmi

Dio istraživanja koji se odnosi na integracijske mehanizme usmjeren je na osobni doživljaj sugovornica o mehanizmima koji njima osobno pomažu u boljoj uključenosti u hrvatsko društvo. Kodovi koji proizlaze iz analize podataka ukazuju na kategorije: obrazovanja, posla, novih iskustava i važnosti djeteta. U posljednjoj kategoriji najbolje se primjećuje važnost varijable „pratnje" u zemlju destinacije jer se žene koje su u Hrvatsku došle s djecom razlikuju po određenim praksama od žena koje su došle samo sa supružnikom bez djece ili s punoljetnom djecom.

Obrazovanje

Potreba za sudjelovanjem u obrazovnom sustavu ili programu predstavlja jedan od integracijskih mehanizama koje je prepoznao onaj dio sugovornica koje pokazuju veliku želju za uključivanjem u društvo. Naglašavaju kako je upravo obrazovanje u pogledu učenja jezika, a zatim i specifičnih područja ključno za ostvarenje vlastitih ambicija, ali i uključivanje u hrvatsko društvo. Uz navedeno, dio sugovornica promatra obrazovanje kao dodanu vrijednost i želju koju mogu ostvariti u Hrvatskoj, dok u svojoj zemlji porijekla za to nisu imale mogućnost. Navedeno može biti povezano s usporedbom praksi i uloga koje su sugovornice imale u zemlji porijekla te s druge strane u Hrvatskoj.

Ja se nadam da ću uspjeti naučiti hrvatski jezik, iako ja volim učiti oboje i hrvatski i engleski. Ali ja bih se htjela opet vratiti u školu i upisati fakultet, voljela bih to, imam osjećaj da želim ići. Želim učiti. I svejedno mi je potpuno je li učitelj muškarac ili žena, nije bitno, a odnos treba biti tako da možemo postavljat pitanja i oni odgovaraju. Da se ne moram bojati, da mogu sve pitati kao polaznica. (S4, 41)

Posao

Posao je drugi važan integracijski mehanizam za koji sugovornice smatraju kako uvelike može pomoći u boljoj integraciji u hrvatsko društvo. Ipak, ova kategorija često nije odvojiva od prethodnog integracijskog mehanizma obrazovanja, s obzirom na to da sugovornice često upravo učenje navode kao prvi uvjet za ostvarenje željenoga posla, koji bi im dodatno pomogao u uključenju u hrvatsko društvo – u smislu socijalnog i materijalnog kapitala.

Moji roditelji mi nikad nisu pružili priliku da pohađam nastavu, školu nakon 5. razreda. I ja želim započeti, odnosno dovršiti školu, započeti posao, također naučiti hrvatski, engleski i nastaviti sa svojom profesijom jer sam frizerka. (S2, 24)

Želim raditi, želim učiti. Želim da moja djeca uče, da ja radim. (S11, 27)

Nova iskustva

U ostvarenju novih iskustava u Hrvatskoj te njihovu percipiranju kao važnog mehanizma za integraciju u društvo, dominiraju upravo one sugovornice koje su u Hrvatsku migrirale same ili s djecom školske i predškolske dobi, za razliku od sugovornica koje su migrirale samo sa supružnikom, a nižeg su stupnja obrazovanja te zrelije dobi, koje ne percipiraju sudjelovanje u novim aktivnostima mehanizmom koji potiče bolje uključenje.

Kad sam došla u Hrvatsku, vidjela sam postoji jako puno toga za raditi, naučila sam puno stvari koje nisam znala u Iraku, na primjer lončarstvo. Učila sam to s puno volontera iz AYS, onda šivanje, onda izrada nakita, jako puno toga sam naučila od njih. I isto iz AYS jedna žena, ona dođe i uzme samo žene i onda idemo van, ona je priredila dva tuluma samo za žene i bilo je jako lijepo. Stalno nešto slavim i uvijek idem, kad organiziraju tulume, Ramazan, kad slavimo Bajram, pa je onda jednom bila kiša za Bajram, ali smo ga slavili drugi dan na otvorenom, nema veze. (S4, 41)

Da, da. Da. Bili smo u Varaždinu. Ja i moj sin bili smo u Varaždinu i kad smo došli ovdje bili smo na moru, ali zaboravila sam gdje. Kad smo došli ovdje. Zaboravila sam. Bilo jako lijepo i isto kad smo bili na moru, ja sam naučila plivati tu i nema problema! Ja imam hlače, majicu i marama i plivam tako. I znam! (S10, 54)

Trostruka uloga djeteta

a) Djeca kao učitelji

Kod onih sugovornica koje su otvorene prema novim iskustvima i uključivanju u društvo kroz učenje te pronalazak posla, specifična je i uloga djece koju zauzimaju kad je riječ o njihovom većem uključivanju u društvo i to kroz različite dječje radionice, izlete ili školske aktivnosti, pri čemu su majke te koje u navedenim aktivnostima sudjeluju i povezuju se s drugim roditeljima, uz istovremeno doživljavanje novih iskustava. Pri tome je od velike važnosti prepoznavanje koncepta obrnute socijalizacije, s obzirom na to da sugovornice navode visoku razinu poznavanja hrvatskog jezika među djecom, što im posebno pomaže jer ih djeca često znaju uputiti i pomoći im pri snalaženju u društvu. Uz navedeno, djeca se nerijetko znaju bolje kretati po mjestu u kojem žive, zbog čega pomažu ostalim članovima obitelji i u kontekstu snalaženja u prostoru.

Djeca jesu, njima se puno toga promijenilo, a muž isto kao ja. Muž se zna snalaziti i sve, ali ne zna jezik. Ali djeca znaju sve, znaju put, znaju jezik i svašta i oni mali su sad naviknuli jer idu u vrtić. (…) Nas je ovdje puno i trebamo novce da možemo živjeti. Ali to je jako teško jer muž ako zaradi 7000, 5000 odlazi na stan. Evo, djeca traže posao za njega i ne mogu ništa iznad 5000 naći. To je jako teško naći (…) Ja znam malo nešto. Sin zna sve, pa ako ide on, možemo ići. Ali znam i ja pomalo. (S5, 45)

b) Djeca kao izvor oporavka

Uz obrnutu socijalizaciju koja je prisutna kod većine sugovornica s djecom školske dobi, sugovornice u djeci pronalaze i izvor oporavka nakon, za mnoge traumatičnog i stresnog, procesa migracije. Sugovornice navode kako ih upravo djeca potiču na što više učenja i bolju integraciju u društvo, kako bi njihovoj djeci kasnije bilo bolje. Uz navedeno, druge sugovornice samu činjenicu da su im djeca u Hrvatskoj sretna promatraju najvažnijom, što im daje dodatnu snagu u svakodnevnom životu. Tako, sugovornice kad je riječ o djeci kazuju:

> *To je onda meni cilj i poticaj da više naučim hrvatski jezik, da meni bude lakše pronalazit više prijatelja, da se integriram i da komuniciram s ljudima.(S13, 35)*

> *Jedan dan je cijela obitelj bila u parku i tamo su bile i druge obitelji odavde, kći nas je fotografirala i ja sam stvarno bila jako sretna kad sam vidjela da su djeca sretna. Kad su oni sretni i ja sam.* (S4, 41)

> *Ja trebam raditi tu, želim da moj sin u budućnosti bude dobra osoba ovdje.* (S9, 46)

c) Djeca kao izazov

S druge strane, djeca predstavljaju veliku brigu i odgovornost za sugovornice kad je riječ o posvećenosti navedenim mehanizmima integracije – obrazovanju, pronalasku posla i stjecanju novih iskustava. Iako su svjesne što može pomoći u integraciji, često ne mogu sudjelovati u programima za učenje jezika ili drugim obrazovnim programima upravo zbog brige oko djece koje im uzima vrijeme, a nemaju više nikoga tko bi pričuvao djecu dok u navedenim praksama sudjeluju. Tako sugovornice navode želju za učenjem jezika, no istovremeno nemogućnost zbog djece koja trebaju stalnu brigu:

> *Može, ali su meni problem djeca. A i ne znam engleski, pa da mogu razumjeti prijevod arapsko-hrvatski.* (S13, 35)

> *Ja još uvijek ne znam baš dobro hrvatski, ali uvijek sam s djecom i vani i tako, kad je muž vani negdje ili na poslu, a i muž zna, on je baš učio. Ja nisam mogla zbog djece. (…)* (S14, 46)

Upoznati različitost

Na samome kraju, sugovornice progovaraju s druge strane o potrebi hrvatskih građana za prihvaćanjem osoba pod međunarodnom zaštitom, kao o jednom od mehanizama koji navedenoj skupini mogu pomoći pri boljoj integraciji. Iako se

u hrvatskome društvu osjećaju slobodno i sigurno, navode kako je potrebno i sa strane hrvatskoga društva dodatno ostvariti integracijske mehanizme koji bi osobama pod zaštitom pomogli da se osjećaju prihvaćenim dijelom društva. Navedeni mehanizmi su, prema sugovornicama, najčešće povezani s upoznavanjem s različitosti u smislu prihvaćanja drugačijeg odijevanja, boje kože ili religijskih obilježja. Unatoč navedenim iskustvima, sugovornice nisu odustale od javnog pokazivanja religijskih obilježja što je dio njihova religijskog, ali i kulturnog identiteta.

> *Nije samo to, Karla, ja sam vidjela isto na cesti prvi put i onda sam rekla, rekla sam ti u autobus. Ako ima dva sjedala, kako se zove, ja sjedim, al nema nikog sjedit pored mene. Kao ja ću – „bum" [pokazuje pokret rukama, aludirajući na eksploziju]. Oni imaju ne znam šta u glavi i šta isto još, ja sam pogledala isto moje susjed, kad oni bi pogledali, oni bi pobjegli (…) A koliko ja, ne znam, možda ja ću pričati sad nešto krivo ili ne znam, ali ti na doktoratu sad pa moraš o tome pisati. Možda ljudi oni znaju, mi smo došli iz zemlje koja ima terorista. I onda ne znam jel oni, oni osjećaju mi ćemo radit nešto i nema sigurnosti u toj zemlji ako mi živimo tu. Možda će bit nešto kao terorizam, nešto, mi ćemo radit nešto… ne znam ako ti razumiješ?* (S6, 46)

> *Sve je u redu, ali malo za kćer je teško zbog marame.* (S8, 46)

Rasprava

Kazivanja sugovornica o tematskim cjelinama detaljno objašnjenima u prethodnome poglavlju predstavljaju bogate podatke koji ukazuju na promjenu dinamike praksi i uloga i to u pogledu onih društvenih, obiteljskih i poslovnih, što ukazuje i na prisutnost akulturacijskoga procesa. Kod vlastite percepcije sugovornica o akulturacijskim strategijama najviše možemo govoriti o sklonosti ka integraciji i kod pojedinih sugovornica marginalizaciji, dok asimilacija i separacija gotovo uopće nisu prepoznate u percepciji sugovornica, odnosno njihovim kazivanjima.

Na pitanja vezana uz život u vlastitoj zemlji porijekla, sugovornice kao glavnu motivaciju za migriranjem ističu bijeg od rata ili opće nezadovoljstvo u zemljama porijekla, pri čemu naglašavaju kako sada žive bolji život u Hrvatskoj. Važna tema koja se u navedenoj cjelini nameće predstavlja i pružanje boljeg života ženskoj djeci u zemlji destinacije. U prvoj tematskoj cjelini se, stoga, prepoznaju snažna obilježja patrijarhalnog društva u kojem su sugovornice živjele u zemlji porijekla. Od takvih kazivanja djelomično, ali ne u cijelosti odskaču kazivanja onih sugovornica koje dolaze iz velikih urbanih središta te koje su bile obrazovane i zaposlene u zemlji porijekla, međutim važno je podsjetiti kako su i navedene sugovornice koje se po tom pitanju razlikuju od dominantnog narativa najčešće provodile vrijeme na poslu, nakon čega

su bile vezane uz kuću, gdje su obavljale većinu obaveza, brinule o obitelji i ispunjavale sva obiteljska očekivanja. Navedeni rezultati podudaraju se s onima iz istraživanja Lipsona i Millera (1994) kad je riječ o obiteljskim odnosima koje sugovornice prenose u zemlju destinacije. Prema autorima, u mnogim „islamskim kulturama, brak predstavlja obred prijelaza u odraslu dob. Dok se ne udaju, žene su nazivane djevojčicama i žive sa svojim roditeljima. Njihove obitelji odlučuju o njihovoj budućnosti“ (Lipson i Miller, 1994, str. 173). Percepcija sugovornica o nepovoljnom položaju žena u društvu porijekla izravno se na to nadovezuje. Svijest o nepovoljnom društvenom i obiteljskom položaju žena kod sugovornica dodatno jača dolaskom u druge zemlje Europe, a nakon toga i Hrvatsku. Ipak, dugogodišnje iskustvo patrijarhalnih obiteljskih i društvenih odnosa može biti razlog zbog kojeg je s nekim sugovornicama bilo izazovno razgovarati o temama koje se odnose isključivo na njihovu vlastitu osobu, poput vlastitih interpretacija, doživljaja i želja. Sugovornice su često počinjale odgovore izražavanjem brige za djecu ili supružnika ili prepričavanjem njihovih percepcija o pojedinim temama te bi tek nakon ohrabrivanja i stavljanja fokusa na njihova iskustva, uspjele dati vlastito viđenje određenog problema.

Nadalje, kad je riječ o praksama i ulogama u zemlji porijekla, iako je većina sugovornica izvršavala ulogu kućanice, dok su supružnici ili ostali članovi obitelji predstavljali hranitelje, nakon dolaska u Hrvatsku jedan dio kućanica po prvi puta postaju hraniteljice, dok sve sugovornice koje su radile u zemlji porijekla nastavljaju raditi i u Hrvatskoj, ali gotovo nikad iste poslove koje su ranije imale ili za koje su kvalificirane. Dupree bilježi slične rezultate, pri čemu ukazuje na percepciju sugovornica o njihovoj promjeni obiteljskih i poslovnih uloga s dolaskom u zemlju destinacije. Sugovornice opisuju promjene vezane uz ulogu unutar obitelji i na radnome mjestu. Tako za razliku od praksi u zemlji porijekla, u kojoj su bile vezane uz kuću, sugovornice iz navedenog istraživanja navode kako im je važno raditi izvan kuće. Međutim, one sugovornice koje su bile hraniteljice obitelji u zemlji porijekla ne uspijevaju pronaći posao za koji su specijalizirane, što rezultira „gubitkom tradicionalne značajne uloge kućanice, kao i profesionalnog samopouzdanja“ (Lipson i Miller 1994 prema Dupree 1991, str. 176) U slučaju ovog istraživanja, one sugovornice koje su bile kućanice u zemlji porijekla, u Hrvatskoj postaju hraniteljice ako nemaju malenu djecu, dok ostale, koje (još) ne rade naglašavaju važnost pronalaska posla za integraciju. U istraživanju Lipson i Miller još 1994. godine pokazalo se postojanje „tradicionalnih“ i „kozmopolitskih“ obitelji u zemlji destinacije, pri čemu su tradicionalne nastavljale živjeti na isti način kao u zemlji porijekla, zbog čega sugovornice nisu mijenjale svoje prakse ili uloge. Tako je jedna od sugovornica istraživanja navela „Ja neću ovdje raditi kad završim s tečajem. Nisam radila kad sam bila mlada, kako bih mogla sad?“ (Lipson i Miller, 1994, str. 175). S druge strane, kozmopolitske obitelji okretale su se kulturi zemlje destinacije, ističući kako se upravo žene dobro prilagođavaju novome

društvu, što se može vidjeti kroz nove društvene i ekonomske prakse, u pogledu vožnje automobila, aktivnom sudjelovanju na tržištu rada te u iskazivanju percepcije općenito veće društvene aktivnosti od muškaraca. (Lipson i Miller, 1994) Veću aktivnost od njihovih supružnika iskazuju i sugovornice u ovom istraživanju, pri čemu naglašavaju *ovisnost* supružnika o ženama najviše u pogledu jezika, a u onim rijetkim slučajevima gdje je samo žena hraniteljica, i u pogledu financija. Navedeno predstavlja velik zaokret u odnosu na obiteljske uloge te društvene i ekonomske prakse u zemlji porijekla, pri čemu možemo govoriti u slučaju tih sugovornica o okretanju ka strategiji potpune integracije, uz istovremeno preuzimanje uloge edukatora ostatka obitelji, pri čemu pojedine sugovornice prenose znanje o jeziku, normama i vrijednostima društva prihvata na ostale članove obitelji.

Nastavno na uloge, u ovome istraživanju nameće se rezultat koji nije toliko zastupljen u drugim istraživanjima, a odnosi se na one prakse i uloge o kojima sugovornice kazuju te ih u svakodnevnom životu ciljano i namjerno ispunjavaju te s druge strane one za koje smatraju da su društveno poželjne, ali ih ne ispunjavaju, već djeluju na način na koji su djelovale u zemlji porijekla. U kontekstu ovoga rada takve prakse i uloge nazivam manifestnim i latentnim ulogama ili praksama, nastavno na Mertonovu teoriju o manifestnim i latentnim funkcijama (Merton, 1968). Manifestnim ulogama u ovome radu smatram one uloge koje sugovornice same prepoznaju kroz određene oblike praksi te u svakodnevnom životu u skladu s njima djeluju. Sugovornice mlađe i srednje životne dobi koje su u Hrvatsku došle same s djecom školske ili predškolske dobi ili s djecom iste dobi te supružnikom jasno pokazuju manifestne uloge, odnosno realnu rekonstrukciju statusnih uloga vezanih uz obitelj, a kod pojedinih sugovornica i onih vezanih uz zanimanje. Navedena kategorija sugovornica navodi značajnu rekonstrukciju uloga, s obzirom na to da neke počinju po prvi puta obavljati obiteljske poslove koje je ranije obavljao isključivo supružnik, preuzimaju veću odgovornost i time ostvaruju samostalnost. S druge strane, latentnim ulogama označujem one uloge o kojima sugovornice progovaraju kao poželjnima te ih u svojoj okolini u novoj zemlji prepoznaju, no iz kazivanja je jasno kako ne djeluju u skladu s njima. Tako manjina sugovornica prepoznaje drugačiji društveni i obiteljski odnos prema ženi u Hrvatskoj, pri čemu navode da one kao žene mogu ostvariti aktivnosti koje ranije nisu mogle, no istovremeno ne djeluju u skladu s time, već su izolirane od društva, uglavnom borave kod kuće, a kad izlaze, nikad ne izlaze bez supružnika. Uz navedeno su zadržale prijašnju ulogu u obitelji, pri čemu nemaju jednaka prava kao supružnik, što je prema Dupreeju (Lipson i Miller 1994 prema Dupree 1991) u skladu s „tradicionalnim islamskim kulturama“, u kojima su žene uglavnom vezane uz kuću. Nastavno na navedeni fenomen, prema Berryju možemo unutar pojedinih akulturacijskih strategija promatrati i akulturacijske procese vezane uz prakse i uloge. Tako Berry prepoznaje „kulturalno osipanje, kulturalno učenje i kulturalni

konflikt“. (Berry, 2005, str. 707) Na tragu navedene teorije, Kamisli navodi rezultate istraživanja u kojem sugovornice primjećuju kako je njihov život kao ženama drugačiji u zemlji destinacije, pri čemu pokazuju pozitivne stavove o kulturi i praksama u zemlji destinacije, što Berry naziva integracijom ili asimilacijom, ovisno o tome koliki zaokret je prepoznat u praksama i ulogama kod sugovornica. Međutim, navedeni rezultat našeg istraživanja posebno je zanimljiv u ovome kontekstu jer istovremeno ukazuje na kulturalno učenje, pri čemu sugovornice prepoznaju i usvajaju znanja o drugačijim normama i praksama u Hrvatskoj, no istovremeno ih u realitetu ne prihvaćaju, što može sugerirati na Berryjev kulturalni konflikt.

Kad je riječ o samom dojmu i kvaliteti života u Hrvatskoj, navedene se kategorije drastično razlikuju od života u zemlji porijekla. Kazivanja sugovornica istovremeno ukazuju na osjećaj sigurnosti za sebe i cijelu obitelj te općenito pozitivan ugođaj koji osjećaju u životu u Hrvatskoj, uz istovremenu neizvjesnost povezanu s financijama, zbog čega navode kako je život u Hrvatskoj *siguran*, ali *težak.* Teškome životu zasigurno pridonosi i gubitak socijalnog kapitala koji su u svojim kvalitativnim istraživanjima uočili i drugi istraživači. Tako Lipson i Miller navode kako se kod sugovornica koje su migrirale prisilno iz Afganistana uočava gubitak socijalnog kapitala u obliku veza s članovima obitelji, prijateljima te ostalih važnih mreža, gubitak statusa, kao i promjena stila života koji su poznavale u svojoj zemlji porijekla. Uz navedeno, istraživači prepoznaju i problematiku vezanu uz financije koja posebno pogađa upravo one sugovornice koje nisu toliko otvorene prema integraciji. U našem istraživanju, iako je izoliranost u obliku preuzimanja akulturacijskih strategija marginalizacije ili separacije rijetka u percepciji vlastitog života u Hrvatskoj, neke sugovornice ipak govore o izoliranosti i *samoći,* osjećaju zatočenosti te su fokusirane na gubitak socijalnog kapitala, bez želje za stjecanjem novih poznanstava ili iskustava. Sugovornice koje su navodile spomenute kategorije pripadaju srednjoj i zreloj životnoj dobi, dok kod mladih sugovornica to nije zabilježeno ni u jednom kazivanju. Slične rezultate možemo vidjeti u istraživanju Omidian i Lipson (1992) kod kojih je uočeno izoliranje i pojačan osjećaj samoće i *zatočenosti* kod sugovornica zrelije životne dobi, nasuprot sugovornicama mlade životne dobi te onima koje pripadaju kategoriji tinejdžera, koje su najviše bile orijentirane kulturi i praksama nove zemlje, a samim time i integraciji, a u nekim slučajevima asimilaciji te stvaranju novih društvenih veza i iskustava. U našem istraživanju u aktivnom stjecaju novih poznanstava i veza sudjeluju također žene mlađe životne dobi, one s višim stupnjem obrazovanja, zaposlene te žene koje su u Hrvatsku došle same ili s djecom, za razliku od žena zrelije životne dobi koje su u Hrvatsku došle samo sa supružnikom, a koje uz navedeno u svojoj zemlji porijekla nisu radile ili su nižeg stupnja obrazovanja. Uz navedeno se veže stupanje u nove formalne i neformalne prakse koje su značajno drugačije od onih u kojima su sugovornice sudjelovale u zemlji porijekla, pri čemu sugovornice navode prakse poput

volontiranja, bavljenja sportom, posla, odlaska u kupovinu te općenito samostalnog vršenja navedenih praksi, što u zemlji porijekla nije bio slučaj. Takve rezultate potvrđuje i istraživanje Hunt iz 2008. godine, koje prepoznaje u ovome kontekstu značajno bavljenje praksama u kojima sugovornice prije nisu sudjelovale, a odnose se na potrošačke, društvene, obrazovne i poslovne prakse. Ono što je značajno u navedenoj kategoriji osjećaj je *samopouzdanja* koje su sugovornice stekle u navedenim novim praksama jer, kao što navode, upravo zato što se u prakse upuštaju same, uviđaju vlastitu sposobnost što ih dodatno osnažuje. Hunt u svojim rezultatima navodi kazivanja sugovornica koje ranije nisu sudjelovale u sličnim praksama i obavezama, dok nakon migracije dobivaju nove odgovornosti. Jedna od sugovornica navela je: „Sama sam. Ja plaćam račune, struju, benzin, stanarinu, telefonske račune… zaista se promijenilo jer to nikad prije nisam radila." (Hunt, 2008, str. 289) Iste nalaze dobiva i Kamisli u svojem istraživanju, pri čemu sugovornica navodi: „Pouzdam se u sebe i znam da ja to mogu napraviti". (Kamisli, 2020, str. 5) Dodatno, u našem istraživanju sugovornice sudjeluju u mnogim novim praksama upravo zbog posljedice gubitka socijalnog kapitala, primjerice poznanika u susjedstvu, članova obitelji, prijatelja, zbog čega preuzimaju „značajniju obiteljsku ulogu", kako je to primijetila i Hunt (2008) jer preuzimaju i one poslove koje su ranije odrađivale upravo navedene mreže poznanika, koje su izgubile.

U integracijskim mehanizmima sugovornice se slažu kako je pristup koji najbolje pomaže u integraciji obrazovanje i to u pogledu tečaja jezika, dok neke sugovornice naglašavaju i usmjerenije obrazovanje u pogledu studiranja određenog područja. Pronalazak posla predstavlja idući integracijski mehanizam. Hunt u svome istraživanju navodi slične rezultate pri čemu sugovornice u Velikoj Britaniji naglašavaju potrebu za poslom i učenjem jezika, kako bi se bolje uključile u društvo i stekle općenito bolju kvalitetu života u zemlji destinacije. „Posao je prepoznat kao jedan od ključnih načina za žene da postanu dio šire zajednice". (Hunt, 2008, str. 287) Slične zaključke donosi i Kamisli, pri čemu navodi kako je poznavanje jezika zemlje destinacije jedan od ključnih indikatora akulturacijskih strategija. Također, poznavanje jezika za sugovornice je predstavljalo „uključenost u zajednicu i pripadanje". (Kamisli, 2020, str. 7). Iznenađuje da u našem istraživanju iste integracijske mehanizme navode čak i one sugovornice koje imaju posao. Razlog pronalazim u tome što kao i u mnogim prethodno provedenim istraživanjima, sugovornice koje su stekle visoko obrazovanje u zemlji porijekla te bile visokokvalificirane za određeni posao, ne uspijevaju pronaći posao u struci u zemlji destinacije, kao ni posao u sličnome području. Tako Lipson i Miller navode kako žene koje su bile hraniteljice u svojoj zemlji porijekla sad uspijevaju izvršavati jedino „poslove nižeg društvenog statusa" (Lipson i Miller, 1994, str. 176). Stjecanje novih iskustava iduća je važna kategorija koju sugovornice doživljavaju važnom za integraciju. Pri tome je vidljivo kako

upravo one sugovornice koje imaju djecu predškolske i školske dobi najučestalije sudjeluju u novim iskustvima, što nas dovodi do zaključka o ključnoj ulozi djeteta. Djeca su prepoznata kao važni članovi obitelji koji potiču upravo majke na stjecanje novih veza i iskustava te uključivanje u društvo. Prema Hunt (2008), škole predstavljaju važnu kategoriju jer u školama te preko školskih programa i aktivnosti u koje su njihova djeca uključena stječu novi socijalni kapital, odnosno ostvaruju poznanstva i prijateljstva s drugim majkama s kojima dijele iskustvo majčinstva i sličnih odgovornosti. Uz navedeno, takva okolina u koju su zbog djece uključene, prema Hunt „stavlja sugovornice u aktivniji i uključeniji položaj za razliku od nekih muškaraca, koji možda nemaju takav izvor na koji bi se naslonili“ (Hunt, 2008, str. 288). Ovdje dolazimo do još jednog zanimljivog elementa, koji je ranije u istraživanju spomenut, a to je pitanje akulturacijskih strategija supružnika. Lipson i Miller navode kako sugovornice sebe doživljavaju društveno otvorenijima od svojih supružnika, koji su nerijetko vezani uz tradicionalne norme i prakse zemlje porijekla. Autori u tom kontekstu navode kako žene često predstavljaju medijatore u obitelji, pri čemu pokušavaju ublažiti kulturološki i vrijednosni jaz nastao između supružnika i djece koja su okrenuta kulturi i vrijednostima nove zemlje. Stoga, kad je riječ o sugovornicama iz Afganistana, autori naglašavaju, „izgleda kako se žene akulturiraju brže od muškaraca: stoga su uhvaćene između očekivanja afganistanske zajednice da bi se trebale ponašati tradicionalno i njihove želje za američkim stilom slobode i neovisnosti“. (Lispon i Miller, 1994, str. 177) S druge strane, u ovome istraživanju, uz koncept obrnute socijalizacije, djeca predstavljaju i izazov u pogledu ostvarenja određenih društvenih ili obrazovnih praksi. Tako neke od sugovornica navode kako su upravo djeca razlog zbog kojeg ne sudjeluju u učenju jezika. Ovdje postoji prostor za buduća praktična promišljanja o poboljšanjima uvjeta pružanja edukacija učenja jezika koji su od ključne važnosti za početak integracije. Iste rezultate dobiva i Kamisli koji navodi kako neke od sugovornica započnu učenje stranog jezika, no ne uspijevaju nastaviti jer se moraju brinuti o djeci (Kamisli, 2020). Na samome kraju, sugovornice navode koliko je za integraciju važno da hrvatski građani preuzmu svoj dio odgovornosti. Nekolicina sugovornica dijeli vlastita iskustva s hrvatskim građanima za koje objašnjavaju kako se boje nepoznatog te su bili uznemireni njihovim drugačijim izgledom i odijevanjem. Upravo ovakve situacije prema Berryju mogu predstavljati kulturalni konflikt. Slične rezultate dobivaju i drugi autori, no prakse sugovornica našeg istraživanja oprečna su rezultatima drugih istraživanja. Za razliku od ovog istraživanja provedenog u Hrvatskoj, Kamisli također na sličnim doživljajima sugovornica analizira Berryjev kulturalni konflikt, s obzirom na to da su neke od sugovornica pod pritiskom društva zemlje destinacije prestale nositi hidžab (*hijab*). Takve prakse kulturalnog konflikta u kojima sugovornice odustaju od vlastitih religijskih obilježja, što rezultira kulturalnim osipanjem, oprečni su rezultatima u ovome istraživanju, jer su sve sugovornice nastavile nositi vizualna obilježja svoje vjere, ali i kulture.

Zaključak

Kvalitativno istraživanje rađeno u Hrvatskoj na uzorku od 30 sugovornica pod zaštitom koje su sudjelovale u intervjuima potvrđuje prethodno postavljenu orijentacijsku hipotezu, čime zaključujemo kako se kod sugovornica doista događa rekonstrukcija pojedinih praksi i uloga nakon migriranja u Hrvatsku. Oba postavljena cilja istraživanja ostvarena su, pri čemu je jasno utvrđena dinamika praksi i uloga sugovornica, prepoznato je o kojim se specifičnim praksama radi te je uspješno analiziran osobni doživljaj akulturacijskih strategija kod sugovornica.

Osnovni nalazi unutar tematske cjeline vezane uz život u zemlji porijekla prije migracije ukazuju na opći strah u kojem su sugovornice živjele u vlastitoj zemlji, dok druga skupina sugovornica naglašava sretan život koji je završio s početkom rata. Sugovornice su u kontekstu ove teme često naglašavale želju za odlaskom iz zemlje porijekla kako bi svojoj ženskoj djeci pružile bolji život zbog nepovoljnog položaja žena u društvu. Većina sugovornica u zemlji porijekla izvršavale su ulogu kućanice, dok je samo jedan dio ispunjavao dvostruku ulogu – hraniteljice i kućanice.

S dolaskom u Republiku Hrvatsku sugovornice razvijaju osjećaj sigurnosti, uz istovremenu brigu vezanu uz financijsku stabilnost. Kad je riječ o rekonstrukciji uloga i društvenoj uključenosti, može se zaključiti kako sve sugovornice imaju iskustvo gubitka socijalnog kapitala, pri čemu su trebale u Hrvatskoj preuzeti mnoštvo novih obveza i odgovornosti. Najveća rekonstrukcija uloga događa se u području obitelji i zanimanja, pri čemu neke sugovornice postaju jedini hranitelji obitelji nakon dolaska u Hrvatsku, čime se mijenja njihova poslovna i obiteljska uloga. Takve prakse rezultiraju povećanom društvenom aktivnošću i razvojem samopouzdanja kod onih sugovornica koje su bile primorane ili su željele po prvi puta sudjelovati u novim praksama ili iskustvima. S druge strane, prepoznajemo manjinu sugovornica zrelije životne dobi koje su u Hrvatsku došle sa supružnicima te nemaju prethodno iskustvo obrazovanja ili posla, kod kojih se prepoznaje značajna izoliranost od društva te osjećaj samoće. Oprečni rezultati nađeni su kod onih sugovornica koje su u Hrvatsku došle same ili s djecom predškolske i školske dobi. Pokazalo se da su upravo djeca važna za veću društvenu aktivnost i uključenost svojih majki zbog fenomena obrnute socijalizacije, pri čemu djeca pomažu majkama u učenju ili snalaženju u novom društvu te su istovremeno faktor osnaživanja svojih majki. Ipak, za mnoge sugovornice djeca predstavljaju izazov kad je riječ o pohađanju pojedinih obrazovnih programa.

Na samome kraju, možemo zaključiti kako sugovornice uviđaju koji integracijski mehanizmi im posebno pomažu u boljoj uključenosti u hrvatsko društvo. To su uz djecu, učenje hrvatskoga jezika, pronalazak posla, obrazovanje, stjecanje novih iskustava i preuzimanje odgovornosti hrvatskih građana u pogledu upoznavanja međusobnih različitosti. S obzirom na to da sugovornice samostalno artikuliraju ključne

strategije koje bi im posebno pomogle u dubinskoj integriranosti u hrvatsko društvo, ovo istraživanje može poslužiti kao potencijal za kreiranje daljnjih istraživanja koja će biti u praktičnome smislu usmjerena isključivo na analizu integracijskih mehanizama i dimenzija. Takvo istraživačko djelovanje u smjeru budućih akcijskih istraživanja može dodatno pridonijeti već ionako velikom potencijalu koji Hrvatska ima, za razliku od nekih drugih zemalja, u pogledu pružanja kvalitetnije i dubinske integracije manjem broju ljudi te edukacije za hrvatske građane i nove sugrađane, kako bi se jedni drugima približili.

Literatura

1. Ahearn, F. L. (2002). *The Psychosoacial Wellness of Refugees: Issues in Qualitative and Quantitative Research*. New York – Oxford: Berghahn Book.
2. Berry, J. W. (2003). Conceptual Approaches to Acculturation. U: K. Chun, P. Balls Organista, M. Gerardo (Ur.) *Acculturation – Advances in Theory, Measurement, and Applied Research*. (str. 17 - 37). Washington, DC: Deacade of Behavior.
3. Berry, J. W. (2005). Acculturation: Living successfully in two cultures. *International Journal of Intercultural Relations*. 29(6), 697 – 712. doi: 10.1016/j.ijintrel.2005.07.013
4. Berry, J. W. (2006). Context of Acculturation. U: D. L. Sam i J. W. Berry (Ur.) *The Cambridge handbook of acculturation Psychology.* (str. 27 – 42). Cambridge: Cambridge University Press.
5. Biddle, B. J. (1986). Recent Developments in Role Theory. *Annual Review of Sociology*. 12(1), 67 - 92. doi: 10.1146/annurev.so.12.080186.000435
6. Darwich, May (2016). The Ontological (In)security of Similarity: Wahhabism versus Islamism in Saudi Foreign Policy. *Foreign Policy Analysis.* 12(3), 469 – 488. doi: 10.1093/fpa/orw032
7. Encyclopaedia Britannica (n.d.) *Wahhābī. Islamic Movement*. Dostupno na https://www.britannica.com/topic/Wahhabi
8. Fawcett, J. T. (1985). Migration Psychology: New Behavioral Models. *Population and Environment*. 8 (1-2), 5 – 14. doi: 10.1007/BF01263014
9. Freedman, J. (2016). Sexual and gender-based violence against refugee women: a hidden aspect of the refugee „crisis“. *Reproductive Health Matters*. 24(47), 18 – 26. doi: 10.1016/j.rhm.2016.05.003
10. Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.

11. Goodhue, E. (2012). *The Role of Mothers in Muslim Families in Ouakam, Dakar: Navigating Traditional Gender Roles in a Modern Context*. SIT Digital Collections.
12. Goffman, E. (1956). *The Presentation of Self in Everyday Life*. Edinburgh: University of Edinburgh.
13. Greenland, K. (2016). *A Psychological Perspective on the Current „Migration Crisis“*. United Kingdom: The Society for the Psychological Study of Social Issues
14. Kamisli, M. U. (2020). Acculturation Experiences of Syrian Muslim Refugee Women in the United States. Intersectionality of Nationality, Religion, Gender, and Refugee Status. *Sage Journals – Adult Learning* 20(10), 1 – 12. doi: 10.1177/1045159520962852
15. Hunt, L. (2008). Women Asylum Seekers and Refugees: Opportunities, Constraints and the Role of Agency. *Social Policy and Society*. 7(3), 281 – 292. doi: 10.1017/S1474746408004260
16. Leibig, T. i Tronstad, K. R. (2018). Triple Disadvantage? A first Overview of the Integration of Refugee Women. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*. 15(216), 1-37. doi: 10.1787/3f3a9612-en
17. Lipson, J. i Miller, S. (1994). Changing Roles of Afghan Refugee Women in the United States. *Health Care for Women International*. 15(3), 171 – 180. doi: 10.1080/07399339409516110
18. Mead, G. H. (2003). *Um, osoba i društvo sa stajališta socijalnog bihevioristа*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
19. Merton, R. K. (1968). *Social Theory and Structure*. New York: The Free Press.
20. MUP (2020). *Statistika: Tražitelji međunarodne zaštite.* Dostupno na: https://mup.gov.hr/UserDocsImages/statistika/2020/Me%C4%91unarodna%20za%C5%A1tita/Web%20statistika%2001.01.-31.03.2020..pdf
21. Omidian, P. i Lipson, J. G. (1992). Elderly Afghan refugees: Tradition and transition in Northern California. U: P. Devoe (Ur.) *Refugee issues papers.* (str. 27 – 39). Washington, DC: American Anthropological Association.
22. Redfield, R., Linton, R., Herskovits, M. J. (1936). Memorandum for the Study of Acculturation. *American Anthropologist New Series*. 38(1), 149 – 152. doi: 10.1525/aa.1936.38.1.02a00330
23. Sam, D. L. (2006). Acculturation: conceptual background and core components. U: D. L. Sam i J. W. Berry (Ur.) *The Cambridge handbook of acculturation Psychology*. (str. 11 – 26). Cambridge: Cambridge University Press.
24. Sulaiman-Hill, C. i Thompson, S. C. (2011). Sampling challenges in a study examining refugee resettlement. *BMC International Health and Human Rights.* 11(2), 1 – 10. doi: 10.1186/1472-698X-11-2

25. Šelo Šabić, S. i Borić, S. (2016). *At the Gate of Europe: a Report on Refugees on the Western Balkan Route*. Zagreb: Friedrich Ebert Stiftung, Regional Office Zagreb for Croatia and Slovenia.
26. Turner, J. H. (2001). Role Theory. U: J. H. Turner (Ur.) *Handbook of Sociological Theory*. (str. 233 – 254). New York: Springer.

Social Practices and Roles Among Women Under the International Protection in Croatia

Abstract

In the years following the refugee crisis in 2015, the study of acculturation among third-country nationals in Europe starts to grow. Berry's acculturation model that includes potential strategies of integration, assimilation, marginalization and separation can be empirically studied through the social practices of migrants in the host country and the analysis of the dynamics of role transformation and formation. This paper provides an insight into qualitative research that aims to analyze the role dynamics among migrant women of third countries in Croatia during the acculturation process. Special emphasis was placed on the everyday life experience before leaving the country of origin, life in Croatia, the experience and meaning of integration, and the issue of roles and their transformation during inclusion in Croatian society. The results indicate a different experience of integration between women who were accompanied by family members and those who migrated to Croatia alone. These groups of participants also differ in their narratives about everyday activities in the host country, while participants who were accompanied only by their spouse experience social isolation. On the other hand narratives of the participants who migrated with children show the phenomenon of reverse socialization, where women are more socially active because of their children. The participants share the common expression of importance of joining the labor market and active involvement in Croatian society, which results in a change in their social and family roles.

Keywords: *social practices, roles, women migrants, acculturation model*

II

IDENTITET, MIGRACIJE, GOSPODARSTVO

Domagoj Hruška
Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
dhruska@efzg.hr

Tihomir Luković
Visoka škola Aspira, Split
tihomir.lukovic@unidu.hr

Luis Silvera
Universidade de Coimbra, Departamento de Geografia e Turismo,
Colégio São Jerónimo, Portugal

Usporedba upravljačkih okvira malih i srednjih poduzeća iz perspektive sustava za razvoj poduzetništva u Hrvatskoj, Portugalu i Njemačkoj

Sažetak

Analizirajući problematiku malih i srednjih poduzeća u Europskoj uniji može se uočiti bitna razlika u dinamici razvoja i stupnju razvijenosti ekonomija Unije. Unutar te analize uočljive su dvije gospodarske grupe među kojima je velika razlika u razvijenosti i dinamici razvoja malih i srednjih poduzeća. Prvu grupu nalazimo u razvijenim ekonomijama Unije, a drugu grupu u ekonomijama koje je u posljednjih tridesetak godina obilježio period tranzicije od većeg utjecaja države na poslovanje malih i srednjih poduzeća prema sve manjem utjecaju. Pritom se postavlja pitanje što je razlog bitnih razlika u razvijenosti i dinamici razvoja malih i srednjih poduzeća među razvijenim ekonomijama Europske unije, kao što je primjerice Njemačka, i ekonomija u tranziciji, kao što su primjerice Hrvatska, Poljska, Portugal i drugi. Sagledavajući problem tih razlika kroz ranija istraživanja došlo se do zaključka da je dobar prediktor razvoja sustava malih i srednjih poduzeća meta okvir poduzetničkog razvoja koji dugoročno postavlja država, a koji se u ekonomski razvijenijima zemljama Unije razvija izvan političkih struktura. S druge strane sustav razvoja okvira za razvoj malog i srednjeg poduzetništva je u drugom dijelu zemalja Unije u većoj mjeri pod utjecajem političkih procesa. Iz perspektive te distinkcije istraživanje je usmjereno k prepoznavanju strukture sustava i modela koji se odnose na poduzetništvo u segmentu malih i srednjih poduzeća. Kako bi se postigla svrha ovog istraživanja, istražit će se modeli

Hrvatske i Portugala kao dvaju usporedivih modela razvoja malih i srednjih poduzeća postavljenih na načelu tranzicije, čemu će se sučeliti razvijeni sustav na primjeru Njemačke. Kao okvir za navedene usporedbe koristimo studije slučaja okvira za poslovanje marina u sklopu ponude nautičkom turizma.

Ključne riječi: *upravljanje malim i srednjim poduzećima, sustav razvoja malih i srednjih poduzeća, komparativna analiza sustava razvoja malih i srednjih poduzeća, poslovanje marina, nautički turizam*

Uvod

Ekonomski sustav svake države temelj je njenog ekonomskog opstanka i razvoja. Unutar tog osnovnog sustava razvijaju se manji podsustavi koji, holistički gledano, podržavaju osnovni ekonomski sustav nacije. Jedan od temeljnih podsustava svih ekonomija svijeta i Europske unije je poduzetništvo. Poduzetništvo u svim ekonomijama Europske unije zapošljava 65 - 70 % radno aktivnog zaposlenog stanovništva, što mu daje poseban značaj. Upravo ta činjenica obvezuje sve vlade i politike država Europske unije da se posebno usmjere prema razvoju svog poduzetništva te da podupiru nastojanja novih poduzetnika u početnim fazama poduzetničkog projekta. Uloga države posebno je zanimljiva u slučaju kad se poduzetnički projekt naslanja na javno dobro, što znači da država u tom slučaju ima široku lepezu mogućnosti suradnje s poduzetnikom. U toj suradnji država bi trebala, s jedne strane podupirati poduzetnika, a s druge strane pridonijeti razvoju u širem društvenom smislu.

Problem razvoja osnovnog ekonomskog sustava sadržan je u nadstranačkoj odrednici države i njene ekonomije koja stabilizira taj temeljni sustav dugoročno i samo ga prilagođava prilikama i promjenama na tržištu i u društvu. Bez tog temeljnog sustava razvoj manjih sub-sustava gotovo je nemoguć ili pak postaje neučinkovit. Upravo ta činjenica dijeli razvijene države Europske unije od ekonomija u tranziciji, u koje spada i Hrvatska.

Cilj ovog istraživanja sadržan je u valoriziranju upliva države u razvoju poduzetništva i SME-a, kao i uspješnosti izgradnje sustava koji podupire razvoj nacionalnog poduzetništva. Osnovna istraživačka hipoteza kaže da ekonomije u tranziciji, kao što je hrvatska, imaju stare naslijeđene sustave koji ne podupiru razvoj poduzetništva.

Poduzetnička orijentacija i njen utjecaj na razvoj malih i srednjih poduzeća

U tržišnoj ekonomiji poduzetništvo predstavlja temelj svake nacionalne ekonomije. Unutar Europske unije sve države i njihove ekonomije razvijaju se u pravcu građanskog društva i tržišne ekonomije. Ipak, unutar Europske unije razlikuju se dvije, po razvijenosti bitno različite grupacije - razvijene i ekonomije u tranziciji. Razlika je u iskustvu i naslijeđu, ali ciljevi i želje tih dviju grupacija ipak su iste, a to je održivi razvoj.

Drucker (1992., 2006.) definira poduzetništvo kao obrazac ponašanja, a ne pitanje ličnosti, i to permanentne aktivnosti koja podrazumijeva izbjegavanja zamrlosti i prosječnosti. Njegovu misao slijedio je i Timmons (1989.) koji pak tvrdi kako je poduzetništvo preoblikovanje ideje u poslovnu prigodu. Generalno govoreći, a da bi se pridružili definiranju poduzetništva, može se reći da je poduzetništvo ljudska stvaralačka aktivnost koja sadrži čovjekovu energiju, inicijativu osnivanja i organiziranja poduzeća ili obrta. Poduzetništvo traži od poduzetnika jasnu viziju, jaku privrženost i motivaciju. S obzirom na neizvjesnost ulaganja i investicijski rizik poduzetnika, vizija i plan razvoja za poduzetnika su nužni da bi smanjio neizbježni rizik ulaganja. Dakle, poduzetništvo traži preuzimanje ukalkuliranog rizika, ljudskog i financijskog.

Unutar grupacije poduzetništva potrebno je razlikovati tri osnovne grupe poduzetnika - male, srednje i velike. Svaki je poduzetnički pothvat na početku mali, ali s obzirom na sposobnosti poduzetnika, objektivne prilike koje oblikuje država, kao i tržišne okolnosti, poduzetnik se može razvijati te iz grupacije „malih“ prelazi u srednje, a zatim u velike. Da bi se razlikovale granice te tri grupe postavljeni su kriteriji po kojima se one razlikuju. Ovdje treba naglasiti da kriteriji SME-a (malog i srednjeg poduzetništva) na nivou Europske unije i Hrvatske nisu isti, odnosno svim je državama dopušteno da same oblikuju svoje kriterije, osim broja zaposlenih. Razlog tome je u snazi svake nacionalne ekonomije, te su snažnije ekonomije EU-a postavile veće kriterije u domeni prihoda i ukupne aktive. Primjerice, ta dva kriterija Njemačke oko osam puta su veća nego u Hrvatskoj (pogledati primjerice Luković, 2008.).

Tablica 1. Kriteriji SME poduzetništva u Hrvatskoj

	kriteriji	Mali		Srednji	Veliki
		Mikro	Mali		
1	Ø broj radnika	Do 10	11 do 50	51 do 250	Preko 250
2	Prihod	5.200.000 kn	60.000.000 kn	300 mil. kn	Prelaze dva kriterija srednjih
3	Ukupna aktiva	2.600.000 kn	30.000.000 kn	150 mil. kn	

Izvor: Modificirano prema izvješću CEPOR-e Izvješće o malim i srednjim poduzećima u Hrvatskoj – 2019., uključujući rezultate GEM – Global Entrepreneurship Monitor istraživanja za Hrvatsku za 2018. godinu, str. 11.

Kao što se vidi iz Tablice 1. mala poduzeća dijele se unutar sebe na mikro i mala, a navedene kriterije postavila je država normativnim okvirom računovodstva. Ipak, da sve ne bi bilo jednostavno i posve transparentno, kriterije SME-a može se također naći i u „Zakonu o poticanju razvoja maloga gospodarstva". Između ova dva zakona postoje određene razlike, ali obrazloženje tih razlika ostavljamo državnoj administraciji da ih riješi.

Razvoj društvenog poduzetništva

S obzirom na to da treći milenij karakteriziraju velike i dinamične promjene, do njih je došlo i u domeni ekonomije, a time i u poduzetništvu. Velika društvena previranja te problemi koji su se pokazali unutar klasičnog kapitalističkog koncepta potaknuli su nova razmišljanja. Ta razmišljanja otvorila su pitanje velikih socijalnih razlika u društvu, problema siromaštva, održivosti, problema ekologije i korištenja javnih dobara, razlika između razvijenih i novih tranzicijskih država, kao i mnoga druga pitanja. Nova su razmišljanja, potaknuta problemima, rezultirala novim pojmom u poduzetništvu – društveno poduzetništvo.

Sve je više tekstova i članaka na temu društvenog poduzetništva, o čemu svjedoče i radovi nobelovaca koji su se pridružili razmišljanjima na tu temu. Zanimljivo je obrazloženje Europskoga gospodarskog i socijalnog odbora (EGSO) koji se potrudio definirati tko je subjekt društvenog poduzetništva, društvenog poduzetnika. Da bi se došlo do osnovnih karakteristika društvenog poduzetnika uzeo se u obzir njegov cjelokupan životni ciklus. Sukladno tome Europska komisija je u svojoj „Inicijativi za društveno poslovanje" (Social Business Initiative, 2011.) pojmovno definirala i obrazložila koncept društvenog poduzetnika:

a) društveni poduzetnik se određuje kao nositelj poduzetničke aktivnosti kojem je primarni cilj društveni utjecaj, a ne generiranje dobiti za vlasnike ili dioničare

b) društveni poduzetnik djeluje tako da pruža robu ili usluge na tržištu na poduzetnički i inovativan način te koristi ostvarenu dobit primarno za ispunjavanje društvenih ciljeva

c) način upravljanja poduzetničkim subjektom je otvorenog tipa te uključuje zaposlenike, korisnike i ostale dionike na koje utječe gospodarska aktivnost poduzetnika.

Ovdje se otvara pitanje zašto je došlo do potrebe pojave društvenog poduzetništva. U vremenu globalizacije, pada Berlinskog zida i stvaranja novih država i ekonomija, dobiva se dojam kao da se kult države i njene važne društvene uloge slomio. Posebno nove države ili države i ekonomije u tranziciji bave se same sobom dok se problemi gomilaju, a potrebe čovjeka, građanina, pojedinca i grupe ostaju zane-

marene. Analizirajući obilježja društvenog poduzetništva, kao i uloge države, Stiglitz (2009.) ističe da tzv. *treći društveni sektor* teži smanjenju društvenih nejednakosti te jačanju društvene solidarnosti, kohezije i odgovornog ponašanja. Do istih zaključaka došao je i Yunus (2009.) koji otvara pitanje odgovornog ponašanja prema čovjeku, ali i prema prirodi, te pritom upozorava na problematičnu budućnost kapitalizma koji sam mora riješiti sva ta pitanja jer alternative nema. U tome država i njena administracija kao da gube nadzor nad problemima pa zaključuje kako nekad marginalne skupine, a sad sve važnije, privlače na sebe pozornost. Taj se fenomen postupno širi na cijelo građansko društvo, pri čemu se ističe načelo supsidijarnosti (Connelly, Markey, Roseland, 2011.). Te promjene, kao i obrazloženje „trećeg sektora“ došle su kao rezultat rada unutar TSI projekta (*Third Sector Impact Project*), koji Europska unija financira unutar Sedmog okvirnog istraživačkog programa (FP7), i to pristupom „odozdo prema gore“. Taj pristup „odozgo prema dolje“ označava sveobuhvatan pristup jer on uvjetuje i pristup „odozdo prema gore“ te je ta definicija svoj konačan oblik dobila kroz suradnju znanstvenika i dionika navedenog trećeg sektora.

Problem društvenog poduzetništva posebno je aktualiziran u Velikoj Britaniji koja je veoma ozbiljno pristupila tom problemu te je 90-ih godina 20. stoljeća došlo do povezivanja znanstvenih radova na temu društvenog poduzetništva. Pritom je postavljeno osnovno pitanje – kakvo je to društveno poduzetničko društvo – a koje je promovirala i Margaret Tacher (Burrows, 1991.).

Izvor: Preuzeto od Gibb, A. (2002.)

Slika 1. Globalni okvir poduzetničkog društva

Sukladno Slici 1. zanimljivo je obrazložiti uloge i odgovore tri temeljna subjekta na globalne pritiske koji su dinamični i koji su stalno oko nas.

Prvi i temeljni činitelj poduzetničkog društva je država koja u svrhu poticaja mora odgovoriti kroz smanjenje javne potrošnje, širenje privatizacija na područje klasičnih javnih službi, smanjenjem uplitanja vlade u poduzetništvo, fleksibilnije korištenje državnih resursa. Pritom država potiče jačanje poduzetništva u čijem je fokusu građanin sa svojim potrebama, a manje šire shvaćeno društvo. S obzirom na važnost održivog razvoja, sustav države kroz poduzetničko društvo potiče razvoj lokalne samouprave i njene snage u donošenju odluka i participiranju u njima.

Drugi važan činitelj poduzetničkog društva je organizacijska razina, a koja se manifestira, kao prvo, kroz restrukturiranje velikih poduzeća i to prvenstveno u smislu smanjenja broja zaposlenih. Taj je proces već u tijeku pa je tako u Velikoj Britaniji koja se već intenzivno usmjerila u pravcu razvoja poduzetničkog društva, u razdoblju od 1991. do 1995., u svojim velikim poduzećima značajno smanjila broj radnika. Primjerice, British Telecom smanjio je broj radnika za 37 %, British Petroleum za 44 %, a Rolls Royce za 34 %. Taj proces još uvijek traje, ali s nešto manjim intenzitetom. Dakle, radi se o jačanju malih i srednjih poduzeća, što je u skladu s tendencijama Europske komisije (2008.). Dok se velika poduzeća pretvaraju u niz manjih poduzeća, uglavnom do 500 zaposlenih, od malih se poduzeća, posebno u uslužnom sektoru, traži fleksibilnost i elastična specijalizacija. Kao što Europska komisija ističe, rast zaposlenih u malim poduzećima događa se u konzultantskim, informatičkim, financijskim i zdravstvenim tvrtkama, kao i tvrtkama slobodnog vremena. U tim tvrtkama Europska komisija vidi budućnost Europe, kao i u obiteljskim tvrtkama.

Treći važan činitelj poduzetničkog društva je pojedinac, odnosno utjecaj na njega, kao i njegov odgovor kao radnika i potrošača. U smislu pojedinca, kao radnika, za njega tržište postaje fleksibilno, a angažman kratkotrajan. To će svakako rezultirati većim stopama nezaposlenosti, ali i povećanim brojem poslova s kraćim vremenom angažmana. Karijere postaju nesigurne, što znači prihvaćanje *cjeloživotnog učenja* i prilagođavanje potrebama tržišta rada. Menadžment srednje razine time će biti više pogođen, što će rezultirati većom razinom stresa. Odnosno, oni koji se duže zadržavaju u procesu rada imat će visok stupanj nesigurnosti održavanja svoje radne pozicije. Stoga je sve usmjereno na pripremu radnika na fleksibilnost njegovog rada.

Takvo stanje proizvest će dva fenomena. Prvo, povećani interes za samozapošljavanje, i drugo, oblikovanje nove, kvalitetnije generacije menadžera. Zahtjevi koji se postavljaju pred novom generacijom menadžera potenciraju njihovu odgovornost, snagu predviđanja, nadzor nad sustavom, smanjenje troškova poslovanja, kao i proizvodnju *„just on time“*. Također, s obzirom na to da dolazi do povlačenja države, od menadžera se traži preuzimanje dodatne odgovornosti za poduzeće, zajednicu, ali i za pojedinca. Od njih se također traži sposobnost striktnog provođenja internog kodeksa ponašanja utemeljenog na zdravim etičkim načelima.

Razvoj poduzetništva u Republici Hrvatskoj

O Hrvatskoj, kao poduzetničkom društvu, još uvijek je iluzorno razmišljati. Prije razvoja hrvatskog poduzetničkog društva potrebno je uvjeriti hrvatsku politiku i društvo u važnost poduzetništva, što je proces u tijeku. Ipak, u hrvatskom poduzetništvu imamo prve pojave društvenog poduzetništva, barem u teoriji, kroz prve pojave tog pojma. Pokušaji prepoznavanja društvenog poduzetništva u nekim aktima Hrvatske, što pokušavaju vidjeti neki teoretičari, nisu baš prihvatljivi (Šimleša, Bušljeta Tonković, Puđak, 2015.). Tek 2015. taj je pojam afirmiran kroz dokument „Strategija razvoja društvenog poduzetništva u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2015. do 2020. godine“. Važno je napomenuti da je cilj „Nacionalne strategije za razvoj društvenog poduzetništva stvaranje poticajnog okruženja za razvoj društvenog poduzetništva u Republici Hrvatskoj, zakonodavnih i fiskalnih okvira, financijske i tehničke potpore društvenim poduzetnicima, definiranje kriterija i instrumenata za prepoznavanje, praćenje i razvoj društvenih poduzetnika, te izobrazbe na svim razinama radi prepoznavanja važnosti društvenog poduzetništva, kao bitne komponente gospodarskog razvitka.“ Dakle, u smislu prvih pojava društvenog poduzetništva koje bi trebalo razviti poduzetničko društvo mora se zaključiti da je to samo u fazi vanjskih poticaja. Primjerice, brojne vanjske organizacije podupiru pojavu prvih primjera društvenog poduzetništva. U tome se posebno ističu AED (*Academy for Educational Development*), koja je pod pokroviteljstvom Američke organizacije međunarodnog razvoja (USAID), kao i NESsT-a koje ima sjedište u Budimpešti te British Councila koji u Hrvatskoj djeluje iz svog ureda u Zagrebu.

Zaključno, s obzirom na društveno poduzetništvo, kao i na hrvatsko poduzetničko društvo potrebno je istaknuti da je društveno poduzetništvo područje gospodarstva podložno promjenama koje dolaze iz sve dinamičnijeg tržišta. Dakle, društveno poduzetništvo ovisi o kretanjima ponude i potražnje. Komentirajući subjekte i projekte koji bi u Hrvatskoj trebali biti usmjereni u pravcu društvenog poduzetništva najbolje govori sljedeći citat (Šimleša, Bušljeta Tonković, Puđak, 2015., 279.): „… dosadašnji popisi projekata ili pravnih subjekata, odnosno baze društvenih poduzetnika u Hrvatskoj, nisu usustavljene, rađene su prema različitim kriterijima te obiluju zastarjelim, pa i nejasnim podacima. Značajan broj pravnih subjekata koji se nalaze na tim popisima imaju blokirane račune, prestali su s radom ili im društveno poduzetništvo više nije zanimljivo jer im je završilo financiranje projekata. Zbog spomenutih razloga, nameće se potreba izrade aktualne i jedinstvene baza koja će omogućiti stvaranje preliminarne slike tipa i profila društvenih poduzeća u Hrvatskoj, njihova gospodarskog i razvojnog potencijala te oblikovanja daljnjih istraživačkih projekata vezanih za stanje i razvoj društvenog poduzetništva. Podaci koji su prikazani u nastavku rezultat su početnog nastojanja na zadovoljenju tog cilja.“ Dakle, društveno poduzetništvo prepoznato je u Hrvatskoj, ali tek kao pojam koji se realizira u

Europi, ali ne u Hrvatskoj. Hrvatski autori definirali su taj pojam i prihvatili ga u smislu rješavanja aktualnih društvenih problema, kao što su siromaštvo i nejednoliki gospodarski razvoj i raspodjela dobara, ekologija o očuvanje planeta Zemlje, nejednoliki životni standard i kvaliteta života, preveliko društveno raslojavanje i drugo. Pritom se posebna pažnja pridaje inovativnom načinu korištenja prirodnih i drugih resursa.

Problematika poduzetništva istražuje se godinama vrlo kvalitetno, ali kao da ta istraživanja nemaju odjeka ni utjecaja na politiku, jer se ništa ne mijenja. Hrvatsko poduzetništvo, s obzirom na kriterije kvalitete, kao da tapka u mjestu. Općenito rečeno, tzv. europski semestar razmotrio je razvijenost hrvatskog poduzetništva uspoređujući ga s ciljevima iz Strategije Europe 2020. i realizacijom u proteklim godinama, te je dao službeno mišljenje (2019.). Prema tom mišljenju Hrvatska je u nekim područjima/preporukama ostvarila primjetan pomak, dok u nekim drugim stagnira ili pak nazaduje. Najvažnija područja i preporuke su:

1. Pomaci koji su „dosegli ciljeve“ Europske unije su: postotak djece koja završe srednjoškolsko obrazovanje, dokumenti vezani za klimatske promjene, kao i borba protiv siromaštva.
2. Određeni pomak „na bolje“ ostvaren je u: obrazovanju (zbog donošenja reforme obrazovanja), pravosuđu (zbog smanjenja neriješenih predmeta).
3. Minimalan pomak „na bolje“ ostvaren je u: korporativnom upravljanju (zbog donošenja Kodeksa korporativnog upravljanja u državnim poduzećima te uvođenjem obveza izvještavanja o poslovnim planovima i rezultatima u svim važnim poduzećima), poboljšanju tržišnog natjecanja u području poslovnih usluga i reguliranih profesija te u konsolidaciji socijalnih naknada.
4. No u čemu je Hrvatska i dalje „ispod zacrtanih ciljeva“ Europske unije i uglavnom na začelju Europske unije su: stopa zaposlenosti, zbog raznih nedostataka kod visokoobrazovnih ljudi ne ostvaruje se inovativnost ni konkurentnost. Razlog tome je samo 0,86 % ulaganja bruto domaćeg proizvoda u istraživanje i razvoj, dok je nacionalni cilj za 2020. godinu 1,4 % BDP-a, a cilj za Europsku uniju je 3 %. Poseban problem koji Hrvatska nije riješila je tržište rada, a što je povezano s iseljavanjem visokoobrazovanih ljudi iz Hrvatske. Nadalje, problem je i osiguranje adekvatnog mirovinskog sustava, a što je povezano s tržištem rada. Ni zdravstveni sustav ne zadovoljava kriterije i ciljeve Europske unije te treba uložiti dodatne napore za racionalizaciju poslovanja bolnica, s posebnim naglaskom na financijski menadžment. Područje „okoliša“ specifično je područje u kojem Hrvatska ne koristi dovoljno obnovljive izvore energije. Također, u ekonomiji Hrvatske, parafiskalni nameti negativno utječu na razvoj poduzetništva, posebno malih poduzeća. Još uvijek snažno je prisutna percepcija o korupciji u državi kao i nepostojanje mehanizama za njeno sprječavanje. U sferi pravne sigurnosti građana još

uvijek Hrvatska značajno zaostaje za Europskom unijom. Teritorijalna rascjepkanost hrvatske javne uprave bitno utječe na neučinkovitost uprave, a što dovodi do velikih međuregionalnih razlika u razvijenosti i efikasnosti uprave.

S obzirom na izvješće CEPOR-a (2019) moguće je sagledati razvijenost hrvatskog poduzetništva.

Tablica 2. Struktura poduzeća s obzirom na veličinu od 2014. do 2018.

	2014.		2015.		2016.		2017.		2018.	
	Broj subjekata	%	Broj subjekata	%	Broj subjekata	%	Broj subjekata	%	Broj subjekata	%
Sektor malih i srednjih poduzeća	104.116	99,7	106.221	99,7	114.156	99,7	119.752	99,7	130.757	99,7
Mikro i mala poduzeća	102.895		105.029		112.809		118.352		129.259	
Srednja poduzeća	1.221		1.192		1.347		1.400		1.498	
Velika poduzeća	354	0,3	348	0,3	327	0,3	329	0,3	360	0,3
Ukupno	**104.470**	**100**	**106.569**	**100**	**114.483**	**100**	**120.081**	**100**	**131.117**	**100**

Izvor: CEPOR - Izvješće o malim i srednjim poduzećima u Hrvatskoj – 2019. str. 14.

Iz tablice 2. vidljivo je da mala i srednja poduzeća sačinjavaju čak 99,7 % gospodarskih subjekata Hrvatske. U razdoblju od 2014. do 2018. struktura se nije mijenjala, što znači da su mali ostali mali, a veliki ostali veliki, što nije dobro. Dapače, u 2018. ima 6 velikih poduzeća manje nego u 2014.

Tablica 3. Veličina poduzeća i zaposlenost, ukupan prihod i izvoz u 2017. i 2018. godini

Ekonomski kriterij valorizacije sektora	Veličina poduzeća							
	Mikro		Mala		Srednja		Velika	
	2017.	2018.	2017.	2018.	2017.	2018.	2017.	2018.
Broj zaposlenih	242.867	255.819	229.752	238.392	173.713	184.278	236.552	261.465
Zaposlenost (udio)	*27,5%*	*27,2%*	*26,0%*	*25,4%*	*19,7%*	*19,6%*	*26,8%*	*27,8%*
Ukupan prihod (mil. kn)	94.384	102.094	161.307	172.766	148.281	161.166	274.423	315.134
Ukupan prihod (udio)	*13,9%*	*13,6%*	*23,8%*	*23,0%*	*21,8%*	*21,4%*	*40,5%*	*42,0%*
Izvoz (000 kn)	10.121.387	10.431.958	26.989.911	29.670.621	35.254.300	37.874.363	65.477.447	69.204.745
Izvoz (udio)	*7,3%*	*7,1%*	*19,6%*	*20,2%*	*25,6%*	*25,7%*	*47,5%*	*47,0%*

Izvor: CEPOR - Izvješće o malim i srednjim poduzećima u Hrvatskoj – 2019. str. 15.

Iz tablice 3. vidljivo je da je SME u Hrvatskoj 2018. ostvario 58 % od ukupnog prihoda, što je u odnosu na 2017. za 1,5 % manje. Ukupan prihod mikro poduzeća u 2018. godini porastao je za 8,2 %, ali to je u odnosu na ukupnu strukturu ipak manje za 0,3 %.

U ukupno ostvarenom izvozu u 2018. godini SME sudjeluje s udjelom od 53 %, dok se unutar grupacije mikro poduzeća u 2018. izvoz povećao za 3,1 %.

Tablica 4. Financijska efikasnost poduzeća u 2017. i 2018. godini.

Poduzeća	2017.		2018.	
	Milijun kuna	%	Milijun kuna	%
Mikro				
Dobit	8.580	20,7	9.436	20,1
Gubitak	7.457	38,2	7.393	39,6
Konsolidirani rezultat	1.122	5,1	2.043	7,2
Mala				
Dobit	9.725	23,5	10.586	22,6
Gubitak	4.488	23	3.964	21,2
Konsolidirani rezultat	5.237	23,9	6.622	23,4
Srednja				
Dobit	7.715	18,6	9.768	20,8
Gubitak	2.184	11,2	2.018	10,8
Konsolidirani rezultat	5.532	25,3	7.750	27,4
Velika				
Dobit	15.377	37,1	17.115	36,5
Gubitak	5.383	27,6	5.280	28,3
Konsolidirani rezultat	9.994	45,7	11.835	41,9
Ukupno				
Dobit	41.397		46.905	
Gubitak	19.512		18.655	
Konsolidirani rezultat	21.885		28.250	

Izvor: CEPOR - Izvješće o malim i srednjim poduzećima u Hrvatskoj – 2019. str. 18.

Iz tablice 4. vidljivo je da mala poduzeća ostvaruju najveće gubitke u poslovanju, što znači da je njihov poduzetnički pothvat opterećen i ugrožen, a u tome najviše sudjeluje država s prevelikim parafiskalnim nametima. To je primijetila Komisija Europske unije te je upozorila na tu činjenicu, a koja se godinama ne mijenja. S druge strane velika poduzeća ostvaruju najveći profit, ali i veliki gubitak, kao i veliki konsolidirani rezultat. To za velike postupno upućuje na potrebu njihovog restrukturiranja, što predstavlja prvi korak prema društvenom poduzetništvu.

S obzirom na razvoj, odnosno inovativnost i istraživanje, GEM istraživanje pokazuje da je u 2014. bilo 8,2 % potpuno novih proizvoda nepoznatih ikome, a 2018. godine 13,8 %, što je u svakom slučaju pozitivno. Ulaganja u istraživanja postupno rastu, ali su još uvijek značajno ispod zacrtanog minimuma EU-a od 3 %. Prema GII izvješću koje istražuje inovativnost nacionalne ekonomije, Hrvatska je u 2018.

godini, jednako kao i prethodne godine, zauzela 41. mjesto na rang listi 126 zemalja obuhvaćenih istraživanjem. Prema Globalnom indeksu inovativnosti, deset najinovativnijih gospodarstava svijeta su, redom: Švicarska, Nizozemska, Švedska, Ujedinjeno Kraljevstvo, Singapur, Sjedinjene Američke Države, Finska, Danska, Njemačka i Irska. Od zemalja iz susjedstva, na 30. mjestu nalazi se Slovenija, Crna Gora je na 52. mjestu, Srbija na 55. mjestu, Bosna i Hercegovina na 77. mjestu te Makedonija na 84. mjestu (CEPOR, 2019.).

S obzirom na izneseno, očito je da se hrvatsko poduzetništvo, kako SME tako i ono veliko, ne razvija, već se u odnosu na druge ekonomije EU-a održava na istoj razini, a ta razina Hrvatske je začelje Europske unije. U svemu tome nameće se pitanje uloge države koja, iako kod razvijenih ekonomija postupno prepušta odluke nekim drugim grupacijama, u ekonomijama u tranziciji vrlo je jaka i utjecajna, ali neučinkovita.

Uloga države u razvoju okvira za poslovanje malih i srednjih poduzeća – komparativna analiza sustava razvoja marina u Hrvatskoj, Portugalu i Njemačkoj

U svim europskim ekonomijama u tranziciji, pa tako i Hrvatskoj, država ima snažnu ulogu u razvoju nacionalnog poduzetništva. Tisućama zakona, bez oblikovanja osnovnog nacionalnog sustava, Hrvatska se prema poduzetništvu postavlja s aspekta vlasti i snažne moći. Umjesto da se poduzetništvo sagledava fleksibilnije, više inovativno, politike ekonomija u tranziciji koriste neke stare modele i održavaju loše odnose prema poduzetništvu. To se očituje posebno u prilikama kada se poduzetništvo pokušava razviti posredstvom državnih resursa. Kako to izgleda i koji su to modeli prikazat će se u nastavku na primjeru poduzetničkog pothvata osnivanja marine na pomorskom ili vodnom dobru. Pritom će se, uz Hrvatsku, koristiti primjer Portugala, kao ekonomije u tranziciji, kao i Njemačke koja predstavlja razvijenu ekonomiju koja kroz mnoga desetljeća pa i stoljeća razvija svoje poduzetništvo i sustav potpore.

Tablica 5. Komparativna tablica sustava potpore razvoju poduzetništva Hrvatske, Portugala i Njemačke, primjer marina

Pokazatelji	Ekonomije u tranziciji		Njemačka
	Hrvatska	Portugal	
Osnovna obilježja sustava koji se temelji na javnom dobru (voda i more)	• koncesija uz dodatne ugovorne obveze • javno dobro jače je od privatnog dobra • djelomično poštivanje osobnih prava na neke vrste javnog dobra • nema sustava nego Zakon o koncesijama • površina pomorskog dobra limitirana i naplaćuje se.	• koncesija uz dodatne ugovorne obveze • javno dobro jače je od privatnog dobra • privatno dobro „dominio público marítimo“ ako postane vodno dobro gubi status privatnog i vlasnik mora državi plaćati zakup • nema sustava nego poseban zakon i dogovor s Vladom • svaka površina prekrivena vodom koristi se koncesijom ili zakupom.	• ugovorni odnos s gospodarskim subjektima koji koriste javno dobro • privatno dobro je iznad javnog dobra • vrlo efikasan sustav koji podupiru zakoni i djelovanje vlade u suradnji sa strukom i znanostimarina koristi pomorsko dobro ovisno o svojim potrebama uz određen dogovor s državom.
Kratki opis sustava	• prijava na tender gdje se odvija natjecanje po sistemu tko više nudi državi ili regiji. • vrijeme trajanja koncesije limitirano Zakonom o koncesiji • plaćanje je višestruko • nadzora nad korištenjem nema.	• država omogućava vodne površine staviti u funkciju marina, ali kroz koncesiju ili poseban najam • plaćanje je višestruko • nadzor limitiran.	• svaka država Njemačke svoj teritorij segmentira kao tzv. tržište rada; time se raspoznaju bolje i lošije razvijene destinacijecilj je razviti lošije razvijene destinacije • država bespovratno sufinancira investicije u marine 15 % do 30 % • sufinanciranje države uvjetuje dodatno zapošljavanje na svakih 500.000 € • odnos države i marine ugovoren je, a nadzor vrše stručne privatne institucije • državna administracija provodi, a ne kreira te je nadzor i kreiranje prepušteno znanstvenim i stručnim grupacijama.
Državno opterećenje	• koncesija se plaća dvojno, prema m² mora i prema ostvarenom prihodu • pored koncesije plaćaju se PDV i niz parafiskalnih nameta • ukupno opterećenje marine oko 29-30 % • situacija COVID-19 ne utječe na PDV i druge poreze.	• koncesija se plaća dvojno, prema m² mora i prema ostvarenom prihodu • pored koncesije plaćaju se PDV i niz parafiskalnih nameta • ukupno opterećenje marine oko 27-28 %.	• plaća se samo PDV koji je u normalnim uvjetima 18 % • u situaciji COVID-19 PDV je 16 % • s obzirom na jako otežano poslovanje marina je platila nula poreza.

Pozitivni i negativni efekti sustava	• kontinuirano punjenje državnog proračuna • djelomično pozitivno djelovanje na ekologiju • teško je odlučiti se za investiciju u poduzetništvo i marine • standardan doprinos razvoju destinacije putem fenomena marine • vrlo rijetka diversifikacija i nova ulaganja u sklopu poslovanja marina • negativan demografski efekt.	• kontinuirano punjenje državnog proračuna • djelomično pozitivno djelovanje na ekologiju • teško se odlučuju za investicije u marine • standardan doprinos razvoju destinacije putem fenomena marine • ne postojanje diversifikacije ni novih ulaganja u sklopu poslovanja marina • negativan demografski efekt.	• minimalno direktno punjenje proračuna • punjenje proračuna indirektno od većeg broja poduzetnika • manje porezno opterećenje, ali veliki broj poduzetnika • značajan direktan doprinos razvoju destinacije • standardan doprinos razvoju destinacije putem fenomena marine • diversifikacija poslovanja marine • pozitivan demografski efekt.
Sustav i zakonska podloga	• sustava nema, a to se pokušava zamijeniti brojim zakonima • umjesto sustava poticanja, snažno miješanje države u uvjete rada marina • država postavlja kriterije zakonima koji se često mijenjaju • nadzor je loš i izrazito politički što otvara prostora za korupciju • struka zanemarena.	• sustava nema, a to se pokušava zamijeniti brojim zakonima • umjesto poticanja razvoja država je jako prisutna u poslovanju marina • nadzor je loš i izrazito politički što otvara prostora za korupciju • struka zanemarena.	• na opći ekonomski nacionalni sustav „socijalne tržišne ekonomije“ nadograđuje se sustav poticaja poduzetništva • nadzor je učinkovit i izvan politički • dominacija struke i privatnog povezivanja.

Izvor: zajednički rad autora

Kao što se vidi iz komparativne analize i usporedbe sustava ovih triju država očito je da su Hrvatska i Portugal zaista u tranziciji, i to prije svega u shvaćanju poduzetništva i njegove uloge u nacionalnoj ekonomiji. S jedne strane, tradicionalizam prošlih sustava i nasljeđe, a s druge strane nerazvijena poduzetnička misao i neznanje, činitelji su koje ekonomije u tranziciji drže na dnu razvijenih ekonomija Europske unije. Nasuprot njima na primjeru Njemačke vidimo razvijen i učinkovit sustav potpore poduzetništva.

S obzirom na trenutačnu situaciju potrebno je zaključiti da je teško očekivati bolje rezultate sve dok su ulaganje u znanost, obrazovanje i istraživanja na razini na kojoj jesu u Hrvatskoj. Također, usvajanje znanja iz razvijenih država, kao i znanja iz naše uspješne hrvatske dijaspore, nasušna su potreba i činitelj budućeg razvoja. Nažalost, još uvijek za nova znanja i usvajanja prekograničnih znanja i iskustava u Hrvatskoj vlada snažan otklon i nerazumijevanje. Ovdje treba istaknuti da je taj otklon od novih znanja šireg političkog spektra te sve stoji u rukama države, i to ne samo kod vladajuće stranke nego cijele hrvatske politike. Odnosno, kad su u pitanje znanje i pozitivne intencije koje bi zaista mogle pokrenuti brži razvoj Hrvatske, one nisu prepoznate kako u vladajućoj eliti tako još manje u hrvatskoj političkoj oporbi.

Zaključak

Analiza koja je prikazana tijekom ovog rada/istraživanja, kako u teoretskom tako i u praktičnom dijelu, na primjeru poslovanja marina, ukazuje na nedovoljan razvoj Hrvatske u području razvoja poduzetništva. S obzirom na model, jer ne možemo govoriti o sustavu kad je u pitanju Hrvatska, a i Portugal, koncesija kao oblik korištenja pomorskog javnog dobra naslijeđena je od sustava planskog gospodarstva. Činjenica da sve države Europske unije svoje ekonomije razvijaju u smjeru tržišne ekonomije, dakle vladavine kapitala, to za ekonomije u tranziciji ta činjenica predstavlja problem. Prijelaz iz bivše „dogovorne ekonomije“ (socijalizam) na tržišnu ekonomiju i pozitivno percipiranje uloge poduzetništva ipak ne ide lako.

Usporedna analiza sustava podupiranja razvoja poduzetništva triju država - Hrvatske, Portugala i Njemačke - ne pokazuje bitne razlike između Hrvatske i Portugala, ali pokazuje bitne razlike tih dviju država i Njemačke. Razlike se očituju u kvaliteti sustava i njegovoj efikasnosti u smislu potpore poduzetničkim projektima. S jedne strane, u Hrvatskoj i Portugalu koncesija ili najam imaju zadatak puniti državni proračun, dok se u njemačkom sustavu zaista radi o potpori novim poduzetničkim projektima. Osim toga, njemački sustav teži za ujednačenim razvojem svih dijelova svojih država, a kroz normativni okvir uočava se jasna briga za pojedinca, građanina i zaposlenika. Sukladno temeljnom sustavu poznatom i transparentnom kao nacionalni sustav „socijalno tržišne ekonomije“, u Njemačkoj se razvijaju svi podsustavi koji imaju jasne ciljeve na kojima se onda nadograđuju zakoni. Uz to, sustav nadzora vrlo je efikasan, ali ne provode ga državne institucije nego privatne i poluprivatne, kao što su instituti i sveučilišta. Treba istaknuti da njemački sustav prepoznaje ulogu državne administracije koja ne kreira nego provodi, a kreiranje je prepušteno stručnim i znanstvenim organizacijama koje svoje prijedloge prezentiraju politici.

Literatura

1. Burrows, R. (1991). *Deciphering the Enterprise Culture. Entrepreneurship, Petty Capitalism and the Restructing of Britain*, Routledge, London
2. CEPOR (2019). Izvješće o malim i srednjim poduzećima u Hrvatskoj – 2019.; uključujući rezultate GEM – Global Entrepreneurship, Monitor istraživanja za Hrvatsku za 2018. godinu
3. Connelly, S., Markey, S., Roseland, M. (2011). Bridging sustainability and the social economy: Achieving community transformation through local food initiatives, *Critical Social Policy*, 31 (2), 308–324. doi: 10.1177/0261018310396040, 2011.

4. Drucker, P. F. (1992). The new society of organizations. *Harv Bus Rev.*, 70(5):95-104. PMID: 10121319.
5. Drucker, P. F. (2006). *Innovation and Entrepreneurship, Practice and Principles*, Harper Business, New York
6. Europska komisija (2008). Communication from the Commission to the Council, The European Parliament, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions “Think Small First” a “Small Business Act” for Europe, Brussels
7. Europska komisija (2019). Izvješće za Hrvatsku 2019. s detaljnim preispitivanjem o sprječavanju i uklanjanju makroekonomskih neravnoteža, 27.2.2019., SWD(2019) 1010 final, Bruxelles
8. Gibb, A. (2002). In pursuit of a new ‘enterprise’ and ‘entrepreneurship’ paradigm for learning: creative destruction, new values, new ways of doing things and new combinations of knowledge. *International Journal of Management Reviews*, 4, 233-269. https://doi.org/10.1111/1468-2370.00086
9. Luković, T. (2008). *Strategies of Regional Development: The New European Model of Entrepreneurial Development*, Conference Proceedings 3rd European Conference on Entrepreneurship and Innovation, University of Winchester, UK
10. Salamon, L. M., Skolowski, Wojtek S. (2015). What is the ‘Third Sector’: A New Consensus Definition for Europe, *Policy brief* No. 01/2015.
11. Službeni list Europske unije, 2012/C24/01
12. Stiglitz, J. E. (2009). *Uspjeh globalizacije: novi koraci do pravednog svijeta*, Algoritam, Zagreb
13. Strategija Europe 2020 – Strategija za pametan, održiv i uključiv rast (prioriteti, ciljevi i poticajna sredstva – fondovi) - odgovorno.hr (pregled 14. 12. 2020.)
14. Strategija razvoja društvenog poduzetništva u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2015. do 2020. godine (2015.), Zagreb
15. Šimleša, D. Bušljeta Tonković, A, Puđak J. (2015). D*ruštveno poduzetništvo u Hrvatskoj: od prepoznavanja do primjene*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb
16. Timmons J. A. (1989). *The Entrepreneurial Mind*, Brick House Publishing Company, London
17. Yunus, M. (2009). *Za svijet bez siromaštva: socijalna poduzeća i budućnost kapitalizma*, V.B.Z., Zagreb
18. Zakon o računovodstvu, NN 78/15, 134/15, 120/16, 116/18

Comparison of governance frameworks of small and medium enterprises from the perspective of the system for entrepreneurial development in Croatia, Portugal and Germany

Abstract

When analyzing the problems of small and medium-sized enterprises in the European Union, a significant difference can be noticed in the dynamics of development and the level of development of the Union's economies. Within this analysis, two economic groups are noticeable. The first group is found in the developed economies of the Union, and the second group of countries that in the last thirty years marked a period of transition from greater influence of the state on the business of small and medium enterprises to lower levels of intensity of this influence. This raises questions about the main reason for the significant differences in the development and dynamics of SME development between developed economies of the European Union, such as Germany, and economies in transition, such as Croatia, Poland, Portugal and others. Considering the problem of these differences through previous research, it was concluded that a good predictor of the development of small and medium-sized enterprises is a targeted framework for entrepreneurial development set by the state in the long run. On the other hand, the system framework for the development of small and medium-sized enterprises in the second part of the Union is more influenced by political processes. From the perspective of this distinction, the research is focused on recognizing the structure of systems and models related to entrepreneurship in the segment of small and medium enterprises. In order to achieve the purpose of this research, the models of Croatia and Portugal will be explored as two comparable models of development of small and medium enterprises set on the principle of transition, which will be confronted by the developed system on the example of Germany. As a framework for the above comparisons, we use case studies of the framework for marina operations as part of the nautical tourism offer.

Keywords: *small and medium enterprises governance, small and medium enterprise development system, comparative analysis of small and medium enterprise development system, marina business, nautical tourism*

Marija Beg
Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
mbeg@efzg.hr

Tamara Slišković
Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
tamaras@efzg.hr

Martina Solenički
Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
mnakic@efzg.hr

Utjecaj migracija na tržište nekretnina u Hrvatskoj

Sažetak

Stambeno tržište u Hrvatskoj je u posljednjih 20 godina prošlo kroz različite faze ekonomskog ciklusa. Nakon izrazito ekspanzivnog razdoblja, uslijedila je sedmogodišnja kriza građevinskog sektora uzrokovana sveukupnom gospodarskom recesijom, pri čemu su dubina i trajanje krize bili potpomognuti internim čimbenicima. Nakon 2015. godine slijedi faza oporavka i pozitivnih trendova u sektoru građevinarstva i na tržištu stambenih nekretnina. U postojećoj literaturi brojna su istraživanja usmjerena na identificiranje čimbenika ponude i potražnje na tržištu nekretnina, a posebice na determinante cijena stambenog prostora. Jednim od značajnijih čimbenika smatraju se demografske varijable, koje uključuju i migracijska kretanja. Promatrajući migracijska kretanja, može se utvrditi kako je migracijski saldo u Hrvatskoj od početka 20. stoljeća uglavnom negativan uz kratko razdoblje pozitivnog salda od 1998. do 2008. godine. Glavni cilj ovog rada je analizirati utjecaj migracijskih kretanja na tržište nekretnina (cijenu stanova) u Hrvatskoj u razdoblju od 2002. do 2019. godine. Analiza se provodi u okviru modela višestruke linearne regresije. S obzirom na specifično kretanje na hrvatskom tržištu nekretnina u modelu se promatra i utjecaj onih čimbenika cijena nekretnina koje literatura prepoznaje kao „standardne“, ali i neke čimbenike specifične za Hrvatsku. Doprinos rada očituje se u ocjeni utjecaja migracijskih kretanja na cijene stambenih nekretnina budući da do sada slično istraživanje za Republiku Hrvatsku nije provedeno.

Ključne riječi: *migracije, tržište stambenih nekretnina, cijena stambenih nekretnina, Hrvatska, višestruka regresija*

Uvod

Tokovi međunarodnih migracija iz i u Hrvatsku znatni su od 1998. godine, no priroda tokova se od tada promijenila. Nakon Domovinskog rata u Hrvatsku su se uglavnom slijevali tokovi migranata, dio stranaca, ali ponajviše bivših političkih emigranata i hrvatskih izbjeglica te ostalih Hrvata iz svijeta. Takav pozitivan migracijski saldo uljepšavao je negativnu demografsku sliku koja karakterizira Hrvatsku još od osamostaljenja. Migracijski trend se obrnuo nakon gospodarske krize te od 2009. godine raste broj odseljenih, a dodatni val emigracije dogodio se nakon otvaranja granica koje se dogodilo kao posljedica ulaska u Europsku uniju.

Glavni cilj ovoga rada je ispitati utjecaj navedenih migracijskih tokova, odnosno promjene u tim tokovima, na tržište nekretnina, odnosno na cijenu stambenih nekretnina. Naime, broj stanovnika na nekom prostoru jedna je od determinanti stambene potražnje, pa su tako u fokusu istraživanja često i promjene u broju stanovnika uzrokovane migracijama. Uz to, i hrvatsko stambeno tržište karakterizirano je različitim fazama razvoja. Početak stoljeća bio je propulzivan, no gospodarska kriza snažno je utjecala na građevinski sektor što je, uz ostale negativne utjecaje poput pada izgradnje, zaposlenosti i prodaje utjecalo na pad cijena stambenih nekretnina. No, od sredine desetljeća, u situaciji sve veće emigracije, na tržištu nekretnina primjećuje se oporavak kojeg je pratio i rast cijena stanova.

Dok se u literaturi utjecaj migracija obično promatra u kontekstu tržišta rada, određeni broj objavljenih istraživanja ispituje utjecaj kojeg migracijski tokovi imaju na nekretninsko tržište. Međutim, unatoč vrlo aktualnoj temi migracija i stanovanja kako u društvu tako i politici, što se očituje u brojnim polemikama te znanstvenim radovima, u Hrvatskoj do sada nije bilo istraživanja na navedenu temu. To je jedna od praznina koju ovaj rad imati za cilj popuniti.

Kroz ovo istraživanje pokušava se razumjeti odnos između migracija, šokova potražnje/ponude koje one stvaraju i tržišta stanova. U analizu su uključene međunarodne migracije, dok unutarnje migracije nisu uzete u obzir.

Rad je strukturiran u šest poglavlja. Nakon pregleda migracijskih kretanja u drugom dijelu rada, u trećem dijelu se opisuju specifičnosti stambenog tržišta u Hrvatskoj. Četvrti dio rada osvrće se na postojeća empirijska istraživanja koja čine teoretsku podlogu za ovo istraživanje. Peti dio opisuje podatke i metodologiju te predstavlja empirijske rezultate provedene analize. Konačno, u zaključku su sažeti glavni nalazi rada, temeljna ograničenja istraživanja te se daju preporuke za daljnje istraživanje u ovom području.

Migracijska kretanja stanovništva u/iz Hrvatske

Ljudi su se oduvijek selili iz jednog mjesta u drugo tako da su migracijska kretanja sastavni dio ljudske povijesti. No, današnje migracije s brojnim nacionalnim državama, putovnicama i vizama relativno su noviji fenomen s početka 20. stoljeća (Penava, 2011). Tako su današnje migracije povezane sa širim globalnim ekonomskim, socijalnim, političkim i tehnološkim transformacijama koje utječu na širok raspon političkih pitanja (IOM, 2020, str. 1). Stoga veza između ekonomskog razvoja i migracija nije linearna u smislu da većina migranata dolazi iz najsiromašnijih zemalja u najbogatije zemlje. Štoviše, stručni i relativno bogatiji ljudi imaju veći udio u međunarodnim migracijama te putuju na veće udaljenosti (Flahaux i De Haas, 2016).

Iako se podaci o migracijama poboljšavaju s vremenom, migracije su i dalje statistički najlošije praćena demografska pojava te je dostupnost kvalitetnih podataka o migracijama ograničena. Stoga se broj migranata uglavnom procjenjuje zbog čega se iz različitih izvora mogu dobiti različiti podaci o broju i teritorijalnom rasporedu migranata te se navedeni podaci moraju uzeti s rezervom. Najpopularniji izvor podataka o migrantima je svakako onaj Ujedinjenih naroda. UN procjenjuje da je u 2019. godini 3,5% svjetskog stanovništva migriralo, odnosno ukupan broj međunarodnih migranata se u zadnjih dvadeset godina povećao s procijenjenih 150 milijuna u 2000. godini na 272 milijuna u 2020. godini (UN DESA, 2019).

U kontekstu Republike Hrvatske, važno je naglasiti kako svako stvaranje novih nezavisnih država (ili njihovo ujedinjenje) uzrokuje diskontinuitet u promjeni i broju međunarodnih migranata. Bilo da je kriterij nacionalnost ili zemlja rođenja nužno dolazi do diskrepancije u broju imigranata/emigranata. Iz navedenog razloga je teško doći do pouzdane duže serije podataka o migrantima općenito pa i na području Republike Hrvatske, dok su iz razloga loše praćenosti pojave postojeći kvalitetni podaci o migracijama malobrojni. S obzirom na to da se službena statistika u Republici Hrvatskoj prati i objavljuje u Državnom zavodu za statistiku (DZS) u ovom radu se analiziraju njihovi dostupni podaci o migrantima od 1998. do 2019. godine.

Službena statistika pokazuje da je Hrvatsku u razdoblju od 1998. do 2008. karakterizirao pozitivan migracijski saldo pri čemu je prosječni godišnji neto broj migranata bio 14.858 (grafikon 1). Taj period je zapravo izuzetak više nego pravilo u povijesti Hrvatske, no s obzirom na negativan prirodni prirast činio je ionako lošu demografsku sliku nešto boljom. Globalna ekonomska kriza iz 2008. godine je, kao i u ostatku svijeta, djelovala i na tijekove migranata u Hrvatskoj. Tako se prema podacima DZS-a od 2009. godine trend obrnuo te do 2019. godine bilježimo jak iseljenički val pri čemu je prosječni migracijski saldo u tom razdoblju -10.694 emigranta. Negativni migracijski saldo je počeo zbog krize, a intenzivirao se zbog ulaska Hrvatske u Europsku uniju 2013. godine. Ovaj emigracijski val je posebno značajan

jer se odvija paralelno uz visoki negativan prirodni prirast, ukupnu depopulaciju i sveukupno starenje stanovništva.

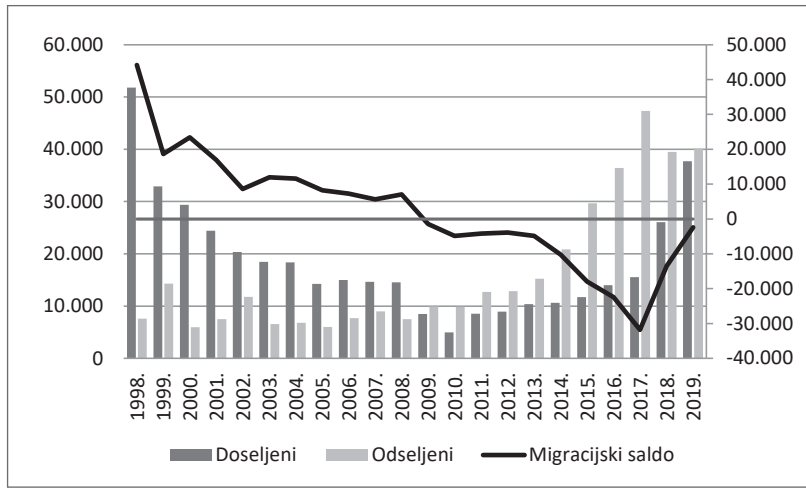

Izvor: DZS (2020a)

Grafikon 1. Doseljeni, odseljeni i migracijski saldo u Hrvatskoj, 1998. – 2019.

Istraživanja pokazuju da mladi, koji najviše iseljavaju u posljednjih 10 godina, ne emigriraju jer isključivo žele preseliti iz Hrvatske. U slučaju stabilnog zaposlenja i povoljnih uvjeta za kvalitetan život većina bira ostanak u zemlji (Potočnik i Adamović, 2018). Stoga je zanimljivo vidjeti kamo Hrvati emigriraju. Podaci pokazuju kako Hrvati od osamostaljenja države najviše emigriraju u europske države pri čemu su u apsolutno najvećem broju kroz povijest odlazili u Njemačku. Udio Hrvata koji su emigrirali u Njemačku u razdoblju od 2001. do 2019. godine iznosi čak 37% ukupnog broja hrvatskih emigranata u tom razdoblju. Uz Njemačku, u top pet destinacija hrvatskih emigranata u spomenutom razdoblju spadaju Srbija, Bosna i Hercegovina, Austrija i Irska (grafikon 2). Zajedno, u ovih top 5 destinacija nalazi se čak 75% hrvatskih emigranata. Kako se migracijski tokovi mijenjaju, tako se i najpopularnije zemlje odrednice hrvatskih emigranata mijenjaju. Najveća novina je bila pojava Irske u najpoželjnijim odrednicama hrvatskih iseljenika (razlog je činjenica da Irska ulaskom Hrvatske u EU nije ograničavala pristup hrvatskim radnicima na svom tržištu rada), dok su kroz povijest tu bile na primjer Australija, Kanada i Sjedinjene Američke Države, a značajna odredišta su i Italija, Švedska i Švicarska. Kada su u pitanju Srbija i BiH, Pokos (2017) objašnjava da je dio „iseljenika“ u principu bio samo formalno registriran u Hrvatskoj, dok je nakon odjave prebivališta koja se počela događati 2012. godine i dalje nastavio živjeti u svojim matičnim zemljama.

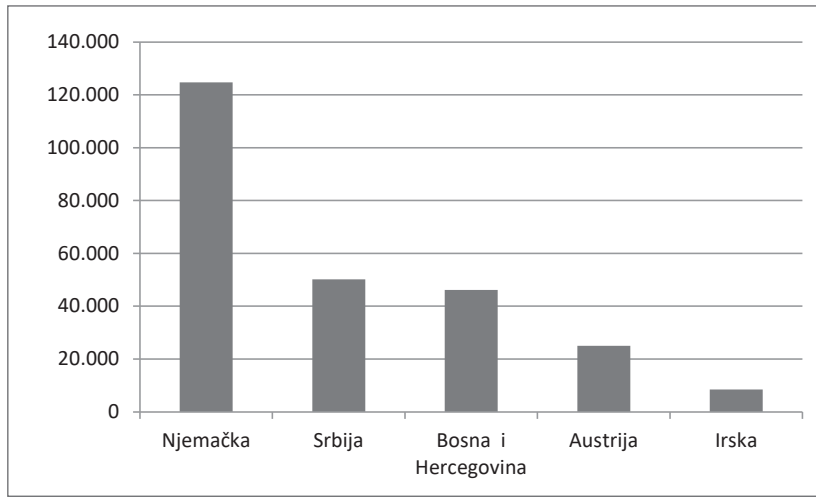

Izvor: DZS (2020b)

Grafikon 2. Top 5 destinacija Hrvatskih migranata, 2001. – 2019.

U Hrvatsku najviše imigriraju osobe porijeklom iz Bosne i Hercegovine, što je i očekivano s obzirom na povijest (grafikon 3). Udio imigranata iz BiH u Hrvatskoj iznosi čak 48% pri čemu se taj udio kroz vrijeme smanjuje. Ostale važnije zemlje iz kojih dolaze migranti u Hrvatsku su Njemačka, Srbija, Slovenija, Austrija, Švicarska, Italija te Sjeverna Makedonija.

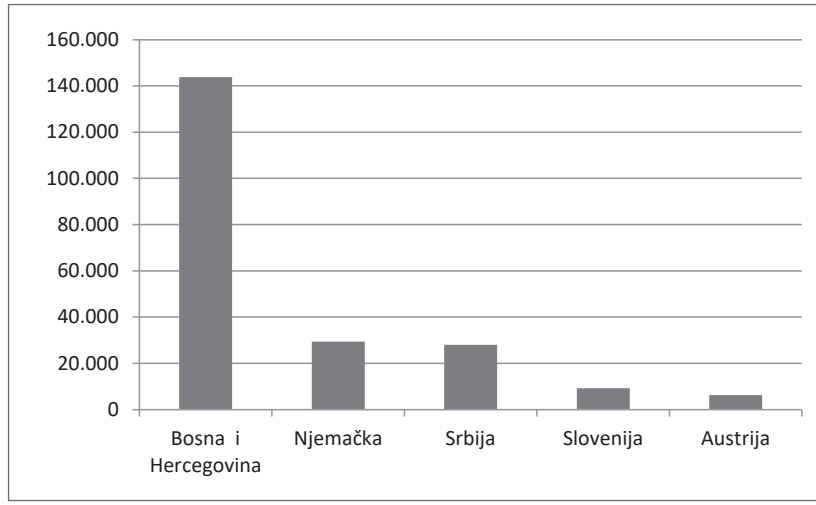

Izvor: DZS (2020b)

Grafikon 3. Top 5 zemalja porijekla imigranata u Hrvatskoj, 2001. – 2019.

Konačni učinak velikog emigracijskog vala koji je počeo 2008. godine, a traje i dalje, osjetit će se tek u dugom roku. No, kako u promatranom razdoblju imamo prvo veliki imigracijski val, a potom veliki emigracijski val zanimljivo će biti vidjeti je li ta promjena predznaka migracijskog salda utjecala na cijene stambenih nekretnina u Hrvatskoj.

Specifičnosti stambenog tržišta u Hrvatskoj

Tržište nekretnina u Hrvatskoj čini jedan od značajnijih segmenata nacionalnog gospodarstva. Kretanja u ovom segmentu vrlo se često promatraju zajedno s analizom pokazatelja iz sektora građevinarstva, čija aktivnost oblikuje kretanja na strani ponude na tržištu nekretnina. Relativna važnost za cjelokupno gospodarstvo može se iščitati kroz udjele ovih aktivnosti u strukturi ukupne bruto dodane vrijednosti, pri čemu se u statističkoj klasifikaciji ekonomskih djelatnosti promatraju područja F (građevinarstvo) i L (poslovanje nekretninama). U posljednjih 20 godina, udio ovih dviju djelatnosti u ukupnoj bruto dodanoj vrijednosti kreće se u rasponu od 14 % do 17,5%, a u prosjeku iznosi 15,5%. Kretanje navedenih udjela od početka ovog stoljeća do danas, na godišnjoj razini, prezentirano je na grafikonu 4. U terminima udjela ovih djelatnosti u bruto domaćem proizvodu, njihov prosječan doprinos ukupnom BDP-u u Hrvatskoj u dvadesetogodišnjem razdoblju iznosi oko 13% (Eurostat, 2021).

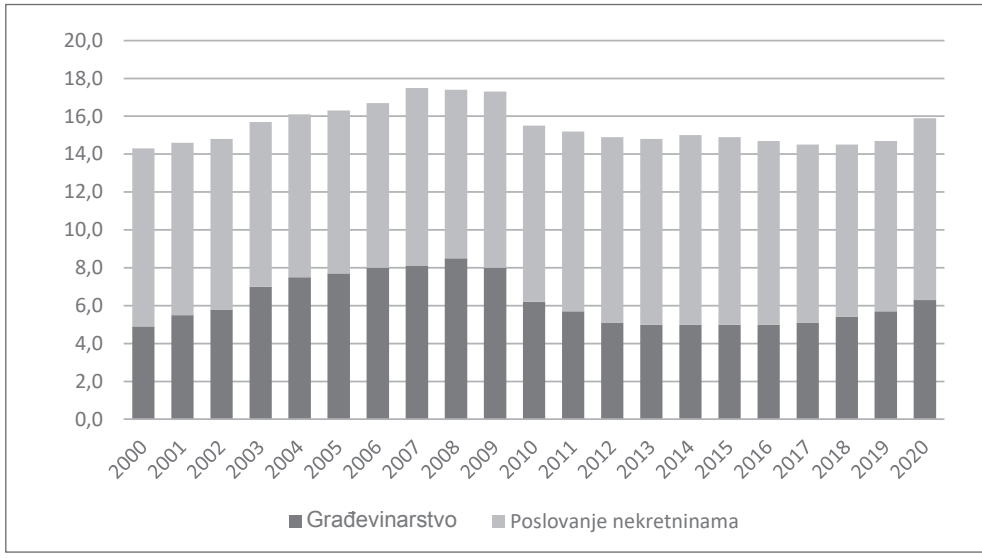

Izvor: Eurostat (2021)

Grafikon 4. Udjeli bruto dodane vrijednosti građevinarstva i poslovanja nekretninama u ukupnoj bruto dodanoj vrijednosti u Hrvatskoj, 2000. –2020.

Stambeno tržište je jedan od najvažnijih segmenata sveukupnog tržišta nekretnina s obzirom na činjenicu kako stanovanje predstavlja jednu od temeljnih ljudskih potreba. Razvojni put stambenog tržišta u Hrvatskoj obilježen je brojnim preokretima. Proces tranzicije stambenog tržišta u Hrvatskoj, pomoću različitih pokazatelja razvijenosti, opširno je opisao Tica (2002). On pomoću dužih vremenskih serija, koje u prosjeku obuhvaćaju drugu polovicu dvadesetog stoljeća, opisuje razvijenost stambenog tržišta u predtranzicijskom i tranzicijskom razdoblju, pri čemu se posebno ističu strukturni učinci tranzicije na hrvatsko gospodarstvo i stambeno tržište. Uz brojne poteškoće, osobito je istaknuta manjkavost procesa tranzicije, koja nije polučila rezultate efikasne (ili, barem efikasnije) alokacije stambenih resursa. Kunovac, Đozović, Lukinić i Pufnik (2008) navode kako značajniji razvoj stambenog tržišta započinje u drugoj polovici 90-ih godina, nakon osamostaljenja Republike Hrvatske i završetka Domovinskog rada. Pri tome su procesi restrukturiranja vlasničkih odnosa i intenziviranja prodaje stanova na kojima je postojalo stanarsko pravo prepoznati kao preduvjeti za početak intenzivnijeg razvoja stambenog tržišta. Nakon tranzicije i privatizacije se ovaj segment tržišta razvijao sve brže, no uz brojne poteškoće. U prvom redu, tu su spadali problemi pravne regulacije tržišnih odnosa, nesređeno stanje u zemljišnim knjigama te neusklađenost cijena nekretnina s njihovim obilježjima (kako kod stare gradnje, tako i u slučaju novogradnje). Pojedine od tih problema je istaknuo Tica (2004), posebice se osvrćući na nesređenost katastra i netransparentnost zemljišnih knjiga koji imaju utjecaj na prikaz ponude stambenih objekata. Naime, u posttranzicijskom razdoblju značajan broj stanova uopće nije bio registriran u zemljišnim knjigama, pa stoga oni nisu ni postojali kao objekt trgovanja na tržištu, što otežava procjenu stvarne ponude stambenih nekretnina u tom razdoblju.

Aktivna zbivanja na tržištu stambenog prostora su se nastavila početkom ovog stoljeća. Posljednjih 20 godina se, zapravo, mogu smatrati prilično turbulentnim razdobljem za cjelokupno tržište nekretnina u Hrvatskoj. Ugrubo se zbivanja do 2020. godine na stambenom tržištu u Hrvatskoj mogu promatrati kroz tri faze (Slišković, 2019). Prvu fazu predstavlja razdoblje od 2000. do 2008. godine, koje je obilježeno snažnom ekspanzijom građevinarstva i procvata aktivnosti na stambenom tržištu. Nakon toga, slijedi preokret, odnosno snažna sedmogodišnja kriza u kojoj su svi pokazatelji zabilježili negativna kretanja. Uz pad prodaje stambenih nekretnina, prisutan je bio i pad cijena istih, no ne u onim razmjerima u kojima je, po različitim pokazateljima, smanjena potražnja za stanovima, a sve uz usporeno pristizanje nove ponude stambenog prostora. Efekte prve polovice kriznog razdoblja u sektoru građevinarstv, i na tržištu nekretnina po pojedinim segmentima detaljnije opisuju Tica i Boras (2012). Oporavak pojedinih pokazatelja na strani ponude započinje 2015. godine, što predstavlja početak razdoblja oporavka, odnosno treću fazu. Ubrzo nakon pojave pozitivnih trendova sa strane ponude, započinje i oporavak potražnje

za stambenim nekretninama, a kao posljedica tih kretanja, cijene stambenog prostora započinju novi uzlet. Opisani trendovi u kretanju novogradnje (mjerene ukupnom površinom završenih stanova, u m^2), kao i trendovi u kretanju cijena stambenog prostora (mjereno indeksom cijena stambenih nekretnina, na razini Hrvatske) ilustrirani su na grafikonu 5.

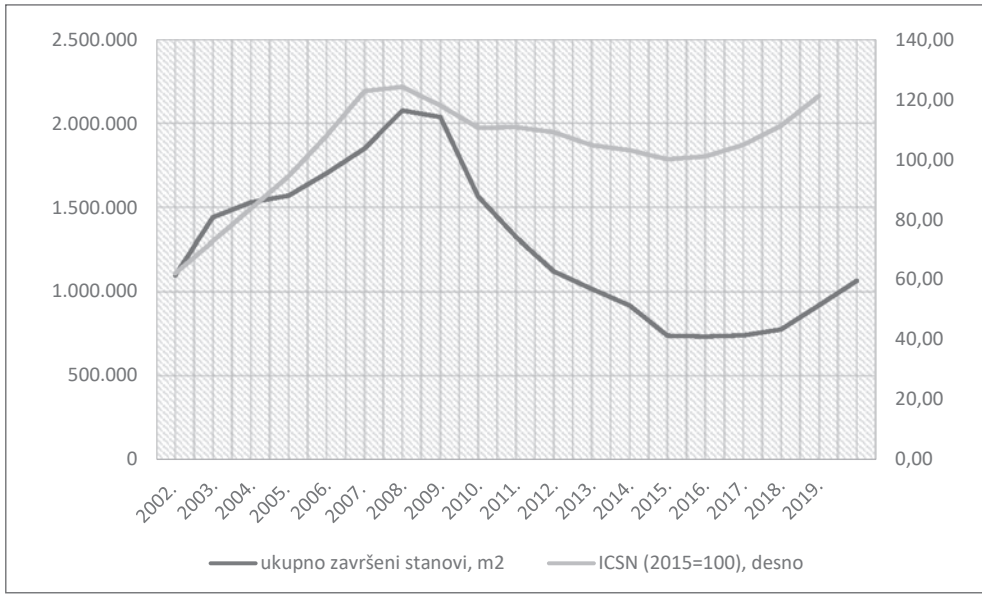

Izvor: DZS (2020c) i HNB (2021)

Grafikon 5. Kretanje cijena i nove ponude stambenog prostora u Hrvatskoj, 2002. – 2019.

Jedna od karakteristika stambenog tržišta u Hrvatskoj je visoka stopa privatnog vlasništva stambenih nekretnina. Proces tranzicije i prodaje stanova u društvenom vlasništvu rezultirao je velikim udjelom stambenih objekata koji se nalaze u privatnom vlasništvu u odnosu na ukupne stambene objekte. Točnije, popis stanovništva iz 2001. godine pokazao je kako je 96% od ukupnog broja stanova za stalno stanovanje bilo u vlasništvu privatnih osoba, a u njih 86% stanovali su njihovi vlasnici (Kunovac i sur., 2008). Deset godina poslije, rezultati popisa stanovništva (2011) ukazuju na to da se, od ukupnog broja stanova u Hrvatskoj (2.246.910) njih 85% klasificiraju kao stanovi za stalno stanovanje. Od ukupnog broja stanova namijenjenih stalnom stanovanju (1.912.901), 78% je klasificirano kao trenutno nastanjeno (1.496.558 stanova), dok su ostali bili privremeno nenastanjeni ili napušteni. U skupini nastanjenih stanova, postotak privatnog vlasništva iznosi visokih 97%, kao i u prethodno provedenom popisu stanovništva. Nadalje, podaci ukazuju na to da u gotovo 89% nastanjenih stanova žive vlasnici ili suvlasnici stanova, dok ostale kategorije podra-

zumijevaju najam, srodstvo s vlasnikom ili najmoprimcem stana, ostale osnove korištenja ili beskućništvo (DZS, 2020d). To ukazuje na činjenicu kako se stanovanje u vlastitoj nekretnini u Hrvatskoj može smatrati pravilom, a ne izuzetkom, kao i to da se visoke stope vlasništva stanova doista mogu smatrati jednom od važnih karakteristika hrvatskog stambenog tržišta.

U skladu s navedenim, racionalno je zaključiti kako kupnja vlastite stambene nekretnine predstavlja jednu od temeljnih životnih investicija pojedinaca i kućanstava u Hrvatskoj. Cijena stambenih nekretnina stoga predstavlja jedan od najvažnijih pokazatelja za koje su brojni subjekti na stambenom tržištu zainteresirani. S jedne strane, tu su zainteresirani potencijalni kupci koji planiraju realizaciju svoje stambene investicije u pogodnom trenutku, dok su s druge strane postojeći vlasnici stambenih nekretnina koji su zainteresirani za trendove u cijenama zbog reperkusija koje njihove promjene imaju na vrijednost nekretnina koje posjeduju (tzv. efekt bogatstva). Upravo zbog svega navedenoga analize kretanja cijena nekretnina, kao i njihovo modeliranje pomoću različitih pristupa, predstavljaju interes brojnih istraživača koji se bave problematikom stambenog tržišta u znanstvenom smislu, ali i brojnih subjekata koji djeluju unutar branše poslovanja nekretninama.

Kod pristupa modeliranju cijena stambenih nekretnina se mogu izdvojiti dva. Prvi podrazumijeva pristup na „makro“ razini, gdje se cijene na razini jednog gospodarstva modeliraju pomoću sveobuhvatnih, makroekonomskih varijabli. Drugi je pristup modeliranja cijena na užim geografskim tržištima, gdje se u obzir uzimaju karakteristike konkretnog tržišta, a cijene se modeliraju pomoću specifičnog skupa varijabli koji se odnosi na to odabrano tržište. U ovom radu će se slijediti pristup makroekonomskog modeliranja cijena stambenog prostora s obzirom da većina korištenih varijabli opisuje kretanja na nacionalnoj razini, što će se detaljnije opisati u poglavlju 5.

Veza između migracijskih kretanja i stambenog tržišta – pregled literature

Pojačana imigracija u teoriji u kratkom roku rezultira rastom potražnje za stanovima, odnosno rastom cijene stanova jer je ponuda neelastična (osim u iznimnim slučajevima kada npr. investitori posjeduju veliku količinu stanova i čekaju da cijene porastu kako bi prodavali stanove). Dugoročno, postoji mogućnost za povećanje postojećeg stambenog fonda zbog porasta potražnje što rezultira vraćanjem cijena stanova na početnu razinu. No, i u ovom slučaju investitori mogu reagirati zadržavanjem nekretnina čekajući rast cijena. Dodatno, konačni učinak ovisi i o prirodnom kretanju domicilnog stanovništva. Osim toga, u srednjoročnom razdoblju tokovi migracija mogu se promijeniti te je teško odrediti konačni učinak.

Ovo je vjerojatno razlog tome što je broj studija s ovom temom relativno malen, a još je značajnije to da njihovi rezultati pokazuju vrlo različit utjecaj migracija na cijene nekretnina.

Dosadašnja istraživanja veze između migracija i cijena stambenih nekretnina provođena su na lokalnoj, regionalnoj i/ili nacionalnoj razini. Iako većina istraživanja potvrđuje pozitivnu vezu između imigracije i cijena stambenog prostora, određen broj studija ukazuje na negativnu vezu ili pak nepostojanje povezanosti. Opsežan pregled istraživanja neovisno o razini na kojoj su provedena daje Tyrcha (2020), a budući da je ovo istraživanje usmjereno na utjecaj prekograničnih migracija na cijene stambenih nekretnina na nacionalnoj razini, u nastavku je prikazan pregled nekoliko novijih istraživanja koja uzimaju u obzir utjecaj migracija na nacionalno tržište nekretnina.

McDonald (2013) istražuje utjecaj imigracije (neto stalna i dugoročna imigracija) na cijene stambenih nekretnina u Novom Zelandu u razdoblju 1990.-2013. godine u okviru vektorskog autoregresijskog modela. Uz imigraciju, uzima u obzir i jaz outputa, kamatnu stopu na hipotekarne kredite te izdane dozvole za gradnju stambenih zgrada. Porast imigracije od 1 % uzrokuje 8 %-tni porast cijena stambenih nekretnina u naredne tri godine.

Lin, Ma, Zhao, Hu i Wei (2018) analiziraju utjecaj imigracije na cijene stambenih nekretnina na nacionalnoj i regionalnoj razini korištenjem panel podataka za 32 najveća kineska grada u razdoblju 2007.-2016. godine. Na nacionalnoj razini porast imigracije od 1 % rezultira porastom cijena urbanih stambenih nekretnina od 0,31 %. Pozitivna veza imigracije i cijena urbanih stambenih nekretnina potvrđena je i u slučaju istočne regije, ali ne i u slučaju centralne i zapadne regije Kine.

Barbu, Vuta, Strachinaru i Cioaca (2017) analiziraju odrednice cijena stambenih nekretnina koristeći regresijsku panel analizu za 21 zemlju (pretežito europske zemlje) u razdoblju 2007. – 2014. godine. Uz makroekonomske varijable poput BDP-a, nezaposlenosti, burzovnih indeksa i tržišne kapitalizacije te kamatne stope na hipotekarne kredite, kao odrednicu cijena stambenih nekretnina uzimaju u obzir i migracije, preciznije, priljev stanovništva u zemlju. Potvrđuju pozitivnu vezu između imigracije i cijena stambenih nekretnina, odnosno porast imigracije od 1 % rezultira porastom cijena stambenih nekretnina za 0,045 %. Potencijalno objašnjenje ovakve veze leži u povećanoj potražnji za stambenim nekretninama od strane imigranata.

Cohen i Karpaviciute (2017) analiziraju determinante cijena stambenih nekretnina u Litvi u razdoblju od 2001. – 2014. godine korištenjem višestruke regresije. Uz najvažnije makroekonomske varijable poput BDP-a, nezaposlenosti, inflacije, kamatne stope i makroprudencijalne politike, kao odrednicu cijena stambenih nekretnina analiziraju i emigraciju, međutim ne pronalaze Granger uzročnost između emigracije i cijena stambenih nekretnina.

Larkin i sur. (2018) provode meta-regresijsku analizu 45 ekonometrijskih istraživanja i 454 usporedivih procjena koje obuhvaćaju 14 razvijenih zemalja te zaključuju da imigracija u prosjeku vodi rastu cijena stambenih nekretnina, ali ovaj učinak varira ovisno o promatranom razdoblju i zemlji. Ističu, nadalje, da negativan stav domicilnog stanovništva prema imigrantima može poništiti učinak povećane potražnje na cijene stambenih nekretnina. Navedeno objašnjavaju emigracijom kao posljedicom imigracije, ili smanjenom privlačnošću lokaliteta što vodi smanjenju želje za plaćanjem viših cijena stambenih nekretnina.

Istraživanja odrednica cijena stambenih nekretnina u Hrvatskoj su malobrojna, a posebice ona koja uzimaju u obzir demografske faktore. Slišković (2019) daje pregled više istraživanja stambenog tržišta u Hrvatskoj i europskim zemljama te identificira odrednice koje su se pokazale ključnima u objašnjavanju kretanja cijena stambenih nekretnina: kamatna stopa, dohodak, krediti, inflacija, plaće, demografski faktori i dr.

Demografske faktore kao odrednicu cijena stambenih nekretnina u svojim istraživanjima uključuju npr. Lovrinčević i Vizek (2008) i Dumičić, Čeh Časni i Žmuk (2011). Lovrinčević i Vizek (2008) uz makroekonomske varijable (realna kamatna stopa na dugoročne kredite s valutnom klauzulom stanovništvu, realna neto prosječna plaća po zaposlenome, indeks potrošačkih cijena, realan BDP, realni ukupni krediti stanovništvu, jaz BDP-a) kao odrednicu cijena stambenih nekretnina uzimaju u obzir i jedan demografski faktor (broj sklopljenih brakova) za koji se pokazalo da uz kredite stanovništvu i inflaciju najviše utječe na cijene nekretnina u kratkom roku. Dumičić, Čeh Časni i Žmuk (2011) kao demografski faktor također uzimaju broj novosklopljenih brakova te pronalaze da stopa novosklopljenih brakova i stopa prosječnih neto plaća najbolje objašnjavaju kretanje cijena novih stanova u Hrvatskoj.

Iako Tica (2002) ističe da su demografski faktori, od kojih su najvažniji sklapanje brakova i migracije, jedni od ključnih odrednica potražnje za stambenim prostorom, dosadašnja istraživanja kretanja cijena stambenog prostora u Hrvatskoj nisu uzimala u obzir migracije.

Učestalost korištenja varijabli u dosadašnjim istraživanjima polazišna je točka i ovog istraživanja. Pregledom literature utvrđeno je da su ključne makroekonomske varijable koje se koriste u objašnjavanju kretanja cijena stambenih nekretnina: BDP, neto plaće, inflacija, krediti stanovništvu te kamatna stopa na kredite stanovništvu. Uz ove varijable, kao odrednica cijena stambenih nekretnina u ovom istraživanju analiziraju se i migracije, budući da u dosadašnjim istraživanjima stambenog tržišta, prema saznanju autorica rada, u Hrvatskoj nisu uzimane u obzir.

Utjecaj migracijskih kretanja na stambeno tržište u Hrvatskoj

Za modeliranje odnosa migracijskih kretanja s cijenama stambenih nekretnina koristi se empirijski model u kojem se, pored varijabli koje odražavaju migracijska kretanja, koristi i skup kontrolnih varijabli za koje postojeća literatura potvrđuje značajnost u objašnjavanju cijena nekretnina na različitim primjerima.

Odabir varijabli temelji se na pregledu postojeće literature koja se bavi tematikom odrednica cijena stambenog prostora. U skup varijabli koje se mogu smatrati standardnim odrednicama cijena stambenih nekretnina uključeno je 5 varijabli, a to su BDP, neto plaće, iznos stambenih kredita, kamatne stope na dugoročne kredite stanovništvu i harmonizirani indeks potrošačkih cijena. U prethodnom poglavlju detaljnije je obrađen pregled literature, a učestalost pojavljivanja i statističke značajnosti pojedinih odrednica sumirane su u radu Slišković (2019). U svrhu procjene utjecaja migracijskih kretanja na cijene stambenih nekretnina korištene su varijable broj useljenih i iseljenih osoba, kao i njihova razlika (migracijski saldo).

Svi podaci korišteni u ovom istraživanju dobiveni su iz javno dostupnih statističkih izvora. Pri tome je jedan dio podataka u izvornom obliku dostupan na tromjesečnoj razini. Drugi dio podataka je dostupan na mjesečnim ili godišnjim razinama te su takvi podaci, za potrebu provođenja analize, svedeni na tromjesečnu razinu prikladnom metodom konverzije unutar statističkog paketa EViews 7. Vremenski raspon korištenih podataka varira, no većina njih je dostupna za razdoblje od početka 2002. do završetka 2019. godine, pa je slijedom toga empirijska analiza provedena za to razdoblje. Kratki opis korištenih varijabli je prikazan u tablici 1.

Tablica 1. Varijable korištene u analizi odnosa migracijskih kretanja i cijena stambenih nekretnina

Varijabla	Opis	Izvor	Frekvencija objavljivanja
ICSN	Indeks cijena stambenih nekretnina (2015 = 100)	DZS	Tromjesečno
BDP_SA	Bruto domaći proizvod, tekuće cijene (mil. HRK), sezonski prilagođeno	DZS	Tromjesečno
PLACE_SA	Prosječne neto plaće po zaposlenom, u kunama, sezonski prilagođeno	DZS	Mjesečno
KRED	Stambeni krediti-stanje na kraju razdoblja (mil. HRK)	HNB	Mjesečno
KS	Kamatna stopa na dugoročne kredite stanovništvu s valutnom klauzulom	HNB	Mjesečno
HICP	Harmonizirani indeks potrošačkih cijena (2015=100)	Eurostat	Mjesečno
IM	Broj doseljenih osoba iz inozemstva	DZS	Godišnje
EM	Broj odseljenih osoba u inozemstvo	DZS	Godišnje
MS	Migracijski saldo	DZS	Godišnje

Izvor: autorice

Očekivanja glede smjera učinaka pojedinih odrednica na cijene stambenog prostora su sažeta u tablici 2.

Tablica 2. Očekivani predznaci procijenjenih parametara uz nezavisne varijable modela

Varijabla	Očekivani predznak	Objašnjenje
BDP_SA	+	Porast ekonomske aktivnosti generira veću potražnju za stambenim nekretninama
PLACE_SA	+	Porast neto plaća generira veću potražnju za stambenim nekretninama
KRED	+	Porast dostupnosti kredita generira veću potražnju za stambenim nekretninama
KS	-	Porast kamatnih stopa na kredite stanovništvu poskupljuje zaduživanje, što može rezultirati smanjenjem potražnje za stambenim nekretninama
HICP	+	Porast razine cijena u gospodarstvu povećava cijenu stambenih nekretnina
IM	+	Useljeno stanovništvo generira veću potražnju za stambenim nekretninama
EM	-	Iseljavanjem se potražnja za stambenim nekretninama smanjuje
MS	+	Pozitivan migracijski saldo generira veću potražnju za stambenim nekretninama, i obrnuto

Izvor: autorice

Sve varijable koje nisu izvorno prikazane u obliku indeksa ili stope su logaritmirane. Izuzetak je varijabla „migracijski saldo“ koja, zbog negativnih vrijednosti, nije mogla biti logaritmirana te je u analizu uvedena u izvornom obliku. Nastavno, prvi korak u analizi je ispitivanje reda integriranosti korištenih vremenskih serija. U tu svrhu proveden je prošireni Dickey-Fullerov test jediničnog korijena (ADF) za sve spomenute varijable. Rezultati provedbe testa stacionarnosti varijabli iskazani su u tablici 3.

Tablica 3. Rezultati ADF testa jediničnog korijena za korištene varijable

Varijabla	Razine			U prvim diferencijama			ODLUKA
	Konstanta, bez trenda	Konstanta i trend	Bez determinističkih komponenata	Konstanta, bez trenda	Konstanta i trend	Bez determinističkih komponenata	
ICSN	0.1422	0.3721	0.8641	0.0683	0.1967	0.0113	I(1)*
LBDP_SA	0.0238	0.7026	0.9996	0.0000	0.0000	0.0000	I(1)*
LPLACE_SA	0.5690	0.5933	0.9993	0.0066	0.0261	0.1683	I(1)
LKRED	0.0128	0.8847	0.9164	0.3129	0.0238	0.1167	I(1)*
KS	0.8116	0.8211	0.0242	0.0000	0.0000	0.0000	I(1)*
HICP	0.3202	0.9089	0.9357	0.2243	0.2390	0.0970	I(1)*

Varijabla	Razine			U prvim diferencijama			ODLUKA
	Konstanta, bez trenda	Konstanta i trend	Bez determinističkih komponenata	Konstanta, bez trenda	Konstanta i trend	Bez determinističkih komponenata	
LIM	0.6669	0.9743	0.7572	0.0032	0.0024	0.0002	I(1)
LEM	0.9648	0.1219	0.9519	0.0019	0.0078	0.0004	I(1)
MS	0.6319	0.0412	0.0673	0.2344	0.2033	0.0094	I(1)*

Izvor: izračun autorica

Napomena: Vrijednosti u tablici predstavljaju p-vrijednosti MacKinnonovog (1996) jednosmjernog testa.

*Odluka se donosi na temelju dodatnog ispitivanja reda integriranosti varijable primjenom Phillips-Perronovog testa i/ili grafičkom analizom promatranog niza u slučaju kontradiktornih rezultata.

S obzirom da su sve varijable ocijenjene kao integrirane reda 1, u model višestruke linearne regresije uključene su njihove prve diferencije. Procijenjeni model ima sljedeći oblik:

$$DICSN_t = \alpha + \beta_1 DLBDP_SA_t + \beta_2 DLPLACE_SA_t + \beta_3 DLKRED_t + \beta_4 DKS_t + \beta_5 DHICP_t + \beta_6 MIG_t + \varepsilon_t$$

Pri tome, varijabla koja prikazuje migracijska kretanja (MIG) ima tri modaliteta (imigracija, emigracija i migracijski saldo):

$$MIG = \begin{Bmatrix} DLIM \\ DLEM \\ DMS \end{Bmatrix}$$

pri čemu se učinak svakog od njih procjenjuje u zasebnom modelu.

Svi parametri u modelu višestruke linearne regresije procijenjeni su metodom najmanjih kvadrata (OLS), pri čemu su zadovoljene sve pretpostavke valjanosti modela (normalnost distribucije reziduala, homoskedastičnost varijance, nepostojanje autokorelacije reziduala te nekoreliranost regresora u modelu). Rezultati procjene tri procijenjena modela prikazani su u tablici 4.

Tablica 4. Rezultati procjene modela odrednica cijena stambenih nekretnina

Zavisna varijabla: DICSN			
Nezavisne varijable ↓	**Model 1**	**Model 2**	**Model 3**
C	-0,26	-0,18	-0,14
DLBDP_SA	46,87**	56,97***	50,33**
DLPLACE_SA	20,23	37,48	38,70
DLKRED	39,31***	16,03**	16,52**
DKS	0,07	-0,19	-0,28
DHICP	-0,40	-0,42	-0,42
DLIM	4,78*	-	-
DLEM	-	-0,72	-
DMS	-	-	0,00*
Adj R^2	0,32	0,29	0,32

Izvor: izračun autorica

Napomena: Zvjezdice ukazuju na odbacivanje nulte hipoteze o neznačajnosti procijenjenog parametra (β=0) na razinama statističke signifikantnosti od 1% (***), 5% (**) i 10% (*).

Dobiveni rezultati su djelomično očekivani. Potvrđena je pozitivna povezanost između BDP-a i cijena stambenog prostora u svim procijenjenim modelima. Razvidno je kako je pozitivna promjena u stopi rasta BDP-a pozitivno povezana sa stopom rasta cijena stambenih nekretnina. To je u skladu s brojnim postojećim istraživanjima, ali i teoretskim modelima koji predviđaju snažnu povezanost ekonomskog ciklusa s ciklusima na tržištu nekretnina. Iako je bilo očekivano da će isti smjer povezanosti biti procijenjen i za varijablu plaća, to se nije dogodilo. Naime, iako procijenjeni parametar uz varijablu neto plaća ima očekivani, pozitivni predznak, on nije statistički značajan u modelu. Procjenom je potvrđeno kako se iznos stambenih kredita izdanih stanovništvu može smatrati značajnom odrednicom cijena stambenog prostora. Konkretno, kao i u slučaju BDP-a, pozitivna promjena u stopi rasta kredita povezana je s pozitivnom promjenom stope rasta cijena stambenih nekretnina. U slučaju kamatne stope, očekivan je negativan predznak. Procjene tri modela su jednoznačno ukazale na činjenicu da se kamatna stopa ne može smatrati statistički značajnom odrednicom cijena stambenog prostora u Hrvatskoj. To je djelomično očekivano, ako se uzmu u obzir postojeća domaća istraživanja iz recentnog razdoblja, koja su ukazala na isti zaključak (primjerice, Slišković (2016) i Slišković, Nakić i Sekur (2019)). Stopa inflacije se također pokazala statistički neznačajnom odrednicom kretanja cijena na stambenom tržištu.

Glede učinaka migracija na cijene stambenog prostora može se zaključiti sljedeće: prvenstveno, promjena broja useljenih osoba ima statistički značajan i pozitivan predznak procijenjenog parametra. To je u skladu s očekivanjima i logikom,

prema kojoj doseljeno stanovništvo generira potražnju za stambenim nekretninama, što za posljedicu ima pozitivan utjecaj na cijene istih. S druge strane, nije potvrđena statistički značajna povezanost između promjene broja odseljenog stanovništva i promjene indeksa cijena stambenih nekretnina. Što se tiče procjene učinka migracijskog salda, očekivan je pozitivan predznak. Deskriptivnom analizom podataka moguće je primijetiti kako je u razdobljima smanjivanja migracijskog salda bio prisutan i pad cijena stambenih nekretnina, a kretanja obje varijable mogu se smatrati posljedicama recesije u Hrvatskoj, za koju je okidač bila globalna financijska kriza. U razdobljima oporavka tržišta nekretnina, prisutan je i porast migracijskog salda, što koincidira sa sveukupnim gospodarskim oporavkom. Rezultati pokazuju kako je migracijski saldo statistički značajan, no iznos procijenjenog parametra je zanemarivo mali (0,000763), što implicira da je i navedena pretpostavljena veza, iako statistički značajna i pozitivna, zapravo vrlo slaba.

Treba istaknuti i kako korigirani koeficijent determinacije ukazuje na osrednju prilagođenost postavljenih modela podacima, što ukazuje na činjenicu da bi, u budućim istraživanjima, trebalo uključiti i neke druge varijable kojima bi se moglo objasniti kretanje cijena na stambenom tržištu u Hrvatskoj. Također, s obzirom na činjenicu da je tržište nekretnina u Hrvatskoj prilično polarizirano, preporuka je promatrati navedene povezanosti na manjim geografskim tržištima (primjerice, regijama), uz uvjet dostupnosti relevantnih podataka na razini regija i manjih lokalnih jedinica. Neovisno o ograničenjima provedenog istraživanja, smatramo kako su dobiveni rezultati smisleni i predstavljaju vrijednu polaznu točku za daljnja istraživanja ove tematike.

Zaključak

Glavni cilj ovog istraživanja bio je procijeniti učinak odseljavanja i doseljavanja, odnosno ukupnih migracijskih kretanja na cijene stambenog prostora u Hrvatskoj. U svrhu procjene navedenog učinka korištena je ekonometrijska analiza na temelju standardnog modela u literaturi, potvrđenog pregledom literature, a na podacima za Hrvatsku od 2002. do 2019. godine.

Dobiveni rezultati su uglavnom očekivani. Naime, stopa rasta BDP-a i stopa rasta kredita pokazale su pozitivnu povezanost s cijenom stambenog prostora, što je u skladu s teorijom i postojećim istraživanjima. S druge strane, varijable plaće, kamatna stopa i inflacija nisu značajne odrednice cijena stambenog prostora u Hrvatskoj, što nije u skladu s teorijom, ali jest s postojećim istraživanjima. Dodatno, iz navedenog bi se moglo zaključiti kako značaj koji posjedovanje stambene nekretnine ima za prosječnog stanovnika Hrvatske nije u skladu s prosječnim ekonomski racionalnim

pojedincem. To je s druge strane realnost koja je potvrđena postotkom stanovništva u Hrvatskoj koji živi u vlastitim nekretninama.

Što se tiče procjene učinka migracija na cijene stambenog prostora, dobiveni rezultati upućuju na nekoliko zaključaka. Prvo, rast broja useljenika ima statistički značajan pozitivan utjecaj na cijene stanova. S obzirom da rast imigranata znači rast potražnje za stambenim nekretninama, rezultat je očekivan. Drugo, broj odseljenih stanovnika nije statistički značajna varijabla u objašnjavanju kretanja cijena stambenih nekretnina. Konačno, migracijski saldo statistički je značajan i procijenjeni parametar je pozitivan, no njegova veličina je zanemarivo mala, što vodi do zaključka kako je veza između migracijskog salda i cijena stambenih nekretnina u Hrvatskoj zapravo vrlo slaba.

Navedene rezultate istraživanja potrebno je uzeti s dozom opreza. Naime, korigirani koeficijent determinacije procijenih modela ukazuje na činjenicu da bi u budućim istraživanjima u model trebalo uključiti set dodatnih varijabli koje objašnjavaju kretanje cijena na stambenom tržištu. Također, s obzirom na činjenicu da je tržište nekretnina u Hrvatskoj prilično polarizirano, u budućim istraživanjima trebalo bi istražiti povezanost migracija i cijena stambenih nekretnina na manjim geografskim tržištima (primjerice, regijama), uz uvjet dostupnosti relevantnih podataka na razini regija i manjih lokalnih jedinica. I uz spomenuta ograničenja, ovo istraživanje svakako predstavlja značajan doprinos u polju tržišta nekretnina te je vrijedna polazišna točka za daljnja istraživanja u ovom pravcu.

Izjava

Ovaj rad rezultat je projekta koja financira Hrvatska zaklada za znanost (broj 6785).

Literatura

1. Barbu, T. C., Vuta, M., Strachinaru, A. I., Cioaca, S. I. (2017). An Assessment of the Immigration Impact on the International Housing Price. *Amfiteatru Economic*, 19(46), pp. 682-695.
2. Cohen, V., Karpavičiūtė, L. (2017). The analysis of the determinants of housing prices. *Independent Journal of Management and Production*, 8, pp. 49-63. DOI: https://doi.org/10.14807/ijmp.v8i1.521
3. DZS (2020a). Stanovništvo - Migracija stanovništva Republike Hrvatske: Doseljeno i odseljeno stanovništvo - pregled po županijama, statistika u nizu, 28.7.2020.

4. DZS (2020b). Stanovništvo - Migracija stanovništva Republike Hrvatske: Doseljeno i odseljeno stanovništvo u/iz Republike Hrvatske prema zemlji podrijetla/odredišta, statistika u nizu, 28.7.2020.
5. DZS (2020c). Građevinarstvo - Završene zgrade i stanovi, statistika u nizu, 29.9.2020.
6. DZS (2020d). Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., 29.9.2020.
7. DZS (2021). Statistika, https://www.dzs.hr/, 25.2.2021.
8. Eurostat (2021). Dostupno na https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database
9. Dumičić, K., Čeh Časni, A., Žmuk, B. (2011). Modeliranje priuštivosti novih stanova u Hrvatskoj metodom višestruke linearne regresije. *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, 9 (1), pp. 33-49.
10. Flahaux, M.-L. i De Haas, H. (2016). African migration: trends, patterns, drivers. *Comparative Migration Studies*, Issue 4, 1 (2016). DOI: https://doi.org/10.1186/s40878-015-0015-6
11. HNB (2021). Statistika, https://www.hnb.hr/statistika, 25.2.2021.
12. IOM (2020). World Migration Report 2020. McAuliffe, M. i Khadria, B. (ur). International Organization for Migration, UN migration. Dostupno na https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf
13. Kunovac, D., Đozović, E., Lukinić, G., Pufnik, A. (2008). Primjena hedonističke metode za izračunavanje indeksa cijena nekretnina u Hrvatskoj. *Istraživanja (I-20)*, Hrvatska narodna banka, Zagreb.
14. Larkin, M., Askarov, Z., Doucouliagos, C., Dubelaar, C., Klona, M., Newton, J., Stanley, T., Vocino, A. (2018). Do House Prices Sink or Ride the Wave of Immigration?. IZA Discussion Paper No. 11497. Dostupno na https://ssrn.com/abstract=3177372
15. Lin, Y., Ma, Z., Zhao, K., Hu, W., Wei, J. (2018). The Impact of Population Migration on Urban Housing Prices: Evidence from China's Major Cities. *Sustainability*, 10(9):3169. DOI: https://doi.org/10.3390/su10093169
16. Lovrinčević, Ž., Vizek, M. (2008). Determinante cijena nekretnina u Republici Hrvatskoj i potencijalni učinci liberalizacije tržišta nekretnina. *Ekonomski pregled*, (59), pp. 723-740.
17. McDonald, C. (2013). Migration and the housing market. *Reserve Bank of New Zealand Analytical Notes*, 2013:10.
18. Penava, M. (2011). Utjecaj migracija na ravnotežu na tržištu rada. Specijalistički poslijediplomski rad. Zagreb: Ekonomski fakultet.

19. Pokos, N. (2017). Osnovna demografska obilježja suvremenog iseljavanja iz Hrvatske. *Političke analize*, Vol. 8 No. 31, 2017. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/192427
20. Potočnik, D., Adamović, M. (2018). Iskustvo migracije i planirani odlasci mladih iz Hrvatske, 2018. (istraživački izvještaj). Dostupno na https://www.fes-croatia.org/fileadmin/user_upload/Migracije_mladih_WEB_verzija.pdf
21. Slišković, T. (2016). *Međuovisnost makroekonomske aktivnosti i tržišta nekretnina u Hrvatskoj*. Neobjavljena doktorska disertacija. Zagreb: Ekonomski fakultet.
22. Slišković, T. (2019). Modelling housing market and housing price dynamics in Croatia. U Cermakova, K., Mozayeni, S., Hromada, E. (ur.). *Proceedings of the 12th Economics & Finance Conference, Dubrovnik.* International Institute of Social and Economic Sciences, Prague, Czech Republic, pp. 335-352. DOI: 10.20472/EFC.2019.012.023
23. Slišković, T., Nakić, M., Sekur, T. (2019). The Interdependence of Housing Market and Banking Sector in Croatia. U Bilgin, M., Danis, H., Demir, E., Can, U. (ur.). *Eurasian Economic Perspectives. Eurasian Studies in Business and Economics*, vol 10/2. Cham: Springer, pp. 277-288. DOI: 10.1007/978-3-030-11833-4_18
24. Tica, J. (2002). *Tranzicija hrvatskog stambenog tržišta*. Zagreb: Politička kultura
25. Tica, J. (2004). The Macroeconomic Aspects of the Croatian Housing Market, *Ekonomski pregled,* Vol. 55, No. 7-8, pp. 641-659.
26. Tica, J., Boras, T. (2012). Uloga tržišta nekretnina i građevinske industrije u strategiji razvoja malog otvorenog gospodarstva. U: Družić, G., Družić, I. (ur.), *Razvojna strategija malog nacionalnog gospodarstva u globaliziranom svijetu: Znanstveni skup povodom 90. godine rođenja akademika i profesora Jakova Sirotkovića*. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU) 20. rujna 2012., Zagreb, Hrvatska. HAZU i Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, pp. 321-352.
27. Tyrcha, A. (2020). *Migration and Housing Markets – Evidence from Sweden*. Dissertation. University of Cambridge
28. United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA) (2019). International Migrant Stock 2019. UN DESA, Population Division, New York. Dostupno na https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/index.asp

The impact of migration on real estate in Croatia

Abstract

The housing market in Croatia has gone through various phases of the economic cycle in the last 20 years. After a markedly expansive period, a seven-year crisis in the construction sector caused by the overall economic recession followed, with the depth and duration of the crisis being aided by internal factors. 2015 is followed by a recovery phase and positive trends in the construction sector and the housing market. In the existing literature, numerous studies are focused on identifying supply and demand factors in the housing market, and in particular on the determinants of housing prices. Demographic variables, which include migration trends, are considered as one of the most significant factors. Observing migration trends, it can be concluded that the net migration rate in Croatia has been mostly negative since the beginning of the 20th century with a short period of positive rate from 1998 to 2008. The main goal of this paper is to analyze the impact of migration trends on the housing market (apartment prices) in Croatia in the period from 2002 to 2019. The analysis is performed within the multiple linear regression models. Considering the specific movement on the Croatian housing market, the model also observes the influence of those housing price factors that the literature recognizes as "standard", but also some factors specific to Croatia. The contribution of this paper is evident in the assessment of the impact of migratory trends on residential property prices, since no similar research has been conducted for the Republic of Croatia so far.

Keywords: *migration, housing market, residential property prices, Croatia, multiple regression analysis*

Romana Lekić
Visoka škola Edward Bernays
romana.lekic@bernays.hr

Ingrid Padjen Đurić
Turistička zajednica Sisačko-moslavačke županije
direktor@turizam-smz.hr

Krešimir Dabo
Visoka škola Edward Bernays
kresimir.dabo@bernays.hr

Uloga i nužnost edukacije turističkih djelatnika o interpretaciji tradicijske kulture u brendiranju identiteta destinacije

Sažetak

U trenutku kada tržište doživljava turbulentne promjene uslijed pandemije koja je uvelike promijenila pravila i trendove funkcioniranja različitih sektora ta promjena osobito je vidljiva i u sektoru turizma. Uz sve adaptacijske procese koji zahtijevaju žurnu implementaciju u upravljanju turističkim doživljajem u destinaciji, jedan od ključnih aspekata uspješne prilagodbe novonastaloj situaciji je na primjeni novih modela interpretacije baštine i tradicijske kulture u procesu brendiranja lokacije. Kako bi se ključni dionici u turizmu mogli pripremiti za uporabu različitih tradicijskih elemenata u svrhu izbora pravilnog interpretiranja atrakcije, neophodno im je ponuditi i nova znanja u skladu s novim trendovima ekonomije doživljaja i storytellinga. Ovaj rad bavi se analizom zadovoljstva polaznika prvog takvog neformalnog cjeloživotnog obrazovanja za interpretatore hrvatske tradicijske kulture u organizaciji Turističke zajednice Sisačko-moslavačke županije, a u izvedbi i programskom rješenju Visoke škole za komunikacijski menadžment Edward Bernays. Edukacija je okupila ključne dionike u turizmu Sisačko-moslavačke županije kao polaznike programa, a predavački tim formiran je od stručnjaka i znanstvenika iz Instituta za etnologiju i folkloristiku, Etnografskog muzeja u Zagrebu, Ansambla narodnih plesova i pjesama Hrvatske Lado, Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu te Visoke škole Edward Bernays.

Ključne riječi: *edukacija, turizam, tradicijska kultura, baština, upravljanje doživljajem, storytelling*

Uvod

Ovaj rad ima za cilj ukazati na smjernice za kreiranje edukacijskih programa vezanih za tradicijsku kulturu, autentičnost i identitet u turističkim destinacijama koje žele razvijati multikulturne turističke proizvode tako da budu u funkciji povećanja turističkog prometa. U radu se predstavlja program koji je osmišljen s namjerom da se ostvare mogućnosti povećanja potrošnje po posjetitelju te da se proširi ponuda, posebno kontinentalnih destinacija u Hrvatskoj. Interpretacija kulturne baštine aktivno pridonosi imidžu destinacije i diferencira je od ostalih destinacija. Teorijska podloga je nužna kao osnova koja treba odgovoriti na pitanja koja mogu utjecati na kvalitetno umrežavanje sadržaja kroz animacijske programe, događanja, tematske rute kako bi se pridonijelo kvaliteti iskustva stranih turista, ali i kvaliteti doživljaja domaćih posjetitelja te posebice kvaliteti života lokalnog stanovništva. Rad se oslanja na relevantnu literaturu i odgovarajuće dokumente Vijeća Europe, UNESCO-a te kao podlogu ima priručnik koji je za upravitelje kulturne baštine izdao ICOMOS. Kroz posebno osmišljen program za interpretatore tradicijske kulture daju se smjernice i alati kako se može i treba kreirati i izvesti animacijski program vezan za kulturnu baštinu, daju se konkretni primjeri s uputama i vježbama za povezivanje različitih identiteta te se daju i smjernice na koji način se to može te kako bi se konkretno trebalo raditi u multikulturnim sredinama. U izradi programa edukacije, čiji je idejni začetnik i izvršitelj Edward Bernays visoka škola za komunikacijski i turistički menadžment iz Zagreba, uključeni su i Institut za etnologiju i folkloristiku, Ansambl narodnih plesova i pjesama Lado, Etnografski muzej iz Zagreba i Obrtnička komora. Prva pilot-edukacija uspješno je održana 2019. i 2020. godine u Sisačko-moslavačkoj županiji u suradnji s Turističkom zajednicom Sisačko-moslavačke županije.

Metode koje se koriste u radu kombinacija su dubinskog polustrukturiranog intervjua s predavačima u edukciji iz partnerskih institucija (Institut za etnologiju i folkloristiku, Etnografski muzej u Zagrebu i Ansambl narodnih plesova i pjesama Hrvatske LADO) te metoda anketnog upitnika s polaznicima edukacije po modulima. Budući da se radi o pilot- programu i da je program održan za vrijeme epidemije COVID-19, izvođači nastave adaptirali su izvedbu programa sukladno propisanim epidemiološkim mjerama.

Ekonomija doživljaja i *storytelling* – novi trend u interpretaciji

U kontekstu turizma, doživljaj je prepoznat kao ključ uspjeha, inovacije i konkurentnosti. (Elis i Rosman, 2008.; Stamboulis i Skayannis, 2003.) Današnji turist sve više traži iskustva koja će ga ispuniti, koja su interaktivna i autentična. Takva iskustva mogu biti kreirana unutar kreativnog turizma koji se razvio kao reakcija ili nastavak na kulturni turizam. Kreativni turisti su u potrazi za interaktivnim doživljajima koji im

pomažu u njihovom osobnom razvoju i stvaranju identiteta. (Richards, 2000.; Richards i Raymond 2000.) Iako postoje brojne definicije kreativnog turizma, mnoge sličnosti se protežu kroz njih: aktivno sudjelovanje, autentični doživljaj, potencijal kreativnog razvoja i razvoj vještina.

Kreativnost i inovativni kapaciteti u stvaranju trenutaka povezivanja sa sudionikom rezultat su dobro složene vizije kompanije koja je tu viziju prenijela i na svoje korisnike i pridonijela njihovom angažmanu u sukreaciji iskustva. Stvaranje nezaboravnog i značajnog doživljaja i okruženja u kojem se ono odvija u konačnici se svodi na interaktivni proces između pojedinca i kreatora doživljaja, a određeni koncepti kreatoru mogu pružiti teoretski i praktičan okvir za stvaranje novih i testiranje postojećih ideja.

Doživljaj unutar ekonomije doživljaja možemo definirati kao događaj koji angažira svakog kupca na individualan, osoban način. Dok su prijašnje ekonomske ponude sirovina, proizvoda i usluga eksterni faktor za kupca, doživljaj je s druge strane sam po sebi osobne prirode. On postoji samo u svijesti pojedinca koji je bio potaknut na emocionalnoj, fizičkoj, intelektualnoj, pa čak i na duhovnoj razini. (Pine i Gilemore, 1999.) Različiti kupci imaju različite motive i očekivanja koja vežu za proizvod ili uslugu, a posljedica toga su različite percepcije doživljaja koji su vezani za taj proizvod ili uslugu. Doživljaj proizlazi iz interakcije između individualnog potrošača i postavljenog događaja, tj. ovisi o stanju svijesti potrošača. Danas potrošač postaje sve važniji dio procesa u dodavanju vrijednosti u lancu vrijednosti. Dodavanje vrijednosti ne odvija se više samo unutar lanca vrijednosti kompanije već imajući na umu i potrošača. To znači da kupci postaju sukreatori u postavljanju „pozornice“ i stvaranju doživljaja koji se razlikuje od kupca do kupca, od gosta do gosta.

Doživljaj nastaje kada tvrtka namjerno koristi usluge kao pozornicu i robe kao rekvizite kako bi uključila individualne kupce na način koji stvara nezaboravan događaj. (Pine i Gilemore, 1999.) Menadžer mora svojim zaposlenicima podijeliti uloge, pomoći im da uđu u karakter uloge i posebice im pomoći u probi prije nego što izađu na „pozornicu“. Kada se obične radnje u uslužnim djelatnostima obavljaju tako da nema posebne interakcije i doživljaja, onda za takve tvrtke posao nije pozornica. Ljudi koji rade u takvim kompanijama fokusiraju se na pitanje što napraviti, a zapravo bi se trebali pitati kako izvesti to što rade tako da potrošačima ponude doživljaj koji će u njima pobuditi nezaboravna sjećanja kroz emocije.

Pri stvaranju doživljaja kreator mora imati na umu kako uključiti sudionika u stvaranje, ali također mora paziti da ne naruši ravnotežu koja pridonosi kvalitetnom doživljaju. Mora postojati ravnoteža između kreiranog izazova i sudionikovih sposobnosti. Kreator mora pri tom imati na umu da napravi doživljaj koji će u svakom pogledu nadmašiti sudionikova očekivanja kako bi ona u najmanju ruku bila ispu-

njena. Također mora uzeti u obzir prostor ili elemente u prostoru te s njima uskladiti doživljaj. Prostor je važan resurs koji treba iskoristiti tako da elementi u prostoru podupiru sam doživljaj, ali ne i da su na njega isključivo usmjereni. Pojedincu, odnosno sudioniku mora biti omogućeno da sam odabere razinu svojeg uključivanja u stvaranje doživljaja. Unatoč tome što stvara doživljaj za mnoštvo ljudi, kreator se treba usredotočiti na davanje značenja pojedincu. Na taj se način stvaranje vrijednosti u lancu proizvoda ili usluge dijelom odvija u pojedincu.

Stvaratelj doživljaja, bilo da je to trgovina obuće, restoran ili hotel, OPG, kamp ili marina, mora utvrditi okvirne ekonomske mogućnosti unutar kojih će postaviti doživljaj. To znači odrediti poslovni model, odrediti koji su izvori prihoda, koje proizvode i usluge ostaviti, a kojima dodati aspekt doživljaja kako bi stvarale veći profit. Pri tome kompanija, odnosno turistička zajednica, DMK, restoran, hotel itd. treba imati na umu i vlastite zaposlenike, kako ih educirati da budu u stanju prenijeti značajno iskustvo na klijenta, gosta, potrošača, kako izabrati prave ljude za posao, koje vještine trebaju posjedovati, koje vještine poticati i slično. Također treba izabrati prave tehnološke platforme koje podržavaju i omogućuju prijenos značajnih iskustava i njenih postavki.

Lekić (2017 prema Pine i Gilemore 1999) je predložio sljedeće korake koji mogu pomoći kompanijama u kreiranju novih vrijednosti te uz pomoć kojih napreduju prema dinamičnoj ekonomiji doživljaja:

1. prilagodba proizvoda
2. poboljšanje usluga
3. naplaćivanje iskustva
4. spajanje digitalne tehnologije sa stvarnošću
5. transformativna iskustva.

Lekić (2017) dalje navodi da postoji pet principa u kreiranju iskustva. Prvi je tematiziranje iskustva, drugi princip je usklađivanje dojmova s pozitivnim obilježjima. Doživljaj mora moći generirati upečatljive dojmove kroz pozitivna obilježja. Pozitivna obilježja su ta koja stvaraju doživljaj u umu sudionika. Dojmovi su zaključci o doživljaju i oni podupiru temu.

Eliminiranje negativnih obilježja je treći korak. Stvaratelji doživljaja moraju ukloniti sve što umanjuje, suprotstavlja ili odvraća od teme doživljaja. Nedosljedna, neplanirana vizualna i druga obilježja mogu ostaviti kupca zbunjenog ili izgubljenog. Takva obilježja stvaraju neugodna iskustva koja treba što prije uočiti i maknuti, te zamijeniti ta obilježja s pozitivnim, koja će stvoriti ugodno iskustvo.

Četvrti princip u stvaranju iskustva su suveniri. Naime, neki proizvodi se uvijek kupuju upravo zbog uspomena koje će evocirati i ti proizvodi se prodaju po znatno višim cijenama u odnosu na slične proizvode koji ne prenose to iskustvo.

Uključivanje svih pet osjetila posljednji je od pet koncepata u stvaranju doživljaja. Senzorni podražaji moraju podržati temu doživljaja te tako stvoriti nezaboravno iskustvo. Što je više osjetila uključeno u doživljaj, on će biti učinkovitiji i dulje će ostati u sjećanju sudionika. Treba biti oprezan, jer nisu sve senzacije iste i na različite načine uključuju osjetila, a neke kombinacije osjetila i senzacija jednostavno ne funkcioniraju zajedno.

Razvijanju ovih i drugih koncepata ekonomije doživljaja pridaje se sve veća važnost sudioniku kao sukreatoru doživljaja. U današnjoj brzorastućoj ekonomiji doživljaja potrošači traže doživljaje koji će u njima pobuditi nezaboravna sjećanja kroz emocije. Kod stvaranja doživljaja kreator mora imati na umu kako uključiti sudionika u kreaciju, ali također mora paziti da ne naruši ravnotežu koja pridonosi kvalitetnom doživljaju. Ravnoteža mora biti uspostavljena između očekivanja sudionika i doživljaja. Mora postojati balans između kreiranog izazova i sudionikovih sposobnosti. Kreator mora pri tom imati na umu da napravi doživljaj koji će u svakom pogledu nadmašiti sudionikova očekivanja, kako bi ona u najmanju ruku bila ispunjena. Također mora uzeti u obzir prostor ili elemente u prostoru te uskladiti doživljaj s istima. Prostor treba iskoristiti tako da elementi u prostoru podupiru sam doživljaj, ali ne i da su usredotočeni na njega. Pojedincu, odnosno sudioniku mora biti omogućeno da sam odabere razinu svoga uključenja u stvaranje doživljaja.

Program interpretatori tradicijske kulture kao bazni model

Unutar koncepta Sisačko-moslavačke županije kao turističke destinacije naglašene su vrijednosti, a time i problemi pojedinca kao domaćina, ali i turista, uvjetovane činjenicom da on živi u određenoj kulturi, u određenom trenutku njezina povijesnog razvoja.

U tom procesu, mjestu susreta, lokalna zajednica i dionici u turizmu pojavljuju se kao integralni dio turističke destinacije koji povezuju i uravnotežuju taj proces gdje se turistička destinacija pojavljuje na jednoj strani, a turist/kupac/potrošač na drugoj strani.

Primjena holističkog pristupa u edukaciji za interpretatore tradicijske kulture ukazuje da je cijelo područje županije promatrano kao otvoreni sustav kroz interakciju s okolišem i da se još uvijek cijela županija kao cjelovita destinacija i okolna regija nalaze u procesu učenja kroz sinergiju svih njezinih radnika i stanovnika, a njihovo kolektivno ponašanje jest zbroj individualnog ponašanja.

Prema Lekić (2013, 2017) uspješna je destinacija ona destinacija koja izaziva snažne emocije tretirajući svoje turiste kao partnere, kreatore i sudionike, a ne kao potrošače, stavljajući naglasak na zadovoljenje njihovih dubokih osobnih potreba kako bi im stvorila doživljajno iskustvo koje će ih obilježiti i potaknuti na ponovni posjet, a animacija je upravo metoda stvaranja doživljaja turistu kroz omogućavanje da aktivno djeluje u destinaciji, njezinom miljeu i ponudi i da tako sudjeluje u stvaranju destinacijske ponude, nudeći mu sve resurse s kojima destinacija raspolaže kako bi mu stvorila selektivni doživljaj koji primarno očekuje.

Edukacija je osmišljena kroz tri modula koji su međusobno povezani, a mogu se pohađati i samostalno. Nastava je oblikovana kroz teorijske i praktične cjeline u suradnji s Ansamblom narodnih plesova i pjesama Lado, Institutom za etnologiju i folkloristiku i Etnografskim muzejom u Zagrebu. Moduli se mogu prilagoditi potrebama regije iz koje su polaznici pa se tada u edukaciji upotrebljavaju konkretni slučajevi i primjeri koji su karakteristični za tu regiju, analiziraju se i predlažu poboljšanja u skladu s novim trendovima.

Situacija u Hrvatskoj pokazuje da postoji manjak stručnjaka koji se bave uključivanjem i verifikacijom zastupljenosti tradicijske kulturne baštine u turističkoj ponudi Hrvatske. Svrstavanjem Hrvatske na visoko mjesto liste UNESCO-ove nematerijalne baštine i ulaskom Hrvatske u Europsku uniju to treba postati važan element kojim se može koristiti menadžment turističke destinacije za privlačenje turista u destinaciju i za stvaranje brenda. Upravo kreativnost koja se temelji na tradicijskoj kulturi pomiče granice puke funkcionalnosti nekoga turističkog proizvoda.

Edukacija je namijenjena turističkim pratiteljima, vodičima, animatorima i informatorima, turističkim zajednicama općina i gradova, turističkim agencijama, event menadžment agencijama, razvojnim agencijama, LAG-ovima, hotelima, kampovima, kulturno-umjetničkim i amaterskim društvima, obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima, vinarijama, muzejima i etno zbirkama, nacionalnim parkovima i parkovima prirode.

Kompletan program izvodi se kroz tri modula po tri tematske cjeline/predmeta u trajanju od 36 do 40 sati. Cijeli edukacijski program sastoji se od devet tematskih cjelina/predmeta u ukupnom trajanju okvirno 120 sati.

Vezano za nove trendove u turizmu kao što su kreativni turizam, ekonomiju doživljaja i *storytelling* kreiran je model edukacije za komunikaciju i interpretaciju tradicijske baštine u kulturnom turizmu kroz kreativnu upotrebu novih tehnologija u funkciji kreiranja doživljaja i interpretacije baštine u turističkoj destinaciji.

Po završenom programu polaznik može:

- jačati identitet, privlačnosti i tržišne pozicije lokalnih zajednica, udruga i KUD-ova
- poticati poduzetniji i održiviji pristup umjetnosti i kulturi
- poticati inovacije i kreativnost u svojoj sredini
- motivirati lokalnu zajednicu u procesu postizanja osjećaja ponosa, samopoštovanja i samosvijesti
- poticati kulturološke raznolikosti i kulturnu demokraciju
- uključiti simbole tradicijske kulture u interpretaciji identiteta destinacije
- oblikovati folklorni i kulturno-umjetnički program za potrebe kulturno-turističkog predstavljanja u destinaciji za različite skupine gostiju
- organizirati događanja i manifestacije na lokalnoj i regionalnoj razini
- osmisliti i izvesti tematske animacijske programe za različite dobne skupine
- prepoznati i upotrijebiti različite vrste tradicijske baštine (materijalna i nematerijalna) kao atrakcijsku osnovu i materijal za kreiranje vrhunskog doživljaja i iskustva u turizmu
- upoznati turističku segmentaciju i nove kategorije posjetitelja i potražnje za pripremu novih održivih programa i projektnih prijedloga za cjelogodišnji turizam
- interpretirati tradicijsku baštinu koristeći suvremene metode interpretacije (ekonomija doživljaja i *storytelling*)
- dizajnirati umrežene kulturno-turističke modele
- aktivirati osobne talente u kreativnom procesu razvoja i pripreme doživljaja.

MODUL 1: Prepoznavanje i zaštita tradicijske kulture – uvodni modul

U ovom baznom modulu polaznici se upoznaju s kulturnim turizmom, njegovim podoblicima i novim trendovima. Uče zašto je važna zaštita tradicijske baštine te koliku ulogu ima u jačanju identiteta i autentičnosti županije i Hrvatske. Posebno je naglašena lista hrvatske nematerijalne baštine na UNESCO-ovu popisu kao važan element u promociji Hrvatske na međunarodnom kulturnom i turističkom tržištu i kako to iskoristiti za svoju regiju. Upoznaju se s tradicijskom gradnjom i načinima stanovanja kroz uporabu materijala u svojoj regiji i prepoznavanje identitetskih i lokalnih karakteristika tipične tradicijske arhitekture. Polaznici uče kako je za potpuni doživljaj u prezentaciji i interpretaciji tradicijske kulture važno sačuvati tradicijske obrte i zanate jer su oni atrakcijska osnova za kreiranje doživljaja u turističkoj destinaciji, a ujedno su i snažan element u jačanju identiteta lokalne zajednice i za izgradnju brenda. Ovaj uvodni modul je važan jer radi na upoznavanju i umrežavanju pola-

znika, a u svrhu povezivanja, motiviranja i jačanja identitetske i atrakcijske osnove unutar pojedine županije.

Nastavne cjeline:

1. Uvod u hrvatsku tradicijsku kulturu i povezivanje s tradicijskom kulturom u županiji
2. Hrvatska nematerijalna baština pod zaštitom UNESCO-a
3. Tradicijski obrti i zanati te tradicijska arhitektura i graditeljstvo.

MODUL 2: Interpretacija kroz tradicijski ples, glazbu i narodnu nošnju

U ovom modulu polaznici se upoznaju s plesnim običajima i karakteristikama različitih plesova u godišnjim i životnim običajima te s raznolikošću tradicijske glazbe i glazbala i njihovom povezanosti s glazbenom kulturom određenog vremena i prostora u RH i u svojoj regiji. Uče različite tehnike za pravilan izbor lokaliteta za ples i transformaciju plesa na sceni kroz scensku obradu i načine na koji se može prenositi doživljaj na scenu. Posebna tema koja se nadovezuje na tradicijski ples i glazbu su vjerovanja vezana uz tekstilno rukotvorstvo te značenje i komunikacija putem odjeće unutar zajednice koja je povezana s motivima narodnih pjesama kroz životni ciklus, godišnji ciklus i dnevni ciklus.

Nastavne cjeline:

1. Hrvatski narodni plesovi
2. Osnove hrvatske tradicijske glazbe
3. Hrvatsko tekstilno rukotvorstvo i narodne nošnje.

MODUL 3: Primjena tradicijske kulture u kulturno-turističkoj ponudi i jačanju brenda

U ovom modulu polaznici se upoznaju s pojmom i važnosti folklornih događanja i manifestacija za održivost tradicijske kulture kroz primjere najpoznatijih folklornih manifestacija i događanja u Hrvatskoj. Ovladavaju osnovnim elementima za planiranje i izvedbu folklorne manifestacije i animacijskog programa u svojoj regiji. Uče kako se koristiti prostor, ceremonije i rituali kako bi se pružio vrhunski doživljaj za publiku. Kroz praktičan rad, iskustveno učenje i vježbe ovladat će tehnikama i modelima za pružanje doživljaja i jedinstvenog iskustva u prezentaciji i interpretaciji tradicijske baštine u skladu s novim trendovima i tehnologijama, ekonomijom doživljaja i *storytellingom.*

Nastavne cjeline:

1. Ekonomija doživljaja
2. Osnove animacije
3. Tradicijske manifestacije i običaji.

Interpretacija rezultata istraživanja

Polustrukturirani dubinski intervju s predavačima iz suradničkih institucija u pilot-edukaciji provedenoj u Sisačko-moslavačkoj županiji 2019./2020. godine održan je neposredno nakon završenog trećeg modula programa, u formi okruglog stola, sa zadanim temama, a u tablici niže predstavljene su izjave čelnika ustanova na zadanu temu. Cilj razgovora bio je stvoriti prostor za poboljšanja, ponuditi refleksiju na održani program iz predavačke perspektive te ponuditi moguća rješenja u operativnoj izvedbi edukacije.

Tablica 1. Rezultati dubinskog intervjua

Tema 1: Ocjena potrebe ovakvog programa
Ispitanik 1: *Smatram ga vrlo korisnim i potrebnim svim djelatnicima u kulturi i turizmu jer im širi njihovo praktično i lokalno znanje donoseći im uvide u druge dobre prakse, kao i u znanstvena dostignuća iz područja etnomuzikologije i etnokoreologije.* **Ispitanik 2:** *Zato što u lokalnim sredinama postoji interes za njega i očito je prepoznata korisnost ovakve edukacije.* **Ispitanik 3:** *Vaš edukativan program upoznavanja djelatnika hrvatskih turističkih zajednica s našom tradicijskom baštinom je izuzetno dobar i kvalitetan. Segment hrvatske tradicijske kulture koja je po svojoj ljepoti, raznolikosti i bogatstvu jedinstvena u svijetu, u ukupnoj turističkoj ponudi Lijepe Naše još uvijek nije dovoljno zastupljen, a ako to i jest, često se zna dogoditi da to nije učinjeno kvalitetno i na odgovarajući način. Utoliko je ovakav program i komunikacija na relaciji turistički djelatnici – stručnjaci za tradicijsku baštinu, od neobične važnosti i zaslužuje svaku pohvalu.*
Tema 2: Dojmovi s predavanja na ovoj edukaciji
Ispitanik 1: *Sudjelovanje u ovom programu bilo mi je vrlo izazovno osobno i profesionalno jer sam na jedan drugačiji, popularan način morala sažeti i predstaviti svoje profesionalne znanstvene interese i istraživanja iz područja etnokoreologije.* **Ispitanik 2:** *Vrlo sam zadovoljan, interes polaznika je bio naglašen, interakcija sa slušačima iznad očekivanja, dosta pitanja i komentara.* **Ispitanik 3:** *Moja dosadašnja iskustva kod predavanja hrvatske glazbene i plesne tradicije na raznim seminarima, radionicama i školama uglavnom su bila vezana uz polaznike koji su u tom pogledu već imali određeno glazbeno i plesno predznanje. Stoga me jako razveselio sjajan prijem polaznika ovog edukativnog programa koji su, bez obzira na to što im je to bio prvi susret s folklornim plesanjem i pjevanjem, pokazali iskrenu zainteresiranost i veliki entuzijazam kroz cijelo trajanje predavanja.*

Tema 3: Prijedlozi mogućih poboljšanja programa
Ispitanik 1: *Kao što sam već ranije spomenuo, smatram da je za sada program odličan, a vrijeme će pokazati hoće li se kasnije ponešto morati mijenjati ili nadopunjavati.* **Ispitanik 2:** *Možda predavanja pojedinih kolega više usuglasiti, upoznavajući parametre izlaganja drugih kolega pojedini predavači mogli bi donekle prilagoditi svoja (npr. kolega Zebec i ja smo se dobro nadovezali i nadopunjavali s temama, ali je bilo nepotrebnih ponavljanja).* **Ispitanik 3:** *Osigurati predavačima informacije vezane na aktivnosti koje se provode na lokalnoj razini, za koju se pripremaju predavanja/prezentacije, posebno koje provode budući polaznici programa. Svakako uvodno prije početka predavanja, a i tijekom koristiti više alata koji se koriste u podučavanju odraslih, za poticanje stvaranja duha grupe, ležernije atmosfere, uz osiguravanje dovoljno vremena za pauze. Možda skratiti ukupno vrijeme predavanja ako je moguće i rasporediti ga na više dana kako bi se to postiglo. Možda unaprijed prikupiti pitanja budućih polaznika na temu edukacije te pripremiti odgovore na njih.*
Tema 4: Adaptacija programa sukladno području izvođenja
Ispitanik 1: *Smatram da je postojeći program primjenjiv na različite regije jer upravo donosi primjere i istraživanja provedena širom Hrvatske uz odabrane primjere i dobre prakse iz regije u kojoj se provodi.* **Ispitanik 2:** *Generalni program treba uvijek biti isti, a prilagodbe treba provesti na razini lokalnih primjera i tema koje su drugdje specifične.* **Ispitanik 3:** *Mislim da je postojeći koncept vrlo dobar, ali ga, u određenoj mjeri, svakako treba prilagoditi regiji iz koje polaznici dolaze ili na nju staviti nešto veći naglasak. Kao što je važno da se polaznicima prikažu ljepote tradicijske baštine svih krajeva naše domovine, jednako je tako potrebno da im se, u nešto većem obimu, prikažu tradicijske značajke regije iz koje dolaze i u kojoj obavljaju svoju turističku djelatnost.*

Izvor: rad autora

Iz Tablice 1. razvidno je kako suradnici u programu vide edukaciju kao potrebnu te dobro utemeljenu. Većinski izražavaju mišljenje kako postoji prostor za poboljšanje u vidu usklađivanja tematskih cjelina s lokacijom izvođenja edukacije te navode nužnost izobrazbe turističkih dionika u području primjene tradicijske kulture.

U sklopu istraživanja proveden je i anketni upitnik s polaznicima edukacije provedenoj u Sisačko-moslavačkoj županiji 2019/2020. godine. Anketni upitnik se provodio neposredno nakon svakog održanog modula, u pisanoj formi. U ovom dijelu rada prikazuju se rezultati ankete polaznika u drugom modulu programa, nakon kojeg je pristupilo anketi najveći broj polaznika, u odnosu na druga dva modula, njih 21. U upitniku se evaluiraju stavovi polaznika o programu i izvedbi edukacije.

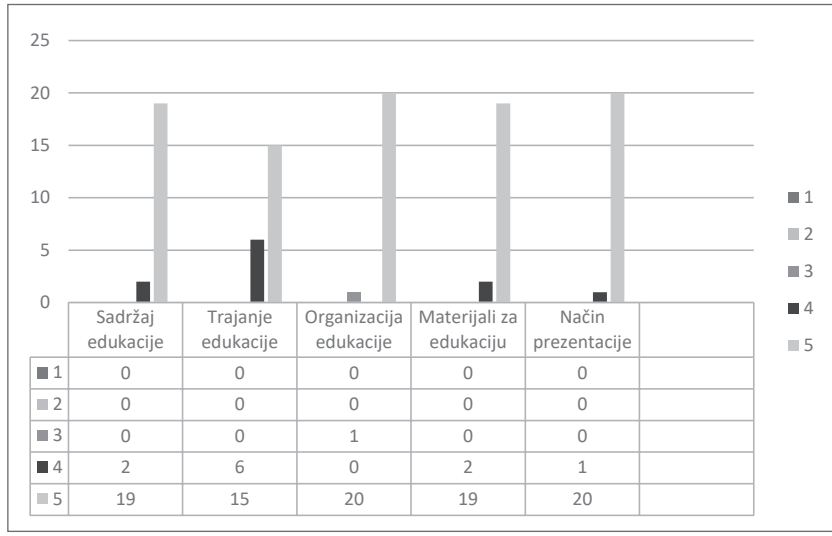

	Sadržaj edukacije	Trajanje edukacije	Organizacija edukacije	Materijali za edukaciju	Način prezentacije
1	0	0	0	0	0
2	0	0	0	0	0
3	0	0	1	0	0
4	2	6	0	2	1
5	19	15	20	19	20

Izvor: autori rada

Grafikon 1. Zadovoljstvo polaznika edukacije elementima drugog modula programa

Iz Grafikona 1. razvidno je kako su polaznici izrazili zadovoljstvo programom ocijenivši ga dominantno ocjenama izvrstan i vrlo dobar.

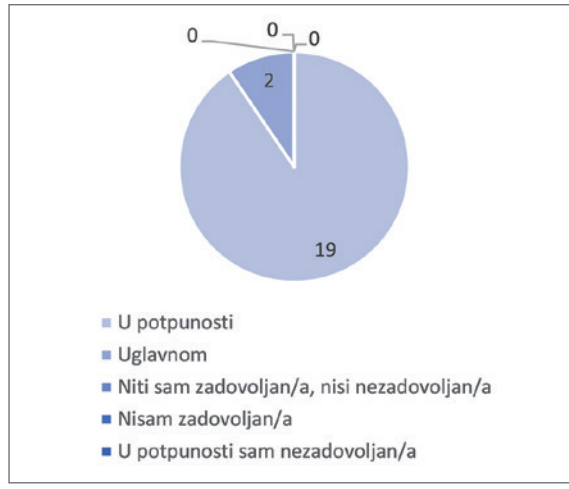

Izvor: autori rada

Grafikon 2. Ocjena ispunjenosti očekivanja polaznika programa

U Grafikonu 2. može se iščitati ispunjenost očekivanja polaznika programom, s obzirom na to da je 19 ispitanika odgovorilo da je program u potpunosti zadovoljio očekivanja.

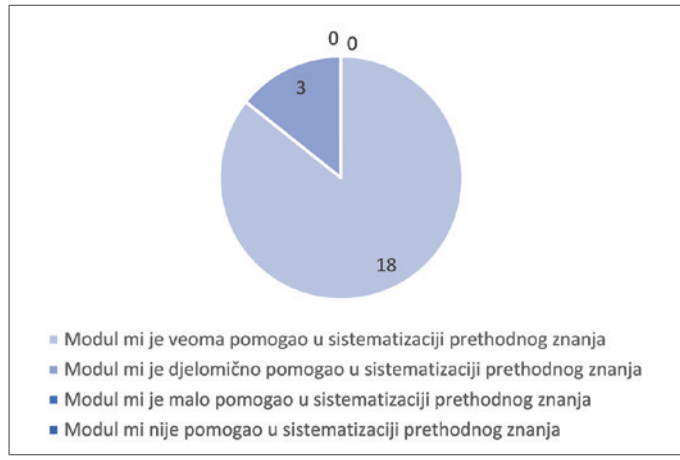

Izvor: autori programa

Grafikon 3. U kojoj mjeri je modul pomogao u sistematizaciji prethodnog znanja, sukladno procjeni polaznika programa

Većina polaznika (18) navodi kako im je program pomogao u sistematizaciji prethodnog znanja.

Izvor: autori rada

Grafikon 4. Ocjena modula programa u smislu odnosa teorije i prakse

Većina polaznika (16) navodi kako je modul imao odličan odnos teorije i praktičnih vježbi, dok pet polaznika navodi da je bio previše teoretski.

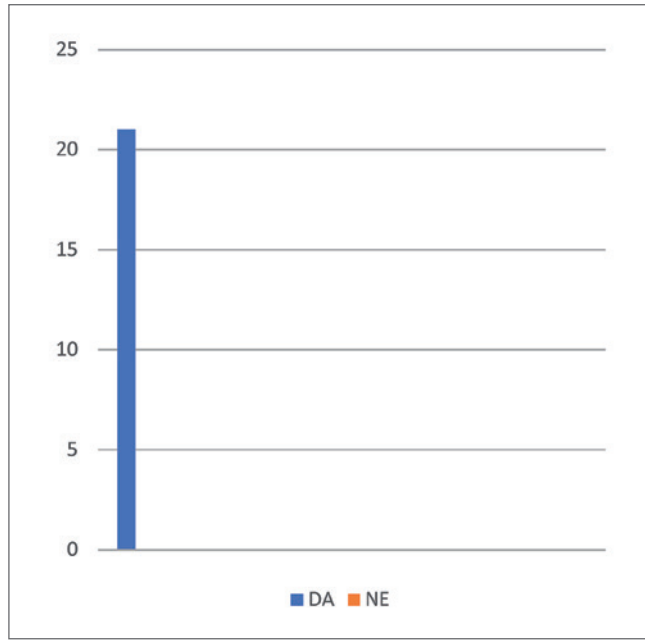

Izvor: autori rada

Grafikon 5. Broj polaznika koji bi program *Interpretatori hrvatske tradicijske kulture* preporučili kolegama

Iz Grafikona 5. razvidno je da bi svi ispitani polaznici preporučili edukaciju kolegama.

Nakon provedenih dubinskih intervjua i anketnog upitnika može se zaključiti kako je, bez obzira na epidemiju i otežane uvjete za održavanje nastave, ovaj pilot-program dobra osnova za edukaciju turističkih djelatnika i za umrežavanje kroz tradicijsku kulturu i identitet. Nastavno na primjedbe nekih predavača u dubinskom intervju kako bi pojedini dijelovi edukacije trebali biti raspoređeni u više dana te teme prilagoditi području izvedbe edukacije, kao i pojedinim odgovorima u anketi u kojima polaznici navode da bi trebalo uvrstiti više praktičnih elemenata, može se zaključiti kako se edukacija može povezati s postojećim folklornim manifestacijama. Takve postojeće priredbe i smotre mogu poslužiti kao oblik terenske nastave i prostor za iskustveno učenje. Tako bi pojedine priredbe i smotre bile svojevrsne studije slučaja, na čijim bi prednostima i nedostacima polaznici mogli učiti te kroz metodu *benchmarkinga* prepoznati elemente diferencijacije i konkurentnosti na turističkom tržištu.

Umreženost osigurava održivost – rezultati edukacije i sažete ideje polaznika

Djelokrug interpretacije proveden kroz edukaciju kompleksan je i vrlo širok. Interpretacija bi trebala uključivati puno više od same razmjene informacija, odnosno njezin bi glavni zadatak trebao biti u skladu s novim trendovima u turizmu i s naglaskom na ekonomiju doživljaja.

Lokalni ljudi u svom svakodnevnom životu su u izravnoj interakciji s baštinskim strukturama svih oblika te je potrebno da polaznici nakon ove završene edukaciju mogu prepoznati međusobnu ovisnost između zajednice i pojedinog mjesta kulturne baštine. Lokalna zajednica je integralan dio mjesta baštine i svojom prirodnom životnošću može pridonijeti vitalnosti područja i stvaranju pripadajuće atmosfere koja će pogodovati razvoju turizma. Shvatiti moć interpretacije kao svojevrsnu strategiju upravljanja lokalitetom i turističkom destinacijom u svjetlu pogodnom i ugodnom za boravak turista.

Nadalje dostupnost, raznovrsnost i kvaliteta interpretativnih medija usko je povezana se s potrebama, interesima i očekivanjima turista. To znači da način interpretacije treba odrediti prema segmentima tržišta, odnosno mikro nišom koju se želi privući, stoga je ova edukacija i strateški važna za lokalitete, atrakcije i turističke destinacije u Sisačko-moslavačkoj županiji jer pridonosi inoviranju i obogaćivanju ponude koje će donijeti i zadovoljstvo posjetitelja i turista. Prijedlozi sudionika radionica i njihove ideje koje su kroz timski rad predložili inovativne su i u skladu s novim metodologijama komuniciranja i interpretacije kulturne baštine i sažeto su prikazane u nastavku. Komuniciranje tradicijske kulture, ovom slučaju u Sisačko- moslavačkoj županiji, kroz povezivanje njezinih regija, trebalo bi uključivati pjevanje pjesama, plesanje plesova, izvođenje obrednih ceremonija, pripremanje tradicionalnih jela i pića, konzumiranje jela i pića prema obrascima lokalne kulture. Takvo slanje poruka prošlosti i istovremeno prenošenje drugima koji zajedno sudjeluju u nekom zbivanju dovodi do aktivnog razumijevanja poruke. Nadalje, nematerijalni aspekt može se uklopiti u turistički sadržaj i aktivnosti kroz kombinaciju s tematskim turističkim turama i *performansima* u stvarnom lokalitetu gdje bi trebala biti uključena i lokalna zajednica. Komuniciranje poruka baštine može se odvijati na više razina i u više pravaca: *oživljena povijest* posebno je pogodna, a označava termin koji obuhvaća raznovrsne aktivnosti i zbivanja kojima se posjetiteljima dočaravaju pojedini aspekti života u ruralnoj prošlosti, a nerijetko im pružaju i mogućnost da i sami u njima aktivno sudjeluju. *Pripovijedanje* (*storytelling*) se može opisati kao inspirativni prijenos doživljene priče o slobodnom vremenu u kojem pleme, obitelj ili pojedinac može ojačati osjećaj zajedništva, prijateljstva ili ljubavi. Transmedijsko pripovijedanje, također poznato kao multiplatformsko pripovijedanje, tehnika je pričanja priča

na više platformi i formata koji koriste tekuće digitalne tehnologije. S proizvodnog stajališta to uključuje stvaranje sadržaja koji se bavi publikom koristeći razne tehnike koje prožimaju njihov svakodnevni život. Svi polaznici su se složili i zaključili da je važno poštivati održivost i uključiti lokalnu zajednicu tako da su po tom pitanju donesena sljedeća zapažanja: lokalitet koji se želi prikazati može kroz animaciju i interpretaciju postati medijator između kultura i pretvara se u prostor međukulturalnog dijaloga. On omogućuje razmjenu priča i informacija među posjetiteljima, te je tako nematerijalna baština iskorištena kao sredstvo koje će promovirati poštivanje drugih kultura i stimulirati dijalog među njima. Izričaji nematerijalne baštine pomoći će u razumijevanju lokaliteta pri čemu je izuzetno važno povezivanje fizičke i nematerijalne evidencije o pojedinom lokalitetu i za njega vezanim artefaktima, dokumentiranje i čuvanje usmenih tradicija, čuvanje sjećanja na prošlost, kroz priče osoba i predmeta, ali i čuvanje osjećaja ponosa i pripadnosti određenome kulturnom krajoliku. Primjerice, videosnimkom mogu se snimiti izvedbe određenih vještina i ne propustiti označiti i snimiti, odnosno prikazati što one znače za lokalnu zajednicu. Zato je pri interpretaciji potrebno dati važnost i društveno-emotivnim vezama. Predmeti i lokaliteti sami za sebe ne stvaraju priče, nego se priče stvaraju njihovom povezanošću s osobama koje se njima koriste, prodaju ih, daruju, vole, čuvaju, otkrivaju… Orkestriranje odnosa svih uključenih partnera i dionika u razvoj novih turističkih proizvoda inspiriranih tradicijskom kulturom zasniva se na izgradnji kvalitetnih odnosa unutar destinacije, povjerenju i vjerodostojnosti. Vrlo je važna i raspodjela i simetričnost informacija u cijelom području županije i osigurati sigurnost i za dionike, ali i za posjetitelje (npr. paziti na kvalitetu hrane koja se nudi, na osiguranje od pada ili povrede na obilasku lokaliteta, arheološkoga nalazišta, vinskog podruma itd.). Mogućnosti razvoja u budućnosti su brojne, a kroz edukaciju dionici u županiji su se upoznali i povezali pa je stoga poželjno u sljedećoj fazi uz turističku eksploataciju uspostaviti identifikacijski odnos s korisnikom koji voli kulturu te je, u idealnom slučaju, i dio lokalne i šire zajednice. Predlažemo kreiranje neke vrste platforme, to može biti virtualna ili fizička koja bi funkcionirala prema principu komunikacije sadržaja koji generira sam korisnik (eng. *user generated content*). To znači da se interpretacija tradicijske kulture u budućnosti ne bi razvijala samo formalno, kroz moguću promjenu komunikacijskog medija i tehnologije distribucije sadržaja, već i na razini sadržaja samog, kroz participativnu metodologiju uključivanje samih građana procese kreiranja priča koje su vezane u pojedine lokalitete, ali i za sam identitet gradova i mjesta u županiji i njihovih građana. To je i platforma za povezivanje svih dijelova županije i za povezivanje s našom dijasporom i dobar komunikacijski alat za privlačenje novih gostiju i platformi za osmišljavanje brend komunikacije. Upravo ovakav inkluzivan, participativni pristup dodana je vrijednost ovoj provedenoj edukaciji za interpretaciju baštine koja nije isključivo namijenjena turistima već i

domaćim ljudima, studentima i mlađim naraštajima koji se na ovaj način mogu inspirirati na bolje upoznavanje tradicije i baštine i više se emotivno povezati s destinacijom te se i sami uključiti u njezin razvoj. Za sustavni razvoj i veću konkurentnost predlažemo i izradu *heritage card.* Na kartici mogu biti različite ture i sadržaji iz cijele županije posloženi u obliku „paketa" za pola dana, jedan dan, dva dana, tri dana. Tako ovisno o vremenu i preferencijama, kao i o cijeni, krajnji korisnik kao individualni gost može izabrati za sebe što mu odgovara i koristiti usluge u dužem periodu. Prijedlog je da se ove kartice prodaju preko mreže turističkih informativnih centara u cijeloj županiji, u Muzeju Moslavine i u Interpretacijskom centru Banovine u Petrinji. Uz razvoj novih tehnologija može se oblikovati i digitalna kartica gdje će se usluge kupovati online i tako proširiti mogućnost za kupovinu.

Zaključak

Ova edukacija bila je postavljena kao pilot-edukacija koja je iznjedrila i promjenu paradigme, u smislu da se fokus s rasta stavlja na razvoj. Ako se „razvojna paradigma" karakterizira kao izvana prema unutra, odozgo prema dolje i anorganska je, onda se ovo što predlažemo može smatrati alternativom. Kroz edukaciju dionika uvidjelo se da se mogu ostvariti mnogobrojne prednosti, posebno u identificiranju problema u kojima se zajednica nalazi te osiguravanju da će pravi ljudi biti u stanju provesti aktivnosti koje mogu dovesti do pozitivne promjene, i u konačnici do vidljivih financijskih rezultata. To je ujedno povezivanje i umrežavanje potencijalnih partnera, jačanje obiteljskog i društvenog poduzetništva, povezivanje s kreativnom industrijom. Okvirno kroz ovaj oblik edukacije provedena je i komunikacija i koordinacija aktivnosti između zainteresiranih dionika na tržištu s ciljem planiranja, razvoja i unaprjeđenja kulturno-turističkog proizvoda i cijele turističke destinacije. Kroz edukaciju se napravio znatan pomak prema održivim i vidljivim rezultatima u produkciji novih složenih turističkih proizvoda kao što su tematske ture, performansi, uključivanje i povezivanje muzeja, galerija i OPG-ova u prezentaciji i kreativnom oblikovanju konkurentne destinacijske ponude. Svaki dio županije zadržao je svoju osobnost i identitet, ali se i međusobno povezao kroz „crvenu nit tradicijske baštine".

Literatura

1. Elis, G.D. i Rosman, J.R. (2008). Creating value for participants through experience staging: parks, recreation and tourism in experience industry. *Journal of park and recreation administration*. 26 (4), 1-20.
2. ICOMOS: Charter for Cultural Tourism and Museums 1999 *International Cultural Tourism Charter* (*Managing Tourism at Places of Heritage Significance*, 1999). Adopted by ICOMOS at the 12th General Assembly in Mexico, October 1999, dostupno na: http://www.international.icomos.org/charters/tourism_e.htm> (15.05.2017.)
3. Lekić, R. (2013). *Hrvatska tradicijska baština i kulturni turizam, Mogućnosti uključivanja nematerijalne baštine preko reprezentativnih uzoraka*, doktorski rad, Filozofski fakultet, Zagreb
4. Lekić, R., Blajić, B. i Franjić,T. (2017). Deconstruction of Myth in Building Partnership Culture, *International Scientific Conference – Communication Management Forum 2017 – Living in crisis mode: Time to reconsider definition, meaning and practice?*, Zagreb, 12-13.05.2017.
5. Pine, B. J.II. i Gilmore, J. H. (1999). *The Experience Economy – work is theatre and every business a stage*. Boston: Harvard Business School Press.
6. Richards, G. (2000). World Culture and Heritage and Tourism. Tourism recreation reserach, 25(1), 9-18. Preuzeto sa: http://independent.academia.edu/gregrichards (15.12.2020.).
7. Richards G. i Raymond C. (2000). *Creative tourism*. Atlas news, 23, 16-20. Preuzeto sa: http://independent.academia.edu/gregrichards (15.10.2020.).
8. Stamboulis, Y. i Skayannis, P. (2003). Innovation strategies and technology for experience-based tourism. Tourism Management, 24 (1), 35-43. Preuzeto sa: http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S026151770200047X (20.11.2020.).
9. UNESCO. (2006). Towards Sustainable Strategies for Creative Tourism Discussion Report of the Planning Meeting for 2008 International Conference on Creative Tourism Santa Fe, New Mexico, USA October 25–27, 2006.

The role and necessity of education of tourist workers on the interpretation of traditional culture in branding destination identity

Abstract

At a time when the market is experiencing turbulent changes due to a pandemic that has greatly changed the rules and trends in the functioning of various sectors, the transformation has particularly affected tourism. With all the adaptation processes that require urgent implementation in the management of the tourist experience in the destination, one of the key aspects of successful adaptation to the new situation is the emphasis on applying new models of interpretation of heritage and traditional culture in the process of branding the location. In order for key stakeholders in tourism to be able to prepare for the use of different traditional elements in order to choose the correct interpretation of the attraction, it is necessary to offer them new knowledge in accordance with new trends in the economy of experience and storytelling. This paper deals with the analysis of student satisfaction of the first such non-formal lifelong learning for interpreters of Croatian traditional culture organized by the Sisak-Moslavina County Tourist Board, and the performance and software solution of the Edward Bernays Uniersity College. The training brought together key stakeholders in the tourism of Sisak-Moslavina County as participants in the program, and the lecture team was formed of experts and scientists from the Institute of Ethnology and Folklore, Ethnographic Museum in Zagreb, Croatian Folk Dance and Song Ensemble Lado, Faculty of Architecture in Zagreb and University College Edward Bernays.

Keywords: *education, tourism, traditional culture, heritage, experience management, storytelling*

Zlata Berkeš
Doktorska škola Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku
zlataberkes77@gmail.com

Utvrđivanjem identiteta do oblikovanja imidža grada Bjelovara

Sažetak

Kako je sve veća pozornost usmjerena na privlačenje investicija, turista, stanovnika, gradovi osim obavljanja komunalnih i sličnih poslova koji pridonose zadovoljavanju osnovnih društvenih i gospodarskih potreba moraju postati konkurenti na tržištu. Gradovi koji imaju dobar imidž lakše dolaze do željenih interesnih skupina i time pojačavaju svoju dodatnu vrijednost. Za kreiranje imidža važno je definirati identitet grada te izgraditi brend grada. Odnosi s javnošću mogu aktivno sudjelovati u procesima zahvaljujući kojima će se kreirati pozitivan imidž grada i time pridonijeti prepoznatljivosti i stvoriti dodatnu vrijednost grada te osjećaja veće pripadnosti samih građana nekoga grada. U radu se istražuje imidž grada Bjelovara, utvrđuje postoji li razlika u mišljenju o imidžu grada i kvaliteti života između rezidenata i nerezidenata te utvrđuje potencijalni brend grada koji bi se mogao koristiti za izgradnju identiteta grada.

Ključne riječi: *grad, imidž, identitet, brend, Bjelovar, odnosi s javnošću*

Uvod

Prema sadašnjem ustrojstvu Republika Hrvatska obuhvaća 127 gradova među kojima postoje velike razlike, ali i sve veća konkurencija. Prepoznatljivost uz pronalaženje ključnih komparativnih prednosti u odnosu na konkurenciju ključno je za oblikovanje imidža kako poduzeća tako i gradova, županija, države... U današnje vrijeme gradovi sve više napuštaju isključivu funkciju obavljanja komunalnih i sličnih poslova koje omogućavaju zadovoljavanje potreba lokalnog stanovništva. Gradove se sve više promatra kao poduzeća koja trebaju povećati „svoju vrijednost“. Gradovi koji imaju dobar imidž lakše će privući ili zadržati stanovništvo, privući investitore, poboljšati gospodarski razvoj, turizam, razviti nove investicije, povećati svoju vrijednost.

Pozitivni imidž grada utjecat će na privlačenje investicija i ojačati gospodarsku, ali i društvenu klimu. Da bi se stvorio pozitivan imidž grada u javnosti, potrebno je definirati identitet grada, kvalitetno izgraditi brend grada, ali i znati efikasno upravljati stvorenim brendom, a to su procesi koji se izgrađuju sistematično i kontinuirano.

U procesu oblikovanja i upravljanja brendom, kao i u svrhu stvaranja pozitivnog imidža, kako poduzeća tako i grada, značajan doprinos, provođenjem kvalitetne i smislene kampanje, mogu pridonijeti i odnosi s javnošću.

Odnosi s javnošću u kontekstu oblikovanja imidža

Međunarodnim odnosima s javnošću mogu se osim multinacionalnih organizacija, država, baviti i gradovi. U tome im uvelike mogu pomoći i stručnjaci za odnose s javnošću koji svojim znanjem i strateškim upravljanjem mogu pomoći u stvaranju pozitivne reputacije u inozemstvu, a time i boljeg imidža. Prema Kunckiku (Thench i Yeomans, 2009) jedan je od glavnih ciljeva međunarodnih odnosa s javnošću uspostavljanje ili održavanje postojećeg pozitivnog imidža zemlje, odnosno stvaranje povjerenja u odnosu na druge sudionike u svjetskom sustavu uz pomoć planiranja i distribucije interesno povezanih informacija. Autor pravi razliku između *strukturalnih* MOSJ čiji je cilj ispraviti pogrešne slike koje su stvorene u masovnim medijima i *manipulativnih* OSJ koji nastoje stvoriti pozitivnu sliku koja u većini slučajeva ne odražava stvarnost, već se odnosi na upravljanje percepcijom. Kako je jedna od glavnih djelatnosti odnosa s javnošću njegovanje, odnosno stvaranje pozitivnog imidža, imidž je važna komponenta odnosa s javnošću. Kunczik (2006, str. 20) smatra da se imidži, primjerice poduzeća ili nacije, često prenose s generacije na generaciju i da se uglavnom ne temelje na znanju, već pretežno na afektu, te stoga za imidž ne vrijedi zakon logike. Autor smatra da kriterij točnosti ili istine imidža nije njegovo podudaranje sa stvarnošću nego uspješno ovladavanje okolinom. Imidži isto tako mogu biti povezani s predrasudama, pri čemu se imidži ne tiču samo sadašnjosti već sadržavaju i prošlost i buduća očekivanja. Isto smatra i Anholt (2009, str. 25) koji navodi da klišeji i stereotipi, bilo oni pozitivni ili negativni, u osnovi utječu na naše ponašanje prema drugim mjestima i njihovim ljudima i proizvodima. Plenković (2017, str. 169) u zaključnim razmatranjima svoga rada navodi da se imidž ostvaruje dobrim komuniciranjem, komunikativnim metodama i tehnikama, posebno s onima koje zahtijevaju novi mediji i nove komunikacijske tehnologije, prvenstveno zbog razvoja građana interneta (engl. Citizen of Internet) i vizualne komunikacije. Na oblikovanje imidža značajan utjecaj imaju odnosi s javnošću i promidžbene aktivnosti koje se provode. Treba uzeti u obzir da je imidž nesiguran, prvenstveno zbog toga što se radi o subjektivnoj komponenti te da osim onoga što se komunicira prema javnosti, na opću sliku mogu utjecati i glasine, stereotipi i drugi čimbenici. Novak (2001, str. 111) smatra

da se kod imidža radi o poimanju organizacije od strane ciljnih javnosti te da pri tome važnu ulogu ima usmjerena komunikacija organizacije s njezinom okolinom, koja mora biti vjerodostojna i temeljiti se na istinitim odrednicama identiteta. Skoko (2004, str. 28) navodi da se kreiranju imidža treba pristupiti planski i u prvi plan staviti pozitivne elemente koji privlače pozornost, koji se lako pamte i koji dugoročno ostavljaju pozitivnu sliku u glavi primatelja. Autor u svom radu citira Kunczika koji kaže da su u formiranje imidža uključeni različiti izvori informacija i vrlo kompleksni komunikacijski procesi. Navodi da proces stvaranja imidža o nečemu ili nekome započinje vrlo rano, dok kasnije masovni mediji kroz svoje programe kreiraju sliku vanjskog svijeta i tako pridonose imidžu određene zemlje.

Utvrđivanjem identiteta do prepoznatljivog brenda i oblikovanja pozitivnog imidža

U današnje vrijeme sve je veća pozornost usmjerena na kreiranje pozitivnog imidža gradova, s ciljem privlačenja investitora, stanovnika, studenata. Međutim, da bi se pristupilo kreiranju imidža samoga grada početno treba utvrditi što čini identitet nekog grada, tj. odgovoriti na pitanje što trenutno zapravo jesmo, utvrditi ima li nešto po čemu je grad poseban, prepoznatljiv, što grad razlikuje od drugih gradova. Pozornost treba usmjeriti i na subjektivne poglede članova lokalne zajednice, na njihov odnos prema kulturnim, prirodnim dobrima, kulturom življenja. Sagledavanje svih elemenata kako prostornih, urbanističkih tako i prirodnih, povijesnih, društvenih i subjektivnih daje odgovor na pitanje kakav je identitet pojedinoga grada.

Identitet je svijest o samima sebi, kako se sami doživljavamo i definiramo. Novak (2001, str 110) definira identitet „kao skup značajki kojima se organizacija definira ili predstavlja“. Značajkama su obuhvaćeni vizualni, fizički, kulturološki, moralni i drugi elementi koji moraju biti usklađeni i vođeni jer uz pomoć identiteta organizacija može stvarati imidž i ugled. Autor smatra da se vizualni identiteti organizacije više ne smatraju identitetom već komunikacijom organizacije.

Prema tome, identitet je sve ono kako se pojedinac, kompanija, grad, država i sl. identificira prema svojim javnostima: građanima, potrošačima, investitorima, poduzetnicima, turistima i dr.

Identitet nije isto što i imidž, iako se to učestalo zamjenjuje. Imidž je ono što drugi misle da jesmo, dok je identitet ono što zaista jesmo, odnosno ono što nas razlikuje od drugih.

Prema Skoko (2004, str. 39), ako pojam korporacije zamijenimo pojmom država ili nacija te ih shvatimo kao izvozni proizvod, identitet države ili nacionalni identitet možemo definirati kao osobnost i prepoznatljivost države u šarolikosti međuna-

rodne zajednice, odnosno ono što ih izdvaja i razlikuje od drugih država ili naroda te po čemu postaju dugoročno prepoznatljivi u svijetu. „Nacionalni i državni identitet u biti je sklop – onoga što pojedina država ili narod uistinu jesu (ili misle da jesu) i načina na koji se predstavljaju svijetu.“ Kao značajan temelj nacionalnog identiteta navodi povijest zajednice, podneblje i način života stanovništva neke zajednice.

Svako naseljeno mjesto na svijetu ima svoju reputaciju koja može biti pozitivna ili negativna, no najčešće se radi o mješavini koja je promjenjiva.

Kada je kvalitetno i sistematizirano provedena izgradnja identiteta grada, a ako se želi kreirati ili promijeniti imidž, potrebno je pristupiti brendiranju. Paliaga (2007, str. 12) smatra da je cilj brendiranja da ime/korporacija/država postane prepoznatljiva marka što će rezultirati stvaranjem i održavanjem psihološke slike u svijesti pripadnika ciljanih skupina, bilo građana, turista, investitora. Trend globalizacije, razvoj tehnologije i prometa, konkurencija među drugim gradovima nameću potrebu za promjenom načina razmišljanja i upravljanja gradovima, stoga uz postojeće mjere poput povoljnog zemljišta za gradnju poslovnih objekata, oslobođenja plaćanja raznih nameta, stvaranja pozitivne gospodarske klime, potrebno je uzeti u obzir i tzv. „meke“ faktore. Meke komponente marke gradova obuhvaćaju mentalitet građana, tolerantnost do inozemnih investitora i turista, lokalnu kulturu, mogućnost rekreacije te kvalitetu organizacije lokalne zdravstvene zaštite. Upravo zahvaljujući tim tzv. mekim faktorima poput kulturnog i povijesnog naslijeđa, određenom specifičnosti za grad postiže se prepoznatljivost grada koju je potrebno iskoristiti, kako za privlačenje investitora tako i za privlačenje turista, studenata, ali i potaknuti subjektivni osjećaj pripadnosti i osjećaj vrijednosti među lokalnim stanovništvom.

Brendiranje destinacije i oblikovanje imidža grada

Brendirati se osim proizvoda, korporacija, može i država, grad, osoba... Brendiranje omogućava identifikaciju subjekta i njegovo razlikovanje od ostalih. Globalizacija je potaknula brojne promjene na svjetskom tržištu te ako se želi napredovati u globalnom okruženju, potrebno je stvoriti dobar i prepoznatljiv kako nacionalni tako i lokalni imidž.

„S aspekta gradova, regije ili države, marka ili brend predstavlja svojevrsno označavanje grada, odnosno skup svih očekivanja, misli, razmišljanja, saznanja, osjećaja i asocijacija koje mi ’nosimo’ u našim glavama o nekoj drži, gradu ili regiji.“ (Paliaga, 2007, str. 9) Sukladno navedenom, može se reći da je brendiranje grada i proizvoda podjednako. Svjetski stručnjak za upravljanje nacionalnim identitetom i imidžom Simon Anholt tvrdi: „Sve odgovorne vlade moraju otkriti kakva je percepcija njihove zemlje u svijetu i razviti strategiju upravljanja njome. Ključan dio njihova posla jest

pokušati izgraditi određeni ugled, istinski koristan za njihove ekonomske, političke i društvene ciljeve.“ Prema stajalištima stručnjaka uključenih u istraživanja Place Brand Observera (dostupno na https://placebrandobserver.com/theory/) Roberta Goversa i Franka Go-a brendiranje mjesta je proces otkrivanja, stvaranja, razvijanja i realizacije ideja i koncepata za rekonstrukciju identiteta mjesta, njihovih obilježja definiranja i „*genius loci*“, a zatim izgradnje osjećaja mjesta, naporima i ulaganjima u *hardware* (npr. infrastruktura, zgrade), software (npr. događaji, priče), orgware (npr. kooperativna organizacijska struktura) i *virtual ware* (npr. simboli i simbolička djelovanja, web stranice). Put od prepoznavanja identiteta kreiranja imidža do stvaranja grada kao brenda nije jednostavan, zahtjeva poduzimanje brojnih koraka i promjene načina razmišljanja svih sudionika vodeći računa o postojećim gospodarstvenicima, stanovnicima, turistima te uključivanje ciljanih skupina. Početna faza brendiranja je jasno i nedvosmisleno određivanje što se želi „prodati“, uključivanje svih stanovnika grada u projekt kako bi oni bili upoznati što nude na globalnom tržištu. Osim navedenog, potrebno je poboljšati kvalitetu života lokalne zajednice (javni prijevoz, okoliš), brinuti o sigurnosti, učiniti grad atraktivnim. Brend grada, osim na njegovoj ekonomskoj snazi, treba razvijati i u smjerovima kao što su kreativnost, glazba, povjerenje, mudrost, izazov i sigurnost te razvijati poznate vlastite proizvode ili usluge. Realizacijom koncepcije brendiranja dolazi se do konkurentskog, atraktivnog, sigurnog, ekološki osviještenog grada, grada s kvalitetnom infrastrukturom, konkurentskim porezima i razvijenom vlastitom osobnošću. (Paliaga, 2007, str. 24 i 25) U fazi izgradnje brenda grada bitno je znati kakvu trenutnu percepciju ima neki grad, tj. kakav mu je imidž s obzirom na to da se postojeći imidž grada može preoblikovati zahvaljujući dostupnosti bitnih i relevantnih informacija. Anholt (2009, str. 56 i 58) smatra da su gradovi različiti od zemalja jer mogu postojati velike razlike u klimi, kulturi, ljudima i infrastrukturi između regija, no da su gradovi jednostavniji i da je lakše o njima razmišljati kao o jednostavnoj cjelini. Prema Skoko (2004, str. 89) države na sofisticiran način trebaju razviti brend, istaknuti po čemu se razlikuju od drugih, naglasiti svoju umjetnosti, kulturu, hranu, arhitekturu, krajolik, potrošačke brendove i druge posebnosti. Autor naglašava da svaki brend mora nositi određenu korist ili prednosti onome tko ga koristi, riječ je o funkcionalnim, emocionalnim, socijalnim koristima i percipiranoj vrijednosti, dok on sam mora u sebi sadržavati: simbol, povijesno nasljeđe, kulturu, osobnost i percipiranu kvalitetu.

Prema Anholtu (2013, str. 6-12) proces brendiranja se sastoji od tri glavne komponente: strategije, sadržaja i simboličke akcije. Strategija je, u najjednostavnijem smislu, znanje tko je nacija i kakva je njezina percepcija u javnosti, znanje gdje se želi doći i kako do tamo doći. Supstanca je učinkovito izvršenje te strategije u obliku novih ekonomskih, pravnih, političkih, društvenih, kulturnih i obrazovnih aktivno-

sti poput novih inovacija, poduzeća, zakonodavstva, reformi, investicija, institucija i politike koje su usmjerene postizanje željenog napretka. Simboličke akcije su određena vrsta sadržaja koja ima intrinzičnu komunikativnu moć: to mogu biti inovacije, strukture, zakonodavstvo, reforme, investicije, institucije ili politike koje su posebno sugestivne, izuzetne, nezaboravne, slikovite. Što je najvažnije, simbolička djelovanja su simbol strategije, ujedno i dio nacionalne priče i sredstva za njezino prenošenje. „Gradnja gradskog imidža mora počivati na nekoliko konstanti: uvjerljivosti, istinitosti, jednostavnosti, prepoznatljivosti, da je diferencirajuća u odnosu na okolne gradove i gradove konkurente." (Paliaga, 2007, str. 189) Prema tome, grad mora razviti prepoznatljivu sliku kako među lokalnim stanovništvom tako i u šire, implementirati i prezentirati takve slike i kroz kanale komuniciranja prenositi poruke koje su u skladu s tom slikom. Skoko (2016, str. 151) navodi da istinski brendovi postaju samo ona mjesta koja se mogu pohvaliti nečim što nema nitko drugi, bez obzira na to je li riječ o povijesnom naslijeđu, kulturi, popularnim građevinama, atrakcijama ili zanimljivim događajima, i koja to svoje bogatstvo znaju „upakirati" u privlačan proizvod sve izbirljivijem gostu.

„Imidž je u svojoj biti svojevrsna refleksija osobnosti, odnosno identiteta pojedinca, organizacije ili države u različitim javnostima" (Skoko, 2006, 55). Imidž je subjektivni osjećaj u čovjekovoj svijesti. Prema tome, imidž odgovara na pitanje kako nas drugi vide, kakvu „sliku" imaju o nama. Imidž je za razliku od identiteta podložan utjecajima, što ga čini kompleksnijim, naročito zbog činjenice što se slika o nečemu/nekomu može promijeniti vrlo brzo, ovisno o novonastalim, ponajviše negativnim okolnostima. Imidž više nije ekskluzivno vezan za korporacije koje žele pronaći svoje mjesto među potrošačima. Potrebu kreiranja pozitivnog imidža u javnosti sve više prepoznaju nevladine udruge, političari, gradovi, županije, države. Kotler (1994, str. 556) navodi da se u imidžu teži postignuću određenih karakteristika, da imidž mora na specifičan način prenijeti osobitu poruku kojom se ističe glavna vrlina proizvoda i njegovo pozicioniranje. Napominje da mora emitirati emotivnu snagu tako da ne uzbudi samo srce već i um kupca. Anholt (2009, str. 45) smatra da se imidž zemalja uvijek mijenja isključivo zbog dva razloga: ili zato što se zemlja promijenila ili zato da utječe na ljude.

Skoko (2004, 31) upozorava da imidž može biti slika u javnosti nekog subjekta, ali istodobno i jasno osmišljena osobnost subjekta, smisleno plasirana u javnost. U današnje vrijeme, zahvaljujući razvoju medija, prvenstveno društvenih mreža, sve se više u javnost plasira „iskrivljena" detaljno osmišljena slika koja označava neki subjekt, bilo političara, pojedinca ili korporaciju. Zahvaljujući smislenom kreiranju imidža postoji opasnost da se korporacije, političari i ostali akteri predstavljaju boljima nego što jesu kako bi došli do ciljane javnosti, potrošača, glasača i sl. Samim

tim imidž je projiciran jer služi stvaranju određenog dojma. Autor smatra da kada javnost prihvati sliku o nekoj osobi, onda će se ona tako i ponašati kako bi opravdala svoje imidž. Navodi da je slična situacija i s državom, kao primjer navodi akciju Hrvatske turističke zajednice koja je imala za cilj izmamljivanje osmijeha i jačanja ljubaznosti djelatnika u ugostiteljsko-turističkoj usluzi pod nazivom *Volim Hrvatsku* kojom je Vlada nastojala potaknuti imidž građana kao srdačnih i gostoljubivih.

Zaključno, cijeli proces brendiranja i izgradnje pozitivnog imidža grada može se uspješno provesti ako se u procese involvira lokalna zajednica, u kojoj će sudjelovati svi društveno-politički akteri, lokalno stanovništvo, relevantne stručne osobe koje će zajednički jasno i nedvosmisleno definirati, ali kasnije i promicati, svako na svom području, zajedničku viziju budućeg razvoja grada i budući smjer kretanja grada.

Brojni teoretičari navode da se imidž ne može kreirati već ga treba zaslužiti jer nastaje kao posljedica (odraz) identiteta. Polazeći od te pretpostavke treba pozorno birati koji će se elementi prezentirati javnosti i koji će istaknuti ono najbolje od kulture, običaja, građevina, životnog stila... Da bi mogli predstaviti svoj identitet, prvi i osnovni uvjet je da samo ga svjesni, da ga poznajemo, poželjno bi bilo i da se s njim poistovjetimo. Identitet je preduvjet nastanka kvalitetnog imidža. Kvalitetan imidž može se postići brendiranjem. Branding u ekonomskom smislu znači jačanje prepoznatljivosti i povećanje vrijednosti određenog proizvoda ili tvrtke i njihovih zaštitih znakova. Definicija se može primijeniti i na države, gradove, bilo koji produkt koji se želi „prodati“ svijetu. Brending je istovremeno i vidljivi (ime, zaštitni znak) i nevidljivi element (osjećaj, asocijacija) koji se stvara pri pomisli na neki proizvod, osobu, tvrtku, državu. Za uspješno brendiranje treba ustanoviti što nas razlikuje od ostalih te poruku kontinuirano, jednostavno i strateški plasirati.

Metodologija istraživanja

Polazeći od teze da je istraživanje imidža važno za sve gradove kako bi se utvrdili pozitivni elementi koji će se promovirati i negativni koje je potrebno promijeniti ili barem ublažiti, preporučljivo je pristupiti istraživanju imidža grada. Istraživanje imidža grada obuhvaća istraživanje slike ponude kulture, čistoće, uređenosti grada (urednost grada, otvorenost prema okruženju, gostoljubivost, povijest grada, životni troškovi, socijalna struktura njegovih građana i stupanj obrazovanja, sklonost umjetnosti, kulturi, prometna dostupnost i sl.). Temeljem odabranih varijabli stvara se cjelovita slika, tj. imidž nekoga grada.

Istraživanje imidža pored same slike nekoga grada mora dati odgovore i na sljedeća pitanja koja su dio stvaranja marke nekoga grada (Paliaga, 2007, 189):

1. ima li određeni grad pozitivan ili negativan imidž
2. postoji li potreba za promjenom imidža kako bi grad postao konkurentniji, pristupačniji, kako bi imao pozitivniji imidž
3. postoji li nesrazmjer između imidža grada kako ga vide njegovi stanovnici i vanjski posjetitelji, koje su osnovne razlike – problemi koje muče rezidente, a koji nerezidente
4. koje su ključne informacije i inputi za buduće upravljanje imidžom grada i stvaranjem prepoznatljivog brenda nekog grada.

Istraživanje imidža grada Bjelovara imalo je za svrhu istražiti kakvu sliku građani Bjelovara (rezidenti) i posjetitelji grada Bjelovara (nerezidenti) imaju o gradu, postoji li nesrazmjer između rezidenata i nerezidenata, te što rezidenti i nerezidenti smatraju važnim za izgradnju grada Bjelovara.

Istraživanje je provedeno metodom upitnika koji je sastavljen od 11 pitanja. Prvi dio upitnika odnosi se na demografske podatke ispitanika (dob, spol, rod, obrazovanje, radni status, rezidenti/nerezidenti grada Bjelovara). Upitnik je podijeljen tako da se posebno prikazuju podaci rezidenata i podaci nerezidenata grada Bjelovara kako bi se utvrdilo postoji li nesrazmjer između rezidenata i nerezidenata. Upitnik je postavljen na *Google drive* servisu, a poveznica na upitnik je podijeljena putem e-maila te društvene mreže Facebook.

Istraživanje je provedeno u razdoblju od 15. do 31. listopada 2019. godine. Na upitnik je dobrovoljno odgovorilo 142 ispitanika (N=142). Uzorak je prigodan. Podaci će se grupirati prema odabranim statističkim značajkama te se grafički prikazati.

Kako je brendiranje izgradnja konkurentnog identiteta, odnosno nalaženje komparativnih prednosti u odnosu na konkurenciju po kojoj možemo biti prepoznatljivi, prikazat će se i sekundarni izvori podataka Instituta za turizam o prostornom identitetu i tradicionalnim vrijednostima gradova Bjelovara i Čakovca iz 2013. godine. (Marković, I., Fuerst-Bjeliš B.). Za potrebe ovog rada obuhvatit će se dio podatka koji se odnose na grad Bjelovar, kojima je prikazana percepcija istraživanja rezidenata i nerezidenata o snazi najvažnijih turističkih atrakcija u bjelovarskoj regiji.

Cilj provedenog istraživanja anketnim upitnikom je utvrditi ima li grad Bjelovar pozitivan ili negativan imidž, utvrditi postoji li razlika u mišljenju o imidžu grada i kvaliteti življenja između rezidenata i nerezidenata, te utvrditi potencijalni brend grada Bjelovara koji bi se mogao koristiti za izgradnju identiteta grada, koji bi doveo do povećanja imidža grada.

Rezultati istraživanja

Rezultati osobnog istraživanja

Provedenim osobnim istraživanjem na 142 ispitanika nastojalo se utvrditi ima li grad Bjelovar pozitivan ili negativan imidž, zatim utvrditi postoji li razlika u mišljenju o imidžu grada i kvaliteti života između rezidenata i nerezidenata, te utvrditi potencijalni brend grada Bjelovara koji bi se mogao koristiti za izgradnju identiteta grada.

Od ukupno 142 ispitanika istraživanju se odazvalo 64,8 % žena i 35,2 % muškaraca.

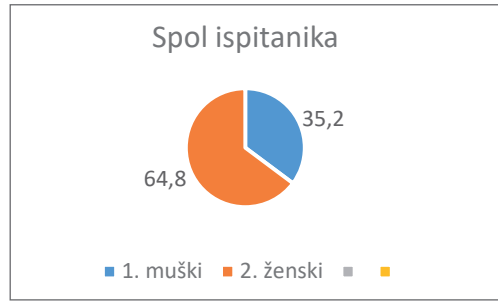

Izvor: osobno istraživanje

Grafikon 1. Struktura ispitanika prema spolu

Kod ispitanika prema starosnoj dobi prevladaju osobe između 30 - 59 godina (72,5 %), dok ih je između 18 - 29 godina (22,5 %) te osobe starije od 60 godina 4,9 %.

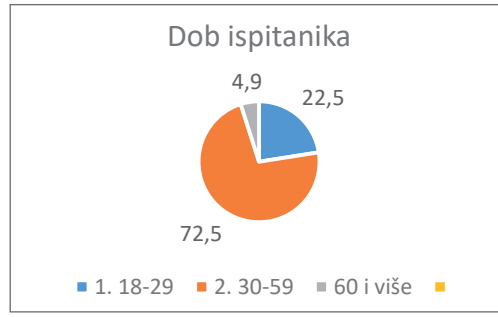

Izvor: osobno istraživanje

Grafikon 2. Struktura ispitanika prema starosnoj dobi

Prema razini obrazovanja prevladavaju osobe sa završenom srednjom školom 52,8 % ispitanika, slijede osobe s visokom stručnom spremom, odnosno završenim diplomskim studijem 29,6 %, višom stručnom spremom, odnosno završenim preddiplomskim studijem 14,1 %, osnovnom školom 2,1 % ispitanika te sa završenim magisterijem znanosti ili doktoratom 1,4 % ispitanika.

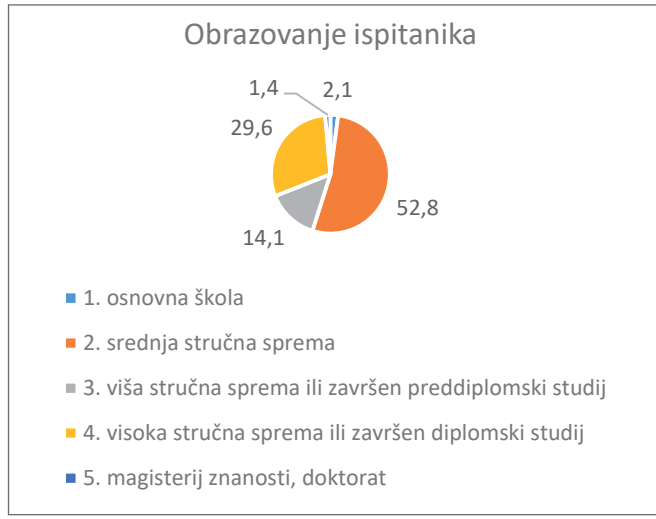

Izvor: osobno istraživanje

Grafikon 3. Struktura ispitanika prema razini obrazovanja

Prema radnom statusu najviše je bilo zaposlenih 79,6 %, nezaposlenih 15,5 %, umirovljenika 3,5 % te studenata 1,4 %.

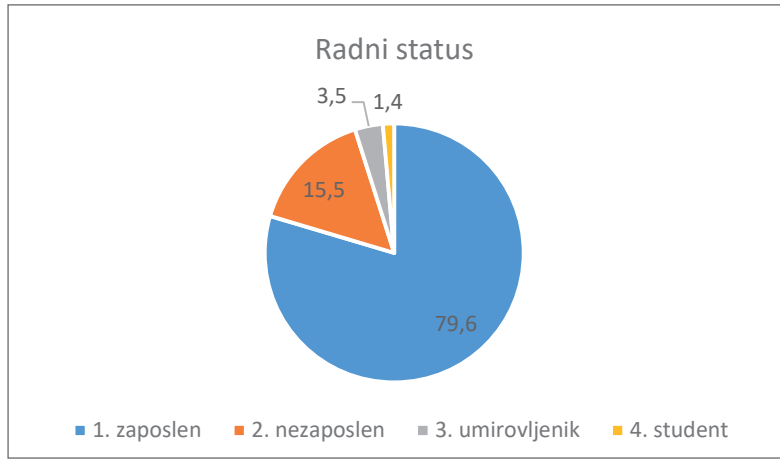

Izvor: osobno istraživanje

Grafikon 4. Struktura ispitanika prema radnom statusu

Od 142 ispitanika prebivalište/boravište na području grada Bjelovara ima njih 62 %, dok je 38 % nerezidenata.

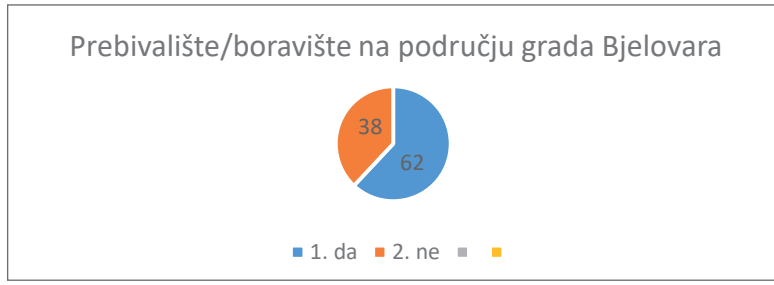

Izvor: osobno istraživanje

Grafikon 5. Struktura rezidenata i nerezidenata

Između ponuđenih odgovora na pitanje što Vas najviše asocira na grad Bjelovar 35,2 % rezidenata odgovorilo je da ih na grad Bjelovar najviše asocira gradski paviljon, 21,6 % rezidenata asocira manifestacija „Terezijana“, 8 % rezidenata asocijaciju na grad Bjelovar predstavlja sir, katedrala sv. Terezije Avilske, carica Marija Terezija, dok je 6,8 % rezidenata odgovorilo da ih na grad Bjelovar asocira Bjelovarski sajam. Osim ponuđenih asocijacija predložen je i Gradski muzej koji nije odabrao nijedan od ispitanih rezidenata. Pod ostalo rezidentima je ponuđeno da napišu svoju asocijaciju te su odgovori sljedeći: sve navedeno, kafići, rukomet, granica Osmanlijskog Carstva i Austro-Ugarske.

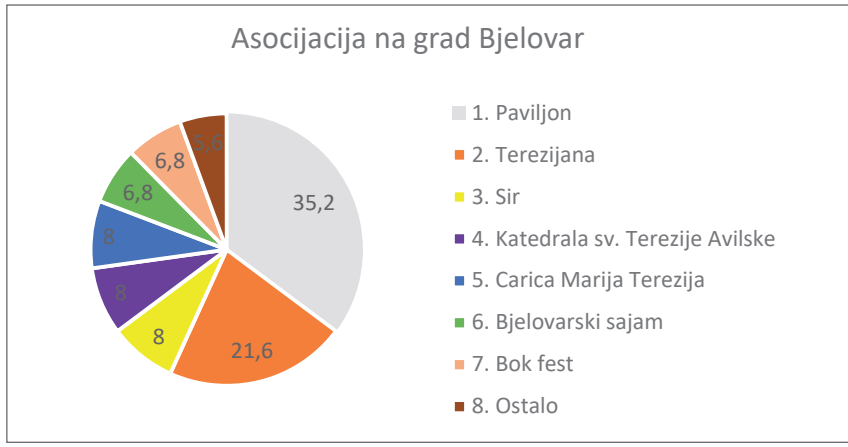

Izvor: osobno istraživanje

Grafikon 6. Asocijacija rezidenata na grad Bjelovar

Na pitanje što pretpostavljate da ostale najviše asocira na grad Bjelovar između ponuđenih odgovora 38,6 % rezidenata odgovorilo je Bjelovarski sajam, zatim po najvećem broju odgovora slijedi manifestacija „Terezijana“ s 25 % i sir s 13,6 %.

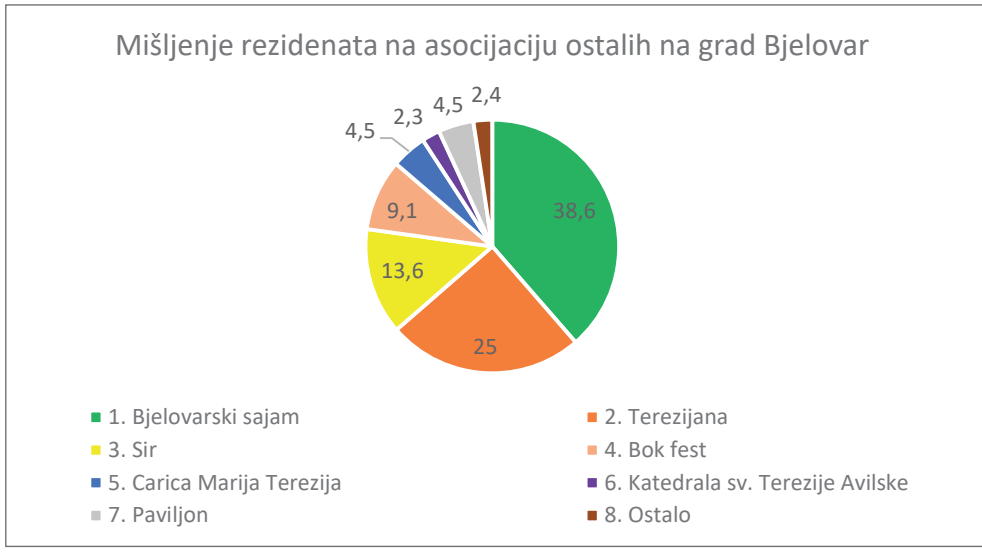

Izvor: osobno istraživanje

Grafikon 7. Mišljenje rezidenata na moguću asocijaciju ostalih na grad Bjelovar

Zadovoljstvo rezidenata grada Bjelovara uvjetima života na području grada Bjelovara prikazano je u sljedećem grafikonu:

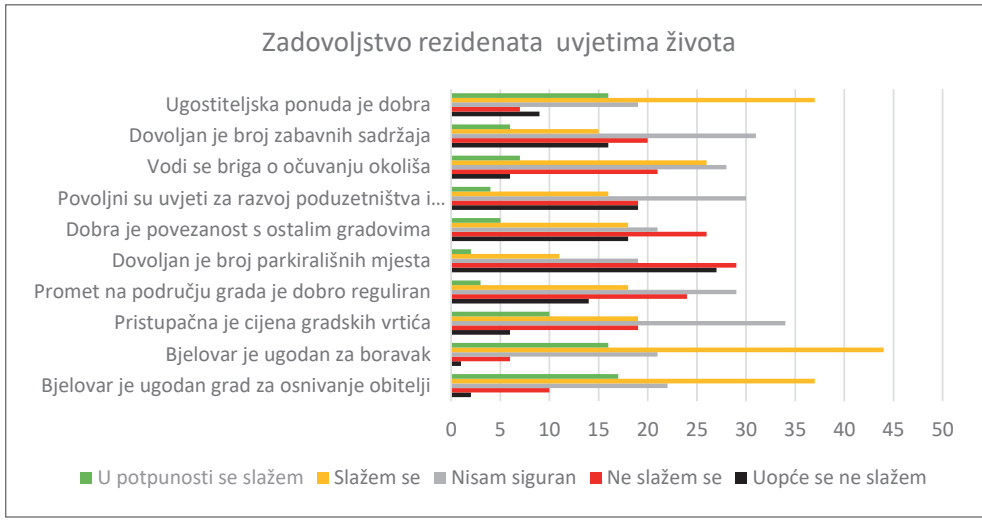

Izvor: osobno istraživanje

Grafikon 8. Zadovoljstvo rezidenata grada Bjelovara uvjetima života

Ispitanicima je ponuđeno da ocjene imidž grada Bjelovara pri čemu je 1 – vrlo loš, 5 – vrlo dobar. Postojeći imidž grada Bjelovara rezidenti su ocijenili najviše ocjenom 3 – niti loš, niti dobar (43,2 %). Da grad Bjelovar ima pozitivan imidž smatra ukupno 38,6 % rezidenata, dok je imidž grada negativno ocijenilo njih 18,1 %.

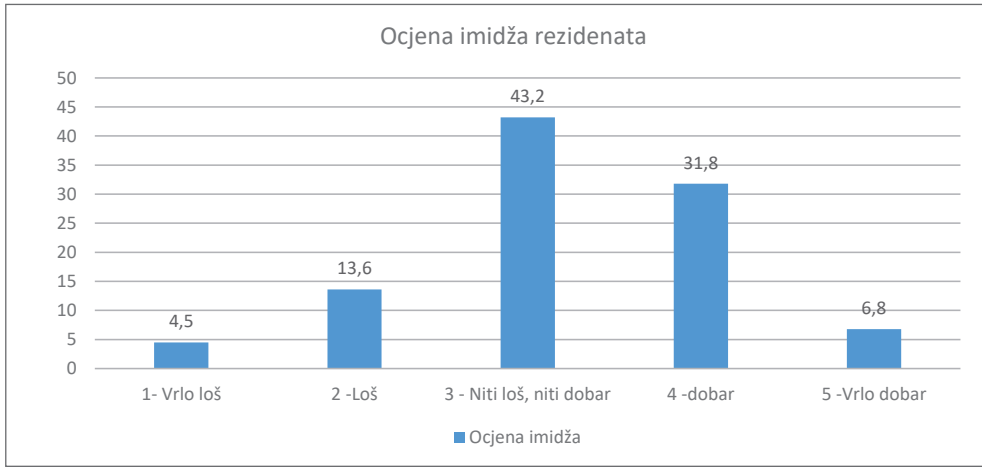

Izvor: osobno istraživanje

Grafikon 9. Ocjena rezidenata za imidž grada Bjelovara

Na pitanje biste li preporučili drugim osobama da posjete grad Bjelovar pozitivno je odgovorilo 61,4 % rezidenata, neodređeno je njih 26,1 %, dok posjet ne bi preporučilo njih 12,2 %.

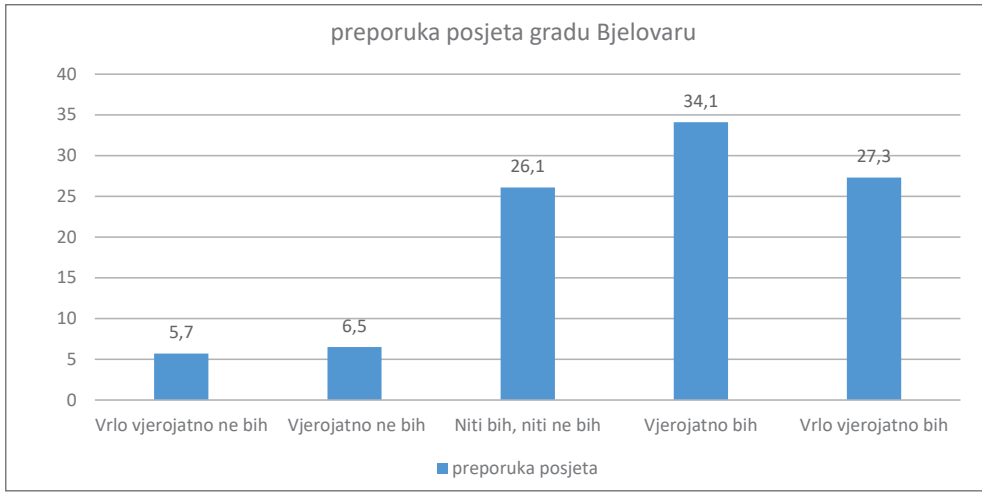

Izvor: osobno istraživanje

Grafikon 10. Preporuka rezidenata za posjet gradu Bjelovaru

Na pitanje biste li preporučili drugim osobama, ako bi vas to pitale, da se presele u grad Bjelovar, najveći broj rezidenata, njih ukupno 43,1 %, odgovorilo je pozitivno, neodlučnih je 37,5 %, dok je negativno odgovorilo njih 19,4.

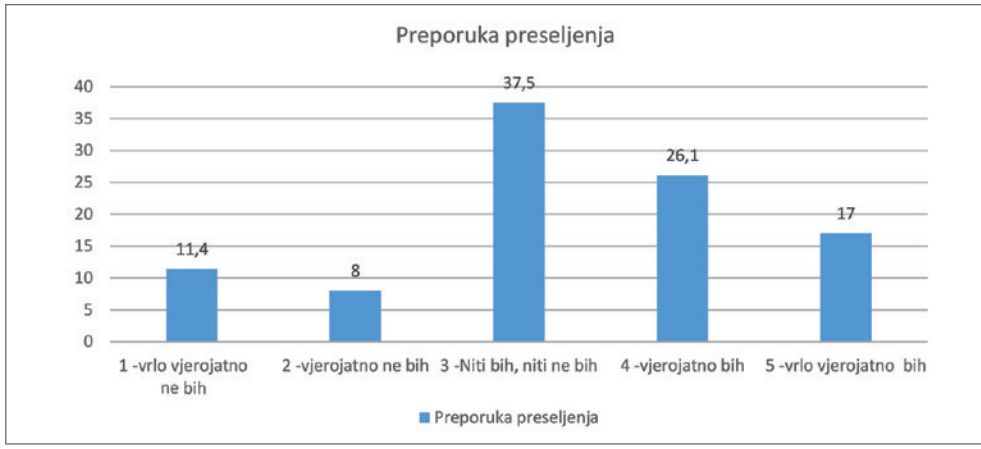

Izvor: osobno istraživanje

Grafikon 11. Preporuka rezidenata za preseljenje u grad Bjelovar

Na postavljeno pitanje koja je po vama najveća prednost grada Bjelovara u odnosu na druge gradove, od ponuđenih odgovora najveći broj rezidenata, njih 38,6 %, odlučilo se za blizinu grada Zagreba, 31,8 % za način života, 15,9 % za geografski položaj, da su povijest i tradicija te ljudi prednost grada Bjelovara smatra identičan postotak 5,7 % rezidenata, dok su u rubrici ostalo rezidenti naveli sve navedeno te brzinu obavljanja poslova.

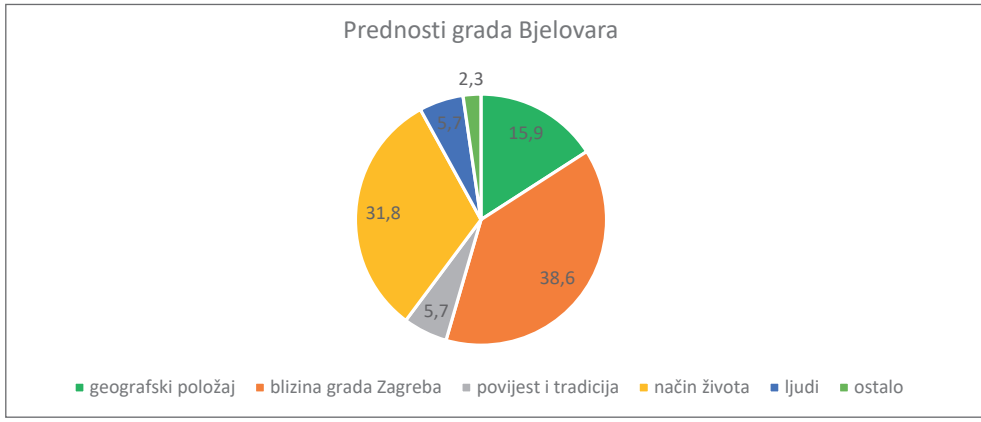

Izvor: osobno istraživanje

Grafikon 12. Mišljenje rezidenata o prednosti grada Bjelovara u odnosu na ostale gradove

Prema mišljenju rezidenata grad Bjelovar najbolje predstavlja i simbolizira zelena boja. Za zelenu boju odlučilo se 40 % ispitanika, za bijelu boju 20,4 %, žutu boju 8,2 %, plavu 7,8 % rezidenata. Da ne znaju koja boja najbolje predstavlja grad Bjelovar izjasnilo se 18,5 % dok se za ostale boje koje nisu naprijed spomenute izjasnilo 5,1 % rezidenata.

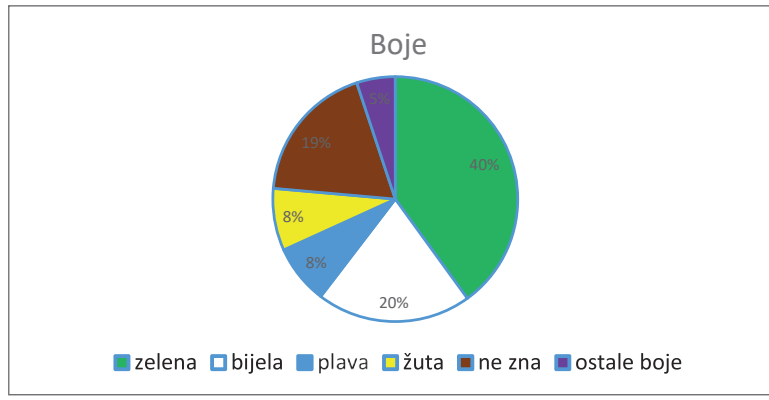

Izvor: osobno istraživanje

Grafikon 13. Mišljenje rezidenata o boji koja najbolje predstavlja i simbolizira grad Bjelovar

Na postavljeno pitanje koje područje smatrate najvažnijim za izgradnju identiteta grada Bjelovara najveći broj rezidenata odlučio se za prirodu i parkove njih 25 %, dok se za industrijski potencijal i povijest grada izjasnio identičan broj rezidenata 22,8, da je turistički potencijal bitan za izgradnju identiteta grada Bjelovara smatra 14,8 % rezidenata.

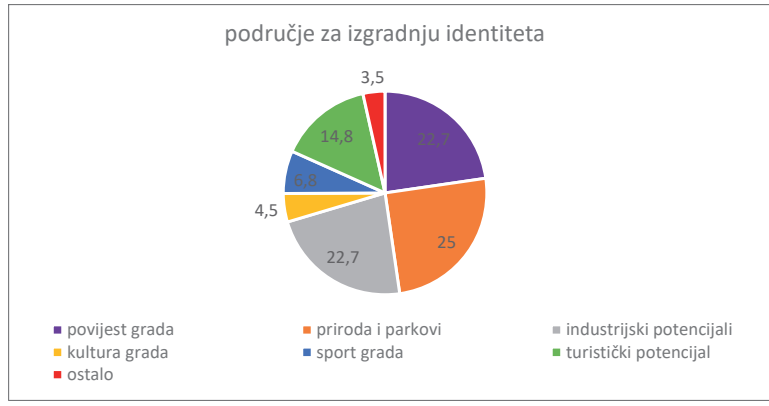

Izvor: osobno istraživanje

Grafikon 14. Mišljenje rezidenata o najvažnijim područjima za izgradnju identiteta grada Bjelovara

U pojedinim dijelovima razlikuje se mišljenje nerezidenata od mišljenja rezidenata grada Bjelovara. Glavna asocijacije rezidenata i nerezidenata na grad Bjelovar je paviljon, zatim slijedi manifestacija „Terezijana“ te kod nerezidenata Bjelovarski sajam. Kod rezidenata svega se 6,8 % ispitanika izjasnilo da ih Bjelovarski sajam asocira na grad Bjelovar, dok je kod nerezidenata postotak znatno veći i iznosi 22,8 % ispitanika. Na postavljeno pitanje „Što pretpostavljate da ostale najviše asocira na grad Bjelovar“ najveći broj rezidenata odgovorio je Bjelovarski sajam i Terezijana, što se i pokazalo točnim. Međutim, rezidenti su niskim postotkom 4,5 % ocijenili da nerezidente na grad Bjelovar asocira paviljon, što se pokazalo netočnim jer se čak 22,8 % ispitanika nerezidenta izjasnilo da ih na grad Bjelovar asocira upravo paviljon.

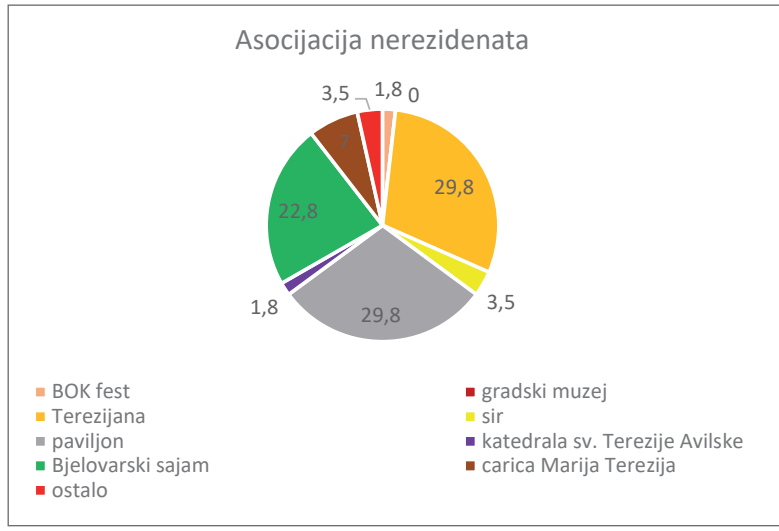

Izvor: osobno istraživanje

Grafikon 15. Asocijacija nerezidenata na grad Bjelovar

U prikazanom grafikonu nerezidenti su iskazali svoje mišljenje o uvjetima života na području grada Bjelovara. Mišljenje nerezidenata o uvjetima života na području grada Bjelovara u nekim segmentima je pozitivnije od mišljenja rezidenata o istom pitanju. I rezidenti kao i nerezidenti slažu se da je Bjelovar ugodan za boravak (68 % rezidenata i 75 % nerezidenata) te da je Bjelovar ugodan grad za osnivanje obitelji (61 % rezidenata i 68 % nerezidenata). Obje kategorije ispitanika smatraju da je ugostiteljska ponuda dobra (60 % rezidenata i 63 % nerezidenata). U odnosu na pitanja vezana za organizaciju prometa i parkirališnih mjesta 43 % rezidenata smatra da promet na području grada nije dobro reguliran, dok isto smatra 33 % nerezidenata, dok 39 % nerezidenata nije sigurno, dok 28 % nerezidenata smatra da je promet dobro reguliran. Što se tiče organizacije parkiranja čak 64 % rezidenata smatra da grad Bje-

lovar nema dovoljan broj parkirališnih mjesta, dok kod nerezidenata taj broj iznosi 53 %. Da grad Bjelovar nije dobro prometno povezan s ostalim gradovima smatra 50 % rezidenata, isto smatra i 32 % nerezidenata, 28 % nije sigurno, dok 40 % nerezidenata smatra da je grad Bjelovar dobro prometno povezan s ostalim gradovima. Razlika u mišljenju rezidenata i nerezidenata postoji i u odgovorima na pitanje o gospodarstvu. S predloženom konstatacijom da su povoljni uvjeti za razvoj poduzetništva i gospodarstva nije se složilo 43 % rezidenata, dok kod nerezidenata taj postotak iznosi 18 %, dok 35% nerezidenata smatra da su povoljni uvjeti za razvoj poduzetništva i gospodarstva. Da grad Bjelovar nema dovoljno zabavnih sadržaja smatra 41 % ispitanika, dok 32 % nerezidenata smatra da je dovoljan broj zabavnih sadržaja, nije sigurno njih 46 %, a da grad Bjelovar nema dovoljno zabavnih sadržaja smatra 22 % nerezidenata.

Tablica 1. Usporedba mišljenja rezidenata i nerezidenata o uvjetima života na području grada Bjelovara

Tvrdnja	**REZIDENTI**			**NEREZIDENTI**		
	Ne slažu se %	**Nisu sigurni %**	**Slažu se %**	**Ne slažu se %**	**Nisu sigurni %**	**Slažu se %**
Bjelovar je ugodan grad za osnivanje obitelji	14	25	61	9	23	68
Bjelovar je ugodan za boravak	8	24	68	7	18	75
Pristupačna je cijena gradskih vrtića	28	39	33	14	56	30
Promet na području grada je dobro reguliran	43	33	24	33	39	28
Dovoljan je broj parkirališnih mjesta	64	21	15	53	26	21
Dobra je prometna povezanost s ostalim gradovima	50	24	26	32	28	40
Povoljni su uvjeti za razvoj poduzetništva i gospodarstva	43	34	23	18	47	35
Vodi se briga o očuvanju okoliša	31	32	38	19	33	47
Dovoljan je broj zabavnih sadržaja	41	35	24	22	46	32
Ugostiteljska ponuda je dobra	18	22	60	12	25	63

Izvor: osobno istraživanje

Imidž grada Bjelovara 43,2 % rezidenata u prosjeku su ocijenili ocjenom 3 – niti loš, niti dobar, dok je 54,4 % nerezidenata imidž grada ocijenilo ocjenom 4 – vrlo dobar. Da imidž grada Bjelovara nije dobar smatra 18,1 % rezidenata, dok isto smatra samo 1,8 % nerezidenata.

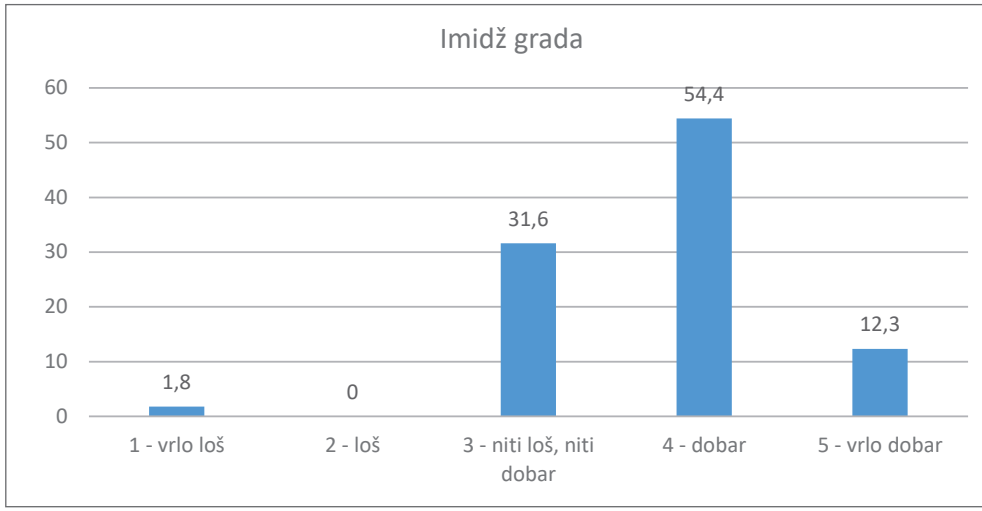

Izvor: osobno istraživanje

Grafikon 16. Ocjena nerezidenata za imidž grada Bjelovara

61,4 % rezidenata grada Bjelovara preporučili bi posjet gradu Bjelovaru, dok bi isto učinilo 70,1 % nerezidenata.

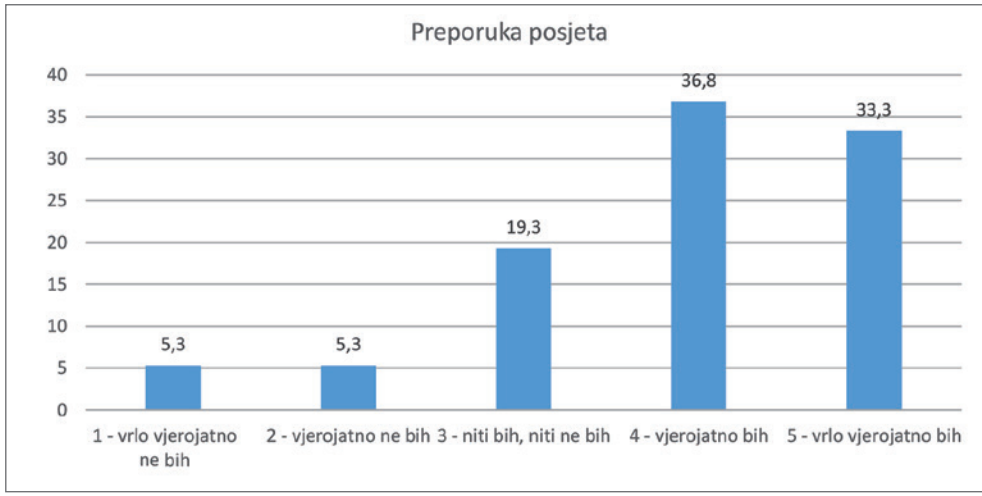

Izvor: osobno istraživanje

Grafikon 17. Preporuka nerezidenata za posjet gradu Bjelovaru

Na pitanje biste li preporučili drugim osobama, ako bi vas to pitale, da se presele u grad Bjelovar 43,1 % rezidenata odgovorilo je pozitivno, dok je kod nerezidenata taj broj veći i iznosi 59,7 %. Ne bi preporučilo preseljenje u grad Bjelovar 19,4 % rezidenata i 17,6 % nerezidenata.

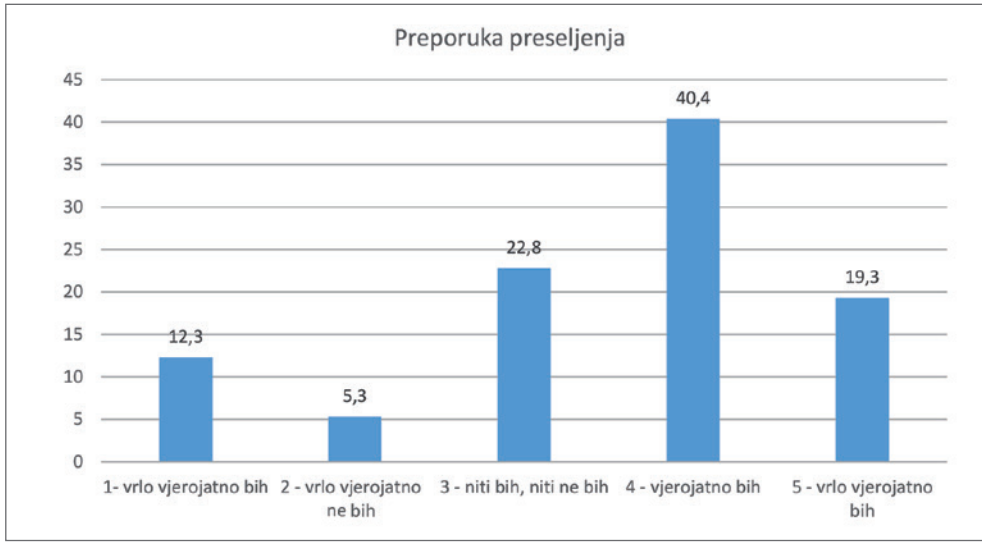

Izvor: osobno istraživanje

Grafikon 18. Preporuka nerezidenata za preseljenje u grad Bjelovar

Obje kategorije ispitanika smatraju da je najveća prednost grada Bjelovara blizina grada Zagreba (38,6 % rezidenata i 42,9 % nerezidenata), zatim način života (31,8 % rezidenata i 28,6 % nerezidenata).

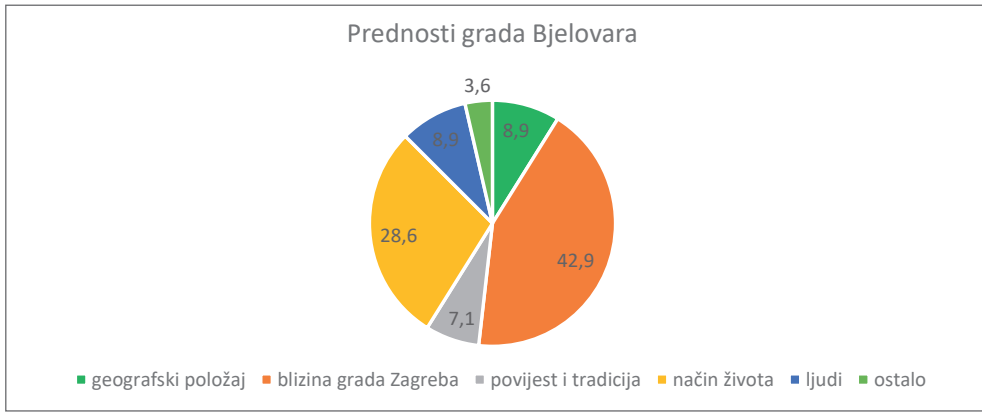

Izvor: osobno istraživanje

Grafikon 19. Mišljenje nerezidenata o prednosti grada Bjelovara u odnosu na ostale gradove

Također, kao i kod rezidenata, najveći postotak nerezidenata, njih 36,9 %, izjasnio se da im zelena boja predstavlja i simbolizira grad Bjelovar, slijedi bijela boja s 19,3 %, žuta boja s 15,8 %, plava boja s 3,5 % te ostale nespomenute boje s 9,5 %, a ne zna 15 % ispitanih nerezidenata.

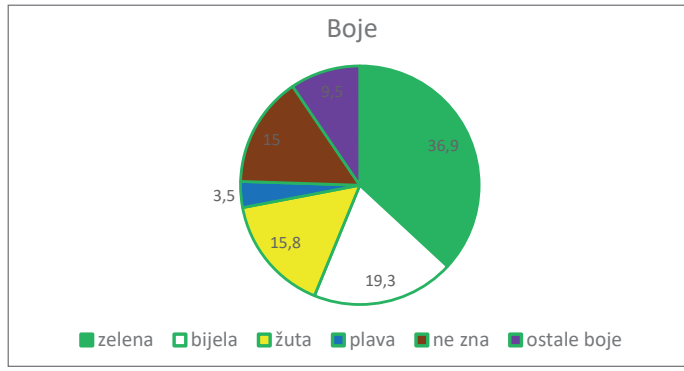

Izvor: osobno istraživanje TH

Grafikon 20. Mišljenje nerezidenata o boji koja najbolje predstavlja i simbolizira grad Bjelovar

Nerezidenti grada Bjelovara smatraju da je najvažnije područje za izgradnju identiteta povijest grada – 29,8 %, dok najveći broj rezidenata 25 % smatra da su priroda i parkovi najvažnije područje za izgradnju identiteta grada Bjelovara. Osim povijesti grada, prirode i parkova rezidenti i nerezidenti smatraju da je industrijski potencijal važan za izgradnju identiteta grada (22,7 % rezidenata i 17,5 % nerezidenata) te turistički potencijal (14,8 % rezidenata i 15,8 % nerezidenata).

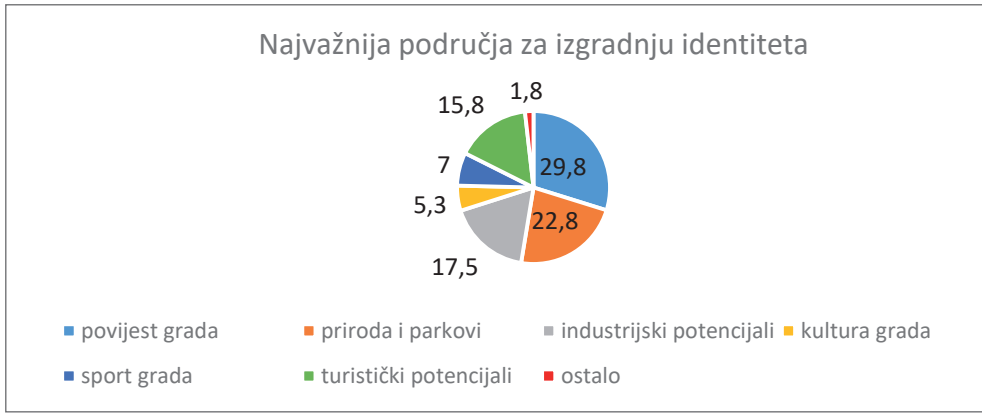

Izvor: osobno istraživanje

Grafikon 21. Mišljenje nerezidenata o najvažnijim područjima za izgradnju identiteta grada Bjelovara

Istraživanje instituta za turizam

Prikupljenim i obrađenim podacima obuhvaćenim istraživanjem Instituta za turizam u istraživanju provedenom 2013. godine na području Bjelovara anketirano je 116 ispitanika, dobne strukture u dobi od 18 do 29 godina 38,8 % ispitanika, u dobi od 30 do 59 59,7 % ispitanika te iznad 60 godina 9,5 % ispitanika.

Većina ispitanika 66,4 % smatralo je da Bjelovar s okolicom ima atrakcija koje bi potencijalno mogle privući veći broj turista, dok je 23,4 % smatralo da nema dovoljno potencijala, dok 10,3 % nije bilo sigurno. Kao glavne atrakcije grada Bjelovara ispitanici su istaknuli Centralni park s paviljonom 37 %, Bjelovarski sajam 32,8 % i festival kazališta BOK fest 33,6 %. Od potencijalnih atrakcija ispitanicima je ponuđeno 12 atrakcija navedenih u „Turističkom masterplanu Bjelovarsko-bilogorske županije“ iz 2009. godine od kojih su najveću frekvenciju imali elementi nematerijalne baštine poput Božićnoga gala koncerta i Češke obeci. Što se tiče materijalne i nematerijalne baštine kao sastavnice prostornog identiteta koje mogu definirati glavne odrednice identiteta prostora u percepciji posjetitelja ili potencijalnih posjetitelja i koje mogu na temelju privlačnosti pojedinih segmenata prostornog identiteta kreirati brend ispitanici su između osam najvažnijih atrakcija bjelovarske regije mogli izabrati one koje su im poznate. Percepcija atraktivnosti pojedinih valoriziranih turističkih atrakcija bjelovarske regije gotovo je dijametralno suprotna percepciji atraktivnosti nerezidenata što je vidljivo iz sljedeće tablice.

Tablica 2. Percepcija rezidenata i nerezidenata o snazi najvažnijih turističkih atrakcija u bjelovarskoj regiji

Atrakcija	Tip atrakcije	Rezidenti %	Rang %	Nerezidenti %	Rang
Centralni park s paviljonom	Krajobraz/kulturna baština	37	1	40	2
Bjelovarski sajam	Sajam	33	2	33	6
BOK Fest	Manifestacija	34	3	23	7
Terezijana	Manifestacija	26	4	34	5
Katedrala sv. Terezije	Kulturna baština/ vjerska institucija	21	5	34	4
Biciklističke staze Bjelovara i Bilogore	Turistička cesta	14	6	35	3
Kamenitovac	Vidikovac	11	7	11	8
Sir	Kultura života i rada	9	8	46	1

Izvor: Institut za turizam

Interpretacija rezultata

Provedenim istraživanjem Instituta za turizam utvrđeno je da postoji značajan nesrazmjer u ocjeni ranga atrakcija od nerezidenata i rezidenata što potencijalno predstavlja opasnost od razvoja tržišno neprepoznatljivih turističkih proizvoda. Primjerice, rezidenti su sir i tradiciju njegove proizvodnje kao bitni dio bjelovarske tradicije zanemarili i označili je kao najmanje atraktivnu, dok su nerezidenti u provedenom istraživanju tu atrakciju smatrali najvažnijom. Istraživanjem Instituta za turizam rezidenti su kao najvažnije atrakcije označili redom centralni park s paviljonom, Bjelovarski sajam, BOK fest, manifestaciju Terezijana, Katedralu sv. Terezije, biciklističke staze Bjelovara i Bilogore, Kamenitovac, sir. Nerezidenti su kao najvažnije atrakcije označili redom: sir, centralni park s paviljonom, biciklističke staze Bjelovara i Bilogore, katedralu sv. Terezije, manifestaciju Terezijana, Bjelovarski sajam, BOK fest.

Osobnim istraživanjem provedenim na 142 ispitanika, 62 % rezidenata i 38 % nerezidenata utvrđeno je da su glavne asocijacije rezidenata i nerezidenata na grad Bjelovar paviljon (35,2 rezidenata i 29,8 % nerezidenata) i manifestacija Terezijana (21,6 % rezidenata i 29,8 % nerezidenata). Bjelovarski sajam rezidenti ne prepoznaju kao asocijaciju na grad Bjelovar, tek 6,8 % rezidenata Bjelovarski sajam asocira na grad Bjelovar, te se nalazi iza sira (8 %), katedrale sv. Terezije Avilske (8 %) i carice Marije Terezije (8 %). Različito je mišljenje kod nerezidenata, čak 22,8 % nerezidenata izabrali su Bjelovarski sajam kao asocijaciju na grad Bjelovar. Sir koji je istraživanjem Instituta za turizam 2013. godine određen kao glavna atrakcija nerezidenata, provedenim osobnim istraživanjem nije prepoznat od strane istih budući da je samo 3,5 % nerezidenata odabralo sir kao asocijaciju na grad Bjelovar. Možda je razlog tome i prodaja bjelovarske Sirele mliječnoj industriji Dukat, koju je kasnije preuzeo francuski Lactalis te je time izgubljen identitet grada Bjelovara kao grada sira po kojem je bio poznat u prošlosti.

Da je glavna asocijacija ostalih na grad Bjelovar Bjelovarski sajam smatra 38,6 % rezidenata, zatim slijedi Terezijana (25 %), sir (13,6 %), BOK fest (9,4 %) i ostalo. Da je paviljon asocijacija ostalih na grad Bjelovar misli samo 4,5 % rezidenata što se dokazalo netočnim, jer čak 29,8 % nerezidenata upravo paviljon asocira na grad Bjelovar. Po rezultatu istraživanja, centralni paviljon i manifestacija Terezijana te Bjelovarski sajam mogli bi poslužiti kao temelj za izgradnju brenda grada Bjelovara.

Što se tiče zadovoljstva rezidenata i nerezidenata uvjetima života na području grada Bjelovara, provedenim istraživanjem je utvrđeno da nema većih odstupanja. Ispitanici percipiraju grad Bjelovar kao grad koji je ugodan za osnivanje obitelji i boravak te u kojem je dobra ugostiteljska ponuda. Obje kategorije ispitanika nezadovoljne su raspoloživim prostorom za parkiranje. Rezidenti smatraju da promet na području grada nije dobro reguliran, kao i da nije dobra prometna povezanost s osta-

lim gradovima, dok je kod rezidenata postotak nezadovoljnih navedenim tvrdnjama niži. Većina rezidenata smatra da nisu povoljni uvjeti za razvoj poduzetništva, kao i da nije dovoljan broj zabavnih sadržaja. Ako izuzmemo postotak nerezidenata koji su izjavili da nisu sigurni, veći postotak nerezidenata smatra da su povoljni uvjeti za razvoj poduzetništva, kao i da je dovoljan broj zabavnih sadržaja na području grada Bjelovara.

Imidž grada Bjelovara najviše rezidenata ocijenilo je ocjenom 3 – niti loš, niti dobar (43,2 %), dok su imidž grada Bjelovara nerezidenti najviše ocijenili ocjenom 4 – dobar (54,4 %). Većina ispitanika preporučila bi posjet gradu Bjelovaru, dok bi 41,1 % rezidenata preporučilo drugim osobama da se presele u grad Bjelovar, neodlučnih rezidenata po tom pitanju ima 37,5 % što upućuje da postoje elementi koje treba promijeniti.

Kao područje za izgradnju identiteta ispitanici su u najvećem postotku odabrali prirodu i parkove, industrijski potencijal, povijest grada i turistički potencijal. Kao boju koja najbolje predstavlja i simbolizira grad Bjelovar, u najvećem postotku je identično mišljenje rezidenata i nerezidenata. Zelenu boju izabralo je 40 % rezidenata i 37 % nerezidenata kao boju koja najbolje simbolizira i predstavlja grad Bjelovar. Najviše ispitanika kao prednost grada Bjelovara u odnosu na ostale gradove smatra blizinu Zagreba (rezidenti 38,6 %, nerezidenti 42,9 %) i način života (rezidenti 31,8 % i nerezidenti 28,6 %). Kao treću prednost grada Bjelovara u odnosu na ostale gradove rezidenti smatraju geografski položaj (15,9 %), dok nerezidenti kao treću prednost grada smatraju ljude (8,9 %) i geografski položaj (8,9 %).

Istraživanjem su dobiveni indikativni rezultati koji mogu upućivati na prednosti i nedostatke grada Bjelovara, na moguća područja za izgradnju identiteta grada te na atribute za izgradnju brenda grada Bjelovara. Ograničenja u istraživanju su relativno mali broj ispitanika i nemogućnost dokazivanja predanog i istinitog odgovaranja na pitanja od strane ispitanika, stoga rezultati ovog istraživanja mogu biti indikativni.

Zaključak

U današnje vrijeme globalizacije gradovi se kao i države bore za privlačenje investicija, turista, ali sve više i stanovnika. Gradovi koji uspiju stvoriti pozitivnu sliku o sebi i koji postanu prepoznatljivi lakše će postati konkurentniji i prosperirati na globalnom tržištu.

Kako je za izgradnju ili promjenu postojećeg imidža grada nužno znati kakvu grad ima percepciju u razmišljanjima svojih građana, posjetitelja, investitora i ostalih grupacija, potrebno je utvrditi identitet grada kojim će se odrediti svi značajni elementi, bilo kulturni, povijesni, društveni, urbanistički, turistički, ljudski faktor koji utječu

na opću percepciju nekoga grada. Identitet je početna pozicija, ono što grad trenutno jest, ono po čemu je prepoznatljiv i što ga razlikuje od drugih gradova. Kako je imidž naša slika u svijesti drugih o nama, kako nas drugi vide, skup utisaka koje ljudi imaju o određenom mjestu, potrebno je provesti istraživanje kojim će se utvrditi percepcije koje pripadnici određenih skupina imaju o nama (gradu), kao i utvrditi sadašnje asocijacije na grad. Ako se pojavi potreba za gradnjom budućeg željenog identiteta grada ili izgradnjom/promjenom postojećeg imidža grada nužno je pristupiti postupku (re)brendiranja grada. Kvalitetno provedeno brendiranje gradova stvara dodanu vrijednost gradu, utječe na svijest ciljanih skupina, skreće pozornost na grad, ističe njegovu jedinstvenost, stvara povjerenje, lojalnost.

Prikupljenim i obrađenim podacima o istraživanju imidža grada Bjelovara možemo zaključiti da grad Bjelovar ima pozitivan imidž. Rezidenti i nerezidenti smatraju grad Bjelovar ugodnim mjestom za osnivanje obitelji i boravak, preporučili bi ga drugim osobama da ga posjete i većina ispitanika bi preporučila drugim osobama, ako bi ih pitale, da se presele u grad Bjelovar. Ipak, ocjena imidža grada Bjelovara od strane rezidenata je prosječna (3 - niti loš, niti dobar), dok su nerezidenti imidž grada Bjelovar ocijenili vrlo dobrim (4). Navedeno upućuje na to da postoje elementi koje treba promijeniti, primjerice bolju regulaciju prometa na području grada i organizaciju parkiranja, te poboljšati uvjete za razvoj poduzetništva. Iako većina ispitanika smatra da je ugostiteljska ponuda dobra, potrebno je stvoriti dodatne zabavne sadržaje kojih po mišljenju rezidenata nema dovoljno.

Temeljem prikupljenih i obrađenih podataka proizlazi da je grad Bjelovar prepoznatljiv po centralnom paviljonu, manifestaciji Terezijana i Bjelovarskom sajmu.

Elementi na kojima se može kreirati imidž grada Bjelovara su grad kao ugodno mjesto za osnivanje obitelji, ugodno mjesto za boravak, grad dobre ugostiteljske ponude. Boja koja najbolje simbolizira i predstavlja grad je zelena, dok je najveća prednost grada blizina grada Zagreba.

Literatura

Knjige

1. Anholt, S. (2009). *Konkurentan identitet: novo upravljanje markama država, gradova i regija*. Zagreb: M plus d.o.o.
2. Kotler, P. (1994). *Marketing management upravljanje marketingom Analiza, planiranje, primjena i kontrola*. Zagreb: Informator.
3. Kunczik, M (2006). *Odnosi s javnošću- koncept i teorije*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

4. Miroslavljević, M (2008). *Odnosi s javnošću.* Banja Luka: BLC – Besjeda Banja Luka.
5. Novak, B. (2001). *Krizno komuniciranje i upravljanje opasnostima*. Zagreb: Binoza Press.
6. Olins, W (2003). *Brendovi marke u suvremenom svijetu*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
7. Paliaga, M.(2007). *Branding&konkurentnost gradova*. Rovinj: Marko Paliaga, vlastita naklada..
8. Pavlek, Z. (2008). *Branding kako izgraditi najbolju marku*. Zagreb: M.E.P.,Consult.
9. Ruler, B. Tkalac Verčič, A., Verčič, D. (2010). *Mjerenje i evaluacija u odnosima s javnošću*. Zagreb: HUOJ.
10. Skoko, B. (2009). *Država kao brend: upravljanje nacionalnim identitetom*. Zagreb: Matice hrvatske
11. Skoko, B.(2004). *Hrvatska identitet, image i promocija*. Zagreb: Školska knjiga.
12. Skoko, B. (2016). *Kakvi su Hrvati.* Zagreb: Fokus komunikacije.
13. Skoko, B.(2006). *Priručnik za razumijevanje odnosa s javnošću*. Zagreb: MPR, Zagreb.
14. Tench, R., Yeomans, L(2009). *Otkrivanje odnosa s javnošću*. Zagreb: PRint.
15. Tomić, Z. (2008). *Odnosi s javnošću teorija i praksa*. Zagreb-Sarajevo: Synopsis.
16. Vukić, F.(2013). *Grad kao identitetski sustav.* Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet Studij dizajna, Zagreb

Članci

1. Anholt, S., (2013). Beyond the Nation Brand: The Role of Image and Identity in International Relations. *The Journal of Public Diplomacy,* 2 (1), 6-12.
2. Franjić, Z., Paliaga M. (2006). Istraživanje imidža gradova kao elemenata upravljanja markom, *Portal hrvatskih znanstvenih i stručnih radova Hrčak*, Vol 19., No.1, 139-149.
3. Marković, I., Fuerst -Bjeliš B. (2015). Prostorni identitet kao pokretačka snaga razvoja turizma: komparativna analiza regija Bjelovara i Čakovca*, Hrvatski geografski glasnik* 77/1, 71-88.
4. Plenković, M.(2017). Holistička komunikativna analiza odnosa s javnostima, *Media, culture and Public Relations*, 8, 2, 155-172.

Internetski izvori (poveznice provjerene 25.01.2021.)

1. Prema Ministarstvo uprave, Ustrojstvo jedinica lokalne samouprave: preuzeto s Ministarstva uprave, dostupno na https://uprava.gov.hr/o-ministarstvu/ustrojstvo/uprava-za-politicki-sustav-i-organizaciju-uprave/lokalna-i-podrucna-regionalna-samouprava/popis-zupanija-gradova-i-opcina/846 (pristupano 25.01.2021.)
2. Prema: The Place Brand Observer, Place brand insights, strategies, stories and examples, dostupno na https://placebrandobserver.com/theory/ (pristupano 25.01.2021.)

Ilustracije

Popis grafikona

Grafikon 1. Prikaz odgovora na pitanje rod ispitanika

Grafikon 2. Prikaz odgovora na pitanje dob ispitanika

Grafikon 3. Prikaz odgovora na pitanje obrazovanje ispitanika

Grafikon 4. Prikaz odgovora na pitanje radni status ispitanika

Grafikon 5. Prikaz odgovora na pitanje o mjestu življenja

Grafikon 6. Prikaz odgovora rezidenata o asocijaciji na grad Bjelovar

Grafikon 7. Prikaz odgovora o mišljenju rezidenata o mogućnoj asocijaciji ostalih na grad Bjelovar

Grafikon 8. Prikaz odgovora o zadovoljstvu rezidenata uvjetima života

Grafikon 9. Prikaz odgovora o ocjeni imidža grada Bjelovara od strane rezidenata

Grafikon 10. Prikaz odgovora na pitanje o preporuci rezidenata za posjet gradu Bjelovaru

Grafikon 11. Prikaz odgovora o preporuci rezidenata za preseljenje u grad Bjelovar

Grafikon 12. Prikaz odgovora rezidenata o prednostima grada Bjelovara u odnosu na ostale gradove

Grafikon 13. Prikaz odgovora o mišljenju rezidenata o boji koja najbolje simbolizira grad Bjelovar

Grafikon 14. Prikaz odgovora o mišljenju rezidenata o najvažnijim područjima za izgradnju identiteta

Grafikon 15. Prikaz odgovora o nerezidenata o asocijaciji na grad Bjelovar

Grafikon 16. Prikaz odgovora o ocjeni imidža grada Bjelovara od strane nerezidenata

Grafikon 17. Prikaz odgovora na pitanje o preporuci nerezidenata za posjet gradu Bjelovaru

Grafikon 18. Prikaz odgovora o preporuci nerezidenata za preseljenje u grad Bjelovar

Grafikon 19. Prikaz odgovora nerezidenata o prednostima grada Bjelovara u odnosu na ostale gradove

Grafikon 20. Prikaz odgovora o mišljenju nerezidenata o boji koja najbolje simbolizira grad Bjelovar

Grafikon 21. Prikaz odgovora o mišljenju nerezidenata o najvažnijim područjima za izgradnju identiteta

Popis tablica

Tablica 1. Usporedba mišljenja rezidenata i nerezidenata o uvjetima života na području grada Bjelovara

Tablica 2. Podaci o percepciji rezidenata i nerezidenata o snazi najvažnijih turističkih atrakcija u Bjelovarskoj regiji

Shaping the image of Bjelovar by establishing its identity

Abstract

As attention is more focused on attracting new investment, tourists and residents, towns, apart from performing communal and similar jobs, that contribute to the fulfillment of the basic social and economic needs, must become competitors in the market. Cities that have a good reputation are easier to come to desired interest groups and thereby enhance their additional value. To create an good reputation it is important to define the identity of a city and build a city brand. Public relations can actively participate in the processes which will be create a positive reputation of the city and contribute recongnizability and added valude of the same. In this process we explores the reputation of the city of Bjelovar, determining whether there is a difference in the opinion on the reputation of the same, quality of life between residents and non-residents and establishes a potential brand, which could be used to build the city's identity.

Keywords: *city, image, identity, brand, Bjelovar, public relations*

Dejan Tubić
Visoka škola Virovitica
dejan.tubic@vsmti.hr

Martina Kovačević
Visoka škola Virovitica
martina.kovacevic@vsmti.hr

Božidar Jaković
Visoka škola Virovitica
bozidar.jakovic@vsmti.hr

Uloga agroturizma u revitalizaciji ruralnih područja

Sažetak

Ruralna područja obuhvaćaju većinu hrvatskog teritorija, a karakterizira ih depopulacija, zapuštenost, prirodna, kulturna bogatstva i mogućnost inovacija, odnosno unaprjeđenja. Iskorištavanjem njihovih prirodnih i kulturnih resursa kroz ruralni turizam stvara se dobrobit, kako za vlasnike agroturističkih imanja, obiteljskih hotela (samozapošljavanje, zapošljavanje drugih, ostvarivanje dobiti i sl.) tako i za posjetitelje (doživljaj vrijednosti ruralnog područja i sl.) i druge uključene dionike. S obzirom na to da je depopulacija jedan od većih problema ruralnog prostora, postavlja se pitanje pridonosi li agroturizam ublažavanju ove pojave. Sukladno tome, glavni cilj rada je utvrditi u kojoj mjeri agroturizam pridonosi revitalizaciji ruralnih područja, primarno u kontekstu smanjivanja depopulacije stanovništva kao osnovnog preduvjeta prosperiteta i blagostanja ruralne zajednice. Uzimajući u obzir činjenicu da suvremeni turisti, između ostalog, više nego ikada pokazuju interes za putovanjima u ruralna područja, uočava se da agroturizam može iskoristiti prilike u cilju revitalizacije područja na kojem se odvija. U radu se daje pregled literature potencijalnih učinaka agroturizma kojima se može postići optimalan odnos između broja dolazaka posjetitelja te stupnja zadovoljstva i ostanka stanovništva kao primarnog faktora u procesu revitalizacije ruralnog područja. Razmatranjem i proučavanjem predmetne tematike dane su preporuke za revitalizaciju ruralnih područja koje se baziraju na prilikama i primjerima iz okruženja, a sve s ciljem održivosti agroturizma u konačnici.

Ključne riječi: *ruralno područje, ruralni turizam, revitalizacija, valorizacija resursa, agroturizam*

Uvod

Ruralna područja bogata tradicijom, prirodnim i kulturnim resursima predstavljaju potencijal za razvoj specifičnih oblika turizma te za privlačenje suvremenih turista. Od specifičnih oblika turizma izdvaja se agroturizam kao najbrže rastući oblik koji objedinjuje poljoprivrednu i turističku djelatnost u jedno. On stvara personaliziranu turističku ponudu na ruralnom području te pri tom pridonosi zadovoljstvu posjetitelja, turista i vlasnika agroturističkih imanja. Neizostavan je utjecaj i na smanjenje deruralizacije[1] i deagrarizacije[2]. Pozitivni učinci vidljivi su i kroz oplemenjivanje poljoprivredne djelatnosti na ruralnom području, nova radna mjesta, stvaranje nove turističke ponude te ujedno i obogaćivanje cjelokupne turističke ponude područja te oživljavanje kulturnih i povijesnih tradicijskih elemenata. Na temelju pozitivnih učinaka agroturizam doprinosi revitalizaciji cjelokupnog ruralnog područja. Razvojem turizma na ruralnom području stvaraju se preduvjeti za prenamjenu starih, rustikalnih prostorija u turističke svrhe. U smislu poljoprivrede daje se značaj poljoprivrednim kulturama, njihovoj plasiranosti na šire tržište, ali putem osobne i vlastite prodaje najčešće na kućnom pragu. Svi pozitivni učinci bavljenja agroturističkom djelatnošću popraćeni su i određenim ograničavajućim čimbenicima poput nedostatka financijskih sredstava, nezadovoljavajuće birokracije, pretjerane administracije, nedovoljne suradnje između glavnih dionika i slično. Nepovoljni uvjeti na tržištu rezultiraju određenim migracijama, odnosno napuštanju ruralnih područja u urbane sredine radi boljeg životnog standarda, boljeg obrazovanja, boljih radnih mjesta i uvjeta napredovanja. Također, ograničeni čimbenici utječu i na spremnost vlasnika da se nastave baviti agroturističkom djelatnošću. Kako bi ruralno područje postalo privlačno u smislu bavljenja određenom poljoprivrednom i turističkom djelatnošću, potrebno je:

- ruralne cjeline uključiti u razvojne planove na višim razinama
- početi razmišljati o većoj zastupljenosti ruralnog turizma unutar Strategije razvoja turizma RH
- udružiti dionike na lokalnim i regionalnim razinama u interesna udruženja radi zajedničkog nastupa na tržištu
- omogućiti dodatne edukacije i obrazovanje za sadašnje i buduće vlasnike OPG-a
- i sve ostalo što će pobuditi interes vlasnika, ali i interes potencijalnih i stalnih posjetitelja da svoje slobodno vrijeme provode u ruralnim područjima.

---

[1] Rječnik.hr.: napuštanje poljoprivrednih zanimanja i sela kao mjesta stanovanja (18.02.2021.)

[2] Rječnik.hr.: prestajanje bavljenja poljoprivredom i šumarstvom i prelazak seoskoga stanovništva u druge gospodarske grane (18.02.2021.)

Ruralni turizam i ruralno područje

Ruralno područje zauzima većinu hrvatskog teritorija, više od 90 %, čemu svjedoče brojni autori (Štambuk, 1996; Ružić, 2009; Ćurić, 2010; Bolfek, Jakičić, Lončarić, 2013; Ružić i Demonja, 2013; Tubić, 2015; 2019). Iz Strategije ruralnog razvoja Republike Hrvatske od 2008. do 2013. godine, a prema OECD-u vidljivo je da taj postotak iznosi 91,6 % dok urbana područja zauzimaju 8,4 % ukupnog teritorija. Toliko značajan udio ruralnog područja u RH predstavlja izazov i veliki potencijal u iskorištavanju prirodnih i kulturnih resursa. Da ruralni turizam i ruralno područje predstavljaju golem neiskorišteni potencijal u Hrvatskoj svjedoči Deklaracija o ruralnom turizmu koju je potpisalo devet županija 2008. godine u Benkovcu, a s ciljem stalnog i zajedničkog truda pri stvaranju ravnopravnog turističkog proizvoda i razvoju ruralnih područja (Ministarstvo turizma i sporta, 2008).

Ruralno područje prema OECD-u karakteriziraju naselja s manje od 10.000 stanovnika, prirodni okoliš, slaba infrastruktura, amaterski menadžment, individualne aktivnosti i ostalo (Jelinčić, 2007). Iz toga proizlaze bogati prirodni i kulturni resursi kao osnova za budući razvoj. Lane (1994) ističe ruralna područja kao suvremeni interes u regeneraciji gospodarstva kroz korištenje zemlje u sklopu ruralnog turizma koji treba:

- biti lociran u ruralnim područjima
- izgrađen u smislu funkcionalnosti s prostorom koji ga okružuje te povezan s tradicijom
- malih razmjera
- tradicionalnog karaktera, usko povezan s obiteljskim vrijednostima
- povezan s ruralnim okolišem, gospodarstvom, povijesti i lokacijom.

Međuovisnost ruralnog područja i ruralnog turizma nužna je u spomenutoj regeneraciji gospodarstva što također naglašava i Španjol (1997, str. 102). Ovaj autor naglašava interakciju turizma i prostora u kojem se odvija u smislu potrebe zaštite prirode i prostornog planiranja kako bi se izbjegli negativni utjecaji po okoliš, ali i za stanovnike koji tamo obitavaju. Isti autor navodi kako „turistička valorizacija rješava pitanja definiranja turističkih smjernica i opsega turističke izgradnje, obogaćenja infrastrukture, promicanja turizma itd.“ Nadalje, autor napominje kako je upravljanje valorizacijom bitno zbog očuvanja motiva dolaska turista i posjetitelja na ruralno područje, a svako odstupanje od pravilne valorizacije posljedica je neznanja motiva dolazaka.

Kako bi se u daljnjem radu uvidjela uloga ruralnog turizma, odnosno agroturizma, pri revitalizaciji ruralnog područja prvenstveno je bitno poimanje ruralnog turizma za koji Tubić (2019, str. 86) navodi da predstavlja širi pojam od seoskog

turizma i agroturizma. Iz slike 1. vidljiva je jasna razdioba tri ključna pojma: ruralni turizam, seoski turizam i agroturizam. Agroturizam, kao najuži pojam, predstavlja pojavnu vrstu seoskog turizma, dok seoski turizam predstavlja pojavnu vrstu ruralnog turizma, a sva tri pojma vežu se za ruralno područje u kojem se odvijaju. U spomenutoj razdiobi spomenuta su tri ključna pojma prema kojima Tubić (2019, str. 86) u krajnjem prikazu poistovjećuje ruralni turizam i seoski turizam zato što ne moraju nužno ostvarivati dodatne prihode i biti usko vezani za poljoprivrednu djelatnost, dok je kod agroturizma to dakako prisutno i razumljivo.

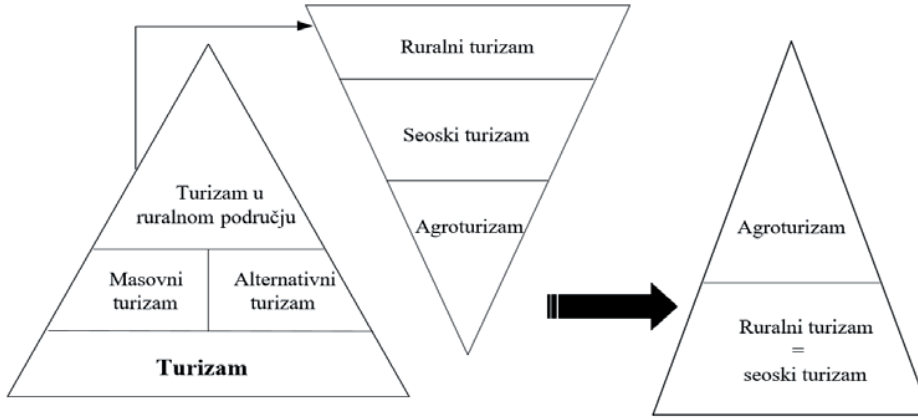

Izvor: Tubić, D. (2019): Ruralni turizam: od teorije do empirije. Visoka škola za menadžment u turizmu i informatici u Virovitici, str. 86

Slika 1. Razdioba tri ključna pojma vezanih za ruralno područje

Baćac (2011) pod pojmom ruralni turizam podrazumijeva sve turističke usluge, aktivnosti i oblike poput lovnog i ribolovnog, kulturnog, zimskog, zdravstvenog, seoskog, ekoturizma i ostalih. Seoski turizam vezan je za ambijent sela i okolicu te aktivnosti poput poljoprivrede, manifestacije, folklora, gastronomije i ostalog, dok agroturizam u ovoj razdiobi predstavlja najuži pojam gdje poljoprivreda predstavlja primarnu djelatnost, a turizam sa svojim uslugama poput noćenja i prehrane sekundarnu djelatnost. U idućem poglavlju rada bit će više riječi o agroturizmu kao obliku turizma koji postavlja idealne uvjete za revitalizaciju ruralnih područja.

Agroturizam – karakteristike i uloga u revitalizaciji

Prema Zakonu o ugostiteljskoj djelatnosti (NN 85/15, 121/16, 99/18, 25/19, 98/19, 32/20, 42/20), Zakonu o pružanja usluga u turizmu (NN 130/17, 25/19, 98/19, 42/20) i Pravilniku o pružanju ugostiteljskih usluga u seljačkom domaćinstvu (22/96, 38/96, 47/97, 25/99, 29,00/ 196/03, 42/04, 138/06) regulirana su sva pravila za obna-

šanje agroturističke djelatnosti. Edukacija je važan čimbenik pri poslovanju, stoga je neizostavna prilikom proučavanja zakonskih normi.

Da bi se agroturizam razvio, potrebni su određeni preduvjeti poput atraktivne lokacije koja obuhvaća očuvanu okolinu, povoljnu klimu, čisti zrak i vodu; zatim dobra cestovna i telefonska povezanost, blizina svih potrebnih usluga poput pošte, trgovine, gostionice i slično (Ćurić, 2010). Još jedan od glavnih preduvjeta je adekvatna radna snaga za koju se podrazumijeva da posjeduje određene poduzetničke i komunikacijske vještine, kulturu ophođenja ljudima i sposobnost pružanja usluga u duhu tradicije (Ćurić, 2010).

Na agroturističkim imanjima raznovrsna je turistička ponuda koja uključuje proizvodnju i kušanje poljoprivrednih proizvoda, interpersonalni pristup, mogućnost aktivnog odmora u prirodi, smještaj u rustikalnim sobama, apartmanima i kampovima itd. Takva ponuda djeluje na bogatstvo cjelokupne turističke ponude u određenoj destinaciji, ali i na bogatstvo u smislu zadovoljavanja sve zahtjevnijih potreba suvremenih turista. Osim dobrobiti za destinaciju, lokalno stanovništvo i suvremene turiste, prednost unapređenja sadržaja ogleda se i u zadovoljstvu vlasnika agroturističkih imanja koji kroz uvođenje dodatnih aktivnosti stvaraju veći profit te zauzimaju konkurentsku poziciju. Uvođenjem novih sadržaja u turističku ponudu stvara se prepoznatljivost turističke destinacije, privlači se veći broj posjetitelja i ujedno privlače razne interesne skupine koje ostvaruju veću turističku potrošnju (Korlević i Krajnović, 1999). O važnosti uvođenja novih sadržaja na agroturistička imanja govori i Ćurić (2010) te navodi da se potreba za tim sadržajima javlja zbog jačanja ekonomske uspješnosti u poslovanju agroturističkih imanja. Može se zaključiti da su novi sadržaji unutar turističke ponude neophodni te da privlače nove turiste i posjetitelje van sezone ujedno zadovoljavajući njihovim zahtjevima. Zahtjevi proizlaze iz težnje za neviđenim, za aktivnim odmorom, doživljajem i novim iskustvom koji im se treba omogućiti na cjelogodišnjoj razini uz odgovarajuće proizvode i usluge. Prema Vidak i Sindik (2015) suvremene turiste privlači bijeg od svakodnevice, od monotonije, otkrivanje samog sebe, društveni prestiž, komunikacija i povezivanje s drugim ljudima, kulturama i načinima života.

Pozitivni učinci agroturizma

Pozitivni učinci agroturizma vidljivi su kroz usku povezanost s održivim razvojem, stoga osim što ga čine okolišne, podrazumijevaju se i gospodarske te društvene sastavnice kao osnova za trenutni opstanak i budući razvoj (Grgić, Zrakić i Gudelj-Velaga, 2015). Razvoj agroturizma doprinosi boljoj prometnoj povezanosti, očuvanju kulturnih običaja te prirodne baštine, povoljniji geografski položaj Hrvatske itd. Ruralni turizam, a ujedno i agroturizam, obogaćen je brojnim aktivnostima

čime svjedoči opsežan popis koji navodi Lane (1994, str. 16), a neke od njih su: šetnje, planinarenje, rafting, lovstvo, jahanje konja, vođenje tura, itd. Može se ustanoviti da je poimanje ruralnih aktivnosti opširno te da uvelike ovisi o prostoru u kojem se odvija. Takav prostor izravno se zasniva na održivosti koja obuhvaća ekonomske, ekološke i socio-kulturne koristi koje su vidljive kroz mogućnosti zapošljavanja, očuvanje okoliša, većeg lokalnog blagostanja te uvažavanje kulturnih dobara (McAreavey i McDonagh, 2010). Govoreći o održivosti neizostavno je spomenuti njezinu ovisnost s razvojem općenito, pa tako i s razvojem ruralnih područja pri čemu se štite i zadržavaju suštinske kvalitete sela (Sharpley i Roberts, 2004).

O međuovisnosti turizma i ruralnog područja bilo je više riječi u prvom poglavlju, a o pogodnostima uvođenja turizma na agroturistička imanja govori Ružić (2009) i ističe ih nekoliko kao što su: poboljšanje poljoprivredne djelatnosti, mogućnost uključenja turista u poljoprivrednu proizvodnju, boljitak stanovanja vlasnika. Ružić (2009) također navodi valorizaciju kroz ruralne oblike turizma koja je vidljiva u prirodnim i poljoprivrednim vrijednostima, rasterećenju svakodnevnog života i omogućavanju slobode svakodnevnom turistu. Privitera (2009) ističe nekoliko pogodnosti koje proizlaze iz razvitka agroturizma između kojih su: očuvanje ruralnih životnih stilova i krajolika koji je ovisan o održivosti, educiranje mlađih populacija o održivosti i poljoprivredi, podizanje lokalnog gospodarstva na veću razinu te mogućnost zapošljavanja.

Važnost agroturizma ogleda se u poduzetničkom duhu stanovnika na ruralnim područjima koji spajaju poljoprivredu i turizam, čuvaju objekte od propadanja (ujedno i naselja) razvijaju dodatne nepoljoprivredne djelatnosti, proizvode tradicionalne proizvode namijenjene kušanju, zapošljavaju nove djelatnike, zadržavaju mlade na selu i ostalo (Mrvica Mađarac, Stojanović i Vanek, 2016). Uvođenjem i razvojem agroturizma omogućuju se nova radna mjesta (zadržavanje mlade populacije u ruralnim područjima koji u suprotnom odlaze u urbana središta ili van granice Hrvatske u potrazi za poslom) i prenamjena starih objekata u turističke svrhe u kojima se pružaju razne usluge u duhu tradicije i običaja područja u kojem se odvijaju (Ćurić, 2010). Mrvica Mađarac i sur. (2016, str. 99) istaknuli su sljedeće „Agroturizam (turizam na seljačkom gospodarstvu) tradicionalnošću i ambijentalnošću prostora prezentira turistima način života u ruralnom području i omogućava im sudjelovanje u njemu. Kao takav, agroturizam pruža priliku i za samozapošljavanje te realizaciju poduzetničke inicijative adaptacijom, uređenjem i eksploatacijom seljačkog gospodarstva u turističke svrhe“. Također, autori navode revitalizaciju kao proces za očuvanje ruralnih prostora koji nude bogat turistički sadržaj. Osobno zadovoljstvo kod vlasnika agroturističkih imanja neizostavno je te se u tom smjeru „oplemenjivanjem postojeće poljoprivredne proizvodnje na gospodarstvu i prodajom povećava poljoprivredni i dohodak domaćinstva“ (Grgić, Zrakić i Cerjak, 2011). Prema Phelan (2014)

uloga agroturizma ogleda se u oživljavanju seoske i narodne tradicije kroz obrazovanje onih koji se bave ovakvim oblikom turizma, dok Yang (2017) navodi da su sve funkcije agroturizma (socio-psihološke, ekonomske, prostorne i okolišne) važne radi podizanja razine standarda života.

Demografski pokazatelji

Košak i Lugomer (2015) istaknuli su kako se ruralno područje bez agroturističkih imanja suočava sa socio-ekonomskim problemima te da je bavljenje agroturizmom i njegov razvoj nužan za revitalizaciju problemskih prostora. Da je revitalizacija sela nužna smatra i Fister (1984, str. 45) te izdvaja pet ciljeva koja se ostvaruju kroz proces revitalizacije, a oni glase „očuvanje kulturnog područja, očuvanje života u agrarnoj okolini, očuvanje i razvoj agrarnog prostora, humanizacija životnog prostora, očuvanje kvalitete kulturne baštine“. Buble i Gamulin (2011) degradaciju sela promatraju kao trajni proces dvadesetog stoljeća pri kojem se u potpunosti napuštaju sela ili se selo transformira i gubi tradicijske značajke vezane uz gradnju koja nije u interakciji s okolišem te tako ne čini prostor rada i življenja. Na primjeru istočne Hrvatske Živić (2018) pojašnjava uzroke negativnih demografskih trendova koji svakako utječu na depopulaciju. Neki od njih su:

- dva svjetska rata i Domovinski rat
- procesi modernizacije (industrijalizacija, deruralizacija, urbanizacija…)
- promjena društvene strukture u smislu hijerarhije (mijenjaju se stavovi vezani za brak, djecu, općenito obitelj)
- nedostatak uključenosti nacionalne i lokalne strukture u izazove sprječavanja depopulacije
- prihvatljiviji uvjeti života u gradu nego u ruralnim sredinama.

Puljiz (2002) navodi posljedice deagrarizacije koje uključuju demografske značajke:

1. društvo na selu oslanja se na društvenu privredu i državne službe te iz tog razloga većina ne pripada poljoprivrednom stanovništvu
2. više muškaraca odlazi u industrijske pogone, dok ženski spol traga za supružnicima koji se ne bave poljoprivredom
3. selo napušta sposobna, mlada snaga (devitalizacija). Preostaje starija populacija te se time zaostaje u natalitetu i prirodnom priraštaju
4. deagrarizacija je opustošila društveni i zabavni život te ujedno učinila selo neatraktivnim područjem za života
5. grarna struktura i proizvodnja svela se na gašenje poljoprivrednih gospodarstava zato što nema mlađe populacije koje bi se bavile poljoprivrednom djelatnošću.

Prema podacima Državnog zavoda za statistiku iz 2018. godine vidljivo je kako vanjska migracija stanovništva Republike Hrvatske iz godinu u godinu raste (tablica 1.). Najveća koncentracija iseljavanja primijećena je u županijama kontinentalnog karaktera unutar Republike Hrvatske (tablica 2). Iz navedenih prikaza može se zaključiti da je depopulacija itekako prisutna na prostoru Republike Hrvatske te da uvelike zahvaća ruralne prostore iz brojnih razloga. Najčešći razlog je potraga za boljim životnim mogućnostima u smislu zapošljavanja i korištenja boljih životnih standarda van mjesta prebivališta.

Tablica 1. Vanjska migracija stanovništva Republike Hrvatske

POKAZATELJI			
GODINA	**Doseljeni iz inozemstva**	**Odseljeni u inozemstvo**	**Migracijski saldo**
2014.	10 638	20 858	-10 220
2015.	11 706	29 651	-17 945
2016.	13 985	36 436	-22 451
2017.	15 553	47 352	-31 799
2018.	26 029	39 515	-13 486

Izvor: izrada autora prema https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2019/07-01-02_01_2019.htm (11.11.2020.)

Razmatrani pokazatelji ukazuju na najveći migracijski saldo u 2017. godini, dok se iz sljedeće navedene tablice 2. može uočiti da su ruralna područja kontinentalnog dijela najviše obuhvaćena negativnim migracijskim saldom kao rezultat doseljenika umanjen za iseljenike. To je posebice prisutno u Vukovarsko-srijemskoj i Osječko-baranjskoj županiji, a slijede ih Brodsko-posavska i Zagrebačka županija. U Splitsko-dalmatinskoj, Istarskoj i Dubrovačko-neretvanskoj županiji prisutan je veći broj doseljenika nego iseljenika, što ukazuje na to da su ta područja pogodnija i privlačnija za život.

Tablica 2. Vanjska migracija stanovništva po županijama za 2018. godinu

POKAZATELJI			
ŽUPANIJA	**Doseljeni**	**Odseljeni**	**Migracijski saldo**
Ličko-senjska	328	443	-115
Krapinsko-zagorska	314	619	-305
Dubrovačko-neretvanska	1 016	716	300
Koprivničko-križevačka	271	827	-556
Bjelovarsko-bilogorska	217	869	-652
Karlovačka	680	994	-314

POKAZATELJI			
ŽUPANIJA	**Doseljeni**	**Odseljeni**	**Migracijski saldo**
Virovitička	180	1 009	-829
Šibensko-kninska	770	1 033	-263
Varaždinska	718	1 172	-454
Požeško-slavonska	299	1 172	-873
Međimurska	512	1 256	-744
Zadarska	1 289	1 370	-81
Istarska	2 765	1 852	913
Sisačko-moslavačka	795	2 130	-1 335
Brodsko-posavska	807	2 258	-1 451
Zagrebačka	1 741	2 828	-1 087
Splitsko-dalmatinska	2 952	2 872	80
Primorsko-goranska	2 278	2 890	-61
Vukovarsko-srijemska	820	3 001	**-2 181**
Osječko-baranjska	879	3 635	**-2 756**
Grad Zagreb	6 398	6 569	-171
UKUPNO:	**26 029**	**39 515**	**-13 486**

Izvor: izrada autora prema https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2019/07-01-02_01_2019.htm (11.11.2021.)

Kako se ovaj trend iseljavanja ne bi nastavio, u bližoj i daljoj budućnosti potrebno je poduzeti određene mjere revitalizacije ruralnih područja pri čemu se ruralni turizam ističe kao prekretnica življenja i gospodarenja.

Preporuke za revitalizaciju ruralnih područja

Kroz program ruralnog razvoja Republike Hrvatske za razdoblje od 2014. do 2020. godine koji je donio Europski poljoprivredni fond za ruralni razvoj, vrijednosti oko 2,4 milijarde EUR-a, propisano je nekoliko mjera potrebnih za razvoj. Među mjerama su i one sa svrhom usavršavanja i zapošljavanja mladih poduzetnika koji se žele baviti poljoprivredom (M1), savjetovanja kako povećati konkurentnost poljoprivrednih gospodarstva (M2), potpore malim poljoprivrednim gospodarstvima (M6) i kao jedna od najznačajnijih za ovu tematiku rada izdvaja se Mjera 7 (M7). Mjera 7 odnosi se na usluge i obnovu sela u ruralnim područjima uključujući obnovljive izvore energije, proširenje, izradu i poboljšanje infrastrukture, poboljšanje ili proširenje lokalnih usluga za dobrobit lokalnog stanovništva[3]. Programi su potrebni pri uvažavanju svih sastavnica ruralnog područja radi njegovog stalnog napretka i usavršavanja za

[3] Više na: https://ruralnirazvoj.hr/mjera/m7/ (11.11.2020.).

dobrobit svih uključenih dionika. Vlasnici agroturističkih imanja, ili pak oni koji će to tek postati, koristeći određene mjere uvelike utječu na poboljšanje vlastite turističke ponude, na stvaranje konkurentske pozicije i na zadovoljstvo potreba sve zahtjevnije turističke potražnje. U tom smislu, uvođenje određenih potpora i mjera neizostavni su alati pri definiranju i diferenciranju turističke ponude. Istraživanje[4] koje je proveo Centar za poduzetništvo Osijek u razdoblju od 4. do 14. prosinca 2020. godine za temeljni cilj imalo je stvoriti uvid u to potiču li sredstva iz EU fondova razvoj poljoprivredne proizvodnje u RH. U istraživanju je sudjelovalo 700 obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava iz cijele Hrvatske. Ispitanici su istaknuli da su pretežito zadovoljni utjecajem EU projekata na razvoj poljoprivredne proizvodnje i da je većina sudjelovala na natječajima unutar Programa ruralnog razvoja RH te ostvarila polovični uspjeh pri apliciranju i financiranju.

Vlasnici agroturističkih imanja suočavaju s brojnim ograničavajućim čimbenicima u poslovanju poput: birokracije, administracije, visokih poreznih nameta, nedostatkom financijskih sredstava, neadekvatno definiranom zakonskom regulativom, nedostatnom suradnjom dionika na svim razinama i ostalim (Tubić, 2019). Ograničavajući čimbenici uzrok su trenda iseljavanja stanovništva iz ruralnih područja te je mogućnost jačanja pozitivnih učinaka agroturizma na okruženje smanjena. O važnosti dobro razvijenog sustava agroturizma govore Ramsey i Schaumleffel (2006) te navode da je potencijal ovog oblika turizma u preokretanju negativnih gospodarskih kretanja u smislu novih posjetitelja, novih radnih mjesta i novih poslovnih pothvata ruralnih stanovnika. Kako bi se određeni ograničavajući čimbenici u budućnosti reducirali, potrebno je pomnije planirati razvoj turizma na kontinentalnom dijelu Hrvatske te uključiti ruralni razvoj u Strategiju razvoja turizma RH. Također, moguće je pratiti pozitivne trendove iz okruženja, iz zemalja koje su već iskoristile potencijale, tj. valorizacijom resursa razvile agroturizam kao jedan od glavnih specifičnih oblika turizma u državi. Europske zemlje prepoznale su značaj ruralnog turizma (Su, 2011), a pozitivni primjeri razvoja agroturizma vidljivi su u zemljama poput Italije i Austrije. Italija je jedina zemlja koja je donijela Zakon o agroturizmu, dok je Austrija osnovala Udrugu Farm Holidays pomoću koje ujedinjuje agroturistička imanja u zajedničkoj promociji i zajedničkom nastupu na tržištu (Jelinčić, 2007). U tom smjeru, agroturizam u RH treba više pozornosti obratiti na interesna udruživanja koja bi otklonila sve nedostatke turističke ponude, dovela do zajedničkog nastupa na tržištu, doprinijela opširnijem marketingu te time i širem tržišnom pozicioniranju. Kada bi se uvažile preporuke koje proizlaze iz okruženja i prakse, agroturizam bi doživio procvat i imao bi veću ulogu u revitalizaciji ruralnih područja, a ujedno bi i postao temelj privlačnosti za užu (ruralno stanovništvo) i širu (urbano stanovništvo) populaciju.

[4] Više o istraživanju na: https://www.agroklub.com/dokumenti/istrazivanje-iskustva-korisnika-programa-mjera-ruralnog-razvoja-2014-do-2020/5642/ (19.02.2021.)

Kroz znanstveni rad prikazana je određena tematika doprinosa ruralnog turizma revitalizaciji ruralnih područja, no svakako se preporučuje i više stručnih radova u svrhu prikupljanja i obrade statističkih podataka o trenutačnom stanju na ruralnim područjima.

Zaključak

Ruralno područje kao temelj ruralnog turizma obuhvaća većinu hrvatskog teritorija te obiluje prirodnim i kulturnim resursima koji služe kao temelj razvoju ruralnog turizma. Agroturizam kao uži pojam od ruralnog i seoskog turizma ostvaruje prihode od turističkih i poljoprivrednih djelatnosti te pridonosi razvoju cjelokupne turističke destinacije. Osim doprinosa destinaciji, on pridonosi i osobnom zadovoljstvu vlasnika agroturističkih imanja i zadovoljenju potreba sve zahtjevnijih suvremenih turista koji tragaju za mirnom sredinom, aktivnostima na otvorenom, iskustvom koje im se pruža kroz ekonomiju doživljaja. Nasuprot pozitivnih ishoda bavljenja agroturističkom djelatnošću postoje i određene prepreke bavljenja istom. Ograničenja iz okružena utječu na migracije stanovništva, deruralizaciju i deagrarizaciju te je po tom pitanju potrebno uvesti racionalna rješenja na svim razinama upravljanja. Prvenstveno je potrebno početi od nižih razina gdje se naglasak stavlja na adekvatnu radnu snagu koja proizlazi iz kvalitetnog sustava obrazovanja i primjerenih edukacija. Preporuke se nastavljaju na stvaranje gospodarskih interesnih udruženja pomoću kojih bi vlasnici agroturističkih imanja udruženo ostvarivali veći prihod, zajedničku promociju, dijelili stečena iskustva te na obostrano zadovoljstvo upotpunjavali nedostatke u svojoj ponudi. Revitalizacija ruralnog područja pomoću agroturizma moguća je kroz ekološke, socio-kulturne i ekonomske čimbenike. Pod ekološkim čimbenikom smatra se održivi razvoj poljoprivrednih djelatnosti te korištenje postojećih rustikalnih objekata bez narušavanja prirodne arhitekture. Socio-kulturni čimbenici podrazumijevaju stvaranje prilike mlađim populacijama da ostanu na ruralnom području s motivom samozapošljavanja, dok se ekonomski čimbenik odnosi na ostvarivanje prihoda od agroturističke djelatnosti.

Literatura

1. Baćac, R. (2011). *Priručnik za bavljenje seoskim turizmom*. Zagreb: Ministarstvo turizma Republike Hrvatske.
2. Bolfek, B., Jakičić, D., i Lončarić, B. (2013). Mogućnosti razvoja turizma na ruralnom području Brodsko-posavske županije. *Oeconomica Jadertina*, *3*(1), 73-87. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=160084
3. Buble, S. i Gamulin, A. (2011). Prostorno planiranje u ruralnim cjelinama. *Klesarstvo i graditeljstvo*, 22(1-2), 90-103. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=101838
4. Ćurić, K. (2010). Agroturizam kao dodatne djelatnosti na obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima. *Praktični menadžment: stručni časopis za teoriju i praksu menadžmenta*, *1*(1), 101-104. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/67853
5. Fister, P. (1984). Obnova sela kao temeljni oblik zaštite kulturnog područja. *Informatica museologica*, 15(1-3), 45-46. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=214750
6. Grgić, I., Zrakić, M. i Cerjak, M. (2011). Agroturistička ponuda zagrebačke županije: ograničenja i mogućnosti. *Agronomski glasnik: Glasilo Hrvatskog agronomskog društva*, 73(1-2), 41-58. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/73925
7. Grgić, I., Zrakić, M. i Gudelj-Velaga, A. (2015). Agroturizam u Republici Hrvatskoj i nekim državama Europske Unije. *Agronomski glasnik: Glasilo Hrvatskog agronomskog društva*, 77(1-2), 61-74. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=225120
8. Jelinčić, D. A. (2007). Agrotourism in European Context. *Studia ethnologica Croatica*, *19*(1), 269-289. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=34793
9. Korlević, K. i Krajnović, A. (1999). Razvoj astroturizma u Višnjanu. *Tourism and hospitality menagement*, 5(1-2), 85-96. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/181928
10. Košak, M. i Lugomer, K. (2015). The role of agrotourism in tourist season extension in Littoral Croatia. *Hrvatski geografski glasnik*, 77(2), 141-168. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?id_clanak_jezik=224512&show=clanak
11. Lane, B. (1994). What is rural tourism?. Journal of sustainable tourism, 2(1-2), 7-21. doi: 10.1080/09669589409510680
12. McAreavey, R., i McDonagh, J. (2011). Sustainable rural tourism: Lessons for rural development. *Sociologia ruralis*, *51*(2), 175-194. doi: 10.1111/j.1467-9523.2010.00529.x

13. Mrvica Mađarac, S., Stojanović, S., i Vanek, L. (2016). Agroturizam kao oblik malog poduzetništva na primjeru Baćulova dvora. *Obrazovanje za poduzetništvo-E4E: znanstveno stručni časopis o obrazovanju za poduzetništvo*, 6(2), 99-108. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=252186
14. Phelan, C. (2014). Understanding the farmer: An analysis of the entrepreneurial competencies required for diversification to farm tourism. Doctoral thesis. University of Central Lancashire. Dostupno na https://core.ac.uk/download/pdf/20544631.pdf
15. Pravilniku o pružanju ugostiteljskih usluga u seljačkom domaćinstvu. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_01_5_112.html (10.03.2021.)
16. Privitera, D. (2009). Factors of development of competitiveness: the case of organic-agritourism. (No. 697-2016-47767, pp. 159-169). doi: 10.22004/ag.econ.57347
17. Puljiz, V. (2002). Oblici i posljedice deagrarizacije u našem selu. *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, *40*(3/4 (157/158)), 367-385. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/99601
18. Ramsey, M., & Schaumleffel, N. A. (2006). Agritourism and rural economic development. *Indiana Business Review*, *81*(3), 6-9. Dostupno na https://www.ibrc.indiana.edu/ibr/2006/fall/article3.html
19. Riječnik.hr. Dostupno na http://xn--rjenik-k2a.hr/ (18.2.2021.)
20. Ružić, P. (2009). *Ruralni turizam, drugo prošireno izdanje*. Pula: Institut za poljoprivredu i turizam Poreč.
21. Ružić, P., i Demonja, D. (2013). Prirodna i antropogena osnova turizma Hrvatske. *Sociologija i prostor*, *51*(1 (159)), 45-65. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/101799
22. Sharpley, R. i Roberts, L. (2004). Rural tourism – 10 years on. International journal od tourism research, 6(3), 119-124. doi:10.1002/jtr.478
23. Službena stranica Agrokluba. Dostupno na https://www.agroklub.com/dokumenti/istrazivanje-iskustva-korisnika-programa-mjera-ruralnog-razvoja-2014-do-2020/5642/ (19.02.2021.)
24. Službene stranice Državnog zavoda za statistiku. Dostupno na https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2019/07-01-02_01_2019.htm (11.11.2020.)
25. Službene stranice Ministarstva turizma i sporta. Dostupno na https://mints.gov.hr/vijesti/potpisana-deklaracija-o-ruralnom-turizmu/1176 (17.09.2020.)
26. Službene stranice ruralnirazvoj.hr. Dostupno na: https://ruralnirazvoj.hr/mjere/ (11.11.2020.)

27. Strategija ruralnog razvoja RH 2008.-2013. Dostupno na http://www.azrri.hr/fileadmin/dokumenti-download/STRATEGIJA_RR_2008-2013.pdf (17.9.2020)
28. Su, B. (2011). Rural tourism in China. *Tourism management*, *32*(6), 1438-1441. doi: https://doi.org/10.1016/j.tourman.2010.12.005
29. Španjol, Ž. (1997). Turizam i zaštita prirode i čovjekova okoliša. Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline, 6(1-2), 93-108. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/141513
30. Štambuk, M. (1996). Sociologijska obilježja hrvatskoga ruralnog prostora. *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, (133-134), 199-202. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/119939
31. Tubić, D. (2015). Model razvoja ruralnog turizma Kontinentalne Hrvatske. Doktorska disertacija. Osijek: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Osijeku
32. Tubić, D. (2019). *RURALNI TURIZAM – od teorije do empirije*. Virovitica: Visoka škola za menadžment u turizmu i informatici u Virovitici
33. Vidak, N. i Sindik, J. (2015). Pravci razvoja suvremenog turizma – pretpostavke za održivi turizam u Hrvatskoj. Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, (9), 295-302. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=240594
34. Yang, Y. (2017). *FROM HOLLOWING AREA TO LIVABLE RURAL AREA: Developing agritourism from a perpective of landscape desing as a catalyst for suistanable rural development – Case study in Shenyang, China.* Wangeningen: Wageningn University.
35. Zakon o pružanju turističkih usluga. Dostupno na: https://www.zakon.hr/z/343/Zakon-o-pru%C5%BEanju-usluga-u-turizmu (10.03.2021.)
36. Zakon o ugostiteljskoj djelatnosti. Dostupno na: https://www.zakon.hr/z/151/Zakon-o-ugostiteljskoj-djelatnosti (10.03.2021.)
37. Živić, D. (2018). Depopulacija i starenje u Istočnoj Hrvatskoj. Diacovensia: teološki prilozi, 26(4), 657-679. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=312913

The Role of Agritourism in the Revitalisation of Rural Areas

Abstract

Rural areas encompass most of the territory of the Republic of Croatia, and they are characterised by depopulation, decay, natural and cultural resources, and also the possibility of innovation, or in other words improvement. Using the natural and cultural resources of rural areas through the lens of rural tourism is beneficial not only for the owners of agritourism estates and family hotels (self-employment, employing others, making a profit, etc.) but also for the visitors (experiencing the value of a rural area), as well as other involved shareholders. Since depopulation is one of the larger problems affecting rural areas, a question is raised whether agritourism mitigates this phenomenon. Therefore, the main goal of the paper is to determine if agritourism, and to what extent, revitalizes rural areas, primarily in the context that the reduction of depopulation is a basic prerequisite for prosperity and the wellbeing of rural communities. Taking into account that contemporary tourists, among other things, show more than ever interest in travelling to rural areas, we can conclude that this is an opportunity for agritourism to revitalize areas in which it takes place. The paper gives an overview of the literature which expands upon the potential effects of agritourism, where it is possible to achieve an optimal ratio of the number of visitors and the level of satisfaction, as well as on the preservation of the population as a primary factor in revitalising a rural area. By analysing and studying the subject matter, the paper gives recommendations for revitalising a rural area, which are based on the circumstances and examples from the surrounding area, and ultimately with a goal of sustaining agritourism.

Keywords: *rural area, rural tourism, revitalisation, valorisation of resources, agritourism*

Dominika Crnjac Milić
Fakultet elektrotehnike, računarstva i informacijskih tehnologija Osijek
dominika.crnjac@ferit.hr

Stjepan Palm
Palm design d.o.o.
info@palm-design.hr

Upravljanje pametnim selima putem informacijsko-komunikacijskih tehnologija

Sažetak

Radom će biti ukazano na mogućnost rješavanja različitih problema vezanih za javnu i komunalnu infrastrukturu implementacijom informacijsko komunikacijskih tehnologija u naseljenim ruralnim područjima. Dosadašnja osmišljena rješenja prisutna u pametnim gradovima ukazuju na njihovu korisnost u smislu poboljšanje ekonomskih, socijalnih i ekoloških uvjeta življenja. Zaustavljanje pražnjenja sela i podizanje razine kvalitete življenje uvelike može biti osigurano integriranjem tehnologije u svakodnevicu stanovnika sela te im omogućiti povezivanje s ostalim zajednicama ruralnih i urbanih područja. Osim analize i pregleda tehnologija u fokusu rada je davanje smjernica i načina za što pravilnije projektiranje sustava koji će najbolje odgovarati traženim zahtjevima, biti pouzdani, sigurni, olakšavati upravljanje te će se odlikovati učinkovitošću.

Ključne riječi: *pametno selo, pametni grad, informacijsko komunikacijske tehnologije, upravljanje, održavanje*

Uvod

Napredak sofisticirane informacijsko-komunikacijske tehnologije implicirao je mnoga korisna rješenja u svakodnevnom životu stanovnika gradova. Kontinuirana istraživanja vezana za takozvane „pametne gradove“ i usavršavanja primjene raznih tehnoloških rješenja omogućavaju veću kvalitetu življenja, što gradove čini poželjnima za stanovanje. Razvijanje svijesti kod ljudi vezanim za ugodno življenje izvan gradova i rastući trend izgradnje urbanih stambenih građevina u ruralnom okruženju otvara potrebu za istraživanjima u smjeru primjene već poznatih tehnoloških rje-

šenja u svakodnevici stanovnika sela, a koja provjereno daju dodanu vrijednost življenju u gradovima. Ruralno područje obuhvaća veliki dio teritorija Republike Hrvatske, a broj seoskih naselja svjedoči o nekadašnjoj velikoj zastupljenosti stanovništva u tim područjima. Danas smo suočeni sa slikom njihove ispražnjenosti i nezadovoljstvom stanovnika koji su njihovi žitelji. Prema Zavratnik, Kos i Stojmenova Duh, 2018; Raduški, 2012; Hwang, Park i Seongwoo, 2018 sličan problem je prisutan i u drugim državama Europe i svijeta te se kontinuirano traže nova rješenja.

Kako je objavila Osječko-baranjska županija, 2019.: „Europski parlament je na plenarnoj sjednici održanoj u ožujku 2019. godine, prihvatio 'pametna sela' kao novi koncept razvoja ruralnih područja u novom financijskom razdoblju 2021. – 2027. godine te donio odluku o financiranju ovog koncepta iz Europskog fonda za regionalni razvoj i Kohezijskog fonda s najmanje 2,4 milijarde eura, ali i s mogućnošću dodatnog financiranja iz ostalih fondova EU-a."

Preduvjet digitalizacije je pravovremena internetska pokrivenost koja osigurava brzu i kvalitetnu razmjenu velikog broja podataka, a u čemu veliku ulogu danas ima uporaba Interneta stvari (IoT - engl. Internet of things).

Sve jasnije postaje da je strateški pristup postavljanja i provođenja ciljeva, kao i omogućavanje participiranja lokalne zajednice od velike važnost za uspjeh projekata vezanih za realizaciju ideje pametnog sela. Tehnologija, koliko god se činila brzim rješenjem za mnoge probleme, u konačnici se ipak pokazuje samo kao alat koji pomaže u njihovom agilnom i transparentnom rješavanju. Iz tog razloga izuzetno je važna komunikacija s domicilnim stanovništvom kako bi se istražili njihovi problemi i potrebe te omogućilo ne samo otklanjanje određenih poteškoća u svakodnevnom životu već i pružanje pomoći u jačanju svih prednosti i snaga koje određeno ruralno područje čini posebnim i privlačnim za život.

Različiti aspekti poboljšanja se trebaju razmatrati i u sinergiji jednih s drugima te se može doći do kvalitetnih rješenja. Primjerice, svakodnevne potrebe za dobavom prehrambenih proizvoda, transporta stanovnika, osiguravanja formalnog i neformalnog obrazovanja i zdravstvene skrbi. Oni trebaju biti riješeni kako bi se lakše realizirali drugi ciljevi kao što je otvaranje novih radnih mjesta, razvoj turizma, očuvanje kulturne baštine, vođenje računa o obnovljivim izvorima energije, boljem iskorištavanju prirodnih resursa te kružnom gospodarstvu.

Poticanje gospodarskog razvoja i povećanje standarda života naseljenih ruralnih područja uvelike utječe na odluku o napuštanju gradske vreve i migraciji stanovništva u njih. Prema Palm, S. (2019a) sustav „pametno selo" koncept je cjelovitog i održivog sustava u kojemu je primarni cilj kvaliteta života stanovnika u sinergiji s prirodom koju je nužno očuvati. Kao i kod sustava „pametni grad" (prema Cowie, P., Towsend, L., Salemink, K., 2020.) osnovni zahtjevi za njihovo postizanje odnose se

na korištenje i integraciju pametnih mreža (engl. smart grid), veći obujam korištenja informacijskih i komunikacijskih tehnologija, internetsko povezivanje što većeg broja korisnika i uređaja, korištenje i primjenu novih tehnologija neuronskih mreža.

Pouzdanost sustava je uz pravilan oblik topologije sustava prilikom projektiranja izuzetno značajna. Važno je pri tome voditi računa o osiguravanju što jednostavnijeg održavanja, eksploatacije te dužine životnog vijeka sustava. S obzirom na sve do sada navedeno otvaraju se istraživačka pitanja: Iz kojeg razloga postoji potreba za konceptom „pametnog sela“ te o kojim specifičnostima treba voditi računa kod njegove implementacije? Koje tehnologije mogu pomoći u njegovoj realizaciji vezano za komunalnu infrastrukturu? Kojim smjernicama se treba voditi kako bi se iznašli optimalni načini za pravilno projektiranje sustava koji će najbolje odgovarati traženim zahtjevima, biti pouzdani, sigurni, lako upravljivi te će se odlikovati učinkovitošću? Svjesni ograničenja informacija s obzirom na aktualnost teme i mogućnosti dostupnih informacija iz prakse kroz rad će se nastojati čim više dati odgovore na otvorena pitanja.

Metodologija pisanja rada

U prvoj fazi istraživanja proučeni su i analizirani sekundarni izvori podataka, metodom sinteze učinjena je sistematizacija prikupljenih podataka. Također su korištene znanstvene metode deduktivnog i induktivnog zaključivanja, posebno u interpretaciji prikupljenih informacija. Nakon danog teorijskog okvira o razmatranoj temi, iz primarnih izvora ustupljenih od strane poduzeća u suradnji, a uz potporu sekundarnih izvora u drugoj fazi istraživanja znanstvenom metodom studije slučaja došlo se do određenih spoznaja o mogućnosti implementacije postojećih informacijskih i komunikacijskih tehnologija u komunalnu infrastrukturu sela. Također su dani rezultati mjerenja potrošnje električne energije nakon ugrađene pametne javne rasvjete u naselje ruralnog područja koji ukazuju na značajne uštede.

U skladu s navedenim te vođeni istraživačkim pitanjima, uvodom u temu i trećim dijelom rada analizirana je potreba za sustavom „pametnog sela“ kao koncepta za čiju je realizaciju zbog određene specifičnosti potreban interdisciplinarni pristup različitih struka i područja znanosti. Ukazuje se na važnost realizacije tog koncepta u svrhu gospodarskog razvoja te povećanja broja stanovnika u ruralnim naseljima praćenog povećanjem zadovoljstva življenja.

Četvrtim dijelom rada navedene su i opisane osnovne cjeline komunalne infrastrukture s primjenjivim pametnim sustavima upravljanja, kao što je primjerice pametna javna rasvjeta, zbrinjavanje otpada te pametno upravljanje energijom.

Petim dijelom rada ukazano je na optimalna tehnološka rješenja projektiranja sustava „pametna sela“, šestim dijelom su navedena i opisana neka pozitivna rješenja iz prakse, sedmim dijelom prikazani su rezultati istraživanja i mjerenja provedenog na javnoj rasvjeti u ruralnom prostoru te rasprava o spoznajama dobivenih radom, dok su osmim dijelom rada iskazani zaključci i preporuke za daljnja istraživanja.

Potreba i specifičnosti realizacije sustava „pametno selo“

U skladu s potrebama iskazanim u Narodnim novinama (2021.) ruralni prostor Republike Hrvatske suočen je s problemom neiskorištenosti potencijala, prometne izoliranosti, nedostatka zdravstvene usluge, društvenih i kulturnih događanja, što u konačnici rezultira potrebom za osiguravanje kvalitetnije infrastrukture i usluga na ruralnim područjima. Očekuje se da će to dodatno pridonijeti zaustavljanju iseljavanja, stvaranju novih radnih mjesta i povećanju socijalne uključenosti.

Može se primijetiti kontinuitet problema, jer kako je istaknuto (Narodne novine, 2017.a) „ruralna područja suočena su s depopulacijom i poteškoćama u zadržavanju dobne strukture pogodne za radnu funkciju te razine usluga i funkcija od općega gospodarskog interesa. Radno aktivno stanovništvo, posebno ono mlado i obrazovanije, iseljava se u potrazi za boljim životnim i radnim prilikama. Ti su izazovi često povezani s tendencijom koncentracije ljudi u vrlo urbaniziranim područjima, što povećava postojeću neravnotežu u gustoći naseljenosti. Navedene demografske promjene ugrožavaju socijalnu i gospodarsku strukturu perifernih ruralnih područja. To u konačnici može dovesti do ’začaranog kruga’ i rizika od izumiranja stanovništva u nekim ruralnim područjima.“

Integrirana podrška različitih struktura društva, kao što su političke, znanstvene i stručne, uvelike može pridonijeti realizaciji ideje „pametnih sela“. U prilog potrebe za većom angažiranosti oko brige za povećanje naseljenosti sela ide podatak (Narodne novine, 2017.b) da je u Republici Hrvatskoj gotovo petina državnog prostora (18 %) ruralna periferija sa samo 1,3 % stanovništva i brojnim razvojnim ograničenjima. Prema Visvizi, A. i Lytras, M.D., (2018.a), kao i za razvoj „pametnih gradova“ važna je sprega najviših državnih, regionalnih i lokalnih instanci vezano za politiku razvoja od makro prema mikro razini, što je prikazano slikom 1.

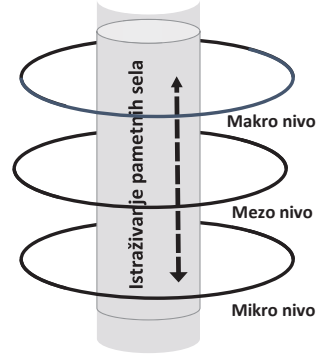

Izvor: Izradili autori (prema Visvizi, A. i Lytras, M.D., 2018.a)

Slika 1. Skalabilnost istraživanja pametnih sela

Prema Europskoj komisiji (2018) potporu ruralnom razvoju i naseljavanju sela uz dugotrajnu održivost i kontinuirani napredak uvelike daje Europska unija. Mnoge europske zemlje su se zadnjih nekoliko godina izuzetno fokusirale na podizanje kvalitete života u naseljima ruralnih područja kako bi zadržale stanovništvo na tom području, ali i privukle novo. Prema Malnar, A. i Malnar, D. (2019) jako je važna potpora naseljavanju mlađe populacije koja je u fazi stvaranja obitelji ili njezina širenja.

Prema Adamowicz, M. i Zwolińska-Ligaj, M. (2020) iako primarni ciljevi trebaju biti prevladavanje socijalnih, ekonomskih i okolišnih prijetnji koje se javljaju u ruralnim područjima, kao što su siromaštvo, socijalna marginalizacija, ekonomska nerazvijenost, degradacija okoliša, nedostatak osnovne infrastrukture i niža razina ekonomske održivosti resursa, potrebno je definirati dugoročne razvojne ciljeve. Oni bi uključivali poboljšanje životnog standarda, razvoj održive poljoprivrede, mogućnost otpora prema neočekivanim događajima i prijetnjama, razvoj kružne ekonomije, smanjenje socijalnih nejednakosti i osiguravanje lokalnog rasta. S obzirom na složenost problema, u obzir se mora uzeti razmatranje odnosa između trenutnog stanja i stupnja razvoja, prepreke koje se mogu javiti te specifične vrijednosti koja pojedina područja nude.

Prema Visvizi, A. i Lytras, M.D. (2018.b) informacijsko komunikacijska tehnologija (ICT) sama po sebi je alat koji daje potporu ugodnijem životu, ali specifičnosti sela u smislu životnih navika, socio-ekonomski aspekt te dosadašnja educiranost vezana za korištenje ICT-a može biti prepreka realizaciji ideje ostvarivanja „pametnih sela“. Svakodnevica na selu se razlikuje od grada gdje se ideja „pametnih gradova“ poprilično realizirala te su se vezano za implementaciju u svakodnevnom životu obavila brojna istraživanja. Iako postoje znanstvene i stručne spoznaje vezane za „pametne gradove“ koje mogu pomoći ostvarivanju ideja „pametnog sela“, razlike postoje i važno je o njima voditi računa. Kako pišu Zhang X. i Zhang Z. (2020), kada primijenimo riječ

„pametno“, a odnosi se na ruralna područja, valja napomenuti da su ruralna područja više regionalna i heterogena nego gradovi, a glavne funkcije sela su prilično različite u različitom vremenu i prostoru. Nužno je razmišljati o tome kako korištenje tehnologija, primjerice velikih podataka (engl. big dana), analize podataka (engl. data analytics), rudarenja podacima (engl. data mining), senzora, virtualne stvarnosti, 5G tehnologija i slično može biti kvalitetno korišteno u svakodnevici sela. Primjerice, kako navode (Martinez-Gil, J. i sur., 2020), neki praktični primjeri u „pametnim gradovima“ su inteligentna regulacija semafora, automatsko upravljanje parkirnim mjestima, inteligentno upravljanje gradskim krutim otpadom, optimizacija mehanizama za uštedu energije u velikim razmjerima, razvoj metoda suradničkog prijevoza, inteligentna komunikacija između vozila, automatske metode za pametni nadzor itd. Svi ovi problemi, zbog svoje podatkovno intenzivne prirode, nemaju izravnu primjenu u ruralnom svijetu, gdje generiranje podataka nije tako često, a mnogo je raspršenije i fragmentiranije.

Komunalna infrastruktura

Komunalna infrastruktura je javno ili privatno dobro u općoj uporabi. Obuhvaća vodove, objekte za prijenos ili distribuciju električne energije, podataka, plina, nafte i naftnih derivata, pitke vode, oborinske vode ili kanalizacije, bežičnu mrežu ili sličnu infrastrukturu koja izravno ili neizravno služi lokalnom stanovništvu. Ona uključuje podzemne i nadzemne objekte, kao i objekte koji zajednički koriste zajedničke stupove ili kanale i svu povezanu infrastrukturu.

Izvor: American Society of Civil Engineers, 2017

Slika 2. Grafički prikaz komunalne infrastrukture

Komunalnu infrastrukturu čine:

- nerazvrstane ceste
- javne prometne površine na kojima nije dopušten promet motornih vozila
- javna parkirališta
- javne garaže
- mostovi
- elektrane
- telekomunikacijska infrastruktura
- javne zelene površine
- građevine i uređaji javne namjene
- javna rasvjeta
- groblja i krematoriji na grobljima
- građevine namijenjene obavljanju javnog prijevoza.

Građenje i održavanje komunalne infrastrukture obveza je jedinica lokalne samouprave, odnosno osoba na koje je ta obveza prenesena u skladu sa Zakonom o komunalnom gospodarstvu (Narodne novine, 2018). Na slici 2. grafički je prikazana komunalna infrastruktura. Izgradnja nove komunalne infrastrukture svakako treba biti usmjerena prema novim tehnologijama. Planiranje, projektiranje, eksploataciju i održavanje komunalne infrastrukture potrebno je obaviti u skladu s općeprihvaćenim standardima koji se primjenjuju u pojmu upravljanja pametnim selima, a odnose se na informatičko-komunikacijsku tehnologiju. U nastavku će biti opisane osnovne cjeline komunalne infrastrukture s primjenjivim pametnim sustavima upravljanja.

Pametna javna rasvjeta

Javna rasvjeta kao jedna od osnovnih dijelova komunalne infrastrukture svakog sela predstavlja znatan udio u potrošnji električne energije, ali iziskuje znatna financijska sredstva za njihovu izgradnju i održavanje. Zbog toga je važno kvalitetno isplanirati, projektirati i izvesti sustav javne rasvjete. Javna rasvjeta dio je sigurnosne, prometne i dekorativne infrastrukture. Prema Palm, S. (2019b) upotrebom upravljanja reguliranog intenziteta svjetlosti moguće je ostvariti znatne uštede energije do 60 %. Uz pametnu javnu rasvjetu, centralni sustav može pratiti osvjetljenje u stvarnom vremenu kako bi osigurao optimalno osvjetljenje i omogućio osvjetljenje na temelju zahtjeva u različitim zonama. Pametna rasvjeta također pomaže tijekom dana i štedi energiju u područjima koje zahtijevaju rasvjetu, a nisu trenutno u upotrebi. Isto tako javna parkirna mjesta mogu biti osvijetljena u minimalnim intenzitetima kada to uvjeti omogućuju.

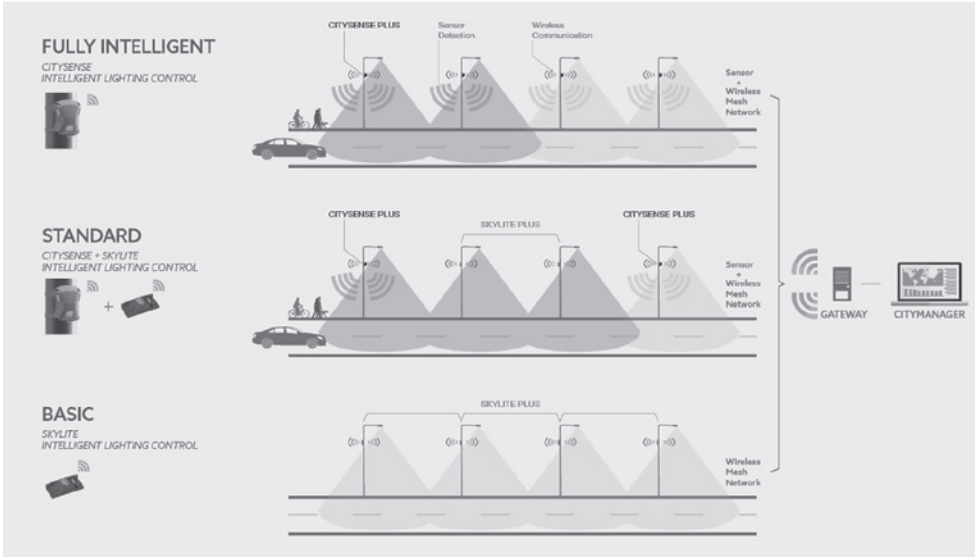

Izvor: Ustupila tvrtka u suradnji, prezentacija proizvoda tvrtke ZUMTOBEL Group

Slika 3. Prikaz sustava upravljanja javnom rasvjetom

Upravljanje rasvjetom zasniva se na korištenju upravljačkih elemenata ugrađenim u svjetiljku ili njenu neposrednu blizinu. Uobičajeno se ostvaruje bežična komunikacija s centralnim koncentratorom (eng. Gateway) koji je dalje spojen s centralnim upravljačkim sustavom putem nekih od standardiziranih protokola. Na slici 3. prikazan je sustav upravljanja javnom rasvjetom uz pomoć komunikacijskih elemenata spojenih na centralni koncentrator.

U sustav rasvjete moguće je ugraditi i takozvane pametne senzore koji omogućuju praćenje prometa i gibanje sudionika u prometu. Na osnovu prikupljenih podataka koji se odvijaju u realnom vremenu odvija se upravljanje s javnom rasvjetom. Prema Crnjac Milić, D., Čabraja I., Dumančić M. (2020) tako je moguće u sredinama smanjenog prometa uočiti nadolazeće vozilo ili pješaka te prepoznati pravac i brzinu njegovog kretanja i sukladno stanju osigurati dovoljnu rasvijetljenost na unaprijed definiranom pravcu kretanja te nakon prolaska vozila smanjiti intenzitet svjetlosti. Ovo je osobito važno primijeniti u naseljima sa smanjenim brojem sudionika u prometu u noćnim periodima, što je slučaj u selima i ruralnim područjima. Takvim pristupom projektiranja i izgradnje javne rasvjete ostvaruju se znatne uštede električne energije i podiže se kvaliteta i sigurnost stanovnika sela.

Zbrinjavanje otpada

Ruralna područja zbog svoje razvedene strukture naselja/sela predstavljaju veliki izazov u gospodarenju otpadom. Nejednolika naseljenost, navike i aktivnosti stanovnika rezultiraju neravnomjernim generiranjem otpada. Prema McKinnon, A., Cullinae, S., Browne, M. i Whiteing, A. (2010) ova činjenica uzrokuje velike logističke troškove ako se nepravovaljano pristupa zbrinjavanju otpada. Stoga je važno u sustavima pametnih sela primjenjivati informacijsko-komunikacijske tehnologije u sustavima gospodarenja otpadom.

Pametna rješenja za praćenje otpada pomažu selima i općinama upraviteljima otpadnih usluga u optimizaciji otpada, smanjenju operativnih troškova i boljem rješavanju pitanja zaštite okoliša povezanih s neučinkovitim prikupljanjem otpada.

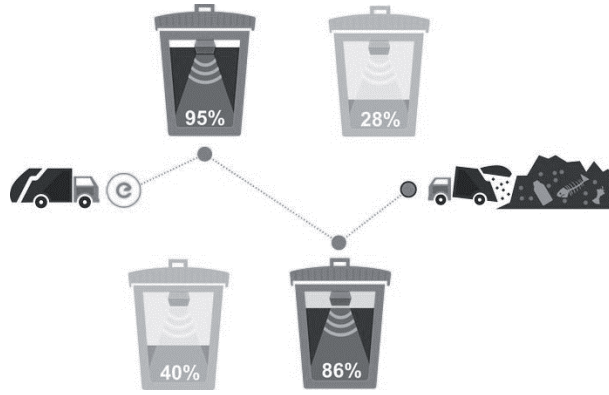

Izvor: Perchard, E., 2017

Slika 4. Prikaz sustava senzorskog upravljanja otpadom

Ovakvi sustavi prikazani na slici 4 opremljeni su senzorima za praćenje stanja kontejnera za prikupljanje komunalnog otpada. Isto tako se koriste centralni koncentratori za prikupljanje i prijenos podataka prema daljnjoj obradi. Takvi sustavi mogu biti implementirani u postojeće sustave kao što su sustavi upravljanja javnom rasvjetom ili u sustavima za pametno gospodarenje energijom. Tako se smanjuje početna investicija i daje mogućnost centralnog nadzora i upravljanja sustavima.

Pametno upravljanje energijom

Osnovna gospodarska djelatnost svih sela bazira se na poljoprivrednoj i ratarskoj proizvodnji. Prema Ministarstvu poljoprivrede (2019) proizvodnja se odvija na manjim poljoprivrednim gospodarstvima ili velikim gospodarskim subjektima. U oba slučaja energetska cjelina zatvorena je u sustavima poljoprivredne mehanizacije i

opreme, te u energetskim sustavima farmi. Primjena informatičkih komunikacijskih tehnologija pametnih sela i farmi osigurava optimalno gospodarenje energijom **što** direktno djeluje na smanjenje emisije štetnih plinova i povećanje zaštite okoliša.

Primjenom tehnologije pametnih farmi i poljoprivrednih gospodarstava, vidljivih na slici 5, osigurava se sljedeće:

- povećanje proizvodnje – optimizacija svih procesa koji se odnose na poljoprivredu i uzgoj stoke
- ušteda vode – praćenje vremenskih uvjeta uz pomoć senzora i meteo-stanica za optimalno navodnjavanje
- povećanje kvalitete proizvoda – analiza kvalitete dobivenog proizvoda u odnosu na primijenjene strategije omogućuje prilagodbe kako bi se povećala naknadna kvaliteta proizvodnje
- smanjenje troškova – automatizacija sjetve, obrade i žetve kod poljoprivrede smanjuje upotrebu resursa
- otkrivanje štetočina i zdravlje životinja – rano otkrivanje zaraza na usjevima ili bolesti životinja znači da se njihov utjecaj na proizvodnju može minimizirati i poboljšati dobrobit životinja
- bolja održivost – ušteda resursa poput vode za navodnjavanje i postizanje maksimalne iskoristivosti zemlje smanjuje utjecaj na okoliš.

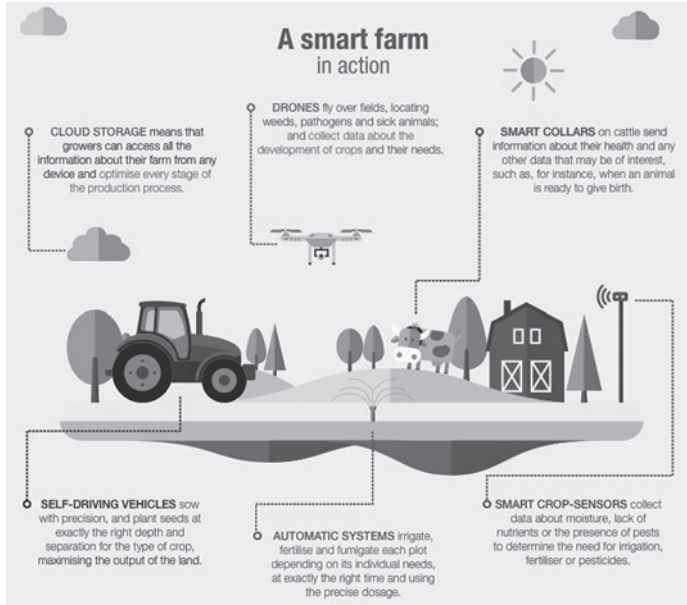

Izvor: Iberdola, 2020

Slika 5. Prikaz sustava pametne farme

Prema Medojević, I., Marković, D., Simonović, V., Joksimović, A. i Rosić, J. Š. (2019) u poljoprivrednoj proizvodnji moguća je primjena dronova povezanih na neuronske mreže koji svojim djelovanjem utječu na ranu detekciju bolesti i nametnika.

Kod gospodarskih objekata pozornost treba usmjeriti na sustave upravljanja energijom, na takozvane pametne mreže i pametna brojila. Pametne mreže su digitalno nadzirani, energetski sustavi koji sami sebe korigiraju i koji isporučuju električnu energiju ili plin iz proizvodnih postrojenja. Različita rješenja Interneta stvari (engl. Internet of Things - IoT), kao što su pristupnici, mogu se koristiti za postizanje uštede energije na razini prijenosa i na razini potrošača. Na primjer, pristupnici mogu pružiti širi pogled na obrasce distribucije energije uslužnim tvrtkama s visokom povezanošću i analitikom u stvarnom vremenu. Također, razvijaju mehanizam za odgovor na potražnju za pružatelje komunalnih usluga kako bi optimizirali distribuciju energije na temelju uzoraka potrošnje. Na slici 6. može se vidjeti sustav pametnog upravljanja energijom.

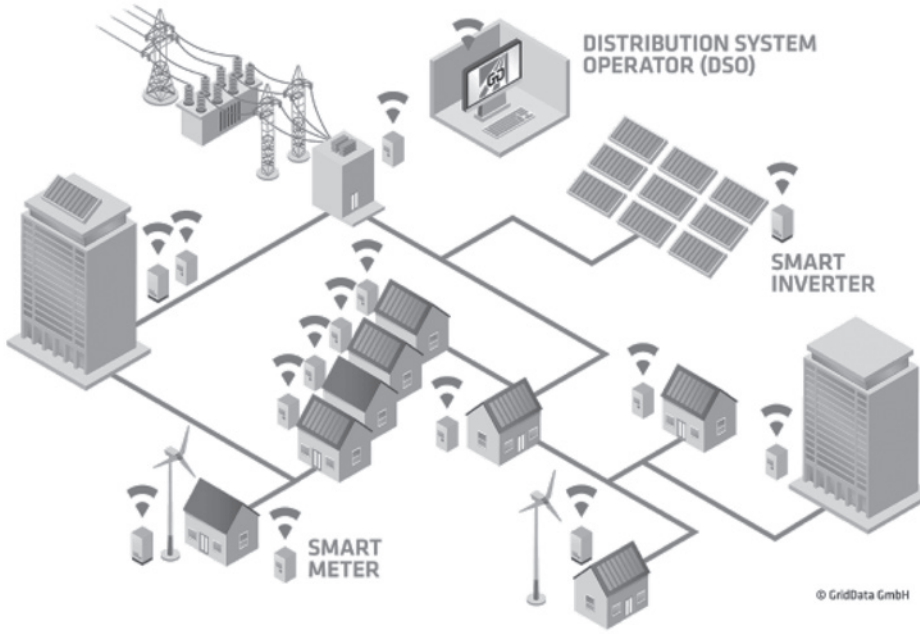

Izvor: Courier, 2021

Slika 6. Prikaz sustava pametnog upravljanja energijom

Kako je vidljivo na slici 6, gospodarski objekti, kao što su veliki prostori za smještaj poljoprivredne mehanizacije i farme, veliki su potencijal proizvodnje energije. Njihove velike krovne površine potencijal su za postavljanje fotonaponskih sustava, farme generiraju biomasu i plin koji se može iskoristiti u kogeneracijskim sustavima

za proizvodnju toplinske i električne energije. Svi ti sustavi znatno su učinkovitiji ako se u njih implementiraju informatički komunikacijski sustavi koji će omogućiti njihovo povezivanje/interakciju te tako dati potporu stvaranju jedinstvenog sustava „pametnog sela“.

Optimalno rješenje projektiranja tehnoloških sustava „pametnog sela“

Kod projektiranja tehnoloških sustava „pametnog sela“ potrebno je usmjeriti se na već provjerene i dostupne tehnologije. Primarni cilj je projektirati sustav koji će biti optimalan za selo i zajednicu. Takav sustav obuhvaća veliki broj uređaja s kojima treba upravljati i veliki broj ulaznih perifernih uređaja koji također moraju biti postavljeni i parametrirani kako bi osigurali kvalitetan, pouzdan i siguran rad. Izazovi koji se stvaraju kod samog planiranja sustava su veliki. Projektanti više različitih struka moraju biti usklađeni svaki sa svojim segmentom. Glavni problem koji se postavlja projektantima je odabir načina prikupljanja i obrade velike količine podataka te odabira opreme za komunikaciju i upravljanje. Odabir topologije sustava ostaje na projektantu. Svakako je potrebno odabrati optimalno rješenje koje će osigurati, pored minimalnih zahtjeva, i pouzdanost sustava u smislu odabira kvalitetnih komponenti sustava i planiranja održavanja sustava. Na slici 7. prikazana je arhitektura sustava upravljanja javnom rasvjetom u sustavu bežične komunikacije i upravljanja.

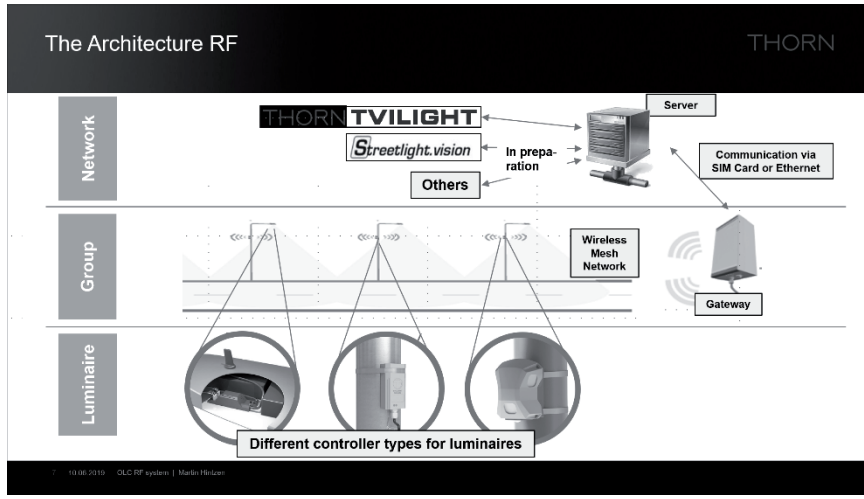

Izvor: Ustupilo poduzeće u suradnji, prezentacija proizvoda poduzeća ZUMTOBEL Group

Slika 7. Arhitektura bežičnog upravljanja javne rasvjete

Prema Stojkov, M., Šljivac, D., Topić, D., Trupinić, K., Alinjak, T., Arsoski, S., Klaić, Z. i Kozak, D. (2015) napredak LED tehnologije povećao je efikasnost i karakteristike svjetiljki javne rasvjete. Smanjena je potrošnja električne energije, a istovremeno je povećan svjetlosni tok koji izlazi iz svjetiljke. Elektronske naprave koje se koriste za pogonjenje LED elemenata već u standardnoj konfiguraciji opremljene su nekim od protokola koji omogućuje upravljanje svjetlosnim tokom od 0 do 100 % intenziteta. Dodavanjem komunikacijskog elementa u svjetiljku ista postaje dio sustava kojim je moguće upravljati i integrirati u sustav. Uređaji za komunikaciju mogu biti ugrađeni u svjetiljku ili postavljene eksterno u neposrednu blizinu svjetiljke, najčešće na rasvjetni stup, što je prikazano na slici 8. Ova činjenica uvelike otvara mogućnosti za primjenu tehnologija za implementaciju sustava „pametnog sela“.

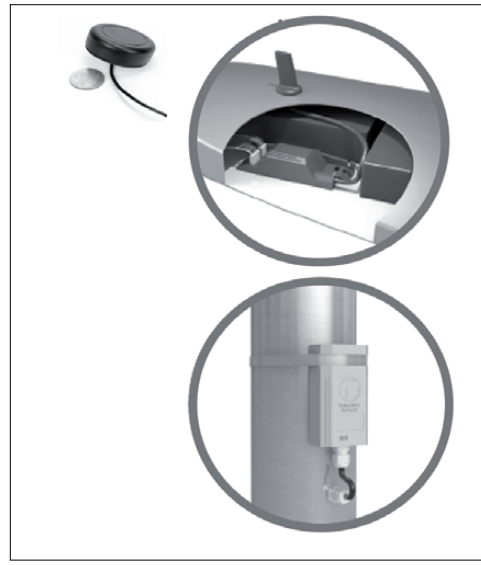

Izvor: Ustupilo poduzeće u suradnji, prezentacija proizvoda poduzeća ZUMTOBEL Group

Slika 8. Načini ugradnje komunikatora u svjetiljku

Kod upravljanja javnom rasvjetom najznačajniji ulazni element su senzori. Senzori mogu mjeriti intenzitet dnevnog svjetla, mogu detektirati pokret sudionika u prometu, osjetiti razinu buke. Projektant na osnovi mogućnosti opreme pristupa optimalnom rješenju sustava. Ne postoji određena definicija do koje razine upravljanja treba projektirati sustav, ograničenja u biti ne postoje osim velikih financijskih početnih izdataka, tako da je poželjno napraviti optimalno rješenje.

Kod projektiranja sustava „pametnih sela“ potrebno je odabrati odgovarajuće primjenjive komunikacijske protokole. Stvaranjem potrebe za implementaciju što većeg broja uređaja na velikim površinama i ostvarivanje sigurne i brze komunikacije

dovelo je do razvoja više sustava koji su danas postavljeni kao standard. U nastavku su navedeni neki od najčešće korištenih protokola za komunikaciju između izvršnih i upravljačkih elemenata sustava „pametni grad“ koji se lako mogu implementirati u sustav „pametno selo“:

- IEEE 802.15.4 (Zigbee)
- IEEE 802.15.1 (Bluetooth)
- THREAD
- LORA
- IEEE 802.11a
- IEEE 802.16 (WiMAX)
- Cellular 3G
- Cellular 4G/LTE.

Trenutno najprimjenjiviji i najpovoljniji protokol za komunikaciju je Zigbee. Na slici 9 je vidljiva struktura Zigbee sustava, a potom su u nastavku opisane osnovne značajke ovog standarda.

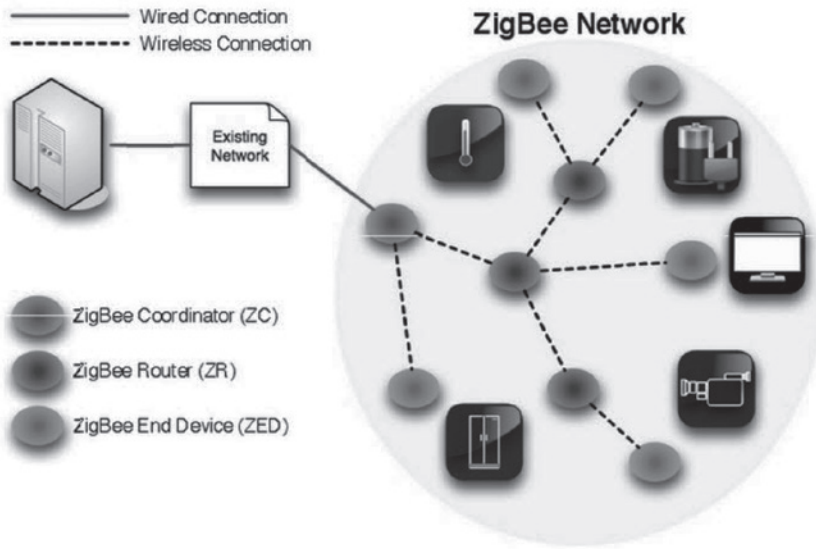

Izvor: Ustupilo poduzeće u suradnji, prezentacija proizvoda poduzeća ZUMTOBEL Group

Slika 9. Struktura Zigbee sustava

Zigbee komunikacija je posebno izgrađena za upravljačke i senzorske mreže na IEEE 802.15.4 standardu za bežične privatne mreže (WPAN), a proizvod je Zigbee organizacije. Ovaj standard komunikacije definira slojeve fizičke i medijske kontrole pristupa (MAC) za rukovanje mnogim uređajima pri niskim brzinama prijenosa podataka. Prema Rachel Luo (2015) Zigbeeovi WPAN-ovi rade na frekvencijama 868 MHz,

902-928MHz i 2,4 GHz. Brzina prijenosa podataka od 250 kbps najprikladnija je za periodični i srednjoročni prijenos podataka između senzora i kontrolera.

Zigbee protokolna arhitektura sastoji se od niza različitih slojeva gdje je IEEE 802.15.4 definiran fizičkim i MAC slojevima, dok je ovaj protokol završen akumuliranjem Zigbeeovih vlastitih mrežnih i aplikacijskih slojeva.

Pozitivni primjeri iz prakse

Koncept „pametnog sela“ unazad nekoliko godina primjenjiv je u gotovo svim razvijenijim zemljama. Razvijenije zemlje pioniri su u implementaciji novih tehnologija u razvoju ruralnih područja. Postoji niz stručnih i znanstvenih istraživanja i predstavljenih radova (npr. Ranade, P., Londhe, S., i Mishra, A., 2015; Pérez-delHoyo, R. i Mora, H., 2019; Meyn, M., 2020; Komorowski, Ł. i Stanny, M., 2020) koji se elaboriraju na primjenu informacijskih komunikacijskih tehnologija u navedenim područjima. Različiti su pristupi primjene tehnologija u pojedinim državama i projektima, tako postoje velike razlike u praksi razvoja sela među zemljama pionirima, koji potiču nove aktivnosti, i sljedbenicima, koji primjenjuju elemente koji su već dokazali svoju valjanost. U Republici Hrvatskoj se primjerice za sada zbog nešto manjih financijskih ulaganja u više sela i općina implementirao sustav upravljanja javnom rasvjetom čime se povećala energetska učinkovitost i sigurnost građana. Također su se implementirali sustavi za upravljanje i proizvodnju energije iz obnovljivih izvora.

U nastavku je prikazan implementirani sustav upravljanja rasvjetom parkinga i ulica jednog sela u Osječko-baranjskoj županiji, a sliku i podatke ustupilo je poduzeće u suradnji. Sustav koji je u mogućnosti upravljati intenzitetom rasvjete po unaprijed definiranim scenarijima te raditi promjene prema stvarnim potrebama. Isto tako sustav nadzire stanje parkirališta i obavještava korisnike. Na slici 10. prikazan je centralni upravljački sustav za upravljanje javnom rasvjetom u sustavu „pametnog sela“.

Osnovne prednosti implementacije su smanjenje emisije ugljičnog monoksida i smanjenje potrošnje električne energije za 55 % (prema mjerenjima autora za potrebe prikupljanja rezultata). Trošak održavanja smanjio se za 45 % (podatak dostavilo poduzeće u suradnji i korisnici sustava kroz period korištenja primijenjenog informacijsko-komunikacijskog sustava), a pri tome nisu potrebne dežurne ekipe, vozila za održavanje i osoblje za primanje poziva mještana. Ovo su samo neki od primjera koji su trenutno izvedeni u našem okruženju. Sve više sela i općina u sklopu energetske usluge u svoja mjesta uvode upravo pametne sustave za upravljanje želeći time povećati energetsku učinkovitost te brži povrat investicije.

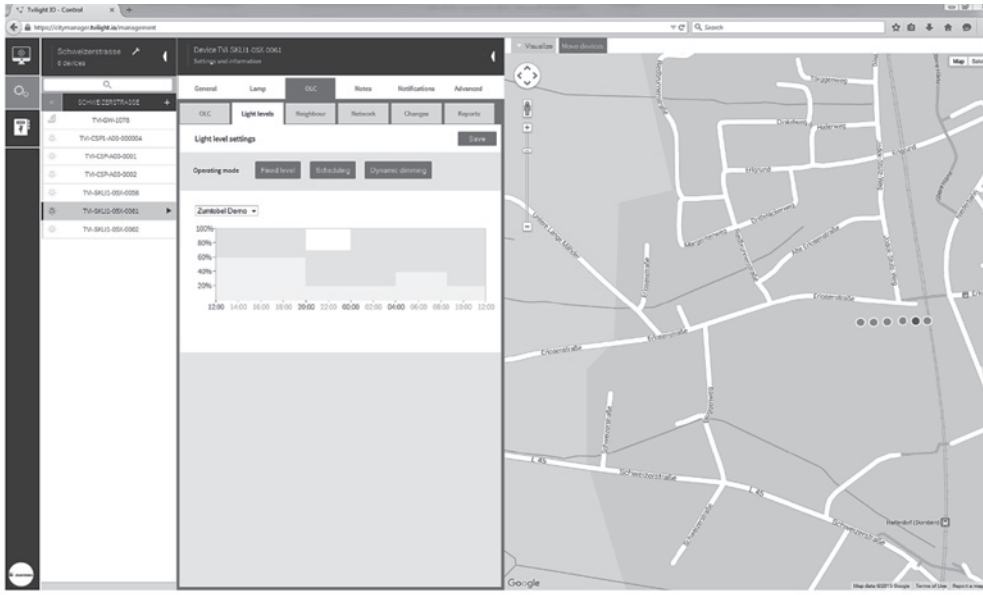

Izvor: Programsko sučelje Thorn.tviligh

Slika 10. Programsko sučelje sustava upravljanja javnom rasvjetom u sustavu „pametnog sela“

Rezultat istraživanja i mjerenja provedenog na javnoj rasvjeti u ruralnom prostoru te rasprava o spoznajama dobivenih radom

Primjenom informacijskih komunikacijskih tehnologija u sustavima pametnih sela može se doći do egzaktnih, vrlo lako mjerljivih rezultata uštede energije, sigurnosti i zadržavanja kvalitete infrastrukturnih zahtjeva. Iako je kroz rad već na to ukazano za različite segmente komunalne infrastrukture, za potrebe ovoga rada obrađeni su te grafički i analitički prikazani rezultati uštede električne energije javne rasvjete kao posljedica primjene informacijsko-komunikacijskih tehnologija koje uključuje senzorsko i elektronsko upravljanje rasvjetom u sustavu pametnog sela.

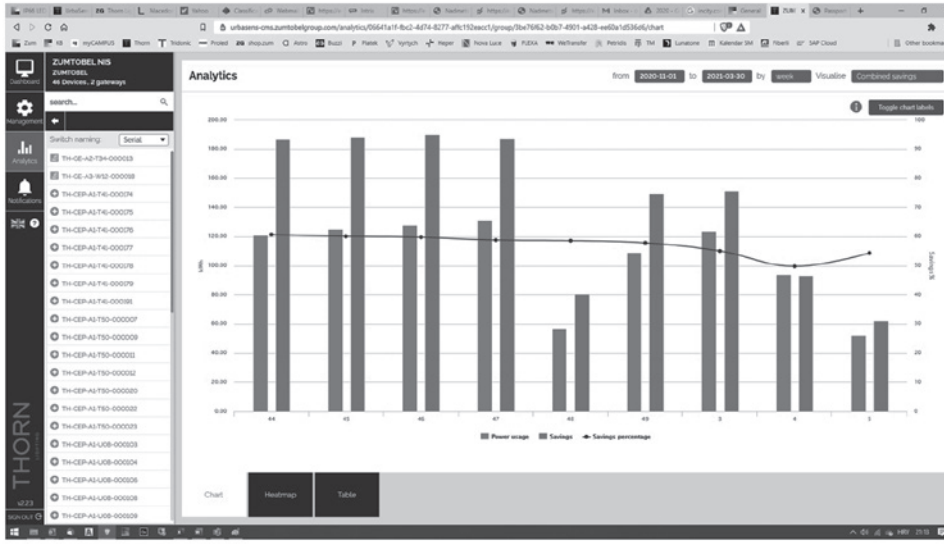

Izvor: izradili autori na osnovi prikupljenih podataka

Slika 11. Prikaz mjerenja električne energije u vremenskom periodu

Usporedba stupaca na slici 10. prikazuje mjerenje potrošnje električne energije s primjenom i bez primjene automatskog upravljanja te ukazuje na uštede električne energije na bazi radnih sati i instalirane snage opreme. Lako je uočljivo da se krivulja uštede energije kreće u rasponu od 50 % do 60 %.

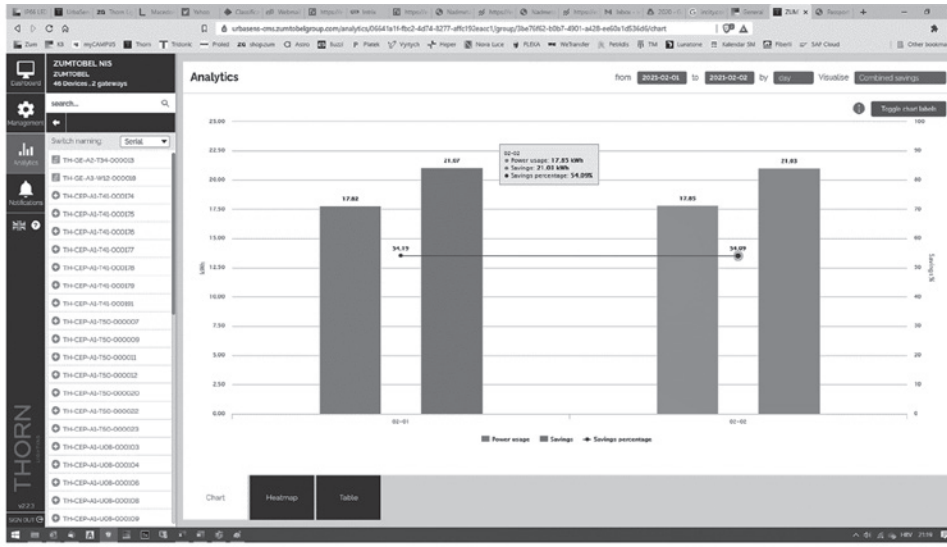

Izvor: izradili autori u sklopu prikupljanja rezultata

Slika 12. Prikaz mjerenja električne energije u razdoblju od dva mjeseca

Prikupljeni podaci koji su rezultat dvomjesečnog mjerenja potrošnje električne energije obrađeni su i prikazani grafom vidljivim na slici 11. U prvom mjesecu potrošnja sustava iznosila je 17,82 kWh električne energije, ušteda je iznosila 21.07 kWh električne energije, odnosno 54,03 % uštede energije. U drugom promatranom mjesecu potrošnja energije iznosila je 17,85 kWh električne energije, dok je ušteda iznosila 21,03 kWh električne energije, što iznosi 54,09 %.

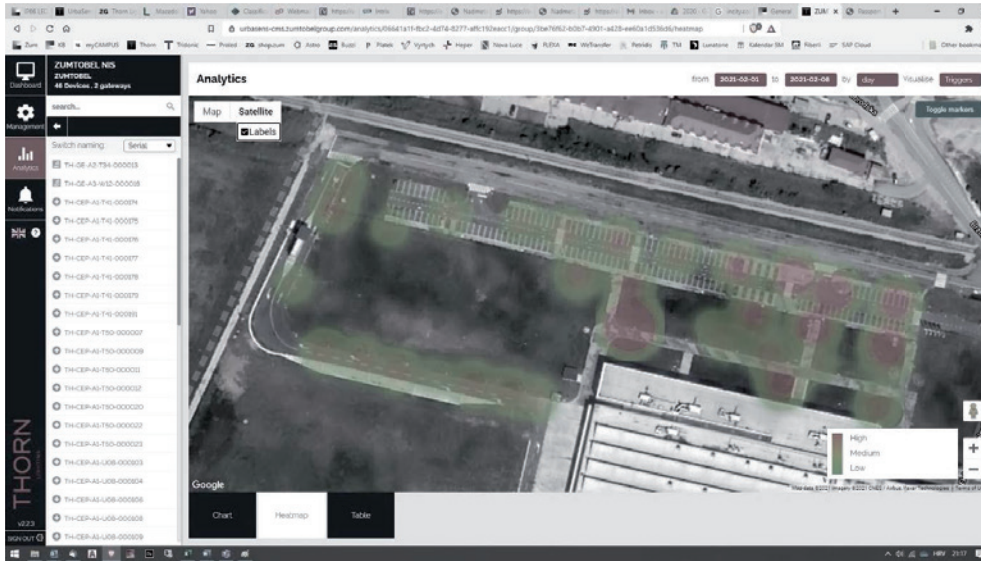

Izvor: izradili autori u sklopu prikupljanja rezultata

Slika 13. Prikaz intenziteta korištenja rasvjete po segmentima u razdoblju od dva mjeseca

Slika 13. prikazuje segmente korištenja rasvjete prema intenzitetu korištenja. Na prikazanom polarnom dijagramu je vidljivo da pojedini segmenti zahtijevaju veći intenzitet korištenja javne rasvjete uz zadržavanje projektiranih svjetlotehničkih zahtjeva infrastrukture.

Prema prikupljenim rezultatima dolazi se do zaključka da primjena informacijsko-komunikacijskih tehnologija u ruralnim područjima znatno utječe na smanjenje potrošnje električne energije. Rezultati nam nedvojbeno pokazuju da u područjima s manjom gustoćom naseljenosti, kao što su ruralna područja, postoje i manji zahtjevi za intenzivnim korištenjem resursa sustava, međutim sustav je potreban za osiguranje minimalnih sigurnosnih i tehničkih zahtjeva. Kako je već i prije isticano u radu, javna rasvjeta je jedna od osnovnih dijelova komunalne infrastrukture svakog sela te se optimalnim upravljanjem njezina rada primjenom senzora može doći do znatnog smanjenja udjela u potrošnji električne energije. Precizno planiranje, projektiranje

te izvedba javne rasvjete koja uključuje informacijsko-komunikacijske tehnologije te iziskuje znatna financijska ulaganja dugoročno može implicirati održivost sustava i uštede. S obzirom na to da je javna rasvjeta dio sigurnosne, prometne i dekorativne infrastrukture kvalitetna izvedba pametnih rješenja može jamčiti kontinuirano mjerenje, sljedivost mogućih problema, daljinsko upravljanje i gospodarenje energijom.

Kako za pametna rješenja vezana za javnu rasvjetu tako i za ostale dijelove sustava komunalne infrastrukture, važna je primjena pametne tehnologije u svrhu optimalne iskoristivosti ugrađene opreme.

Svrha ovoga rada bila je napraviti pregled spoznaja o primjeni pouzdanih, sigurnih, učinkovitih te lako upravljivih tehnologija potrebnih za projektiranje sustava pametnih sela te znanstveno argumentirati važnost njihove integracije u ruralna područja u svrhu održivosti ekonomskih, socijalnih i ekoloških uvjeta življenja. Primijenjeno je bilo kvalitativno znanstveno istraživanje utemeljeno prije svega na znanstvenim metodama analize, sinteze, indukcije, dedukcije i studije slučaja. Rezultatima su identificirana određena lokalna iskustva u Republici Hrvatskoj te je ukazano na značajnu uštedu energije, zadržavanje sigurnosti i kvalitete infrastrukturnih zahtjeva. Također su dane smjernice za što pravilnije projektiranje sustava vezanih za komunalnu infrastrukturu s ciljem njihove učinkovitosti te jednostavnog održavanja sustava. Time je ostvaren znanstveni doprinos u smislu širenja znanja i svijesti istraživačke publike o važnosti energetski održivog ponašanja, podizanja razine kvalitete življenja u ruralnim područjima te zaustavljanja pražnjenja sela.

Zaključak

Razvoj informacijske i komunikacijske tehnologije stvorio je preduvjete za kreiranje pametnih sustava upravljanja za potrebe povećanja učinkovitosti vezane za razvoj sela i ruralnih sredina općenito. Radom se nastojalo odgovoriti na postavljena istraživačka pitanja sintetizirajući analizirane informacije prikupljene iz relevantnih primarnih i sekundarnih izvora. Razložena je potreba za konceptom „pametnog sela“. Ukazano je na to da je Europska unija prepoznala nužnost ulaganja u ruralnu sredinu i sela, ali i zemlje izvan nje. Istaknuto je da je s obzirom na površinu koju ruralno područje zauzima u Republici Hrvatskoj te demografiju ovaj koncept posebno važan. Opisane su tehnologije koje mogu pomoći u razvoju komunalne infrastrukture sela i time život učiniti ugodnijim, kvalitetnijim i sigurnijim. Dane su određene smjernice kojima se treba voditi kako bi se iznašli optimalni načini za pravilno projektiranje sustava koji će najbolje odgovarati traženim zahtjevima. Posebno je istaknuto da se primjenom novih tehnologija IoT uređaja i neuronskih mreža može osigurati povećanje energetske učinkovitosti sustava što direktno utječe na smanje-

nje štetnih stakleničkih plinova i povećanje zaštite okoliša. Istovremeno primjena tehnologija povećava mogućnost razvoja posla te veću privlačnost ruralnih sredina mlađoj populaciji koja se uslijed zanemarenosti tih područja u velikoj mjeri iselila. Na osnovi rezultata mjerenja potrošnje energije pametne javne rasvjete postavljene u ruralnom području u radu je također ukazano i na značajne energetske i financijske uštede.

Sustav „pametno selo“ može pružiti dugoročnu socijalnu, ekonomsku i ekološku dobrobit za seoske zajednice omogućavajući snažnije djelovanje lokalnih uprava pri izgradnji privlačnog okruženja za življenje.

Nakon ovog istraživanja i pisanja rada otvaraju se nova istraživačka pitanja, primjerice: Kolika financijska ulaganja su nužna za implementaciju tehnologija potrebnih za realizaciju jednog sustava „pametno selo“ te koje je vrijeme povrata investicije u pojedine tehnologije? Koje sve potrebe sela po mišljenju njihovih stanovnika treba ispuniti koncept „pametno selo“ u Republici Hrvatskoj? Prema dobivenim spoznajama otvorila bi se i mogućnost osmišljavanja bazičnog modela sustava „pametno selo“ koje bi se integrirao u naseljena mjesta ruralnih područja te omogućavao nadogradnju u skladu s novim potrebama žitelja.

Literatura

1. American Society of Civil Engineers (2017). UESI launch utility infrastructure asset management division. Dostupno na https://www.asce.org/utility-engineering-and-surveying/news/20170223-uesi-launch-utility-infrastructure-asset-management-division/
2. Adamowicz, M. i Zwolińska-Ligaj, M. (2020). The “Smart Village” as a Way to Achieve Sustainable Development in Rural Areas of Poland. *Sustainability*, *12*(16), (1-28). doi:10.3390/su12166503. Dostupno na https://www.mdpi.com/2071-1050/12/16/6503
3. Courier (2021). Distributed Data Grid Software Market by Consumption Volume, Growing Trend and Growth Forecast 2021-2027. Dostupno na https://www.mccourier.com/distributed-data-grid-software-market-by-consumption-volume-growing-trend-and-growth-forecast-2021-2027/
4. Cowie, P., Townsend, L., & Salemink, K. (2020). Smart rural futures: Will rural areas be left behind in the 4th industrial revolution?. Journal of rural studies, 79, 169-176. doi.org/10.1016/j.jrurstud.2020.08.042.
5. Dostupno na https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7443211/

6. Crnjac Milić, M., Čabraja, I., Dumančić, M. (2020). Ekonomska i tehnološka efikasnost i efektivnost pametne signalizacije i osvjetljenja pješačkih prijelaza *29. Međunarodni znanstveni skup „Organizacija i tehnologija održavanja“ – 2020*. M. Hadzima-Nyarko, M. Karakašić, K. Fekete, H. Glavaš, D. Blažević (Ur.). (str. 143-151). Osijek: Panon - Institut za strateške studije
7. Godišnje izvješće o stanju poljoprivrede (2019). Zagreb: Ministarstvo poljoprivrede. (1-204). Nikša Tkalec (Ur.) Dostupno na https://poljoprivreda.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/poljoprivredna_politika/zeleno_izvjesce/2019_11_13_Zeleno%20izvjesce2018.pdf
8. Hwang, J., Park, J. i Lee, S. (2018). The Impact of the Comprehensive Rural Village Development Program on Rural Sustainability in Korea*, Sustainability*, *10*(7), 1-21, doi.org/10.3390/su10072436. Dostupno na https://www.mdpi.com/2071-1050/10/7/2436/htm
9. Komorowski, Ł. i Stanny, M. (2020). Smart Villages: Where Can They Happen?. *Land*, 9(5), 151, 1-18. doi.org/10.3390/land9050151. Dostupno na https://www.mdpi.com/2073-445X/9/5/151/htm
10. Luo R., Literature Survey on the Performance of the ZigBee StandardEE 359 Final Project, Autumn 2015. Dostupno na http://web.stanford.edu/~rsluo/final_project.pdf
11. Meyn, M. (2020). Digitalization and Its Impact on Life in Rural Areas: Exploring the Two Sides of the Atlantic: USA and Germany, *Smart Village Technology. Concepts and Developments.* Vol. 17, 99–116.
12. Malnar, A. i Malnar, D. (2019). Demografska problematika u strateškim političkim dokumentima Republike Hrvatske. *Forum za sigurnosne studije*, Vol. 3 No. 3, 49-70. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=342986
13. Martinez-Gil, J., Pichler, M., Turkanović, M., Beranič, T., Gradišnik, M., Lentini, G., Alessandro Lué, A., Colorni A., Guillaume, V., Claire, D. (2020). Framework for Data Analysis in the Context of the Smart Villages. In *International Conference on Electronic Government and the Information Systems Perspective* (str. 31-45). Springer, Cham
14. Medojević, I., Marković, D., Simonović, V., Joksimović, A. i Rosić, J.Š. (2019). Konvolucijske neuronske mreže-primena u preciznoj poljoprivredi, *Poljoprivredna tehnika*, XLIV, br. 1,1-9. doi:10.5937/PoljTeh1901001M. Dostupno na https://www.researchgate.net/profile/Ivana-Medojevic/publication/332217402_The_convolutional_neural_networks_Applications_in_precision_agriculture/links/5f09bda4299bf18816129d3f/The-convolutional-neural-networks-Applications-in-precision-agriculture.pdf

15. McKinnon, A., Cullinae, S., Browne, M. i Whiteing, A. (2010). Green Logistics: Improving the evironmental sustainability logistics, London: The Chartered Institute of logistics and Transport. Kogan Page, London, UK
16. OptimizeedRouteEnevo. Dostupno na https://resource.co/sites/default/files/styles/full_width_article_image/public/OptimizeedRouteEnevo.jpg?itok=efGAVof4đ
17. Nacionalna razvojna strategija Republike Hrvatske do 2030. godine. Narodne novine, NN 13/2021-230. Dostupno na https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_02_13_230.html
18. Pérez-delHoyo, R. i Mora, H. (2019). Toward a New Sustainable Development Model for Smart Villages, Visvizi, A., Lytras, M.D. and Mudri, G. (Ur.) *Smart Villages in the EU and Beyond (Emerald Studies in Politics and Technology)* (str. 49-62), Emerald Publishing Limited
19. Raduški N. (2012). Migracije selo-grad i negativne implikacije na razvoj poljoprivrede Srbije, Vukotić, V., Maksimović, S., Goati, V., Šuković, D. i Radovanović, V. (Ur.), *Stanovništvo i razvoj* (178-184 str.). Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za ekonomska istraživanja.
20. Ranade, P., Londhe, S., i Mishra, A. (2015). Smart villages through information technology–need of emerging India. *IPASJ International Journal of Information Technology* (IIJIT), 3(7), 1-6.
21. Perchard, E. (2017, March, 6). Smart streets: how the Internet of things is revolutionising waste. *Resource*. Dostupno na https://resource.co/article/smart-streets-how-internet-things-revolutionising-waste-11721
22. Palm S., (2019). Sustav upravljanja „smart city“. Ž. Radović (Ur.), *12. Dani inženjera elektrotehnike - Zbornik radova*, (str. 305-314). Zagreb: Hrvatska komora inženjera elektrotehnike (305-314 str).
23. Pametna sela, Osječko-baranjska županija. Dostupno na http://www.obz.hr/index.php/pametna-sela
24. Smart farming, precision agriculture to achieve a more sustainable world, *Iberdola*. Dostupno na www.iberdrola.com/innovation/smart-farming-precision-agriculture
25. Smart Villlages Bled declaration for a Smarter Future of the Rural Areas in EU. *European Commission*. (2018). Bled, Slovenija. Dostupno na https://pametne-vasi.info/wp-content/uploads/2018/04/Bled-declaration-for-a-Smarter-Future-of-the-Rural-Areas-in-EU.pdf

26. Stojkov, M., Šljivac, D., Topić, D., Trupinić, K., Alinjak, T., Arsoski, S., Klaić, Z. i Kozak, D. (2015). Energetski učinkovita rasvjeta. Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Elektrotehnički fakultet Osijek, Strojarski fakultet u Slavonskom Brodu
27. Strategija prostornog razvoja Republike Hrvatske. *Narodne novine*, 106/2017. Dostupno na https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2017_10_106_2423.html
28. Strategija regionalnog razvoja Republike Hrvatske za razdoblje do kraja 2020. godine. *Narodne novine*, NN 75/2017. Dostupno na https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2017_07_75_1832.html
29. Visvizi, A. i Lytras, M.D. (2018). Rescaling and refocusing smart cities research: from mega cities to smart villages, *Journal of Science and Technology Policy Management*, Vol. 9 No. 2, 134-142, doi.org/10.1108/JSTPM-02-2018-0020. Dostupno na https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JSTPM-02-2018-0020/full/pdf?title=rescaling-and-refocusing-smart-cities-research-from-mega-cities-to-smart-villages
30. Visvizi, A. i Lytras, M.D., (2018). It’s Not a Fad: Smart Cities and Smart Villages Research in European and Global Contexts. *Sustainability*, 10(8), 1-10, doi:10.3390/su10082727. Dostupno na https://www.mdpi.com/2071-1050/10/8/2727/htm
31. Zakon o komunalnom gospodarstvu. *Narodne novine*, NN 68/18, 110/18, 32/20. Dostupno na https://www.zakon.hr/z/319/Zakon-o-komunalnom-gospodarstvu
32. Zavratnik, V., Kos, A. i Stojmenova Duh, E. (2018). Smart villages: Comprehensive review of initiatives and practices. *Sustainability*, 10(7), 1-14., doi:10.3390/su10072559. Dostupno na https://www.mdpi.com/2071-1050/10/7/2559/htm
33. Zhang, X., i Zhang, Z. (2020). How Do Smart Villages Become a Way to Achieve Sustainable Development in Rural Areas? Smart Village Planning and Practices in China. *Sustainability*, 12(24), doi.org/10.3390/su122410510. Dostupno na https://www.mdpi.com/2071-1050/12/24/10510/htm

Smart village management through information and communication technologies

Abstract

The paper will deal with the possibility of solving various problems related to public and municipal infrastructure by implementing information and communication technologies in populated rural areas. Current solutions in smart cities point to their usefulness in terms of improving economic, social and environmental living conditions. Integrating technology in villagers' everyday lives can enhance their life quality, stop them from migrating to cities and connect them with other communities in rural and urban areas. In addition to the analysis and review of technologies, the paper focuses on providing guidelines and means for the most appropriate design of the system that will best meet the required requirements, be reliable, secure, efficient and facilitate management.

Keywords: *smart village, smart city, information and communication technologies, management, maintenance*

Anamarija Delić
Ekonomski fakultet u Osijeku
anamarija.delic@efos.hr

Sunčica Oberman Peterka
Ekonomski fakultet u Osijeku
suncica.oberman.peterka@efos.hr

Identifikacija ključnih izazova u razvoju ruralnih područja istočne Hrvatske

Sažetak

Prema podacima EUROSTAT-a (2015) 28 % ukupne europske populacije, odnosno 125,3 milijuna stanovnika, živi u ruralnim područjima, a u Europi se trenutno odvijaju dvije velike demografske promjene: rapidna depopulacija ruralnih područja i starenje stanovništva u ruralnim područjima. Navedene demografske promjene nose sa sobom probleme loše infrastrukture, visokih stopa nezaposlenosti i socijalne isključenosti. Ako se proces depopulacije ne zaustavi ili uspori, EUROSTAT (2015) predviđa smanjenje od 7,9 milijuna stanovnika (6,3 %) u ruralnim područjima. Cilj ovoga rada je identificirati ključne izazove i probleme s kojima se susreću stanovnici ruralnih područja. Kroz dvije fokus grupe najvažnijih dionika ruralnog razvoja u Republici Hrvatskoj identificirat će se ključni izazovi s kojima se susreću stanovnici i poduzetnici koji svoju gospodarsku djelatnost obavljaju u ruralnim područjima. Problemi koji priječe daljnji razvoj ruralnih područja, ali i zadržavanje mlađe populacije u ruralnim područjima identificirat će se anketnim istraživanjem među poduzetnicima i stanovnicima ruralnih područja. U radu će se dati i prijedlozi rješavanja identificiranih izazova te istaknuti primjeri dobre prakse na kojima treba graditi programe i pristupe pomoći razvoja ruralnih područja.

Ključne riječi: *ruralna područja, depopulacija, razvoj ruralnih područja, problemi razvoja ruralnih područja*

Uvod

Ruralni razvoj, posebice nakon pandemije virusa COVID-19, kada je trend rada od kuće potaknuo sve veće zanimanje za ruralna područja, ponovno postaje tema o

kojoj se sve življe i češće raspravlja ne samo u znanstvenim krugovima. Premda se ruralni razvoj najčešće vezuje uz ruralni turizam, pad turističkog prometa 26 – 30 % na svjetskoj razini (Vaishar, Štastna, 2020) otvara sve više rasprava o revitalizaciji ovih prostora kroz jače poticanje poduzetničkih aktivnosti. Ruralna područja svugdje u svijetu, pa tako i u Republici Hrvatskoj, karakteriziraju ograničeni ekonomski resursi (Cromartie, 2017), s većim udjelom starijih stanovnika, stanovnika s nižim razinama formalnog obrazovanja, ograničena pristupa financijskim izvorima i niže razine poduzetničkog djelovanja, mjerena brojem novih poslovnih pothvata (Deller et al., 2019). Nažalost, ni Republika Hrvatska se ne može pohvaliti regionalnim politikama koje nisu isključivo fokusirane na privlačenje investicija iz velikih industrijskih središta (Hubbard i Gorton, 2009; Low, 2017). Značaj poduzetničke aktivnosti, posebice kroz pokretanje novih poslovnih pothvata, za razvoj ruralnih područja postaje sve dominantnija tema u raspravama oko kreiranja politika poticanja razvoja ovih područja (Deller et al., 2019). Javne politike, koje su se oslanjale na porezne olakšice ili poticaje, pokazale su se neučinkovitim kada je u pitanju dugoročni ekonomski razvoj (Bernini i Pellegrini, 2011; McCarthy, 2015). Ruralni razvoj se, sukladno zaključcima s 11. konferencije OECD-a o ruralnom razvoju, treba oslanjati na regionalne resurse te kroz njihovo korištenje jačati specifičnosti i daljnji razvoj ruralnih područja. Sukladno navedenim preporukama i trendovima u istraživanju i razvoju politika ruralnog razvoja, cilj ovoga rada je bio istražiti problematiku, odnosno prepreke ruralnog razvoja na području pet slavonskih županija (Osječko-baranjska, Vukovarsko-srijemska, Požeško-slavonska, Brodsko-posavska i Virovitičko-podravska županija).

Pet slavonskih županija obuhvaća teritorij od 12.486 km^2, na kojemu živi 805.998 stanovnika[1], s ostvarenim bruto domaćim proizvodom po stanovniku od 6965 EUR. Na ovom području su dominantne djelatnosti poljoprivreda, proizvodnja hrane, te drvna industrija[2], a stopa nezaposlenosti je 20,26 %.

Prema rezultatima najvećeg svjetskog istraživanja o poduzetništvu – *Global Entrepreneurship Monitor* (GEM), regionalne razlike su u ovom dijelu Republike Hrvatske ponajprije izražene kroz stav prema poduzetništvu, naime samo 46,7 % stanovnika navedenog područja je bilo stava kako posjeduje sva potrebna znanja i iskustva za pokretanje novih poslovnih pothvata[3].

---

[1] https://ruralentrepreneurs.eu/wp-content/uploads/2020/08/region_mini-infographic_Croatia_slavicajpg.jpg, pristupljeno 20.02.2021.

[2] https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/ljetopis/2018/sljh2018.pdf, pristupljeno 19.02.2021.

[3] http://www.cepor.hr/wp-content/uploads/2019/04/GEM2018zaweb.pdf, pristupljeno 19.02.2021.

Podaci u ovom radu su prikupljeni primarnim istraživanjem – kroz dvije fokus grupe i upitnikom kojim se željelo provjeriti koja su znanja potrebna, a slabo dostupna za poticanje poduzetničkog ponašanja i pokretanje poslovnih pothvata.

Prethodna istraživanja

Problematika ruralnih područja je opsežno istražena i pojašnjena u prethodnim istraživanjima. Ono što karakterizira većinu ruralnih područja su depopulacija mlađeg stanovništva, koje odlazi prema većim gradskim središtima, dominacija starije populacije, te udaljenost koja rezultira otežanim pristupom izvorima financiranja, nedostatkom radne snage, nedostatkom odgovarajuće infrastrukture, a što se može iščitati i u oblikovanju stavova prema poduzetništvu (Dabson, 2001). Kao jedan od istraživačkih pravaca, usmjerenih na detekciju strategija ruralnog razvoja, Drabenstott and Henderson (2006) ističu poduzetništvo, odnosno jačanje poduzetničkog djelovanja i ponašanja u ruralnim područjima. Politike ruralnog razvoja usmjerene na poticanje poduzetništva doživjele su svoj vrhunac u posljednjih nekoliko godina (Hoy, 1996; Dabson, 2001). Razlog tome može biti i činjenica kako druge strategije nisu ostvarile planirane rezultate ili su, kako navodi Rork (2005), ostvarile svoje ciljeve uz previsoke troškove. Pokretanje novih poslovnih pothvata stimulira razvoj ruralnih područja kroz otvaranje novih radnih mjesta, omogućavajući pristup novim i različitim uslugama i proizvodima, te poboljšanje svakodnevnog života u ovim područjima. No, razvoj poduzetništva u ruralnim područjima ograničen je brojnim preprekama.

Liechtenstein i Lyons (1996) prepreke ruralnom poduzetništvu podijelili su u tri kategorije: prepreke vezane uz veličinu i slabu naseljenost ruralnih zajednica, prepreke vezane uz društveni i ekonomski sastav ruralnih zajednica te prepreke vezane uz načine stvaranja internih i eksternih veza ruralnih zajednica.

Slaba naseljenost ruralnih područja, koja je usko vezana i uz slabu potražnju, otežava lokalnim poslovnim pothvatima proizvodnju i prodaju značajnijih količina proizvoda i usluga. Ruralni poslovni subjekti obično svoje proizvode i usluge nude po višim cijenama, na nišnim tržištima, a što ih čini nekonkurentnim za suradnju s velikim trgovačkim lancima.

Dabson (2001) navodi i kako infrastruktura, koja se u urbanim sredinama smatra minimalnim standardom, u ruralnim područjima znači prepreku, poput primjerice pristupa širokopojasnom internetu ili pristup informacijama i savjetodavnim uslugama (potporne institucije).

U većini ruralnih područja dominantne su poljoprivredna i prerađivačka industrija. U vremenima prosperiteta, kako navode Liechtenstein i Lyons (1996), ova-

kav sastav djelatnosti ne predstavlja problem, no u vremenu krize, kada cijene proizvoda padaju, prirodni resursi se istroše ili veliki poslovni subjekti napuste područje, ruralne zajednice nemaju dovoljno kapaciteta kako bi se nosile s posljedicama.

Radna snaga ruralnih područja obilježena je niskom razinom obrazovanja, nedovoljno diverzificiranim znanjima, nedostatkom profesionalnih znanja, odnosno eksperata, a što predstavlja strukturni nesrazmjer između dostupnih radnih mjesta i ponude radne snage (Deller at al., 2019).

Ruralne zajednice više se oslanjaju na interne kanale kroz koje osiguravaju kolanje dobara, usluga, informacija i ideja (Dabson, 2001). Intenzitet osobnih i obiteljskih veza je iznimno jak, a što predstavlja, kako navodi Dabson (2001), prepreku stvaranju učinkovitih poduzetničkih veza. Deller et al. (2019) stoga naglašavaju važnost migracija prema ruralnim područjima kako bi se osigurao pritok svježih ideja, povezivanje s osobama izvan mreže ruralnog područja s ciljem usvajanja novih pristupa ekonomskom razvoju zajednice, posebice razvoja poduzetništva (Bosworth i Atterton, 2012). Ljudski kapital, kako navodi Stockdale (2006), osnovni je izvor inovacija i poduzetničkih vještina. Stockdale (2006) također naglašava kako migracije prema ruralnim područjima znače potražnju za novim uslugama, a što u konačnici može biti i prilika za pokretanje novih poslovnih pothvata. Rezultati istraživanja o utjecaju migracija prema ruralnim područjima Turske pokazuju kako su useljenici starije osobe (između 55 i 69 godina) bolje educirani i pokreću više poslovnih pothvata izvan poljoprivredne djelatnosti (Akgun et al., 2011).

Unatoč navedenim nedostacima poduzetničkog djelovanja u ruralnim područjima, prethodna istraživanja navode kako su radna mjesta stabilnija, a zaposlenici lojalniji (Pallares-Barbera et al., 2004), troškovi radne snage su niži (Keeble i Tyler, 1995), dok je pristup rastućim i nišnim tržištima lakši (Meccheri i Pelloni, 2006). Ruralno poduzetništvo neće nužno ova područja učiniti rasadnicima inovacija niti bi to trebala biti ambicija (Korsgaard et al., 2015), no povećat će kvalitetu života u ovim područjima te će povećati vrijednost lokalnih resursa.

Slavonske županije geografski obuhvaćaju istočni dio Republike Hrvatske, koji je tradicionalno orijentiran poljoprivredi, proizvodnji hrane i preradi drva. Tijekom Domovinskog rata (1991. – 1995.), ovaj dio Republike Hrvatske pretrpio je velika razaranja – uništena je većina industrije koja se razvijala u gradskim središtima (tekstilna, metalna), polja, njive i oranice su zagađene minama, te tako nedostupna za obradu i proizvodnju hrane, veliki broj stanovnika je raseljen i nikada se nije vratio u svoja naselja. Svi navedeni elementi, uz nedostatak strategije razvoja poljoprivrede, vodili su ka propadanju i zaostajanju ruralnih područja ovog dijela Republike Hrvatske. Bez strateškog okvira razvoja, ruralna područja su dugo vremena bila pre-

puštena lokalnim vlastima, čiji su se ciljevi mijenjali sa svakom promjenom stranke na vlasti. Prva Strategija ruralnog razvoja usvojena je za razdoblje 2008. – 2013.,[4] a njome su definirani sljedeći pravci razvoja ruralnih područja:

- poboljšanje konkurentnosti poljoprivrednog i šumarskog sektora
- očuvanje, zaštita i održiva uporaba okoliša, krajolika, prirodnog i kulturnog naslijeđa
- poboljšanje kvalitete života u ruralnim područjima i proširenje gospodarskog programa ruralnog gospodarstva
- poboljšanje učinkovitosti institucijskog okruženja.

Nakon pristupanja Republike Hrvatske Europskoj uniji 2013. godine ruralni razvoj se provodi kroz LEADER (“Liaison Entre Actions de Développement de l’Économie Rurale”) - kratica koja označava „vezu među aktivnostima razvoja ruralnog gospodarstva.“[5] Korištenjem ovog pristupa, odnosno alata, pokrenute su Lokalne akcijske grupe (LAG-ovi), koji su danas ključni dionici u provođenju politika i ciljeva ruralnog razvoja, ali i aktivnosti kojima se sustavno radi na razvoju ovih područja. LEADER je okvir kojim su definirane upute za kreiranje politika održivog razvoja, a temelji se na sedam načela:

- održivi ruralni razvoj
- pristup temeljen na osobitostima područja
- pristup odozdo prema gore
- uspostavljanje lokalnih partnerstva
- inovativnost
- integralan i višesektorski pristup
- umrežavanje
- suradnja[6].

Usvajanjem LEADER-a i pokretanjem LAG-ova stvorena je osnova za kreiranje održivih politika, temeljenih na osobitostima ruralnih prostora i povezivanju svih lokalnih resursa i dionika. U Republici Hrvatskoj pokrenuto je 56 LAG-ova, koji pokrivaju područje od 52.190,05 km², što čini 92,30 % ukupne površine Hrvatske. Na području LAG-ova živi 2.446.567 stanovnika, što čini 57,10 % ukupnog stanovništva Hrvatske.[7] Područje pet slavonskih županija prostor je na kojemu djeluje 13

[4] https://hmrr.hr/strategija-ruralnog-razvoja-rh-2008-2013/, pristupljeno 20.02.2021.

[5] https://hmrr.hr/leader/, pristupljeno 20.02.2021.

[6] Ibidem

[7] Ibidem

LAG-ova, a koji svojim aktivnostima jačaju položaj i definiraju pravce razvoja ruralnih područja istočne Hrvatske.

Ministarstvo poljoprivrede i Ministarstvo regionalnog razvoja krovne su institucije kreiranja politika i instrumenata za razvoj ruralnih prostora u Republici Hrvatskoj. Njihovo je djelovanje i provođenje politika na lokalnim razinama spušteno na županijske, upravne odjele za poljoprivredu i ruralni razvoj. Operativno tijelo zaduženo za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju je Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju (APPRRR). Programima i projektima razvoja ruralnih područja se bave i poduzetničke potporne institucije, pružanjem savjetodavne pomoći poduzetnicima početnicima, ali i projektima usmjerenim na razvoj ruralnih područja, a koji su financirani sredstvima europskih fondova.

Slavonske županije, kao i ostala ruralna područja u EU-27 obilježava jači trend depopulacije, posebice u području Bilogore, Krndije i Papuka. Područja su to koja su slabo prometno i infrastrukturno povezana s urbanim sredinama, a što za posljedicu ima i slabiji ekonomski razvoj. Razina poduzetničke aktivnosti, mjerena TEA indeksom u GEM istraživanju, niža je u slavonskim županijama, u odnosu na prosjek Republike Hrvatske.[8] Pristup internetu, koji se u jeku četvrte industrijske revolucije koju prolazimo smatra *sine qua non* svakog oblika poduzetničkog djelovanja, osiguran je samo za 18,72 % populacije u ruralnim područjima slavonskih županija.[9] Sva navedena ograničenja, kao karakteristike urbanog prostora istočne Hrvatske, oblikuju daljnje pravce razvoja.

S ciljem identifikacije ključnih izazova u razvoju ruralnih područja u pet slavonskih županija, prikupljena su razmišljanja i stavovi ključnih dionika u navedenim županijama.

Metodologija

Identifikacija ključnih izazova razvoja ruralnog prostora pet slavonskih županija provedena je kroz prikupljanje stavova i razmišljanja ključnih dionika te samih poduzetnika, odnosno obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava koja djeluju na tom prostoru. Podaci i informacije prikupljeni kroz analizu dionika najčešće se koriste za razumijevanje politika te procjenu njihovih održivosti i budućih pravaca razvoja, za bržu implementaciju projekata i razvoj strategija za upravljanje dionicima (Varva-

[8] Razina poduzetničke aktivnosti (mjerena TEA indeksom) iznosi 6,6% u odnosu na prosjek Republike Hrvatske gdje je TEA indeks 9,6% (http://www.cepor.hr/wp-content/uploads/2019/04/GEM2018zaweb.pdf, pristupljeno 19.02.2021.

[9] https://ruralentrepreneurs.eu/wp-content/uploads/2020/08/region_mini-infographic_Croatia_slavicajpg.jpg, pristupljeno 18.02.2021.

sovszky i Brugha, 2000). Analiza dionika se, prema Varvasovszky i Brugha (2000), najčešće koristi za postizanje specifičnih ciljeva ili za detektiranje prednosti kroz suradnju s dionicima, te izgradnju alijansi kojima se minimiziraju rizici u provođenju projektnih aktivnosti. Tijekom procesa analize dionika nužno je pažljivo promotriti uloge pojedinih dionika, kao i njihov utjecaj na sam zadatak. Ograničenje analize dionika ogleda se ponajprije u unošenju vlastitih vrijednosti, pretpostavki i razumijevanja pitanja osobe koja analizu provodi, a što je ključno za iniciranje novih razvojnih programa (Varvasovszky i Brugha, 2000).

Nakon provedene analize dionika, svi dionici koji su bili uključeni u programe razvoja ruralnih područja pet slavonskih županija te su pokazali interes za ključno pitanje i istraživanje izazova pozvani su na fokus grupe. Njihovi stavovi i iskustva bili su ključni za identifikaciju problema i izazova. Metoda fokus grupa najčešće se rabi u kvalitativnim istraživanjima kako bi se prikupile dubinske informacije vezane uz društvene probleme, od grupe koja je organizirana ciljano i sukladno potrebama istraživanja (Nyumba, et al., 2018).

Prema Nyumba et al. (2018) i Morgan et al. (1998) proces provođenja fokus grupe podijeljen je na četiri koraka, odnosno faze. Prva faza se odnosi na dizajniranje istraživanja, odnosno određivanje svrhe i definiranje ključnih ciljeva istraživanja. Druga faza je prikupljanje podataka kao i promatranje neverbalne komunikacije, grupne dinamike, bilježenje zaključaka i same rasprave. Treći korak se odnosi na analizu prikupljenih podataka, dok je posljednja, četvrta faza rezervirana za konsolidiranje rezultata i pisanje izvještaja. Metoda prikupljanja primarnih podataka kroz fokus grupe, prema Rissola et al. (2017), ključna je kada se dionike želi „vezati“ s identificiranim ključnim izazovima, a s ciljem njihova lobiranja u procesima donošenja politika i regulativa usmjerenih ka rješavanju izazova.

Kako bi se prikupili stavovi i razmišljanja identificiranih dionika na području pet slavonskih županija, pozvani su svi identificirani dionici. Vodeći računa o zastupljenosti sudionika različitih veličina, utjecaja na procese, interesa za istraživačko pitanje, te razine uključenosti u aktivnosti u sredinama u kojima djeluju, odnosno poznavanja problematike razvoja ruralnih područja, pozvano je 29 sudionika. Odaziv je bio iznad očekivanog, a iznosio je 62,07 %. Fokus grupi se odazvalo njih 18 – upravni odjel za poljoprivredu, LAG-ovi, te dvije županijske razvojne agencije (Vukovarsko-srijemske županije i Požeško-slavonske županije). Kako je optimalan broj sudionika na fokus grupi do 10 (Nyumba, et al., 2018), sudionici su podijeljeni u dvije skupine koje su simultano moderirane. Sudionici fokus grupe bili su pozvani ponajprije identificirati snage i slabosti, te prijetnje i prilike vezane uz razvoj ruralnih područja. Slabosti i prijetnje su se dodatno komentirale i argumentirale, nakon čega su izdvojeni ključni izazovi. Na fokus grupama identificirano je šest izazova. Sudionici su potom podijeljeni u nove grupe, a sukladno identificiranim izazovima. Za svaki od izazova su

identificirane prilike, ciljevi, prepreke i ključni dionici. Sudionici su imali priliku i prezentirati svoje viđenje rješenja identificiranih izazova, a koja su korištena u zaključcima i preporukama za razvoj ruralnih područja.

Poseban naglasak stavljen je na identifikaciju potrebnih znanja, za što je pripremljen upitnik, a na koji je odgovorilo 139 ispitanika – poljoprivrednika i vlasnika obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava s područja pet slavonskih županija. Osnovni cilj upitnika bio je provjeriti koja znanja nedostaju stanovnicima i poduzetnicima ruralnih područja, a kojima bi se popunile praznine na tržištu, te pomoglo u minimiziranju izazova ruralnih područja. Upitnik je bio vrlo kratak – sastojao se od 6 pitanja kojima su prikupljeni demografski podaci ispitanika (skupina pripadnosti – obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo, poljoprivrednik, LAG, stanovnik ruralnog područja), podaci o vrsti edukacija koje su ispitanici pohađali, te stavovi o temama i edukacijama, odnosno znanjima koja nedostaju. Upitnik je distribuiran putem portala Agroklub, kojemu prema podacima Google Analythicsa svakodnevno pristupi oko 30.000 korisnika iz Republike Hrvatske, Republike Srbije i Republike Bosne i Hercegovine.[10]

Na upitnik je odgovorilo 106 vlasnika obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava (76,3 % ispitanika), 14 poljoprivrednika (10,1 %), 2 predstavnika LAG-a (1,4 %), dok se 12,2 % ispitanika izjasnilo kao stanovnici ruralnih područja. Većina ispitanika (njih čak 80,6 %) je prethodno pohađalo edukacije vezane uz svoje poslovanje i djelatnost, a edukacije su, prema mišljenju 35,7 % ispitanika bile informativnog karaktera i vrlo kratke. Nažalost, većina ispitanika navodi kako su edukacije bile ili kvalitetne, ali ne u skladu s potrebama (20 %), ili nekvalitetne, nezanimljive i neusklađene s potrebama polaznika (20,8 %). Samo 23,5 % ispitanika navodi kako su odslušane edukacije bile kvalitetne i u skladu s potrebama slušatelja, odnosno polaznika edukacije. Ispitanici su navodili i znanja koja im nedostaju, a nisu dostupna na tržištu edukativnih usluga ili su im nedostupna. Najveći broj ispitanika navodi nedostatak pravnih znanja i informacija (35,85 %). Brendiranje proizvoda navelo je 17,3 % ispitanika, dok je financijska pismenost značajna tema za 9 % ispitanika. Ostala znanja koja su ispitanici naveli su vezana uz pakiranje proizvoda i sustave kvalitete (15,1 %).

Posljednje pitanje u upitniku vezano je uz stavove ispitanika o izazovima života i rada u ruralnim područjima istočne Hrvatske. Svrha ovog pitanja bila je provjeriti povezanost razmišljanja i stavova ključnih dionika i stanovnika ruralnih područja istočne Hrvatske.

[10] https://ruralentrepreneurs.eu/2020/11/03/agroklub-central-online-location-for-farmers-in-the-adriatic-region/, pristupljeno 10.02.2021.

Tablica 1. Stavovi ispitanika o najvećim izazovima života i rada u ruralnim područjima istočne Hrvatske

Identificirani izazov	Broj ispitanika koji izazov smatra važnim	%
Napuštena sela (migracije stanovništva, posebice mladih, u gradove i druge države EU-a)	37	26,6
Složen regulatorni okvir	28	20,1
Previše administracije	27	19,4
Nedostatak znanja (kako stručnih tako i upravljačkih)	21	15,1
Gubitak identiteta (slavonska sela su zaboravljena)	14	10,1

Ograničenja prikupljanja podataka kroz fokus grupe ogledaju se u kriterijima pri odabiru sudionika, njihovoj međusobnoj povezanosti i odnosima, iskustvu moderatora u moderiranju fokus grupa, ali i analizi i interpretaciji samih rezultata. U samoj metodologiji rada, a ključni za zaključke i preporuke, rezultati su prikupljeni kroz fokus grupe, dok su rezultati istraživanja putem upitnika korišteni uglavnom za bolje razumijevanje problema i provjeru usklađenosti razmišljanja i stavova.

Rezultati

Održane fokus grupe iznjedrile su sedam izazova i ključnih problema s kojim se suočavaju dionici, koji se bave i/ili koji direktno sudjeluju u razvoju ruralnih područja pet slavonskih županija. U analizi rezultata uključeni su i rezultati ankete „Istraživanje o potrebnim znanjima za poljoprivrednike i obiteljska poljoprivredna gospodarstva“, koja se u određenim, zajedničkim dijelovima poklapaju s identificiranim izazovima/problemima fokus grupe. U anketnom istraživanju, od ukupnog broja ispitanika, najveći broj njih su vlasnici ili članovi uključeni u obiteljska poljoprivredna gospodarstva, što ih čini relevantnim dionicima razvoja ruralnih područja. Ostali ispitanici su poljoprivrednici i pripadnici LAG-ova, te ostali dionici.

Kao prvi i najvažniji od svih izazova/problema istaknut je nedostatak strategije razvoja ruralnih područja, kao i strategije razvoja poljoprivredne proizvodnje. Zbog toga brojne aktivnosti koje se provode nisu koordinirane, vrlo su fragmentirane te ne daju željene rezultate. Kao posljedica takve situacije dolazi do neefikasnog korištenja i trošenja resursa te produbljivanja razvojnog jaza. Definiranje strategije razvoja slijedi tek nakon jasno definirane vizije i ciljeva koji se žele ostvariti, što je navedeno kao drugi izazov/problem. Nedostatak vizije pridonosi osjećaju lutanja u prostoru, nejasnim kriterijima prilikom definiranja prioriteta, nedostatku fokusa i sl. U nedostatku jasno definiranih ciljeva svaki pojedini poslovni subjekt definira svoje djelovanje temeljem vlastitih ciljeva, bez povezanosti s ciljem sredine u kojoj djeluje. Za

razvoj bilo koje djelatnosti, a posebno poljoprivrede, takva situacija vodi ka nemogućnosti ponude zadovoljavajuće količine, ali i kvalitete proizvoda, što dodatno pridonosi stagniranju razvoja ruralnih sredina. No, za stratešku viziju i jasnu strategiju razvoja potrebno je imati i dobar tim koji će voditi proces strateškog planiranja i implementacije odabranih strategija za realizaciju definiranih strateških ciljeva i vizije razvoja određenog ruralnog područja.

Kao treći ključni izazov istaknut je problem nezainteresiranosti mladih ljudi za ostanak u ruralnim područjima, što je direktno povezano s navedenim izazovima. U nedostatku jasne vizije razvoja i odabiru strategija, koje vode njenoj realizaciji, mladi ljudi se ne osjećaju motivirani ostati u području za koje osjećaju da nema budućnosti. Njihova nezainteresiranost povezana je s potrebama za obrazovanjem, infrastrukturnom podrškom za mlade obitelji (vrtići, osnovne škole, zdravstvene usluge/pedijatri) te svim drugim elementima koji čine kvalitetan život (kulturni sadržaji, zdravstvene usluge, mogućnost društvenih kontakata i sl). Kako bi se mladi zadržali u ruralnim sredinama, potrebne su koordinirane aktivnosti svih dionika, ne samo na lokalnoj nego i na nacionalnoj razini, koji će djelovati na povećanje kvalitete života u ruralnim sredinama, što je osnovni preduvjet ostanka i zadržavanja mladih u ruralnim sredinama. Analiza odgovora dobivenih putem anketnog upitnika također je pokazala važnost ovog problema, koji su ispitanici stavili na prvo mjesto – napuštena sela i odlazak mladih je jedan od ključnih problema ruralnih sredina.

Četvrti izazov, odnosno problem u razvoju ruralnih sredina je nedovoljno obrazovanih pojedinaca uključenih u razvoj ruralnih sredina (posebno vlasnika malih obiteljskih gospodarstava, proizvođača poljoprivrednih proizvoda i sl.). Nedostatak znanja istaknuto je kao veliki problem razvoja ruralnih sredina, a dodatno ga otežava mali interes i nedostatak motivacije za obrazovne programe i edukaciju, koji također nisu adekvatni, praktični i redoviti. Dakle, ni na strani ponude, ali ni potražnje ne postoji odgovarajući poticaj za rješavanje ovog problema. Obrazovni programi bi trebali, između ostalog, biti usmjereni i na razvoj poduzetničkih znanja i vještina osoba koje će se baviti poljoprivrednom proizvodnjom i koje će voditi vlastita obiteljska gospodarstva. Nedostatak znanja se istakao i u analizi upitnika kao jedan od važnijih i ključnih problema/izazova u razvoju ruralnih sredina.

Uz ovaj izazov veže se i peti koji se odnosi na nedovoljno poznavanje tržišta, načina pristupa tržištu te neznanje u definiranju prodajne cijene proizvoda i usluga, koji se nude na tom tržištu. Ovdje je posebno izražen nizak nivo financijske pismenosti, što je problem poduzetnika u Hrvatskoj općenito, a posebno poduzetnika u ruralnim sredinama. Analiza anketnog upitnika i ovdje je pokazala određena preklapanja sa zaključcima fokus grupa. Nedostatak znanja vezan uz pakiranje i brendiranje proizvoda ključan je za 25,8 % ispitanika.

Za rješavanje navedenih problema, ali i razvoj sredine, neminovna je suradnja svih sudionika društva. Nedovoljna suradnja između dionika, navedena je kao sljedeći (šesti) izazov/problem razvoja ruralnih sredina. Ključni dionici razvoja svake sredine su poslovni sektor, akademska zajednica i vlada, i njihova suradnja neminovan je čimbenik razvoja. No, vrlo su rijetki primjeri uspješne suradnje ovih sektora, a razlozi za to su višestruki; možda najvažniji je ne postojanje kapaciteta za razumijevanje potreba drugih, te različitost prioriteta svakog od sektora.

Zadnji problem (sedmi), ali i izazov razvoja ruralnih sredina pet slavonskih županija je i nedostatak identiteta i nedovoljna vidljivost i profiliranost ovog dijela Hrvatske. Nekadašnja žitnica bivše države (s kapacitetom proizvodnje i većim od potreba tadašnjeg tržišta) danas je na neki način zapostavljena i zaboravljena regija Hrvatske. Veliki poljoprivredni kombinati su nestali, a nisu ih zamijenila poduzetnička, agilna poduzeća, nego je razvoj ruralnog područja prepušten sebi, temeljen na malim gospodarstvima, bez jasne vizije, cilja i strategije, čime se ne ostvaruje sinergijski efekt, jer nema povezanosti i suradnje.

Identificirani izazovi sumirani su u tablici 2.

Tablica 2. Izazovi razvoja ruralnih sredina pet slavonskih županija

Redni br.	Problem	Uzrok	Posljedice	Rješenje
1.	Nedostatak strategije razvoja ruralnih područja i nedostatak strategije poljoprivredne proizvodnje	• Nedovoljna važnost i pažnja razvoju ruralnih područja i poljoprivredne proizvodnje	• Nepovezanost aktivnosti individualnih proizvođača s prioritetima razvoja područja na kojem djeluju. • Nejasni prioriteti razvoja.	• Izrada strategije ruralnog razvoja i strategije poljoprivredne proizvodnje, uključujući sve dionike u proces
2.	Nedostatak strateškog planiranja i jasno definiranih strateških ciljeva poljoprivrednih proizvođača	• Nedovoljno znanja • Ne postojanje strateških prioriteta razvoja	• Nekoordinirane aktivnosti, bez adekvatnih rezultata (kao posljedica toga) • Neefikasna i neefektivna poljoprivredna aktivnost	• Na temelju Strategije ruralnog razvoja i Strategije poljoprivredne proizvodnje, u skladu s prioritetima planirati proizvodnju

3.	Nezainteresiranost mladih ljudi za ostanak u ruralnim područjima	• Niska kvaliteta života	• Depopulacija ruralnih područja	• Razvoj sadržaja, koji doprinose rastu određenih elemenata kvalitete života, važnim za privlačenje mladih • smanjenje fiskalnih davanja za pothvate u ruralnim krajevima • financijske i druge potpore
4.	Nedostatak obrazovanih ljudi u ruralnim područjima	• Nemotiviranost za edukaciju • Nemotiviranost obrazovanih ljudi za život u ruralnim područjima	• Nemogućnost razvoja poduzetničkih pothvata temeljenih na znanju, stvaranje dodane vrijednosti je malo	• Kroz povećanje kvalitete života, privlačenje mladih, obrazovanih ljudi • Stipendiranje mladih (uz uvjet ostanka/ povratka) • Organiziranje edukativnih programa
5.	Nedovoljno poznavanje tržišta, načina pristupa tržištu, te neznanje u definiranju prodajne cijene proizvoda i usluga	• Niska obrazovanost poljoprivrednih proizvođača u ruralnim područjima • Niska financijska pismenost	• Loše planiranje proizvodnje/usluga • Neadekvatni prihodi i preveliki troškovi • Loš marketing	• Redovito organiziranje edukativnih programa za vlasnike poljoprivrednih gospodarstva i druge poduzetnike u ruralnim krajevima
6.	Nedostatak suradnje između dionika	• Nedostatak kapaciteta za razumijevanje problema i potreba drugih dionika	• Nekoordinirane aktivnosti • Neefikasno korištenje resursa	• Stvaranje Triple Helix konzorcija i rad na jačanju suradnje svih dionika društva • Uvjetovanje sudjelovanja predstavnika svih dionika u važnim projektima razvoja zajednice
7.	Nedostatak identiteta ruralnih područja Hrvatske	• Rat • Depopulacija ruralnih područja • Propadanje poljoprivrednih kombinata (loša privatizacija)	• Daljnje propadanje ruralnih krajeva (u ekonomskom i društvenom smislu) • Daljnja depopulacija ruralnih područja	• Promocija kvalitete života • Motiviranje na povratak/ostanak uz različite financijske i druge potpore, smanjenje fiskalnih davanja i sl.

Zaključci i preporuke za daljnja istraživanja

Nakon održane dvije fokus grupe, definirano je sedam problema, a s njima i povezanih izazova u razvoju ruralnih područja. Analizirajući svaki od navedenih izazova pojedinačno, ali i kao cjelinu, može se zaključiti da rješavanje jednog problema povlači drugi, a on dovodi do rješavanja trećeg problema itd. Dakle, problemi se ne mogu promatrati izolirano, nego se njihovom rješavanju treba pristupiti sustavno. Preduvjet za to je suradnja svih dionika u sredini (funkcionalni Triple Helix odnosi), što će omogućiti i definiranje zajedničke vizije razvoja te sredine te onda i razvoj strategija, koje će voditi njenoj realizaciji. Tako će se pokrenuti brojne aktivnosti, koje direktno i indirektno utječu na povećanje kvalitete života u tim sredinama, što posljedično dovodi do zadržavanja mladih u ovim područjima. Povratak mladih nakon završetka školovanja i/ili njihov ostanak u ruralnim područjima povećava i opću razinu obrazovanosti stanovništva te je moguće razvijati i poslovne pothvate s inovativnim proizvodima i većom dodanom vrijednošću, što dovodi do traženja novih tržišta za plasman proizvoda, te stvara potrebu za otvaranje novih radnih mjesta i zapošljavanje novih ljudi u ovim pothvatima. Dinamika poduzetničke aktivnosti utječe na bolju ekonomsku sliku, ali i na povećanje ostalih elemenata kvalitete života na ovim područjima, što direktno doprinosi jačanju imidža ovog područja i povećanju njegove atraktivnosti u nacionalnim, ali i širim okvirima. Preporuke za buduća istraživanja svakako bi uključivala analizu učinaka minimiziranih izazova, ali i utjecaj kvalitete odnosa među ključnim dionicima i institucijama na rješavanje izazova i ostvarivanje ciljeva regionalnog razvoja.

Literatura

1. Akgun, A.A., Baycan-Levent, T., Nijkamp, P., Poot, J. (2011). Roles of local and newcomer entrepreneur in rural development: a comparative meta-analytic study, Regional Studies, 45,(9), pp. 1207-1223.
2. Bernini, C., Pellegrini, G. (2011). How are growth and productivity in private firms affected by public subsidy? Evidence from a regional policy, Reg. Sci. Urban Economy, 41 (3), pp. 253-265.
3. Bosworth, G., Atterton, J. (2012). Entrepreneurial in-migration and neoendogenous rural development, Rural Sociology, 77 (2), pp. 254-279.
4. Cromartie, J. (2017). The Rural Economy at a Glance:2017 Edition, United States Department of Agriculture, Economic Research Service, Washingron DC.
5. Državni zavod za statistiku, Statistički ljetopis 2018. godine, https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/ljetopis/2018/sljh2018.pdf, pristupljeno 19.02.2021.

6. Hoy, F. (1996). Entrepreneurship: a strategy for rural development, Rural Development Research, pp. 29–46.
7. Hubbard, C., Gorton, M. (2009). Agriculture and rural structural change: an anlysis of the experience of past accessions in selected EU15 regions, IAAE Mini – symposium, October 7-9, Montevideo, Urugvay
8. Keeble, D., Tyler, P. (1995). Enterprising behaviour and the urban-rural shift, Urban Studies, 32 (6), pp. 975-997.
9. Korsgaard, S., Muller, S., Tanvig, H. W. (2015). Rural entrepreneurship or entrepreneurship in the rural – between place and space, International Journal of Entrepreneurship Behaviour & Research, 21(1), pp. 5-26.
10. Low, S.A. (2017). Rural Manufacturing Resilience: Factors Associated with Plant Survival, 1996-2011, ERR-230 U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service, Washington, DC
11. McCarthy, L. (2015). Something new or more of the same in the bidding wars for big business? Growth Change, 46 (2), pp. 153-171.
12. Meccheri, N., Pelloni, G. (2006). Rural entrepreneurs and institutional assistance: an empirical study from mountainous Italy, Entrepreneurship and Regional Development, 18 (5), pp. 371-392.
13. Morgan, D.L., Krueger, R.A., King, J.A. (1998). The focus group kit (Vol. 1-6), Thousand Oaks, CA, Sage Publications, Inc.
14. Nyumba, T.O., Wilson, K., Derrick, C. J., Mukherjee, N. (2018). The use of focus group discussion methodology: Insights from two decades of application in conversation, Methods in Ecology and Evolution, 9 (1), pp. 20-32.
15. Pallares-Barbera,M., Tulla, A.F., Vera, A. (2004). Spatial loyalty and territorial ambeddedness in the multi-sector clustering of the Bergueda region in Catalonia (Spain), Geoforum, 35 (5),pp. 635-649.
16. Projekt ARDENT, https://ruralentrepreneurs.eu/wp-content/uploads/2020/08/region_mini-infographic_Croatia_slavicajpg.jpg, pristupljeno 20.02.2021.
17. Projekt ARDENT, blog, https://ruralentrepreneurs.eu/2020/11/03/agro-klub-central-online-location-for-farmers-in-the-adriatic-region/, pristupljeno 10.02.2021.
18. Republika Hrvatska, Strategija ruralnog razvoja, https://hmrr.hr/strategija-ruralnog-razvoja-rh-2008-2013/, pristupljeno 20.02.2021.
19. Rissola, G., Kune, H., Martinez, P. (2017). Innovation Camp Methodology Handbook – Realising the Potential of the Entrepreneurial Discovery Process for Territorial Innovation and Developement, European Commission, European Commitee of the Regions, dostupno na: https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/

documents/20182/198909/Innovation+Camp+Methodology+Handbook/3e201fe6-ff13-429d-8105-a09140eb1dd7, pristupljeno 10.02.2021.

20. Rork, J. (2005). Getting what you pay for: the case of southern economic development, Journal of Regional Analysis and Policy, 35 (2), pp. 37–53.
21. Singer, S., Pfeifer, S., Šarlija, N., Oberman Peterka, S. (2019). Global Entrepreneurship Monitor, Što Hrvatsku čini (ne)poduzetničkom zemljom?, http://www.cepor.hr/wp-content/uploads/2019/04/GEM2018zaweb.pdf, pristupljeno 19.02.2021.
22. Vaishar, A., Šťastná, M. (2020). Impact of the COVID-19 pandemic on rural tourism in Czechia Preliminary considerations, Current Issues in Tourism, DOI: 10.1080/13683500.2020.1839027
23. Varvasovszky, Z., Brughia, R. (2000). How to do (or not to do)…. A stakeholder analysis, Health Policy and Planning, 15 (3), pp. 338 – 345.

Tablica 3. Analiza dionika u poticanju razvoja ruralnih prostora istočne Hrvatske

Dionici	**Karakteristike**				
	Uključenost u programe razvoja (trenutno otvoreni projekti)	**Interes za identifikaciju izazova**	**Utjecaj/ moć**	**Pozicija**	**Utjecaj na pitanja identifikacije izazova**
Ministarstvo poljoprivrede	Predlaže i koordinira nacionalne politike razvoja poljoprivrede	visok	visok	podržavajuća	visok
Ministarstvo regionalnog razvoja	Predlaže i koordinira nacionalne politike razvoja poljoprivrede	visok	visok	podržavajuća	visok
Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju (APPRRR)	Operativno tijelo za operativnu provedbu mjera izravne potpore, mjera ruralnog razvoja	nizak	visok	podržavajuća	nizak
Upravni odjel za poljoprivredu	Upravni, koordinacijski i informacijski poslovi u poljoprivredi	visok	visok	podržavajuća	visok
Upravni odjel za ruralni razvoj	Priprema i provedba mjera ruralnog razvoja	visok	visok	neutralna	visok
LAG Baranja	Gospodarski napredak u sektoru poljoprivrede i turizma	visok	srednji	podržavajuća	visok
LAG Vuka-Dunav	Razvoj malih obiteljskih gospodarstava	nizak	srednji	neutralna	visok
LAG Srijem	Modernizacija obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava	visok	srednji	podržavajuća	visok

Dionici	Karakteristike				
	Uključenost u programe razvoja (trenutno otvoreni projekti)	**Interes za identifikaciju izazova**	**Utjecaj/ moć**	**Pozicija**	**Utjecaj na pitanja identifikacije izazova**
LAG Šumanovci	Razvoj i unapređenje gospodarske aktivnosti na području Vukovarsko-srijemske županije	nizak	srednji	neutralna	visok
LAG Karašica	Distribucija hrane tijekom pandemije virusa COVID-19	visok	srednji	podržavajuća	visok
LAG Slavonska ravnica	Razvoj malih obiteljskih gospodarstava	visok	visok	podržavajuća	visok
LAG Strossmayer	Povećanje konkurentnosti malih obiteljskih gospodarstava	nizak	srednji	neutralna	visok
LAG Papuk	Razvoj malih obiteljskih gospodarstava	nizak	srednji	neutralna	visok
LAG Bilogora – Papuk	Jačanje konkurentnosti proizvođača iz ruralnih područja	visok	srednji	podržavajuća	visok
LAG Marinianis	Proširenje društvene infrastrukture i proširenje lokalnih temeljnih usluga	nizak	srednji	neutralna	visok
LAG Posavina		nizak	srednji	neutralna	visok
LAG Bosutski niz	Pokretanje, proširenje ili poboljšanje temeljnih lokalnih usluga za ruralno stanovništvo	nizak	srednji	neutralna	visok
LAG Barun Trenk	Izrada lokalnih razvojnih strategija	nizak	srednji	neutralna	visok
Fakultet agrobiotehničkih znanosti u Osijeku	Preddiplomski, diplomski i specijalistički studiji	visok	nizak do srednji	podržavajuća	visok
Ekonomski fakultet u Osijeku	Projekti i radionice vezane uz ruralni razvoj	visok	nizak do srednji	podržavajuća	srednji do visok
Tržnica d.o.o. Osijek	Promocija lokalnih poljoprivrednih proizvođača	visok	nizak do srednji	neutralna	srednji do visok
Solidarna EkoGrupa (SEG) udruga	Promocija i prodaja lokalnih ekoloških proizvoda	visok	nizak	podržavajuća	srednji
Webtrgovina Mercato	Promocija i prodaja proizvoda obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava	nizak	nizak	neutralna	srednji

Dionici	**Karakteristike**				
	Uključenost u programe razvoja (trenutno otvoreni projekti)	**Interes za identifikaciju izazova**	**Utjecaj/ moć**	**Pozicija**	**Utjecaj na pitanja identifikacije izazova**
Agroklub, portal	Informacijski sustav u poljoprivredi	visok	nizak	podržavajuća	srednji
Centar za poduzetništvo Osijek	Projekti potpore ruralnog razvoja – financirani sredstvima EU fondova	visok	nizak	podržavajuća	nizak
PORC Erdut	Jačanje svijesti javnosti o zaštiti i sprečavanju onečišćenja Dunava	visok	nizak	podržavajuća	nizak
Razvojna agencija Osječko-baranjske županije	Projekt Slavonija, Baranja i Srijem	nizak	srednji do visok	neutralna	visok
Razvojna agencija Vukovarsko-srijemske županije	Agrotehnološki centar za skladištenje i doradu povrtlarskih i voćarskih kultura	visok	srednji do visok	podržavajuća	visok
Razvojna agencija Grada Slavonskog Broda	Interpretacijski centar Ivane Brlić Mažuranić	nizak	srednji do visok	neutralna	visok
PANORA – Regionalni koordinator razvoja Požeško-slavonske županije	Regionalni centar razvoja poljoprivredne proizvodnje Požeško-slavonske županije	visok	srednji do visok	podržavajuća	visok

Identification of key challenges in development of rural areas of eastern Croatia

Abstract

According to EUROSTAT (2015), 28% of the total European population, or 125.3 million inhabitants, live in rural areas, and two major demographic changes are currently taking place in Europe: rapid depopulation of rural areas and population aging in rural areas. These demographic changes bring with them problems such as poor infrastructure, high unemployment rates and social exclusion. If the depopulation process does not stop or slow down, EUROSTAT (2015) predicts a 7.9 million (6.3 %) reduction in the rural population. The aim of this paper is to identify the key challenges and problems rural residents face. We will identify the key challenges that residents and entrepreneurs who conduct economic activity in rural areas face through two focus groups of the most important stakeholders in rural development in the Republic of Croatia. A survey of entrepreneurs and rural residents will identify problems that impede the further development of rural areas, as well as the retention of the younger population in rural areas. The paper will also give proposals and offer solutions to the identified challenges, as well as examples of good practices on which to base programs and approaches to help rural development.

Keywords: *rural areas, depopulation, rural development, rural development problems*

Vlatka Škokić
Ekonomski fakultet Split
vlatka.skokic@efst.hr

Medijski prikaz imigrantskog poduzetništva u Republici Hrvatskoj[1]

Sažetak

Iako u zadnjih nekoliko godina raste akademski interes za imigrantsko poduzetništvo, medijski prikaz imigrantskog poduzetništva je ostao relativno neistražen. Medijski prikazi su od ključne važnosti za sve oblike poduzetništva, jer su studije pokazale da medijski prikazi poduzetništva utječu na razinu poželjnosti poduzetništva kao karijere i oblikuju društvene vrijednosti koje su relevantne za poduzetničku kulturu. Ova preliminarna studija istražuje medijski prikaz imigrantskog poduzetništva na primjeru Republike Hrvatske (RH). RH predstavlja adekvatno okruženje za istraživanje jer je RH posljednjih nekoliko godina suočena s velikim priljevom imigranata, a većina istraživanja koja je provedena na razini Europske unije i RH pokazuje da mediji uglavnom prikazuju imigrante negativnim riječima. Analizirani su hrvatski online medijski natpisi o imigrantskom poduzetništvu koristeći se metodom kvalitativne analize sadržaja. Preliminarni rezultati ukazuju na jako nisku medijsku pažnju posvećenu imigrantskim poduzetnicima, dok je ton članaka izuzetno pozitivan. Zajednička nit svim objavljenim člancima je da nastoje razbiti mit o imigrantskim poduzetnicima i dokazati da nisu problematični, da ne kradu poslove, da su se uspjeli integrirati u društvo i da pridonose kulturnoj raznolikosti.

Ključne riječi: *imigranti, imigrantsko poduzetništvo, medijska slika, Hrvatska, kvalitativna analiza sadržaja*

[1] Ovaj je rad (dijelom) realiziran kroz istraživački projekt „Institucionalna potpora stranim poduzetnicima u Hrvatskoj: socioekonomski i pravni aspekti“ pod pokroviteljskom Sveučilišta u Zagrebu (kratkoročna financijska potpora istraživanju u 2020.)

Uvod

Značajan broj studija pokazao je da medijski prikazi poduzetnika i poduzetništva utječu na razinu poželjnosti poduzetništva kao karijere te na stvaranje društvenih vrijednosti relevantnim za poduzetničku kulturu (Hindle i Klyver, 2007; Levie, Hart i Karim, 2010; Radu i Redien-Collot, 2008). No u posljednjih nekoliko godina značajno rastu kritike u grani poduzetništva gdje studije pokazuju da postoje brojni mitovi u razumijevanju poduzetništva (Rehn, Brännback, Carsrud, i Lindahl, 2013; Ogbor, 2000) te da mediji često trivijaliziraju i marginaliziraju sve „netipične" oblike poduzetništva, kao žensko poduzetništvo ili imigrantsko poduzetništvo (Nadin, Smith i Jones, 2020; Ogbor, 2000).

S jedne strane, iako postoji veliki akademski interes za imigrantsko poduzetništvo te su studije istraživale brojne teme, npr motive ulaska, ljudski kapital, poduzetničke strategije (Dabić et al., 2020), medijski prikaz imigrantskog poduzetništva je ostao relativno neistražen. S druge strane, medijske konstrukcije i prikazi imigranata kao „egzotičnih" ili „prijetećih drugih" su bili u istraživačkim fokusima već dugi niz godina (Spoonley i Butcher, 2009).

Kako bi premostili navedeni jaz, ova preliminarna studija istražuje medijski prikaz imigrantskog poduzetništva na primjeru Republike Hrvatske (RH). RH predstavlja adekvatno okruženje za istraživanje zbog dva razloga. Prvo, RH je zemlja koja je tradicionalno imala niski udio imigranata po glavi stanovnika (Eurostat, 2019), a posljednjih nekoliko godina je suočena s velikim prilivom imigranata kao tranzitna zemlja na tzv. balkanskoj ruti (Bagarić i Mandić, 2019). Većina istraživanja koja je provedena na razini Europske unije (EU) i RH pokazuje da mediji uglavnom prikazuju imigrante negativnim riječima (npr UNHRC, 2015; Razum, 2015). Drugo, prema posljednjim GEM istraživanjima, Hrvatska je još uvijek zadnja od svih zemalja Europske unije po stavu o društvenom statusu uspješnih poduzetnika, a i na začelju ljestvice kada se radi o medijskoj pažnji poduzetništvu (Singer et al., 2019). Stoga se postavlja pitanje kako u kontekstu negativne medijske slike imigranata te niske medijske pažnje prema poduzetništvu mediji u Republici Hrvatskoj prikazuju imigrantske poduzetnike?

Literatura

Nakon objave rada Berger i Luckman (1971) o društvenoj konstrukciji zbilje pokrenula se lavina istraživanja o ulozi medija u stvaranju percepcija, stavova i kultura. Van Dijk (1988, str. 182) je utvrdio da mediji daju „općeniti prikaz društvenih, političkih, kulturnih i ekonomskih modela društvenih događanja, kao i raširene dominantne strukture znanja i stavova koje čine te modele razumljivima." Naime, mediji imaju moć da oblikuju, prenesu i učine legitimnom određenu verziju stvarno-

sti (Berger i Luckman, 1971). Društvena percepcija koju prenose mediji u isto vrijeme ima sposobnost da reflektira stavove, ali i da na njih utječe, te tako definira što se smatra poželjnim društvenim ponašanjem (Habermas, 1984). Literatura iz područja poduzetništva sugerira da poticanje poduzetničkog ponašanja među svim skupinama, uključujući imigrante, zahtjeva ne samo pravnu, ekonomsku i političku infrastrukturu nego i kognitivnu, koja se odnosi na pozitivne uzore, vjerovanja i stavove (Krueger, 1996). Stoga prikazi poduzetnika kroz medije mogu igrati ključnu ulogu u percepciji poduzetništva kao poželjne karijere i poduzetništva kao dostupne i realistične karijere. Odnosno, mediji ne utječu direktno na broj poduzetničkih pothvata nego mogu imati značajnu ulogu u percepciji stanovništva o poželjnosti, prikladnosti i izvedivosti pothvata u specifičnim društvenim kontekstima (Radu i Redien-Collot, 2008). Ljunggren i Alsos (2001, str. 2) naveli su dualnu ulogu medija kao zrcalno manipulativnu u odnosu na poduzetništvo. S jedne strane mediji imaju jako veliku ulogu u oblikovanju stavova i promicanja „uzora“, a s druge strane mediji isto tako mogu forsirati i promicati neke općeprihvaćene društvene stavove o poduzetništvu.

Iako prikaz poduzetništva u medijima nije naročito istražena tema, nekolicina istraživača upozorila je da mediji mogu odrediti poduzetništvo kao više ili manje poželjnu karijernu opciju jer su sposobni projicirati različite slike o poduzetništvu (Swedberg, 2000). Naime, poduzetništvo je kompleksan fenomen i prožima se u svim sferama života. Iako ne postoji općeprihvaćena definicija poduzetništva i poduzetnika, Gartner (2010) navodi da se razumijevanje poduzetnika svodi na tri elementa: motivirani pojedinci koji stvaraju poduzeće i bogatstvo/vrijednosti i elementi koji mogu pomoći ili odmoći u tom procesu. Iako teoretičari razmatraju i važnost drugih elemenata, npr. intelektualnog kapitala te društvenog kapitala i umrežavanja, cjelokupno razumijevanje poduzetništva se uvijek svodi na pojedinca koji je motiviran uočenom prilikom te stjecanjem profita (Ogbor, 2000). No u posljednje vrijeme je sve glasnija istraživačka struja koja kritizira fokus na mitskog individualnog poduzetnika i smatra da je poduzetništvo društveno konstruiran proces (Drakopoulou-Dodd i Anderson, 2007). Odnosno, značenje poduzetništva za pojedince nije unaprijed određeno, nego svaki pojedinac konstruira poduzetnički identitet, ovisno o svoji prošlim i sadašnjim iskustvima, mjestu i vremenu na kojem se nalazi (Drakopoulou-Dodd i Anderson, 2007).

No društvene percepcije se mogu mijenjati kroz vrijeme, a čak neka društva ne moraju smatrati poduzetničke pothvate legitimnima (Aldrich i Fiol, 1994). Na primjer, samo do prije nekoliko desetljeća mala poduzeća u Ujedinjenom Kraljevstvu bila su marginalizirana i ignorirana. Bolton Report (1971, str.24) je zaključio da „društveni položaj neovisnih poduzetnika … je sada niži nego ikada prije.“ Slično je Tucker (2010, str. 933) istražila u Turskoj, gdje su ruralni poduzetnici koji djeluju kao inovatori bili smatrani „kao nastranima i konstantno su ismijavani.“ S druge strane, bivše

tranzicijske zemlje Centralne i Istočne Europe dugo su se borile protiv negativnih stavova o poduzetništvu zbog procesa tranzicije, privatizacijske politike i korupcije. Chilosi (2001, str. 41) je argumentirao da je „poduzetništvo obojeno kao spekulacija, a poduzetnici su percipirani kao iskorištavači … što je zamaglilo razliku između legalnih i ilegalnih poslovnih aktivnosti."

No ne postoji velik broj studija koje su analizirale kako mediji prikazuju poduzetništvo i poduzetnike. Jedna od prvih studija, provedena u Velikoj Britaniji, analizira medijske natpise o poduzetništvu u razdoblju od 1989. do 2000. godine (Nicholson i Anderson, 2005). Iako su autori zabilježili promjene u 2000. u odnosu na 1989. (npr. ne koristi se pridjev „junak" toliko često i naglašava se pogrešivost poduzetnika), medijski članci još uvijek opisuju poduzetnike kao dinamične, aktivne progonitelje prilika, uzročnike promjena. U cijelom analiziranom razdoblju samo je 13 poduzetnica prikazano u preko 480 analiziranih članaka. Autori zaključuju da takva tendencija medija da stvore mitskog poduzetnika može biti pripisana socio-ekonomskim promjenama koje su se dešavale u Velikoj Britaniji (npr. politika „thatcherizma"). Slična studija je provedena u Francuskoj, gdje su Radu i Redien-Collot (2008) analizirali 962 medijska članka u razdoblju od 2001. do 2005. Studija je osim medijskog prikaza poduzetnika nastojala i analizirati koliko mediji mogu utjecati na vjerovanja o poželjnosti i ostvarivosti poduzetničkog pothvata. Rezultati analize pokazuju da francuski mediji nastoje postaviti poduzetništvo kao legitimnu temu za raspravu. Poduzetnici su prikazani kao ključni ekonomski i društveni akteri, ali i „čudotvorna alternativa" (str. 286) problemima globalizacije i nezaposlenosti. Francuski mediji se za razliku od britanskih fokusiraju i na opise onoga što poduzetnici nisu, npr. podli šefovi velikih korporacija. No strategije za promicanje poduzetništva nisu naročito djelotvorne i ambiciozne jer novinski članci uvijek opisuju proces stvaranja novih poduzeća kao linearan, a prikazi mogućih uzora ili modela su jako rijetki. Druge malobrojne studije koje su proučavale prikaz poduzetništva u medijima uglavnom se fokusirao na poduzetnice, tj. žene koje su bile tradicionalno isključene iz poduzetničkog diskursa (npr Baker, Aldrich i Liou 1997; Hamilton, 2013; Nadin, Smith i Jones, 2020). Isto tako postoji nekolicina studija o stigmatizaciji poduzetnika, npr. onih koji su propali (Wakkee, Dorrestein i Englis, 2015) ili u posttranzicijskom periodu koruptivnih zemalja (Miazhevich, 2007).

Iako poduzetnici imigranti značajno pridonose američkoj ekonomiji kao stvaraoci novih radnih mjesta (Azoulay, Jones, Kim i Miranda, 2020), a na razini Europske unije (EU) bilježi se značajan rast te je ustanovljeno da imigrantski poduzetnici pokazuju velik potencijal i kapacitet za poduzetništvo (OECD/EU, 2017), oni nisu zastupljeni niti u literaturi niti u medijskom prostoru. Već je Ogbor (2000) upozorio da je većina postojećih istraživanja tretirala sudjelovanje manjina i imigranata u poduzetništva kao disfunkcionalnu razvoju teorije. Stoga su se i istraživanja s jedne strane

fokusirala na mehanizme kroz koje iskustva manjina ili imigranata mogu biti asimilirana u ono što se smatra „prikladnim“ poduzetničkim ponašanjem. S druge strane, određene činjenice, kao npr. zastupljenost imigranata poduzetnika u ograničenom broju sektora, npr. trgovina ili osobne usluge, nastojala se objasniti kroz, primjerice osobine ličnosti ili nedostatak vještina. U posljednjih nekoliko godina ovaj trend se nastoji preokrenuti te se istraživanja fokusiraju i na „mainstream“ pitanja u okviru poduzetnika imigranta, kao npr. strategije rasta i diverzifikacije (Wang i Warn, 2019) ili umrežavanja (Stephens, 2013).

No s druge strane sve je veći broj studija koje se bave prikazom imigranata u medijima (npr. Brouwer, van der Woude, i Van der Leun, 2017; Esses, Medianu i Lawson, 2013; Stewart, Pitts, i Osborne, 2011; UNHCR, 2015). U okviru Hrvatske, Razum (2017) je analizirala prikaz migranata u hrvatskom medijskom prostoru od 1. srpnja do 31. kolovoza 2015. Istraživanje se fokusiralo na članke objavljene u dva hrvatska najčitanija dnevna lista - Večernji list i Jutarnji list. Rezultati istraživanja pokazuju da su mediji više negativno izvještavali o valu migranata te su time poticali strah od terorizma i samim time diskriminirali imigrante. Najčešće korištene ključne riječi su „terorizam“ i „napad“, dok se riječ „empatija“ nije pojavila u nijednom od 236 analiziranih članaka. Bagarić i Mandić (2019) su kao jedinicu analize uzeli dva tragična incidenta stradavanja djece migranata na tzv. balkanskoj ruti te su analizirali članke odabranih internetskih portala koji su obuhvatili navedena dva događaja. Rezultati studije ukazuju da „najčitaniji hrvatski portali prikazuju migrante kao žrtve na udaru životnih, sudbinskih i vremenskih neprilika, ali i na milosti i nemilosti brutalne europske politike zatvorenih granica i namotaja žilet-žice. Nadalje, glasovi migranata zastupljeni su u podjednakom omjeru kao i službeni izvori“ (p. 2437). No autori isto tako pronalaze zabrinjavajuće rezultate vezano za prikaz „maksimalno izraženih negativnih vrijednosti i dominantnog tona koji gotovo agresivno i bezrezervno optužuje ponajprije policijske službenike (najčešće hrvatske granične policije), a zatim i europske institucije, za nezakonito, nehumano i diskriminatorno postupanje i ponašanje, odnosno, nametanje politike pogubne po imigrante“ (str. 2437). No istraživanja o imigrantima poduzetnicima i njihovoj medijskoj slici su još uvijek jako rijetka, mada najnoviji podaci pokazuju da imigranti najčešće odabiru samozapošljavanje i poduzetništvo te transformiraju svoje sredine na bolje. Na razini EU-a broj imigrantskih poduzetnika se povećao za 20 % u zadnjih nekoliko godina, a npr. u Nizozemskoj se utrostručio od 1986. U Velikoj Britaniji oko 900.000 indijskih obitelji ostvaruje znatno veće prihode i veće stope vlasništva nekretnina nego ostatak populacije (Halkias, 2007).

Na razini Hrvatske imigrantsko poduzetništvo općenito je tek u povojima istraživanja i analize. Rijetke studije su se fokusirale na poduzetništvo manjina (npr. Lekaj, Gregov i Varlandy Supek, 2015), a među prvim studijama se ističe istraživanje od Čapo i Kelemen (2018) i Čapo (2019) koji istražuju poduzetnike imigrante u Zagrebu,

kroz prizmu etnologije. Šimić Banović, Alpeza i Brzozowski (2019) proveli su istraživanje među deset (10) poduzetnika imigranata i šest (6) predstavnika iz institucija da otkriju barijere s kojima se suočavaju prilikom pokretanja posla i integracije, a Šimić Banović, Škokić i Alpeza (2022) istražuju strategije umrežavanja među poduzetnicima imigrantima. Nadalje, CEPOR u svome godišnjem izvješću o malim i srednjim poduzećima u Hrvatskoj analizira trenutno stanje imigrantskog poduzetništva i glavne barijere s kojima se poduzetnici imigranti suočavaju (Šimić Banović i Alpeza, 2020).

Stoga ova preliminarna studija želi istražiti identificirani gap u literaturi fokusirajući se na imigrantske poduzetnike te specifično njihov prikaz u medijima. Hrvatska se smatra prikladnim kontekstom za istraživanje jer s jedne strane ima općenito nizak stav o uspješnim poduzetnicima i pridodaje malo medijske pažnje poduzetništvu. S druge strane je po prvi puta suočena s velikim priljevom imigranata. U ovom radu imigrantski poduzetnik se definira kao vlasnik poduzeća koji je rođen izvan zemlje u kojoj posluje, a koji nastoji stvoriti vrijednost kroz kreaciju ili ekspanziju ekonomske aktivnosti (EESC, 2012, str. 18).

Metodologija

Ovo preliminarno istraživanje fokusiralo se na medijske natpise o poduzetnicima imigrantima. S obzirom na to da je tema medijskog prikaza poduzetnika imigranata neistražena, provelo se preliminarno istraživanje uz pomoć pilot-studije (Saunders, Lewis i Tornhill, 2007). Istraživanje se fokusiralo na objavljene medijske tekstove na internetu koji su objavljeni na 6 news portala. Odabir medija (Tablica 1) obuhvatio je samo one medije koji su izvještavali o poduzetnicima imigrantima.

Tablica 1. Mediji i objavljeni članci

NAZIV	VRSTA MEDIJA	BROJ ANALIZIRANIH INDIVIDUALNIH SLUČAJEVA PODUZETNIKA IMIGRANATA	BROJ OPĆENITIH NATPISA O IMIGRANTSKOM PODUZETNIŠTVU	UKUPNO
Total Croatia News (TCN)	News Portal	32 (31)	1	33 (32)
Jutarnji list (JL)	Portal dnevnika JL	2 (1 iz The Guardian)	1	3
Slobodna Dalmacija (SD)	Portal dnevnika SD	1 (prenesen)	/	1
Al Jazeera Balkans	News Portal	1	1 (iz The Guardian)	1
Deutsche Welle News (DW)	News Portal	/	1	1
Večernji list (VL)	Portal dnevnika VL	/	1 (iz DW)	1
Direktno.hr	News tabloidni portal	1 (?)		1

Jedinicu analize predstavljaju svi članci odabranih internetskih portala koji su obuhvatili bilo individualne slučajeve/priče poduzetnika imigranata ili općenite analize imigrantskog poduzetništva. Za prikupljanje tekstova pretraživanje je izvršeno kroz arhive objavljenih tekstova na internetskim stranicama analiziranih portala. Dodatno je korišten i Google pretraživač. Ključne riječi koje su se koristile su „migrant poduzetnik“, „imigrant poduzetnik“, „migrant poduzetništvo“, „imigrant poduzetništvo“.

S obzirom na to da je ovo preliminarna studija i da joj je cilj istražiti broj objavljenih članaka o imigrantskom poduzetništvu te glavne teme koje se analiziraju, provedena je kvalitativna analiza sadržaja. Analiza sadržaja predstavlja skupinu sistematskih metoda i tehnika koje se koriste u analizi tekstualnih podataka (Mayring, 2014). Postoji nekoliko tipova ove metode uključujući kvalitativnu i kvantitativnu analizu sadržaja, s time da sve dijele istu karakteristiku – sistematsko kategoriziranje tekstualnih podataka s ciljem razumijevanja tih podataka (Hsieh i Shannon, 2005). U ovome radu se koristila kvalitativna analiza sadržaja jer je cilj bio istražiti kako mediji izvještavaju o poduzetnicima imigrantima. Nakon što su se prikupili svi objavljeni medijski članci, temeljito su proučeni i analizirani tako da istraživač prvo zapisuje svoje utiske, a zatim se razvijaju kategorije. S obzirom na to da je prikupljena mala količina informacija, kategorije nisu dijeljene u potkategorije niti su rađene hijerarhijske strukture (Hsieh i Shannon, 2005).

Preliminarni rezultati

Hrvatski mediji su jako malo pažnje posvetili poduzetnicima imigrantima. Među njima postoje značajne razlike u obimu izvještavanja i načinu na koji se izvještava.

TCN je posvetio cijelu sekciju o „foreign“ (stranim/inozemnim) poduzetnicima, u kojima prenosi i opisuje pojedinog poduzetnika imigranta. Rubrika je pokrenuta 2017. godine kada je objavljeno 9 priča, 2018. je objavljeno 13 priča, 2019. je objavljeno 9, a 2020. samo jedna priča s poduzetnicom koju su intervjuirali na samim počecima pokretanja rubrike. Svaki članak je baziran na intervjuu s analiziranim poduzetnikom (31 jer se jedna poduzetnica pojavljuje dva puta). TCN pokušava dati uvid u motive doseljenja u Hrvatsku, motive ulaska u poduzetnički pothvat, probleme s kojima su se suočavali i koje bi preporuke dali da se olakša proces uspostavljanja poduzeća „stranim“ poduzetnicima. Velika većina poduzetnika dolazi iz razvijenih zemalja (npr. Europa, Sjeverna Amerika, Australija), a samo su dva slučaja iz Afrike. U svim slučajevima odluka dolaska u Hrvatsku je bila motivirana ili „lifestyle“ razlozima ili uočenim poslovnim prilikama. Poduzetnici i poduzetnice opisuju se u jako pozitivnom tonu, naglašava se njihov poduzetnički i kreativni duh, sposobnost brze integracije te socio-ekonomski doprinos lokalnim sredinama. Većina intervjua je struk-

turirana i koriste se ista pitanja kroz sve analizirane slučajeve, a veliki dio intervjua posvećuje se problemima s kojima su se poduzetnici suočavali, hrvatskom mentalitetu te preporukama koje bi se trebale implementirati da se olakša pokretanje posla imigrantima. Isto tako TCN je prenijela jedan općenit članak koji se odnosi na rezultate panel rasprave o imigrantskom poduzetništvu koju je organizirala CEPORA, gdje se naglašava skoro pa zanemarivanje imigrantskog poduzetništva od strane hrvatskog društva i gospodarske scene. Panel rasprava je zaključena izvješćem u kojem se opisuje činjenično stanje imigrantskog poduzetništva u RH, preporuke za olakšanje provođenja imigrantskog poduzetništva te primjere dobre prakse po zemljama (Oberman i Šimić Banović, 2019). Izvješće naglašava pozitivne strane imigrantskog poduzetništva, kao priliku za socioekonomsku emancipaciju imigranata i izbjeglica te unaprjeđenje gospodarske raznolikosti zemlje primaoca. Autori izvješća prvo na kritički način analiziraju male brojke poduzetnika imigranata te predlažu konstruktivne mjere provedive u kratkom i dugom roku. Jedna od uočenih problematika je i neadekvatno statističko praćenje poduzetnika imigranata. TCN nadalje ima jednu sekciju u okviru „politics“ posvećenu migrantima. Tu je do 31.01.2021. objavljeno više od 450 članaka, ali se oni bave političkim temama migracije, sukobima, pomoći tražiteljima azila i sl.

Jutarnji list prenosi dvije individualne priče poduzetnika imigranata, s time da je jedna preuzeta iz engleskog The Guardiana i odnosi se na iskustvo pokretanja posla u Engleskoj (2019). Drugi slučaj je vezan za supružnike iz Rumunjske koji su se doselili u Hrvatsku zbog „lifestyle“ razloga (život uz more) i pokrenuli posao (objavljen 2019). Članak je orijentiran ka detektiranju problema s kojima se poduzetnici imigranti suočavaju i poslovne klime u Hrvatskoj te na osobno iskustvo života u Hrvatskoj. Jutarnji list je objavio i članak u 2018. godini koji općenito razrađuje tematiku imigrantskog poduzetništva. Članak se fokusira na pozitivne strane imigrantskog poduzetništva i učinaka na ekonomiju i društvo. Članak razrađuje probleme s kojima se imigranti poduzetnici susreću u smislu pokretanja posla, dozvola i potrebnog kapitala. Članak isto tako navodi probleme imigranata koji traže zaposlenje, jer često moraju raditi poslove za koje su prekvalificirani i slabije plaćeni, jer ih poslodavci tretiraju kao jeftinu radnu snagu.

Slobodna Dalmacija prenosi priču o imigrantu poduzetniku iz Egipta koju je objavila Al Jazeera Balkans 2019. godine. Priča je također napisana u jako pozitivnom tonu, gdje se naglašava kako je poduzetnik svladao hrvatski jezik i vodi uspješan posao. Al Jazeera prenosi i članak objavljen u britanskom the Guardianu koji analizira odluku njemačke kancelarke Merkel da prihvati imigrante kao rizik koji se isplatio. Iako se ne spominju poduzetnici imigranti, članak navodi kako su se imigranti integrirali u njemačko društvo, naučili jezik, pohađaju škole te izvještavaju o padu stope kriminaliteta od 2017. godine.

Direktno.hr objavljuje jedan kratki članak u 2019. godini o imigrantu iz Afrike koji danas vodi svoj restoran. Iz članka nije jasno je li poduzetnik intervjuiran ili je priča prenesena iz drugog izvora. Članak navodi da je bio zaposlen i da se odlučio pokrenuti svoj posao, a tadašnji poslodavac mu je ponudio pomoć.

DW još 2014. godine prenosi brojna istraživanja o imigrantima koja su provedena u Njemačkoj. Članak navodi da postoje brojni „klišeji“ oko imigranata i nastoji ih opovrgnuti koristeći objavljena istraživanja. Tako se navodi da imigranti ne ulaze samo u poduzetništvo iz nužde nego iz prilike, svaki šesti poduzetnik u Njemačkoj je stranog podrijetla, imigranti su obrazovaniji i ne otvaraju poduzeća samo u „sektoru jednostavnih usluga“ i ne uspijevaju samo zato što koriste neplaćene obiteljske resurse u vidu radne snage. No članak razrađuje i izazove koji su najčešće u obliku nedovoljnih novčanih sredstava i veće stope odustajanja ili propasti u odnosu na domicilno stanovništvo (39 % u odnosu na 30 %).

Zaključna razmatranja

Ovo preliminarno istraživanje medijskog prikaza poduzetnika imigranata u RH je ukazalo na dvije spoznaje. Prvo, tema imigrantskog poduzetništva općenito je nedovoljno medijski popraćena. Prvi medijski tekstovi se javljaju krajem 2017. godine, kada news portal Total Croatia News (TCN) pokreće rubriku o poduzetnicima imigrantima. Slijedi ga Jutarnji list koji u 2018. godini objavljuje jedan članak gdje se općenito diskutira tematika imigrantskog poduzetništva. Do veljače 2021. godine ukupno je objavljen 41 medijski članak na analiziranu temu, gdje većina dolazi s portala TCN (33). No treba napomenuti da TCN donosi priče samo o „lifestyle“ imigrantima, a ne o imigrantima koji su se doselili iz drugih razloga, kao npr. ratova i slično u okviru nedavne europske migracijske krize. Nakon okruglog stola na temu imigrantskog poduzetništva (5. veljače 2019.) koji je organizirala CEPORA, i drugi portali objavljuju ili individualne (uspješne) poduzetničke priče ili općenitije članke koji nastoje dati predodžbu o imigrantskom poduzetništvu. No nakon tih članaka mediji opet prestaju s praćenjem poduzetnika imigranata, gdje i TCN objavljuje samo jednu priču u 2020. godini. Druga spoznaja se odnosi na tematiku i ton objavljenih članaka. Naime, svi objavljeni članci pišu jako pozitivno o poduzetnicima imigrantima. U analiziranim slučajevima s TCN-a, ne javljaju se poduzetnici iz nužde, nego iz prilike. Iz drugih objavljenih priča van TCN-a (dva slučaja iz RH), ne može se sa sigurnošću reći je li pokretanje posla proizašlo iz uočene prilike ili nužde. Zajednička nit svim objavljenim člancima je da nastoje razbiti mit i dokazati da poduzetnici imigranti nisu problematični, da ne kradu poslove, da su se uspjeli integrirati u društvo i da doprinose kulturnoj raznolikosti. Stoga glavne kategorije koje su se izdvojile u analizi možemo grupirati: 1) motivi dolaska i pokretanja posla; 2) proces prilagodbe; 3) birokracija i poduzetništvo; 4) planovi za budućnost te 5) opovrgavanje mitova.

U smislu daljnjih istraživanja, bilo bi korisno detaljno istražiti identificirane kategorije te provesti kritičku analizu diskursa (CDA – Critical Discourse Analysis) objavljenih medijskih članka, tj. istražiti načine korištenja riječi u kontekstu imigrantskog poduzetništva. CDA je metoda koja istražuje kako se kroz bilo pisani ili govorni jezik stvaraju slike o određenim fenomenima i time stvara ili reproducira društvena nejednakost, zlouporaba moći ili dominacija u društvenom kontekstu. Po ovoj metodi, jezik je praksa ovisan o kontekstu u kojem se dešava, stoga se uvijek i analiziraju zajedno (Weiss i Wodak, 2007).

Literatura

1. Aldrich, H. E. i Fiol, C. M. (1994). Fools rush in? The institutional context of industry creation. *Academy of Management Review*, 19(4), 645-670.
2. Azoulay, P., Jones, B., Kim, J. D. i Miranda, J. (2020). Immigration and Entrepreneurship in the United States (No. w27778). National Bureau of Economic Research.
3. Bagarić, Ž., i Mandić, A. (2019). Istina, mediji i žilet-žica: migranti u hrvatskom medijskom krajoliku. *In medias res: časopis filozofije medija*, 8(15), 2423-2443.
4. Baker, T., E. Aldrich, H. i Nina, L. (1997). Invisible entrepreneurs: The neglect of women business owners by mass media and scholarly journals in the USA. *Entrepreneurship & Regional Development*, 9(3), 221-238.
5. Berger, P. L. and Luckman, T. (1971). The Social Construction of Reality. Harmondsworth: Penguin.
6. Bolton, J. E. (1971). Small Firms: Report of The Committee of Inquiry on Small Firms. Chairman JE Bolton. HM Stationery Office.
7. Brouwer, J., van der Woude, M. i Van der Leun, J. (2017). Framing migration and the process of crimmigration: A systematic analysis of the media representation of unauthorized immigrants in the Netherlands. *European Journal of Criminology*, 14(1), 100-119.
8. Chilosi, A. (2001). Entrepreneurship and transition. *MOST: Economic Policy in Transitional Economies*, 11(4), 327-357.
9. Čapo, J. (2019). Economic activities and agency of “love-driven” international migrants in the city of Zagreb. U M. Rajković Iveta, P. Kelemen i D. Župarić-Iljić (Ur.), *Contemporary Migration Trends and Flows on the Territory of Southeast Europe* (str. 195-212). Filozofski fakultet, Zagreb.
10. Čapo, J., i Kelemen, P. (2018). Mixing ethnic and non-ethnic economic strategies: migrant entrepreneurs in Zagreb. *Narodna Umjetnost*, 55(2), 29-56.

11. Dabić, M., Vlačić, B., Paul, J., Dana, L. P., Sahasranamam, S. and Glinka, B. (2020). Immigrant entrepreneurship: A review and research agenda. *Journal of Business Research*, 11(3), 25-38.
12. Drakopoulou Dodd, S. i Anderson, A. R. (2007). Mumpsimus and the Mything of the Individualistic Entrepreneur. *International Small Business Journal,* 25(4), 341–60.
13. Esses, V.M., Medianu, S. i Lawson, A.S. (2013). Uncertainty, Threat, and the Role of the Media in Promoting the Dehumanization of Immigrants and Refugees. *Journal of Social Issues*, 69: 518-536.
14. EESC (2012). The contribution of migrant entrepreneurs to the EU. https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/contribution-migrant-entrepreneurs-economy Pristupljeno: 01.12.2020.
15. Eurostat (2019). Migration and migrant population statistics. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics#Migration_flows:_Immigration_to_the_EU_from_non-member_countries_was_2.4_million_in_2017. Pristupljeno: 15.01.2021.
16. Gartner, W. B. (2010). A new path to the waterfall: A narrative on a use of entrepreneurial narrative. *International Small Business Journal*, 28(1), 6-19.
17. Habermas, J. (1984). The Theory of Communicative Action, Vol. 1. Boston, MA: Beacon.
18. Halkias, D., Nwajiuba, C., Harkiolakis, N., Clayton, G., Akrivos, P. i Caracatsanis, S. (2009). Characteristics and business profiles of immigrant-owned small firms: the case of African immigrant entrepreneurs in Greece. *International Journal of Business Innovation and Research*, 3(4), 382-401.
19. Hamilton, E. (2013). The discourse of entrepreneurial masculinities (and femininities). *Entrepreneurship & Regional Development*, 25(1-2), 90-99.
20. Hindle, K., I Klyver, K. (2007). Exploring the relationship between media coverage and participation in entrepreneurship: Initial global evidence and research implications. *International Entrepreneurship And Management Journal*, 3(2), 217-242.
21. Hsieh, H. F. i Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research,* 15(9), 1277-1288.
22. Krueger, N. F. (1996). ‘Nurturing Entrepreneurial Potential’, paper presented at the USASBE Conference, Atlanta, January.
23. Lekaj, A., Gregov, Z., i Varlandy Supek, M. (2015). Temeljne značajke manjinskog poduzetništva na primjeru albanske nacionalne manjine u Hrvatskoj. *Obrazovanje za Poduzetništvo – E4E Znanstveno-Stručni Časopis o Obrazovanju za Poduzetništvo*, 5, 2; 69-82

24. Levie, J., Hart, M., I Karim, M. (2010). Impact of media on entrepreneurial intentions and actions. *GEM*, Scotland.
25. Ljunggren, E. i Alsos, G.A. (2001). Media expressions of entrepreneurs: Frequency, content and appearance of male and female entrepreneurs. Paper presented at The Babson College—Kauffman Foundation Entrepreneurship Research Conference, Jönköping.
26. Mayring, P. (2014). Qualitative content analysis: theoretical foundation, basic procedures and software solution. Klagenfurt. https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-395173
27. Miazhevich, G. (2007). Official media discourse and the self-representation of entrepreneurs in Belarus. *Europe-Asia Studies*, 59(8), 1331-1348.
28. Nadin, S., Smith, R., i Jones, S. (2020). Heroines of enterprise: Post-recession media representations of women and entrepreneurship in a UK newspaper 2008–2016. *International Small Business Journal*, 38(6), 557-577.
29. Nicholson, L., i Anderson, A. R. (2005). News and nuances of the entrepreneurial myth and metaphor: Linguistic games in entrepreneurial sense–making and sense–giving. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 29(2), 153-172.
30. Oberman, M., Šimić Banović, R. (2019). Imigrantsko poduzetništvo u Hrvatskoj / Immigrant entrepreneurship in Croatia. CEPOR – Centar za politiku razvoja malih i srednjih poduzeća i poduzetništva, Zagreb, 2019. (policy osvrt / brief)
31. OECD/European Union (2017). Immigrants' self-employment and entrepreneurship activities. In The Missing Entrepreneurs 2017: Policies for Inclusive Entrepreneurship, OECD Publishing, Paris. DOI: https://doi.org/10.1787/9789264283602-11-en
32. Ogbor, J. O. (2000). Mythicizing and reification in entrepreneurial discourse: Ideology-critique of entrepreneurial studies. *Journal of Management Studies*, 37(5), 605-635.
33. Radu, M., i Redien-Collot, R. (2008). The social representation of entrepreneurs in the French press: Desirable and feasible models? *International Small Business Journal*, 26(3), 259-298.
34. Razum, V. (2017). Slika imigranata i imigracijskih procesa u hrvatskim medijima. Migranti u prilozima Jutarnjeg i Večernjeg lista. Diplomski rad. Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
35. Rehn, A., Brännback, M., Carsrud, A., i Lindahl, M. (2013). Challenging the myths of entrepreneurship? *Entrepreneurship & Regional Development*, 25(7-8), 543-551.

36. Saunders, M., Lewis, P. i Thornhill, A. (2007). Research methods. Business Students 4th edition Pearson Education Limited, England.
37. Simic Banovic, R. i Alpeza, M. (2020). Imigrantsko poduzetništvo. U S. Singer i M. Alpeza (Ur.). Izvješće o malim i srednjim poduzećima u Hrvatskoj – 2020. uključujući dio rezultata GEM – Global Entrepreneurship Monitor istraživanja za Hrvatsku za 2019. godinu. CEPOR, Zagreb.
38. Simic Banovic, R., Alpeza, M. and Brzozowski, J. (2019). Immigrant Entrepreneurship in Croatia: Exploring Its Potential, (Rising) Barriers and Integration Patterns. Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=3528132 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3528132
39. Šimić Banović R., Škokić V., Alpeza M. (2022) Informal Networks Among Immigrant Entrepreneurs: Case of Croatia. In: Polese A. (eds) Informality, Labour Mobility and Precariousness. International Political Economy Series. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-82499-0_4
40. Spoonley, P. i Butcher, A. (2009). Reporting Superdiversity. The Mass Media and Immigration in New Zealand. *Journal of Intercultural Studies*, 30(4), 355-372.
41. Stephens, S. (2013). Building an entrepreneurial network: the experiences of immigrant entrepreneurs. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 7(3), 233-244.
42. Stewart, C. O., Pitts, M. J. i Osborne, H. (2011). Mediated intergroup conflict: The discursive construction of “illegal immigrants” in a regional US newspaper. *Journal of Language and Social Psychology,* 30(1), 8-27.
43. Swedberg, R. (2000). Entrepreneurship: The Social Science View. Oxford: Oxford University Press.
44. Tucker, H. (2010). Peasant-entrepreneurs: A longitudinal ethnography. *Annals of Tourism Research*, 37(4), 927-946.
45. UNHCR (2015). Press Coverage of the Refugee and Migrant Crisis in the EU: A Content Analysis of Five European Countries. Dostupno na: www.unhcr.org/56bb369c9.pdf. Pristupljeno: 12.01.2021.
46. Van Dijk, T. (1988). News as Discourse. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
47. Wakkee, I., Dorrestein, F. i Englis, P. (2014). The stigmatization of bankrupt entrepreneurs in Dutch newspapers. *Journal of Small Business & Entrepreneurship*, 27(4), 369-391.
48. Wang, Y. i Warn, J. (2019). Break-out strategies of Chinese immigrant entrepreneurs in Australia. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 25(2), 217-242.
49. Weiss, G. i Wodak, R. (Eds.). (2007). Critical discourse analysis. New York, NY: Palgrave Macmillan.

Immigrant media coverage entrepreneurship in the Republic of Croatia

Abstract

Despite the recent growing academic interest in immigrant entrepreneurs, media representations of immigrant entrepreneurs remain a relatively new and unexplored field of research. Media representations are crucial for all different types of entrepreneurial activity, because the studies have demonstrated that representations conveyed by the media may affect the level of desirability of entrepreneurship as an attractive career option and shape social values important for entrepreneurial culture. This preliminary study investigates media representations of immigrant entrepreneurs in Croatia. Croatia represents an adequate setting to investigate this issue. On the one hand, Croatia is facing a large immigration wave while on the other hand, the studies show that a vast majority of the media portraits immigrants using negative words. This study employs a qualitative content analysis to investigate online published media articles on immigrant entrepreneurs in Croatia. Preliminary results show that media coverage of immigrant entrepreneurs is extremely low, while all the published articles attempt to portrait immigrant entrepreneurs using positive words. A common feature of all the analysed articles is their attempt to demonstrate that immigrant entrepreneurs are not troublesome, they do not steal jobs, they are successfully integrated into the society and they contribute to the cultural diversity.

Keywords: *imigrants, imigrants entrepreneurship, media representation, Croatia, qualitative content analysis*

Miriam Mary Brgles
Hrvatsko katoličko sveučilište
miriam.brgles@unicath.hr

Karla Žagi
Hrvatsko katoličko sveučilište
karla.zagi@unicath.hr

Petra Palić
Hrvatsko katoličko sveučilište
petra.palic@unicath.hr

Aktivnosti izdvojenih skupina migranata iz trećih zemalja, korisnika Hrvatskoga Crvenog križa, na tržištu rada u Republici Hrvatskoj iz socioekonomske perspektive

Sažetak

S obzirom na to da se posljednjih deset godina povećao broj migranata iz trećih zemalja u Europskoj uniji, pa i u Republici Hrvatskoj koja je 2013. godine postala njenom punopravnom članicom, interes za proučavanjem njihovih aktivnosti na tržištu rada iz socioekonomske perspektive sve je veći. U radu se daje uvid u socioekonomske aspekte zapošljavanja migranata u Europskoj uniji te pregled kretanja migranata na tržištu rada Europske unije, za koji su korišteni podaci Eurostata. Također, u radu se iznose rezultati deskriptivne analize podataka o zaposlenosti izdvojenih migrantskih skupina iz baze korisnika Hrvatskoga Crvenoga križa. Uzorak je obuhvatio 345 korisnika, od kojih je 176 bilo zaposleno u vrijeme kreiranja baze (siječanj 2018.). Rezultati pokazuju da najveći broj korisnika ima status azila, a iz te je skupine i najviše zaposlenih. Također, više je zaposlenih muškaraca od žena, koje čine manje od trećine u uzorku (103). Zaključuje se kako pravni status, kao i spol te zemlja podrijetla imaju značajnu ulogu pri zapošljavanju. Kao metodološki doprinos, u radu se predlaže i petnaest novih varijabli za baze i anketne upitnike, čime bi se omogućilo provođenje opsežnijih (socioekonomskih) znanstvenih istraživanja i kreiranje kvalitetnih politika zapošljavanja migrantskih skupina s pravnim statusom.

Ključne riječi: *izdvojene skupine migranata, migranti, tržište rada, zaposlenost, Hrvatski Crveni Križ, EU, varijable*

Uvodne i metodološke napomene

Kako bismo sagledali aktivnost migranata na tržištu rada, nužno je u Uvodu dati širi pogled na principe integracijske politike, koji predstavljaju temelj integracijskih procesa unutar Europske unije. Zapošljavanje je treći od jedanaest važnih principa integracije migranata prema dokumentu pod nazivom *Zajednički osnovni principi za integracijske politike u Europskoj uniji*, koji je 2004. godine donijelo Vijeće za pravosuđe i unutarnje poslove EU-a.[1] Ono je ključni dio procesa integracije i presudan je za sudjelovanje migranata, kao i doprinose koje migranti daju zemlji domaćinu i njihovu vidljivost, navodi se u dokumentu. Uz zapošljavanje, ostalih deset principa koji se u dokumentu navode su: 1. integracija podrazumijeva dinamičan i dvosmjeran proces usmjeren na zajedničku prilagodbu migranata i građana zemalja članica, 2. integracija podrazumijeva poštivanje osnovnih vrijednosti EU-a, 3. osnovno znanje jezika, povijesti i institucija društva domaćina neophodno je za integraciju, stoga se migrantima treba omogućiti stjecanje tih znanja, 4. napori u obrazovanju presudni su za pripremu imigranata, a posebno njihovih potomaka da budu uspješniji i aktivniji sudionici u društvu, 5. migranti trebaju imati jednak pristup institucijama, javnim i privatnim dobrima i uslugama kao i građani zemalja članica, 6. poticanje interakcije između migranata i građana država članica (primjerice: organizacijom zajedničkih foruma, međukulturnoga dijaloga, obrazovanja o migrantima i useljeničkim kulturama itd.), 7. zaštita prakse različitih kultura i religija zajamčena *Poveljom o temeljnim pravima* (osim ako se prakse ne sukobljavaju s drugim nepovredivim europskim pravima ili nacionalnim pravom), 8. sudjelovanje migranata u demokratskom procesu i formuliranju integracijskih politika i mjera (posebno na lokalnoj razini), 9. uključivanje integracijskih politika i mjera u sve razine upravljanja i javnih usluga i 10. razvoj jasnih ciljeva, pokazatelja i mehanizama ocjenjivanja. Princip zapošljavanja nužno se isprepliće s većinom drugih principa, a neki, poput onoga vezanog uz osnovno poštivanje vrijednosti i osnovno poznavanje jezika, povijesti i institucija zemlje primatelja, kao i mogućnost pristupa institucijama toga društva trebaju prethoditi praksi zapošljavanja migranata. Ovi se principi odražavaju i u mogućnostima analize integracije u nekoliko dimenzija koje spominje Gregurović (2020) referirajući se na autore koji ih zastupaju. Radi se o: 1. socioekonomskoj, 2. kulturnoj i 3. pravnoj/političkoj (Penninx, 2004, prema Gregurović, 2020), a neki autori (Entzinger i Biezeveld, 2003, prema Gregurović, 2020) dodaju četvrtu dimenziju, koja se odnosi na stavove građana zemlje primitka prema migrantima, dok drugi autori (Bosswick i Heckmann, 2006 prema Gregurović, 2020) dodaju interakcijsku i identifikacijsku dimenziju.

[1] Vidi: Vijeće za pravosuđe i unutarnje poslove EU-a (2004).

Pristup tržištu rada pripada u prvu socioekonomsku dimenziju integracije. Za djelovanja koja obuhvaćaju ovu dimenziju integracije u Republici Hrvatskoj zadužene institucije poput Ministarstva unutarnjih poslova, Ministarstva za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku, Ministarstva znanosti i obrazovanja, Agencije za odgoj i obrazovanje, Hrvatskoga zavoda za zapošljavanje, ali na tom području djeluju i udruge civilnoga društva, poput Hrvatske udruge poslodavaca, Isusovačke službe za izbjeglice, Centra za mirovne studije, Are You Syrious?, a posebice Hrvatski Crveni križ[2], odnosno Služba za zaštitu migranata, unutar koje djeluje Odjel za integraciju osoba pod međunarodnom i privremenom zaštitom. HCK je „da bi se povećala konkurentnost i mogućnost zapošljavanja izbjeglica na tržištu rada“ omogućio pohađanje tečajeva za stručno osposobljavanje te nastavio već uspostavljenu suradnju s poslodavcima (Gregurević, 2020, str. 11). Lalić Novak (2020, str. 89) ističe kako je „u posljednje vrijeme vidljiv trend sve većeg zapošljavanja osoba kojima je odobrena međunarodna zaštita, često uz pomoć i posredovanje nevladinih organizacija. Također, HCK je tijekom 2018. godine radio na umrežavanju poslodavaca i osoba kojima je odobrena međunarodna zaštita, što je rezultiralo zapošljavanjem pedeset osoba“ (Lalić Novak, 2020). Iako interes za istraživanje ove teme postoji, nažalost u Republici Hrvatskoj do sada nema objavljenih radova u kojima se prikazuje zaposlenost s obzirom na varijable spola, pravnog statusa, zemlje porijekla i sl., a baza korisnika HCK-a bila (nam) je jedina dostupna baza, koja je uključivala neke potrebne varijable za istraživanje zaposlenosti migranata iz socioekonomske perspektive.

U radu je korišten termin „izdvojene skupine migranata iz trećih zemalja“ jer su u bazi postojali podaci vezani uz varijablu uživanja različitih pravnih statusa: međunarodna zaštita s uključenim azilom i supsidijarna zaštita, koja je definirana Zakonom o međunarodnoj i privremenoj zaštiti (NN 70/15, 127/17), prestanak zaštite te privremeni boravak, koji je definiran Zakonom o strancima (NN 133/20). Termin „treće zemlje“ prema službenoj definiciji Europske komisije podrazumijeva svaku osobu koja nije građanin Europske unije i koja ne uživa pravo na slobodno kretanje u Europskoj uniji (Direktiva 2008/115/EZ, Uredba (EU) 2016/399).

Opći cilj rada je istražiti i definirati aktivnosti migranata na tržištu rada Europske unije te istražiti zaposlenost izdvojenih skupina migranata, korisnika HCK-a. Specificirani cilj rada je definirati varijable koje bi se koristile u bazama podataka i(li) anketnim upitnicima namijenjenima istraživanju zaposlenosti istih skupina i kreiranju aktivnih politika zapošljavanja migrantskih skupina s pravnim statusom.

Strukturu rada čine tri cjeline: u prvoj se pruža sažeti uvid u socioekonomske aspekte zapošljavanja migranata u Europskoj uniji. Glavni cilj ovog dijela rada je pružiti kontekst shvaćanja pojma migracije kroz značajnije migrantske procese u Europi

[2] U daljnjem tekstu: HCK.

s posebnim naglaskom na procese koji su započeli u 2015. godini, a značajno su oblikovali europske migracijske politike. Poglavlje završava kratkim osvrtom na politike vezane specifično uz uključivanje migranata na tržište rada pojedinih zemalja Europske unije koje imaju otvoreniju politiku zapošljavanja migranata, nasuprot onima čija politika je nešto zatvorenija. Drugi dio rada odnosi se na analizu migracija i daje detaljan pregled kretanja migranata na tržištu rada Europske unije. U svrhu analize korišteni su podaci Eurostata s posebnim naglaskom na migracijska kretanja u zemljama Europske unije. Također, u svrhu analize migranata na tržištu rada Europske unije napravljen je detaljan tablični i grafički prikaz stopa aktivnosti migranata na tržištu rada Europske unije te je prikazana komparativna analiza nezaposlenosti migranata po zemljama članicama Europske unije za dobnu skupinu od 20 do 64 godina za razdoblje od 2009. do 2019. godine. U trećoj cjelini predstavljeni su rezultati deskriptivne analize zaposlenosti migranata prema podacima koje je za ovo istraživanje ustupio HCK[3]. Baza podataka datirana je na nadnevak 15. siječnja 2018. godine, što je vrlo značajan faktor jer je Zakon o međunarodnoj i privremenoj zaštiti (NN 70/15, 127/17)[4] stupio na snagu tek koji tjedan prije, odnosno 1. siječnja 2018. godine. Prema ovome Zakonu koji je sljednik Zakona o azilu, pravo na rad u Republici Hrvatskoj imaju osobe kojima je odobren azil, supsidijarna zaštita i članovi njihovih obitelji te osobe kojima je odobrena privremena zaštita. Taj je Zakon jedna od glavnih jedinica temeljem koje će se interpretirati rezultati istraživanja.

Dakle, analiza dostupnih podataka ne može obuhvatiti sve migrante u Republici Hrvatskoj, nego samo izdvojene skupine migranata, što predstavlja ograničenje istraživanja. Razlozi tomu su višestruki. Za izlazak na tržište rada migrantima je, kako smo spomenuli, potreban pravni status. Kao drugi razlog izdvajanja skupine migranata za analizu zaposlenosti jest činjenica da u Republici Hrvatskoj ne postoji baza s podacima koji bi poslužili za širu socioekonomsku analizu ili ako postoji, nije javno dostupna.

Uzorak iz baze HCK-a koji je analiziran za potrebe ovoga istraživanja obuhvaćao je 345 korisnika HCK-a s pravnim statusom. Deskriptivna analiza je izvedena u programu Excel, a rezultati su prikazani tablično i grafički. Analiza zaposlenosti obuhvatila je varijable spola, pravnog statusa i zemlje podrijetla.

Znanstveni se doprinos rada očituje u utvrđivanju zaposlenosti izdvojenih skupina migranata, korisnika HCK-a u Republici Hrvatskoj, temeljem ograničenih varijabli i predlaganju i definiranju novih varijabli, koje bi se koristile unutar baza i(li)

---

[3] Ovim putem zahvaljujemo Hrvatskome Crvenome križu što nam je ustupio podatke. HCK je prikupio podatke svojih korisnika direktnim kontaktiranjem.

[4] U Čl. 4 objašnjena su značenja izraza pravnih statusa: azil, supsidijarna zaštita, privremena zaštita, međunarodna zaštita, kao i zemlja podrijetla.

anketnih istraživanja koja se odnose na zaposlenost i aktivnosti na tržištu rada izdvojenih skupina migranta. Ipak, valja naglasiti da su i pravni statusi migranata „fluidni“ te da se mijenjaju temeljem različitih čimbenika, zahtjeva, legislativnih odredbi i sl., te da se podaci u bazama o zaposlenosti često mijenjaju i nisu postojani.

U zaključnim razmišljanjima sintetizirat će se spoznaje i rezultati analiza predstavljenih u drugom i trećem poglavlju sukladno teorijskim postavkama prvoga poglavlja.

Socioekonomski aspekti zapošljavanja migranata u Europskoj uniji

Shvaćanje pojma migracije kroz povijest se mijenjalo. Počevši od poimanja migracije isključivo kroz prizmu kretanja zbog ekonomskih razloga, preko neoklasicističkih teorija koje ih analiziraju kao manja teritorijalna kretanja s ciljem napuštanja poljoprivrednih aktivnosti te započinjanja rada u industrijskim gradovima zbog većeg profita, sve do današnjih teorija izbjeglištva i migracija kao stila života. Migracije se najjednostavnije mogu objasniti kao unutarnja (migracije unutar iste države) ili međunarodna (migracije između država) teritorijalna pokretljivost stanovništva u čijem se središtu nalaze potisni i privlačni čimbenici (*push* i *pull* faktori ili čimbenici) (King, 2014). Model potiskivanja i privlačenja razradio je Everett Lee, objasnivši ga kao središte svih tipova migracija, pri čemu potisni čimbenici *potiskuju* pojedinca iz mjesta u kojem trenutno boravi, dok ga privlačni čimbenici *privlače* prema drugoj zemlji ili mjestu (Lee, 1966). Potisne čimbenike u zemlji porijekla najčešće predstavljaju glad, visoka stopa nezaposlenosti te, posebno danas, različiti politički sukobi, diskriminacija i ratna razaranja. U tom kontekstu bi privlačne čimbenike u zemlji destinacije predstavljali mirni uvjeti života, financijska stabilnost, ali i bolji uvjeti obrazovanja ili raznolikost kulturnih sadržaja (King, 2014). Tako je Europa još 60-ih godina prošloga stoljeća percipirana kao teritorij s državama koje posjeduju mnoge privlačne čimbenike za migrante. U navedenom razdoblju na područje Europe imigrirali su migranti iz Maroka, Alžira, Tunisa i Turske koji su bili doživljavani kao jeftina radna snaga. Kako bi se spriječio, za Europu, nepotreban dolazak dodatnih migranata iz trećih zemalja, radnicima nije bilo omogućeno spajanje obitelji. U 90-im godinama 20. stoljeća događa se ponovni nagli porast dolaska migranata, zbog čega se uvode strože kontrole granica i nadzora cjelokupnog migracijskoga procesa. Istovremeno, razvojem Europske unije, liberaliziraju se međunarodne migracije između zemalja članica, dok se za državljane trećih zemalja uvode veće restrikcije (Zlatković Winter, 2004). U desetljećima koja su uslijedila, uz Europu, cijeli svijet bilježi povećan broj prisilnih migranata i tražitelja azila iz trećih zemalja, pa tako UNHCR bilježi za 2010. godinu ukupno 43,7 milijuna prisilno raseljenih osoba diljem svijeta, od kojih je

15,4 milijuna izbjeglica (UNHCR, 2010). Napokon, 2015. godine događa se izbjeglička kriza u Europi, uzrokovana sukobima na Bliskom istoku, dominantno ratom u Siriji, što je imalo za posljedicu masovne migracije koje su se kretale od bliskoistočnih zemalja prema Europi. Prema službenoj statistici UNHCR-a za 2015. godinu u svijetu je na kraju navedene godine zabilježeno ukupno 4.873.243 izbjeglica iz Sirije, 2.666.305 izbjeglica iz Afganistana, 1.123.156 iz Somalije (UNHCR, 2017), dok je ukupno u 2015. godini zabilježeno 65,3 milijuna prisilno raseljenih osoba diljem svijeta (UNHCR, 2016). Republika Hrvatska također sudjeluje u procesu masovnih migracija i to kao dominantno tranzitna zemlja na području tzv. balkanske rute, u koju su spadale Grčka, Makedonija, Srbija, Hrvatska i Slovenija iz koje su migranti najčešće nastavljali put do gospodarski razvijenijih europskih zemalja (Šelo Šabić i Borić, 2016). Tako je između rujna 2015. godine te ožujka 2016. godine na područje Republike Hrvatske ušlo čak 658.068 migranata (IOM, 2015). S obzirom na to da su se na balkanskoj ruti našle uglavnom tradicionalno iseljeničke zemlje, nisu adekvatno odgovorile na povećan broj zatraženih potvrda o azilu te velik broj migranata iz trećih zemalja koji su se neko vrijeme zadržali u prihvatnim centrima (Šelo Šabić i Borić, 2016). Imajući na umu da je analiza migracija u Hrvatskoj do izbjegličke krize u 2015. godini bila isključivo usmjerena na unutarnje migracije, migracije uzrokovane Domovinskim ratom te ne hrvatsko iseljeništvo, može se pretpostaviti da je sama integracija te pitanje socioekonomskog statusa migranata u budućnosti u Hrvatskoj izazovno i tek sada dolazi u veći fokus (Tatalović i Jakešević, 2016). S obzirom na to da Hrvatska sudjeluje u sustavu kvota Europske unije koja ukupno broji 21,6 milijuna migranata čiji dulji boravak je očekivan, zbog čega ima obavezu u određenim periodima prihvatiti zadani broj migranata, potrebno je razmišljati o dugoročnoj integraciji novih sugrađana na tržište rada (European Commission, n.d.). Aktivna uključenost u tržište rada, koje za sve sudionike društva predstavlja prostor ponude i potražnje postojećih poslova, jedan je od ključnih čimbenika integracije migranata u novo društvo (Gregurović, 2011). Međutim, navedena uključenost važna je ne samo za pojedince koji dolaze iz trećih zemalja već i za države prihvata. Prema Goldin i sur. (2018), imigracija može imati mnoštvo pozitivnih učinaka na ekonomiju zemlje prihvata. Jedan od razloga je što su migranti radnici nerijetko prosječno mlađi od domaćeg stanovništva, zbog čega imaju pozitivan učinak na opći BDP, kao i na inovacije i proizvodnju u zemlji (Goldin i sur., 2018). Prema pojmovniku koji daju Lalić Novak i Kraljević (2014, str. 17) radnik migrant je „osoba koja je radila, radi ili će raditi na poslu za koji dobiva naknadu u državi čiji nije državljanin.“ Međutim, u hrvatskome društvu nailazimo na problematiku percipiranja migranata iz trećih zemalja kroz prizmu socioekonomske prijetnje (Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012). Osim što navedenu grupu hrvatsko stanovništvo promatra kao moguću ugrozu na tržištu rada na kojem je ionako teško pronaći posao, domaće stanovništvo vidi potrebu za ograničavanjem ulaska stranih radnika na hrvatsko tržište rada te davanje prednosti

hrvatskome stanovništvu pri zapošljavanju (Čačić-Kumpes, Gregurović i Kumpes, 2012). Uz navedeno društveno ozračje, postoje još mnogobrojni izazovi u području uključivanja državljana trećih zemalja, uzmemo li u obzir podatak iz 2017. godine koji svjedoči o tome da je prosječna stopa zaposlenosti spomenutih državljana bila 55 % u usporedbi sa stanovništvom EU-a pri čemu su posebno ugrožene žene, za razliku od državljana zemalja primitka koji bilježe stopu od 68 % (European Commission, n.d.). Uz navedeno, radi se o skupini koja je „čak i kada je zaposlena u većem riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti nego državljani zemlje domaćina“ (Europska komisija, 2016, str. 3). Prema službenim podacima Europske komisije, razloge za navedeni podatak pronalazimo u prosječno nižem stupnju obrazovanja od državljana iz zemlje prihvata, jezičnoj barijeri, diskriminaciji, nejednakosti u pogledu pristupa tržištu rada, kao i nemogućnosti pronalaska posla u struci te prekvalificiranosti visokoobrazovanih pojedinaca (European Commission, n.d.). Kad je riječ o konkretnim aktivnostima, na razini Europske unije postoje propisane javne politike kojih bi se svaka država članica, pa tako i Hrvatska, trebala držati kad je riječ o procesu integracije te uključivanja na tržište rada. Zadaća Europske komisije u tom pogledu je pružanje izravne pomoći vladama država članica, civilnim organizacijama te zavodima za zapošljavanje u ranom uključivanju migranata iz trećih zemalja na tržište rada, kako bi se izbjegla dugotrajna nezaposlenost, najčešće kroz obrazovanje i tečajeve. Godine 2017. kreirani su „Alati EU-a za profiliranje vještina državljana trećih zemalja“, koji najviše pomažu organizacijama koje djeluju u području uključivanja na tržište rada. Alat je posebno vrijedan jer državljane trećih zemalja upućuje na korake koje je potrebno učiniti pri stupanju na tržište rada u pojedinoj zemlji (European Commission, n.d.) Uz navedeno, objavljene su i *Europska agenda za migraciju* te u 2016. godini *Akcijski plan za Integraciju državljana trećih zemalja* (European Commission, n. d.). Unatoč spomenutim mjerama i politikama na razini Europske unije kojih se države članice trebaju pridržavati, kao i onih poput sustava kvota ili kriterija za utvrđivanje statusa tražitelja zaštite, postoje određene politike u području zapošljavanja koje se razlikuju ovisno o državi članici. Njemačka je primjer države koja već dugo zadržava status jedne od najpoželjnijih zemalja za migrante u svijetu (IOM, 2020). Osim što je vodeća zemlja u Europskoj uniji kad je riječ o prihvatu migranata iz trećih zemalja kroz povijest do danas, ima uvelike razvijen sustav uključivanja migranata na tržište rada. Međutim, nakon 2014. godine, kad se počinje bilježiti povećan broj ulazaka u Europu, pa tako i Njemačku, uvode se restrikcije u pogledu integracije na tržište rada za one migrante koji nemaju uvjete za priznavanje statusa azila, dok istovremeno uvjeti integracije na tržištu rada liberaliziraju za one osobe koje su dobile zaštitu (OECD, 2017). Uz navedene restrikcije za pojedine skupine migranata, utvrđene su i sankcije za one pojedince koji se odbijaju pridržavati određenih mjera integracijskog procesa (OECD, 2017). Nadalje, 2015. godine uvodi se liberalizacija za izbjeglice u pogledu smanjenja vremena čekanja i testiranja za tržištu

rada s 9 mjeseci na 3 mjeseca, dok je za ostale kategorije migranata period čekanja ostao isti. Posljednje značajnije promjene u mjerama integracije na tržite rada događaju se u 2016. godini, pri čemu se obavezni tečajevi kulture i povijesti Njemačke sa 60 sati povećavaju na ukupno 100 obaveznih sati (OECD, 2017). S druge strane, Njemačka kroz godine uvodi restrikcije o dvostrukom državljanstvu kad je riječ o državljanima trećih zemalja, što može predstavljati problem za dugoročnu i sigurnu zaposlenost (IOM, 2020). Francuska, također kao jedna od zemalja koja kroz godine prihvaća najveći broj izbjeglica i migranata iz trećih zemalja, ima istu politiku integracije na tržište rada za sve kategorije migranata iz trećih zemalja koja se ne razlikuje od politike integracije nezaposlenog domaćeg stanovništva (Gineste, 2016). Ipak, u to ne ulaze osobe koje čekaju status (tražitelji azila), već svi pojedinci koji su dobili status o zaštiti, kao i državljani trećih zemalja koji imaju pravo na sve točke uključivanja u tržište rada, od pomoći pri zapošljavanju, polaženja tečajeva do samozapošljavanja. Ipak, unatoč navedenim pravima, jezična barijera predstavlja objektivnu teškoću pri stupanju na tržište rada, zbog čega Francuska svim migrantima nudi tečaj francuskog jezika u trajanju od 6 mjeseci po dolasku u zemlju (Gineste, 2016). U Švedskoj su migranti obavezni dobiti boravišnu dozvolu, bez čega nemaju pravo sudjelovati na tržištu ravnopravno s domaćim stanovništvom, odnosno moraju dobiti službeni status o zaštiti kako bi mogli krenuti s integracijom na tržište rada (Anxo, 2016). Ostali državljani trećih zemalja i izbjeglice koje imaju boravišnu dozvolu imaju pravo uživati prava koje pruža švedsko tržište rada pod uvjetom da su službeno registrirani u Švedskom zavodu za zapošljavanje te ako se zaključi da za to ispunjavaju sve potrebne uvjete (Anxo, 2016). S obzirom na to da su podaci iz 2014. godine ukazivali na stopu zaposlenosti domaćeg stanovništva od 83,4 %, za razliku od stope zaposlenosti migrantskog stanovništva koja je iznosila 66,7 %, Švedska je postavila integraciju na području tržišta rada jednim od osnovnih prioriteta. Međutim, nakon 2015. godine, kad se događa izbjeglička kriza, situacija na tom polju nije se znatno poboljšala (Anxo, 2016). Iako navedene zemlje aktivno rade na cjelovitoj integraciji na tržište rada migranata iz trećih zemalja, Međunarodna organizacija za migracije navodi podatke istraživanja koji ukazuju na „diskriminaciju i nepovjerenje prema stranim kvalifikacijama“ posebno u sjevernoj Europi (IOM, 2020).

Imajući u vidu spomenute podatke i mjere ključnih institucija EU-a vezane uz socioekonomsku uključenost migranata iz trećih zemalja u Europi, ovaj rad ima za cilj analizirati stanje po pitanju uključenosti migranata iz trećih zemalja na tržište rada Republike Hrvatske na temelju trenutno dostupnih podataka.

Analiza migracija i tržišta rada u europskoj uniji

Prema podacima Eurostata, ukupno je 3,9 milijuna ljudi uselilo u zemlje članice EU-27 tijekom 2018. godine, dok je 2,6 milijuna emigranata napustilo države članice EU-27 (Slika 1). Međutim, ove ukupne brojke ne predstavljaju migracijske tokove useljavanja i iseljavanja iz EU-27 u cjelini, jer uključuju i tokove između različitih država članica EU-27. Prema tome, procijenjeno je da je u 2018. godini bilo 2,4 milijuna useljenika u EU-27 iz zemalja koje nisu članice EU-27, a oko 1,1 milijuna ljudi emigriralo je iz EU-27 u zemlje izvan EU-27.

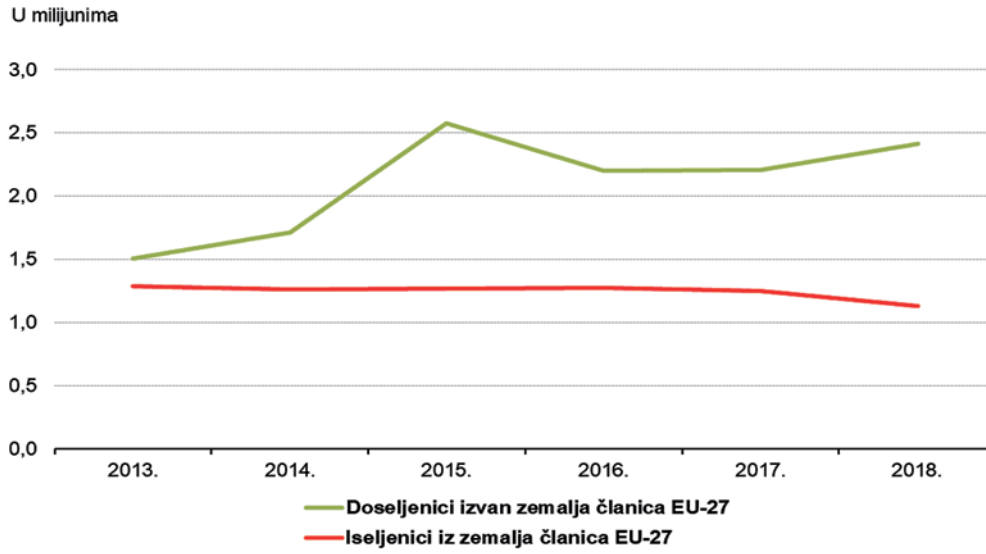

Izvor: Izrada autorica prema podacima Eurostata.

Slika 1. Doseljenici izvan zemalja članica EU-27 i iseljenici iz zemalja članica EU-27 za razdoblje 2013. – 2018. godine

Također, prema procjenama Eurostata, broj ljudi koji borave u državama članicama Europske unije s državljanstvom zemalja izvan Europske unije, na dan 1. siječnja 2019. iznosio je 21,8 milijuna ljudi, što predstavlja 4,9 % ukupnog stanovništva EU-27.

U apsolutnom iznosu, najveći broj osoba s državljanstvom izvan zemalja članica EU-27 (Tablica 1) zabilježen je u Njemačkoj (10,1 milijuna osoba), Italiji (5,3 milijuna), Francuskoj (4,9 milijuna) i Španjolskoj (4,8 milijuna). Unutar ovih četiriju zemalja članica EU-27 živjelo je 71 % osoba s državljanstvom izvan zemalja članica EU-27.

Tablica 1. Imigracije prema prethodnoj zemlji prebivališta u 2018. godini

	Ukupno imigranti	Imigranti s prethodnim prebivalištem unutar zemalja članica EU-27		Imigranti s prethodnim prebivalištem izvan zemalja članica EU-27	
	(u tisućama)	(u tisućama)	(%)	(u tisućama)	(%)
Belgija	137,9	74,2	53,8	63,2	45,9
Bugarska	29,6	8,6	29,1	20,9	70,8
Češka	65,9	17,8	27,0	48,1	73,0
Danska	64,7	29,7	45,9	34,5	53,3
Njemačka	893,9	395,1	44,2	394,5	44,1
Estonija	17,5	10,1	57,6	7,4	41,9
Irska	97,7	31,3	32,1	66,4	67,9
Grčka	119,5	37,3	31,2	82,2	68,8
Španjolska	643,7	120,7	18,8	523,0	81,2
Francuska	386,9	108,6	28,1	278,3	71,9
Hrvatska	26,0	6,0	23,2	19,6	75,2
Italija	332,3	65,8	19,8	266,5	80,2
Cipar	23,4	:	:	:	:
Latvija	10,9	2,3	21,0	8,6	79,0
Litva	28,9	6,1	21,1	22,8	78,9
Luksemburg	24,6	22,9	92,8	1,8	7,2
Mađarska	82,9	32,6	39,3	50,3	60,6
Malta	26,4	9,7	36,7	16,7	63,3
Nizozemska	194,3	89,3	45,9	103,7	53,4
Austrija	105,6	65,6	62,1	35,4	33,5
Poljska	214,1	100,8	47,1	113,3	52,9
Portugal	43,2	12,8	29,7	30,3	70,2
Rumunjska	172,6	95,3	55,2	75,5	43,7
Slovenija	28,5	5,7	19,9	22,8	80,1
Slovačka	7,3	4,7	64,7	2,6	35,3
Finska	31,1	12,1	38,8	18,8	60,4
Švedska	132,6	33,6	25,3	95,9	72,3
Ujedinjeno Kraljevstvo	604,0	225,5	37,3	378,5	62,7

Izvor: Izrada autorica prema podacima Eurostata.

U Europskoj uniji otprilike živi 21,6 milijuna državljana trećih zemalja, što čini 4,2 % ukupnog stanovništva Europske unije. Novi migranti koji se svake godine naseljavaju unutar Europske unije predstavljaju manje od 0,5 % stanovništva Europske unije. Za migrante koji borave u Europskoj uniji pronalaženje posla i uključivanje u

društvo ključno je za njihovu uspješnu integraciju. Jednako je važna i socijalna potpora kao što su stanovanje, zdravstvena skrb i briga o djeci.

Što se tiče tržišta rada, sudjelovanje na tržištu rada može se mjeriti kroz stopu aktivnosti koja pruža informacije o broju ekonomski aktivnih osoba (poznatom i kao radna snaga) izraženim u postotku od ukupnog stanovništva. U analizi su prikazani podaci o stopi aktivnosti za dobnu skupinu od 20 do 64 godina. Ovaj je pokazatelj jedan od ključnih pokazatelja za mjerenje integracije migranata. Stopa aktivnosti radno sposobnog stanovništva EU-27 donekle varira ovisno o zemlji rođenja ili državljanstvu (Slika 2). U razdoblju od 2009. do 2019. osobe rođene izvan Europske unije bilježe niže stope aktivnosti od svojih vršnjaka rođenih u Europskoj uniji, ali žive u nekoj od drugih zemalja članica Europske unije, s time da su se razlike vremenom povećavale sve do 2017. godine. Došlo je do promjena u trendu tijekom 2018. godine jer se stopa aktivnosti osoba rođenih izvan Europske unije povećavala relativno brzim tempom, dok je u 2019. jaz između stopa aktivnosti za osobe rođene izvan Europske unije, te stopa aktivnosti za osobe rođene u zemlji analize i stopa aktivnosti za osobe rođene u drugoj zemlji članici Europske unije bio relativno stabilan.

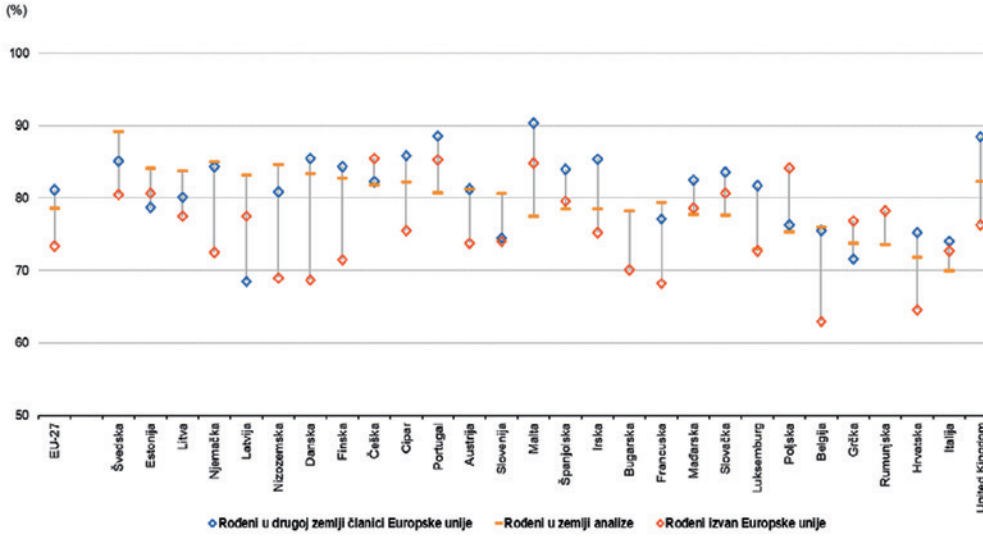

Izvor: izrada autorica prema podacima Eurostata

Slika 2. Stope aktivnosti u 2019. godini prema zemlji rođenja u dobnoj skupini 20 - 64 godine

Što se tiče nezaposlenosti, unatoč šestogodišnjem trendu smanjivanja, u 2019. godini je stopa nezaposlenosti u EU-27 za osobe rođene izvan Europske unije i dalje ostala za 6,3 postotna boda veća od stope nezaposlenosti za stanovništvo rođeno u

EU-27. U 2019. godini ukupna stopa nezaposlenosti u EU-27 za dobnu skupinu od 20 do 64 godine iznosila je 6,6 %. Stopa nezaposlenosti u EU-27 za domaće stanovništvo bila je stalno niža od stope nezaposlenosti migrantske radne snage tijekom cijelog razdoblja od 2009. do 2019. (Tablica 2). Jaz je posebno velik kod usporedbe stopa nezaposlenosti za stanovništvo rođeno unutar zemalja članica EU-27 i osoba rođenih izvan EU-27.

Ove razlike posebno su se povećale nakon globalne financijske i ekonomske krize, dosegnuvši jaz od 5,2 postotna boda (u 2014. godini) za osobe rođene u drugoj državi članici Europske unije i 12,2 postotna boda (2013.) za osobe rođene izvan Europske unije. Nakon toga, razlike u stopama nezaposlenosti ponovno su se počele smanjivati, a najnoviji podaci dostupni za 2019. godinu potvrđuju ovaj trend za osobe rođene izvan Europske unije, dok je za osobe rođene u drugoj državi članici Europske unije razlika bila približno ista kao 2017. i 2018. godine. Stopa nezaposlenosti u EU-27 za domicilno stanovništvo bila je 6,0 % u 2019. godini, dok je stopa za osobe rođene u nekoj drugoj zemlji Europske unije bila za 1,3 postotna boda veća (7,3 %), a za osobe rođene izvan Europske unije veća za 6,3 postotna boda (12,3 %).

Također, bitno je naglasiti da su najniže stope nezaposlenosti osoba rođenih izvan Europske unije zabilježene u Češkoj (2,5 %) i Malti (4,2 %), dok su najviše stope nezaposlenosti osoba rođenih izvan Europske unije zabilježene u Belgiji (13,8 %), Francuskoj (14,7 %), Švedskoj (17,3 %), Španjolskoj (19,9 %) i Grčkoj (29,0 %).

Tablica 2. Kretanje stope nezaposlenosti za dobnu skupinu 20 – 64 godine za razdoblje 2009. – 2019. godine, %

	Rođeni u zemlji u kojoj borave	**Rođeni u EU-27 – borave u drugoj zemlji članici EU-27**	**Nisu rođeni u EU-u – 27**
2009.	8,1	12,3	17,2
2010.	8,9	12,9	18,3
2011.	8,9	13,5	19,2
2012.	9,9	14,7	21,2
2013.	10,4	15,4	22,6
2014.	10	15,2	21,2
2015.	9,2	14	20,1
2016.	8,3	12,5	18,6
2017.	7,3	8,7	14,6
2018.	6,5	7,8	13,3
2019.	6	7,3	12,3

Izvor: izrada autorica prema podacima Eurostata

Migranti iz trećih zemalja se teško integriraju te se često susreću s problemima vezanim uz obrazovanje i uz stjecanje različitih vještina. Štoviše, 39 % migranata iz trećih zemalja (ili 5,7 milijuna) živi u relativnom siromaštvu, što je dvostruko više od stope za državljane Europske unije (17 %). Izazovi s kojima se migranti trećih zemalja susreću u integraciji uglavnom se odnose na zaostajanje u obrazovanju, jezične barijere, diskriminaciju na više razina, neujednačen pristup zapošljavanju i pristojnom stanovanju te socijalnim uslugama. Iako su migracijske politike nacionalna nadležnost, institucije Europske unije imaju dugogodišnje rezultate u potpori integracije migranata na tržište rada. Rješavanje izazova integracije višedimenzijski je proces i zahtijeva integrirane političke mjere.[5]

Nakon Europskog migracijskog programa, Europska komisija je iznijela *Akcijski plan za integraciju državljana trećih zemalja*, predstavljen u lipnju 2016. godine, za jačanje zajedničkog pristupa u svim područjima politike i za sve relevantne aktere, *Izvješće o napretku o provedbi Europskog migracijskog programa* (ožujak, 2019. godina) u kojem je istaknuta potreba za kontinuiranim djelovanjem i sveobuhvatnim pristupom zajedničkih aktivnosti i suradnje država članica Europske unije te partnera izvan Europske unije (Eurostat, 2020). Ovakve inicijative pokrenute su u svrhu pomoći nacionalnim vladama, regionalnim i lokalnim vlastima, socijalnim partnerima i civilnom društvu podupiranjem rane integracije na tržištu rada, javnim službama u svrhu zapošljavanja, te pristupu obrazovanju i osposobljavanju. Također, 2017. godine pokrenut je internetski višejezični alat Europske unije za profil vještina u svrhu utvrđivanja i mapiranja vještina i kvalifikacija za državljane trećih zemalja.

Metodološki problemi istraživanja zaposlenosti migranata i rezultati analize zaposlenosti izdvojenih migrantskih skupina, korisnika HCK-a

Metodološki problemi istraživanja zaposlenosti migranata

Kako bi se utemeljila legitimnost varijabli koje su korištene za analizu u ovome istraživanju, uzela se u obzir činjenica da se od godine 2003. diljem Europe, a prema preporukama studije *Migrants, minorities and employment* (2011)[6] za zemlje članice EU-a, nastojala poboljšati dostupnost, opseg i kvaliteta podataka o migrantima i manjinama. Prakse prikupljanja podataka su se u razdoblju od spomenute godine mijenjale, no poboljšanja su vidljiva zahvaljujući uvođenju novih instrumenata istra-

[5] Usp. s dokumentom Vijeća za pravosuđe i unutarnje poslove EU-a (2004) predstavljenim u Uvodu.

[6] U daljnjem tekstu EUMC studija (2011).

živanja, širenju dostupnosti osnovnih demografskih podataka o migrantima i manjinama i promjenama povezanim s usklađivanjem prikupljanja podataka na europskoj razini. Iako su europske zemlje imale različite prakse prikupljanja podataka, u EUMC studiji (2011) se ističe da se za diferencijaciju migranata u anketnim istraživanjima i bazama podataka najčešće pojavljuju varijable vezane uz zemlju podrijetla i pravni status migranata, odnosno nacionalni status. Dostupnost varijable zemlje rođenja znatno se poboljšala posljednjih godina. Međutim, u mnogim izvorima podataka o zaposlenosti i nezaposlenosti na nacionalnoj razini, na primjer u registrima socijalnog osiguranja ili u evidencijama nezaposlenih, državljanstvo je i dalje glavna korištena varijabla. Suprotno tome, etnička pripadnost ostaje relativno rijedak pojam u prikupljanju statističkih podataka u EU-u (EUMC, 2011).

Kao metodološki doprinos, sukladno integracijskim principima koji su navedeni u Uvodu i temeljem iskustva analize baze HCK-a, kao i spomenutim manjkavostima u bazama EU-a, u ovom radu proširujemo popis varijabli koje su predložene godine 2007. na sastanku *European Advisory Committee on Statistical Information in the Economic and Social Spheres* (CEIES). Kvaliteta podataka dostupna u bazama za istraživanja zaposlenosti migranata može se i mora dalje razvijati, stoga bi valjalo u baze i(li) anketne upitnike uvesti sljedeće varijable:

1. dob, 2. obiteljski status, 3. obrazovanje, 4. zvanje, 5. vještine, 6. znanja (primjerice stranih jezika i sl.), 7. kompetencije, 8. dužina radnoga staža u zemlji podrijetla, 9. zanimanje u zemlji podrijetla, 10. područje ili sektor rada u zemlji podrijetla, 11. kvaliteta života u zemlji podrijetla, 12. duljina življenja u zemlji podrijetla, 13. društvena umreženost, 14. potiskujući čimbenici u zemlji porijekla i 15. privlačni čimbenici u zemlji migracije.

Zaključujemo da je za daljnje socioekonomske analize zaposlenosti izdvojenih skupina migranata, ali i provođenje kvalitetnih aktivnih politika zapošljavanja migranata, potrebno oformiti bazu podataka koja će uključiti sve migrante koji su zaposleni ili koji se temeljem pravnoga statusa mogu zaposliti u Republici Hrvatskoj. Baza bi se mogla kreirati prema predloženim varijablama te bi metodologiju prikupljanja podataka valjalo uskladiti s prijedlozima iz dokumenata koje smo spomenuli. Tu oformljenu bazu trebalo bi učiniti javno dostupnom ili dostupnom na zahtjev znanstvenika, ali i poslodavaca. Također, u skladu s etičkim kodeksima nadležnih institucija, znanstvenicima bi trebalo omogućiti i posredno ili neposredno kontaktiranje osoba iz baze, kako bi se, uz pristanak sudionika, mogla provoditi i kvalitativna istraživanja, koja bi pridonijela dubinskoj analizi ove teme i pružila „uranjanje“ u iskustvo zaposlenosti iz perspektive izdvojenih skupina migranata.

Analiza rezultata

Uz pravo na rad, prava i obveze azilanata i stranaca pod supsidijarnom zaštitom vežu se i principi integracije koje smo naveli u Uvodu, pa se tako u čl. 64 Zakona o međunarodnoj i privremenoj zaštiti navodi i da osobe s ovim statusom imaju pravo na: boravak u Republici Hrvatskoj, spajanje obitelji, smještaj, zdravstvenu zaštitu, obrazovanje, slobodu vjeroispovijesti, besplatnu pravnu pomoć, socijalnu skrb, pomoć pri integraciji u društvo, vlasništvo nekretnine sukladno Konvenciji iz 1951. i stjecanje hrvatskog državljanstva sukladno propisima koji reguliraju stjecanje državljanstva. Obveze su: poštivati Ustav, zakone i druge propise Republike Hrvatske, prijaviti prebivalište u roku od 15 dana od uručenja odluke o odobrenju međunarodne zaštite, imati kod sebe dozvolu boravka iz članka 75. istoga Zakona i dati je na uvid zakonom ovlaštenim osobama, pohađati tečaj hrvatskog jezika, povijesti i kulture.

Azilantima i strancima pod supsidijarnom zaštitom omogućuje se rad bez dozvole za boravak i rad ili potvrde o prijavi rada, a ostvaruju i pravo na obrazovanje odraslih vezano uz zaposlenje, stručno usavršavanje i stjecanje praktičnog radnog iskustva pod istim uvjetima kao i hrvatski državljani. Prema Zakonu o posredovanju pri zapošljavanju i pravima za vrijeme nezaposlenosti (NN 16/17), osobe s ovim pravnim statusima imaju pravo upisa u evidenciju nezaposlenih Hrvatskog zavoda za zapošljavanje te sva prava i obveze koja iz tog statusa proizlaze, jednako kao i hrvatski državljani.

Prema podacima iz baze koju je ustupio HCK, na uzorku od 345 migranata analizirana je zaposlenost migranata s obzirom na varijable: spol, zemlju porijekla i pravni status. Važno je još jednom istaknuti da se radi o podacima prikupljenima na dan 15. siječnja 2018. godine, dakle neposredno nakon stupanja na snagu Zakona o međunarodnoj i privremenoj zaštiti, te da se podaci neprestano mijenjaju ne samo zbog promjene broja migranata već i zbog promjene njihovih pravnih statusa.

Tablica 3. Spol

Spol	f	%
M	243	70,23 %
Ž	103	29,77 %
Ukupno	**346**	**100,00 %**

Tablica 4. Zaposlenost prema spolu

Spol-zaposlenost	f	%
M	**243**	**70,23 %**
Da	145	41,91 %
Ne	98	28,32 %
Ž	**103**	**29,77 %**
Da	31	8,96 %
Ne	72	20,81 %
Ukupno	**346**	**100,00 %**

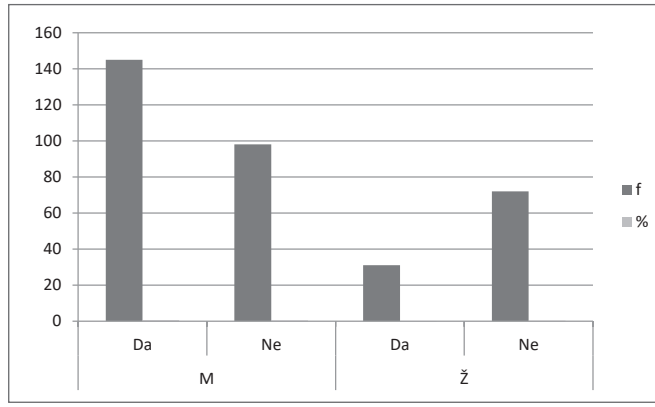

Grafikon 1. Zaposlenost prema spolu

Od 346 zaposlenih migranata koji su ušli u analizu kao uzorak, većinu (70,23 %) čine muškarci, dok je žena znatno manje (29,77 %). Rezultati analize za zaposlenost prema spolu pokazuju da je u ukupnom postotku zaposlenih žena tek 8,96 %, a 40,91 % je zaposlenih muškaraca. Migracije se uglavnom percipiraju kao tradicionalno muške iako je sve više žena koje migriraju te je danas udio žena migrantica u ukupnoj svjetskoj migraciji oko 50 %, a žene čine značajan udio i među nezakonitim migrantima (Lalić Novak, Kraljević, 2014). Sukladno ovim postocima, kao i politikama ravnopravnosti koje se provode u EU-u na svim razinama, žene migrantice trebale bi činiti veći postotak u cjelokupnom udjelu zaposlenih migranata. U EUMC studiji (2011) navodi se kako žene migrantice nemaju jednak status kao muškarci migranti jer se suočavaju sa značajnim strukturnim nedostacima na tržištu rada, a udio žena migrantica i manjina koje zauzimaju najmanje plaćene i najmanje kvalificirane poslove u najmarginaliziranijim segmentima tržišta rada veći je nego među muškarcima migrantima i manjinama.

Tablica 5. Pravni status

Status	**f**	**%**
Azil	206	59,54 %
Azil Resettlement	61	17,63 %
Azil/HD	1	0,29 %
Nema podatka	1	0,29 %
Poništaj azila	1	0,29 %
Poništaj supsidijarne zaštite	1	0,29 %
Privremeni boravak	22	6,36 %
Supsidijarna zaštita	53	15,32 %
Ukupno	**346**	**100,00 %**

Tablica 6. Zaposlenost prema pravnom statusu

Status-zaposlenost	f	%
Azil	**206**	**59,54 %**
Da	114	32,95 %
Ne	92	26,59 %
Azil Resettlement	**61**	**17,63 %**
Da	28	8,09 %
Ne	33	9,54 %
Azil/HD	**1**	**0,29 %**
Da	1	0,29 %
Nema podatka	**1**	**0,29 %**
Poništaj azila	**1**	**0,29 %**
Poništaj supsidijarne zaštite	**1**	**0,29 %**
Privremeni boravak	**22**	**6,36 %**
Da	7	2,02 %
Ne	15	4,34 %
Supsidijarna zaštita	**53**	**15,32 %**
Da	26	7,51 %
Ne	27	7,80 %
Ukupno	**346**	**100,00 %**

Prema Zakonu o međunarodnoj i privremenoj zaštiti, azil je status koji se priznaje na temelju odluke nadležnog tijela o ispunjenju sljedećih uvjeta: tražitelj statusa osnovano strahuje od proganjanja zbog svoje rase, vjere, nacionalnosti, pripadnosti određenoj društvenoj skupini ili političkog mišljenja zbog čega ne može ili ne želi prihvatiti zaštitu te zemlje. Supsidijarna zaštita je status koji se priznaje na temelju odluke nadležnog tijela u slučaju kada tražitelj statusa ne ispunjava uvjete za priznavanje azila, a postoje opravdani razlozi koji ukazuju da će se povratkom u zemlju podrijetla suočiti sa stvarnim rizikom trpljenja ozbiljne nepravde[7] i koji ne može ili zbog takvog rizika ne želi prihvatiti zaštitu te zemlje. Privremena zaštita je zaštita hitnog i privremenog karaktera koja se uvodi na temelju odluke Vijeća Europske unije o postojanju masovnog priljeva raseljenih osoba. Najviši postotak (59,54 %) u uzorku čine migranti sa statusom azila, koji čine i najveći postotak zaposlenih (32,95 %). Temeljem *resettlementa* 17,63 % migranata steklo je azil i njihova je zastupljenost pri zaposlenima 8,09 %. Supsidijarnu zaštitu ima 15,32 % migranata, a 7,51 % ih je zaposlenih. Privremeni boravak ima 6,36 % migranata, odnosno 2,02 % zaposlenih. Samo jedan ima status azila, hrvatsko državljanstvo i zaposlen je.

[7] Tumačenje ozbiljne nepravde prema čl. 21 Zakona glasi: prijetnja smrtnom kaznom ili smaknućem, mučenje, nečovječno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje te ozbiljnu i individualnu prijetnju životu civilnog stanovništva zbog proizvoljnog općeg nasilja u situacijama međunarodnog ili unutarnjeg oružanog sukoba.

O prestanku i poništenju međunarodne zaštite govori čl. 49 istoga Zakona: azil će prestati ako: 1. azilant dobrovoljno prihvati zaštitu zemlje svog državljanstva, 2. azilant stekne državljanstvo zemlje čiju zaštitu može uživati, 3. azilant se dobrovoljno vrati i nastani u zemlji koju je napustio ili izvan koje je boravio zbog straha od proganjanja, 4. prestanu okolnosti u zemlji podrijetla azilanta na osnovi kojih je odobrena međunarodna zaštita, 5. azilant dobrovoljno ponovno stekne državljanstvo zemlje podrijetla koje je prethodno izgubio, a supsidijarna zaštita će prestati ako okolnosti na temelju kojih je priznata prestanu postojati ili se promijene do te mjere da daljnja zaštita više nije potrebna. U ovom je uzorku jedan migrant dobio poništenje azila, a jedan poništenje supsidijarne zaštite. Migrant kojem je poništen azil nije zaposlen i moguće da je iselio, no stranac kojemu je poništena supsidijarna zaštita je zaposlen, što nas navodi na zaključak da je potreba za tim statusom mogla prestati ili je dobio status azila. Zanimljiva je činjenica kako i u skupini stranaca s privremenom zaštitom ima zaposlenih, čemu je zasigurno pridonijela zakonska odredba (čl.79) koja omogućava tu zaštitu u razdoblju od tri godine, kao i ona (čl.86) da osoba može raditi bez dozvole za boravak i rad ili potvrde o prijavi rada te da ostvaruje pravo na obrazovanje odraslih vezano uz zaposlenje, stručno usavršavanje i stjecanje praktičnog radnog iskustva.

Tablica 7. Zemlja podrijetla

Zemlja	f	%
AFGANISTAN	15	4,34 %
ARMENIJA	1	0,29 %
AZERBAJDŽAN	2	0,58 %
BANGLADEŠ	4	1,16 %
BEZ DRŽAVLJANSTVA	4	1,16 %
BJELORUSIJA	2	0,58 %
DR KONGO	1	0,29 %
EGIPAT	6	1,73 %
ERITREJA	11	3,18 %
GANA	1	0,29 %
IRAK	42	12,14 %
IRAN	15	4,34 %
JEMEN	1	0,29 %
JORDAN	1	0,29 %
KAMERUN	2	0,58 %
KAZAHSTAN	3	0,87 %
LIBIJA	2	0,58 %
MAROKO	1	0,29 %
MAURITANIJA	1	0,29 %

Zemlja	f	%
MOLDOVA	1	0,29 %
NEPOZNATOG DRŽ	2	0,58 %
NIGERIJA	4	1,16 %
OBALA BJELOKOSTI	1	0,29 %
PAKISTAN	2	0,58 %
PALESTINA	3	0,87 %
RUSIJA	8	2,31 %
RUSKA FEDERACIJA	4	1,16 %
SENEGAL	1	0,29 %
SIERRA LEONE	1	0,29 %
SIRIJA	174	50,29 %
SOMALIJA	8	2,31 %
SUDAN	4	1,16 %
TURSKA	8	2,31 %
UKRAJINA	5	1,45 %
UZBEKISTAN	4	1,16 %
ZIMBABVE	1	0,29 %
Ukupno	**346**	**100,00 %**

Tablica 8. Zaposleni prema zemlji podrijetla

Zemlja p.-zaposlenost	f	%
AFGANISTAN	**4**	**2,27 %**
Da	4	2,27 %
AZERBAJDŽAN	**1**	**0,57 %**
Da	1	0,57 %
BANGLADEŠ	**2**	**1,14 %**
Da	2	1,14 %
BEZ DRŽAVLJANSTVA	**1**	**0,57 %**
Da	1	0,57 %
EGIPAT	**3**	**1,70 %**
Da	3	1,70 %
ERITREJA	**7**	**3,98 %**
Da	7	3,98 %
GANA	**1**	**0,57 %**
Da	1	0,57 %
IRAK	**21**	**11,93 %**
Da	21	11,93 %
IRAN	**3**	**1,70 %**
Da	3	1,70 %
JEMEN	**1**	**0,57 %**
Da	1	0,57 %
KAZAHSTAN	**2**	**1,14 %**
Da	2	1,14 %
LIBIJA	**1**	**0,57 %**
Da	1	0,57 %
MAROKO	**1**	**0,57 %**
Da	1	0,57 %

Zemlja p.-zaposlenost	f	%
MOLDOVA	**1**	**0,57 %**
Da	1	0,57 %
NIGERIJA	**3**	**1,70 %**
Da	3	1,70 %
PAKISTAN	**2**	**1,14 %**
Da	2	1,14 %
PALESTINA	**2**	**1,14 %**
Da	2	1,14 %
RUSIJA	**5**	**2,84 %**
Da	5	2,84 %
RUSKA FEDERACIJA	**1**	**0,57 %**
Da	1	0,57 %
SENEGAL	**1**	**0,57 %**
Da	1	0,57 %
SIERRA LEONE	**1**	**0,57 %**
Da	1	0,57 %
SIRIJA	**99**	**56,25 %**
Da	99	56,25 %
SOMALIJA	**4**	**2,27 %**
Da	4	2,27 %
SUDAN	**3**	**1,70 %**
Da	3	1,70 %
TURSKA	**2**	**1,14 %**
Da	2	1,14 %
UZBEKISTAN	**4**	**2,27 %**
Da	4	2,27 %
Ukupno	**176**	**100,00 %**

Kao što je spomenuto na početku ovoga poglavlja, zemlja podrijetla jedna je od učestalih varijabli koja se koristi pri diferencijaciji migranata u anketnim istraživanjima, kao i u bazama podataka. Na našem uzorku očituje se da polovica migranata dolazi iz Sirije (50,29 %), a sukladno tome je i najviše zaposlenih iz te zemlje podrijetla, odnosno, zaposlena je polovica od navedenoga postotka (56,25 %). Druga zemlja iz koje dolazi značajniji postotak migranata je Irak (12,14 %), a iz te je skupine zaposleno 11,93 % migranata. Za ostale je postotke ove varijable karakteristična raspršenost.

Zaključak

Migracijski procesi, bilo dobrovoljni ili prisilni, oblikovani su potisnim i privlačnim čimbenicima. Jedan od privlačnih čimbenika koji igra veliku ulogu pri migriranju može biti tržište rada zemlje destinacije ako ono nudi veći opseg poslova za migrante iz trećih zemalja (Gregurović, 2011). Od prvih većih migracijskih procesa prema Europi do danas politike zapošljavanja migranata uvelike su se mijenjale, no s razvojem Europske unije postale su ujednačene, no samo u pojedinim segmentima. Zemlje članice Europske unije još uvijek imaju autonomiju propisivanja pojedinih politika koje se odnose na specifične zahtjeve zemalja koji su stavljeni pred migrante pri stupanju na tržište rada. Ipak, ako promatramo različite analize integracije na razini Europe, one su suglasne u jednom – aktivno sudjelovanje na tržištu rada predstavlja jedan od ključnih koraka prema cjelovitoj integraciji migranata u društvo destinacije (Gregurović, 2011; Europska komisija 2016). Pritom se svakako treba uzeti u obzir kako je prema procjenama Eurostata broj ljudi koji borave u državama članicama Europske unije s državljanstvom zemalja izvan Europske unije s početkom 2019. godine iznosio 21,8 milijuna ljudi, što predstavlja čak 4,9 % ukupnog stanovništva EU-27. U apsolutnom iznosu, najveći broj osoba s državljanstvom izvan zemalja članica EU-27 zabilježen je u Njemačkoj (10,1 milijuna osoba), Italiji (5,3 milijuna), Francuskoj (4,9 milijuna) i Španjolskoj (4,8 milijuna). Unutar ovih četiriju zemalja članica EU-27 živjelo je 71 % osoba s državljanstvom izvan zemalja članica EU-27. Štoviše, potrebno je napomenuti kako 39 % migranata iz trećih zemalja (ili 5,7 milijuna) živi u relativnom siromaštvu, što je dvostruko više od stope za državljane Europske unije (17 %). Što se tiče nezaposlenosti, unatoč šestogodišnjem trendu smanjivanja, u 2019. godini je stopa nezaposlenosti u EU-27 za osobe rođene izvan Europske unije i dalje ostala za 6,3 postotna boda veća od stope nezaposlenosti za stanovništvo rođeno u EU-27. Ove razlike posebno su se povećale nakon globalne financijske i ekonomske krize. Rezultati analize baze podataka koje nam je ustupio HCK pokazali su kako je prema zemlji podrijetla najveći broj zaposlenih migranata iz Sirije i Irana, što je i sukladno najvećem postotku koji isti čine u cjelokupnom zbroju migranata u bazi. Također, očituje se diferencijacija prema spolu, iako trendovi u EU-u već godinama pokazuju da je udio muških i ženskih migranata gotovo jednak, u dostupnoj bazi oko trećine su žene (29,77 %), a tu skupinu karakterizira izrazito niska zaposlenost (8,92 % zaposlenih žena naspram 40,91 % zaposlenih muškaraca). Naposljetku, rezultati analize pokazali su da najveći postotak stranaca ima status azilanta (59,54 %), koji imaju i najveći postotak zaposlenih (32,95 %), slijede ih azilanti koji su status stekli *resetellmentom* (17,63 %), od kojih je zaposleno 8,09 % u ukupnom zbroju. Status supsidijarne zaštite ostvarilo je 15,32 % i 7,51 % ih je zaposlenih, dok privremeni boravak ima najmanje stranaca (6,36 %) te oni čine tek 2,02 % zaposlenih. Konstatiramo da status, kao i spol te zemlja podrijetla imaju značajnu ulogu pri zapošljava-

nju, iako zahvaljujući nekim fleksibilnostima zakonskih akata, i osobe s privremenim statusom imaju olakšan pristup tržištu rada. Pitanje koje bi se dalje moglo i trebalo istražiti, možda i kvalitativnim metodama istraživanja, kao kvantitativnim, uz pomoć varijabli koje smo naveli u trećem poglavlju, a koje nisu zastupljene u bazama podataka, jest koliko kvaliteta i dostupnost ostalih integracijskih principa, o kojima smo govorili u Uvodu, a koji su izravno povezani sa zapošljavanjem i pravom na rad migranata, utječu i čine stabilnim zapošljavanje ove društvene skupine. U svrhu otklanjanja metodoloških problema koji se očituju na razini EU-a, a i nedostupnosti baza podataka znanstvenicima u Republici Hrvatskoj, u radu se predlaže uvođenje petnaest novih varijabli (1. dob, 2. obiteljski status, 3. obrazovanje, 4. zvanje, 5. vještine, 6. znanja (primjerice stranih jezika i sl.), 7. kompetencije, 8. dužina radnoga staža u zemlji podrijetla, 9. zanimanje u zemlji podrijetla, 10. područje ili sektor rada u zemlji podrijetla, 11. kvaliteta života u zemlji podrijetla, 12. duljina življenja u zemlji podrijetla, 13. društvena umreženost, 14. potiskujući čimbenici u zemlji porijekla i 15. privlačni čimbenici u zemlji migracije), koje bi se koristile za kreiranje baze podataka i(li) anketne upitnike, a možda i neke druge istraživačke instrumente. Te bi varijable koristile izradi temeljitih socioekonomskih analiza zaposlenosti izdvojenih skupina migranata, ali i kreiranju učinkovitih politika zapošljavanja tih skupina.

Literatura

1. Anxo, D. (2016). *Labour market integration of asylum seekers and refugees – Sweden.* Luxembourg: Publications Office of the European Union. doi: 987654321
2. Čačić-Kumpes, J., Gregurović, S., Kumpes, J. (2012). Migracija, integracija i stavovi prema imigrantima u Hrvatskoj. *Revija za sociologiju.* 42(3), 305 – 336. doi: 10.5613/rzs.42.3.3
3. Direktiva Europskog parlamenta i Vijeća o zajedničkim standardima i postupcima država članica za vraćanje državljana trećih zemalja s nezakonitim boravkom. *Službeni list Europske unije,* 2008/115/EZ
4. European Commission (n.d.). *Inclusion of non-EU migrants.* Pristup 10. veljače 2020. na https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1274&langId=en
5. European Union Agency for Fundamental Rights (2011). *Migrants, minorities and employment. Exclusion and discrimination in the 27 Member States ofthe European Union. Update 2003-2008.* Publications Office of the European Union: Luxembourg. Pristup 24. veljače na: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1696-pub-migrants-minorities-employment_EN.pdf

6. Europska komisija (2016). *Akcijski plan za integraciju državljana trećih zemalja.* Strasbourg: Europska komisija. Pristup 15. veljače na: https://mup.gov.hr/UserDocsImages/europska-unija-dokumenti/Akcijski%20plan%20za%20integraciju%20drzavljana%20trecih%20zemalja.pdf
7. Eurostat. *Population and social conditions.* Pristup 25. veljače na: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Population_and_social_conditions
8. Eurostat. *Population and social conditions.* Pristup 25. veljače 2021. na: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Asylum_and_migration
9. Gineste, S. (2016). *Labour market integration of asylum seekers and refugees – France.* Luxembourg: Publications Office of the European Union. doi: 987654321
10. Goldin, I., Pitt, A., Nabarro, B., Boyle, K. (2018). Migration and the Economy. Economic Realities, Social Impacts & Political Choices. *Citi GPS: Global Perspectives and Solutions.* Dostupno na https://www.citivelocity.com/citigps/migration-and-the-economy/
11. Gregurović, S. (2011). Obilježja migracijskih tokova i integracija novih imigrantskih grupa na tržištu rada u južnoeuropskim zemljama članicama Europske unije. *Migracijske i etničke teme,* 27(1), 57-75. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=105881
12. Gregurović, S. (2020). Integracija migranata – značenje pojma u europskom kontekstu, standardi i politike. U: S. Gregurović, R. Čičak-Chand, G., Lalić Novak, D., Župarić Iljić (Ur.), *Integracijske politike i prakse u europskom i hrvatskom kontekstu. Vodič dobre prakse.* (str. 17-40). Zagreb: Hrvatski Crveni križ.
13. Gregurović, S., Čičak-Chand R., Lalić Novak G., Župarić Iljić D. (2020). *Integracijske politike i prakse u europskom i hrvatskom kontekstu. Vodič dobre prakse.* Zagreb: Hrvatski Crveni križ.
14. IOM (2015). *Flow Monitoring Europe.* Pristup 15. veljače 2021. na https://migration.iom.int/europe?type=arrivals
15. IOM (2020). *World Migration Report 2020.* Geneva: International Organisation for Migration.
16. King, R. (2014). *Theories and Typologies of Migration : An Overview and a Primer.* Sweden: Malmö University.
17. Lalić Novak, G. (2020). Sustav integracije osoba pod međunarodnom zaštitom u Republici Hrvatskoj. U: S. Gregurević, R. Čičak-Chand, G. Lalić Novak, D., Župarić Iljić (Ur.), *Integracijske politike i prakse u europskom i hrvatskom kontekstu. Vodič dobre prakse* (71-93). Zagreb: Hrvatski Crveni križ.

18. Lalić Novak, G., Kraljević, R. (2104). *Priručnik za edukatore. Zaštita izbjeglica i ranjivih skupina migranata.* Zagreb: Hrvatski crveni križ.
19. Lee, E. S. (1966). A Theory of Migration. *Demography,* 3(1), 47 – 57. Dostupno na https://www.jstor.org/stable/2060063?seq=1
20. OECD (2017). *Finding Their Way. Labour Market Integration of Refugees in Germany.* OECD, International Migration Division i Directorate for Employment, Labour and Social Affairs. Dostupno na https://www.oecd.org/els/mig/Finding-their-Way-Germany.pdf
21. Šelo Šabić, S. i Borić, S. (2016). *At the Gate of Europe: a Report on Refugees on the Western Balkan Route.* Zagreb: Friedrich Ebert Stiftung, Regional Office Zagreb for Croatia and Slovenia. Dostupno na: https://www.irmo.hr/wp-content/uploads/2016/05/At-the-Gate-of-Europe_WEB.pdf
22. Tatalović, S. i Jakešević, R. (2016). Novopristigli migranti i nacionalne manjine u Hrvatskoj. *Centar za međunarodne i sigurnosne studije Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.* Dostupno na https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kroatien/13058.pdf
23. UNHCR (2010). *Global Trends 2010.* Pristup 15. veljače 2021. na https://www.unhcr.org/4dfa11499.pdf
24. UNHCR (2016)*. Global Trends. Forced Displacement in 2015*. Pristup 15. veljače 2021. na https://www.unhcr.org/uk/576408cd7.pdf
25. UNHCR (2017). *Statistical Yearbook 2015.* Pristup 15. veljače 2021. na https://www.unhcr.org/statistics/country/59b294387/unhcr-statistical-yearbook-2015-15th-edition.html
26. Uredba Europskog parlamenta i Vijeća o Zakoniku Unije o pravilima kojima se uređuje kretanje osoba preko granica (Zakonik o schengenskim granicama). *Službeni list Europske unije,* 2016/399
27. Vijeće za pravosuđe i unutarnje poslove EU (2004) *Common basic principles for immigrant integration policy in the European Union*, 14615/04 (Presse 321). Pristup 24. veljače 2021. na https://ec.europa.eu/migrant-integration/librarydoc/common-basic-principles-for-immigrant-integration-policy-in-the-eu
28. Zakon o međunarodnoj i privremenoj zaštiti. *Narodne novine,* 70/15, 127/17.
29. Zakon o posredovanju pri zapošljavanju i pravima za vrijeme nezaposlenosti. *Narodne novine*, 16/17.
30. Zakon o strancima. *Narodne novine,* 133/20.
31. Zlatković Winter, J. (2004). Suvremena migracijska kretanja u Europi. *Migracijske i etničke teme*. 20(2-3), 161 – 170. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/7262

Activities of selected groups of migrants from third countries, beneficiaries of the Croatian red cross, on the labor market in the Republic of Croatia from the socio-economic perspective

Abstract

Given that the number of migrants from third countries in the European Union has increased in the last ten years, including the Republic of Croatia, which became a full member in 2013, interest in studying their labor market activities from a socio-economic perspective is growing. The paper provides an insight into the socio-economic aspects of employment of migrants in the European Union and an overview of the movement of migrants in the labor market of the European Union, for which Eurostat data were used. Also, the paper presents the results of the descriptive analysis of data on employment of selected migrant groups from the database of users of the Croatian Red Cross. The sample included 345 users, of which 176 were employed at the time the database was created (January 2018). The results show that the significant number of beneficiaries has the status of asylum, and the highest number of employees is from this group. Also, there are more employed men than women, who make up less than a third of the sample (103). It is concluded that legal status as well as gender and country of origin play a significant role in employment. As a methodological contribution, the paper proposes fifteen new variables for databases and questionnaires, which would enable the conduct of more extensive (socio-economic) scientific research and the creation of quality employment policies for migrant groups with legal status.

Keywords: *selected groups of migrants, migrants, labor market, employment, Croatian Red Cross, EU, variables*

Mirela Alpeza
Ekonomski fakultet u Osijeku
CEPOR – Centar za politiku razvoja malih i srednjih poduzeća i poduzetništva, Zagreb
mirela.alpeza@efos.hr

Vlatka Škokić
Ekonomski fakultet, Sveučilište u Splitu
vlatka.skokic@efst.hr

Ružica Šimić Banović
Pravni fakultet, Sveučilište u Zagrebu
ruzica.simic@pravo.hr

Izazovi istraživanja migrantskog poduzetništva u Hrvatskoj: što i kako dalje?[1]

Sažetak

Broj migrantskih poduzetnika povećava se u skladu s kontinuiranim povećanjem globalnih migracija (OECD/EU, 2019). Njihov značaj za zemlje u kojima djeluju rastuće je prepoznat u nizu međunarodnih studija, provedenih dominantno u SAD-u, ('starim') državama članicama EU-a, Kanadi i Australiji. Unatoč porastu broja migrantskih poduzetnika u Hrvatskoj, ta je tema u svim aspektima nedovoljno istražena. Dio objašnjenja svakako se može pronaći u nizu barijera koje onemogućavaju i otežavaju kvalitetno proučavanje tog fenomena. Cilj rada je identifikacija i analiza ključnih problema za istraživanje migrantskog poduzetništva u Hrvatskoj. Ti problemi uključuju manjak službenih statističkih podataka, nedostatnu povezanost (i usklađenost) inicijativa koje podupiru migrantsko poduzetništvo, nedovoljnu upućenost tijela javne uprave u problematiku migrantskog poduzetništva, te izostanak praćenja migrantskog poduzetništva u znanstvenoj zajednici. Značajan doprinos ovog rada je u prepoznavanju dobrih praksi zemalja EU-a koja mogu biti osnovni pokazatelj i za Hrvatsku u primjeni optimalnih rješenja praćenja i analize migrantskog poduzetništva (s

[1] Ovaj je rad dijelom realiziran kroz istraživački projekt „Institucionalna potpora stranim poduzetnicima u Hrvatskoj: socioekonomski i pravni aspekti“ pod pokroviteljskom Sveučilišta u Zagrebu (kratkoročna financijska potpora istraživanju u 2020)

aspekta statistike, primjerice, Italija prati migrantsko poduzetništvo kroz niz indikatora na nacionalnoj i regionalnoj razini u okviru djelovanja gospodarske komore). Dodatno, rad pruža specifične preporuke za poboljšanje uvjeta istraživanja migrantskog poduzetništva u Hrvatskoj.

Ključne riječi: *migrantsko poduzetništvo, Hrvatska, EU, migracije, istraživačke barijere*

Uvod

UN DESA (2019) međunarodne migrante definira kao osobe koje žive u zemlji u kojoj nisu rođene. Prema ovoj definiciji, u svijetu je u 2019. godini gotovo 272 milijuna međunarodnih migranata, što predstavlja porast imigrantske populacije na razini svijeta za 51 milijun u razdoblju od 2010. do 2019. godine. Najveće udjele migranata u ukupnom stanovništvu imaju Oceanija, Australija i Novi Zeland (21 %), te Sjeverna Amerika (16 %), a najveći broj Europa (81 milijun) (UN DESA, 2019). U Europskoj uniji živi 21,8 milijuna stanovnika koji nemaju državljanstvo EU-a, a više od 70 % imigranata u EU-u nalazi se u Njemačkoj, Italiji, Francuskoj i Španjolskoj (EUROSTAT, 2020). Hrvatska je sa 6,4 migranta na 1000 stanovnika među zemljama s najmanjom imigracijom u EU-u (EUROSTAT, 2018). Preko 70 % useljenika u Hrvatskoj dolazi iz Bosne i Hercegovine, nakon čega slijede Srbija, Njemačka, Slovenija i Sjeverna Makedonija (UN DESA, 2019). U Hrvatskoj je prisutan kontinuirani negativni migracijski saldo koji je posebno pojačan nakon ulaska Hrvatske u EU (DZS, 2020). Trendovi iseljavanja stanovništva mlađe dobi iz Hrvatske i drugih zemalja srednjoistočne Europe prema zapadnoeuropskim zemljama značajno se odrazio na starosnu strukturu stanovništva u tim zemljama: čak tri zemlje iz tog područja uvrštene su među zemlje s najvećim udjelom starijeg stanovništva u ukupnoj populaciji svijeta u 2017. godini (Bugarska 27,7 %; Hrvatska 26,8 %; Slovenija 26,3 %, tablica 1).

S obzirom na povećanje migracijskih trendova na globalnoj razini, od izuzetnog je značaja steći dublji uvid u izazove ekonomske i socijalne integracije useljeničke populacije. I dok u razvijenim zemljama raste broj studija koje pružaju dublji uvid u ovu problematiku, u Hrvatskoj se, u istraživačkom smislu, radi o marginaliziranoj temi, čiji mnogi aspekti su nedovoljno istraženi. Cilj ovog rada je identifikacija i analiza ključnih problema za istraživanje migrantskog poduzetništva u Hrvatskoj, te identifikacija primjera dobre prakse zemalja EU-a u praćenju i analizi migrantskog poduzetništva. U zaključnom dijelu rada navedene su preporuke za uklanjanje barijera u području istraživanja poduzetničke aktivnosti imigranata u Hrvatskoj.

Tablica 1. Deset zemalja ili područja s najvećim udjelom osoba starih 60 i više godina* u 1980., 2017. i 2050. godini

Rang	1980.		2017.		2050.	
	Zemlja ili područje	Udio osoba starosti 60 ili više godina	Zemlja ili područje	Udio osoba starosti 60 ili više godina	Zemlja ili područje	Udio osoba starosti 60 ili više godina
1	Švedska	22	Japan	33.4	Japan	42.4
2	Norveška	20.2	Italija	29.4	Španjolska	41.9
3	Kanalski otoci	20.1	Njemačka	28	Portugal	41.7
4	Ujedinjeno Kraljevstvo	20	Portugal	27.9	Grčka	41.6
5	Danska	19.5	Finska	27.8	Republika Koreja	41.6
6	Njemačka	19.3	Bugarska	27.7	Kina, Tajvan Kineska provincija	41.3
7	Austrija	19	Hrvatska	26.8	Kina, Hong Kong SAR	40.6
8	Belgija	18.4	Grčka	26.5	Italija	40.3
9	Švicarska	18.2	Slovenija	26.3	Singapur	40.1
10	Luksemburg	17.8	Latvija	26.2	Poljska	39.5

Izvor: United Nations (2017). World Population Prospects: the 2017 Revision.
* Među 201 zemlje ili područja s najmanje 90.000 stanovnika u 2017. godini

Metodologija istraživanja

Rad na temu izazova u istraživanju problematike imigrantskog poduzetništva u Hrvatskoj nastao je na temelju spoznaja stečenih tijekom dvogodišnjeg istraživačkog rada grupe istraživača čiji predstavnici dolaze s Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, Ekonomskog fakulteta u Osijeku Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Krakow University of Economics iz Poljske.

U 2019. i 2020. godini navedena grupa istraživača provela je istraživanje koje je obuhvatilo 30-ak imigrantskih poduzetnika i 7 predstavnika institucija koje se bave ili bi se trebale baviti imigrantskim poduzetništvom. S 12 imigrantskih poduzetnika provedeno je longitudinalno istraživanje, intervjuirani su u nekoliko navrata kako bi se identificirao napredak u razvoju njihovih pothvata, te izazovi s kojima se suočavaju, naročito s obzirom na promijenjene okolnosti u poslovnom okruženju zbog utjecaja pandemije bolesti uzrokovane virusom COVID-19. Stavovi dijela poduzetnika iz uzorka preuzeti su iz sekundarnih izvora, odnosno ranijih istraživanja na temu ekonomske integracije imigranata u Hrvatskoj (ponajviše iz Bužinkić (Ur.), 2017. i Čapo, 2019).

Poticaj za dublje istraživanje fenomena imigrantskog poduzetništva u Hrvatskoj bili su zaključci okruglog stola u organizaciji Centra za politiku razvoja malih i srednjih poduzeća u Hrvatskoj (CEPOR) održanog u veljači 2019. godine pod nazivom „*Imigrantsko poduzetništvo u Hrvatskoj*“. Na okruglom stolu istraživački i *policy* kontekst imigrantskog poduzetništva u Hrvatskoj i Europskoj uniji prezentirali su Jan Brzozowski s Krakow University of Economics iz Poljske i Sara Kekuš iz Centra za mirovne studije. U sklopu okruglog stola održana je panel diskusija poduzetnika imigranata koji su pokrenuli poduzetničku aktivnost u Hrvatskoj na kojoj su sudjelovali Hermes Arriaga Sierra iz Meksika (Impact Hub), Prince Wale Soniyiki iz Nigerije (African Cuisine & Bar) i Mirela Rus iz Rumunjske (Break Time Nautical Bracelets). Sudionici okruglog stola složili su se da imigrantsko poduzetništvo u Hrvatskoj karakterizira rastući potencijal, ali i brojne barijere. Na temelju prezentacija, diskusije, dodatno provedenih intervjua i analize sekundarnih izvora, definirane su preporuke za uklanjanje barijera i poticanje razvoja imigrantskog poduzetništva u Hrvatskoj (Oberman i Šimić Banović, 2019). Preporuke, između ostalog, uključuju i *nužnost senzibilizacije šire javnosti i donositelja javnih politika o važnosti i potencijalu imigrantskog poduzetništva: kroz objektivno informiranje o nužnosti razvoja povoljnijih prilika i poticaja za imigrantske poduzetnike uz naglašavanje pozitivnih aspekata za društvo*. Za provedbu navedene preporuke neophodno je kreiranje istraživačke osnove za dublji uvid u različite aspekte razvoja imigracijskog poduzetništva u Hrvatskoj.

Okrugli stol je okupio više od 50 sudionika – imigrantskih poduzetnika, predstavnika istraživačke zajednice, poduzetničkih potpornih institucija, neprofitnih organizacija, medija i drugih aktera u ekosustavu za razvoj imigrantskog poduzetništva. Na temelju kontakta ostvarenih tijekom okruglog stola identificirani su prvi sudionici istraživanja – imigrantski poduzetnici i predstavnici institucija koje pružaju podršku u razvoju njihove poduzetničke aktivnosti.

Tijekom dvogodišnjeg projekta istraživačka grupa je objavila (ili je u procesu objavljivanja) 6 znanstvenih radova na temu imigrantskog poduzetništva čime je značajno obogaćena istraživačka osnova za bolje razumijevanje ovog fenomena u Hrvatskoj, posebno sa socioekonomskog aspekta. Dodatno, radovi o imigrantskom poduzetništvu prezentirani su i diskutirani na više međunarodnih znanstvenih konferencija, na webinarima te tijekom boravka na inozemnim znanstvenim institucijama. U nastavku rada prezentirani su identificirani izvori informacija o poduzetničkoj aktivnosti imigranata u Hrvatskoj.

Pozitivni aspekti i izazovi razvoja poduzetničke aktivnosti imigranata

Migrantski poduzetnik je po definiciji (EESC, 2012) vlasnik poduzeća koji je rođen izvan zemlje u kojoj posluje, a cilj mu je generirati novu vrijednost kroz stvaranje ili ekspanziju gospodarske aktivnosti.

Istraživanja upućuju na brojne pozitivne efekte imigrantskog poduzetništva na nacionalno gospodarstvo i društvo općenito. Istraživanja koja su provedena u razvijenim zemljama naglašavaju poduzetnički duh imigranata, te njihov doprinos ekonomskom rastu i inovacijama (Fairlie i Lofstrom, 2015). U SAD-u, gdje useljenici čine oko 15 % radne snage, procjenjuje se da je 80 % veća vjerojatnost da će postati poduzetnici u odnosu na domicilno stanovništvo, stoga mišljenja o imigrantima kao prijetnji za oduzimanje poslova lokalnom stanovništvu teško pronalaze svoju utemeljenost (Azoulay, Jones, Kim i Miranda, 2020). Migrantska populacija predstavlja jedno od potencijalnih rješenja kroničnog nedostatka radne snage koji se javlja kao posljedica starenja stanovništva u velikom broju europskih i svjetskih država (Hackett, Stonawski, Potančokova, Connor, Shi, Kramer i Marshall, 2019). Doprinos migrantskih poduzetnika ogleda se i u kreiranju novih radnih mjesta, povezivanju globalnih tržišta, novim ulaganjima, inovacijama u ponudi roba i usluga na tržištu kroz kreiranje niša i uočavanje poslovnih prilika koje domicilno stanovništvo ne prepoznaje te „oživljavanju“ gotovo zaboravljenih zanata. Imigrantski poduzetnici stvaraju nova tržišta i uočavaju prilike koje često domaći poduzetnici ne prepoznaju (Kloosterman i Rath, 2001). Poduzetničko djelovanje migranata olakšava njihovu društvenu integraciju te otvara nove mogućnosti za društveno djelovanje (Rath i Swagerman, 2016). Neka istraživanja ukazuju na efekt prelijevanja („*spillover effect*“) nuždom potaknutog poduzetničkog ponašanja imigrantskih poduzetnika na domicilno stanovništvo što vodi ka poduzetnijem i inovativnijem društvu (Brzozowski i Lasek, 2019).

Prilikom pokretanja poduzetničkog pothvata imigranti su suočeni s brojnim barijerama, od jezičnih, kulturoloških, birokratskih, do onih koji su posljedica nedostatka poznavanja regulatornog okvira i ograničenog pristupa društvenim kontaktima i ljudima iz različitih poslovnih sektora radi stjecanja potrebnih znanja te informiranja o dobrim praksama (Šimić Banović, Škokić, Alpeza, 2022).

Dosadašnje studije (Bužinkić (Ur.), 2017; Čapo, 2019; Čapo i Kelemen, 2018; Šimić Banović, Alpeza i Brzozowski, 2019) o preprekama za razvoj poduzetničke aktivnosti imigranata u Hrvatskoj ukazuju na formalne barijere koje podjednako opterećuju i domaće i strane poduzetnike, poput administrativnog opterećenja, nepredvidivih poreznih propisa i pretjerano strogih propisa o zapošljavanju. Osim formalnih prepreka, prisutne su i prepreke specifične za poduzetnike useljenike kao što su nedo-

statak jasnih uputa te neadekvatna primjena postojećih pravila. Državljani zemalja koje nisu članice EU-a kontinuirano se suočavaju s problemima izdavanja radne dozvole te diskriminirajućih uvjeta kod osnivanja poduzeća (Tablica 2).

Tablica 2. Najveći izazovi u poslovanju imigrantskih poduzetnika u Hrvatskoj

Ključne formalne barijere	Ključne neformalne barijere
• Dugotrajne procedure dobivanja azila (u slučaju da je primjenjivo)	• Percepcija da imigranti predstavljaju sigurnosnu prijetnju • Percepcija da imigranti očekuju socijalnu pomoć i da predstavljaju isključivo financijsko opterećenje za državu • Neznanje
• Sporo i nedovoljno transparentno izdavanje radnih dozvola • Visok iznos temeljnog kapitala (10x ili 200x viši nego za EU / domaće poduzetnike, ovisno o pravnom obliku poslovnog subjekta) • Obveza zapošljavanja 3 hrvatska građanina • Netransparentne i dvostruke procedure kod različitih tijela javne uprave	
• Nedostupnost informacija na engleskom jeziku	• Diskriminacija po raznim osnovama (porijeklo, spol, dob, LGBT) • Zatvorenost opće populacije i donositelja javnih politika prema strancima
• Administrativne prepreke • Slaba učinkovitost javne • Nepredvidiva porezna regulativa • Visoko porezno opterećenje i parafiskalni nameti • Restriktivno radno zakonodavstvo • Nedostajuća i neodgovarajuća radna snaga • Raširenost korupcije	• Manjak poduzetničkog duha • Nerazumijevanje poduzetništva

Izvor: Šimić Banović, Škokić i Alpeza, (2022)

Pored formalnih, prisutne su i neformalne prepreke – neznanje i predrasude lokalnog stanovništva u kombinaciji sa slabom otvorenosti prema drugim etničkim skupinama, što ih ostavlja prepuštenim ograničenim mrežama njihovih osobnih kontakata kroz koje imigrantski poduzetnici nastoje kompenzirati deficite formalnih institucija hrvatskog poslovnog okruženja. Naime, u istraživanju o integraciji imigranata koji su porijeklom van država članica EU-a (EC, 2018) čak se 81 % građana Hrvatske smatra nedovoljno informiranim o imigracijskim i integracijskim temama, a samo 11 % građana Hrvatske vidi imigraciju više kao priliku nego kao problem za svoju zemlju.

Imigrantski poduzetnici u osnivanju i razvoju svoga poslovanja nemaju institucionalnu potporu javne administracije na lokalnoj i nacionalnoj razini, ponajprije zbog

nedostataka službenih informacija na engleskom jeziku te nedovoljnog poznavanja engleskog jezika u institucijama neizbježnim za poslovanje u Hrvatskoj. U slučaju nerezidenata Europskog gospodarskog prostora dodatne su prepreke izražene kroz visinu financijskog kapitala, obvezu zapošljavanja hrvatskih državljana te visinu plaće imigrantskog poduzetnika, kao osnivača tvrtke u Republici Hrvatskoj (NN 133/20).

Izvori informacija o poduzetničkoj aktivnosti imigranata u Hrvatskoj

Poduzetnička aktivnost imigranata u Hrvatskoj nedovoljno je istražena, unatoč potencijalu koje ono ima za doprinos u rješavanju nekih od korjenitih izazova u poslovnom okruženju: niske razine poduzetničke aktivnosti, nedostatka radne snage u mnogim djelatnostima kao posljedice iseljavanja stanovništva mlađe dobi i starenja stanovništva ili niske razine inovativnosti hrvatskog gospodarstva. Neadekvatno praćenje poduzetničke aktivnosti imigranata posljedica je, između ostalog, izostanka kontinuiranog kvantitativnog i kvalitativnog proučavanja (recentnih) migracijskih trendova. Imigrantsko poduzetništvo kao istraživačka tema u Hrvatskoj u fokusu je tek nekolicine istraživača iz akademske zajednice koji unazad nekoliko godina istražuju potencijal i prepreke njegovog razvoja (Bužinkić (Ur.), 2017; Čapo, 2019; Šimić Banović i sur., 2019; Šimić Banović i sur., 2022).

Statistički pokazatelji i izvedene analize

Osim izostanka prepoznavanja važnosti dubljeg uvida u stanje imigrantskog poduzetništva od strane šire akademske zajednice, razlozi podistraženosti leže i u izazovima pronalaska „čvrstih“ statističkih pokazatelja o ovoj vrsti poduzetničke aktivnosti u Hrvatskoj. Dostupna statistika Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske i Eurostata omogućuje kreiranje tek šire, ali nedovoljno precizne slike o stanju imigrantskog poduzetništva u nacionalnim okvirima, kroz uvid u podatke o:

- migracijama stanovništva u Hrvatskoj (međunarodne migracije), koje godinama ukazuju na negativan migracijski saldo Hrvatske, i najniži odnos broja imigranata u odnosu na broj stanovnika u Europskoj uniji
- udjelu stanovništva koji su državljani „trećih“ zemalja – u Hrvatskoj je manje od 1 % takvog stanovništva, a većina dolazi iz Bosne i Hercegovine, Srbije, Kosova i Sjeverne Makedonije
- strukturi imigrantskog stanovništva u Hrvatskoj prema državljanstvu – u 2017. godini polovica imigranata u Hrvatskoj ima hrvatsko državljanstvo, 14 % ima državljanstvo neke druge zemlje EU-a, a 35 % ih dolazi iz zemlje koja nije članica EU-a

- strukturi hrvatskog stanovništva, gdje samo 1,3 % stanovnika nema hrvatsko državljanstvo, a samo 0,4 % su državljani neke od zemalja EU-a
- broju imigranata koji su zatražili azil ili supsidijarnu zaštitu, prema kojem je u Hrvatskoj u posljednjih 14 godina međunarodna zaštita ili azil dodijeljena za ukupno 947 osoba (MUP RH, 2021a)
- visini nacionalne kvote za radnike iz inozemstva, koja je za Hrvatsku u 2019. godini iznosila 65.100, što je više nego dvostruko povećanje u odnosu na prethodnu godinu, dok je za 2020. bilo predviđeno čak 78.470 dozvola za boravak i rad u Republici Hrvatskoj (MUP RH, 2021b)
- usporedbi imigranata u Hrvatskoj s ostalim zemljama EU-a i OECD-a prema kriterijima vezanim uz tržište rada, primjerice (ne)zaposlenost radno-aktivnih useljenika, razina obrazovanja, visina prihoda koje objedinjuje Integration Scoreboard istraživanje OECD-a i EU.

Europska istraživanja temeljena na percepciji o socijalnoj inkluziji imigranata

Osim „čvrstih podataka“, postoji nekoliko istraživanja koje se bave pitanjem društvene i ekonomske integracije imigranata, a svoje zaključke temelje na istraživanju percepcije:

- već spomenuto istraživanje OECD-a i EU-a: *Integration Scoreboard* koje prezentira i rezultate istraživanja percepcije o socijalnoj integraciji imigranata i njihovih potomaka
- *Special Eurobarometer 469 – Integration of immigrants in the European Union* (EK, 2018) koje prezentira rezultate istraživanja o percepciji i stavovima državljana EU-a o imigrantima i njihovoj integraciji u društvu, prema kojem tek 11 % stanovnika Hrvatske imigrante koji dolaze iz zemalja izvan EU-a povezuje s prilikama, prije nego problemima, a tek 40 % stanovnika prepoznaje njihov pozitivan utjecaj na gospodarstvo. Ovo istraživanje također upućuje na najnižu razinu informiranosti hrvatskog stanovništva o pitanjima imigranata i njihovoj integraciji u društvu u EU-u
- *The Missing Entrepreneurs 2019: Policies for Inclusive Entrepreneurship* (OECD/EU, 2019) izvještaji koje svake druge godine pripremaju OECD i EU na temu podrške razvoju poduzetničke aktivnosti predstavnika marginaliziranih društvenih skupina kroz politike na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini.

Zakonodavni okvir

Poduzetnička aktivnost imigranata u Hrvatskoj dodatno je, uz postojeći okvir koji regulira poslovanje u Hrvatskoj općenito, regulirana s dva zakona: novodonesenim *Zakonom o strancima* (NN 133/20) koji je na snazi od 1. siječnja 2021. i *Zakonom o državljanima država članica Europskog gospodarskog prostora i članova njihovih obitelji* (NN 66/19, 53/20 i 144/20), te 10 pravilnika, dvije uredbe i četiri rješenja.

Analizom zakonodavnog okvira (NN 133/20) (i kasnijom potvrdom kroz primarno istraživanje) ustanovljene su specifične barijere s kojima su se susretali poduzetnici useljenici, posebice one koji nisu rezidenti Europskog gospodarskog prostora, a koje se odnose na 1) minimalni temeljni kapital trgovačkog društva odnosno imovina komanditnog ili javnog trgovačkog društva koji je po „starom“ Zakonu o strancima morao prelaziti 100.000 kn; dok je po „novom“ Zakonu ta prepreka još izraženija jer minimalni temeljni kapital treba iznositi 200.000 kn; 2) obvezu zapošljavanja najmanje tri hrvatska državljana čija bruto plaća mora iznositi najmanje visinu prosječne bruto isplaćene plaće u Republici Hrvatskoj , te 3) u slučaju samozapošljavanja u trgovačkom društvu ili obrtu određivanje minimalne bruto plaće osnivača tvrtke koja treba biti najmanje u visini 1,5 prosječne bruto isplaćene plaće u Republici Hrvatskoj, što predstavlja dodatnu otegotnu okolnost za imigrante koji žele pokrenuti pothvat u Hrvatskoj u odnosu na „stari“ Zakon kada je minimalni iznos bruto plaće osnivača tvrtke trebao biti najmanje u visini jedne prosječne bruto plaće u Hrvatskoj.

Europska i globalna istraživanja o kvaliteti poslovnog okruženja

Prikaz uvjeta za razvoj poduzetničke aktivnosti imigranata u Hrvatskoj daju rezultati globalnih istraživanja o kvaliteti poduzetničkog okruženja koji uključuju i Hrvatsku, primjerice:

- Doing Business istraživanje koje provodi Svjetska banka
- The Global Competitiveness Report koje provodi Svjetski gospodarski forum
- Global Entrepreneurship Monitor kojeg provodi GERA – Global Entrepreneurship Research Association
- Indeks o percepciji korupcije koji provodi Transparency International
- SBA Fact Sheet koji provodi Europska komisija.

Izazovi istraživanja poduzetničke aktivnosti imigranata u Hrvatskoj

Okrugli stol u CEPOR-u u veljači 2019. godine okupio je predstavnike akademske zajednice zainteresirane za istraživanje ekonomske i društvene integracije imigranata u Hrvatskoj, potpornih institucija koje, na projektnoj osnovi, pružaju podršku razvoju imigrantskog poduzetništva (Centar za mirovne studije, Impact HUB, Zagrebački inkubator poduzetništva, splitska CEDRA, ACT Grupa i CEPOR), predstavnika resornih ministarstava i državnih institucija, te imigrantske poduzetnike koji su se odazvali pozivu CEPOR-a za sudjelovanje na okruglom stolu. Na temelju kontakata ostvarenih tijekom okruglog stola, autori rada krenuli su s provedbom intervjua s imigrantskim poduzetnicima, sudionicima okruglog stola, te su, uz primjenu metode snježne grude, na preporuku intervjuiranih imigrantskih poduzetnika identificirani drugi pripadnici istraživane populacije. Pored preporuka imigrantskih poduzetnika, drugi ispitanici identificirani su i kroz objave u medijima koji obrađuju primjere ekonomski i društveno integriranih poduzetnika koji su pokrenuli inovativne poduzetničke projekte (Hrvatska radio-televizija, Total Croatia News portal https://www.total-croatia-news.com, i dr.), kontakte dobivene od poduzetničkih potpornih institucija koje pružaju podršku imigrantima kroz aktivnosti projekata financiranih sredstvima EU-a, te sekundarne izvore u vidu objavljenih rezultata recentnih istraživanja o useljenicima.

Metoda snježne grude primijenjena je kao odgovor na **nedostatak službenih statističkih podataka o imigrantskim poduzetnicima**. Posebno izazovna implikacija izostanka službene statistike je nedostatak spoznaje u broju imigranata obuhvaćenih istraživanjem u odnosu na ukupnu populaciju imigrantskih poduzetnika koji žive u Hrvatskoj. U Italiji se, primjerice, u Registru poslovnih subjekata (IBR, 2021) koji pružaju gospodarske komore mogu dobiti statistički podaci o imigrantskim poduzetnicima. Ti podaci uključuju sektore u kojima tvrtke imigrantskih poduzetnika posluju, razinu aktivnosti po sektorima, prisutnost imigrantskih poduzetnika u svim talijanskim pokrajinama, te dob i zemlju porijekla vlasnika. Takvi podaci omogućavaju jasan pregled imigrantskog poduzetništva kao i usporedbu s lokalnim poduzetnicima (Italia, Luppi, Bellesi, Morsello, Navacci, Proietti, Cocozza i Capogna, 2019). Osim toga, statistički su podaci nužni za međunarodne komparativne analize. Tako se, primjerice, u nedavnom izvješću (OECD/EU, 2019: 162) o inkluzivnom poduzetništvu navodi da za Hrvatsku za nekoliko tema vezanih za samozapošljavanje i poduzetništvo imigranata[2] nisu prikazani podaci zbog upitne pouzdanosti.

[2] Npr. podaci na str. 162 i 165.

Zbog interesa medija i istraživača koji se bave ovom problematikom imigranti koji su sudjelovali u istraživanjima svoje stavove iznijeli su u brojnim situacijama te su, nakon početnih pozitivnih efekata u vidu neplaćenih promotivnih aktivnosti njihovih proizvoda i usluga, brojni upiti za sudjelovanjem u istraživanjima postali (dodatno) vremensko opterećenje uz postojeće zahtjevne aktivnosti razvoja poduzetničkog pothvata.

Kod identifikacije izazova za razvoj poduzetničke aktivnosti u Hrvatskoj, imigrantski poduzetnici izvješćuju o **nedostatnoj povezanosti i neusklađenosti inicijativa koje podupiru imigrantsko poduzetništvo**. Kod analize izazova za istraživanje imigrantskog poduzetništva u Hrvatskoj u okviru ovog rada identificirana su četiri projekta aktivna u 2020./2021. godini, (su)financirana sredstvima EU-a:

1. *BEST – Boosting Entrepreneurial Skills as a Tool for Integration of Migrants to Labour Market*, koji u Hrvatskoj provode CMS (Centar za mirovne studije) i Impact HUB. Cilj projekta je učinkovita integracija migranata na tržište rada kroz pružanje potrebnih poduzetničkih vještina (BEST, 2021)
2. *Projekt Migrant Talent Garden* koji u Hrvatskoj provodi ZIP – Zagrebački inkubator poduzetništva. Cilj projekta je podrška mladim migrantima s ciljem razvoja i provedbe njihovih poslovnih ideja (MTG, 2021)
3. *Projekt TASKFORCOME (Interreg, 2021) – Transnational Action to advance SKills and competences FOR COmmunity engagement and social Migrants Entrepreneurship initiatives in the Central Europe* koji u Hrvatskoj provode CEDRA, Split i Grad Split. Projekt, između ostalog, uključuje provedbu edukacija za lokalne poduzetnike i poduzetnike iz trećih zemalja, te podršku u stvaranju kontakata i razvoju (TCN, 2020)
4. *Projekt SEE ME IN – Social Entrepreneurship as an Enabling environment for Migrants' Employment and Integration (Interreg, 2020)* koji u Hrvatskoj provodi ACT grupa. Projektne aktivnosti obuhvaćaju istraživanje o stanju migrantskog poduzetništva u Hrvatskoj, te edukaciju i umrežavanje sudionika.

Prema ocjeni intervjuiranih imigrantskih poduzetnika, partnerske organizacije zadužene za provedbu projekata u Hrvatskoj nedovoljno su koordinirane, što implicira izostanak sinergijskog efekta tih projekata, te kreiranje i nadogradnje platforme koju bi činile organizacije zainteresirane za pružanje podrške razvoju imigrantskog poduzetništva u Hrvatskoj. Uloga istraživača značajna je i u aspektu potpornih inicijativa imigrantskom poduzetništvu te njihove koordinacije. U razvijenim zemljama niz je raspoloživih istraživanja s tom tematikom. Kao što navode Harima, Freudenberg i Halberstadt (2019), istraživanja o poduzetničkim aktivnostima izbjeglica značajno su se povećala u posljednjih pet godina. U tom kontekstu isti autori prou-

čavaju neiskorišteni potencijal poslovnih inkubatora za poduzetnike izbjeglice kao i opcije podrške koje postojeće potporne institucije mogu pružiti ovoj grupi poduzetnika. Imajući u vidu heterogenost populacije tražitelja azila i izbjeglica te specifičnosti okruženja u koje dolazi ta populacija, Harima, Periac, Murphy i Picard (2020) daju preporuke za potporne organizacije u Francuskoj, Irskoj i Njemačkoj. Lofstrom i Wang (2019) identificiraju determinante uspjeha imigranata u samozapošljavanju i poduzetničkim pothvatima pa, između ostalog, nastoje kreirati preporuke donositeljima politika za privlačenje visokoobrazovanih useljenika. U opsežnoj studiji Kerr i Kerr (2020) prikazuju doprinos imigranata prve i druge generacije u osnivanju novih poduzeća, visini nadnica te broju i kvaliteti radnih mjesta uz odstupanja ovisno o lokaciji u SAD-u i u usporedbi s lokalnim stanovništvom. Osim već navedene literature koja obrađuje pozitivne efekte imigrantskog poduzetništva (potpoglavlje 3), navedeni primjeri samo su ilustracija brojnih izvora koji ukazuju na važnu ulogu istraživačke zajednice u praćenju i razvoju imigrantskog poduzetništva na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini.

Zaključak i preporuke

Udio migrantskog stanovništva u ukupnoj svjetskoj populaciji doživljava značajan rast u posljednjih nekoliko godina. Samim time aktualizirana je i tema o prednostima i izazovima njihove društvene i ekonomske integracije.

U Hrvatskoj je tema imigrantskog poduzetništva nedovoljno istražena, uz mnoštvo nepoznanica uključujući i one elementarne u vidu kvantifikacije migrantskog stanovništva uključenog u aktivnosti pokretanja poduzetničkih pothvata te istraživanja njihovog utjecaja na ekonomske i druge aspekte hrvatskog društva. Posebnu važnost ova tema ima zbog prepoznatih brojnih pozitivnih efekata imigrantskog poduzetništva poput kreiranja novih radnih mjesta, povezivanja globalnih tržišta, novih ulaganja te inovacija u ponudi proizvoda i usluga.

Dosadašnja istraživanja o imigrantskom poduzetništvu u Hrvatskoj predstavljaju pokušaj stjecanja dubljeg razumijevanja konteksta i motivacije za pokretanje poduzetničkog pothvata useljenika u Hrvatskoj, te uvida u barijere s kojima se pritom suočavaju.

U ovom radu opisane su prepreke koje impliciraju oskudnost istraživanja o imigrantskom poduzetništvu, a čija je identifikacija rezultat dvogodišnjeg istraživačkog rada grupe autora, uključujući koautorice ovog rada, na istraživanju imigrantskog poduzetništva u Hrvatskoj.

Ključni razlozi izostanka uvida u stanje imigrantskog poduzetništva u Hrvatskoj uključuju manjak službenih statističkih podataka o poduzetničkoj aktivnosti imigranata. Imigrante poduzetnike moguće je identificirati tek primjenom metode snježne grude ili analizom medijskih zapisa o migrantima (Škokić, 2021). Zbog malog broja imigranata poduzetnika u Hrvatskoj, imigrantski poduzetnici koji su sudjelovali u istraživanjima bili su intervjuirani u nekoliko navrata, što smanjuje njihov interes za daljnje sudjelovanje u istraživanjima. Drugi važan izvor informacija o imigrantskom poduzetništvu predstavljaju organizacije koje sudjeluju u projektima čiji je cilj podrška razvoju imigrantskog poduzetništva. Tijekom istraživanja identificirana su 4 takva projekta sa sličnim, preklapajućim aktivnostima, ali je identificiran i izostanak koordinacije među njima u cilju razmjene iskustava i informacija. Jednu od prepreka za istraživanje predstavlja i niska razina upućenosti u problematiku imigrantskog poduzetništva predstavnika tijela javne uprave, ali i relativno niska razina zainteresiranosti akademske zajednice za dubljim istraživanjem ove teme.

U ovom su radu opisani i primjeri dobre prakse razvijenih zemalja u istraživanju imigrantskog poduzetništva koji nude vrlo primjenjive preporuke mjera i politika. Na temelju uvida u dobru praksu, mogu se identificirati sljedeće preporuke:

1. Uvesti adekvatno praćenje statistike o imigrantskom poduzetništvu u Hrvatskoj
2. Sugerirati inicijativama usmjerenim na imigrantske poduzetnike bolje umrežavanje i koordinaciju u cilju sinergijskih učinaka. Istovremeno vrijedi poticati istraživače na praćenje djelovanja tih inicijativa u cilju prikupljanja kvantitativnih i kvalitativnih informacija o poduzetničkoj aktivnosti imigranata
3. Poticati uvođenje imigrantskog poduzetništva kao nastavne jedinice na kolegijima poduzetništva te organizirati panele o imigrantskom poduzetništvu na stručnim i znanstvenim konferencijama (npr. na IMIN konferenciji 2021.)
4. Razmatrati inozemne dobre prakse usmjerene na razvoj imigrantskog poduzetništva te proučiti mogući transfer tih praksi u Hrvatsku
5. Poticati objavu pozitivnih priča imigrantskih poduzetnika u medijima. Kroz medijsku pokrivenost djelovati na destigmatizaciju (potencijalnih) migrantskih poduzetnika te uklanjanje barijera s kojima se svakodnevno suočavaju. Dio tih barijera identičan je onima s kojima se suočavaju i lokalni poduzetnici, na što je ukazano u ovom radu.

Slijedeći opisane primjere dobre prakse te uvažavajući navedene preporuke stvorila bi se kvalitetna istraživačka osnova za kreiranje politika temeljenih na dokazima koje bi djelovale stimulativno na razvoj imigrantskog poduzetništva u Hrvatskoj.

Literatura

1. Azoulay, P., Jones, B., Kim, J. D. i Miranda, J. (2020). *Immigration and Entrepreneurship in the United States* (No. w27778). National Bureau of Economic Research.
2. BEST – Boosting Entrepreneurial Skills as a Tool for Integration of Migrants to Labour Market. Dostupno: https://www.facebook.com/project.BEST.amif/
3. Brzozowski, J., i Lasek, A. (2019). The impact of self-employment on the economic integration of immigrants: Evidence from Germany. *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation*, 15(2), 11-28.
4. Bužinkić, E. (Ur.) (2017). *MIGRENT – migrant (social) entrepreneurship as a tool of socio-economic emancipation of migrants*, Centar za mirovne studije, Zagreb. Dostupno: https://www.cms.hr/system/publication/pdf/92/Publikacija_Migrent.pdf
5. Čapo, J. (2019). Economic Activities and Agency of "Love-Driven" International Migrants in the City of Zagreb. u Rajković Iveta, M., Kelemen, P., Župarić-Iljić, D. (ur.). *Contemporary Migration Trends and Flows on the Territory of Southeast Europe*. Filozofski fakultet, Zagreb, 195-212. Dostupno: https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/view/35/44/1824-1
6. Čapo, J. i Kelemen, P. (2018). *The City and International Migrants*. Institute of ethnology and Folklore research, Zagreb. Dostupno: http://www.citymaking.eu/wp-content/uploads/2018/09/The_City_and_International_Migrants.pdf
7. DZS (2020). Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2019. Dostupno: https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2020/07-01-02_01_2020.htm
8. European Commission (2018). Special Eurobarometer 469 – Integration of immigrants in the European Union. April 2018. Dostupno: https://ec.europa.eu › index.cfm › ResultDoc › download › DocumentKy
9. EESC (2012). The contribution of migrant entrepreneurs to the EU. Dostupno: https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/contribution-migrant-entrepreneurs-economy
10. EUROSTAT (2018). Migration and migrant population statistics. Dostupno: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics
11. EUROSTAT (2020). Migrant Population. Dostupno:: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics#Migrant_population:_21.8_million_non-EU-27_citizens_living_in_the_EU-27_on_1_January_2019

12. Fairlie, R. W., i Lofstrom, M. (2015). Immigration and entrepreneurship. In *Handbook of the economics of international migration*. Vol. 1, (pp. 877-911). North-Holland.
13. Hackett, C., Stonawski, M., Potančoková, M., Connor, P., Shi, A. F., Kramer, S., & Marshall, J. (2019). Projections of Europe's growing Muslim population under three migration scenarios. *Journal of Religion and Demography*, 6(1), 87-122.
14. Harima, A., Freudenberg, J. and Halberstadt, J. (2019). "Functional domains of business incubators for refugee entrepreneurs", *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, Vol. 14 No. 5, 687-711. https://doi.org/10.1108/JEC-11-2018-0081
15. Harima, A., Periac, F., Murphy, T. *et al.* Entrepreneurial Opportunities of Refugees in Germany, France, and Ireland: Multiple Embeddedness Framework. *Int Entrep Manag J* (2020). https://doi.org/10.1007/s11365-020-00707-5
16. IBR (Italian Business Register). https://italianbusinessregister.it/.
17. Interreg (2021). Dostupno: https://www.interreg-central.eu/Content.Node/TASKFORCOME.html
18. Italia, A., Luppi, M., Bellesi, L., Morsello, B., Navacci, I., Proietti, E., Cocozza A., i Capogna, S. (2019). *La mappa dell' imprenditoria imigrata in Italia – Dall' integrazione economica alla tutela della salute e sicurezza sul lavoro*. Censis - Universita Roma Tre. Dostupno: https://www.censis.it/sites/default/files/downloads/Rapporto_Digital.pdf
19. Pekkala Kerr, S., i Kerr, W. (2020). Immigrant entrepreneurship in America: Evidence from the survey of business owners 2007 & 2012, *Research Policy*. 49(3)
20. Kloosterman, R., i Rath, J. (2001). Immigrant entrepreneurs in advanced economies: mixed embeddedness further explored. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27(2), 189-201.
21. Lofstrom, M., i Wang, C. (2019). *Immigrants and entrepreneurship*. IZA World of Labor. 85 doi: 10.15185/izawol.85.v2
22. *MTG (Migrant Talent Garden)* (2021). Dostupno*: https://startbusiness.today/*
23. MUP RH (2021a). Međunarodna zaštita. Dostupno: https://mup.gov.hr/UserDocsImages/statistika/2021/Medjunarodna_zastita/statistika_medjunarodna_zastita_2020.pdf.
24. MUP RH (2021b). Iskorištenost godišnje kvote za 2019. Na dan 27.12.2019. Dostupno: https://mup.gov.hr/UserDocsImages/statistika/2019/Iskori%C5%A1tenost%20kvota/ISKORISTENOST%20GODISNJE%20KVOTE%20ZA%202019.%20NA%20DAN%2027.12.2019..pdf.

25. Rath, J., i Swagerman, A. (2016). Promoting ethnic entrepreneurship in European cities: Sometimes ambitious, mostly absent, rarely addressing structural features. *International Migration*, 54(1), 152-166.

26. Šimić Banović, R., Alpeza, M. i Brzozowski, J. (2019). Immigrant Entrepreneurship in Croatia: Exploring Its Potential, (Rising) Barriers and Integration Patterns (September 1, 2019). Dostupno na SSRN-u: https://ssrn.com/abstract=3528132

27. Šimić Banović R., Škokić V., Alpeza M. (2022) Informal Networks Among Immigrant Entrepreneurs: Case of Croatia. In: Polese A. (eds) Informality, Labour Mobility and Precariousness. International Political Economy Series. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-82499-0_4

28. Škokić, V. (2021 – u pripremi). Medijski prikaz imigrantskog poduzetništva u RH. Migracije i identitet: kultura, ekonomija, država. Zagreb.

29. Oberman, M., i Šimić Banović, R. (2019). Imigrantsko poduzetništvo u Hrvatskoj. *Imigrantsko poduzetništvo u Hrvatskoj*. CEPOR – Centar za politiku razvoja malih i srednjih poduzeća i poduzetništva, Zagreb, 2019. (policy osvrt / brief). Dostupno: http://www.cepor.hr/wp-content/uploads/2015/04/CEPOR-policy-osvrt-IMIGRANTSKO-PODUZETNIŠTVO.pdf

30. OECD/European Union (2019). *The Missing Entrepreneurs 2019: Policies for Inclusive Entrepreneurship*, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/3ed84801-en

31. TCN (Total Croatia News). https://www.total-croatia-news.com.

32. UN DESA (2019). Population Division/International Migration. UN, various data. Dostupno: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates19.asp

33. Zakon o strancima. *Narodne novine* 133/20. Dostupno: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2020_12_133_2520.html

34. Zakon o državljanima država članica Europskog gospodarskog prostora i članovima njihovih obitelji. *Narodne novine* 66/19, 53/20, 144/20. Dostupno: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2020_12_144_2767.html

Challenges of migrant entrepreneurship research in Croatia: what and how next?

Abstract

The number of migrant entrepreneurs is increasing in line with the continuous increase in global migration (OECD/EU, 2019). Their importance for the countries in which they operate is increasingly recognised in a number of international studies, conducted predominantly in the US, ('old') EU member states, Canada and Australia. Despite the increase in the number of migrant entrepreneurs in Croatia, this topic has been insufficiently explored in all aspects. Part of the explanation can certainly be found in a number of barriers that prevent and hinder quality study of this phenomenon. The aim of the paper is to identify and analyse key issues for the research of migrant entrepreneurship in Croatia. These issues include a lack of official statistics, insufficient connection (and coherence) of initiatives that support migrant entrepreneurship, insufficient awareness of public administration bodies of the issue of migrant entrepreneurship, and a lack of coverage of migrant entrepreneurship by scientific community. A significant contribution of this paper is in identifying good practices of EU countries that can be a benchmark for Croatia in applying optimal solutions for monitoring and analysis of migrant entrepreneurship (in terms of statistics, for example, Italy monitors migrant entrepreneurship through a number of indicators at national and regional levels within the activities of the chamber of commerce). In addition, the paper provides specific recommendations for improving the conditions for researching migrant entrepreneurship in Croatia.

Keywords: *migrant entrepreneurship, Croatia, EU, migration, research barriers*

Maja Has
Ekonomski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
Europska poslovna škola Zagreb
maja.has@ebus.hr

Marija Volarević
Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
Europska poslovna škola Zagreb
marija.volarevic@ebus.hr

Percepcija migrantskog poduzetništva u Republici Hrvatskoj: što građani misle, a što mediji izvještavaju?

Sažetak

Proces migracija uvjetovan je spletom gospodarskih, društvenih, političkih i okolišnih čimbenika vezanih uz matičnu zemlju migranata ili zemlju odredišta. Složenost teme zahtijeva holistički pristup razumijevanju specifičnosti i izazova značajnih za migracije. U kontekstu gospodarskih aktivnosti vezanih za migracije, migrantsko poduzetništvo u posljednje vrijeme postaje važno područje istraživanja. Značajnu ulogu i odgovornost u promociji uspješnih poduzetničkih pothvata s ciljem osnaživanja društvenog prihvaćanja poduzetničkog djelovanja bilo domaćih ili migrantskih poduzetnika zasigurno imaju mediji. Mediji su posrednici u prenošenju informacija o migrantskom poduzetništvu široj javnosti te neposredno utječu na razinu informiranosti i kreiranje stava javnosti prema temi migrantskog poduzetništva. S ciljem ispitivanja percepcije migrantskog poduzetništva u Republici Hrvatskoj, u radu su korištene metoda ispitivanja primjenom anketnog upitnika i metoda analize sadržaja. Rezultati istraživanja ukazuju na zaključak kako ispitanici iz uzorka u većoj mjeri ocjenjuju da nisu upoznati s pojmom migrantskog poduzetništva te da nisu dobro informirani o migrantskom poduzetništvu, ali iskazuju pozitivne stavove vezane za migrantske poduzetnike i njihov utjecaj na hrvatsko gospodarstvo, poduzetničko okruženje i kulturni život. Analiza medija utvrdila je mali broj objava koje se tiču migrantskog poduzetništva u hrvatskim medijima, ali i da je većina medijskih objava o migrantskom poduzetništvu pozitivne vrijednosne orijentacije i prema migrantima i prema temi migrantskog poduzetništva.

Ključne riječi: *migranti, migrantsko poduzetništvo, mediji, percepcija*

Uvod

Od kraja Drugog svjetskog rata Europa je imala četiri glavne faze migracijskih valova. Razdoblje kraja četrdesetih i početka pedesetih godina dvadesetog stoljeća obilježeno je poslijeratnom prilagodbom, masovnim izbjegličkim tokovima i dekolonizacijom. Nakon tog perioda pa sve do 1973. godine dolazi do obnavljanja Europe i ekonomskog procvata te su za taj period značajne migracije radne snage. Recesija koja je započela nakon naftnog šoka 1973. godine utjecala je na promjene i na tržištu rada te u pitanju migracija označava period „suzdržanih“ migracija koje se manifestiraju smanjenjem i kontrolom migracija, posebice vezanih uz radnu snagu. Posljednji val započinje sredinom osamdesetih godina dvadesetog stoljeća i na neki način označava i današnje vrijeme koje je okarakterizirano tražiteljima azila, izbjeglicama i ilegalnim migrantima (Stalker, 2002).

Ekonomski uzroci migracija kao i njegove posljedice te utjecaji na tržište rada u posljednje vrijeme zauzimaju poseban značaj u istraživanjima. Jedan od novijih smjerova istraživanja vezan je za migrantsko poduzetništvo. Općenito o važnosti teme poduzetništva svjedoče i brojni strateški dokumenti Europske unije. S ciljem poticanja poduzetništva kao jedan od relevantnih dokumenata kreiran je *Akcijski plan za poduzetništvo 2020.* kojemu je, između ostalih, jedna od obveza olakšavanje i pružanje podrške pri poduzetničkim aktivnostima migrantima koji borave na prostoru Europske unije (Oberman i Šimić Banović, 2019). Nadalje, u ovom je kontekstu važno spomenuti i *Vodič za promociju i podršku migrantskog poduzetništva* koji nastoji kroz primjere dobre prakse i uspješne inicijative pridonijeti promociji migrantskog poduzetništva te omogućiti relevantnim kreatorima politika procjenu postojeće podrške migrantskom poduzetništvu i njenu nadogradnju u budućim aktivnostima (Europska komisija, 2016).

Jedan od kanala promocije poduzetništva svakako su mediji. Uloga masovnih medija vrlo je važna u suvremenom društvu te je sve izraženija potreba za njihovom analizom (Poljičak, 2014. str. 7), kako u društvenom kontekstu općenito tako i u specifičnom pogledu vezano za određenu temu ili društvenu grupu.

Kao kanal za gradnju stavova i percepcije, uloga medija je važna i u prikazivanju migranata. Mediji su selektivni u onome što odluče uključiti ili isključiti s obzirom na način na koji predstavljaju migrante i slične manjinske grupe (Don i Lee, 2014, str. 688). Dosadašnja istraživanja potvrdila su da je javno mnijenje prema etničkim manjinama uglavnom negativno usmjereno (Schemer, 2012).

Cilj ovog rada je ispitati percepciju migrantskog poduzetništva u Republici Hrvatskoj te utvrditi informiranost i stavove građana o migrantskom poduzetništvu i njegovom utjecaju na hrvatsko gospodarstvo, poduzetničko okruženje i kulturni život. Također, cilj rada je ispitati prisutnost teme o migrantskom poduzetništvu u hrvat-

skim medijima, način medijskog izvještavanja i vrijednosnu orijentaciju članaka prema migrantima i migrantskom poduzetništvu.

Rad je sadržajno podijeljen u šest dijelova. Nakon uvodnog dijela, u drugom dijelu rada iznosi se teorijski prikaz migrantskog poduzetništva te pregled najvažnijih hrvatskih istraživanja vezanih za temu migrantskog poduzetništva, dok se u trećem dijelu rada analizira uloga medija u prikazivanju tema o migrantima i poduzetništvu. Četvrti i peti dio rada prikazuju metodologiju i rezultate istraživanja, a posljednji dio rada je zaključak.

Teorijski okvir migrantskog poduzetništva

S obzirom na prirodu i dinamičnost migracija, migrantsko poduzetništvo postaje važan pravac u istraživanju poduzetništva. Migrantski poduzetnici započinju poslovanje u okviru novih ekonomskih, političkih i kulturnih postavki, što vrlo često zahtjeva specifične kompetencije i sposobnost usklađivanja nekoliko različitih konteksta. Bez obzira na povijest migracija i njihovu uključenost u razna povijesna događanja, područje migrantskog poduzetništva predstavlja relativno novo područje istraživanja. Prve studije posvećene ovoj problematici pojavljuju se sredinom 20. stoljeća, a istraživanja su uglavnom bila posvećena tadašnjim najpopularnijim migracijskim odredištima poput Sjedinjenih Američkih Država (Glinka, 2018). Današnja istraživanja migrantskog poduzetništva privlače pozornost brojnih istraživača i znanstvenika iz različitih područja poput ekonomije i menadžmenta, ali i sociologije i antropologije. U nastavku rada prikazan je teorijski okvir koji obuhvaća definicije i značajke migrantskog poduzetništva i sličnih koncepata, te pregled dosadašnjih istraživanja vezanih za migrantsko poduzetništvo u Hrvatskoj.

Definicija migrantskog poduzetništva

U postojećoj literaturi može se identificirati nekoliko međusobno povezanih koncepata i definicija vezanih za migrantsko poduzetništvo. Prvenstveno, to je definicija migrantskog, odnosno imigrantskog poduzetništva. Pregledom relevantne literature, u teorijskom aspektu nije utvrđena razlika u definiciji spomenutih pojmova. Prema Glinki (2018) migrantsko, odnosno imigrantsko je poduzetništvo definirano kao poduzimanje poduzetničke aktivnosti i pokretanje poslovanja poduzeća od strane prve ili druge generacije imigranata. U ovoj se definiciji autorica poziva na najčešće prihvaćenu definiciju koju su formulirali Ujedinjeni narodi, a koja migrante definira kao osobe koje su promijenile zemlju svojeg uobičajenog prebivališta, bez obzira na razlog migracije ili pravni status, na period od najmanje dvanaest mjeseci (Ujedinjeni narodi, 2021). Sličnu definiciju u svome radu navode i Baycan-Levent i

Nijkamp (2009) prema Sasse i Thielemann (2005) ističući kako su migranti osobe koje se nalaze izvan zemlje svog rođenja ili državljanstva, dvanaest ili više mjeseci.

Prema Europskom gospodarskom i socijalnom odboru Europske unije migrantski poduzetnik definira se kao „vlasnik poduzeća rođen izvan Europske unije, koji nastoji generirati dodanu vrijednost kroz stvaranje ili ekspanziju gospodarske aktivnosti“ (EESC, 2012, str. 5).

Etničko poduzetništvo podrazumijeva poduzetničku aktivnost koja se temelji na vezama i interakcijama osoba koje imaju zajedničko podrijetlo i dijele iskustvo migracije (Glinka, 2018). U kontekstu etničkog, vrlo se često spominje i manjinsko poduzetništvo. Lekaj, Gregov i Varlandy Supek (2015, str. 71) prema Hout i Rosen (1999) etničko ili manjinsko poduzetništvo definiraju kao „radnu ili profesionalnu aktivnost nacionalnih manjina u svrhu ostvarivanja profita, mogućnosti samozapošljavanja, čuvanja običaja te raznih vještina i znanja koja su vezana za njihovo kulturno nasljeđe“.

Poduzetništvo dijaspore je veoma slično migrantskom poduzetništvu, a ono što je temelj razlikovanja je činjenica da dijasporu čine migranti koji održavaju bliske veze sa zemljom svog podrijetla u kojima su vrlo često uključeni u poduzetničke aktivnosti (Harima, 2014, Glinka, 2018).

Wauters i Lambrecht (2008) navode izbjegličko poduzetništvo kao posebnu vrstu imigrantskog poduzetništva. Unatoč činjenici da se radi o veoma bliskim pojmovima, u svom radu ističu najvažnije razlike između imigranata i izbjeglica koje se očituju u motivima i razlozima napuštanja zemalja podrijetla, znanju i vještinama važnim za uključivanje u tržište rada zemlje u koju useljavaju kao i umreženosti s relevantnim akterima.

S obzirom na ustaljenu praksu većine časopisa i radova gdje nije izražena jasna distinkcija ranije navedenih pojmova, te s ciljem kvalitetnije provedbe istraživanja, autorice su se odlučile na korištenje pojma migrantskog poduzetništva.

Migrantsko poduzetništvo promatrano s jedne općenite razine uključuje sve one čimbenike koje obuhvaća i sama srž poduzetništva. Promotri li se model poduzetničkog procesa (Timmons i Spinelli, 2008) koji pretpostavlja kako poduzetnici svoje poduzetničke pothvate temelje na poslovnoj prilici, poduzetničkom timu i resursima, može se zaključiti kako su navedeni čimbenici temelj poduzetničkih pothvata i samih migrantskih poduzetnika.

Ipak, određena istraživanja pokazuju kako su migrantski poduzetnici obrazovaniji od domaćih poduzetnika te izražavaju veću sklonost poduzetništvu (EESC, 2012). Nadalje, određena opažanja ukazuju kako podrijetlo migranata utječe na njihovu sklonost da postanu poduzetnici, jednako kao i razlike u obrazovanju i bogatstvu.

Slijedom navedenog, ističe se kako azijska migrantska skupina ima najveću sklonost prema poduzetništvu, dok je ta sklonost najmanje izražena kod migrantskih skupina iz Latinske Amerike i Afrike (EESC, 2012).

Glinka (2018) ističe kako upravo kulturološke razlike često zahtijevaju od migrantskih poduzetnika stjecanje određenih interkulturalnih kompetencija, ali i prilagodbu odnosa s lokalnim subjektima poput konkurenata, poslovnih partnera, zaposlenika i kupaca, dok Kloosterman (2010) u svom modelu ističe kako kulturološki čimbenici i socijalni kapital mogu samo donekle doprinijeti razumijevanju migrantskog poduzetništva te da je za potpunije razumijevanje važno uključiti cjeloviti koncept koji obuhvaća društvene aspekte, tržište i institucionalni okvir zemlje domaćina. Temeljem navedenog, može se zaključiti kako šira konceptualizacija migrantskog poduzetništva uključuje brojne čimbenike koji upućuju na specifičnost poduzetničkih pothvata poduzetnika migranata.

Iako se u posljednje vrijeme od strane mnogih znanstvenika, ali i kreatora politika prepoznaje važnost migrantskog poduzetništva u Europi, statistički podaci i informacije o migrantskom poduzetništvu, još uvijek su neusporedivi na razini Europske unije. Većina studija najčešće je orijentirana prema malim uzorcima i studijama slučaja migrantskog poduzetništva na primjeru određenog grada. Samim time, postoji velika praznina u procjeni migrantskog poduzetništva i njegovim implikacijama na ekonomske i društvene promjene, na razini pojedinačno promatranih zemalja, ali i na razini cijele Europske unije (Baycan-Levent i Nijkamp, 2009). Promjeni ove situacije zasigurno mogu pridonijeti nova istraživanja, ali i projekti i javne diskusije koje imaju za cilj promociju migrantskog poduzetništva.

Migrantsko poduzetništvo u Republici Hrvatskoj

Tema migrantskog poduzetništva u Hrvatskoj još uvijek je nedovoljno istražena, no u posljednje je vrijeme moguće primijetiti porast broja istraživanja i radova vezanih uz navedenu tematiku. Pregledom relevantne literature, moguće je zaključiti kako je migrantsko poduzetništvo istraživano u kontekstu nekoliko pojmova poput transnacionalnog poduzetništva, manjinskog poduzetništva te društvenog poduzetništva migranata.

Kuti i Božić (2011) analizirali su transnacionalne aktivnosti kineske migrantske skupine u Hrvatskoj te ukazali na rasprostranjenost ekonomskih aktivnosti u obliku transnacionalnog poduzetništva. S obzirom na to da znatan dio kineskih migranata u Hrvatskoj predstavljaju mali i srednji poduzetnici, autori u istraživanju ističu posebnosti transnacionalnog poduzetništva koje je, između ostalog, obilježeno frekventnom fizičkom mobilnošću poduzetnika, redovitim kontaktima s dobavljačima iz Kine

ili drugih država te značajkama poslovanja obiteljskog poduzeća zasnovanog na međusobnom povjerenju članova obitelji (Kuti i Božić, 2011).

Lekaj, Gregov i Varlandy Supek (2015) u svom su radu analizirale temeljne značajke manjinskog poduzetništva na primjeru albanske nacionalne manjine u Hrvatskoj. Ono što posebno označava albansku nacionalnu manjinu jesu tradicionalni obiteljski poslovi poput zlatarstva i pekarstva, te tradicija i kultura koja se nastoji očuvati u generacijama obiteljskih manjinskih poduzeća. Autorice također navode kako se glavni izazovi vezani uz poduzetništvo vežu uz lošu informiranost i slabije korištenje mjera poduzetničko potpornih institucija, ali i slabije obrazovanje poduzetnika. Nreca i Gregov (2018) također su usmjerene na obiteljsko poduzetništvo u poduzećima albanske nacionalne manjine u Hrvatskoj, ali poseban naglasak stavljaju na ulogu žena. Istraživanje autorica je pokazalo da većina žena aktivno sudjeluje u radu obiteljskog poduzeća, ali pravno gledano, nema formalni vlasnički udio u poduzeću. Uz aktivnost u radu obiteljskih poduzeća, naglašena je uloga žena u obitelji i u očuvanju kulturoloških vrijednosti značajnih za albansku nacionalnu manjinu (Nreca i Gregov, 2018).

U kontekstu popularizacije migrantskog poduzetništva važno je spomenuti i Centar za mirovne studije koji svojim aktivnostima pridonosi vidljivosti problematike migrantskog poduzetništva, posebice kroz prizmu društvenog poduzetništva, i to široj i općoj populaciji, a ne samo znanstvenoj. Publikacija „Migrent“ svojevrsni je prikaz stanja migrantskog poduzetništva u Europi, ali i važan alat socio – ekonomske emancipacije i integracije migranata (CPS/ToH, 2017). Nadalje, u ovom se kontekstu ističe i kolektiv „Okus doma“ koji je nastao u okviru projekta „Kvalitetnim rješenjima k integraciji izbjeglica“, a kroz svoje aktivnosti nastoji razbiti predrasude i stereotipe o azilantima te omogućiti im integraciju u hrvatsko društvo (Jurković i Rajković Iveta, 2016).

Autorice Čapo i Kelemen (2018) istraživale su migrantske poduzetnike u Zagrebu, s posebnim osvrtom na ugostiteljski sektor. U radu je prikazana dvojaka pozicija Zagreba koji je s jedne strane, kao glavni grad, financijsko, političko i kulturno središte koje kroz razvoj turističkog sektora i uslužnih djelatnosti migrantima poduzetnicima omogućuje bavljenje poslovima u nišama koje nisu toliko zastupljene. No, promatrano iz međunarodne perspektive, Zagreb najčešće ne privlači migrante i većina osoba koje ga naseljavaju su praktički „slučajni“ migranti. Nadalje, sudionici istraživanja istaknuli su i specifične ograničavajuće aspekte poslovanja poput složene birokracije i konstantnog mijenjanja propisa, visokih poreznih opterećenja, nedosljednih tumačenja zakona od strane različitih institucija te nedostupnosti informacija na engleskom jeziku (Čapo i Kelemen, 2018).

O preprekama za pokretanje i razvoj poduzetničke aktivnosti pišu i Šimić Banović, Alpeza i Brzozowski (2019) izdvajajući četiri različite kategorije poduzetnika: domaće poduzetnike, poduzetnike iz zemalja EU, poduzetnike iz razvijenih zemalja koje ne pripadaju EU te poduzetnike koji dolaze iz slabije razvijenih zemalja koje ne pripadaju EU. U odnosu na svaku istaknutu kategoriju poduzetnika, autori su definirali i skupine ključnih formalnih i neformalnih prepreka vezanih uz poduzetničku aktivnost u Hrvatskoj. U kontekstu migrantskog poduzetništva, osim već navedenih prepreka, važno je spomenuti i visok iznos temeljnog kapitala za državljane zemalja koje nisu članice EU, sporo i netransparentno izdavanje radnih dozvola, dugotrajne procedure za izdavanje azila, kao i svojevrsnu distancu opće populacije, ali i institucionalnih aktera prema strancima (Šimić Banović, Alpeza i Brzozowski, 2019).

Potencijalne odgovore i rješenja navedenih izazova i prepreka ponudio je Centar za politiku razvoja malih i srednjih poduzeća i poduzetništva – CEPOR u okviru okruglog stola na temu imigrantskog poduzetništva u Hrvatskoj. Kao preporuke provedive u kratkom roku, posebno se ističu aktivnosti vezane uz jezičnu prilagodbu dokumentacije potrebne za osnivanje poduzeća, savjetovanje inozemnih poduzetnika kao i organizacija edukacija za poduzetnike početnike, olakšavanje administracije, te povezivanje domaćih i stranih poduzetnika putem mentorskih sastanaka, udruženja i umrežavanja. U kontekstu preporuka provedivih u dužem roku, važno je istaknuti kontinuirano i zajedničko djelovanje svih relevantnih institucija i organizacija civilnog društva s ciljem poticanja i promocije imigrantskog poduzetništva u Hrvatskoj (Oberman i Šimić Banović, 2019).

Iako su istraživanja u ovom području rijetka, svako od navedenih istraživanja doprinosi novim znanjima i razumijevanju značajki migrantskog poduzetništva u Hrvatskoj. Nadalje, svako istraživanje svojevrsna je motivacija novim istraživanjima čime se popularizira ova tema u znanstvenom, ali i društvenom smislu.

Uloga medija u prikazivanju tema o migrantima i poduzetništvu

Mnogi autori proteklih godina bavili su se odnosom poduzetnika, poduzetništva i medija (Hang i Weezel, 2007; Iyler, 2009; Jernberg i sur., 2019; Ruth i sur., 2013) te su ispitivali utjecaj koje medijsko izvještavanje ima na percepciju poduzetništva i poduzetnika u javnosti, kao i poveznicu između medija i samog poduzetništva. Da bi se došlo do povezivanja poduzetništva s medijima, znanstvenici uz poznavanje prirode poduzetništva, trebaju ući u specifičnost medija i načina medijskog funkcioniranja. Jedan od istaknutijih medijskih teoretičara van Dijk (1993) objašnjava da mediji imaju značajan utjecaj na društveni diskurs u smislu da većina javnih informacija o istaknutim pojedincima, globalnim i nacionalnim događajima, kao i trendovima, dolazi putem medijskih kanala (van Dijk, 1993).

Mediji imaju važnu ulogu u diskursu jer izvještavanje o poduzetničkim pothvatima ne samo da odražava, već oblikuje društvene stavove, razumijevanja i zainteresiranost za teme poduzetništva (Anderson i Warren, 2011, str. 593). Vezano za sve istaknutiju, a ne toliko znanstvenu istraženu povezanost medija i poduzetništva i poduzetničkih tema Khajeheian (2016) objašnjava, da se povezivanjem medija i poduzetništva s jedne strane naglašava važnost poduzetništva u nacionalnom i globalnom gospodarstvu, a s druge, rastuća uloga komunikacijskih tehnologija u ostvarivanju mogućnosti za poduzetnike (Khajeheian, 2016). Ljunggren i Alsos (2011) ističu da mediji imaju vrlo važan utjecaj u stvaranju stavova, ali i isticanju i vidljivosti određenih ličnosti i uzora u javnosti (str. 2). Prisutnost i fokus određenih tema u medijima utječe na njihovu opću vidljivost i prepoznatljivost te u konačnici vodi i do boljeg shvaćanja i razumijevanja te tematike. U kontekstu poduzetništva, baveći se analizom francuskih medija Radu i Redien-Collot (2008) došle su do zaključka da uokvirivanjem, izlaganjem i interpretacijom, mediji mogu poduzetništvo učiniti više ili manje poželjnim. Mediji to čine zbog svog utjecaja na prihvatljivost i legitimitet uvjerenja o poduzetnicima i njihovim svakodnevnim postupcima. Istodobno, autorice navode da mediji mogu poduzetništvo učiniti manje ili više izvedivim, zbog utjecaja na djelotvornost i uvjerenja o dostupnoj institucionalnoj potpori i osobnim vještinama potrebnim da bi se postalo uspješnim poduzetnikom (Radu i Redien-Collot, 2008, str. 261).

Prikaz poduzetničkih tema i djelatnosti u medijima postaje sve veća potreba poduzetnika i poduzeća. Slika toga što je poduzetništvo i poduzetnički fenomen koji mediji predstavljaju masovnoj publici može utjecati na stavove javnosti i ponašanja koje ljudi razvijaju prema temi (Hang i Weezel, 2007, str. 57). Uloga medija postaje tako važna u društvenom posredovanju između poduzetnika i poduzetničke sfere i samih građana, odnosno, šire javnosti. Boyle i Magor (2008) ističu da poduzetnik treba medijsku vidljivost da bi se profilirao i stvorio utjecaj, no, isto tako, medijsko izvještavanje je prilika za humanizaciju i personalizaciju često složenog i višestranog poslovnog svijeta što se uklapa u potrebe i zahtjeve medija željnih sadržaja (Boyle i Magor, 2008, str. 131).

Osim u temama poduzetništva, mediji su važni i u izvještavaju o etničkim skupinama u društvu te poticanju pluralizma i uključenosti etničkih skupina u nacionalnu kulturu. Trenutno, Europa se nalazi u najvećoj izbjegličkoj krizi od Drugog svjetskog rada (Coninck i sur., 2018, str. 404) tako da su diljem Europe migranti jedna od istaknutijih i medijski prisutnijih etničkih grupa. Od 2015. godine započet je najveći priljev migranata u Europu. Europski parlament na svojim mrežnim stranicama navodi podatak da je razlog migracija proteklih godina sukob, strah i progon u zemljama te da od 295 800 tražitelja azila kojima je odobren status zaštite u EU-u u 2019. preko trećine je došlo iz ratom razorene Sirije, dok su Afganistan i Venezuela na drugom i

trećem mjestu. U svim tim zemljama civilno stanovništvo suočava se s prijetnjama zbog oružanih sukoba, kršenja ljudskih prava ili progona (Europski parlament, 2021).

Medijsko izvještavanje o migrantima može utjecati na javnu percepciju migranata (Blinder i Jeannet, 2017, str. 1457). Tako su brojne studije proteklih godina pokazale da značajan broj građana imaju negativan stav prema migrantima i izbjeglicama (O'doherty, K. i Lecouteur, A., 2007, Ceobanu i Escandell, 2010; De Cock i sur., 2018; Hainmueller i Hopkins, 2014; Jacobs, Hooghe, i de Vroome, 2017; Mayda, 2006; Don i Lee, 2014, Esses, M.V., Medianu, S. i Lawson, A. 2013). Coninck i suradnici (2018) zaključuju da je jedan od faktora koji doprinose ovom podatku upravo prikaz imigranata i izbjeglica u medijima. Nadalje, autori zaključuju kako način na koji mediji prikazuju imigrantske grupe utječe na mišljenje javnosti o tim grupama (Coninck i sur., 2018, str. 405).

Analizirajući tri vodeće nacionalne novine od 2000. do 2010. u SAD-u, Farris i Silber (2018) su ispitivali utječu li fotografije uz novinske priče o imigrantima na nerazmjerni prikaz imigranta u negativnom svjetlu, naglašavajući ilegalnost i smještajući ih u profesije s niskim plaćama. Istraživanje koje su proveli potvrdilo je ove tri hipoteze te su autori zaključili da i tekst i fotografije medija često uokviruju imigrante u negativnom kontekstu koji nije u skladu sa stvarnom slikom. Mediji imaju moć da određene teme prikažu u određenom vrijednosnom okviru koji onda utječe na percepciju i lakše razumijevanje određene tematike. Kako navode Chong i Druckman (2007) glavna premisa teorije medijskog uokvirivanja je da se pitanje može promatrati iz različitih perspektiva i tumačiti kao da ima implikacije na više vrijednosti ili razmatranja. Autori objašnjavaju da se uokvirivanje odnosi na postupak kojim ljudi razvijaju određenu konceptualizaciju problema ili preusmjeravaju svoje razmišljanje o problemu (Chong i Druckman, 2007, str. 104). S obzirom na moć uokvirivanja u oblikovanju stava prema određeni temama, ali i etničkim grupama mediji imaju veliku ulogu u oblikovanju stavova i vijesti o imigrantima te često zbog pojednostavljenog izvještavanja teme migranata prikazuju kroz određeni okvir.

Schemer (2012) osim uokvirivanja, navodi i ulogu medija u stvaranju i produbljivanju stereotipa o određenim etničkim grupama. Uzimajući u obzir da je medijsko izvještavanje o etničkim manjinama pretežno negativno, izloženost tim izvorima informacija vjerojatno će produžiti stereotipni stav prema etničkim manjinama (Schemer, 2012, str. 2). U svom radu o analizi stereotipa o imigrantima Schemer zaključuje da česta izloženost prikazima negativnih vijesti imigranata povećava i negativne stavove o njima (2012, str. 14).

Nadovezujući se na istraživanja o percepciji migranata, Blinder i Jeannet (2017) su istraživali utječu li mediji na oblikovanje percepcije ili mentalne slike o imigrantima u Velikoj Britaniji. U svom istraživanju proveli su opsežnu kvantitativnu ana-

lizu britanskog nacionalnog tiska te potom i istraživački eksperiment koji testira uzročni utjecaj okvira vijesti proizašlih iz medijske studije. Analiza je pokazala da je medijsko izvještavanje o imigraciji i imigrantima uglavnom u skladu s percepcijama i pogrešnim percepcijama imigracije u britanskoj javnosti (Blinder i Jeannet, 2017).

Osim negativnog prikazivanja imigranata, jedan od ključnih problema loše i krive percepcije o imigrantima je i nedovoljno izvještavanje o ovoj etničkoj grupi, što vodi do slabijeg poznavanja i teme i kulture etničke grupe o kojoj se izvještava. Bloemraad, Graauw i Hamlin (2015) objašnjavaju da bi medijski stručnjaci i oni koji proučavaju imigrante i manjine trebali pažljivije ispitati količinu medijskog izvještavanja posvećenu različitim skupinama. Autori naglašavaju da nedostatak pokrivenosti uzrokuje nevidljivost imigranata, odnosno doprinosi njihovom nedostatku građanske prisutnosti u zajednicama u kojima žive.

Metodologija istraživanja percepcije migrantskog poduzetništva u Republici Hrvatskoj

Prvi dio istraživanja odnosi se na ispitivanje percepcije o migrantskom poduzetništvu među odraslom populacijom građana Republike Hrvatske. Istraživanje je provedeno na prigodnom uzorku od 324 ispitanika. S obzirom na relativno mali broj ispitanika, važno je naglasiti kako se radi o preliminarnom istraživanju, odnosno prvoj fazi istraživanja koje bi se u budućnosti provelo na znatno većem broju ispitanika te bi uključivalo detaljniju analizu segmenata ispitanih građana i njihovih stavova. Korištena je metoda ispitivanja primjenom anketnog upitnika koji se sastojao od nekoliko skupina pitanja koja su obuhvaćala demografske značajke ispitanika, opću informiranost o migrantskom poduzetništvu te vrednovanje stavova o migrantskim poduzetnicima. Veći dio pitanja za upitnik je prilagođen prema upitniku iz izvještaja Europske komisije (2018) „Integration of immigrants in the European Union“, dok je jedan manji dio pitanja kreiran temeljem dosadašnjih istraživanja vezanih za migrantsko poduzetništvo (Šimić Banović, Alpeza i Brzozowski, 2019, Oberman i Šimić Banović, 2019) te u skladu s metodologijom istraživanja u društvenim djelatnostima (Tkalac Verčič, Sinčić Ćorić i Pološki Vokić, 2014). Pitanja u upitniku su formulirana u obliku tvrdnji koje su vrednovane temeljem Likertove skale od pet stupnjeva (od 1 – „izrazito se ne slažem“ do 5 – „izrazito se slažem“). Cilj ovog dijela istraživanja bio je ispitati percepciju građana o migrantskom poduzetništvu u Republici Hrvatskoj, njihovu informiranost te stavove o migrantskim poduzetnicima i njihovom utjecaju na hrvatsko gospodarstvo, poduzetničko okruženje i kulturni život.

Drugi dio istraživanja odnosi se na analizu sadržaja medijskih članaka o migrantskom poduzetništvu. U radu je primijenjena kvalitativna analiza sadržaja i to s

gledišta sadržaja, gdje je istraživač u prvom redu zainteresiran za karakteristike sadržaja poruke (Halmi, 1996, str. 283). Jedinicu analize predstavlja jedan novinski članak objavljen na digitalnom medijskom portalu gdje se analizira i naslov i grafička oprema te sadržaj samog članka kroz unaprijed određene kategorije analize. Matrica za ispitivanje analize sadržaja podijeljena je u tri dijela. Prvi dio matrice ispituje općenite informacije o medijskoj objavi, drugi dio analize ispituje tematiku članka, odnosno, što je fokus objave, dok je u trećem dijelu analize cilj ispitati fokus i dominantni okvir medijskog članaka u kontekstu migrantskog poduzetništva kao i vrijednosnu orijentaciju članka s obzirom na migrantsko poduzetništvo.

U uzorak su izabrani najposjećenije medijske stranice prema istraživanju Geminus Ratinga (2021) uz još jutarnji.hr, slobodnadalmacija.hr i index.hr koji nisu bili prikazani u izvještaju Geminus ratinga, a jesu istaknuti portali u Hrvatskoj. Na svakom od hrvatskih digitalnih medija pretraživanjem arhive izdvojeni članci koji su se ticali migrantskog poduzetništva. Članci su izdvojeni pretraživanjem ključnih riječi: „migranti, poduzetništvo“, „migranti, poduzetnici“. I dok digitalni mediji u arhivi imaju više tisuća članaka o migrantima koji su pretežno vezani za vijesti o migracijama i nacionalnoj politici vezanoj za iste, broj članaka o migrantskom poduzetništvu uvjetovan je arhivom pretraživanja. Većina najčitanijih medijskih portala u pretraživanju članaka o migrantima i poduzetništvu nema nikakvih rezultata pretraživanja, dok ostali imaju ili nekoliko pretraživanja na ključne riječi, ili u arhivi sortiraju sve članke koje koriste ključne riječi i migrante i poduzetništvo. Na temelju pretraživanja su onda na svakom internetskom mediju izdvojeni članci koji se tiču baš migrantskog poduzetništva. Tako je ukupan uzorak od 16 izdvojenih digitalnih medija, njih 12 je ušlo u analizu, a ukupan broj članaka koji su se bavili migrantskim poduzetništvom je 29. Omjer broja pretraživanja o migrantima te migrantskom poduzetništvu, kao i konačni broj članaka koji su ušli u analizu prikazan je u tablici 1.

Tablica 1. Omjer broja pretraživanja migranata i migrantskog poduzetništva na digitalnim medijima

Digitalni medij	**Broj pretraživanja o migrantima na odabranim digitalnim medijima**	**Broj pretraživanja o migrantskom poduzetništvu na odabranim digitalnim medijima**	**Pretraživanja koja se stvarno tiču migrantskog poduzetništva na odabranim digitalnim medijima**
24sata.hr	1.000	2	2
vecernji.hr	više od 1.000	6	3
net.hr	23.300	10	2
tportal	2.096	0	0
RTL.hr	nije moguće doći do broja	1	1

Digitalni medij	Broj pretraživanja o migrantima na odabranim digitalnim medijima	Broj pretraživanja o migrantskom poduzetništvu na odabranim digitalnim medijima	Pretraživanja koja se stvarno tiču migrantskog poduzetništva na odabranim digitalnim medijima
telegram.hr	nije moguće doći do broja	1	1
story.hr	1	0	0
poslovni.hr	nije moguće doći do broja	1	1
N1info	490	0	0
novilist.hr	1.782	više od 10	3
HRT.hr	2.280	522	1
dalmacijadanas.hr	nije moguće doći do broja	1	1
glasistre.hr	2.330	730	1
jutarnji.hr	4.600	567	10
slobodnadalmacija.hr	4.360	749	3
indeks.hr	4.876	0	0

Izvor: Izrada autorica prema rezultatima pretraživanja digitalnih medija

Cilj ovog dijela istraživanja je ispitati percepciju migrantskog poduzetništva u Republici Hrvatskoj kroz ispitivanje prisutnosti tema migrantskog poduzetništva u hrvatskim medijima, tipa članaka, vrijednosne orijentiranosti i stila medijskog izvještavanja o temama migrantskog poduzetništva.

Zaključno, na temelju ranije opisane metodologije istraživanja, definirana su sljedeća istraživačka pitanja:

IP 1: Jesu li i u kojom mjeri građani Republike Hrvatske upoznati s pojmom migrantskog poduzetništva?

IP 2: Kakva je vrijednosna orijentacija građana vezana za migrantske poduzetnike i njihov utjecaj na hrvatsko gospodarstvo, poduzetničko okruženje i kulturni život?

IP 3: Jesu li i kako migrantski poduzetnici prikazani u hrvatskim medijima?

IP 4: Kakva je vrijednosna orijentacija medijskih članaka vezano za temu migrantskog poduzetništva u Republici Hrvatskoj?

Rezultati istraživanja percepcije migrantskog poduzetništva u Republici Hrvatskoj

U nastavku rada prikazani su rezultati istraživanja vezani za ciljeve istraživanja i postavljena istraživačka pitanja.

Rezultati anketnog ispitivanja

Od ukupnog broja ispitanika u uzorku, 69,4 % su bile osobe ženskog spola, dok je 30,6 % bilo osoba muškog spola. Najveći je broj ispitanika pripadao dobnim skupinama 21 – 30 godina (48,5 %) te 31 – 40 godina (24,7 %), dok je najmanji dio ispitanika pripadao dobnim skupinama 50 – 61 godina (5,6 %) te 61 ili više godina (2,2 %). Što se tiče strukture obrazovanja ispitanika, 37 % ispitanika ima visoku stručnu spremu, 28,1 % srednju stručnu spremu, 18,2 % višu stručnu spremu, a 16,4 % ispitanika ima magisterij ili doktorat.

U tablici 2 prikazani su izabrani rezultati deskriptivne statističke analize čestica vezanih za informiranost ispitanika o migrantskom poduzetništvu. Upoznatost s pojmom migrantskog poduzetništva ocijenjena je prosječnom ocjenom 2,67 koja prati vrijednosti moda i medijana koje iznose 3. Ipak, kada je u pitanju ocjena šire informiranosti o migrantskom poduzetništvu te njegovim izazovima i mogućnostima, sve srednje vrijednosti su izražene znatno nižim ocjenama ($\bar{x}$ =1,87; Me=2; Mo=1).

Tablica 2. Deskriptivna statistička analiza čestica vezanih za informiranost o migrantskom poduzetništvu

Čestice	Aritmetička sredina	Medijan	Mod	Minimum	Maximum
Upoznat/ upoznata sam s pojmom migrantskog poduzetništva.	2,67	3	3	1	5
Znam primjere migrantskih poduzetnika u Republici Hrvatskoj.	2,41	2	1	1	5
Osobno poznajem migranta poduzetnika koji posluje u Republici Hrvatskoj.	1,88	1	1	1	5
Dobro sam informiran/informirana o migrantskom poduzetništvu, njegovim izazovima i mogućnostima.	1,87	2	1	1	5

Izvor: Izrada autorica prema rezultatima istraživanja

Na temelju podataka prikazanih u tablici 2 može se zaključiti kako ispitanici u velikoj mjeri ocjenjuju da ne znaju primjere migrantskih poduzetnika u Hrvatskoj, osobno ne poznaju migranta poduzetnika te smatraju da nisu dobro informirani o

migrantskom poduzetništvu, njegovim izazovima i mogućnostima. Ipak, bez obzira na izraženo nepoznavanje migrantskog poduzetništva, važno je spomenuti da u uzorku postoji i jedan manji dio ispitanika koji iskazuju svoje znanje i informiranost o migrantskom poduzetništvu kroz sve analizirane čestice.

Tablica 3. Deskriptivna statistička analiza čestica vezanih za vrednovanje stavova o migrantskim poduzetnicima

Čestice	Aritmetička sredina	Medijan	Mod	Minimum	Maximum
Migrantski poduzetnici općenito su poduzetniji, obrazovaniji, inovativniji i skloniji riziku od domaćih poduzetnika.	2,93	3	3	1	5
Migrantski poduzetnici imaju pozitivan utjecaj na hrvatsko gospodarstvo.	3,57	4	3	1	5
Migrantski poduzetnici donose nove ideje i inovacije u hrvatskom poduzetničkom okruženju.	3,72	4	4	1	5
Migrantski poduzetnici obogaćuju kulturni život u Republici Hrvatskoj (umjetnost, glazba, hrana i drugo).	3,79	4	4	1	5

Izvor: Izrada autorica prema rezultatima istraživanja

Tablica 3 prikazuje vrednovanje stavova o migrantskim poduzetnicima i njihovom utjecaju na gospodarstvo, poduzetničko okruženje i kulturni život u Hrvatskoj. Najnižom prosječnom ocjenom je ocijenjena tvrdnja *Migrantski poduzetnici općenito su poduzetniji, obrazovaniji, inovativniji i skloniji riziku od domaćih poduzetnika* ($\bar{x}$ =2,93), dok ostale tvrdnje upućuju na zaključak kako većina ispitanika iz uzorka ima pozitivno mišljenje o migrantskim poduzetnicima i njihovom utjecaju na gospodarstvo, poduzetničko okruženje i kulturni život u Hrvatskoj. Na temelju prikazanih izabranih rezultata istraživanja i postavljenih istraživačkih pitanja, može se zaključiti kako ispitanici iz uzorka u većoj mjeri ocjenjuju kako nisu upoznati s pojmom migrantskog poduzetništva te nisu dobro informirani o migrantskom poduzetništvu, njegovim izazovima i mogućnostima. Bez obzira na iskazano nepoznavanje migrantskog poduzetništva, ispitanici iskazuju pozitivne stavove vezane za migrantske poduzetnike i njihov utjecaj na hrvatsko gospodarstvo, poduzetničko okruženje i kulturni život.

Analiza sadržaja medijskih članaka

Analizirajući medijske objave u Hrvatskoj koje se tiču teme migrantskog poduzetništva tada je svega 3,4 % ukupno analiziranih članaka objavljeno prije 2015. godine, u 2015. godini analizom je detektirano tek 3,4 % članaka, dok je najveći broj

članaka, i to 85,8 % objavljeno nakon 2018. godine. Ovi podaci pokazuju da je tema migrantskog poduzetništva aktualna tek proteklih nekoliko godina u nešto intenzivnijem izvještavanju, no, s obzirom na ukupni uzorak od svega 29 članaka, ova tema i dalje nije dovoljno zastupljena u medijima.

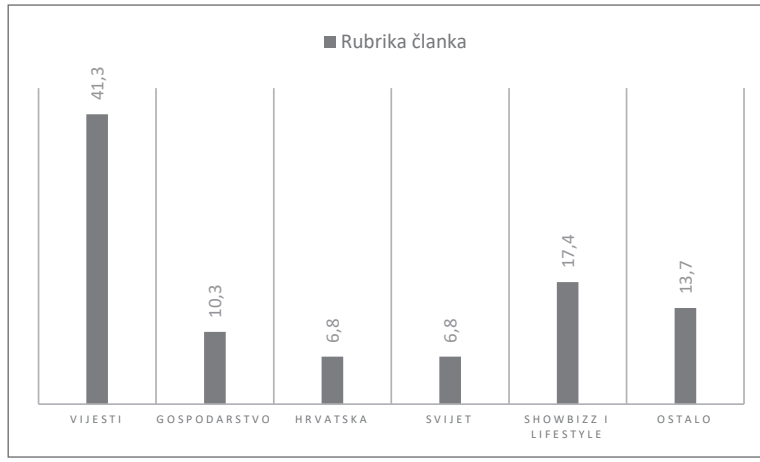

Izvor: Izrada autorica prema rezultatima istraživanja

Graf 1. Rezultati analize koji se tiču rubrike u koju spada članak o migrantskom poduzetništvu (%)

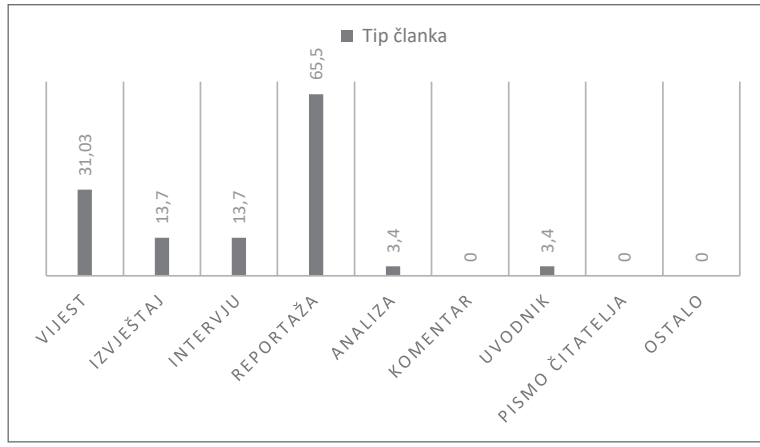

Izvor: Izrada autorica prema rezultatima istraživanja

Graf 2. Rezultati analize vezano za format objave u medijima o migrantskom poduzetništvu (%)

U izvještavanju o migrantskom poduzetništvu većina članaka je imala fotografiju (68,9 %), dok je znatan broj članaka uz fotografiju imao i video (27,5 %). Svaki video u članku bila je reportaža o migrantu poduzetniku, bez obzira je li se radilo o televizijskom portalu, o tiskovnom ili samo digitalnom. Također, većina analiziranih članaka, njih 93 % imalo je informativni tip naslova članka, odnosno, naslov je odgovarao sadržaju članka. To pokazuje da digitalni mediji u Hrvatskoj koriste opisnu i slobodniju formu obrade vijesti.

Vezano za samu tematiku objava, analiza je pokazala da je migrant u fokusu većine analiziranih medijskih objava (93,1 %) i to pretežno u pozitivnoj vrijednosnoj orijentaciji (82,7 %), jednako kao i migrantsko poduzetništvo (79,3 %). Odnosno, medijsko izvještavanje o migrantima u kontekstu migrantskog poduzetništva je većinom pozitivno ili neutralno dok je svega nekoliko objava bilo u negativnoj orijentaciji prema migrantu i to pretežno kada mediji izvještavaju o prijetnji migranata za nacionalno poduzetništvo ili upitnim obrazovnim i profesionalnim vještinama migranata. Odnos vrijednosne orijentacije analiziranih članaka prema migrantu i prema migrantskom poduzetništvu slikovito je prikazano u grafu 3.

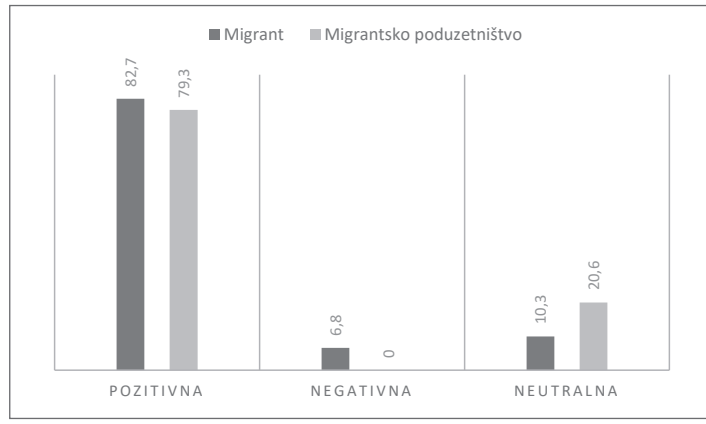

Izvor: Izrada autorica prema rezultatima istraživanja

Graf 3. Vrijednosna orijentacija medijskih članaka s obzirom na migranta i migrantsko poduzetništvo (%)

U većini medijskih članaka migrant se spominje u kontekstu poslovanja i poduzetničkog pothvata (96,5 %) te se često u člancima navode ili birokracijske prepreke ili čak olakšice i poticaji koje država omogućava (58,6 %). Rijetko se migranti spominju u kontekstu stereotipa (svega 20,6 % članaka) ili same migracije (13,7 %). Omjer aktivnosti u kojima se migrant spominje slikovito je prikazan u grafu 4.

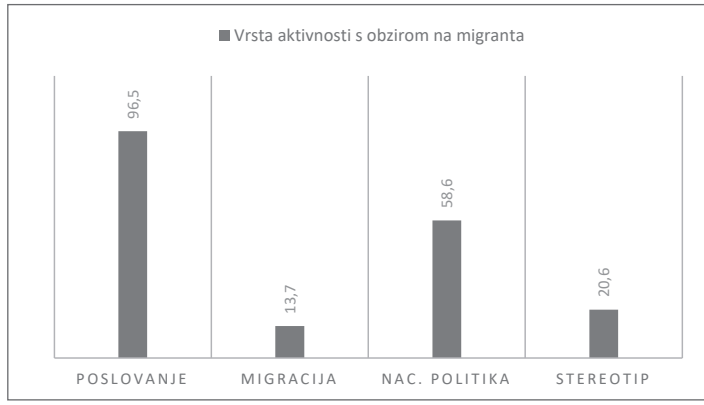

Izvor: Izrada autorica prema rezultatima istraživanja

Graf 4. Fokus medijskog članka s obzirom na migranta (%)

Vezano za prikaz migrantskog poduzetništva ispitano je nekoliko kategorija. Analiza je pokazala da se migrantsko poduzetništvo najčešće spominje u kontekstu pokretanja poslovanja - 58,6 % analiziranih objava. Jako malo članaka se bavi negativnom stranom poslovanja migranata, kao što su problemi s poslovanjem – 10,3 % članaka ili nemogućnost poslovanja – svega 3,4 % poslovanja. Ovakvi podaci idu u kontekst pretežno pozitivnog izvještavanja o migrantskom poduzetništvu. Vrijednosti vezane za fokus članaka o migrantskom poduzetništvu prikazane su u grafu 5.

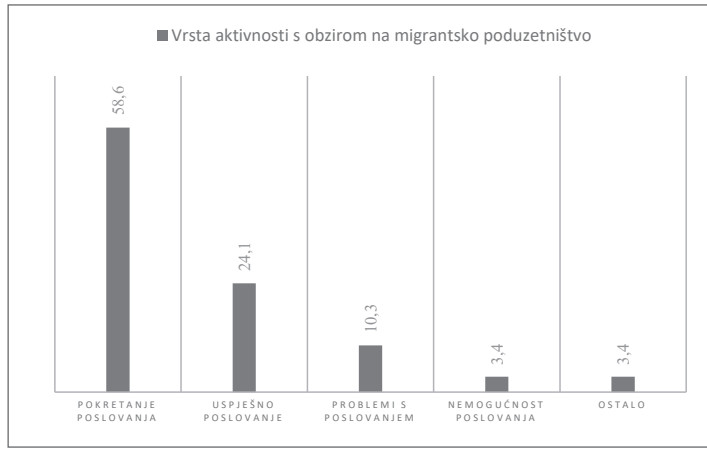

Izvor: Izrada autorica prema rezultatima istraživanja

Graf 5. Fokus članka s obzirom na migrantsko poduzetništvo (%)

Analiza je obuhvaćala i detekciju dominantnog okvira članka. Tako se svaka objava evaluirala u kontekstu okvira koji mediji postavljaju o migrantskom poduzetništvu. Najveći broj članaka, čak njih 48,2 % prikazani su u formatu ljudske priče. Ovaj podataka može se dovesti u korelaciju s formom reportaže i pozitivnim medijskim izvještavanjem o migrantima i migrantskom poduzetništvu te se može zaključiti da okvir članka doprinosi i pozitivnoj vrijednosnoj orijentaciji, a forma reportaže omogućava dulje i nestrukturirano izvještavanje o istoj. Osim ispovijesti ljudskih priča, znatan broj medijskih članaka bio je u okviru ekonomskih aspekata migrantskog poduzetništva unutar kojih je fokus izvještavanja bio na uspješnosti migrantskog poduzetništva, mjerama i poticajima za migrantsko poduzetništvo, ali i izazovima poslovanja. Mali broj članaka bio je usmjeren na prikaz teme migrantskog poduzetništva u vidu kulturoloških razlika (6,3 %), nacionalne regulative vezano za migrantsko poduzetništvo, u vidu legislative, mjera i odgovornosti (6,8 %). Samo jedan medijski članak (3,4 %) prikazivao je migrantsko poduzetništvo u okviru problema i konflikata koji se vežu s migrantima. Slikoviti prikaz okvira medijskog članaka u kontekstu teme migrantskog poduzetništva donosi graf 6.

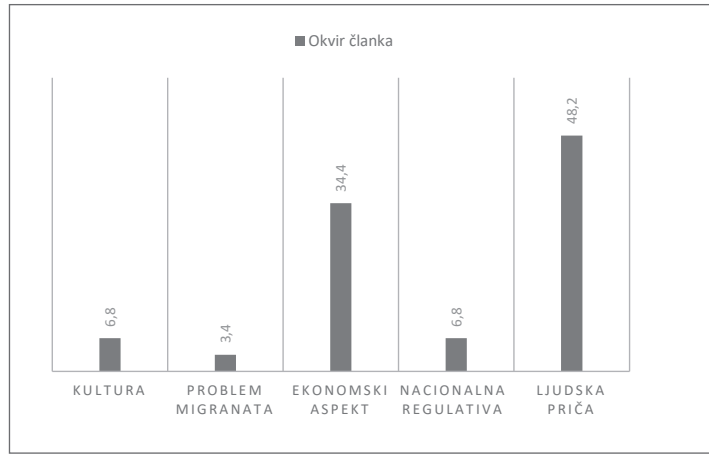

Izvor: Izrada autorica prema rezultatima istraživanja

Graf 6. Dominantni okvir članka o migrantskom poduzetništvu (%)

Zaključak

Međunarodne migracije predstavljaju značajku današnjeg vremena, a njihov je utjecaj vidljiv u brojnim aspektima političkih, ekonomskih i društvenih promjena. Gospodarska aktivnost migranata u vidu pokretanja poduzetničkih pothvata određuje nove smjerove istraživanja povezane s tematikom i problematikom migrantskog poduzetništva.

Migrantski val koji proteklih godina utječe na europsku politiku, utječe i na percepciju koju građani u Europi stvaraju o migrantima, kao o etničkoj skupini, a mediji su ti koji uvelike utječu na vidljivost, uokvirivanje i približavanje ove teme široj javnosti.

S ciljem ispitivanja percepcije migrantskog poduzetništva u Republici Hrvatskoj, u radu je korišten dvojni pristup istraživanju – metoda ispitivanja primjenom anketnog upitnika i metoda kvalitativne analize sadržaja medijskih članaka. Rezultati prikupljeni anketnim upitnikom ukazuju na zaključak kako ispitanici iz uzorka u većoj mjeri ocjenjuju da nisu upoznati s pojmom migrantskog poduzetništva. Većina ispitanika ne zna primjere migrantskih poduzetnika niti osobno poznaje migrante poduzetnike, a samim time smatra da nije dobro informirana o izazovima i mogućnostima migrantskog poduzetništva. Bez obzira na izraženo nepoznavanje, ispitanici iskazuju pozitivne stavove vezane za migrantske poduzetnike i njihov utjecaj na hrvatsko gospodarstvo, poduzetničko okruženje i kulturni život.

Vezano za zastupljenost tema o migrantskom poduzetništvu, analiza sadržaja je pokazala kako hrvatski mediji, iako u malom obimu, ipak imaju zastupljene teme migrantskog poduzetništva koje pretežno pozitivno uokviruju i migrante i samu temu migrantskog poduzetništva. U prikazivanju tema o migrantskom poduzetništvu, većina medijskih članaka prikazuje migrante u kontekstu poduzetništva te temu migrantskog poduzetništva kroz fokus pokretanja poslovanja migranata u Hrvatskoj. Dominantni okvir medijskog izvještavanja o migrantskom poduzetništvu je u okviru ljudske priče gdje mediji personaliziraju priču i tako je približavaju čitatelju.

Ograničenja ovog istraživanja vezana su za relativno mali broj ispitanika i broj članaka obuhvaćen analizom sadržaja. No, upravo ova ograničenja, kao i rezultati otvaraju prostor novim istraživanjima vezanim za migrantsko poduzetništvo u Hrvatskoj, njegovu zastupljenost i percepciju. Da bi se moglo relevantnije zaključiti o tome razlikuje li se medijsko izvještavanje o migrantima u kontekstu poduzetništva od ostalih medijskih objava o migrantima, potrebno je u istraživanje uključiti veći uzorak članaka o migrantima. Vezano za percepciju građana o migrantskom poduzetništvu ispitivanje anketnim upitnikom bi trebalo uključiti veći broj ispitanika.

Osim akademskoj zajednici, prikazani rezultati predstavljaju poziv i svim institucionalnim dionicima, organizacijama i medijima za kreiranje politika koje su orijentirane poticanju i promociji migrantskog poduzetništva u Hrvatskoj.

Literatura

1. Anderson, A.R. i Warren, L. (2011). The entrepreneur as hero and jester: Enacting the entrepreneurial discourse. *International Small Business Journal, 29*(6), 589–609. doi: 10.1177/0266242611416417
2. Baycan-Levent, T. i Nijkamp, P. (2009). Characteristics of migrant entrepreneurship in Europe. *Entrepreneurship & Regional Development: An International Journal,* 21(4), 375-397. doi: 10.1080/08985620903020060
3. Benković, V. i Balabanić, I. (2010). Analiza sadržaja najposjećenijih hrvatskih internetskih portala. *Medijska istraživanja, 16*(2), 43-56. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/63939
4. Blinder, S. i Jeannet, A.M. (2017). The ‘illegal’ and the skilled: effects of media portrayals on perceptions of immigrants in Britain. *Journal of ethnic and migration studies*, 1444-1462. doi: 10.1080/1369183X.2017.1412253
5. Bloemraad, I., Graauw, E. i Hamlin, R. (2015). Immigrants in the Media: Civic Visibility in the USA and Canada. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41(6), 874–896. doi: http://dx.doi.org/10.1080/1369183X.2014.1002198
6. Boyle, R. i Magor, M. (2008). A nation of entrepreneurs? Television, social change and the rise of the entrepreneur. *International Journal of Media and Cultural Politics, 4*(2), 125-144. doi: 10.1386/macp.4.2.125/1
7. Centre for Peace Studies/Taste of Home (2017). *Migrent - Migrant (Social) entrepreneurship as a tool of socio-economic emancipation of migrants*. Zagreb: CPS/ToH. Dostupno na: https://www.okus-doma.hr/en/tekstovi/migrent/migrent-publikacija (Pristupljeno 24. veljače 2021.)
8. Ceobanu, A. M., i Escandell, X. (2010). Comparative analyses of public attitudes toward immigrants and immigration using multinational survey data: A review of theories and research. *Annual Review of Sociology, 36*, 309–328. doi:https://doi.org/10.1146/annurev.soc.012809.102651
9. Chong, D. i Druckman, J.N. (2007). Framing Theory. *Annu. Rev. Polit. Sci*., 10, 103–26. doi: 10.1146/annurev.polisci.10.072805.103054
10. Coninck, D., Matthijs, K., Debrael,M., Joris,W., De Cock, R. i d’Haenens, L. (2018). The relationship between media use and public opinion on immigrants and refugees: A Belgian perspective. *Communications, 43*(3), 403–425.
11. Čapo, J. i Kelemen, P. (2018). Mixing Ethnic and Non-ethnic Economic Strategies: Migrant Entrepreneurs in Zagreb*. Narodna umjetnost,* 55 (2), 29-56. doi: https://doi.org/10.15176/vol55no202
12. Don, Z.M. i Lee, C. (2014). Representing immigrants as illegals, threats and victims in Malaysia. *Elite voices in the media. Discourse Society, 25*(6), 687-705. doi:10.1177/0957926514536837

13. EESC (2012). *The contribution of migrant entrepreneurs to the EU.* Dostupno na: https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/ opinions-information-reports/opinions/contribution-migrant-entrepreneurs-economy
14. Elezović, A. (2012). O čemu pišu novine? Analiza sadržaja novinskih naslovnica (siječanj – lipanj 2011.). *Medijska istraživanja, 18*(1), 61-88. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/85381
15. Esses, M.V., Medianu, S. i Lawson, A. (2013). Uncertainty, Threat, and the Role of the Media in Promoting the Dehumanization of Immigrants and Refugees. *Journal of Social Issues,* 69(3), 518-536. doi: https://doi.org/10.1111/josi.12027
16. Europska komisija (2016). *Evaluation and Analysis of Good Practices in Promoting and Supporting Migrant Entrepreneurship.* Luxembourg: Publications Office of the European Union. doi: 10.2873/696365
17. Europska komisija (2017). *Integration of immigrants in the European Union* - Special Eurobarometer 469. Dostupno na: https://ec.europa.eu/home-affairs/news/results-special-eurobarometer-integration-immigrants-european-union_en
18. Farris, E.M. i Mohamed, H.E. (2018). Picturing immigration: how the media criminalizes immigrants, Politics, Groups, and Identities. *Politics, Groups, and Identities, 6*(4), 814-824. doi:10.1080/21565503.2018.1484375
19. Gemius Audience, istraživanje o posjećenosti hrvatskih medija. Dotupno na: https://rating.gemius.com/hr/tree/8 (24 (Pristupljeno: 24. siječnja 2021).
20. Glinka, B. (2018). Immigrant Entrepreneurship as a Field of Research. *Problemy Zarządzania,* 16(1) (73)), 18 – 73, doi: 10.7172/1644-9584.73.2
21. Hainmueller, J., i Hopkins, D. J. (2014). Public attitudes toward immigration. *Annual Review of Political Science, 17,* 225–249. doi: https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-102512-194818
22. Halmi, A. (1996). *Kvalitativna metodologija u društvenim znanostima*. Samobor: Zagreb, A.G. Matoš d.d.
23. Hang, M. i van Weezel, A. (2007). Media and Entrepreneurship: A Survey of the Literature Relating Both Concepts. *Journal of Media Business Studies*, 4(1), 51-70. Dostupno na: https://www.semanticscholar.org/paper/Media-and-Entrepreneurship%3A-A-Survey-of-the-both-Hang-Weezel/7c53531cbf611f729536c52a58291df6e8e15b39
24. Harima, A. (2014). Network Dynamics of Descending Diaspora Entrepreneurship: Multiple Case Studies with Japanese Entrepreneurs in Emerging Economies. *Journal of ENTREPRENEURSHIP, MANAGEMENT and INNOVATION.* 10(4), 65–92. doi: 10.7341
25. Hout Rosen, H. (1999). Self-employment, Family background, and Race. NBER Working Paper 7344. Dostupno na: http://www.nber.org/papers/w7344

26. Iyer, R. (2009). Entrepreneurial identities and the problematic of subjectivity in media-mediated discourses. *Discourse & Society, 20*(2), 241-263. doi: 10.1177/0957926508099004

27. Jacobs, L., Hooghe, M., i de Vroome, T. (2017). Television and anti-immigrant sentiments: The mediating role of fear of crime and perceived ethnic diversity. *European Societies, 19*(3), 243-267. doi: https://doi.org/10.1080/14616696.2017.1290264

28. Jernberg, F., Lindbäck, A. i Roos, A. (2019). A new male entrepreneur? Media representation of male entrepreneurs before and after #metoo. *Gender in Management: An International Journal, 35*(2), 211-224. doi:10.1108/GM-01-2019-0004

29. Jurković, R. i Rajković Iveta, M. (2016). “Okus doma”: integracija azilanata protkana transnacionalnim procesima i promicanjem kulinarskih tradicija. *Studia ethnologica Croatica,* 28 (1), 147-178. doi: https://doi.org/10.17234/SEC.28.7

30. Khajeheian, D. (2017). Media Entrepreneurship: A Consensual Definition. *ADminister, 30*(30), 91-113. doi: 10.17230/ad-minister.30.5

31. Kloosterman, R. (2010). Matching Opportunities with Resources: A Framework for Analysing (Migrant) Entrepreneurship from a Mixed Embeddedness Perspective. *Entrepreneurship and Regional Development.* 22(1), 25–45. doi: 10.1080/08985620903220488

32. Kuti, S. i Božić, S. (2011). Analitičke dimenzije za istraživanje transnacionalnih aktivnosti: primjer kineskih migranata u Hrvatskoj. *Revija za sociologiju*, 41 (3), 315-340. doi: https://doi.org/10.5613/rzs.41.3.3

33. Lekaj, A., Gregov, Z. i Varlandy Supek, M. (2015). Temeljne značajke manjinskog poduzetništva na primjeru poduzetništva albanske nacionalne manjine u Hrvatskoj. *Obrazovanje za poduzetništvo - E4E.* 5 (2), 69-82. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/149531

34. Mayda, A. M. (2006). Who is against immigration? A cross-country investigation of individual attitudes toward immigrants. *The Review of Economics and Statistics, 88*(3), 510–530. Dostupno na: https://www.jstor.org/stable/40043013?seq=1

35. Mrežna stranica Europskog parlamenta: https://www.europarl.europa.eu/news/hr/headlines/society/20170629STO78632/migracije-u-europi (Pristupljeno: 28. veljače, 2021.)

36. Newman, N.; Levy, D.; Nielsen Kleis, R. (2020). *Reuters Institute Digital News Report: Tracking the Future of the News*. Reuters Institute for the Study of Journalism.

37. Nreca, K. i Gregov, Z. (2018). Uloga žena u obiteljskim poduzećima albanske nacionalne manjine u Hrvatskoj. *Obrazovanje za poduzetništvo - E4E,* 8 (Special issue/Posebn), 73-94. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/196916

38. O'doherty, K. i Lecouteur, A. (2007). "Asylum seekers", "boat people" and "illegal immigrants": Social categorisation in the media. Australian *Journal of Psychology,* 59(1), 1-12. doi: https://doi.org/10.1080/00049530600941685

39. Oberman, M. i Šimić Banović, R. (2019). Imigrantsko poduzetništvo u Hrvatskoj – Zaključci i preporuke CEPOR – ovog okruglog stola održanog 5. veljače 2019. Zagreb: CEPOR. Dostupno na: http://www.cepor.hr/wp-content/uploads/2015/04/CEPOR-policy-osvrt-IMIGRANTSKO-PODUZETNI%C5%A0TVO.pdf (Pristupljeno 25. veljače 2021.)

40. Poljičak, I. (2014). Analiza sadržaja novinskih članaka o povijesnoj jezgri Šibenika u „Šibenskom tjedniku". *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku, 1*(2), 7-18. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/124868

41. Radu, M. i Redien-Collot, R. (2008). The Social Representation of Entrepreneurs in the French Press. Desirable and Feasible Models?. International Small Business Journal, 26(3), 259-298. doi: https://doi.org/10.1177/0266242608088739

42. Ruth, D.E., Summers, J. i Carter, S. (2013). "Women doing their own thing": media representations of female entrepreneurship. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research, 19*(5), 547-564 doi:10.1108/IJEBR-09-2011-0107

43. Sasse, G., i Thielemann, T. (2005). A research agenda for the study of migrants and minorities in Europe. *Journal of Common Market Studies* 43(4) 655–71. doi: 10.1111/j.1468-5965.2005. 00590.x

44. Schemer, C. (2012). The Influence of News Media on Stereotypic Attitudes Toward Immigrants in a Political Campaign. *Journal of Communication, 62*(5), 739-757. doi:https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2012.01672.x

45. Stalker, P. (2002). Migration trends and migration policy in Europe. *International Migration,* 40(5), 151–79. doi: 10.1111/1468-2435.00215

46. Šimić Banović, R., Alpeza, M. i Brzozowski, J. (2019). Immigrant Entrepreneurship in Croatia: Exploring Its Potential, (Rising) Barriers and Integration Patterns (September 1, 2019). Dostupno na: SSRN-u: https://ssrn.com/abstract=3528132

47. Timmons, J. i Spinelli, S. (2008). *New Venture Creation. Entrepreneurship for the 21st Century – 8th Edition.* McGraw-Hill Higher Education

48. Tkalac Verčič, A., Sinčić Ćorić, D. i Pološki Vokić, N. (2014). *Priručnik za metodologiju istraživanja u društvenim djelatnostima.* Zagreb: M.E.P. d.o.o.

49. Ujedinjeni narodi (2021). Refugee and migrant – definitions. Dostupno na: https://refugeesmigrants.un.org/definitions (Pristupljeno 25. veljače 2021.)
50. van Dijk, T. A. (1993). *Elite discourse and racism*. Newbury Park: Sage.
51. Wauters, B.i Lambrecht, J. (2008). Barriers to refugee entrepreneurship in Belgium: towards an explanatory model. *Journal of Ethnic and Migration Studies.* 34(6), 895–915. doi: https://doi.org/10.1080/13691830802211190

The Perception of Migrant Entrepreneurship in the Republic of Croatia: What do Citizens Think and What do the Media Report?

Abstract

The migration process is conditioned with a variety of economic, social, political, and environmental factors related to the migrants' country of origin as well as the country of their destination. The complexity of the topic requires a holistic approach in order to understand the specificity and challenges important to migrations. In the context of economic activities related to migrations, migrant entrepreneurship has recently become an important field of research. The media plays an important role and bears the responsibility in the promotion of successful entrepreneurial ventures with the aim of strengthening the social acceptance of entrepreneurship of both domestic and migrant entrepreneurs. The media is an intermediary in spreading information on migrant entrepreneurship to the wider public and has a direct impact on the level of awareness and an impact on creating the public's attitude towards the topic of migrant entrepreneurship. In order to research the perception of migrant entrepreneurship in the Republic of Croatia the research methods used in this paper were a questionnaire and content analysis. The research results point towards a conclusion that the respondents mostly stated that they were not familiar with the concept of migrant entrepreneurship but have a positive attitude to migrant entrepreneurs and their impact on the Croatian economy, entrepreneurial environment and culture. The media analysis demonstrated a small number of articles related to migrant entrepreneurship, but the majority of them are positively oriented towards both the migrants as well as the topic of migrant entrepreneurship.

Keywords: *migrants, migrant entrepreneurship, the media, perception*

Valentina Vučković
Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
vvuckovic@net.efzg.hr

Imigrantsko poduzetništvo i njegove odrednice u zemljama Europske unije: pouke za Hrvatsku

Sažetak

Porastom broja imigranata na globalnoj razini, migrantsko poduzetništvo sve više dobiva na važnosti kao jedan od generatora zaposlenosti. To je posebno naglašeno u Europskoj uniji gdje se broj samozaposlenih imigranata od 2002. do 2019. godine povećao s 1,8 na 3,8 milijuna. Glavni je cilj u ovom radu dati analizu imigrantskog poduzetništva u zemljama članicama EU-a, koja će zatim rezultirati i određenim preporukama za nositelje ekonomske politike u Republici Hrvatskoj. U okviru ovog cilja provodi se i empirijska analiza institucionalnih i ekonomskih čimbenika imigrantskog poduzetništva u EU-u. Neki od faktora koji se uzimaju u obzir su imigrantske politike, različiti elementi institucionalnog (regulatornog) okruženja, stopa nezaposlenosti… Rezultati dobiveni analizom pridonose raspravama po pitanju politika za privlačenje imigrantskih poduzetnika, posebno u zemljama koje su pogođene velikim valovima emigracije, poput Hrvatske.

Ključne riječi: *imigrantsko poduzetništvo, Europska unija, regulatorno okruženje*

Uvod[1]

Kao jedan od najznačajnijih aspekata globalizacije, te kao višedimenzionalan pojam, migracije u uvjetima suvremenih ekonomskih izazova predstavljaju nepresušan izvor ekonomskih i društvenih istraživanja. Općenito, migracije možemo podijeliti na prisilne, koje podrazumijevaju migracije izbjeglica koje bježe od rata i gladi, a kojima europske zemlje pružaju azil priznavanjem statusa političkih izbjeglica, te ekonomske migracije ljudi koji migriraju s ciljem poboljšanja ekonomskog statusa (Strangio, 2018:112).

[1] Ovaj je rad (dijelom) realiziran kroz istraživački projekt „Institucionalna potpora stranim poduzetnicima u Hrvatskoj: socioekonomski i pravni aspekti“ pod pokroviteljskom Sveučilišta u Zagrebu (kratkoročna financijska potpora istraživanju u 2020.)

U zadnje se vrijeme na imigracije često gleda kao na negativan fenomen što je dijelom i posljedica toga da se imigranti prvenstveno promatraju kao konkurencija lokalnom stanovništvu. Nadalje, kako je rezultat te konkurencije često smanjenje zaposlenosti i/ili pad plaća to dodatno stvara otpor prema imigrantima kao *otimačima* poslova (Azoulay i sur., 2020).

S druge se strane pak ističe da imigranti, ne samo da mogu povećati ponudu radne snage nego mogu povećati i potražnju za radnom snagom kao osnivači poduzeća. Rezultati koje su dobili Azoulay i sur. (2020) sugeriraju da imigranti povećavaju potražnju za radom i generiraju nova radna mjesta u većoj mjeri nego što ih „uzimaju“.

Dakle, uz sve prednosti i nedostatke, prevladavajuće stajalište u literaturi je da su imigranti poduzetnici jedan od značajnih faktora za poticanje inovacija, zaposlenosti i ekonomskog rasta zemalja. Prema OECD-u (2019), imigranti čine značajnu kategoriju poduzetnika. Iako je rast broja imigrantskih poduzetnika u zemljama OECD-a i EU-a posljedica intenzivnijeg procesa imigracije općenito, istraživanje je pokazalo da imigranti imaju oko jedan postotni poen veću vjerojatnost da će biti samozaposleni nego što su imali u razdoblju prije desetak godina. Također, gotovo trećina samozaposlenih imigranata generira radna mjesta, što nije nimalo zanemarivo (OECD, 2019).

Sami uzroci migracija, u vidu potisnih (push) i privlačnih (pull) faktora, već su u značajnoj mjeri istraživani u literaturi i neće biti posebno razmatrani u ovom radu. Glavni cilj rada je istražiti koje su odrednice imigrantskog poduzetništva u zemljama EU-a, jer na ulazak imigranata u poduzetništvo mogu utjecati različiti faktori. Pri tome su korištene sljedeće znanstvene metode: metoda analize, klasifikacije i deskripcije, komparativna metoda, korelacijska analiza te metoda konkretizacije, sinteze i generalizacije. Doprinos rada je dvostruk i ogleda se u (1) sveobuhvatnom pregledu postojećih teorijskih i empirijskih saznanja o povezanosti imigrantskog poduzetništva i različitih ekonomskih i društvenih ishoda, te (2) pregledu odrednica imigrantskog poduzetništva u zemljama članicama EU-a, uključujući i Hrvatsku. Znanstveni doprinos rada sastoji se i u primjeni korelacijske analize kojom se pokušao dobiti uvid u povezanost različitih ekonomskih i institucionalnih varijabli s imigrantskim poduzetništvom. Također, dana je i deskriptivna analiza individualnih karakteristika poduzetnika u RH, a koji su rođeni izvan zemlje. Rad je strukturiran na sljedeći način. Nakon uvoda, u drugom dijelu rada, daje se pregled postojećih teorijskih i empirijskih istraživanja koja se bave imigrantskim poduzetništvom. Treći dio rada je empirijski i u njemu se analiziraju odrednice imigrantskog poduzetništva u EU-u, s posebnim osvrtom na stanje u RH; dok se u četvrtom, zaključnom dijelu rada sumiraju najvažnije spoznaje rada i izvode određene implikacije tih spoznaja za RH.

Pregled postojećih teorijskih i empirijskih istraživanja

Literatura koja se bavi istraživanjem povezanosti između imigracija i poduzetništva može se podijeliti na dvije struje. Jedna koja istražuje učinak imigrantskih poduzetnika na različite ekonomske i društvene ishode u zemljama te druga koja istražuje odrednice imigrantskog poduzetništva, odnosno odgovara na pitanje koji faktori pridonose tome da imigranti postaju poduzetnicima. Općenito, imigrantski poduzetnik je po definiciji vlasnik poduzeća koji nije rođen u zemlji u kojoj posluje, a cilj mu je, kao i tradicionalnim poduzetnicima, generirati novu vrijednost kroz stvaranje ili ekspanziju gospodarske aktivnosti (Šimić Banović, Alpeza i Brzozowski, 2019). U uvjetima globalizacije imigrantsko poduzetništvo isprepliće se s drugim oblicima poduzetništva – međunarodnim, transnacionalnim, etničkim i povratničkim (detaljna usporedba i objašnjenje svakog dano je u Malerba i Ferreira, 2020 te u Dheer, 2018).

Istraživanje Šimić Banović, Alpeza i Brzozowski (2019) pokazuje da u razvijenim zemljama imigranti imaju izraženiji poduzetnički duh od lokalnog stanovništva, stvaraju nova tržišta i uočavaju prilike koje često domaći poduzetnici ignoriraju te značajno pridonose ekonomskom rastu i inovacijama. Brzozowski i Lasek (2019) ističu kako je doprinos imigrantskog poduzetništva trostruk. Prvo, imigranti pridonose poduzetničkom ekosustavu kroz prelijevanje znanja i vještina između njih i lokalnog stanovništva što rezultira većom internacionalizacijom novih poduzeća. Drugo, imigranti mogu imati bolji pristup menadžerskim vještinama i etničkim poslovnim mrežama što pridonosi boljim performansama poduzeća u usporedbi s onima kojima upravljaju lokalni menadžeri. Kao treći doprinos autori ističu veću sklonost poduzetništvu od lokalnog stanovništva. Ovaj doprinos je redovito istican i u izvješćima OECD-a (vidjeti npr. OECD (2019). Također, u literaturi (Desiderio, 2014) je prepoznat i veliki utjecaj imigrantskog poduzetništva u povećanju konkurentnosti i inovativnosti pri čemu se posebno ističe pozitivna korelacija između visoko-kvalificiranih imigranata i inovativnog poduzetništva, te razvoja gospodarstva temeljenog na znanju. Naime, djelatnosti u kojima imigranti pokreću svoje poslovanje sve više nadilaze tradicionalne etničke poslove, te se uključuju u širi raspon sektora, uključujući i inovacije. Uz poboljšanje inovacijske i tehnološke baze zemlje odredišta, pokazano je i da su imigranti poduzetnici aktivni i u međunarodnoj trgovini (Sui, Morgan i Baum, 2015). Zahvaljujući svojim transnacionalnim vezama, imigranti poduzetnici mogu pridonijeti i povećanju trgovanja između zemlje odredišta i njihove zemlje iz koje su emigrirali (Desiderio i Salt, 2010; Duan, Sandhu i Kotey, 2020).

Iako se u većini novije literature (Azoulay i sur., 2020; Desiderio i Salt, 2010; Vandor i Franke, 2018; Brieger i Gielnik, 2020; Dabić i sur., 2020; Malerba i Ferreira, 2020) migrantsko poduzetništvo vidi kao značajan potencijal za generiranje

koristi za društvo u cjelini, potrebno je istaknuti da s obzirom na to da imigracije kao proces rezultiraju i pobjednicima i gubitnicima, tako će i doprinos samih imigrantskih poduzetnika ovisiti o velikom broju faktora. Kao što Azoulay i sur. (2020) ističu, efekti imigrantskog poduzetništva neće ovisiti samo o broju poduzetnika već i o tome koliko su oni uspješni u svom poslovanju. Iako imigranti imaju veću vjerojatnost osnivanja poduzeća u odnosu na lokalno stanovništvo, također imaju i veću vjerojatnost da će njihovo poslovanje propasti, odnosno pokazano je da je stopa preživljavanja poduzeća niža kod imigranata nego kod lokalnih poduzetnika (Desiderio i Salt, 2010). Stoga se drugi smjer u literaturi fokusira na istraživanje faktora koji bi mogli dati odgovor na to zašto su imigranti skloniji poduzetništvu od lokalnog stanovništva. Ti se faktori mogu grupirati u dvije kategorije, pri čemu prva kategorija obuhvaća karakteristike odredišnih zemalja, dok druga kategorija obuhvaća faktore vezane uz individualne (osobne) karakteristike samih imigranata. U okviru faktora vezanih uz karakteristike zemalja posebno se izdvaja stupanj diskriminacije na tržištu rada pri čemu je poduzetništvo imigranata često reakcija na ograničene mogućnosti zapošljavanja na tržištu rada. Ovo se u literaturi naziva i *hipotezom blokirane mobilnosti*, a empirijski je i potvrđena u brojnim istraživanjima. Primjerice, na primjeru imigranata u Njemačkoj, Constant i Zimmerman (2006) su pokazali da iako su motivi za poduzetništvo isti i kod lokalnog stanovništva i imigranata, imigranti koji se osjećaju diskriminirano na tržištu rada imaju veću vjerojatnost da budu samozaposleni (Vandor i Franke, 2018). U tom smislu poduzetništvo imigrantima služi kao svojevrsni *last resort* putem kojeg prevladavaju barijere s kojima su suočeni na tržištu rada. Brieger i Gielnik (2020) su istraživanjem imigrantskog poduzetništva žena također došli do nalaza u prilog ovoj tezi, odnosno da je poduzetništvo „plan A“ za imigrantice, a „plan B“ za lokalne žene.

Drugi faktor unutar kontekstualnih karakteristika su etničke enklave koje olakšavaju pristup različitim resursima poput financijskog i socijalnog kapitala, znanja, ali i pristup tržištima sa specifičnom potražnjom kao što su tržišta etničkih dobara koja karakteriziraju specifične potrebe i preferencije potrošača različitih etničkih i nacionalnih skupina (Vandor i Franke, 2018). Socijalne mreže imigranata još su jedan od značajnih čimbenika s posebnim naglaskom na povjerenje i solidarnost među imigrantima. Osim navedenih faktora, važnu ulogu ima i kvaliteta poslovnog okruženja, posebno vladavina prava, odsustvo korupcije, stupanj ekonomskih sloboda i sl. Naime, ekonomske slobode u zemlji odredišta svojevrsni su *moderator* između kulturoloških raznolikosti i ekonomskih performansi (Vandor i Franke, 2018). U tim okvirima, pokazano je da će kulturološka raznolikost u zemljama u kojima je institucionalno okruženje slabo razvijeno destimulirati poduzetništvo, dok za zemlje sa „zdravim“ poslovnim okruženjem vrijedi suprotno. Ram, Jones i Villares-Virela (2017) ipak napominju kako politički i regulatorni procesi mogu biti i poticajni i

ograničavajući, ali da je institucionalno okruženje ključni element bilo kakve analize imigrantskih poduzetnika.

S aspekta druge kategorije faktora, onih vezanih uz individualne karakteristike imigranata, prvenstveno se ističu razina obrazovanja i radno iskustvo imigranata, demografske karakteristike, osobnost i sklonost preuzimanju rizika. Smatra se da imigranti poduzetnici imaju drugačije karakteristike od lokalnih poduzetnika, ali i od ostalih imigranata koji su zaposleni. Oni su u prosjeku obrazovaniji od lokalnih poduzetnika, ali sa sličnom dobnom strukturom (Desiderio i Salt, 2010). Razlike u poznavanju lokalnog jezika također objašnjavaju razlike u poduzetništvu imigranata. Ograničeno poznavanje jezika otežava komunikaciju s potencijalnim kupcima i dobavljačima, kao i suočavanje s regulatornim propisima. Također, uslijed povećanja ograničenja na tržištu rada zbog jezičnih barijera samo se dodatno povećava vjerojatnost samozapošljavanja (Lofstrom, 2019). Nadalje, bogatstvo i pristup kapitalu razlikuju se između imigranata i lokalnog stanovništva, ali i između imigranata iz različitih zemalja. Te razlike mogu biti posljedica, primjerice, diskriminacije ili asimetričnosti informacija, kao i vremena potrebnog za akumuliranje bogatstva potrebnog kao jamstvo pri dobivanju zajmova. Ostali čimbenici koji pridonose razlikama uključuju i iskustvo imigranata sa samozapošljavanjem u njihovoj domovini te njihov pravni status (Lofstrom, 2019). Duan, Sandhu i Kotey (2020) sumiraju individualne dimenzije na obrazovanje, radno iskustvo, dob, pravni status, jezične vještine, migracijsko iskustvo, spol, bračni status, ciljeve migracije, duljinu boravka u zemlji odredišta, sklonost preuzimanju rizika, ali i sklonost prihvaćanja slabo plaćenih radnih mjesta. Cueto i Rodríguez Álvarez (2015) pokazuju da uvjeti na tržištu rada utječu na samozapošljavanje pri čemu veći broj plaćenih radnih mjesta smanjuje samozapošljavanje. Nadalje, autori pokazuju da imigranti s visokim obrazovanjem imaju veću vjerojatnost da će biti samozaposleni, a isto i vrijedi za one imigrante koji borave u zemlji odredišta dulje vremensko razdoblje.

Jedno od istraživanja koje obuhvaća obje prethodno opisane kategorije faktora – individualne i kontekstualne (političke, ekonomske i društvene) – je istraživanje koje su proveli Shami i Mickiewicz (2017). Na uzorku od 60 zemalja koje su sudjelovale u GEM istraživanju 2012. godine, autori su istražili učinak mikro i makro faktora na imigrantsko poduzetništvo. Rezultati su pokazali da su imigranti skloniji poduzetništvu u zemljama koje karakterizira veća politička sloboda, autonomnost i viši stupanj demokracije. Također, političke slobode imaju veći učinak na poduzetničku aktivnost imigranata nego lokalnog stanovništva. Nadalje, ističe se da povoljno regulatorno okruženje u kojima su državni i javni službenici suočeni sa sustavom provjera i ravnoteža, što pak rezultira manjom korupcijom, pozitivno utječe na imigrantske poduzetničke aktivnosti. S mikro aspekta, rezultati ukazuju na to da će mlađi muškarci sa sekundarnom razinom obrazovanja imati veću vjerojatnost

pokrenuti posao nego stariji, žene te pojedinci bez sekundarnog obrazovanja. Autori zaključuju da ovaj rezultat ima važne implikacije na kreiranje politika kojima bi se privukli visoko kvalificirani imigranti, dok bi se inovacije poticale kao svojevrsni katalizator ekonomskog rasta (Shami i Mickiewicz, 2017).

Potrebno je na kraju upozoriti kako dosadašnja empirijska istraživanja imigrantskog poduzetništva pate od određenih metodoloških ograničenja (vezanih uz pojmove samozaposlenosti, migracija i poduzetništva), stoga se ta ograničenja moraju uzeti u obzir pri tumačenju i uspoređivanju različitih istraživačkih nalaza (Nestorowicz, 2012.).

Odrednice imigrantskog poduzetništva u Europskoj uniji i pouke za Hrvatsku

Prema podacima UN DESA u svijetu je u 2019. godini bilo gotovo 271,6 milijuna međunarodnih migranata. Ako analiziramo podatke prema regijama s najvećim brojem imigranata (Slika 1), vidimo da se najveći broj njih nalazi u Europi (82,3 milijuna).

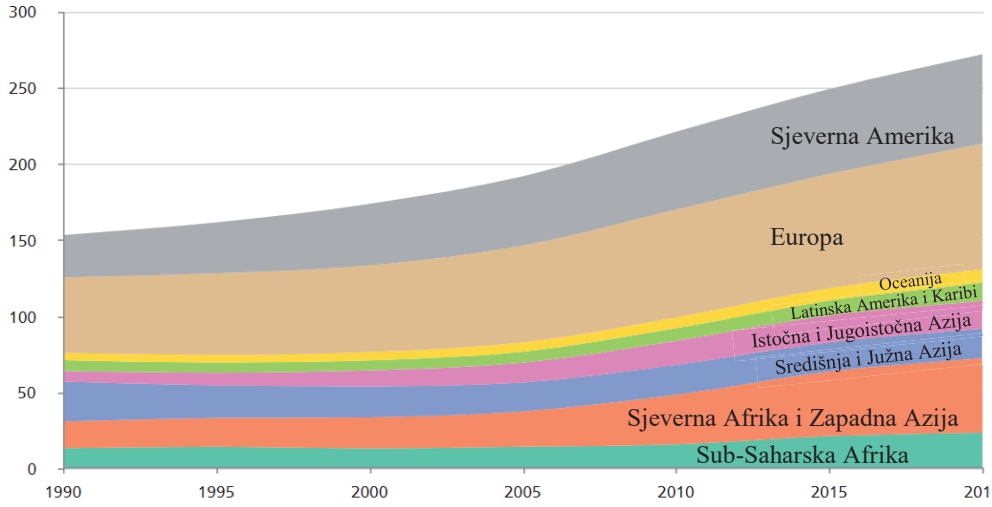

Izvor: UN DESA

Slika 1. Broj migranata po glavnim regijama destinacijama

Preciznije, na razini EU-a je 2019. godine bilo oko 63 milijuna imigranata, od kojih je oko 63 % (oko 40 milijuna) rođeno u zemlji koja nije članica EU-a. U razdoblju od 2011. do 2019. godine broj imigranata se povećao za oko 29 %. Taj je rast djelomično potaknut povećanjem broja tražitelja azila i izbjeglica u razdoblju 2013. – 2016. (u tom je razdoblju zabilježen rast tražitelja azila od 204 %). Međutim, nakon 2017. godine taj broj počinje padati[2].

Imigrantsko poduzetništvo na razini EU-a

Iako postoji više načina za mjerenje imigrantskog poduzetništva, najčešći uključuje analizu vlasništva nad poduzećima (Lofstrom, 2019). Stoga se u ovom radu analizira samozaposlenost koja se najčešće povezuje s imigrantima koji pokreću vlastiti posao (Brzozowski i Lasek, 2019).

U skladu s pregledom literature iz prethodnog poglavlja, kao i uzimajući u obzir najčešći pokazatelj imigrantskog poduzetništva (samozaposlenost), formirane su sljedeće istraživačke hipoteze:

H1: Udio imigrantskih poduzetnika u ukupnom broju zaposlenih raste u zemljama članicama EU-a kroz vrijeme.

H2: Imigrantsko poduzetništvo u EU-u varira među zemljama članicama i pod utjecajem je velikog broja ekonomskih i institucionalnih faktora.

Grafikon 1. prikazuje trendove u udjelu imigrantskih poduzetnika u razdoblju od 2002. do 2019. godine (EU-27 prosjek). Podaci ukazuju na trend rasta i udjela domaćih i imigrantskih poduzetnika na razini EU-a čime je potvrđena prva istraživačka hipoteza.

Međutim, detaljnijim uvidom u podatke, zanimljivo je primijetiti kako udio imigrantskih poduzetnika znatno varira među zemljama članicama (Grafikon 2). Primjerice, dok podaci na razini EU-a (EU-27 prosjek) pokazuju da je 2019. godine oko 11,6 % imigranata bilo samozaposleno (u usporedbi s 13,7 % domaćeg stanovništva), razvidno je da postoje velike razlike na razini pojedinih zemalja. Tako je udio samozaposlenih najveći u Češkoj (oko 25 %) dok je najmanji u Luksemburgu (7 %). Također je zanimljivo vidjeti i u kojim zemljama je udio samozaposlenih imigranata veći od udjela samozaposlenog domaćeg stanovništva. U te se zemlje ubrajaju Češka, Latvija, Mađarska, Malta, Nizozemska, Portugal, Slovačka, Finska i UK.

[2] Eurostat (2021)

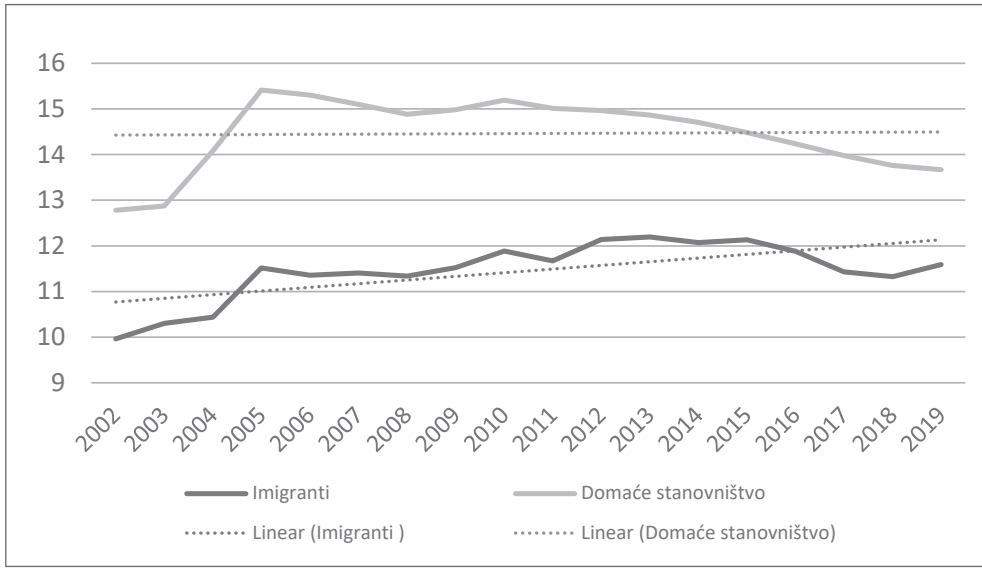

Izvor: Obrada autora prema podacima Eurostata (2021)

Grafikon 1. Udio samozaposlenih u ukupnom broju zaposlenih (15 - 64 godine), 2002. – 2019. (EU-27 prosjek)

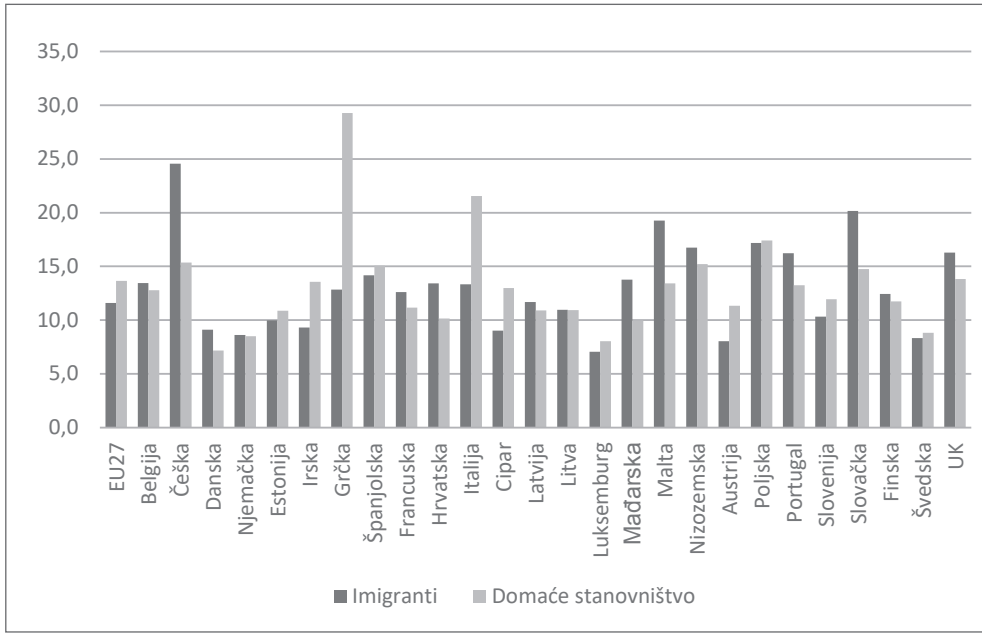

Izvor: Obrada autora prema podacima Eurostata (2021)

Grafikon 2. Udio samozaposlenih u ukupnom broju zaposlenih (15 - 64 godine), podaci za 2019. godinu

S aspekta generiranja radnih mjesta, što se također često analizira u literaturi, imigrantski poduzetnici u EU-u podjednako su generatori radnih mjesta kao i lokalno stanovništvo. Primjerice, u 2019. godini oko 31 % samozaposlenih imigranta imalo je jednog ili više zaposlenih, što je gotovo isti udio kao i kod domaćeg stanovništva (30,5 % samozaposlenih je imalo jednog ili više zaposlenih). (Grafikon 3.)

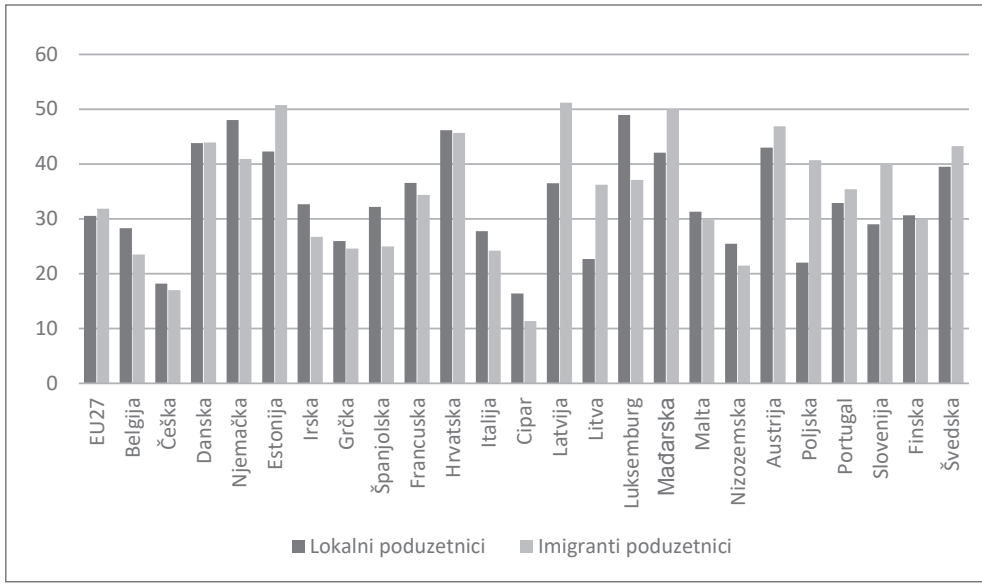

Izvor: Obrada autora prema podacima Eurostata (2021)

Grafikon 3. Samozaposleni koji generiraju radna mjesta (udio u ukupnom broju samozaposlenih)

Imigranti su u EU-u suočeni s istim problemima i ograničenjima kao i lokalni poduzetnici – ekonomskim, socijalnim i političkim – ali u znatno većoj mjeri. Neka od ograničenja obuhvaćaju nedostatak poslovnih vještina, administrativna i birokratska opterećenja; poteškoće u dobivanju financijskih sredstava; isključenost iz različitih poslovnih udruženja i mreža itd. Dakle, različiti faktori mogu pomoći u objašnjavanju razlika između zemalja, uključujući poslovno okruženje, individualne društveno-demografske karakteristike, prevladavajuće migracijske trendove itd.

Razvoj regulatornog i institucionalnog okvira za imigrantsko poduzetništvo i stanje na tržištu rada mogu objasniti dinamiku imigrantskog poduzetništva kroz duži period (Desiderio i Salt, 2010). Naime, imigranti su suočeni s višim stopama nezaposlenosti u svim državama članicama EU-a u odnosu na lokalno stanovništvo (10,9 % naspram 6,2 % u prosjeku u 2019.), pri čemu jaz u nezaposlenosti između lokalnog stanovništva i imigranata konstantno raste (OECD 2019). Podaci o kore-

laciji između stope nezaposlenosti i udjela samozaposlenih imigranata su prikazani na Grafikonu 4 i otkrivaju da s obzirom na vezu između ove dvije varijable, zemlje moramo promatrati u 4 kategorije: (1) one s iznadprosječnim udjelom samozaposlenih imigranata i iznadprosječnom stopom nezaposlenosti (Portugal, Hrvatska, Italija i Španjolska); (2) one s iznadprosječnim udjelom samozaposlenih imigranata i ispodprosječnom stopom nezaposlenosti (Češka, Slovačka, Malta, Poljska, Nizozemska, UK, Mađarska, Belgija); (3) one s ispodprosječnim udjelom samozaposlenih imigranata i iznadprosječnom stopom nezaposlenosti (Francuska, Finska, Latvija, Litva, Cipar, Švedska, Grčka) te (4) one s ispodprosječnim udjelom samozaposlenih imigranata i ispodprosječnom stopom nezaposlenosti (Slovenija, Estonija, Irska, Danska, Njemačka, Austrija, Luksemburg). U prilog prethodno spomenute hipoteze blokirane mobilnosti u okviru koje imigranti postaju poduzetnicima iz nužde u uvjetima visoke nezaposlenosti (kao u istraživanju koje su proveli Cueto i Rodríguez Álvarez (2015)) ide prva grupa zemalja, dok za ostale ne možemo izvesti zaključak. Međutim, budući da učinak nezaposlenosti može ovisiti i o ljudskom kapitalu imigranata – imigranti s većom razinom obrazovanja mogu visoku stopu nezaposlenosti percipirati kao pokazatelj gospodarskih problema i manje potrošnje potrošača, što može smanjiti nji-

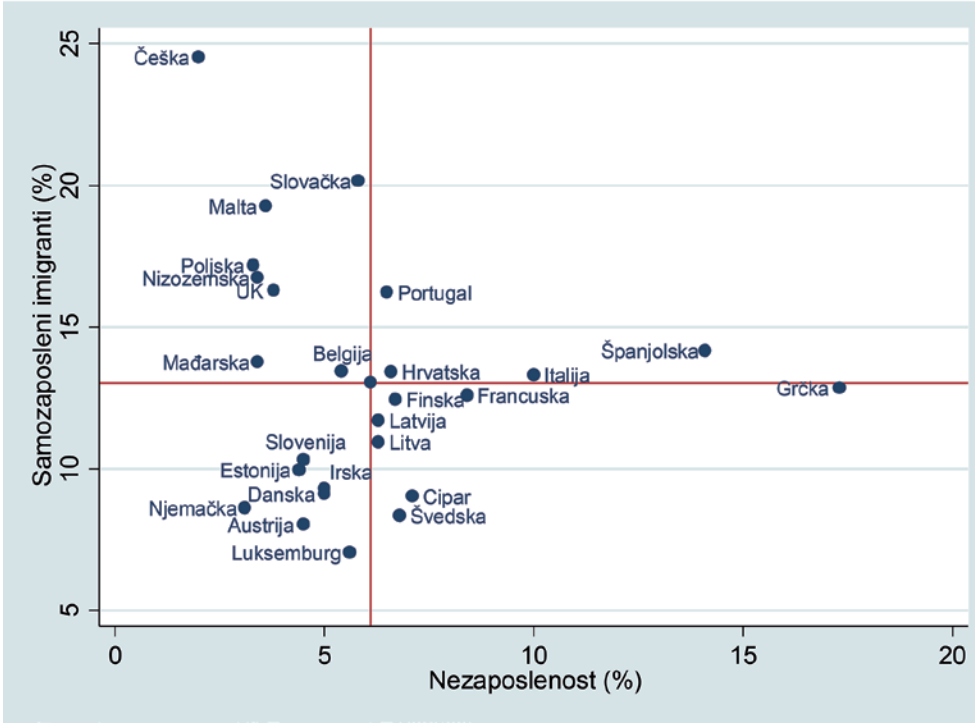

Izvor: Obrada autora prema podacima Eurostata (2021).

Grafikon 4. Korelacija između stope nezaposlenosti (15 - 64) i imigrantskog poduzetništva

hove težnje prema poduzetništvu. Unatoč tome, opisana kretanja pridonose argumentima u prilog potrebe provođenja sofisticiranijih ekonometrijskih istraživanja na panel podacima koja bi uz stopu nezaposlenosti uključila veći broj ekonomskih, društvenih i političkih čimbenika.

S obzirom na to da se veliki naglasak stavlja i na regulatorno i institucionalno okruženje kao jedan od faktora, na grafikonu ispod prikazani su podaci za jednu od komponenti unutar indeksa ekonomskih sloboda u svijetu Fraser instituta koji se često koristi kao pokazatelj kvalitete regulatornog okruženja – pokazatelj sloboda i regulacija na tržištu rada. Stanje na tržištu rada je jedan od faktora koji mogu objasniti dinamiku poduzetništva općenito, pa tako i imigrantskog poduzetništva. Koeficijent korelacije iznosi 0.4 (statistički značajan uz razinu signifikantnosti od 5 %), što ukazuje na pozitivnu i srednje jaku vezu.

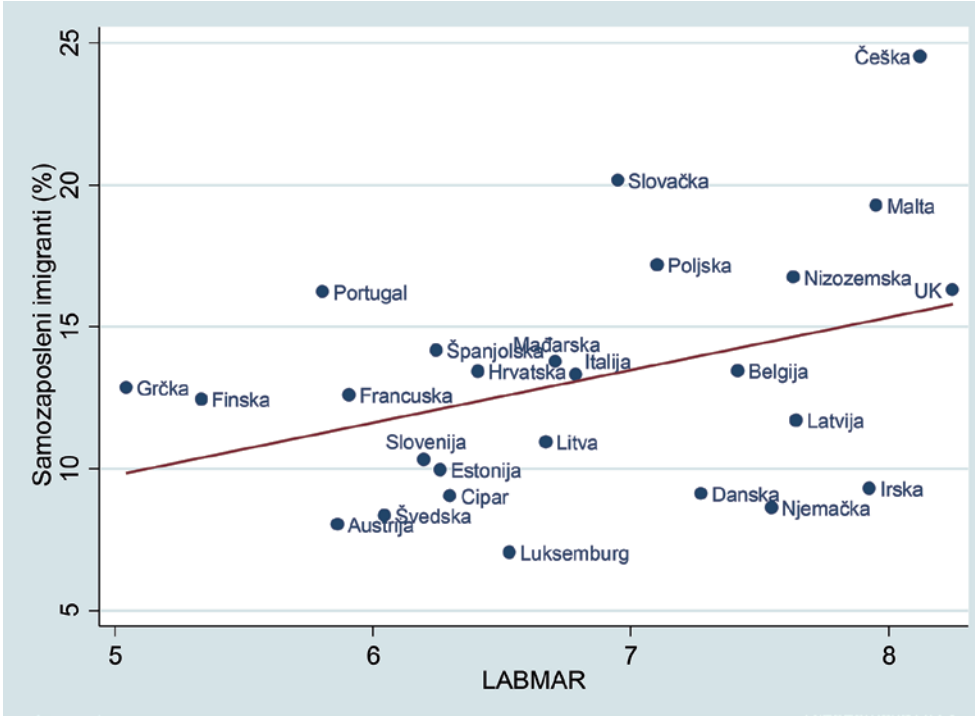

Izvor: Obrada autora prema Fraser Institute (2020)
Napomena: LABMAR – slobode na tržištu rada

Grafikon 5. Ekonomske slobode u svijetu, LABMAR pod-indeks (podaci za 2018.) i udio samozaposlenih imigranata

Još jedna dimenzija imigrantskog poduzetništva odnosi se na politike i vladine strategije za poticanje/ograničavanje takvih praksi, te općenito integracije imigra-

nata na tržištu rada. U tu svrhu analiziramo podatke LABREF baze podataka koja sadrži popis reformi u domeni tržišta rada u zemljama EU-a, u razdoblju 2000. – 2018. godine. Specifično, analiziramo politike iz domene mjera koje utječu na imigrante, na njihovu integraciju i mobilnost na tržištu rada. Grafikon 6 pokazuje korelaciju između neto reformskog profila zemlje (pozitivne reforme – negativne reforme) i udjela samozaposlenih imigranata. Pod pozitivnim reformama smatramo one koje smanjuju barijere migrantima za integraciju na tržištu rada, dok ove druge smanjuju barijere ili rezultiraju *statusom quo*.

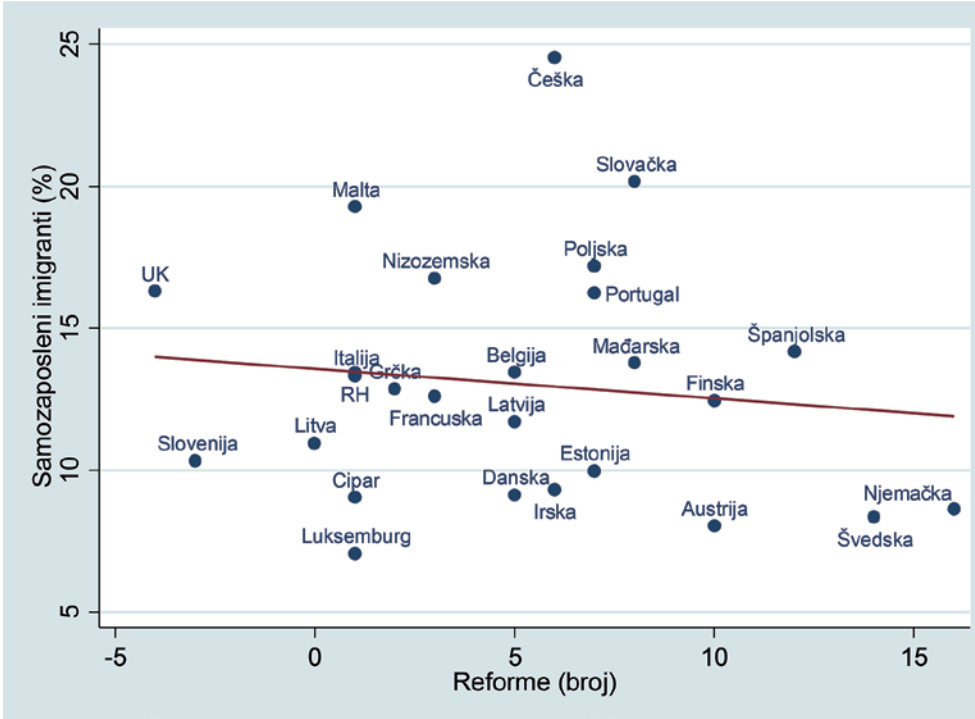

Izvor: Izračun autora prema LABREF, DG EMPL, EC

Grafikon 6. Reformska aktivnost zemalja (2000. – 2018.) i udio samozaposlenih imigranata

Vidimo da su Njemačka i Švedska u promatranom razdoblju provele najveći broj reformi koje smanjuju barijere na tržištu rada. To možemo povezati s udjelom samozaposlenih koji je u Švedskoj i Njemačkoj među najnižima u EU-u. Isto vrijedi još i za Austriju.

Dakle, iz dosadašnje analize razvidno je da je, uz ekonomske, bitno uzeti u obzir i političke faktore. Naime, Tabellini (2010) je u svom istraživanju pokazao da zemlje s poviješću autokracije imaju niske razine povjerenja i da ih ujedno karakterizira

više neprijateljski stav prema imigrantima. Također, lokalno stanovništvo u razvijenim zemljama izražava veće neprijateljstvo prema pojedincima koji imigriraju iz zemalja u razvoju, dok istodobno izražavaju manje neprijateljstvo (ili nikakvo) prema onima koji migriraju unutar zemalja, što je posebno evidentno s usponom desničarskih nacionalističkih stranaka u Europi (Shami i Mickiewicz, 2017). Ovo je vidljivo i ako analiziramo podatke *European Social Survey* po pitanju stavova ispitanika prema imigrantima (Tablica 1). Najveći udio ispitanika koji misle da je imigracija loša za ekonomiju je u Italiji, Mađarskoj i Češkoj. Tako veliki udio u Italiji se može objasniti činjenicom da je na vrhuncu migrantske krize bila glavni koridor za migracije s Bliskog istoka, što je povećalo gospodarsku i političku nestabilnost zemlje usred globalne financijske krize. S druge strane, Mađarsku i Češku doista karakterizira uspon populističkih i nacionalističkih stranaka.

Tablica 1. Stavovi prema imigrantima (% od ukupnih odgovora)

	Imigracija je dobra ili loša za ekonomiju?	
	Loša	**Dobra**
Austrija	4,7	5,8
Belgija	2	1,2
Bugarska	6,4	2,5
Cipar	2,3	0,8
Češka	6,6	1,4
Njemačka	1,8	7,5
Estonija	4	2,5
Španjolska	2,1	5,8
Finska	1,4	1,7
Francuska	4,1	3,4
Hrvatska	6,7	6,3
Mađarska	6,5	0,5
Irska	2	7,2
Italija	8,7	4,9
Litva	2,9	6,9
Latvija	1,6	5,4
Nizozemska	0,6	0,7
Poljska	1,8	4,3
Portugal	0,7	4,7
Švedska	1,2	3,6
Slovenija	4	1,6
Slovačka	4,6	0,5

Izvor: Izračun autora prema European Social Survey Round 9 2018

Temeljem provedene komparativne i korelacijske analize možemo zaključiti da je potvrđena i druga hipoteza, odnosno H2: Imigrantsko poduzetništvo u EU varira među zemljama članicama i pod utjecajem je velikog broja ekonomskih i institucionalnih faktora. Preciznije, imigrantsko poduzetništvo, mjereno kao udio samozaposlenih imigranata, u vezi je sa stopom nezaposlenosti, ekonomskim slobodama na tržištu rada (institucionalnim okruženjem), reformskim profilom zemalja, kao i s općim stajalištem stanovništva prema imigrantima i njihovim utjecajem na ekonomiju.

3.2. Imigrantski poduzetnici u RH

Za Hrvatsku, koja je suočena sa starenjem stanovništva te velikim emigracijskim valom, i to visoko obrazovanih ljudi, imigracijska politika mora biti među prvim politikama na „dnevnom redu“. Grafikon 7 stoga, kao prvi korak, prikazuje broj reformi na tržištu rada, a u domeni „Imigracija/Mobilnost“. Uspoređeni su podaci za RH s odabranim zemljama iz okruženja, koje su kao i RH klasificirane kao emigrantske zemlje.

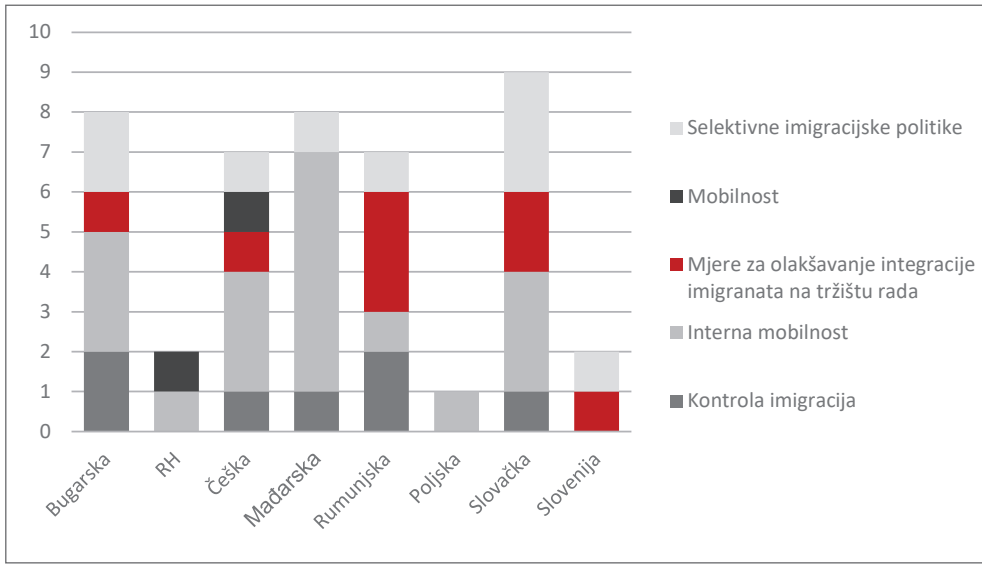

Izvor: Izračun autora prema LABREF, DG EMPL, EC.

Grafikon 7. Reforme na tržištu rada u domeni „Imigracija/Mobilnost“ – usporedba RH s odabranim zemljama iz okruženja

Zanimljivo je vidjeti da Hrvatska od kada je pristupila EU 2013. godine nije provela ni jednu reformu iz domene mjera koje utječu na integraciju migranata na tržištu rada, što nam može ukazati da nije dana velika važnost „privlačenju“ imigranata preko smanjenja barijera za njihovu integraciju na tržištu rada. Detaljnu analizu ekonomskih aspekata imigracije i poduzetništva za RH dali su Šimić Banović, Alpeza i Brzozowski (2019) u kojoj ističu prilično ograničeno razumijevanje važnosti i potencijala imigranata i imigrantskog poduzetništva u Hrvatskoj, ali i daju konkretne preporuke. To su prvenstveno preporuke u domeni poboljšanja poslovnog okruženja i otklanjanja administrativnih barijera. Nadalje, Tablica 2 daje prikaz individualnih karakteristika imigranata poduzetnika u RH, temeljem rezultata u okviru European Social Survey (Round 9 2018).

Tablica 2. Individualne karakteristike imigrantskih poduzetnika u RH

Postotak ispitanika rođenih u inozemstvu	10,1 %
Struktura po statusu zaposlenja Zaposleni Samozaposleni U obiteljskom poduzeću	 84,7 % 11,5 % 3,8 %
INDIVIDUALNE KARAKTERISTIKE SAMOZAPOSLENIH	
Spol	Žene 54,17 %; Muškarci 45,83 %
Najviša postignuta razina obrazovanja Strukovno ISCED 3A Strukovno ISCED 3C ISCED 5 Ostalo	 37,50 % 33,33 % 12,51 % 16,66 %
Broj zaposlenih 0 1 2 3 8	 25,00 % 16,67 % 20,83 % 8,33 % 4,17 %
Iskusili diskriminaciju (po bilo kojoj osnovi)	Da 8,33 %; Ne 91,67 %
NACE (najveći udio) Trgovina na malo	 20,83 %
Zemlja rođenja AT BA DE RS SI XK	 4,17 % 58,33 % 8,33 % 16,67 % 8,33 % 4,17 %

Izvor: Izračun autora prema European Social Survey Round 9 2018

Potrebno je spomenuti da, iako se ovi podaci moraju oprezno interpretirati zbog metodoloških problema (posebno u vidu definicija imigrantskih poduzetnika te broja imigranata općenito), ipak daju određenu početnu sliku stanja u RH koju je potrebno dalje dopuniti primarnim istraživanjima.

Zaključak

Suvremeni politički, ekonomski i ekološki izazovi u sve će većoj mjeri utjecati na migracije, te će sve više u središte akademskih i političkih rasprava dolaziti pitanje mogućnosti integracije imigranata u svim segmentima društva. U literaturi se kao jedan od potencijalnih smjerova za veću integraciju vidi u imigrantskom poduzetništvu. Međutim, kao što je u ovom radu pokazano, brojni su radovi koji upozoravaju da se tek proučavanjem imigranata, i kao poduzetnika i kao radnika, može dobiti potpuna slika o učinku imigracije na različite aspekte života. Nositelji ekonomske politike stoga moraju osigurati iskorištavanje svih prednosti procesa globalizacije vezanih uz migracije kroz prilagodbu politika i programa prema potrebama imigrantskih poduzetnika, posebno kroz poticanje učenja jezika i razvoja poduzetničkih mreža. U radu je pokazano da udio imigrantskih poduzetnika u ukupnom broju zaposlenih raste u zemljama članicama EU-a kroz vrijeme, ali i da imigrantsko poduzetništvo u EU-u varira među zemljama članicama i pod utjecajem je velikog broja ekonomskih i institucionalnih faktora. Stoga se kao sljedeći korak u istraživanju nameće potreba detaljnije analize i produbljivanje postojećih rezultata na razini individualnih karakteristika imigranata poduzetnika. Konkretno, potrebno je provesti ekonometrijsko istraživanje na panel podacima koje bi uključilo veći broj ekonomskih, društvenih i političkih čimbenika.

Literatura

1. Azoulay, P., Jones, B., Kim, J. D., & Miranda, J. (2020). *Immigration and Entrepreneurship in the United States* (No. w27778). National Bureau of Economic Research.
2. Brieger, S. A., & Gielnik, M. M. (2020). Understanding the gender gap in immigrant entrepreneurship: a multi-country study of immigrants' embeddedness in economic, social, and institutional contexts. *Small Business Economics*, 1-25.
3. Brzozowski, J., & Lasek, A. (2019). The impact of self-employment on the economic integration of immigrants: Evidence from Germany. *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation*, *15*(2), 11-28
4. Constant, A., & Zimmermann, K. F. (2006). The making of entrepreneurs in Germany: Are native men and immigrants alike?. *Small business economics*, *26*(3), 279-300.

5. Cueto, B., & Álvarez, V. R. (2015). Determinants of immigrant self-employment in Spain. *International Journal of Manpower*.
6. Dabić, M., Vlačić, B., Paul, J., Dana, L. P., Sahasranamam, S., & Glinka, B. (2020). Immigrant entrepreneurship: A review and research agenda. *Journal of Business Research*, *113*, 25-38.
7. Desiderio, M. V. (2014). Policies to support immigrant entrepreneurship. *Washington, DC: Migration Policy Institute and Transatlantic Council on Migration*.
8. Desiderio, M. V., & Salt, J. (2010). Main findings of the conference on entrepreneurship and employment creation of immigrants in OECD Countries, 9-10 June 2010, Paris. *Open for Business: Migrant Entrepreneurship in OECD Countries*.
9. Dheer, R. J. (2018). Entrepreneurship by immigrants: A review of existing literature and directions for future research. *International Entrepreneurship and Management Journal*, *14*(3), 555-614.
10. Duan, C., Kotey, B., & Sandhu, K. (2020). Transnational immigrant entrepreneurship: effects of home-country entrepreneurial ecosystem factors. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*.
11. ESS Round 9: European Social Survey Round 9 Data (2018). Data file edition 3.1. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS9-2018.
12. Eurostat (2021).
13. LABREF database, DG EMPL, European Commission
14. Lofstrom, M. W. (2019). Immigrants and entrepreneurship. *IZA World of Labor*.
15. Malerba, R. C., & Ferreira, J. J. (2020). Immigrant entrepreneurship and strategy: a systematic literature review. *Journal of Small Business & Entrepreneurship*, 1-35.
16. Nestorowicz, J. (2012). Immigrant self-employment: definitions, concepts and methods. *Central and Eastern European Migration Review*, *1*(1), 37-55.
17. OECD/European Union (2018). Integration Scoreboard. http://www.compareyourcountry.org/indicators-of-immigrant-integration/en/0/all/default/all/EU
18. OECD/European Union (2019). *The Missing Entrepreneurs 2019: Policies for Inclusive Entrepreneurship*, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/3ed84801-en.
19. Ram, M., Jones, T., & Villares-Varela, M. (2017). Migrant entrepreneurship: Reflections on research and practice. *International Small Business Journal*, *35*(1), 3-18.

20. Shami, M., & Marek Mickiewicz, T. (2017, January). Immigration and Entrepreneurship: A Cross-country Analysis. In Academy of Management Proceedings (Vol. 2017, No. 1, p. 11801). Briarcliff Manor, NY 10510: Academy of Management.
21. Simic Banovic, R., Alpeza, M., & Brzozowski, J. (2019). Immigrant Entrepreneurship in Croatia: Exploring Its Potential, (Rising) Barriers and Integration Patterns (*September 1, 2019*).
22. Strangio, D. (2018). Entrepreneurship and Immigrant Business Groups in the Italian Labour Market. In *Labour Migration in Europe Volume I* (pp. 109-126). Palgrave Pivot, Cham.
23. Sui, S., Morgan, H. M., & Baum, M. (2015). Internationalization of immigrant-owned SMEs: The role of language. *Journal of World Business*, *50*(4), 804-814.
24. Tabellini, G. (2010). Culture and institutions: economic development in the regions of Europe. *Journal of the European Economic association*, *8*(4), 677-716.
25. Vandor, P., & Franke, N. (2018). Immigrant Entrepreneurship: Drivers, Economic Effects, and Policy Implications. *Jason Clemens, eds. (2018)*, 363.

Immigrant Entrepreneurship and Its Determinants in European Union Countries: Lessons for Croatia

Abstract

As the global population of immigrants grows, migrant entrepreneurship is gaining importance as one of the generators of employment. This is especially noticeable in the European Union, where the number of self-employed immigrants increased from 1.8 to 3.8 million between 2002 and 2019. The main goal of this paper is to provide an analysis of immigrant entrepreneurship in EU member states, which will lead to recommendations for economic policymakers in the Republic of Croatia. An empirical analysis of the institutional and economic factors of immigrant entrepreneurship in the EU is also carried out in this context. Immigration policies, various elements of the institutional (regulatory) environment and unemployment rate are among the factors considered. The findings contribute to discussions about policies to attract immigrant entrepreneurs, particularly in countries affected by large waves of emigration, such as Croatia.

Keywords: *immigrant entrepreneurship, European Union, regulatory environment*